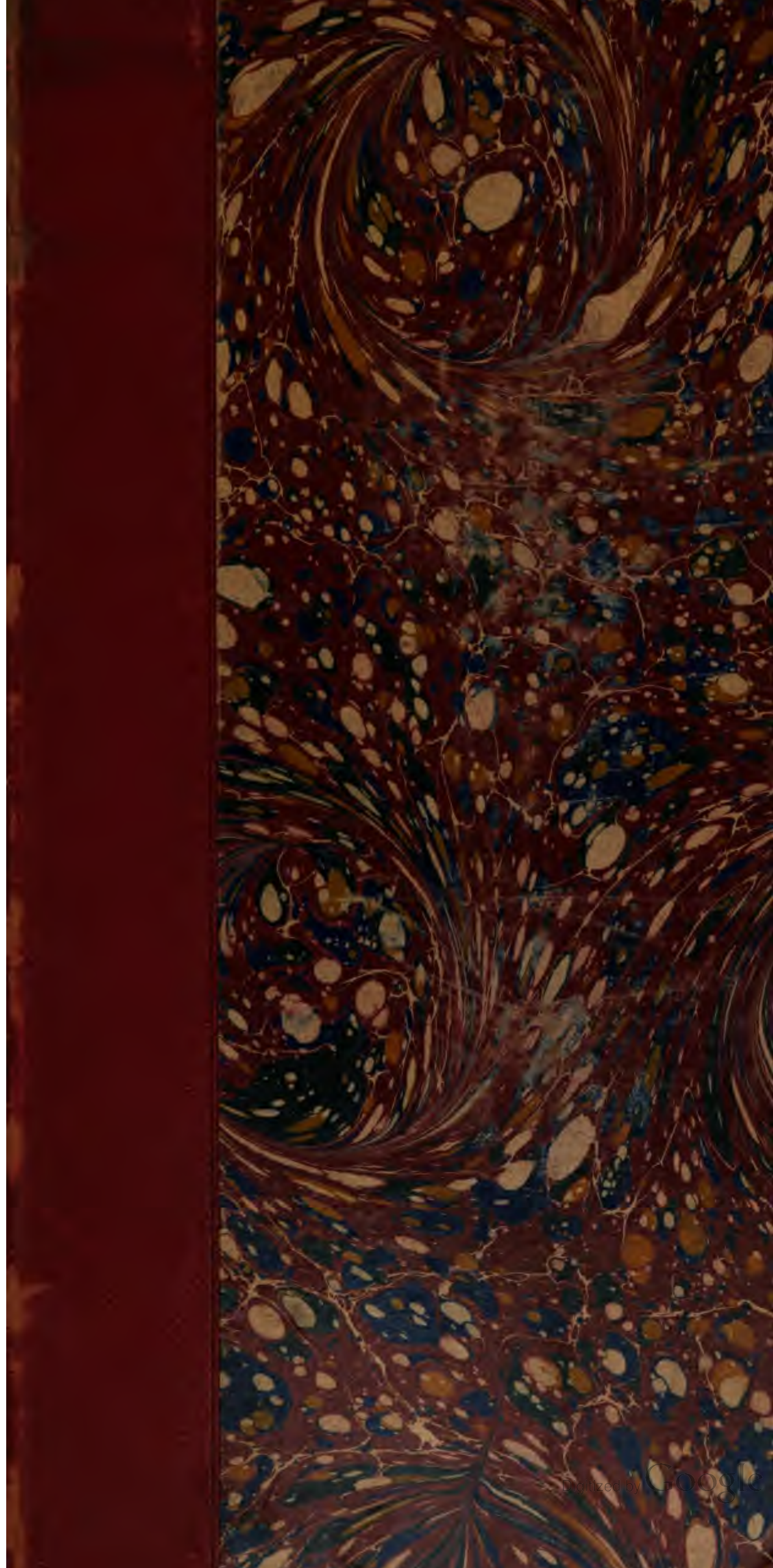

NORDISK TIDSSKRIFT

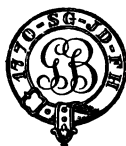
FOR

FILOLOGI

TREDIE RÆKKE

SYVENDE BIND

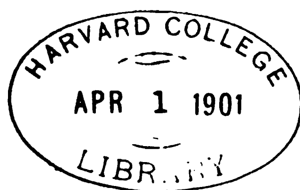

KØBENHAVN

GYLDENDALSKE BOGHANDELS FORLAG (F. HEGEL & SØN)

GRÆBES BOGTRYKKERI

1898—99

HARVARD COLLEGE
APR 1 1901
LIBRARY

Redigeret af:

Karl Hude, adjunkt, dr. phil., København,

under medvirkning af:

M. Cl. Gertz, professor, dr. phil., Kbhvn.

Vilh. Thomsen, professor, dr. phil., Kbhvn.

Ludv. F. A. Wimmer, professor, dr. phil., Kbhvn.

S. Bugge, professor, Kristiania.

Johan Vising, professor, Göteborg.

C. M. Zander, professor, Lund.

Bidragydere i dette bind:

Bøgholm, N., cand. mag. Kbhvn.
Drachmann, A. B., docent, dr. phil. Kbhvn.
Forchhammer, Joh., rector emer., dr. phil. Kbhvn.
Gemzøe, H., rektor. Randers.
Gigas, E., dr. phil. Kbhvn.
Heegaard, Poul, dr. phil. Kbhvn.
Heiberg, J. L., professor, dr. phil. Kbhvn.
Hude, Karl, adjunkt, dr. phil. Kbhvn.
Høffding, Harald, professor, dr. phil. Kbhvn.
Jónsson, Finnur, professor, dr. phil. Kbhvn.
Jørgensen, C., adjunkt, dr. phil. Kbhvn.
Kjellberg, Lennart, docent, dr. phil. Upsala.
Knös, V., lektor, dr. phil. Upsala.
Levin, Poul, dr. phil. Kbhvn.
Meyer, Raphael, cand. mag. Kbhvn.
Nielsen, Julius, cand. mag. Kbhvn.
Pedersen, Holger, dr. phil. Kbhvn.
Petersen, P., rektor. Odense.
Rafn, H., overlærer. Kbhvn.
Rosengren, Erik, lektor. Östersund.
Ræder, Hans, cand. mag. Kbhvn.
Sandfeld Jensen, Kr., cand. mag. Kbhvn.
Selchau, G., overlærer. Nykøbing F.
Ussing, J. L., professor emer., dr. phil. et iur. Kbhvn.
Wide, Sam, professor, dr. phil. Lund.
Zander, C. M., professor, dr. phil. Lund.

Indhold.

Side.

Nogle Bemærkninger til Aristophanes' «Frøerne». Af *J. L. Heiberg* 1
De arte critica in Vitruvii libris adhibenda. Scr. *J. L. Ussing* 49
De locis nonnullis Ranarum fabulae Aristophanis adnotatiunculae. Scr. *J. L. Heiberg* 60
Lykisk. Af *Holger Pedersen* 68
Denominative Verber. Af *Kr. Sandfeld Jensen* 113
Papyrusfundene i Oxyrhynchos. Af *Hans Ræder* 153

Anmeldelser.

J. L. Ussing, Pergamos. Af *Lennart Kjellberg* 11
Anthologia lyrica, ed. *O. Crusius*. Af *P. Petersen* 19
Philologisch-historische Beiträge *Curt Wachsmuth* überreicht. Af *J. L. Heiberg* 23
Herman Peter, Die geschichtliche Litteratur übcr die römische Kaiserzeit. Af *Joh. Forchhammer* 28
J. M. Sundén, De tribunicia potestate a L. Sulla imminuta quaestiones. Af *Joh. Forchhammer* 31
Adolf Dyroff, Die Ethik der alten Stoa. Af *Harald Høffding* ... 31
Joh. Storm, Dialogues français. Af *Kr. Sandfeld Jensen* 35
F. Wulff, Om värsbildning, Om översättning av stråfiska diktvärk, I Livets Vår. Af *E. Gigas* 37
Senecae epist. ad Lucilium, udg. af *M. Cl. Gertz*. Af *H. Gemzøe* 38
K. G. Andresen, Sprachgebrauch und Sprachrichtigkeit. Af *Raphael Meyer* 39
C. Weichardt, Pompeji vor der Zerstörung Af *J. L. Ussing* 40
Theophrasts Charaktere, hrsg. von der philol. Gesellschaft zu Leipzig. Af *Hans Ræder* 43
Ph. Martinon, Les Amours d'Ovide. Af *Poul Levin* 45
Plautus' Captivi, erkl. von *Brix-Niemeyer*. Af *C. J.* 47
Babrii fabulae Aesopeae, rec. *O. Crusius*. Af *J. L. H.* 105
Acta apost. et Euang. sec. Lucam, ed. *Fr. Blass*. Af *Hans Ræder* 107
H. Eitrem, Thackeray's Book of Snobs. Af *N. Bøgholm* 111
Neue-Wagener, Lateinische Formenlehre. III. Af *A. B. Draehmann* 126
F. Glöckner, Homerische Partikeln. I. Af *V. Knös* 128
P. Persson, Om ett nyligen upptäckt fragment af en romersk kommunallag. Af *Joh. Forchhammer* 129

Side.

Vilh. Lundström, C. Flaminius och Hannibal. Af *Joh. Forchhammer* 130
Bellum Hispaniense, rec. *Kübler*. Af *Joh. Forchhammer* 131
Israel Gollancz, Hamlet in Iceland. Af *Finnur Jónsson* 132
Victor Nilsson, Loddfáfnismál. Af *Finnur Jónsson* 137
Joh. Forchhammer, Romerfolkets Historie. Af *P. Petersen* 140
V. I. Modestov, De Siculorum origine. Af *Holger Pedersen* 142
A. Torp og *H. Falk*, Dansk-norskens lydhistorie. Af *Holger Pedersen* 144
V. Bennike og *M. Kristenscn*, Danske folkemål. Af *Holger Pedersen* 148
Statii Silvae, hrsg. von *Fr. Vollmer*. Af *C. Zander* 149
Holger Pedersen, Zur albanesischen Volkskunde. Af *Kr. Sandfeld Jensen* 152
Scenicae Romanorum poesis fragmenta, rec. *O. Ribbeck*. II. Af *C. Zander* 165
N. Beckman, Grunddragen af den svenska versläran. Af *Erik Rosengren* 168
J. L. Ussing, Betragtninger over Vitruvii de architectura. Af *H. Rafn* 173
Claudii Ptolemaei opera, ed. *J. L. Heiberg*. I. Af *Poul Heegaard* 176
Heinrich Brunn, Kleine Schriften. I. Af *Sam Wide* 180
Franz Studniczka, Die Siegesgöttin. Af *Sam Wide* 182
Buchholz-Sitzler, Anthologie aus den Lyrikern der Griechen. II. Af *P. Petersen* 185
Bacchylides, ed. *Fr. Blass*. Af *A. B. Drachmann* 188
Q. Horatius Flaccus, tertium rec. *L. Müller*. Af *Julius Nielsen*... 191
Terentius' Phormio, erkl. von *Dziatzko-Hauler*. Af *C. J.* 192
Terenti comoediae, it. rec. *Fleckeisen*. Af *C. J.* 193
H. Steineck, Altenglische Dichtungen in wortgetreuer Übersetzung. Af *N. Bøgholm* 193

Mindre meddelelser.

Et par bemærkninger til Thukydid. Af *Karl Hude* 9
Ad Aristophanem. Scr. *J. L. Heiberg* 48
Etymologiske Smaating. Af *Joh. Forchhammer* 103
Gelliana. Scr. *J. L. Heiberg* 121
Bemærkninger til Herodot. Af *G. Selchau* 122
Sætningsassimilation. Af *Karl Hude* 124
Ad Aristotelem. Scr. *Joannes Ræder* 194

Alfabetisk fortegnelse

over

behandlede forfattersteder.

(Herunder medtages ikke steder, der kun er anførte exempelvis.)

Side.

Afranius fr. 55 ed. R.; 136; 175; 394 167
Aquillius fr. 10 R. 166
Aristophanes Frøer 15 61
— 40 64
— 168 61
— 180 63
— 357 64
— 377 65
— 403 6
— 453; 768; 814; 819; 882 65
— 889; 914; 993; 1028; 1106 66
— 1132 62
— 1190; 1196 67
— 1234 48
— 1252; 1294 67
— 1324 63
— 1418 67
— 1431 62
— 1437 60
Aristoteles rp. Ath. 35 194
Bacchylides 12; 13; 14 190
Caec. Statius fr. 60 R.; 81; 128; 140; 183; 276; 278 166
Gellius I 2, 2 121
— XVIII 2, 10; 4, 11; 5, 7 121
— XIX 8, 6; 8, 13 121
Herodotos VIII 11 123
— VIII 144 122
— IX 103 123
Homeros X 108 125
Laberius fr. 18 R.; 21; 38 168
Licinius fr. 12 R. 166
Livius Andron. fr. 2 R. 165
Naevius fr. 15 R.; 49 b; 50; 53; 65 165
— 130 166
Novius fr. 3 R. 167
Pappos VIII p. 1026 27
Platon Menon 71 d 124
Pomponius fr. 19 R. 167

Side.

Thukydides II 15 9
— II 16 10
— V 95 124
— VI 83 125
Turpilius fr. 13 R. 168
— fr. 128 166
— fr. 205 167
Vitruvius ed. Rose p. 8, 14 57
— 13, 18 52
— 19, 23 57
— 22, 2 56
— 28, 26 54
— 32, 3; 41, 1 56
— 43, 21; 47, 21; 54, 14 58
— 64, 23 55
— 67, 1 58
— 67, 17 54
— 68, 2 55
— 80, 6 52
— 80, 6 55
— 82, 22; 84, 20; 93, 10; 93, 13 58
— 100, 8 53
— 100, 15; 101, 16 54
— 102, 18 58
— 103, 10 52
— 108, 23 55
— 117, 2 56
— 117, 22 53
— 117, 22; 119, 26 55
— 122, 3 57
— 123, 27 55
— 128, 1 57
— 160, 8 59
— 165, 20; 166, 18 55
— 168, 7 56
— 182, 19 59
— 191, 6 56
— 194, 15 59
— 198, 1 55
— 215, 19; 216, 24; 216, 19; 275, 15 59

Nogle Bemærkninger til Aristophanes' „Frøerne".

Af J. L. Heiberg.

At første Del af Frøerne, som skildrer Dionysos' Fataliteter paa Vejen til Hades, hvorfra han vil hente en tragisk Digter op til sin forladte Skueplads i Athen, hænger løst sammen med og tildels strider mod anden Halvdel, hvor han som Dommer skal afgjøre, om Aischylos eller Euripides skal sidde i Tragikerhøjsædet i Hades, er iøjnefaldende selv ved en flygtig Gjennemlæsning. Den rigtige Forklaring deraf er antydet af van Leeuwen (De Aristophane Euripidis censore, Amstelaed. 1876, Thesis XXVIII) og noget udførligere af v. Wilamowitz (Euripides Herakles I S. 2) og derefter udviklet nærmere i van Leeuwens Udgave af Frøerne (Lugd. Bat. 1896) S. IV ff. Det er indlysende, at Stykkets foreliggende Plan ikke kan være lagt, medens Sophokles levede; dengang behøvede Athen ikke at hente afdøde Tragikere op fra Hades. Deraf tør man slutte, at Tvekampen mellem Aischylos og Euripides er det oprindelige. Da Euripides' Død oppe i Makedonien rygtedes i Athen i Begyndelsen af 406, har Aristophanes fattet Planen om at føre et Hovedslag mod sin gamle Fjende og hele den moderne Poesi i den Form, at han lod Aischylos og Euripides i Hades udkæmpe en Strid om Forsædet, som naturligvis skulde ende med Euripides' complette Nederlag. Medens han var beskæftiget med Bearbejdelsen af denne Ide, døde Sophokles (formodenlig i Efteraaret 406), og dermed var Ideen umuliggjort; der var kommet en ny Prætendent til Æerespladsen i Hades, og det den Mand, hvem Aristophanes vistnok ligesom hele den ældre Slægt i Athen ansaa for selvskreven dertil. Hvis Aristophanes havde ladet Sophokles overtage Aischylos' Rolle

som Euripides' Modstander, vilde for det første Aischylos, som dog maatte antages at have Thronen inde, hvis denne Fiction skulde opretholdes, have været en Anstødssten, som ikke lod sig fjerne, og dernæst vilde der ikke kunne gjøres det mindste komiske ud af den sejrende Part; Sophokles parodierer Aristophanes aldrig, medens han fint og sikkert, om end skaansomt og med skyldig Respect, rammer det gammeldags kantede og knudrede hos Aischylos. Han har derfor foretrukket at omarbejde sit oprindelige Thema saaledes, at han lod Dionysos selv dele den Bekymring, hvormed sikkert mange i Publicum har tænkt paa, hvem der nu efter Euripides' og Sophokles' Død skulde forherlige den næste Dionysosfest paa en værdig Maade, og i Løbet af de faa Maaneder mellem Sophokles' Død og Frøernes Opførelse (Januar 405) har han da skrevet den ny Exposition med Dionysos' latterlige Rejsegjenvordigheder. Deraf kommer den store Forskjel mellem første Halvdel med dens overordenligt morsomme, men løse og undertiden noget langtrukne Løjer og den meget omhyggeligt udarbejdede anden Del, hvor den æsthetiske Discussion føres med lige saa stor Grundighed og Skarphed som Rigdom paa ypperligt valgt Stof.

Denne Hypothese om Stykkets Genesis lader sig hæve til Vished ved en nærmere Betragtning af Enkeltheder. Er den rigtig, maa Vanskelighederne vise sig væsenligt paa tre Punkter: Affindelsen med Sophokles, Sammenkoblingen af de to forskjellige Handlinger og Dionysos' Dobbeltrolle at skaffe Athen en tragisk Digter og at dømme om Besiddelsen af Thronen i Hades.

Hvad det første Punkt angaar, har v. Wilamowitz gjort opmærksom paa de mærkelige Paaskud, med hvilke Sophokles sættes ud af Spillet. V. 76 spørger Herakles, hvorfor Dionysos da ikke hellere vil hente Sophokles op fra Hades end Euripides, hvis der endelig skal hentes en Digter derfra; Dionysos svarer, at han først vil prøve Iophon for at se, hvad han formaar alene (som om der saa bagefter kunde blive Anledning til ogsaa at hente Sophokles op, naar det viser sig, at Iophon ikke duer), og at han dog under ingen Omstændigheder vil kunne forhindre, at den Gavtyv Euripides rømmer med ham op til Oververdnen, medens Sophokles er

«tilfreds hisset, som han var det her.» Det er jo meget vittigt fundet paa, og overhovedet kan man overfor en saa uudtømmelig Opfindsomhed som Aristophanes' ikke vente at finde meget iøjnefaldende Fuger; men Tvangen mærkes dog; det er en Indvending fra Tilskuerne, der skal afvæbnes. Ganske det samme gjælder om V. 786 ff., hvor Xanthias spørger, hvordan det kan være, at Sophokles ikke gjorde Fordring paa Æerespladsen, og faar til Svar, at han ved sin Ankomst til Hades hilste venligt paa Aischylos, som gav ham Plads ved sin Side, og nu vil afvente Stridens Udgang for eventuelt at kæmpe med Euripides om Forrangen, hvis Aischylos skulde blive besejret. V. 1516 endelig paalægger Aischylos ved sin Bortgang til Oververdnen Pluton at overgive Æressædet til Sophokles at bevare «til jeg maaske engang kommer herned igjen». Heller ikke denne Situation taaler ret vel at tænkes tilende.

Overgangen mellem de to Handlinger dannes af en Scene mellem Xanthias og en af Plutons Tjenere, som V. 738 kommer sammen ud af Plutons Palads. De gjør endel Løjer, men har ellers intetsomhelst nyttigt eller nødvendigt at foretage sig uden netop at forberede og forklare den paafølgende Kamp mellem Aischylos og Euripides; da det første Bulder af Skænderiet høres ud fra Paladset, forsvinder de skyndsomst. At Aristophanes har benyttet denne Samtale til at forklare, hvordan Aischylos og Sophokles har affundet sig med hinanden, og hvorfor Sophokles ikke optræder, har vi set. Men han har tillige ved den dækket over en anden Mislighed, som var en Følge af den forandrede Plan. Det ene naturlige havde dog været, at der strax ved Euripides' Ankomst til Hades var truffet en Afgjørelse om hans Fordring paa Thronen, og saaledes har Disputen mellem ham og Aischylos utvivlsomt været tænkt i den oprindelige Plan. Nu er der jo imidlertid gaaet nogle Maaneder siden hans Død, og Aristophanes forklarer da denne Opsættelse med, at Euripides har brugt Tiden til at agitere mellem Pakket i Hades (V. 771 ff.), som han fik til at forlange en formelig Proces, og med, at man ikke har kunnet finde nogen Dommer (V. 805 ff.), før den sagkyndige Dionysos kom. Dermed er tillige Dionysos' to absolut uforenelige Opgaver sat i For-

bindelse med hinanden, men ikke anderledes, end at det brister, da det kommer til Stykket. I Samtalen mellem Plutons Tjener og Xanthias, som dog kjender sin Herre Dionysos' Hensigt med Rejsen, gaas der ud fra, at det, der skal afgjøres, er, hvem af de to der skal sidde paa Højsædet i Hades, og det er ogsaa hele Tiden Forudsætningen for Kampen mellem Aischylos og Euripides (V. 830). Først V. 1414 ff. aabenbarer Pluton, at det tillige eller, da dette er umuligt, egenlig gjælder om, hvem af dem Dionysos skal have med sig op til Oververdnen, og giver ham Lov til, hvis han vil fælde en Dom, at tage den foretrukne med. Dionysos meddeler saa de to Digtere sin Hensigt, katekiserer dem om deres politiske Maximer, og, medens han før var vaklende (V. 1411 ff.), erklærer han nu at ville tage Aischylos med. Hele dette Anhang til den, altsaa resultatsløse, æsthetiske Debat (V. 830—1410) gjør Indtryk af noget paaklistret — det omfatter knap 50 Vers —, og hvor lidet klart Situationen er gjennemført, ses af V. 1469, hvor Euripides pludseligt viser sig vidende om Dionysos' Hensigt og i Besiddelse af hans Løfte om at komme med op til Oververdnen — ganske paa tvers af Forudsætningerne for alt det foregaaende. Hypothesen bekræftes altsaa paa alle Punkter.

Af det oprindelige Udkast kan der altsaa ikke være andet tilbage end V. 830—1410, hvor Aischylos og Euripides parodierer hinandens Dramaer. Men selv dette Stykke maa være omarbejdet. Det er nemlig ganske usandsynligt, at Dionysos har været Dommer i det oprindelige Udkast; dette Hverv maatte dog naturligt tilkomme Pluton. Nu kan ganske vist en Del af Dionysos' Repliquer udenvidere være overført til ham fra Pluton, men de fleste maa være skrevne fra først af for Dionysos paa Grund af deres scurrile Charakter, som Aischylos V. 1150 lader ham høre. At Dionysos har afløst Pluton som Dommer, bliver yderligere sandsynligt derved, at Plutons Fremtræden — han er nødvendig for Slutningseffecten — nu er ganske umotiveret; han kommer ganske pludseligt og uventet ud af Paladset V. 1411, hvor Dionysos henvender sig til ham; kun ved hans Indtræden bliver den abrupte Standsning af Discussionen begribelig. Parabasen kan i sine Hovedtræk have hørt til det første Udkast; men naar Choret

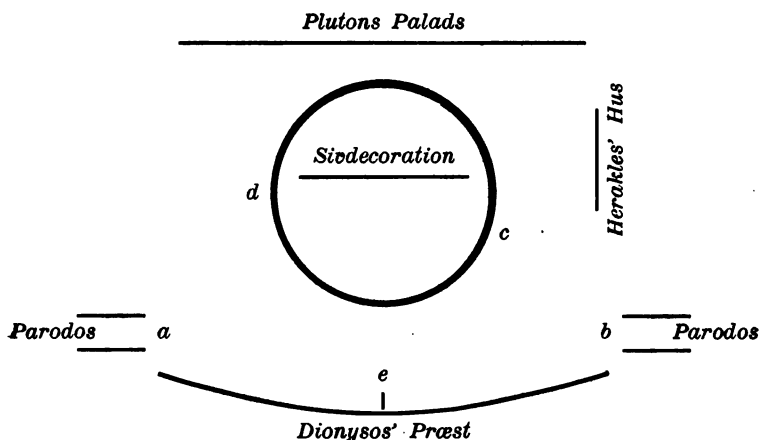
betegner sig som ἱερός V. 686 (sml. 674), hentydes der dog vel til, at det forestiller Mysteprocessionen, og dette Paafund tilhører vistnok den senere Plan, da det er saa nøje knyttet til Dionysos' Hadesvandring. Ogsaa denne Ide, som maatte virke særligt gribende paa Publicum, da det siden 414 kun en eneste Gang (408) havde set denne Procession i Virkeligheden, og som maaske betinger Parabasens ualmindeligt indtrængende Alvor (sml. V. 686), har forøvrigt beredt Aristophanes ganske særlige Vanskeligheder. I den virkelige Mysteprocession var der Kvinder med, og det har Aristophanes ogsaa efterlignet; V. 440 ff. befaler Chorføreren, som forestiller Hierophanten (eller maaske Daduchos? sml. 446 *φέγγος ἱερὸν οἴσων*), Resten af Choret at danse i Gudindens Helligdom, medens han selv vil føre Pigerne og Konerne til den hellige Nattefest. Derefter marcherer (*χωρῶμεν* 447) hele Choret af. Der kan nu efter almindelig antik Theaterpraxis ingen Tvivl være om, at den Del af Choret, der forestiller Kvinder, virkeligt har forladt Scenen i Overensstemmelse med V. 445. Men paa den anden Side er det utænkeligt, at Choret i det følgende, bl. a. under Parabasen, skulde have manglet sin Fører og en Del af sine Medlemmer. Jeg ser ingen anden Udvej end at antage, at Choret er blevet staaende ved Parodos, medens dets Fortrop, Chorføreren og «Kvinderne», virkeligt forsvandt ud ad denne for saa at klæde sig om og ubemærket slutte sig til den tilbageblevne Del igjen, inden Chorets næste Replique (V. 534). Grunden til denne Ordning er indlysende. Efter sin Afmarche V. 459 er Choret ikke mere Myster (bortset fra de anførte Steder af Parabasen) og i hvert Fald ikke som hidtil Mysteprocessionen. Altsaa var «Kvinderne», som var nødvendige i denne, nu kun et forstyrrende Paahæng, som helst maatte fjernes. Den Udvej at antage «Kvinderne» i Processionen for et Slags *παραχορήγημα* hjælper ikke ud over Vanskeligheden med Chorførerens Afmarche og modsiges desuden af, at Kvinderne i Chorsangen 372 ff. optræder som Halvchor. Af *κοινῇ* V. 416 fremgaar det nemlig, at de foregaaende Stropher ikke er sungne «i Fællesskab», og der er sikre Tegn paa, at de har været fordelt mellem Mænd og Kvinder.

V. 409 ff. *καὶ γὰρ παραβλέψας τι μειρακίσκης*
νῦν δὴ κατεῖδον καὶ μάλ' εὐπροσώπου
συμπαιστρίας χιτωνίου
παραρραγέντος τιτθίον προκύψαν

faar under de foreliggende Omstændigheder dog først Mening, naar de synges under Dansen af Mændenes Halvchor. I Belysning heraf bliver ogsaa den foregaaende Strophe forstaaelig. I V. 403 har V o. a. *σὺ γὰρ κατεσχίσω μέν*, som altsaa maatte betyde, at Iakchos har flænget Chorets Klæder ɔ: indstiftet den Skik, at man ved Processionen havde sit gamle Tøj paa. Men *μέν* er meningsløst, og Medium passer ikke. R har *κατασχίσω μέν*, som aabenbart er den oprindeligere Læsemaade, hvoraf *κατεσχίσω* er opstaaet paa Grund af *σύ*. Der bør vistnok læses: *σοὶ γὰρ κατασχίσωμεν*, thi lad os til din Ære flænge Klæderne. Saa passer Ordene i Kvindernes Mund, og denne Flængning foranlediger den Blottelse (*παραρραγέντος*), hvorover Mandschoret morer sig. Den første Strophe V. 397—402 er saa vel sunget af hele Choret. En lignende Fordeling af V. 372—81 (Mændene) og 384—93 (Kvinderne) kan maaske sluttes af *ἀνδρείως* 372, af Chorførerens *ἑτέραν ὕμνων ἰδέαν* 382 og af, at Choret 386 særligt betegner sig som Demeters, Kvindernes Beskytterindes, medens Mændene 378 paakalder Persephone.

Muligheden af Chorets ovenfor forudsatte Manøvre vil blive klarere ved en nærmere Betragtning af de sceniske Forhold i Stykkets første Del (hele anden Del fra 460 foregaar foran Plutons Palads, som danner Bagvæggen). Hovedtrækkene er angivne af Robert (Hermes XXXI S. 560), men det er ikke uden Interesse at gjennemføre hans Tanker i alle Enkeltheder.

Ved Stykkets Begyndelse kommer Dionysos og Xanthias ind ved *a* (se Planen næste Side) og drager i deres latterlige Optog forbi Publicum over til Herakles' Hus, hvor de ankommer V. 35 og bliver til V. 165. Derpaa gaar de henimod Orchestra og raaber undervejs den døde Mand an (171), som bæres ind ved *a* og ud ved *b*. V. 181 er de ankomne ved *c*; *τουτί* er Orchestra, hvis Rand de støder paa. Det er udstyret som en *λίμνη* (181), og man bliver nødt til at an-

tage en opstaaende Decoration, f. Ex. af Siv, tværs over det i dets bagerste Halvdel, forat Frøchoret, der ikke ses og sikkert er blevet bestridt af en Del af Chorets Medlemmer, kan have noget at skjule sig bagved; ved en saadan Decoration opnaas tillige, at Plutons Palads, der foreløbigt ikke skal ses med, bliver mindre iøjnefaldende. Imidlertid kommer Charon i sin Baad rullende ind fra *a*, og paa deres Raab (184) sætter han over Orchestra og lægger bi ved *c*. Xanthias faar Ordre til at løbe udenom Søen (193) og forsvinder bagom Orchestra skjult af Sivdecorationen, hvorfra han først dukker frem igen V. 272. Charon sætter med Dionysos over fra *c* til *d*. Den 26 Meter lange Vej er tilstrækkelig til at rumme Dionysos' Skænderi med Frøerne (209—268); at Frøerne synger bag Sivdecorationen, medens Dionysos af Hensyn til Publicum naturligvis maa lade, som om han har dem paa den anden Side af Baaden, er uden Betydning, da de ikke ses. Ved V. 269 lægger Charon bi ved *d* og ruller derpaa ud ad *a*, Frøerne forsvinder usete ud ad Bagvæggen for at klæde sig om og være med ved Chorets Indtræden V. 354, Xanthias støder til, og han og Dionysos gaar langsomt og under mange Gjenvordigheder ned mod Publicum; ved V. 297 er de ved *e*, hvor Dionysos kalder sin Præst tilhjælp mod Underverdenens Rædsler. Derpaa høres Choret synge udenfor Scenen (313 ff.), Xanthias og Dionysos retirerer henimod *a* (321), hvor de forbliver

under Chorets Indmarche ad *b* (354; V. 323—53 synges udenfor Scenen). Under de følgende Sange passerer Choret over mod *a*, hvor Dionysos V. 431 efter at være gaaet lidt frem — Xanthias er efter V. 438 bleven saa langt tilbage ved *a*, at han ikke har hørt den foregaaende Repliquevexel — henvender sig til Chorføreren. Derefter gjør Choret omkring og marcherer (440) over mod *b*, hvor en Del midlertidigt forsvinder, som ovenfor udviklet, medens Resten bliver staaende ved *b*. Imens gaar Xanthias og Dionysos op mod Paladset (460). Sivdecorationen maa under de foregaaende Chorsange paa en eller anden Maade være bleven fjernet. Da der i Athen ingen underjordisk Gang har været til Orchestra, kan det ikke være foregaaet uden Omstændelighed; den er vel bleven halet hen til Bagvæggen og ud af den, medens Publicums Opmærksomhed var fængslet af Chorets Dans. Forøvrigt har man neppe taget sig den Slags Illusionsforstyrrelser nær; det Æsel, som Xanthias V. 35 staar af, forsvinder fra det Øjeblik af sporløst; det har gjort sin Nytte ved at give Anledning til alskens Løjer og er nu paa en eller anden Maade bleven afhentet og fjernet.

Det er klart, at hele Stykket maa være spillet i Orchestra. Scholierne, som gaar ud fra Forestillingen om en ophøjet Scene, kommer oftere i Forlegenhed; ved V. 297 griber de endog til den fortvivlede Udvej at antage, at Dionysos hele Tiden har været ledsaget af sin Præst (i nogle Hdss. er denne endog opført paa Personlisten og har faaet V. 298 og 300 tildelt); men efter nogen Talen frem og tilbage kommer de dog til det fornuftige Resultat: *φαίνονται οὐκ εἶναι ἐπὶ τοῦ λογείου ἀλλ' ἐπὶ τῆς ὀρχήστρας, ἐν ᾗ ὁ Διόνυσος ἐνέβη καὶ ὁ πλοῦς ἐπετελεῖτο.*

Mindre meddelelse.

Et par bemærkninger til Thukydid.

Af Karl Hude.

II 15, 3—4. *τὸ δὲ πρὸ τοῦ ἡ ἀκρόπολις νῦν οὖσα ἡ πόλις ἦν, καὶ τὸ ὑπ' αὐτὴν πρὸς νότον μάλιστα τετραμμένον. τεκμήριον δέ· τὰ γὰρ ἱερὰ ἐν αὐτῇ τῇ ἀκροπόλει καὶ ἄλλων θεῶν ἐστι, καὶ τὰ ἔξω πρὸς τοῦτο τὸ μέρος τῆς πόλεως μᾶλλον ἵδρυται, τό τε τοῦ Διὸς τοῦ Ὀλυμπίου καὶ τὸ Πύθιον καὶ τὸ τῆς Γῆς καὶ τὸ ⟨τοῦ⟩ ἐν λίμναις Διονύσου . . . ἵδρυται δὲ καὶ ἄλλα ἱερὰ ταύτῃ ἀρχαῖα.*] Det vil rimeligvis være de fleste af dette tidsskrifts læsere bekendt, at de anførte ord af Thukydids exkurs om Athens bebyggelse i den ældste tid har været genstand for hæftig strid i de seneste år. Medens man tidligere altid havde henlagt de nævnte helligdomme for Zeus, Apollon, Ge og Dionysos til egnen syd for Akropolis, har Dörpfeld, støttet på nye udgravninger, hævdet, at de blot måtte søges op imod den del af byen, som udgøres af Akropolis med den sig dertil sluttende bebyggelse, altså ikke nødvendigvis mod syd, og han mener da virkelig at have fundet dem vest for Akropolis. Det er ikke meningen her at komme ind på realiteten i dette spørgsmål (derom vil jeg henvise til prof. Gertz's på personlig påvisning og meddelelse fra Dörpfeld støttede redegørelse i de ledsagende anmærkninger til hans oversættelse af Thukydid, bd. I s. 35 ff.); jeg vil kun fremsætte en sproglig bemærkning angående de nærmest foregående ord, som allerede inden Dörpfeld fremsatte sine anskuelser har vakt fortolkernes betænkelighed. Classen undrede sig over, at Athenetemplerne på Akropolis ikke var nævnte udtrykkelig og tilføjede derfor efter *θεῶν ἐστι* ordene *καὶ τὰ τῆς Ἀθηνᾶς* (van Herwerden nøjedes derefter med *καὶ Ἀ.*); Stahl mente endda, især under henvisning til § 4's slutningsord, at der efter *ἀκροπόλει* måtte være udfaldet f. ex. *τὰ ἀρχαῖα τῆς τε Πολιάδος.* Måske skal løsningen søges ad en anden vej. Thukydid har øjensynlig stillet de paa selve borgen og de udenfor denne[1] liggende hellig-

[1] Uden ellers at godkende Stahls argumentation er jeg enig med ham i at forkaste von Wilamowitz' opfattelse af *ἔξω* som betegnende «udenfor byen (den gamle by)»; derved vilde også det følgende *τῆς πόλεως*, der må betegne byen på Thukydids egen tid, blive altfor uklart.

domme i modsætning til hinanden; men hvis dette er tilfældet, må ordene *ἐν αὐτῇ τῇ ἀκροπόλει* ikke forbindes med verbet *ἐστι*, men med *τὰ γὰρ ἱερά*, således at der efter disse ord indskydes et *τά*. Meningen bliver da: «ti de på selve borgen liggende helligdomme tilhører også andre guddomme». Det forhold, at byens hovedguddom Athene havde sine helligdomme i byens kærne og naturlige fæstning, er nemlig ikke noget egenligt bevis for, at bebyggelsen i den ældste tid var indskrænket til borgen og dens sydlige omgivelser; et sådant ligger derimod i den omstændighed, at også andre guders helligdomme var anlagte på borgen selv.

II 16, 1. *τῇ τε οὖν ἐπὶ πολὺ κατὰ τὴν χώραν αὐτονόμῳ οἰκήσει μετεῖχον οἱ Ἀθηναῖοι, καὶ ἐπειδὴ ξυνῳκίσθησαν, διὰ τὸ ἔθος ἐν τοῖς ἀγροῖς ὅμως οἱ πλείους τῶν τε ἀρχαίων καὶ τῶν ὕστερον μέχρι τοῦδε τοῦ πολέμου πανοικησίᾳ γενόμενοί τε καὶ οἰκήσαντες, οὐ ῥᾳδίως τὰς ἀναστάσεις ἐποιοῦντο . . .*] Saaledes er den håndskriftlige overlevering, som J. H. Lipsius har forbedret betydeligt ved med benyttelse af nogle steder hos efterlignere at flytte *πανοικησίᾳ* ned foran *τὰς ἀναστάσεις*. Men der er værre ting tilbage, den umulige konstruktion *οἰκήσει μετεῖχον* og den falske modsætning mellem de ved *τε* og *καὶ* modstillede led. Krügers fine sprogtakt lod ham se, at *καὶ* må være *også* og at følgelig *τε οὖν* måtte rettes til det efter digressjonen normale *δ' οὖν*[1]; efter et forslag af Driessen slettede han da *μετεῖχον* (Köstlins forslag ⟨*ἧς*⟩ *μετεῖχον* fortjener næppe omtale[2]). Nu kan man ganske vist tænke sig den mulighed, at en sen læser, der forstod *καὶ* som *og*, savnede et hovedverbum til det første led og fandt på at tilføje *μετεῖχον*, som han mærkeligt nok lod styre dativ; men der findes dog måske en udvej til at redde ordet. I sig selv er *τῇ . . . οἰκήσει* forståeligt som grundens dativ; men det kunde dog fuldt så godt slutte sig til et passivisk participium. Jeg tror, at rettelsesforsøgene bør gå ud på at finde et sådant, og jeg vil selv anføre et, der er faldet mig ind og som nok kunde passe i meningen: *κατεχόμενοι* (forskrevet til *μετεῖχον οἱ*), *bundne* (*retenti*). Ombytning af *κατ* og *μετ* findes f. ex. VIII 72, 2 (i det bedste håndskrift), og hvis *-εχόμενοι* var blevet delt til *-εχομεν οἱ*, lå det ikke fjærnt at rette til *-εῖχον*.

[1] Selv en flygtig betragtning af det kritiske apparat vil vise hyppigheden af de to smårords forvexling.

[2] Herwerdens nyeste ⟨*ἧς πάλαι*⟩ *μετεῖχον* er uantageligt, da der går *ἐπὶ πολὺ* iforvejen; Dobrees rettelse *ἐπεῖχον*, der vel skal betyde: *holdt fast ved*, vilde kræve at *ἐπὶ πολὺ* stod efter *οἰκήσει*.

Anmeldelser.

J. L. Ussing: Pergamos, dens Historie og Monumenter. Kbhvn. 1897, Gad. 165 s.

Den klassiska arkeologiens Nestor i Danmark, prof. J. L. Ussing, har efter nedläggandet af sin professur tillegnat detta arbete åt Köpenhamns universitet till minne af en femtioårig lärareverksamhet vid detsamma. Vi lyckönska den vördade åldringen till att med oförminskad andlig lifaktighet kunna fira sitt guldbröllop med den högskola, åt hvilken han egnat sina bästa krafter och hvars rykte han bidragit att befästa i utlandets vetenskapliga kretsar. Vi lyckönska honom äfven och på samma gång Köpenhamns universitet till den framgång, som följt denna lärareverksamhet och till de frukter, som den burit för Danmarks andliga lif.

Prof. Ussing har i den bok, hvars titel här ofvan läses, tagit till uppgift att för en större, för historiska och konsthistoriska spörsmål intresserad allmänhet skildra hufvuddragen af den episod i den antika kulturens historia, som är förknippad med namnet Pergamos. En sådan monografi är synnerligen välkommen, och vi måste vara den vördade författaren tacksamma, att han vid sina år icke skytt de lärda mödor, som äro oskiljaktiga från hvarje vetenskapligt författarskap, äfven om detta tar en populär form.

De anmärkningar, som i det följande skola framställas, torde på sitt sätt bära vittne om det intresse för den nämda vigtiga kulturepoken, som prof. Ussing i icke ringa grad genom sin senaste skrift förstått att väcka.

Att Ussing kallat sin bok «Pergamos» i strid med den vedertagna neutrala formen, synes vara ganska välbetänkt, dock knappast på den grund, som af honom derför anföres (Anm. 1). Ty af Arkesilas' epigram kan man endast sluta sig till det poetiska språkbruket, men hvarken till det officiella eller det allmännast förekommande. Deremot synes mig Xenophons vittnesbörd, Hell. III 1, 6, äfvensom Pausanias' V 13, 3, och Cassius' Dio, LIX 28 och LXXIX 7, böra tillerkännas större betydelse vid denna frågas afgörande. Jmf. den grundliga utredning, som Hesselmeyer, Der Ursprung der Stadt Pergamos s. 44 ff. åstadkommit i denna punkt.

S. 6 säger Ussing, att «*Gongylos* modtog Xenophon gjæstfrit.» Derom står i Xenophons Anabasis VII 8, 8 ff., som innehåller berättelsen om denna episod, intet. Xenophon mottogs af Gongylos' hustru Hellas, som efter all sannolikhet var enka. Den Gongylos, som omtalas litet längre fram i Xenophons be-

rättelse, var enligt dennes uttryckliga ord Hellas' son, icke hennes man (VII 8, 17), och han räddade icke Xenophon vid det äfventyrliga nattliga öfverfallet på den rike persiske godsägarens gård, såsom Ussing framställer saken. Han hade tvärtom dragit ut i afsigt att bistå denne senare, jmf. uttrycket *βίᾳ τῆς μητρός* p. a. st.

S. 14 lemnar Ussing den för ett populärt arbete temligen öfverflödiga notisen, att Konung Attalos I's morfars fader hette Aristomachos. Hvar Ussing hemtat denna uppgift, skulle vara intressant att veta. Attalos' morfars, Achaios', fader är, såvidt jag vet, obekant. Man skulle kunna sluta sig till hans namn på grund af den bekanta namn-successionen inom de grekiska familjerna: Achaios' son hette Andromachos och hans sonson åter Achaios, hvarför sannolikheten är ganska stor, att hans faders namn liksom sonens varit *Andromachos*.

S. 16 skildrar Ussing Attalos I's strider med Antiochos Hierax och dennes galliska hjelptrupper. Efter det för Antiochos olyckliga slaget vid Koloë skulle denne enligt Ussings framställning ha vändt sig till Karien och derifrån till Egypten, der han blef tillfångatagen af konung Ptolemaios III Euergetes. Enligt Eusebios s. 253 (Schöne) flydde han efter det nämda slaget till Thrakien, levererade sedermera sina fiender ännu ett, om också olyckligt, slag i Karien (se Inschr. von Pergamon nº 28) och flydde efter detta icke till Egypten, utan drog sig österut, sammanstötte i Mesopotamien med sin broders, Konung Seleukos II Kallinikos', generaler Andromachos och Achaios, blef åter slagen (jmf. Trogus Prol. 27 och Polyainos IV 17) och tog då sin tillflykt till sin svåger Ariarathes i Kappadokien (jmf. Justinus, XXVII 3, 7). Först därifrån flydde han, då han fruktade förräderi, till Egypten. Han mördades slutligen i Thrakien af keltiska röfvare (jmf. Just. XXVII 3, 11; Trogus p. a. st.).

S. 19 uppgifves, att staden Opus i Lokris under kriget med Philip V af Makedonien skulle genom en stor brandskatt ha lyckats fria sig från plundring. Detta är dock knappast händelsen. Livius XXVIII 7, 4 berättar: eodem ferme die ab Attalo rege Opuntiorum urbs capta diripiebatur.

Prusias I's af Bithynien på samma sida omtalade infall i Attalos' rike torde vara af något problematisk art. Hos Livius XXVIII 7, 10, talas blott om ett ryckte, som föranledde Attalos att återvända till sitt rike, jmf. Ed. Meyer, Berl. Phil. Wochenschr. 1897 sp. 1585.

S. 20 skildras ganska detaljeradt det andra makedoniska krigets vexlande skiften, dock icke fullt i öfverensstämmelse med kända fakta. Sålunda förlägger Ussing sjöslaget vid Lade före det, som utkämpades vid Chios, i strid med Polybios XVI 8—10, jmf. Mommsen Röm. Gesch. I⁴ 705 f. Rhodiernas amiral Theophiliskos dog dagen efter slaget vid Chios af de sår, som han

erhållit under detsamma (se Polybios XVI 9), och kunde sålunda icke gerna, såsom Ussing framställer förloppet, ha varit Rhodiernas anförare i det senare slaget. I sammanhang med Ussings misstag angående sjöslagens vid Chios och Lade inbördes kronologiska förhållande står äfven hans framställning af konung Philips förhärjande anfall på Pergamos, som dock blef utan resultat. Detta inträffade före slaget vid Lade.

Ussing visar i sin historiska framställning en starkt framträdande böjelse för detaljer, ofta af rätt oväsentlig art, och för sifferuppgifter, hvilkas absoluta tillförlitlighet torde vara tvifvel underkastad, och hvilkas relativa värde för en populär historisk framställning i de flesta fall icke kan sättas synnerligen högt. I den detaljerade tablån öfver förlusterna i slaget vid Chios s. 21 torde siffran 20, angifvande Philips förlust af «andre Dækskibe» böra ändras till 10 och likaså de «65 Baade» till 25, jmf. Polybios XVI 7, 1.

Den kronologiska ordningen mellan de raskt skiftande händelserna i det invecklade intressedrama, som denna upprörda tids historia framter, är af Ussing altför ofta ej tillbörligen beaktad. Så på s. 21 anföres romarnes krigsförklaring mot Philip V af Makedonien sommaren år 200 före de händelser, som timade under förra delen af året, och som omtalas på slutet af denna och början af nästa sida, jmf. Mommsen, Röm. Gesch. I[4] s. 711 och Wilcken hos Pauly-Wissowa II 2166. Likaså omtalas s. 22 Philips eröfring af Abydos efter hans plundring af Attika, ehuru ordningen mellan dessa båda händelser var den motsatta. På samma sätt sidan 25 böra Philips underhandlingar om vapenstillestånd vid mötet vid den maliska viken sättas efter de längre ned beskrifna händelserna.

Till en bättre historisk orientering skulle äfven ha bidragit, om förf. låtit de egyptiske och syriske konungarnes namn Ptolemaios och Antiochos åtföljas antingen af den siffra, som anger deras plats i serien, eller af det tillnamn, som först förlänar dem deras fulla historiska individualitet.

S. 25 omtalar förf., hurusom Attalos I såsom belöning för de diplomatiska tjenster, hvilka han gjort romarne, väntat att af dessa erhålla Argos. Detta författarens påstående måste i detta sammanhang bero på ett misstag. Ty vid den tidpunkt, hvarom här är fråga, öfverlemnade romarnes och Attalos' fiende, konung Philip af Makedonien, Argos till tyrannen Nabis i Sparta för att sålunda försöka skilja denne från koalitionen och vinna honom för sin sak, hvilket försök dock misslyckades, jmf. Pöhlmann i Iwan Müllers Handbuch III s. 457.

Författarens s. 34 framstälda åsigt, att de konstnärer som skapat den farnesiska tjuren i Neapels Nationalmuseum, Apollonios och Tauriskos från Tralles, skulle vara samtidiga med det pergameniska rikets blomstringsperiod, afviker rätt betydligt från

den gängse uppfattningen och torde derför ha bort motiveras. Det synes mig i hög grad sannolikt, att Hiller von Gärtringen (Ath. Mitth. XIX (1894) s. 37 ff.) med sin datering af dessa konstnärer till början af första årh. f. Kr. träffat den rätta perioden.

S. 36 talar förf. om konung Antiochos' III af Syrien sträfvanden att genom familjeförbindelser stärka sin politiska ställning, och att han för att vinna Ptolemaiernas vänskap gaf sin med Ptolemaios Epiphanes förlofvade dotter den fruktbara del af Syrien, som kallades ἡ κοίλη, Coelesyrien, det på dalar rika, såsom hemgift. Dock torde det vara tvifvelaktigt, om detta landskap verkligen af Antiochos afträdts till den egyptiske monarken, jmf. Polybios XXVIII 1, Mommsen Röm. Gesch. I[4] 735.

De uppgifter angående härarnes storlek, de stupades antal o. s. v., som Ussing i altför ymnigt mått i betraktande af hans boks dock hufvudsakligen populära karakter lemnar, äro altför ofta i behof af en rätt grundlig sifferrevision. Så t. ex. uppgifves den romerska härs styrka, som år 191 under befäl af konsuln M' Acilius Glabrio bröt upp mot Antiochos III och aitolerna, till 10,000 man fotfolk, 2000 ryttare och 15 elefanter, s. 37. Livius, XXXI 14, uppger fotfolkets antal till 20,000 man. Mommsen, Röm. Gesch. I[4] 741 och Holm, Griech. Gesch. IV 461 uppskatta härens totalnumerär till ca. 40,000 man. Deremot öfverdrifver Ussing betydligt den härsmagt, öfver hvilken romarnes motståndare förfogade i detta krig. Att Antiochos i slaget vid Thermopylai, såsom Ussing vill göra troligt, skulle ha kommenderat öfver 100,000 man, är absolut osannolikt, då hans här vid detta tillfälle redan var starkt decimerad, jmf. Mommsen p. a. st. s. 741 f., ja enligt Livius' fullt trovärdiga berättelse (XXXVI 15) var han romarne icke obetydligt underlägsen. Han skulle enligt denne blott lyckats samla en styrka af 10,000 man fotfolk och 500 ryttare, till hvilka slöto sig 4000 aitoler, jmf. Livius XXXVI 16, 3.

S. 38 skulle man af den af Ussing gifna namnformen Kan*æ*, vid hvilken plats på Mindre Asiens kust den romerska flottan hade sin station, få den föreställningen, att detta var namnet på en stad. Så är dock ej förhållandet. Detta ord är namnet på ett berg, som skrifves Kan*e*. — Den på samma sida omtalade eröfringen af Sestos och belägringen af Abydos inträffade 190, ej såsom sammanhanget hos Ussing ger vid handen, år 191, jmf. Mommsen Röm. Gesch. I[4] 744.

S. 41 torde den summa, som i freden med Antiochos i Sardes tillerkändes Eumenes, böra ökas från 400 till 500, eller, enligt en annan uppgift, 477 talenter.

S. 49 och anm. 36 ansluter sig Ussing till den mildare åsigten angående Attalos II' förhållande till sin svägerska, Stratonike, efter det falska ryktets om Eumenes' död framkomst till

Pergamos. Dock synas de historiska källskrifternas vittnesbörd tala för sannolikheten af det kortvariga giftermålets ingående liksom af det talet, att Attalos III skulle vara frukten af denna efemera förbindelse. Det af förf. citerade Polybiosstället XXX 2, 6 kan näppeligen tolkas annat än i öfverensstämmelse med denna senare åsigt, såsom Koepp i Rhein. Mus. XLVIII 154 ff. på ett öfvertygande sätt visat, jmf. äfven Wilcken hos Pauly-Wissowa II 2170.

Vid bedömandet af Eumenes II's karakter sidd. 55 och 59 synes mig förf. ha satt denna i ett altför idealiskt ljus. Smidighet och slughet voro utan tvifvel hans mest framträdande egenskaper, och berättelsen om hans hemliga separatunderhandlingar med Perseus stå ingalunda i strid med hans historiska karaktersbild.

S. 56 omtalar förf. de försök, som vid det besök, som Attalos i uppdrag från sin broder gjorde i Rom för att bedja senaten att använda sin auktoritet gentemot gallernas härjningståg på pergameniskt område, från romersk sida gjordes att skilja de båda bröderna åt. Den läkare Stratios, hvars föreställningar skulle ha återfört den vacklande Attalos till trohet mot sin broder, var honom icke ursprungligen följaktig till Rom, utan hade af Eumenes med anledning af de hotande ryktena blifvit skickad för att förebygga en ödesdiger brodertvist, se Livius XLV 19, 8 och Polybios XXX 2, 1 ff.

Den Licinius, som var skickad för att mäkla fred mellan Eumenes och gallerna, s. 57, var ej Cajus, utan Publius Licinius, se Livius XLV 34, 13 och Polybios XXX 3, 7.

S. 60 redogör förf. för Eumenes' förtjenster om konster och vetenskaper. Dervid synes förf. icke ha gjort full rättvisa åt grundläggaren af den pergameniska grammatikerskolan, Krates från Mallos, som väl knappast med fog kan inrangeras bland de «Lærde af anden Rang». Ej heller träffar Ussings karakteristik af Krates' strid med Aristarchos angående analogien och anomalien sakens kärna. Ty med det omdömet, att Aristarchos forskade efter språkets lagar, under det Krates endast såg undantag och anomalier öfverallt inom språkets verld, har man knappast skipat rättvisa mellan de begge antagonisterna, se häröfver Susemihl, Gesch. der griech. Litteratur in der Alexandrinerzeit II 7 ff.

S. 61 nämner förf. en staty af den attiske konstnären Silanion, som Attalos I skulle ha tagit såsom byte vid eröfringen af Oreos «208». Denna stad intogs först år 200 af Attalos och romarne, se Livius XXXI, 46.

Hvad förf. s. 66 menar med följande sats: «Da Romerne derefter vendte deres Vaaben imod Achæerne og Mummius, og for bestandig gjorde Ende paa Grækenlands Uafhængighed, etc.», är icke svårt att se, dock borde en sådan typografisk lapsus icke tolereras i en bok, som är afsedd för en större publik.

Författarens redogörelse för de genom tyskarnes gräfningar

i Pergamos gjorda monumentfynden och för de på grund af dessa gräfningars resultat möjliggjorda rekonstruktionerna af de förnämsta byggnaderna i detta antika kulturcentrum utmärker sig för ganska stor noggranhet, men äfven för en tröttande förkärlek för mått af alla slag. Siffrorna spela en alldeles för stor roll i detta arbete, som ju dock vänder sig icke i första rummet till arkitekter ex professo, utan till den stora bildningssökande allmänheten. Dock är det mig ett nöje att kunna konstatera, att dessa sifferuppgifter i allmänhet äro riktiga. Några undantag finnas dock äfven här. Sålunda är bröstvärnet i andra våningen på pelargången omkring Athena Polias' tempelplats icke 1,$_{13}$ m., utan blott 0,$_{87}$ m. hög, hvilket för hvar och en som i Berlins Altes Museum sett de der uppstälda profstyckena på denna balustrad med dess vapenreliefer torde vara klart. De i denna pelargångs bakvägg anordnade nischerna voro icke alla såsom förf. antager af jonisk ordning, utan hvar annan af jonisk och hvar annan af dorisk. — Den stora terassen framför teatern är icke 115 m. lång och 15,$_5$ m. bred, utan öfver 200 m. lång och 21 m. bred, se Vorläuf. Bericht III s. 40. — Telephosfrisens höjd är icke 1,$_{75}$ m., utan 1,$_{58}$ m. — Templet på torget hade icke 6, utan 4 kolonner i fronten. — Terassen, på hvilken Trajanustemplet stod, är 100 m. lång och ca. 70 m. djup, icke såsom forf. uppgifver «68 M. fra V. til Ø., og 60 M. fra N. til S.» — Den på s. 94 omnämda Hadrianushelgedomen var icke «et lille rundt tempel», utan utgjordes endast af en halfrundel, som stödde sig mot en större byggnad, se Inschr. von Pergamon no. 293.

På tal om efterbildningar af Athena Parthenos, sid. 95, nämner förf. äfven «den prægtige Torso, Minerva Medici i Palais des beaux arts i Paris.» Förf. menar antagligen «Minerve au collier» i Louvren, hvilken väl kan betraktas såsom en mycket fri kopia af Phidias' nämda tempelstaty, jmf. Th. Schreiber, Die Athena Parthenos des Phidias und ihre Nachbildungen, Taf. III F 1 och 2, sid. 25 (567) ff., Puchstein, Jahrb. des Instituts 1890 sid. 79 ff. Hvad Minerva Medici i Palais des beaux arts beträffar, i hvilken Furtwängler nyligen, Intermezzi sid. 17 ff., velat se ett originalverk af Phidias' hand, den östra gafvelgruppens på Parthenon Athena, så har denna staty visserligen redan förut blifvit ställd i sammanhang med Phidias' Athenaideal, men icke med Athena Parthenos, hvilket de säkra efterbildningarne icke tillstädja, utan med Athena Promachos, jmf. Lange, Arch. Zeit. 1881 sid. 202 f. och v. Sybel, Ath. Mitth. 1880 s. 111 ff.

S. 99 framställer förf. en ny tolkning af den berömda Athenastatyen från Pergamos. Dock torde denna tolkning icke kunna betecknas såsom synnerligen lycklig, då den grundar sig på en misstolkning af ett Pliniusställe eller riktigare på ett förbiseende af den plinianska textens ordalydelse. Ussing förmodar

i denna Athenastaty en Athena «*Kleiduchos*» (ej *Ch*liduchos såsom Ussing skrifver; κλείς, nyckel, skrifves väl icke med χ. I sammanhang dermed torde böra påpekas, att den krigiska Athena, som omtalas sid. 15, hette Ἀθηνᾶ ἀρεία, ej ἄρεια). På det af förf. till stöd för den nya tolkningen anförda Pliniusstället XXXIV 54 står nämligen på tal om Phidias: «fecit et cliduchum et aliam Minervam»; omedelbart förut hade han nämligen talat om en «Minerva tam eximiæ pulchritudinis, ut formæ cognomen acceperit.» Med epitetet «aliam» syftar Plinius sålunda naturligen på denna af honom nyss förut omnämda Athenastaty, och näppeligen på «cliduchum», som enligt alla analogier, jmf. Euphranors «cliduchos» § 78, och all sannolikhet varit en framställning af en prestinna, bärande en tempelnyckel. Någon Athena «*Kleiduchos*» är icke bekant. Handens ställning på den ifrågavarande pergameniska Athenastatyen ger icke anledning förmoda, att denna Athena burit en nyckel, som är ett för henne fullkomligt främmande attribut.

Den byggnad, som förf. sid. 106 vill identifiera med τὸ Ἀττάλειον τὸ πρὸς τῷ θεάτρῳ, förskrifver sig icke från den klassiska tiden; den har gjort tjenst uteslutande såsom byzantinsk kyrka.

Ussings uppfattning af Zeusaltarets konstruktion kan jag icke dela. Hans påstående, att Pausaniasstället V 13, 8 är korrupt, stödes icke af något bevis eller något försök till bevisföring. Stället ger icke anledning till någon språklig anmärkning och är fullt begripligt — om man nämligen sätter det rätta skiljetecknet på rätt plats, hvilket förf. i sitt citat anm. 80 till sid. 164 visserligen icke gjort. Att det stora Zeusaltaret i Pergamos till sin kärna varit ett ben- och askaltare, såsom Pausanias intygar, finnes icke något skäl att betvifla, jmf. häröfver Puchstein i Arch. Anz. 1893 sid. 19 ff.; Jahrb. des Instituts 1896 sid. 53 f. och Adler, Arch. Anz. 1894, sid. 85; 1895 sid. 107 f. Att de i Olympia funna spåren af altaret skulle visa hän på en elliptisk grundform, såsom förf. sid. 109 anför, torde vara tvifvel underkastadt, jmf. häröfver Puchstein Jahrb. des Instituts 1896 sid. 55 ff.

Ussings anmärkning sid. 122 mot Julius Langes tolkning af Zeusfigurens på altaret rörelse med den venstra af ægiden täckta armen kan jag icke godkänna. Hvarför skulle icke en gud kunna samtidigt utföra tvenne rörelser, en med hvardera armen, då detta är möjligt till och med för svaga dödliga.

Sid. 126 framställer förf. en ny åsigt angående en detalj på Artemisgruppen: handen, som är synlig på gudinnans stöflar, skulle icke härröra från den unge gigant, hvilken hon trampar i stoftet, utan från den gamle, som söker att värja sig mot hunden, hvilken biter honom i nacken, genom att stöta sitt finger i dennes öga. Men denna tolkning motsäges af handens

ställning och dess slappa hållning, som häntyda på en döendes slocknande krafter och knappast kunna förklaras hos en i en krampagtig, förtviflad strid inbegripen kämpe. — Hvarför icke Artemis' ungdomligt sköne motståndare skulle kunnat vara framstäld bländad af gudinnans skönhet och gripen af kärlekens magt, såsom sagan visste att berätta om Otos, kan jag icke inse, isynnerhet då en sådan tolkning ger den bästa förklaring till den unge i fullt mensklig skepnad framträdande gigantens rörelsemotiv. Att den hellenistiska konsten skulle vara så främmande för alla sentimentala rörelser eller så genomträngd af den strängaste stilkänsla, att ett sådant motiv icke skulle kunna tänkas i en hellenistisk gigantomachi, vågar jag på det bestämdaste förneka. Författarens invändning, att Otos ingenstädes nämnes såsom gigant, synes mig icke väga särdeles tungt, då hans broder Ephialtes utan all fråga var en gigant. — Att Dionysosgestalten på altarfrisen skulle vara så särdeles illa medfaren, såsom Ussing sid. 130 säger, kan jag ingalunda finna. Om man bortser från ansigtet, hör denna gestalt nästan till de bäst bevarade af alla. Den djurhud, som han bär knuten snedt öfver bröstet, är väl knappast en panterhud, så långa öron har ingen panter, utan sannolikt en rådjurshud.

Författarens sid. 137 uttalade åsigt, att, om attiske konstnärer under det fjerde århundradet fått en liknande uppgift som den, hvilken konung Eumenes gaf sina pergameniska bildhuggare, resultatet i det stora hela skulle blifvit detsamma, eller, med andra ord, att denna pergameniska konst icke väsentligen skulle ha afvikit från det fjerde århundradets attiska traditioner, måste jag på det aldra bestämdaste motsäga. Så starka, för att icke säga raffineradt utstuderade effekter, som nästan hvarje grupp på den pergameniska altarfrisen framvisar, har det fjerde århundradets konst aldrig eftersträfvat och säkert icke känt något behof af. Att den pergameniska altarfrisens storslagna komposition i mångt och mycket är buren af den konstnärliga tradition, hvars glansperiod var det fjerde århundradet f. Kr., skall dermed ingalunda förnekas, men den är såsom konstnärlig produkt helt och hållet ett barn af sin tid, och denna tid hade i sin konstnärliga uppfattning väsentligen afvikit från gångna tiders idealer. Sinnet för den hela konstverket beherskande enheten, man kan ju kalla den för idéen, om man så vill, och för de olika delarnes organiska sammanhang, hade under tidernas lopp i hög grad försvagats, och i sammanhang dermed hade smaken för detaljarbetets rika mångfald kraftigt skjutit i höjden, hotande att förkväfva alla yttringar af ett djupare konstlif. En utomordentligt intressant illustration till detta detaljens öfverhandtagande välde inom den hellenistiska konsten lemnar oss just den pergameniska altarfrisen.

Innan jag nedlägger pennan, må det tillåtas mig att ännu

en gång gifva ett uttryck åt den glädje, som hvarje vän inom den skandinaviska norden af antikens odling måste känna öfver det värdefulla bidrag till en vidsträcktare kännedom om ett vigtigt skede af denna odlings historia och om de senare årens forskningar på detta område, som i och med prof. Ussings «Pergamos» skänkts åt vår bildningssökande allmänhet.

Upsala i April 1898.

Lennart Kjellberg.

Anthologia lyrica sive Lyricorum Graecorum veterum praeter Pindarum reliquiae potiores. Post *Theodorum Bergkium* quartum edidit *Eduardus Hiller*; exemplar emendavit atque novis Solonis aliorumque fragmentis auxit *O. Crusius*. Lipsiae 1897, Teubner. LXXVI + 387 pp.

Bogen er en god gammel Bekendt. Mange Filologer have benyttet Bergks poetae Graeci lyrici og hans mindre Anthologia lyrica. Af den sidste udkom i 1890 4de Udg., indeholdende de ældre Lyrikere og som Anhang Pseudophocylidea, Anacreontea og Peplos, besørget af *E. Hiller*, og da den hurtigere, end man havde ventet, blev udsolgt, paatog *O. Crusius* sig at besørge den udgivet paany. Hiller havde gjort den Forandring i Digtenes Orden, at han samlede de elegiske og iambiske Digtere under et, for at Læserne ikke skulde behøve at søge Digte af samme Forfattere (Archilochos, Solon, Crates) paa to Steder, og denne Ordning har Crusius bibeholdt. Desuden har han optaget senere fremkomne Fragmenter af Solon og andre. Den i Ægypten nylig fundne Samling Digte af Bacchylides var endnu ikke udgiven. Af Hensyn til at den ventedes, har han ladet de gamle Fragmenter saa godt som urørte. Nu da Kenyons Udgave foreligger, viser det sig, at kun faa og smaa Stykker af de hidtil kendte findes blandt de nye. Afvigelser træffes kun i et enkelt Ord og i enkelte Former; de fleste af de gjorte Konjekturer (f. Ex. 3 af Neue i Fragm. 1 paa 3 Linier) bekræftes ikke. Derimod viser det sig rigtigt, at Wilamowitz (Isyll. S. 143) har foretrukket den Form af fr. 34, som findes hos en anonym Scholiast og hos Planudes (med Ombytning af de to sidste Ord) for den af Bergk efter Joannes Sic. optagne; ligeledes at Sylburg har tillagt Bacchylides fr. 22, om end et Led i hans Bevisførelse har vist sig urigtigt, og Bergks Konjektur *ἀγνᾶς* (for *ἀγνάν*) bekræftes.

Hillers Udgave har jeg ikke kunnet faa, men af hans Fortale, som Crusius har aftrykt foran sin egen, fremgaar, at han

gik ud fra, at de særegne Regler for Accentuationen i den æoliske Dialekt, som Oldtidens Grammatikere have overleveret, ere hentede fra Iagttagelser, der ikke gaa længere tilbage end til det 3die eller 4de Aarhundrede, medens vi intet vide om Accentuationen i det 7de Aarhundrede; han brugte derfor i sin Udgave den attiske Accentuation. Crusius udtaler i sin Fortale, at selv om man vilde gaa ind paa, at de gamle Grammatikere kun have haft 3die og 4de Aarh. for Øje, saa fulgte dog ikke deraf, at Accenten ikke havde været den samme i det 7de Aarh., og af denne og andre iøvrigt heller ikke fyldestgørende Grunde[1] har han genindsat Grammatikernes og Papyroshaandskrifternes Accentuation, hvilket jeg mener er heldigere end den attiske, end sige end det Forslag ganske at udelade Accenten.

Crusius har suppleret Hillers adnotatio critica. Han angiver ganske kort, hvem nye Læsemaader skyldes, baade dem, han har optaget i Teksten, og andre, og henviser til Bøger og Tidsskrifter, som behandle Digterne og Digtenes Fortolkning. Han betegner ikke sin Bog som en ny Udgave, men nærmest som et forøget og forbedret Exemplar af Hillers, en ny 4de Udg. Sitzler siger i sin Jahresbericht über die griechischen Lyriker 1888—91 S. 115, at Hiller efter Evne søgte at forbedre Teksten, og at det lykkedes ham at gøre mangt et Fragment læseligere, medens han dog, hvor det gik an, holdt fast ved Overleveringen. Crusius siger, at han ikke har medtaget af sit eget noget, som krævede længere Forklaring; han har benyttet eller meddelt, hvad der i Mellemtiden er fremkommet, men i det hele kun med Maadehold optaget nye Læsemaader.

De ældre Lyrikeres Tekst er paa mange Steder mangelfuldt eller fejlagtigt overleveret, og trods alt, hvad der er gjort for at forbedre den, er der ingenlunde overalt fremkommen tilfredsstillende Rettelser. Det er vanskeligt at afgøre, hvor vidt man bør gaa med at optage usikre Rettelser i Teksten. Ved en Bog som den foreliggende er det naturligt at beholde den overleverede Tekst, endog hvor den er mislig, og henvise Forslag til Forbedringer til adnotatio, medens en Bog, der som den af mig i 1873 udgivne Græsk Anthologi kun er bestemt til Skolebrug, giver større Frihed. Jeg skal omtale nogle enkelte Steder. Kall. 1, 15 (15[2]), beholder C. *ἔρχεται* (*οἰκόνδε*), saa at *φυγὼν* betyder «efter at være sluppen vel derfra» (*ἀποφυγὼν*), medens Meningen fordrer: «efter at have unddraget sig», hvorfor jeg har foretrukket Bergks Konjektur *ἔργεται* (lukker sig inde). Mimn. 1, 3 (3, 3) beholder C. *μείλιχα δῶρα καὶ εὐνή*; *δῶρα* kan ikke staa alene.

---

[1] Det af Philodem. de musica p. 79 K. citerede Ord have ikke den Betydning, som han lægger i dem.

[2] Af Hensyn til de Lærere, som benytte min Bog, har jeg i Parenthes tilføjet, hvor Stederne findes i den.

Hecker skrev δῶρα Διώνης, men det vilde kun en Aleksandriner skrive; Hartungs δῶρ' Ἀφροδίτης giver Meningen. Solon 2, 10—12 (2, 10—11) har C. beholdt 3 Pentametre efter hinanden, saa at mindst 2 Heksametre ere udfaldne. V. 11 lyder da: πλουτοῦσιν δ' ἀδίκοις ἔργμασι πειθόμενοι. Paa Grund af Ligheden i Slutningen af dette og V. 6 have nogle ment, at et af dem maatte være forvansket, ja at V. 11 oprindelig har været et Heksameter, saa at der ingen Lakune var. V. 26 (25), som kun findes i et Haandskrift i Madrid og af C. er betegnet som uægte, er sikkert hellerikke andet end et Forsøg paa at udfylde en Lakune. Wilamowitz (Aristoteles und Athen S. 305) mener, at der er udfaldet mere end et Pentameter, og at man af Plut. Solon 13 kan se, hvad der er udfaldet; πολλοὶ πραθέντες (v. 24—25) svarer til Plutarchs οἱ δὲ ἐπὶ τὴν ξένην πιπρασκόμενοι, ligesom δεσμοῖσι δεθέντες til οἱ μὲν αὐτοῦ δουλεύοντες, og saa har der været et Pentameter og maaske et Par Disticha til om det, som følger hos Plutarch, nemlig at nogle nødtes til at sælge deres Børn og at gaa i Landflygtighed paa Grund af Kreditorernes Haardhed. Sol. 12, 51 (3, 51) havde Hiller optaget Hermanns Konjektur λάβε i Stedet for πάρα. saa at Μουσέων blev styret af δῶρα. C. vendte tilbage til det overleverede: πάρα δῶρα διδαχθείς og underforstaar βίοτον συλλέγεται; dette er meget haardt. Digteren omtales ikke her som den, der tjener sit Brød ved at digte, men som Indehaver af σοφία, og «at lære Gaver af Muserne» er et underligt Udtryk. (Maaske Μουσῶν καλὰ [Bergk] δῶρα διδάχθῃ [Brunck].) — Xenoph. 1, 16 (1, 16) har C. uden nogen Bemærkning beholdt προχειρότερον, hvilket Bergk med Rette antog for korrupt. Theogn. v. 252 (11, 16) mener C., at ᾖ efter ὄφρ' ἂν kan underforstaas af ἔσσῃ, medens Bergk med Rette har tilføjet det, da ο i ὄφρα er kort (jeg burde ikke have udeladt τις efter ὄφρα i Theogn. 5, 9). — Theogn. 669 (1, 3) har C. beholdt παρέρχεται blot med en Henvisning til v. 419, hvor Verset findes i en anden Form: πολλά με καὶ συνιέντα παρέρχεται, ἀλλ' ὑπ' ἀνάγκης σιγῶ. I 669 mangler Subjekt, fortrængt af νῦν δέ. Schneidewin παρέρχονται (οἱ ἀγαθοί). I Theogn. v. 716 er ἄφαρ εἰσί, som neppe er græsk, beholdt af C. ligesom af Bergk, der har opgivet sin efter min Mening heldige Konjektur: ἀφαρεῦσι (ere rappe) efter den af ham selv for rigtig erkendte Rettelse af Sturz ἀφαρεῖν for ἀφαρεῖ i Etym. m. 175, 15 og 24. Theogn. 1139 (5, 5) skriver C.: Servavi verba quibus vereor ne vetus justi juris jurandi formula contineatur. Jeg har ladet mine Disciple rette Verset til Ὅρκοι ... Δίκαι τε (for δίκαιοι), hvilket nu ogsaa Sitzler foreslaar (dog uden at betegne Ὅρκοι og Δίκαι som Personifikationer) med den rigtige Bemærkning, at der sigtes til ὅρκοι i v. 1140—41 og til δίκαι i 1141—1142.

Paa andre Steder har C. optaget i Teksten nye Læsemaader,

hvor det ikke forekommer mig at have været nødvendigt. Saaledes Tyrt. 9, 14 (2, 14) Dümmlers Konj. ἀγέλη for ἀρετή. Verset indeholder samme Tanke som Hom. Il. 5, 532 (naar Mænd have unddraget sig Kampen, er al deres Manddomsære tabt) og den spartanske Forening af unge Mænd, som kaldes ἀγέλη, er her ingen Anledning til at tænke paa. Mimn. 11, 11 (1, 11) har C. optaget Schneidewins Konj. ἐπεβήσεθ' ἑῶν ὀχέων i Stedet for ἐπέβη ἑτέρων ὀχέων. Man har taget Anstød af ἑτέρων (et andet Befordringsmiddel end Baaden), af den noget haarde gnomiske Aorist, som her dog er bleven staaende endog i en særlig homerisk Form, og af Hiaten, som hører til de almindelig forekommende. Xenoph. 1, 2 (1, 2) har C. foruden at optage ἀμφιτιθεῖ for ἀμφιτιθείς, som kun er fremkommen ved Fordobling af σ, ogsaa slettet Komma efter στεφάνους og i V. 3 skrevet: ἄλλος ⟨ὁ⟩ for at faa et Subjekt til ἀμφιτιθεῖ. Men Udeladelsen af ὁ μέν eller ἄλλος μέν i første Led forekommer oftere, allerede hos Hom. Il. 22, 157 (Krüger Gr. Di. 50, 1, 8), og Stillingen af ἄλλος i Slutningen af Sætningen og uden μέν er paafaldende.

Der er endelig Steder, der ere saaledes overleverede, at det er nødvendigt at forsøge Rettelser. Dertil hører Solon 12, 34 (3, 34). Blandt de mange Konjekturer, som alle gaa ud fra, at δόξαν ἔχει her betyder: «har den Mening om sig selv» (ikke «har Ry for»), har C. foretrukket Büchelers εὖ δεινήν (har store Tanker om sig selv?). Mig forekommer det, at Ahrens' εὐθηνεῖν eller Hartungs εὐθενέειν kommer Haandskr. nærmere (ἐνδὴν εἰς, ἐνδὴν ἦν, ἐκθὴν ἦν o. s. v.) og passer bedre til Meningen (har den Forventning, at han selv vil have Held med sig). Det samme gælder om Xenoph. 1, 20 (1, 20), hvor C. har optaget Schneidewins Konjektur οἷ (sc. ἐστί, Genstandssætning). ᾗ kommer Hdsk. (ἡ) nærmere, men Hensigtssætning passer mindre godt. Sappho 2, 7 (2, 7) skrev jeg efter Bergks Konjektur: ὥς γὰρ εὔιδον βροχέως σε (saasnart jeg havde set dig) men Meningen kræver: «saa tidt jeg ser dig», og saaledes er ogsaa Catuls Oversættelse: simul te conspexi at forstaa. Haandsk. have desuden ὥς γὰρ σ' ἴδω (eller εἴδω) og dette har C. med Rette optaget og skrevet: ὥς γὰρ ἐσϝίδω βρόχεώς σε (saa tidt jeg blot flygtigt ser dig). Paa samme Maade bruges ὥς med Konjunktiv Herod. IV 172 τῶν δὲ ὥς ἕκαστός οἱ μιχθῇ, διδοῖ δῶρον (hver Gang en . . .).

Odense i April 1898.

P. Petersen.

Philologisch-historische Beiträge *Curt Wachsmuth* zum sechzigsten Geburtstag überreicht. Leipzig 1897, Teubner. VI + 218 Ss.

Es war gewiss ein schöner Gedanke, als zum ersten Mal dankbare Schüler sich zusammenthaten um bei feierlicher Gelegenheit einem hervorragenden Universitätslehrer zu huldigen durch eine Sammlung ihrer Arbeiten, die zugleich der Welt zeigen konnte, was der Lehrer alles angeregt hatte. Aber der Gedanke gehört nicht zu denen, die eine häufige Wiederholung vertragen. Ein wirklicher Sinn ist doch nur darin, wenn es zum Doctorjubiläum geschieht; es ist natürlich, dass Schüler den Anfang der Lehrthätigkeit oder doch Lehrerwürde ihres Lehrers öffentlich feiern; dass der Lehrer so und so viel Jahre alt geworden, geht doch ihr Verhältniss zu ihm als seine Schüler nichts an. Dass man den eigentlichen Sinn dieser Art der Verehrung vergessen hat, ist der beste Beweis dafür, dass sie conventionell zu werden anfängt. Wenn es aber erst Mode wird, die man mitmacht um nicht zurückzubleiben, dann schlägt die Sache leicht in ihren Gegensatz um. Sobald man über den ganz engen Kreis der Gelehrten allerersten Ranges hinausgeht, die nach vielen Seiten hin förderlich gewirkt haben, wird es immer schwieriger einen anständigen Band mit wirklich bedeutenden Schülerarbeiten zu füllen, und wenn das minderwerthige überwiegt, mag die dankbare Gesinnung und der gute Wille noch immer ihren Werth behalten für den gefeierten; dass aber solche Arbeiten als Ergebnisse seiner Thätigkeit vor die Oeffentlichkeit treten, kann doch ihm am aller wenigsten eine Freude sein. Am Ende könnte man ja dies Sache der betheiligten bleiben lassen; aber es wird schliesslich auch die wissenschaftliche Arbeit durch das Umsichgreifen dieser Sitte belästigt. Der Inhalt einer solchen Sammlung ist gewöhnlich so bunt, dass kein Philologe, wie weit sich auch seine Interessen ausdehnen, alles lesen mag. Oft geht ihn nur eine einzelne Abhandlung an, die übrigen sind ihm nur eine unnütze Belastung seines Bücherbretts — und seines Budgets. Da selbst die öffentlichen Bibliotheken, wenigstens bei uns, der steigenden Fluth nicht folgen können, bleibt manches, was man kennen möchte, einem unbekannt; die Masse der Gelegenheitschriften in Deutschland ist für den Ausländer so wie so schwer genug zu bewältigen. Es wäre wohl nicht unmöglich die Aufsätze einzeln in Zeitschriften zu veröffentlichen — die meisten philologischen Zeitschriften haben ja ungefähr dasselbe Format — und dann aus den Druckbogen einen Band für den Jubilar zusammenzustellen. Die Ehre und die Aufmerksamkeit bliebe dieselbe (und der Jubilar könnte sich noch dazu eines Unicums freuen), und die wissenschaftliche Arbeit würde es als eine Erleichterung empfinden.

Diese Bemerkungen, die selbstverständlich das vorliegende Buch nicht mehr und nicht weniger treffen als viele andere der

letzten Jahre, und die Niemand beleidigen sollen, am wenigsten den verdienten Gelehrten, dem das Buch gewidmet ist, habe ich nicht zurückhalten wollen, weil ich aus eigner Erfahrung weiss, wie leicht man eine in solchen Sammelbänden versteckte Abhandlung übersieht, und wie schwer sie manchmal zugänglich ist. Die Anzeige darf sich auf eine kurze Inhaltsangabe beschränken nebst einigen Bemerkungen zu einer Abhandlung, die meinen Studien näher liegt.

Vorn steht ein Gratulationscarmen in sapphischen Strophen von A. Baumstark, dann die Namen von 80 Schülern, wovon 23 Beiträge geliefert haben.

C. Cichorius, Die Reliefs des Denkmals von Adamklissi (S. 1—20), macht schwere Bedenken geltend gegen die Entstehung der umstrittenen Reliefs in traianischer Zeit; sie sollen von einer Wiederherstellung des Denkmals durch Constantin herrühren.

W. Ruge, Strassen im östlichen Kappadokien (S. 21—32).

E. Weber, *Δισσοὶ λόγοι*, Eine Ausgabe der sogenannten Dialexeis (S. 33—51), bringt eine vorläufige Recensio dieser höchst interessanten Probe sophistischer Schriftstellerei auf Grund zahlreicher Handschriften.

R. Schmertosch, Keppler zu Plutarchs Schrift «Vom Gesicht im Monde» (S. 52—55), macht auf eine Uebersetzung der Schrift mit nicht uninteressantem Commentar des grossen Astronomen aufmerksam, worin u. a. die optischen und astronomischen Ansichten Plutarchs kritisch besprochen werden.

B. Maurenbrecher, Die Komposition der Elegieen Tibulls (S. 56—88), versucht leider bei Tibull eine durchgängige strophische Responsion nachzuweisen.

P. Prager, Ad Heliodori Aethiopica (S. 89—91), conservative Bemerkungen zum Text gegen Aenderungen von Hirschig und Naber.

M. Thiel, Quibus auctoribus Vitruvius quae de mirabilibus aquis refert debeat (S. 92—106), will neben Varro noch eine griechische Quelle nachweisen, mit dem sogenannten Sotion bei Westermann verwandt. Aehnlichkeit mit Geopon. II 4—6 wird aufgedeckt und auf Benutzung von Pseudo-Demokrit zurückgeführt.

P. Sakolowski, Fragmente des Stephanos von Byzantion (S. 107—113), widerlegt die Ansicht Geffckens, dass in den älteren Scholien zur Periegese des Dionysios der echte Stephanos benutzt sei; ebensowenig sind die Scholien selbst von Oros benutzt, der dem Stephanos und dem Etymol. magn. zu Grunde liegt. Zugleich werden neue Aufschlüsse über Zeit und Art der uns vorliegenden Stephanosexcerpte vorläufig angekündigt.

F. Gündel, Coniectanea Lucianea (S. 114—115), vier beachtenswerthe Vermuthungen zu Ver. hist. und Deor. concil.

C. Radinger, Zu den Kyzikenischen Epigrammen der Pa-

latinischen Anthologie (S. 116—126), vom Verf. selbst als skizzenhaft und vorläufig bezeichnet, sucht die Ansicht zu begründen, dass die Epigramme von einem Spätling nach einer ausführlichen Beschreibung des Heiligthums gemacht sind, der auch aus derselben Quelle die Lemmata ausgezogen hat. Kurze Erläuterung der vorauszusetzenden Reliefs.

A. Buchholz, Die Liste der kappadokischen Könige bei Diodor (S. 127—136), weist in den «Königen» vor Alexander bei Diodor XXXI 28 persische Satrapen nach.

E. Drerup, Ueber den Staatsschreiber von Athen (S. 137—144), sammelt zur Beglaubigung von Aristoteles *πολ. Ἀθην.* 54, 3 (über die Wahl des Staatsschreibers) Nachrichten über Staatsschreiber des V. Jahrhunderts, die sonst als Politiker nachweisbar sind, und sucht dann die Benennungen der Schreiber bei Arist. mit der inschriftlich bezeugten Titulatur in Einklang zu bringen.

A. Baumstark, *Ζητήματα βαρβαρικά* (S. 145—154), sammelt unter diesem etwas irreführenden Titel nützliche Notizen über griechische Schriftsteller aus arabischen und syrischen Quellen als Vorläufer einer grösseren Arbeit über die wichtige Frage, was die Orientalen des Mittelalters von der griechischen Litteratur hatten und benutzten. Die Erklärung S. 154, wie al-Shahrastani dazu kommt dem Platon neben Sokrates und Timaios noch zwei peregrini als Lehrer zu geben, alter Atheniensis (und doch peregrinus!) alter Eleata (nämlich durch Missverständniss der Personenbezeichnungen in Sophistes und *νόμοι*), ist durchaus glaublich; ähnliche Missverständnisse bei den Arabern sind nachgewiesen in meinen Studien über Euklid S. 3 ff.

E. Martini, Lucubrationes Posidonianae (S. 155—160), ein Bruchstück (als Spec. I bezeichnet) über die Darstellungsart des Poseidonios.

C. Tittel, De Carpo mechanico (S. 161—166), s. unten.

A. Klotz, Ramenta Statiana (S. 167—168), über die Interpunction von Silv. II 7, 116 ff.; III 1, 92 wird iuven*is*que vorgeschlagen.

A. Preuss, Schedae criticae (S. 169—170), zwei Vermuthungen zu Tryphiodor und eine zu Apollonios Rhod. III 661, wo *ἄνθεσιν* statt *δήνεσιν* vorgeschlagen wird, ohne jede Wahrscheinlichkeit. Apollonios hat gewiss, wie es ihm nicht selten passirt, das veraltete epische Wort in etwas abgeänderter Bedeutung benutzt (etwa für freundliche Gesinnung; den Anlass gab Il. IV 361 *ἤπια δήνεα οἶδε*).

C. Scherling, Ad Hyperidis Athenogeneam (S. 171—72), restituirt col. II 27 *τὸν Μίδα ἔπειτ'*, ohne Zweifel richtig, und giebt eine Vermuthung über die Lücke VIII 24 zum besten.

Rol. Köhler, Hellanicea (S. 173—185), sucht den Bericht des Hellanikos wiederherzustellen über Theseus' Fahrt nach Kreta

(vgl. jetzt das schöne Gedicht XVII des Bacchylides) und über Theseus und Helena.

W. Becher, Das Caeretanum des L. Iunius Moderatus Columella (S. 186—191); lag im Gebiete des etruskischen Caere.

H. Beschorner, Zwei unbeachtete Theognisfragmente (S. 192—198); das erstere, das aus Plat. Legg. I 630 c gewonnen werden soll, ist eine Täuschung; Platon verweist einfach auf die 630 a angeführten Theognisverse. Das zweite beruht auf den sehr unsicheren Worten des Michael Ephesios zu Eth. Nikom. 1177 b 31 (vol. XX S. 591 ed. Berol.): *τινὲς μὲν Θεόγνιδός φασιν εἶναι τὴν γνώμην ταύτην οἱ δὲ Σόλωνος.* Vermuthlich hat Aristoteles, da er *κατὰ τοὺς παραινοῦντας* sagt, gar nicht an eine bestimmte Dichterstelle gedacht; die Gnome könnte bei jedem griechischen Verfasser stehen. Eine Anmerkung behandelt Theogn. 147—48.

F. Bock, In Aristotelis rhetoricam observationes criticae (S. 199—207), 16 meist wenig einleuchtende Coniecturen. Am Schluss wird bei Cic. Orat. 10 nach redigendum aus Nonius 209, 19 hinzugesetzt perfectam.

M. R. Dimitrijević, Hesiodi Opera 641—662 (S. 208—214), ganz unwahrscheinliche Tilgung von v. 643—45 und 651 *ᾗ ποτ' Ἀχαιοί* — 656 *μεγαλήτορος*.

Ein Sachregister und ein Stellenverzeichniss bilden den Schluss.

Der Aufsatz Tittels, den ich mir bis zuletzt aufgespart habe, stellt zusammen, was wir über Karpos aus Antiocheia wissen und bestimmt seine Zeit auf das II. oder I. Jahrh. v. Chr., indem er beweisen zu können meint, dass er vor Geminos gelebt hat. Ich leugne nicht, dass Karpos nach dem wenigen, was wir von ihm wissen, ganz gut in die Reihe der Epigonen passen würde. Aber andererseits muss ich festhalten, dass er ebenso gut in die ersten nachchristlichen Jahrhunderte gesetzt werden kann, wo man doch wohl schliesslich den Heron wird unterbringen müssen. Und dass er nach Geminos gelebt hat, zeigt eine nähere Betrachtung von Proklos in Eucl. S. 241, 19 ff., dem offenbar seine *ἀστρολογικὴ πραγματεία* noch vorlag. Daraus berichtet Proklos in z. Th. wörtlicher Anführung nach einigen tadelnden Worten über die ungehörige Digression folgendes. Karpos habe die Frage vom Verhältniss zwischen Theorem und Problem wieder angeregt (d. h. nach Speusippos und Menaichmos S. 77 ff., ohne Zweifel aus Geminos) und dahin entschieden, dass die Probleme *τῇ τάξει πρότερον* seien, was dann mit seinen Worten näher begründet wird. Darauf sagt Proklos mit Hindeutung auf die Thätigkeit des Karpos als *μηχανικός*, das möge richtig sein *καὶ μάλιστα τοῖς ἀπὸ τῶν περὶ τὰ αἰσθητὰ στρεφομένων τεχνῶν ἀνιοῦσιν ἐπὶ θεωρίαν,* aber *τῇ ἀξίᾳ* ständen die Theoreme voran, und überhaupt wirke die Geometrie, soweit sie mit den Künsten in Verbindung stehe, *προβληματικῶς*, als Wissenschaft aber *θεωρη-*

ματικῶς. Dann heisst es wörtlich weiter: «es ist daher unbegründet den Geminos zu tadeln, weil er das Theorem für vollkommener erklärt habe als das Problem. Denn auch Karpos selbst hat ja (nur) den Problemen den Vorrang *κατὰ τάξιν* zugeschrieben, Geminos aber meint (das Theorem sei) vollkommener *κατ' ἀξίαν*.» Hieraus kann vernünftigerweise nur geschlossen werden, dass Karpos den Geminos getadelt hat (*καὶ γὰρ αὐτὸς ὁ Κάρπος*), wie Proklos meint, durch ein Missverständniss, indem sie von verschiedenen Sachen reden. Wenn man es nicht so fassen will, muss man annehmen, ein dritter habe die Ansichten von Karpos und Geminos verglichen und jenem Recht gegeben; von einem solchen Zwischenglied aber ist sonst keine Spur, beide sind direct von Proklos benutzt. Was Tittel vorbringt um diese Ansicht zu widerlegen, ist belanglos oder verkehrt. Aus Pappos VIII S. 1026 folgt gar nichts für die Zeit; es steht kein Wort davon, dass Karpos damit angefangen habe die Geometrie praktisch zu verwenden. Der Zusammenhang der Stelle ist von Tittel nicht erfasst worden[1]. Pappos sagt: «der Begründer der Mechanik ist Archimedes, ein allumfassendes Genie, wie auch Geminos sagt. Nach Karpos hat er aber nur ein einziges Buch über praktische Mechanik geschrieben, nämlich *τὸ κατὰ τὴν σφαιροποιίαν*, weil er es nicht für der Mühe werth hielt, obgleich er beim Laienpublicum seinen Ruf wesentlich den Kriegsmaschinen verdankt; von der theoretischen Mathematik dagegen hat er auch das geringste niedergeschrieben, weil er die reine Wissenschaft liebte. Karpos selbst aber und andere haben die Geometrie praktisch verwendet, und mit gutem Grund; denn die Geometrie leidet nicht darunter.» Von einem Gegensatz zwischen Karpos und Geminos oder sonst Jemand ist keine Rede, noch weniger davon, dass Karpos die ungeheuerliche Ansicht geäussert haben sollte, Archimedes habe überhaupt nur ein Buch geschrieben. Es steht ausdrücklich da *ἓν μόνον βιβλίον μηχανικόν*, und wenn dann folgt *τῶν δὲ ἄλλων οὐδὲν ἠξιωκέναι συντάξαι* muss doch jeder *τῶν δὲ ἄλλων μηχανικῶν* verstehen. Bei der Besprechung des dritten Fragments (Proklos S. 125) ist dem Verf. ein schwer begreiflicher Irrthum passirt. Er behauptet, dass Tannery La Géométrie Grecque S. 26 unter *Ἀπολλώνιος* bei Proklos S. 125, 17 nicht den Pergäer, sondern einen weit späteren, verstanden hat, und widerlegt ihn ausführlich. Aber davon steht bei Tannery nichts; er hat selbstverständlich an keinen andern als den berühmten Apollonios gedacht und demgemäss die Stelle verwerthet (vgl. meine Ausgabe des Apollonios II S. 133 Anm.

---

[1] Vor *καίτοι* Z. 12 bei Hultsch muss ein Komma stehen, nicht ein Punkt. Z. 16 ist *δέ* nicht in *τε* zu ändern, Z. 17 *καί* beizubehalten, Z. 18 *ὡς* kaum in *ὅς* zu ändern, eher in *καί*. So ist die ganze Stelle klar und vollkommen in Ordnung.

und Tannerys Index unter Apollonius de Perge). Wenn dagegen Tittel aus *συνωθῶν* bei Proklos S. 125, 17 schliessen will, dass der ebenda genannte Plutarchos ein Zeitgenosse des Apollonios ist, beruht das auf Missverständniss; es bedeutet nur: indem er wohl oder übel den Apollonios dasselbe sagen lässt. Das vierte Fragment, bei Simplikios in Arist. Phys. I S. 60, hat Tittel das Verdienst hervorgezogen zu haben; über die Zeit des Karpos lehrt es nichts, und wenn als Berührung zwischen ihm und Geminos Proklos S. 105, 26 ff. angeführt wird, weil daselbst aus Geminos *ἐκ πλειόνων κινήσεων* citirt wird und Karpos eine Linie *ἐκ διπλῆς κινήσεως* erfunden hat, ist der mathematische Zusammenhang, worin die beiden Ausdrücke vorkommen, gänzlich verkannt.

J. L. Heiberg.

Herman Peter, Die geschichtliche Litteratur über die römische Kaiserzeit bis Theodosius I und ihre Quellen. I—II. Leipzig 1897, Teubner. XII+478, VI+410 S.

I den sidste Menneskealder er Spørgsmaalet om Kilderne til de os opbevarede historiske Værker og dermed om disses Paalidelighed traadt stærkt i Forgrunden, og den tydske Skarpsindighed har tumlet sig frit paa dette Omraade, særlig i Doktordisputatser og andre mindre Afhandlinger. P. klager nu vistnok med god Ret over, at denne Prøvelse af Kilderne for det meste er holdt indenfor en altfor snever Synskreds og hviler paa altfor faa Iagttagelser, hvorfor Anskuelserne i de vigtigste Punkter gaa saa vidt ud fra hinanden.

I Modsætning hertil vil P. give os et Billede af det hele aandelige Liv i Kejsertiden og de politiske Anskuelser, i hvilke Forfatterne er opvoksede; paa denne Baggrund vil han da i saa skarpe Træk som muligt tegne de enkelte Forfatteres Ejendommelighed. Derved mener P., at vor Agtelse for mange Forfatteres Sandhedskærlighed vil stige — naar vi tage Begrebet Sandhed i antik Betydning af Ordet.

Om dette sidste handler navnlig den sidste af Værkets 6 Bøger (II 177—383): «Almindelig Værdsætning af den romerske Kejsertids Historieskrivning efter dens Opgave, Stofbehandling og Fremstilling.»

Historieskrivningen galdt hos de gamle (siden Isokrates) kun som en Kunst, ikke som en Videnskab. Historieskriveren værdsættes efter den rent kunstneriske Fremstilling. Fordringen til historisk Sandhed opstille ganske vist ogsaa de gamle for andre og for sig selv; alle love at ville følge den, og de ypperste

historiske Forfattere stræbe at holde Løftet; men jo mere Rhetoriken gennemsyrer hele Litteraturen, des mere træder Sandhedskravet i Baggrunden.

Thukydides (I 22) indfletter i sit Historieværk selvskrevne Taler, der lægges de ledende Personligheder i Munden, «saaledes som vedkommende efter min Mening mest passende kan have udtalt sig om det foreliggende Emne». Ham fulgte heri alle senere græske og romerske Historieskrivere. Paa Talerne følger snart fingerede Breve og i *scriptores historiæ Augustæ* møde vi fingerede Aktstykker. P. mener i denne Samling at kunne paavise et Tal af 130 opdigtede Dokumenter, Halvdelen Breve, men ogsaa Senatsforhandlinger, kejserlige Skrivelser, Taler, Indskrifter og Edikter (I 248). En af disse Forfattere, *Vopiscus*, gaar saa vidt, at han angiver Findestederne for sine falske Aktstykker. Naar man læser sligt, forstaar man, paa hvor usikker en Grundvold hele den senere Kejserhistorie hviler.

Men selv hos de bedste historiske Forfattere tør vi ikke vente at finde den Nøjagtighed i Gengivelsen af andres Ord eller den Omhu i Angivelsen af Kilder, som vi nu fordre af et historisk Værk.

I Krigshistorien, særlig Slagbeskrivelserne, savne vi overalt den geografiske Paalidelighed. En saa omhyggelig Forfatter som *Polyb* giver os intet klart Billede af det Terræn, hvor de vigtigste Slag har staaet — sammenlign Prof. *Erslevs* Noter til *Hovgårds* Oversættelse af Polybs tredie Bog. *Livius* er i hvert Fald udenfor det Terræn, han kender personligt, ganske ligegyldig for topografisk Nøjagtighed, og *Tacitus* er ikke et Haar bedre. Hans Slagskildringer er rhetoriske Pragtstykker — intet andet. *Mommsen* kalder ham den mest umilitære af alle Forfattere, hvilket P. dog protesterer imod: Fejlen er gennemgaaende hos alle Kejsertidens Forfattere.

Der er ingen Tvivl om, at Udmalingen af de enkelte Begivenheder hos *Tacitus*, særlig i hans Annales, ofte er rent rhetorisk, man kunde næsten sige digterisk. Men lidt varsom skulde man være ved Paavisningen af bestemte Kilder til saadanne Udsmykninger. P., der ellers advarer mod slige Forsøg, har efter min Mening selv været meget uheldig (II 315): «So werden auch sonst manche Scenen erdichtet sein, ohne dass wir es zu erkennen vermöchten. Von einer des Tacitus können wir es wenigstens mit einer gewissen Wahrscheinlichkeit vermuten; denn wie bei ihm (ann. II 13) Germanicus nur mit einem Begleiter, in eine Wildschur gehüllt, das Feldherrenzelt «*per occulta et vigilibus ignara*» verlässt und das Lager durchstreift, um die Stimmung der Soldaten zu erkunden, so erinnert dies an Lucan (V 504 ff.), bei dem Cæsar an der epirotischen Küste «*plebeio tectus amictu*», nur von der Fortuna begleitet «*tentoria postquam egressus vi-*

gilum somno cadentia membra transiluit», einen Schiffer aufsucht, um sich nach Italien hinüberfahren zu lassen.»

Det hører til den tydske Skarpsindigheds Opgaver ikke blot at finde Uligheder mellem forskellige Forfatteres Beretninger om samme Begivenhed og saa forklare dem, men ogsaa at finde Ligheder mellem forskellige Forfatteres Beretninger om forskellige Begivenheder og saa forklare dem. En vis Lighed mellem de to ovennævnte Steder er der unægtelig. Nu kan *Lukan*, der skrev under Nero, ikke have benyttet *Tacitus*, der skrev under Trajan; men — selv om man indrømmer et nøjere Slægtskab mellem de to Steder — maa Tacitus derfor nødvendigvis have benyttet Lukan? Germanicus var en ualmindelig elsket Personlighed; det var naturligt, at der var mange Fortællinger i Omløb om ham. Der er ikke Spor af Grund til at tvivle om, at Germanicus kan have baaret sig saaledes ad, som Tacitus skriver. Om Tacitus har øst Fortællingen af en ældre Historieskriver eller af Folkemunde, er temmelig ligegyldigt. Vil man saa ikke slaa sig til Taals med, at Lukans Beretning om Cæsar ogsaa har en historisk Kærne — og det er ganske vist min Mening —, saa ligger det dog nærmere at tro, at Digteren Lukan har hørt denne Historie om Germanicus og med fuld digterisk Frihed overført Træk derfra paa sin Cæsar.

Det omfangsrige Værk falder i seks Bøger. Den første (I 1—158) handler om det læsende Publikum, dets historiske Dannelse og Interesse. Ligesom de andre Bøger tager den sin Indledning i Slutningen af Republiken. Den anden Bog (I 159—271) taler om de historiske Aktstykker og Samtidiges Optegnelser, tredie (I 273—480) om den Overlevering, der udgaar fra Kejseren og Hoffet, fjerde (II 1—114) om den Overlevering, der — modsat den første — udgaar fra Senatskredsene. Femte Bog (II 115—176) behandler ganske specielt den hedenske historiske Litteratur i det fjerde Aarhundrede; Indholdet af sjette Bog er ovenfor givet.

Denne Plan for Værket fører det med sig, at den, der ønsker at benytte det for en enkelt Tids eller Forfatters Vedkommende, vil finde det, han søger, spredt i flere Bøger. Denne Ulempe er afhjulpet ved et omhyggelig udarbejdet Register. Desuden findes en Tidstavle fra Aar 30 f. Chr. til Aar 525 efter Chr.

Bogen er — hvad der end kan være at indvende mod Enkeltheder — højst læseværdig, skreven i et tiltalende Sprog med sikkert Herredømme over det rige Stof og en i det hele sund Kritik, lige interessant for Historikeren og Filologen.

April 1898.

Joh. Forchhammer.

J. M. Sundén: De tribunicia potestate a L. Sulla imminuta quaestiones. (Skrifter utgifna af K. Humanistiska Vetenskapssamfundet i Upsala. V 5.) Upsala 1897, Akad. Bokh. 37 s.

Sundén excerptorem Livii (lib. 89) recte prodidisse disputat, Sullam dictatorem tribunorum plebis potestatem minuisse et omne jus legum ferendarum ademisse. *Mommsen* contra negat, Sullam tribunis illud jus ademisse, sed ita circumscripsisse, ut leges non nisi de senatus sententia ferre possent, nixus imprimis lege Antonia de Termessibus (Bruns, Fontes juris Romani antiqui[5] 91 sq.), cujus fragmentum extat in tabula aenea incisum. Legem illam praescriptio indicat latam esse in concilio plebis de sententia senatus rogantibus tribunis, perlatam vero esse post kal. Apriles anni 72 ipsa testatur. Quodsi jam certis argumentis probari posset, legem anno 71 esse perlatam (quod Mommsen affirmat), excerptor Livii erroris convinceretur, quum leges Corneliae septuagesimo demum anno sint abrogatae. Contra subtilissimam Mommseni argumentationem Sundén satis argute disputat, legem ante restitutam tribuniciam potestatem non esse perlatam.

Omnino decem illis annis, quibus leges Corneliae valebant, nullam legem a tribuno latam cognoscimus; *Langeum* (Röm. Alterth.), qui aliquas sibi invenire visus est, facile refellit Sundén.

Ultimo loco de testimoniis *Appiani* (B. C. 1, 59 a. 88 et 1, 100 a. 81) disputatur. Appianum more suo satis negligenter scripsisse omnes fere consentiunt, quid autem inde effici possit valde discrepant viri docti. S. *Madvigium* (Den rom. Stats Forfatning og Forvaltning I p. 202, 390) secutus Appianum errasse putat, ea quae anno 81 demum facta sint, ad annum 88 traducentem. Ubi verum, quia certi auctores nos deficiunt, invenire non possumus, verisimilibus contenti esse debemus.

Mense Februario 1898.

Joh. Forchhammer.

Adolf Dyroff: Die Ethik der alten Stoa. (Berliner Studien für class. Philol. und Archaeol., neue Folge, II 2—4.) Berlin 1897, Calvary & Co. XVI + 410 S.

Et af de største Tab inden for den græske Oldtidsliteratur er Tabet af alle den stoiske Filosofis Værker, naar Kejsertidens Stoikeres Skrifter undtages. Vi savne derved Oplysning paa

første Haand om en af de mærkeligste Udviklingsprocesser, der er gaaet for sig paa Aandslivets Omraade, nemlig om den Maade, paa hvilken den antike Tænkning udvidedes og omformedes under Indflydelsen af de nye historiske og sociale Forhold efter Alexander den Stores Død. Resultaterne kende vi gennem Fragmenter og gennem anden Haands Fremstillinger; men det havde været af stor Betydning, om vi havde kunnet følge Udvidelsen og Omformningen i det enkelte. Det er den stoiske Filosofis Historie, til hvilken denne kulturhistoriske Bevægelse er knyttet, og der er i de senere Aar fra flere Sider gjort et fortjenstfuldt Arbejde for at belyse Forholdet mellem de forskellige Stadier i denne Skoles Udviklingsgang.

Tidligt maatte man blive opmærksom paa Forskellen mellem Kejsertidens Stoikere (Seneca, Epiktet, Marcus Aurelius) og de tidligere Stoikere. Men ogsaa her har fornyet og nøjagtig Undersøgelse kastet nyt Lys. Især er *Bonhöffers* fortrinlige Arbejde «*Die Ethik des Stoikers Epiktets*» (Stuttgart 1894) at nævne. Inden for de tidligere Stoikeres Række er der ved forskellige Arbejder, blandt hvilke særligt *Schmekel*: «*Die Philosophie der mittleren Stoa*» (Berlin 1892) er at nævne, blevet paavist en karakteristisk Forskel mellem den Gruppe af Tænkere, der repræsenteres ved Panaitios og Poseidonios, og den stoiske Skoles Fædre, Zenon, Kleanthes og Krysippos. Det er netop her den mærkelige Udvidelse og Omformning foregaar, hvorpaa Stoicismens egentlige verdenshistoriske Betydning beror.

Det foreliggende Skrift slutter sig til hele denne Række af Undersøgelser ved særligt at beskæftige sig med Stoicismens Grundlæggere. Den «gamle Stoa» staar altsaa i Bogens Titel som Modsætning til den «mellemste» Stoa i Titelen paa Schmekels Værk. Lige som de nævnte Værker berigtiger det paa flere Punkter Zellers berømte Fremstilling.

Stoicismen er, hævder Forf., ikke at forstaa helt ud fra den græske Filosofis tidligere Udvikling. Forholdene efter Alexanders Erobringer førte med sig, at de enkelte Individer dels bleve mere henviste til sig selv, idet Statslivet ikke saaledes som før lagde Beslag paa dem, dels ogsaa fik Blikket aabnet for en større almenmenneskelig Horizont. Inderlighed og Kosmopolitisme ere karakteristiske Træk i den stoiske Livsopfattelse. Dertil kommer endnu de første Stoikeres Herkomst fra halvorientalske Byer. De mødte over for den græske Tænknings Traditioner og Problemer med et andet Temperament end deres Forgængere. I Bogens Kap. IV (Die geschichtliche Stellung der alten Stoa) gives en interessant og særdeles velskreven Karakteristik af den begyndende Stoicisme.

Den egentlige Opgave, Forf. har stillet sig, synes at være en nærmere Paavisning af Forholdet mellem de tre første Stoikere, særligt af Krysippos' Stilling. Efter Forf. var Krysippos for

Zenon, hvad Platon var for Sokrates. Han har i sin overordentlig frugtbare Forfattervirksomhed ikke blot sat Stifterens Tanker i System, men ogsaa paa mange enkelte Punkter udformet, tilspidset eller afrundet dem. Paalideligt biografisk Stof er der ikke meget af angaaende de tre Mænd. Men Forf. gør opmærksom paa, at de mange overleverede Anekdoter for saa vidt gøre et paalideligt Indtryk, som de give os bestemte Karakterer: «Zenon fremtræder som bevægelig, slagfærdig, energisk, kort, stedse forudseende Modstanderens Svar, — Kleanthes som tung og brav, — Krysippos som den selvbevidste Mand og som den Boglærde» (p. 340).

Krysippos' Virksomhed for en systematisk Fremstilling af sine Forgængeres Grundtanker have vi allerede et Exempel paa ved selve Etikens Inddeling, idet han, efter hvad Diogenes Laertios (VII 84) angiver, satte en kunstigere Inddeling i Stedet for den simplere, som Zenon og Kleanthes havde fulgt. Det nævnte Sted hos Diogenes underkaster Forf. en nærmere Undersøgelse, navnligt for at udfinde, hvorledes de forskellige Underafdelinger, der omtales, maa tænkes fordelt paa de tre Hovedafsnit (*περὶ ὁρμῆς, περὶ ἀγαθῶν καὶ κακῶν, περὶ παθῶν*), i hvilke Krysippos skal have delt Etiken. — Den samme systematiske Tendens fremtræder i hans Inddeling af «Mellemtingene» i tre Klasser (naturmæssige, naturstridige og saadanne, der hverken ere naturmæssige eller naturstridige), hvorved han dog egentlig gjorde det fra selve det stoiske Standpunkt betænkelige og inkonsekvente Begreb om visse «Mellemting», der dog skulde have virkelig Værdi og for saa vidt være mere end «Mellemting», endnu mere uholdbart. Han har her villet forsvare sin Mester; allerede Zenon har (maaske i sin senere Tid, se Cic. de fin. IV 20, 56) antydet en saadan Inddeling. — Ved Spørgsmaalet om, hvor vidt der kun gaves én eneste Dyd eller flere, har Krysippos givet nærmere Bestemmelser til Afhjælpelse af den Uklarhed, der blev tilbage hos Forgængerne. Den gammelstoiske Definition af Dyden bestemte denne som en fast og med Fornuften stemmende Tilstand i en herskende Del af Sjælen, og i Tilslutning til Sokrates og Kynikerne lagde Zenon saa stor Vægt paa Tankens Energi som det ene væsentlige, at det ikke blev klart, hvorledes han kunde optage den bekendte platoniske Forskel mellem fire Hoveddyder. Zenons Discipel Ariston erklærede denne Forskel for en blot Navneforskel, da den ellers var uforenelig med Dydens Enhed under alle Former. Krysippos har saa søgt at løse Problemet ved at skelne mellem Dyd som Slægtbegreb og som Artsbegreb: som Slægt er Dyden en, men den fremtræder med mange Artsforskelligheder. Krysippos benyttede denne Distinktion i den Grad, at Plutarkh bebrejder ham, at han har antaget en hel Bisværm af Dyder. — Ved sin store Lyst til Inddelinger og Distinktioner gør Krysippos et noget skolastisk Indtryk, og det

synes, som om Stoicismens store og kraftige Grundtanker ikke just fik deres mest gavnlige Udvikling under hans Hænder. Det er maaske tvivlsomt, om Forf.s Sammenstilling af ham med Platon vilde kunne staa sin Prøve, hvis vi kunde finde Krysippos's egne Værker. Jeg taler ikke om hans Stil; den har, efter hvad Diogenes Laertios siger, ikke været heldig (VII 180: *πλεονάσας δὲ τοῖς πράγμασι τὴν λέξιν οὐ κατώρθωσε*). Men Zenon har neppe i ham havt en saa aandfuld Fortolker og Fortsætter af sine Tanker, som Sokrates i Platon.

For endnu at nævne Punkter, hvor Krysippos har modificeret sine Forgængere, skal jeg henvise til, at han tilspidsede Læren om, at Affekterne bestemmes ved de Forestillinger, Menneskene gøre sig om Tingene, til den Paastand, at Affekterne ere Domme (*τὰ πάθη κρίσεις εἶναι*), og at han kombinerede Zenons Lære om Dyden som Individets Overensstemmelse med sig selv og Kleanthes' Lære om Dyden som Overensstemmelse med hele Naturen paa den Maade, at han definerede Dyden som Overensstemmelse med sig selv og hele Naturen, idet han antog en Harmoni mellem den Enkeltes Natur og Alnaturen. Ved Teorien om Affekterne som Domme udæskede han Karneades' psykologiske Kritik, der førte Panaitios og Poseidonios til at genoptage den platoniske Psykologi, fordi Modsætningen mellem Fornuft og Affekt stod som uforklarlig efter de første Stoikeres monistiske Psykologi. Ved Teorien om Harmonien mellem den individuelle og den universelle Natur har Krysippos derimod maaske banet Vejen for en Uddybelse af den stoiske Filosofi, idet det nu maatte blive Opgaven at undersøge Etikens Forhold til den hele Verdensanskuelse grundigere end det var sket ved Stoicismens Grundlæggelse.

Det var ikke blot paa den rent teoretiske Etiks Omraade, at Krysippos' Iver for systematisk og udtømmende Behandling fremtraadte. I den parainetiske Etik er han gaaet meget i det enkelte. Og Forf. søger at vise, at det pseudoplutarkhiske Skrift om Opdragelse middelbart eller umiddelbart støtter sig til et Skrift af Krysippos. Gennem en speciel Undersøgelse af det pseudoplutarkhiske Skrifts Tema, Disposition, Tankemateriale og sproglige Form begrunder Forf. denne Antagelse, som sikkert fortjener en nærmere Drøftelse, da det vilde være særdeles interessant at have Grundtrækkene af den stoiske Pædogogik. I Skriftet, som det foreligger, finder Dyroff et Forsøg paa at popularisere det krysippeiske Skrift og lempe det efter den romerske Kejsertids Smag; men han finder tillige, at den ubekendte Autor ikke har løst sin Opgave videre behændigt. Som karakteristisk for stoisk Pædagogik fremtræder Pædagogikens Udløsning fra Politiken og udelukkende Forbindelse med Etiken (der ligeledes er løsnet fra Politiken). Opgaven ses i den Enkeltes personlige Fuldendelse; først gennem denne viser der sig Mulighed for Fremgang i hele

Samfundets Velfærd, og selv hvor man gaar over fra Individet til Samfundet, er det mere et socialt end et politisk Synspunkt, der anlægges (p. 296).

Overgangen fra den ældste til den mellemste Stoa bevirkes især ved Karneades' gennemtrængende Kritik af de stoiske Hovedlærdomme. Atter her have vi et stort literært Tab at beklage, ti det vilde have været af overordentlig stor Betydning, om vi kendte denne Oldtidens Hume paa første Haand. Han har kriticeret den stoiske Psykologi, opkastet Tvivl om Muligheden af en almengyldig Etik, kriticeret Læren om den Vise og om «Mellemtingene» og paavist Slaveriets Uforenelighed med den stoiske Etik. Paa alle disse Punkter har han foranlediget Ændringer af betydningsfuld Art, Ændringer, som til Dels vare Betingelsen for, at Stoicismen kunde blive saa Meget for saa Mange i etisk og religiøs Henseende i Oldtidens sidste Aarhundreder.

Harald Høffding.

Joh. Storm: Dialogues français. Cours supérieur. Copenhague 1897, Gyldendal. (Franske Taleøvelser. Højere Trin. For Viderekomne.) XII + 219 pp.

Denne fortsættelse af prof. Storms velbekendte «Dialogues français» vil sikkert i høj grad tiltale dem, der har lært at sætte pris paa første del, og at det ikke er saa ganske faa, fremgaar tydeligt deraf, at den ikke blot har oplevet flere oplag, men ogsaa er bleven oversat paa forskellige sprog.

Om nærværende bog er der i grunden ikke stort mere at sige, end at den besidder ganske de samme egenskaber som sin forgænger. Den indeholder 50 samtaler, hvoraf dog enkelte (4, 6, 14, 15, 44) kun uegenligt kan kaldes saaledes. Indholdet er meget livligt og underholdende og paa ganske faa undtagelser nær taget fra moderne franske forfattere. At ogsaa Molière findes blandt disse, vil der ikke kunne indvendes noget imod. Hans samtids beskyldninger mod ham for skødesløst sprog bunder jo dog deri, at man ikke var vant til at se det naturlige talesprog anvendt i literaturen; hos Molière finder vi sikkert datidens talesprog i dets mest uforfalskede skikkelse, og der behøves kun faa ændringer for at modernisere hans sprog.

Hovedinteressen ved bogen knytter sig naturligvis til de noter, hvormed texten hele tiden ledsages. Medens første del nærmest er beregnet paa indøvelse af formlæren, tages der her i

anden del nærmest sigte paa syntaxen, ikke gennem en systematisk behandling, men ved spredte bemærkninger, som texten giver anledning til. Først og fremmest er det verbets syntax, der er lagt vægt paa; atter og atter indskærpes saaledes brugen af passé indéfini som talesprogets naturligste præteritumsform. Men ved siden deraf findes der mangfoldige bemærkninger, der behandler forskellige andre punkter af fransk syntax, og hyppigt meddeles der oplysende paralleler med engelsk og andre sprog, saa at læseren faar anledning til at tænke nærmere over paagældende fænomen. Det er lærerigt at iagttage ikke alene, hvorledes sprogene kan gaa forskellige veje for at udtrykke det samme, men ogsaa, hvorledes de ofte kan bruge de samme midler, og i en bog som denne, der er beregnet paa viderekomne, er saadanne jævnføringer fuldstændig paa deres plads. Hvormeget der skal tages med, beror naturligvis paa et skøn. Saaledes kunde anm. have ønsket, at der s. 39, n. 2, hvor der tales om adjektivers henførelse til andre ord end de egenlig hører til, i stedet for henvisningen til Madvigs grammatik var anført exempler fra latin, da Madvig tilmed kun har et eneste exempel. Derimod vilde det vel have været for vidtløftigt at komme ind paa beslægtede fænomener som *lurida aconita, exsangue cuminum*, hvor jo adjektivet har samme frie anvendelse som i fr. *chercher au delà des mers une périlleuse fortune* (Musset) eller i da. *de pragtfulde Bronceredskaber var en begærligere Handelsvare* (Vodskov: Naturd. s. CXXXIX), *den trykte tid* ɔ: tiden efter bogtrykkerkunstens opfindelse, *en teknisk koncert* ɔ: en koncert til fordel for en teknisk skole. Saadanne udtryk findes i mængde i talesproget, der ofte ikke har stort med logikken at skaffe, og man kan ikke stemple dem som sprogfejl, om det end ikke netop er den slags udtryk, man skal lægge sig efter, naar man vil tilegne sig et fremmed sprog. — Af andre punkter, hvor behandlingen kunde have været lidt fyldigere, skal anm. blot nævne et par. S. 75 n. 2 oversættes *traversée* ved overfart, men det er vist for snæver en begrænsning af ordets betydning, da det ofte (ligesom *trajet*) kun betyder en rejse, en tur uden bibetydning af at komme over eller igennem noget, saaledes hos Daudet, Le petit Chose, beg. af kap. II, hvor der er tale om en rejse fra Nîmes til Lyon, opad Rhonen. S. 92 n. 2 kunde der ved udtrykket *ce n'est pas de refus* være nævnet andre gerundiviske udtryk af samme art paa fransk, f. ex. *ce n'est pas de fait* (aldeles parallelt med rumænsk *nu' ĭ de făcut*). Men det er sjældent, at man ikke føler sig fuldt tilfredsstillet af de givne oplysninger, og naar prof. Storm i fortalen ønsker, at noget af den glæde, han har haft ved udarbejdelsen af denne bog, maa meddele sig til læseren, vil dette ønske sikkert gaa i opfyldelse.

Bogen slutter med et register over de vigtigste ord og ven-

dinger. Af trykfejl, som ikke er rettede i trykfejlslisten, findes der adskillige, for største delen uvæsenlige; s. 29 n. 1 staar *vous être* for *êtes*, s. 167 l. 2 *frôlés* for *frôlée*.

Kr. Sandfeld Jensen.

F. Wulff: Om värsbildning, rytmiska undersökningar. Lund 1896, Gleerup. XIII og 130 S.

—: Om översättning av stråfiska diktvärk, förnämligast Dantes och Petrarcas. (Lunds Univ. Årsskr. XXXIII.) Lund 1897. 25 S. 4°.

—: I Livets Vår. *Dantes* Vita nuova i svensk dräkt. Stockholm 1897, Geber. 188 S.

Hvad Professor Wulff flere Gange tidligere har meddelt mere spredt og kortfattet angaaende den moderne Metrik, navnlig i sit Foredrag «Om rytm och rytmicitet i värs» ved Filologmødet i Kjøbenhavn 1892, har han nu udvidet og samlet til en hel Bog, den første af de ovenfor anførte. Efter en indledende Fremstilling af de rhythmiske Grundbegreber og en Oversigt over Accentlæreu kommer W. heri, omtrent ved Bogens Midte, til Hovedpunktet af Udviklingen, nemlig den naturlige Sætningsaccents Indpasning i et rhythmisk Skema, — thi det er Sætninger og Sætningsdele, ikke Ord, der udgøre Versmaterialet. Han opstiller fire forskellige Rhythmicitetsklasser: 1) den fuldstændige Kongruens (mellem Tale og Versaccent), hvor enhver af Versets Stavelser svarer fuldstændig til Skemaet, 2) villig Kongruens, hvor enhver enkelt Stavelse i Verset kan være inkongruent, naar blot ikke dens to Naboer ere det, 3) Udjævning til Kongruens, hvor to inkongruente Stavelser kunne staa lige ved Siden af hinanden, paa et eller to isolerede Steder i Verset, 4) Diskrepans, ɔ: naar mindst tre umiddelbart paa hinanden følgende Stavelser ere inkongruente. Her gøres saa opmærksom paa Forskellen mellem germansk og romansk Versbygning, idet Rhythmikken er meget svagere i de romanske Vers end i de germanske, saa at de sidstnævnte holde sig til Klasse 1—3, medens de førstnævnte bevæge sig i Klasse 2—4, om ikke endnu videre frem (man kunde gerne, siger Forf., opstille fire Klasser til for dem). Derfor spiller Rimet en saa stor Rolle i de romanske Folks Verskunst. Den af Prof. W. opstillede Inddeling er i hans Bog støttet ved talrige Exempler. — I det andet af de her omtalte Skrifter giver han væsentlig en mere populær Fremstilling af Rhythmicitetsklasserne og Forholdet mellem Germanernes og Romanernes Metrik; han hævder, at en svensk metrisk Oversættelse af et italiensk Digt bør søge

at faa det Vigtigste med af Originalen, men dette er ikke Rimet, — udtaler han bestemt. — Endelig har W. omsat denne sin Theori i Praxis ved Oversættelsen af Dantes «Vita nuova» med dets mange Digte Den er forsynet med en længere Indledning af biografisk og æsthetisk Indhold, og der er meget i denne, som angaar Dantes Digterskikkelse i det hele taget, ikke just særlig hans Ungdomsværk, saaledes Undersøgelser om «la Donna gentile», om «Pietra» m. m. Den italienske Text er aftrykt ved Siden af den svenske Gengivelse, og i denne ere kun Originalens Analyser af Digtene udeladte. Oversættelsen er meget smagfuld og flydende, hvad der gælder ikke alene om de prosaiske, men ogsaa om de poetiske Partier. Men man har unægtelig noget svært ved at forsone sig med at se Dantes Terziner, Sonetter, Canzoner o. s. v. allesammen optræde som urimede Jamber paa Svensk, Canzonerne kun med ulige lange Verslinier og med mandlig Udgang i Slutningslinien, hvilket sidste ogsaa anvendes ved Sonetterne som en Slags Erstatning for det Opgivne (smlgn. Herders Surrogat for de spanske Trochæer i «Cid»). Sonet, Terzine og Canzone ere jo dog aldeles udprægede strofiske Former, som virkelig, især Sonetten, ogsaa have deres Historie og Borgerret i nordisk Digtekunst, — vi have jo fortrinlige Sonetter af danske Digtere, og Rimstillingen i de to Kvartetter og de to Terzetter hører i saa høj Grad med til den berømte Strofes Særmærke, at rimfrie Jamber, selv saa gode som Prof. W.'s, vanskeligt kunne erstatte den i Oversættelse.

E. Gigas.

Udvalgte Skrifter af *L. Annaeus Seneca*. Udgivne og fortolkede af *M. Cl. Gertz*. 2. Hæfte: Epistulae ad Lucilium I. Kbhvn. 1895, Gyldendal. 113 S.

Prof. Gertz har efterhaanden udgivet en Række Skoleudgaver af græske og latinske Forfattere, paa hvilke Anm. gerne vilde henlede navnlig Broderlandenes Opmærksomhed (Udv. Skrifter af Lukian, 1883; Udv. Skrifter af L. Annaeus Seneca, I, 1889; II, 1895; C. Sallusti Crispi Catilina, 1896). De udmærke sig i lige Grad ved original Tekstbehandling, ved indtrængende Forstaaelse og fortrinlig Vejledning til Oversættelse. Særlig heldigt forekommer Anm. det i det sidste Hæfte af Seneca givne Udvalg af Brevene. Her behandles de forskelligste Emner, Træl-lenes Stilling, den rette Maade at læse paa, Vigtigheden af filosofiske Studier, Frygt for Døden (fra Hedningens Standpunkt), Nødvendigheden af at erkende sine Fejl osv., lutter Spørgsmaal, som det ogsaa for kristne Mennesker har sin Interesse at se be-

handlede af en dannet og tænkende Hedning. Teksten fremtræder i en væsentlig forbedret Skikkelse, Fortolkningen er sikker og grundig, og der gives ypperlige Oversættelser af vanskelige Steder. Anm. paaskønner særlig disse Oversættelser. Man overraskes ved at se en Mand, hvis Hovedinteresse dog er det videnskabelige, anvende saa megen Omhu paa Modersmaalet; men han gør vel deri. Hvor megen Umage vi Lærere i de fremmede Sprog end gøre os med Modersmaalet, hvor omhyggeligt vi end vaage over dets Renhed, hvor nøje vi end passe paa, at ikke en udansk Vending sniger sig ind i vor Oversættelse, kan man dog undertiden (maaske fra sin egen Skoletid) have vænnet sig til en udansk Oversættelse af et eller andet bestemt Udtryk; Anm. tilstaar at have Prof. Gertz at takke for flere Vink til Rettelse af slige «gamle Unoder». Undertiden forekomme Oversættelserne dog Anm. at være unødvendig frie; han vilde undertiden nok holde sig lidt nærmere til Originalen. Det maa nemlig ikke glemmes, at jo friere en Oversættelse er, desto vanskeligere er den for Børnene at huske, og det er jo dog Meningen, at disse Oversættelser skulle huskes for efterhaanden at vænne Børnene til at gengive de fremmede Sprogs Tanker i god og rigtig dansk Sprogform. Forøvrigt tror Anm., at Prof. Gertz's Udgaver af latinske Forfattere ville faa en gavnlig Indflydelse paa Sproget i de latinske Versioner. — Hvad Enkeltheder angaar, har Anm. intet at bemærke. Epist. 47, 9: *in qua præco vocem experitur*, henstilles, om Meningen ikke er: «hvorpaa Udraaberen prøver (øver) sin Røst» (der ikke straks fra først af kan bruges i sit hele Omfang, men maa øves op til fuld Kraft). De ben. III 28, 3: *neminem despexeris* = *ne quem despexeris* burde vel være noteret. Epist. 24, 14: *magno apparatu*: «med store Ophævelser» (Liv. XXXV 46, 2). Epist. 30, 14: *magnus est*, vilde Anm., der dog ikke er Kritiker, uden videre rette *est* til *esset*, ligesom paa det anførte Parallelsted 36, 3: *vinum enim bonum fieri, quod recens durum et asperum est*; men der findes maaske flere Beviser for en saadan Sprogbrug.

Randers lærde Skole, d. 11. Febr. 1898.

H. Gemzøe.

Karl Gustaf Andresen: Sprachgebrauch und Sprachrichtigkeit im Deutschen. Achte, neu durchgesehene Aufl. Leipzig 1898, Reisland. VIII + 465 S.

Syvende Oplag af denne i Tyskland almindelig anerkendte Bog udkom 1892 kort efter Forfatterens Død; Udgaven var forberedt af ham selv, men hans Søn maatte lægge sidste Haand

paa Værket. Naar der nu igen er kommet et nyt Oplag, saa beviser dette, at Arbejdet har overlevet sin Autor, og det i højere Grad end det ellers plejer at være Tilfælde med den Slags Bøger. Deres Tal er Legio i Tyskland, og der er i Bøger, som handler om «Sprachdummheiten», som een af dem kalder sig, sagt ikke ganske faa Dumheder. Det er næsten overflødigt nu til Dags at fremhæve Andresens ædruelige og skarpe Syn paa Sagerne og hans fornuftige Skælnen mellem, hvad der er rigtigt, og hvad der er i Brug. — Ottende Oplag kalder sig «neu durchgesehen»; der har dog ikke været meget at gøre ved Gennemsynet, og man faar da heller ikke at vide, hvem der har besørget det. Hist og her har en lille Omredaktion fundet Sted, eller en Distinktion er bleven skarpere. I 7. Opl. læses f. Eks. S. 33: *Worte* sind Teile der Rede, *Wörter* Teile der Sprache; bedre i 8. Opl. S. 31: *Wörter* wird für Mehrzahl vereinzelter Wörter, *Worte* für eine innerlich zusammenhängende Gruppe gebraucht (med Henvisning til Pauls meget nyttige tyske Ordbog). Det er værdt at lægge Mærke til, hvor vanskeligt det er at naa til en klar og træffende Distinktion, og vi Danske kan jo med god Grund glæde os over i dette Punkt allerede for længe siden at have faaet den rette Besked i C. A. Nissens tyske Grammatik (Udg. for Viderekomne S. 37—38).

Andresens Bog er i aller højeste Grad instruktiv og kan ikke noksom anbefales alle Tysklærere, der overhovedet kan gøre noget ved deres Fag; den byder paa en behagelig Blanding af Grammatik og Stilistik og opfordrer overalt til stræng Logik. Ogsaa for Sprogforskere i Almindelighed indeholder den meget af Interesse, særlig hvad de sproghistoriske Bemærkninger og de syntaktiske Partier angaar.

Raphael Meyer.

C. Weichardt, Pompeji vor der Zerstörung, Reconstructionen der Tempel und ihrer Umgebung. 1898. fol.

Architekt Weichardts Værk er baade en fornøjelig og en god Bog. De fortrinlige Tegninger vare fra først af kun udførte til Forf.s eget Brug, «ein Product jahrelanger unfreiwilliger Musse im Süden»; men man maa være ham taknemmelig, fordi han har ladet dem komme Publikum til Gode, thi de afhjælpe virkelig en Trang ved deres Bidrag til at auskueliggøre Billedet af de pompeianske Templer. De, der i Pompeii have set den nøgne trekantede Plads, hvor det gamle græske Tempel stod, ville næppe tro deres egne Øjne, naar de her se, hvor herligt det throner

paa sit ophøjede Stade i det skønne Landskab, og dog er dette Syn næppe langt fra Virkeligheden. En lignende Glæde vil man have af Jupiters Tempel og af alle de andre Templer. Det skulde gøre mig ondt, hvis de faa kritiske Bemærkninger, jeg tror at burde gjøre, skulde forstyrre denne Glæde for Nogen.

Man er paa Forhaand noget mistænksom imod saadanne fuldstændige Rekonstruktioner. Vor Viden om Oldtiden er jo kun fragmentarisk, og den, der vil give et helt Billede fra hine Tider, nødes tidt til at lade sin Fantasi udfylde det Manglende, uden at der er nogen Sikkerhed for, at hans Frembringelser ere i fuld Overensstemmelse med Oldtidens Charakter. Skøndt nu W. har arbejdet med den største Samvittighedsfuldhed og giver antagelige Grunde for Alt, hvad han gjør, vilde jeg dog ønske, at han ikke altid var gaaet saa vidt i sin Rekonstruktion, som han er, og ikke, i Overensstemmelse med den almindelige Skik, havde udstyret Bygningerne med uvæsentligt Tilbehør. I en Theaterdekoration er Sligt paa sin Plads, men i et Værk som dette behøves det ikke. Det er i sin Orden, naar Architekten anbringer en eller et Par Figurer for at vise Bygningens Størrelse, men en mangfoldigere Staffage bør han overlade til Historiemaleren. Antike Dekorationsmalerier vise os undertiden Loggier, hvori der er anbragt Trefødder, Kandelabre, Vaser eller lign.; men derfor skal man ikke fylde Søjlemellemrummene i enhver Stoas øverste Stokværk med saadant Løsøre, som er ganske uvedkommende, og kun gjør en lignende Virkning som paa fotografiske Prospekter af en Gade de Handlendes Skilter, der med en uforskammet Paatrængenhed falde Folk i Øjnene og afdrage Blikket fra det, man virkelig bryder sig om, Bygningernes Architektur. At man hængte Kranse paa Templerne ved Fester, er sikkert nok, men det er en underordnet Biting ligesom de røde Tæpper, man i Italien ophænger i Kirkerne ved lignende Lejligheder. Ligesom Tæpperne skader det architektoniske Indtryk, saaledes vilde vi ogsaa her helst være fri for Kransene. Vi ønske at se Bygningen, som den var i sig selv; Festerne overlade vi gerne til Theatret.

Noget lignende er Tilfældet med de malede Ornamenter. Vi vide vel, at saadanne have været anbragte paa mange, for ikke at sige alle de finere Led i den antike Architektur, og de have naturligvis havt deres Betydning i Bygningens Totalvirkning. I et med Farver udført Billede kunde de ikke undværes; men naar man kun giver os en Tegning, da maa disse Ornamenter spille en underordnet Rolle og ikke trænge sig frem ligesom de nys omtalte Skilter. Jeg vil gerne tro, at man har plejet at dekorere det doriske Søjlekapitæls Dækplade (Abacus) med en paamalet Mæander, men nødvendig er denne ikke, og det er en Fejl, naar den bliver mere fremtrædende end Riflerne paa

Søjlen, som høre med til Søjlens Væsen, og ved sit Spil af Lys og Skygge give den sin Charakter. Det er muligt, at det doriske Kapitæls Skaal (Echinos) undertiden kan have havt en malet Dekoration paa Skaalens Runding, skøndt en saadan ikke er paavist i noget Tempel; men det var et uheldigt Indfald af C. Bötticher at dekorere den med nedfaldende Blade, eller med Æg og Slangetunger, som det ioniske Kapitæls Kymation; Stilens opadstræbende Charakter og de opskydende Ringe nederst om Skaalen, krævede en opadstigende Palmetdekoration, saaledes som det ogsaa virkelig ses paa et Par Smaasøjler fra Athen, der have tjent som Fodstykker for Statuer, se Durm, Baukunst der Griechen [2] S. 91. Weichardt maatte hellere have optaget dette Motiv end at følge Bötticher; men man maa jo undskylde ham i denne Henseende, siden selv Durm, uagtet han indrømmer, det er urigtigt, dog endnu i 2. Udgave har optaget den plumpe kolorerede Afbildning efter Bötticher. Men hvad det her kommer an paa er, at denne malede Dekoration, hvis den overhovedet har været der, kun har været noget ganske Underordnet. Et Blik paa Weichardt S. 27, hvor Kapitæler med og uden denne Dekoration staa ved Siden af hinanden, vil vise Enhver, hvor forstyrrende den virker.

Der er endnu en Ting, som vi maa tage bestemt Afstand fra. W. restaurerer det græske Tempel med 7 Søjler i Fronten og det lille Tempel for de Capitolinske Guder med 5. Det har hidtil altid været antaget, at et antikt Tempel skulde have et lige Antal Søjler i Fronten, saa at Indgangsdøren ikke blev dækket af en Søjle. Man har kun anført een Undtagelse, det kolossale Tempel for den olympiske Zeus i Akragas, som imidlertid ikke har Søjler, men Halvsøjler, og hvis hele Indretning er en Gaade; man veed ikke engang, hvor Indgangen var. For at forsvare sin Antagelse beraaber W. sig paa et Vægmaleri (S. 28), der fremstiller et Par Klippeøer, hvor forskellige Templer og Stoer malerisk taarne sig op bag ved hinanden. Paa dette fantastiske Billede findes unægtelig et Tempel med 5 Søjler og flere med 3 i Fronten; men hvad brød en saadan Maler sig om architektonisk Nøjagtighed? Vi have jo selv paa Fortæppet i vort kongelige Theater set Parthenon med 9 Søjler i Fronten! Men, for at blive ved Oldtiden, Mønterne vise os jo utallige Exempler paa, hvor lidet nøjeregnende man var med Gjengivelsen af Monumenter, og dog finde vi ikke paa nogen Mønt et Tempel med ulige Søjletal. En eneste Gang mindes jeg at have set noget Lignende. Ved Kanyteldis i Kilikien staar der et lille Gravmonument med 3 doriske Søjler i Fronten (se Heberdey u. Wilhelm, Reisen in Kilikien S. 57); men det er jo heller ikke noget Tempel. Der er i Virkeligheden Intet i Vejen for at de to pompeianske Templer kunne have havt henholdsvis 6 og 4 Søjler

i Fronten, naar blot det midterste Intercolumnium gjøres lidt bredere end de andre, saaledes som det hørte sig til, og som det er antaget af alle andre Architekter og Archæologer.

J. L. Ussing.

Theophrasts Charaktere herausgegeben, erklärt und übersetzt von der philologischen Gesellschaft zu Leipzig. Leipzig 1897, Teubner. LXII + 276 pp.

Nobile Theophrasti opus, quum et per se et propter textus depravationem multas difficultates legentibus offerat, quæ editionibus adhuc paratis superatæ non sint, denuo editum et commentario illustratum esse, fautoribus eius fieri non potest quin gratum munus futurum sit. Hoc munus præstiterunt societatis philologicæ Lipsiensis socii octo: *M. Bechert, C. Cichorius, A. Giesecke, R. Holland, J. Ilberg, O. Immisch, R. Meister, W. Ruge.* Qui operam ita inter se sortiti sunt, ut ex triginta libelli capitibus septem interpretibus quaterna, uni duo contigerint; præfationis autem loco de textu recensendo uberius disputavit Immisch, quo anno (esse autem annum 319) libellum confectum esse existimandum sit, sagaciter inquisivit Cichorius. Quum vero de plerisque communiter consultaverint, effectum est, ut non offendat multitudo interpretum; nonnumquam autem, ubi inter se dissenserant, diserte indicatum est.

In textu recensendo collationibus H. Dielsii O. Ribbeckii aliorumque usi sunt editores, quæ ad nullam adhuc editionem adhibitæ erant. Quibus nitentes stemma codicum confecerunt (p. XLIII), quod quin verum sit, sese non dubitare confirmant (p. XLVII). Utrum recte hoc contenderint an non, difficilius est diiudicare, quod præstantissimos solum codices, Vaticanum duosque Parisinos, suis notis signaverunt, in ceteris autem, qui deteriores habentur, singulis notis totas classes complexi sunt, atque ita quidem, ut, ubi codices alicuius classis inter se discrepabant, litteris minutis usi sint. Illud quidem recte demonstratum esse arbitror, deteriorum quoque codicum, quippe qui non ex ceteris qui exstant derivati sint, rationem esse habendam; quæ vero de codicibus littera *E* sive *e* signatis disputaverunt, quorum scripturas ex ceteris codicum classibus conflatas esse existimant, minus certa mihi videntur. Hic enim quum sæpius occurrat littera minuta, magna autem horum codicum pars ipsis editoribus ignota fuerit, ratio codicum obscurior est, neque abnuendum est, aliquid boni hic inveniri posse. Ego quidem editoribus non credo, scripturam *ῥυπώσαντι*, quam XV 8

ex uno codice *e* pro ea quam ceteri exhibent: *ἀπώσαντι* iure receperunt, coniecturæ deberi censentibus (pp. XXV et 117); immo hanc genuinam scripturam esse arbitror; contra minus recte X 20 *e* secuti *θυλήματα* pro *θυηλήματα* mihi recepisse videntur. Præterea quod ad codices littera *C* signatos attinet, si quidem uno aut altero loco hi soli veram scripturam servaverunt, non video, quo iure cum *D* artius copulaverint atque a Parisinis seiunxerint. Bonum est fortasse IV 10 *ὑποφαίνεσθαι* pro *φαίνεσθαι*, at *πέμπειν*, quod V 22 receperunt, propter collocationem valde suspectum est.

In coniecturis recipiendis editores parcissimi fuerunt, ac sæpe verbis non mutatis crucem vel lacunæ signum posuerunt. Quod nemo iis vitio dabit, nisi cui recentiorum inventa ingeniosa genuina Theophrasti verba æquiperare videantur. In definitionibus vitiorum Buechelerum secuti ante vitii nomen bis (XIII 1 et XVIII 1) addiderunt articulum *ἡ*; quod si recte fecerunt, nonne etiam tribus locis (XIII 1, XXI 1, XXIII 1) pro *δόξει* scribendum fuit *δόξειεν ἄν*? discrepant enim codices non solum in XIII 1 et XXI 1, sed etiam in XVI 1 et XXV 1, ubi editur *δόξειεν ἄν*, a quibusdam omittitur voc. *ἄν*. Ipsorum editorum coniecturæ inveniuntur haud ita paucæ, partim in textu, partim in apparatu, partim in commentario positæ, nulla tamen, quæ cum illa Casauboni *σιτοδείᾳ* pro *σποδιᾷ* sive *σποδία* (XXIII 18) comparari possit. In verbis transponendis paulo nonnumquam audaciores fuerunt, sicut in fine capitum III et IV Schneiderum secuti, atque etiam XVI 28 sqq., ubi præterea pro *πορεύεσθαι* scriptum est *πορευόμενος*, ac plura etiam tali ratione sananda esse censet Immisch (p. XXXIX); at lubrica plerumque sunt talia. Contra I 16 vellem recepissent Casauboni emendationem *σκέψεσθαι* pro *σκέψασθαι* (cf. Madvig: Bemerkungen über einige Puncte der griechischen Wortfügungslehre p. 29 sqq.). Miror etiam, quod XXX 5 reliquerunt *διμοίρῳ*, pro quo coniecerunt alii *δίμοιρον* sive *διμοιρίαν*; contorta enim est interpretatio (*δίκαιον εἶναι διμοίρῳ τῷ διανέμοντι δίδοσθαι*: æquum esse ita dari distributori, ut is fiat, qui duas partes habeat), et ante *τῷ διανέμοντι* facile explicatur vitium. XXIII 3 non indicatur, quis sit auctor scripturæ *διηγεῖσθαι*, pro qua omnes codices *διηγεῖτο* exhibere perhibentur; at illam in deterioribus inveniri, ait Ussingius. — Si summam rem spectes, in hac nova editione textum integriorem atque emendatiorem quam in superioribus exhiberi concedendum est; sed multa etiamnunc emendatione egent, quorum magna pars nescio an omnino emendari non possit; in prioribus quidem capitibus quindecim, ubi deest auctoritas codicis Vaticani, qui ceteris omnibus haud dubie multo integrior est, de ipsius Theophrasti verbis restituendis multis locis prorsus desperandum est.

In commentariis primum, si opus est, singuli characteres stricte definiuntur atque a proximis seiunguntur, deinde scriptorum

ac monumentorum subsidio loci difficiliores accurate illustrantur. Multa sine dubio rectius quam a superioribus enarrantur; nonnumquam, ubi verba scriptoris nimis depravata erant, quid sensus requirat, sagaciter investigatum est; sed haud pauca hic quoque remanent incerta. XIII 3 sqq. dubito, rectene explicata sint verba *καὶ ὁμολογουμένου τοῦ πράγματος δικαίου εἶναι ἔν τινι στὰς ἐλεγχθῆναι*. Hic de *ἐνστάσει* agi, non credo; neque enim *περιεργία* est causæ iustæ (amici an adversarii?) contra dicere. Immo *ὁ περιεργός* is est, qui, quum amici causa iam ab omnibus fere comprobatur, in uno tamen loco difficiliore perstans (*ἔν τινι στάς*) amico suo plus, quam æquum erat, vindicare studeat. Hoc agens si ab adversariis refellitur, totam causam suspectam reddit, quæ iam optima esse videbatur.

In Theophrasto interpretando illis quæstionibus, quæ ad litterarum historiam magis pertinent, minus sese operam dedisse, ipsi editores fatentur. Quarum unam vellem tetigissent, quomodo factum sit, ut cum definitionibus characterum ex austera philosophia petitis coniunctæ sint descriptiones iocosæ. Fuitne is, qui eas coniunxit, philosophus quidam tetricus an homo ironia quadam imbutus? Definitiones plerasque ineptas vocavit Ussingius nostras ac Theophrasto abiudicavit. Hæc sententia editoribus non placet (p. 155), sed accuratiore tamen deliberatione digna mihi esse videtur. Tali deliberatione facta, de duobus illis capitibus (V et XIX), quorum partes extremæ cum definitionibus male congruunt, certius iudicari poterit. Mihi quidem V aptius cohærere videtur quam XIX, atque iis me assentiri fateor, qui in toto capite illud vitium describi aiunt, quod appelletur «Gefallsucht» (= *ἀρέσκεια*, p. 40); at quod dicitur (ibid.), in textu edendo aliter actum esse in V atque in XIX, consilium editorum postea mutatum esse videtur; nam in utroque capite prorsus simili modo actum est.

Si paucis verbis iudicium complectendum est, studia Theophrastea hac editione multum provecta esse, fatendum; licet sperare multos eam litterarum studiosos ad communem operam vocaturam.

Joannes Ræder.

Ph. Martinon: Les Amours d'Ovide. Paris 1897, Fontemoing. 439 S.

Denne Bog, der bestaar af Indledning, Tekst, Oversættelse paa franske Vers og Noter, er udgivet i 300 nummererede og elegant udstyrede Eksemplarer og henvender sig til «un petit nombre de lecteurs d'élite». Disse Læsere vil i Bogen finde en

velskrevet Vejledning til Læsningen af Digtene. Om Oversættelsen skal her ikke udtales nogen Mening, til Noterne er udmærkede Kilder benyttede, og de oplyser som oftest meget fyldestgørende de paagældende Steder i Amores. Noterne vil da kunne spare den ikke videnskabelige Læser en Del Tid, selv om de stundom er lidt snusfornuftige og ikke bringer meget originalt, ikke engang den helt overflødige Deling af II 19 er Martinons eget Paafund. Hans Grunde til at erklære III 5 for uægte er ikke meget overbevisende, derimod har han sikkert Ret, naar han ikke deler den gængse Beundring for Elegien ved Tibuls Død (III 9). Alt i alt gør Martinon Indtryk af at være en smagfuld og vel instrueret Fortolker af de latinske Elegikere.

I Indledningen hævdes Corinnas Eksistens. I Tyskland mener man som bekendt stadig, at hun aldrig har været til. Ehwald, som har anmeldt Martinons Bog i *Deutsche Litteraturzeitung* (23. April 1898), søger at fremføre nye Beviser paa, at Ovid aldrig har kendt nogen Corinna, men de er meget svage. For det første siger han, at selve det betydningsløse Navn (*κόριννα* = *κόρη*) beviser det, men hertil er blot at sige, at ingen har paastaaet, at Corinna var det virkelige Navn paa Ovids Elskede. Dernæst siger han: «meget karakteristisk for Bedømmelsen af Corinnadigtene synes mig II 12, 3, hvor de i tidligere anonyme Digte behandlede Træk (I 4; II 3, 4; I 6) overføres paa Corinna». Naar man ser, at den «karakteristiske» Linje er:

Quam vir, quam custos, quam janua firma, tot hostes,
servabant —

saa kan man vanskeligt lade være med at smile over denne Indvending. For at tro paa Corinnas Eksistens forlanger Ehwald at blive overbevist om, at hun var den eneste Kvinde i Rom, som havde — en Mand, en Vogter og en Dør!

Endelig fremfører Ehwald den gamle Indvending, at mange af Ovids Digte er Gengivelser af aleksandrinske. Martinon har i en Note meget rigtigt paa Forhaand gendrevet Indvendingen ved at henvise til Properts' og Tibuls mangfoldige Efterligninger, der dog ikke har bevirket en lignende Mistro, som den man altid anvender mod Ovid. Ganske morsomt er det forøvrigt, at af alle de Digte, Ehwald jævnfører med Anth. Pal., er der kun ét som i egentlig Forstand er et Corinnadigt.

Martinon gaar i sin Behandling af Spørgsmaalet ud fra Ovids egne Yttringer i Tristia og søger derefter at udfinde de Digte, der knytter sig til Corinnas Person[1]. Ved Omtalen af Digtene

---

[1] Da Martinon delvis følger samme Princip i sin Undersøgelse som det, der er fulgt i Anmelderens Disputats *Ovids Ungdomsdigtning*, maa det

er Martinon — som i Noterne — af og til lidt vidtsvævende. Som Eksempel kan anføres hans Yttringer om Digtet, i hvilket Ovid klager over, at han har slaaet sin Elskede. Martinon mener ikke, at denne Kvinde er Corinna: «hun var ikke den, der lod sig saaledes slaa. Skønt, det kan godt være, at dette er noget tvivlsomt, thi der var en Tid, hvor Corinna var forelsket i Ovid, og forelskede Kvinder finder sig i saa meget.» De 300 udvalgte Læsere vil maaske ærgre sig lidt over videnskabelige Ytringer af denne Art. Af og til afgør Martinon ogsaa Spørgsmaalene paa en altfor let Maade — saaledes er hans Anskuelser om Indholdet af de to Udgaver Amores meget dristige —, men til Trods for denne Overfladiskhed er der meget interessant i hans Fremstilling. Indledningen slutter med en morsom og oplysende Bibliografi.

Poul Levin.

Ausgew. Komödien des *T. Maccius Plautus.* Für den Schulgebrauch erklärt von *Julius Brix.* Zweites Bändchen: Captivi. Fünfte Aufl. bearbeitet von *Max Niemeyer.* Leipzig 1897, Teubner. VI + 114 S.

Da Udgiveren i et udførligt kritisk Anhang gør Rede for alle vigtigere Ændringer i den overleverede Text og anfører de Kilder, hvorpaa han støtter sin Opfattelse af de omstridte Steder, er der ingen Anledning til her at gaa nøje ind derpaa. Han har helt igennem kunnet benytte til Sammenligning Leos Udgave af Plautus (og Götz og Schölls Textudgave). For at nævne et enkelt Punkt, slutter han sig til dem, der — vistnok med Rette — anser V. 815 ff.: *subbasilicanos omnes abigit in forum* osv. for ægte plautinske, fordi der intet Vidnesbyrd er for, at Basilica Porcia var den første Basilica, som blev opført i Rom, nemlig i Aaret 184, som er Plautus's Dødsaar; Udgiveren stemmer altsaa heri overens med Ussing, som har vist Sagens Sammenhæng i sin Udgave, og med H. Jordan, medens det i Almindelighed anføres i Lærebøger, at Bas. Porcia var den første. Grunden til den almindelige Anskuelse er, at Livius ved Aar 210 (XXVI 27) ved Omtalen af en Ildebrand i Rom nævner, at der endnu den Gang ingen Basilicaer fandtes ved Forum.

---

være tilladt at notere, at Martinons Bog ifølge en Meddelelse paa sidste Blad var færdig fra Trykkeriet d. 12. August 1897, og at *Ovids Ungdomsdigtning* indleveredes til Universitetet d. 24. i samme Maaned; forøvrigt er de to Behandlinger i meget hinanden ulige.

Men der er intet til Hinder for, at en saadan kan være opført mellem 210 og 184, da den porciske blev bygget.

Udgiveren meddeler i Forordet, at der jævnlig opføres Stykker af Plautus i Originalsproget (Captivi, Mostellaria, Trinummus) af øverste Klasses Disciple i tyske Gymnasier eller af yngre Philologer. Som det vil erindres, har der ogsaa her i København, ved Foranstaltning af det philologisk-historiske Samfund, været opført Komedier af Plautus paa Latin, sidste Gang «Miles» nu for en Del Aar siden.

C. J.

Ad Aristophanem.

In Ranarum u. 1234 sqq. Euripidi dicit Dionysus de Aeschylo prologos eius per suum illud *ληκύθιον ἀπώλεσεν* perdente

ὁρᾷς, προσῆψεν αὖθις αὖ τὴν λήκυθον.
ἀλλ' ὠγάθ' ἔτι καὶ νῦν ἀπόδος πάσῃ τέχνῃ·
λήψει γὰρ ὀβολοῦ πάνυ καλήν τε κἀγαθήν

quibus uersibus in R adscriptum est hoc scholium *διὰ τούτων δὲ ὁ Διόνυσος ἐμφαίνει, ὡς, ἐπειδὴ ἐν τοῖς προλόγοις τοῖς σοῖς ἀποδίδοται ἡ λήκυθος, ὥσπερ δοκεῖς αὐτὴν ὀφείλειν Αἰσχύλῳ. οὐκοῦν ἀγοράσας ταύτην ἀπόδος αὐτῷ.*

adparet, uerbum *ἀποδίδοται* sensu carere. scribendum *ἀπόλλυται*; permutata sunt *ΔΙΔ* et *ΛΛ*. *ὥσπερ* (quodam modo) praeter locos ab Heindorfio ad Cratylum 384 c adlatos eodem modo ponitur ab Aristotele Rhet. 1380 b 15 et Theophrasto de caus. plant. IV 4, 11.

J. L. Heiberg.

De arte critica in Vitruvii libris adhibenda.

Scr. J. L. Ussing.

Vitruvii de architectura libros X non ea aetate compositos esse quam ipsi prae se ferant sed aliquanto posteriore, nec a vero artifice sed a sciolo quodam antiquorum auctorum scripta excerpente, in dissertatione anno 1896 edita («Betragtninger over Vitruv» in «D. kgl. danske Videnskabernes Selskabs Skrifter» IV 3) probare conatus sum. Quæ ut pluribus nota esset, epitomen Gallice scriptam addidi; quum autem ne haec quidem viris doctis sufficere visa sit, eadem dissertatio emendata et retractata curis Instituti Regii architectorum Brittanniæ Anglice apparebit. Mirum quidem et incredibile plerisque visum est, opus celeberrimum et quod multis olim magno usui fuerit, eadem nota fraudis affici qua Daretis Phrygii librum de bello Troiano, sed tam aperta res videtur, ut non dubitem quin brevi futurum sit, ut communi virorum doctorum assensu sententia mea comprobetur. Nam et sermo scriptoris, quamvis aureæ ætatis auctores interdum imitari studeat, tamen longe ab illius ætatis sermone remotus est, et si res consideraveris a Vitruvio commemoratas, non paucae invenientur, quae ab aequali Augusti hoc saltem modo commemorari non possent; tum quod rem transigit, quae in libro X de machinis oppugnatoriis traduntur, ea ab Athenæo mechanico qui dicitur apparet esse translata. Quod quum inter viros doctos constaret, nuper in dubium vocavit Thiel Lipsiensis, qui probare conatus est, non Athenæum a Vitruvio Latine conversum esse, sed utrumque ex eodem fonte hausisse, id quod vix quisquam qui dissertationem eius legerit, ei concedet. Dubitandi causa fuit quod V. D. Diels Athenæum non, ut vulgo credebant, Ptolemæorum aetate vixisse, sed II. aut

III. p. Chr. n. sæculo docuerat, id quod iam Casaubonus viderat, qui Gallieno imperante vixisse eum putavit. Ac sane hoc ita esse et Græcus scriptoris sermo ostendit et quae ipse de se prædicat. Ait enim se non ideo scribere, ut doceat, quomodo urbes hostiles expugnari et deleri possint, sed ut arma ministret «contra eos qui optimis imperii legibus parere nolint». Nullos igitur timebat externos hostes, quales Ptolemæis fuerunt Syri, Macedones, Romani; sed omnis terrarum orbis uno imperio comprehensus unius potentiae subiectus erat, nisi quod nimis sæpe imperatores rebelles sibi ipsi summam potestatem arrogare cupiebant; quæ cui aetati conveniant omnes norunt.

Sed sive haec vera iudicabuntur, sive cui minus certa videbuntur, illud tamen omnes concedent, Vitruvii opus ita legendum esse, ut ab ipso auctore traditum sit, i. e. ut, quantum fieri possit, contextus et a librariorum erroribus et ab iis, quæ recentiores critici interdum licentius emendarunt, liberetur. Huius rei egregium fundamentum iecerunt V. Rose et H. Müller-Strübing editione a. 1867 publicata, multis partibus laudanda, maxime autem propter accuratam codicum collationem. Horum opera effectum est, ut duorum optimorum codicum, Harleiani (sæc. IX) et Gudiani primi (sæc. XI) integram norimus scripturam. Ad hos enim fere solos textus constitui potest. Krohnius quidem (Berlin. Philol. Wochenschr. 1897 p. 774) Selestadiensem quendam commendavit; sed eo saltem loco quem affert, p. 208, 7 Ros., «magnitudinum ita nomina», pro quibus Selest. «uti magnitudinem ita nomina», et pluralis «magnitudinum» et verborum ordo prorsus Vitruvianus est. Subsistamus igitur in H. et G., quorum communis archetypus eatenus integer fuit, ut tota folia nusquam desiderentur, sed minoribus vitiis sæpe laborasse videatur. Quæ quum sæpe verisimiliter emendari possint, aliud depravationis genus est, a quo non semper caverint editores, ut errores non librariorum, sed ipsius auctoris corrigerent, qui sive negligentiæ sive ignorantiæ debentur, notandi sunt illi quidem, sed a contextu non removendi.

Hoc in genere laudandum est quod Rosius p. 273, 8 edidit: Ceras *Chalcedonius*, quamvis Athenæus, quem Vitruvius interpretatur, *Καρχηδόνιον*, i. e. Carthaginiensem eum

appellaverit. Sed minime probandum quod p. 207, 2, ubi in cdd. est: «solum rivi libramenta habeat fastigata ne minus in centenos pedes *semipede*», ex Plinio 31, 57 *sicilico* substituit. Ex notis confusis errorem ortum esse putat Rosius; sed hæ quidem notæ tam raræ sunt, ut credi non possit, librarium eorum loco plenas voces substituere ausum esse. Omnino quum numeri in cdd. tum plenis litteris tum notis scribantur, hæc ipsa varietas arguit in archetypo eodem modo variatum fuisse nec licenter librarium inde secessisse. Accedit quod Vitruvii errorem in hoc loco iam Faventinus epitomator eius animadvertit, qui quum illud falsum esse intellexisset, de suo, ut non raro alibi, aliud substituit p. 293, 10: «si longior planitia fuerit, pede semis inter centenos vel LX pedes structura submittatur», quod etiam apud Palladium IX 11 legitur; aliam rem significari apparet.

Eadem pagina v. 21 editur: «putei ita sint facti, uti inter *binos* sint actus»; sed cdd. *duos* habent. Illud rectius diceretur; sed hoc Vitruvius scripsit, ut apparet ex 209, 3: «inter actus ducentos»; *inter* utroque loco intervallum significat ut in Faventini loco nuper laudato et apud Scribonium Largum 159: «inter duos dies». Similiter correctus est ipsius Vitruvii error, quum 227, 2 *longissimum* editur, ubi in codd. est «brevissimum», et 251, 1 *pedum*, ubi est «passuum», utrumque negligentia. Ignorantiæ potius tribuerim, quod p. 160, 17 Antiochum Epiphanem *ducentis* annis post Pisistratum vixisse tradit, non «quadringentis», quod ediderunt.

In nominibus propriis facile credimus librarium sæpius peccasse, nec si emendatio adest veri similis, quin in contextum recipiatur, repugnamus, sed tam longe a litteris codicum recedere, ut erroris causa nulla inveniri possit, non licet, velut quum 84, 20 pro *expetidos* scribitur *Orseidos*. Scribatur sane 63, 20 Chionis pro Chion, 132, 14 Crates pro Eucrates, et similia; sed quid assequimur, si 63, 20 Teleas pro Thellas aut 90, 22 Arcesius pro Tarchesius scribitur, quum omnia nomina aeque ignota sint? P. 63, 23 in codd. est: *andramithes nitheo magnis*; editur «Andron Ephesii, Theo Magnes», quorum posterius veri similitudinem aliquam habet, quanquam Quintilianus Theonem pictorem Samium dicit, prius et nimis longe a cdd. abest nec Andronem pic-

4*

torem Ephesium aliunde novimus. In eiusmodi locis vulnera relinquenda sunt, nec ignota nomina in nota mutanda, quasi huic auctori fides haberi possit. Recordemur, iam Quintilianum (I 8, 21) de improborum hominum fingendi licentia queri, qui «de libris totis et auctoribus, ut succurrit, mentiantur tuto, quia inveniri qui numquam fuere non possunt.»

Consulto Vitruvii contextum librarii non interpolaverunt; quidquid aut permutando aut omittendo aut addendo peccatum est, incuria est peccatum, nec mala fides unquam librariis obiici potest. Frequentissimum est vulgatum illud depravationis genus, quo permutantur litteræ vocesque similes, ut *ab* et *ad*, *ex* et *et* et *ea* et *est*, *quae* et *qua* et *quo*, *eorum* et *earum*, *intra* et *infra*, *tam* et *iam*, *prudens* et *trudens*, alia multa. Sæpissime in generibus, numeris, modis erratur, nec semper unius litteræ aut vocis mutatione vitium tollitur, sed per plura membra continuatur, ut dubitari possit utrum librarii error an auctoris soloecismus sit; sed quoniam hoc difficulter diiudicatur, potius in mitiorem partem peccetur et ad grammaticæ praecepta exigatur contextus. His igitur omissis transeamus ad alterum genus, additamentorum.

Glossemata quæ dicuntur in Vitruvio nulla inveni. Rosius sibi repperisse videbatur 40, 7: «coniecta vel icta» (Lorentzen «eiecta»), ubi duo verba posteriora misere abundant, sed quam explicationem afferant, non intelligitur. Item 103, 10: «poematorum vero carminum metra et pedes», ubi *carminum* pro glossemate eiicit, quasi hoc cuiquam notius esset quam illud. Immo *et* negligentia librarii omissum est ut innumeris aliis locis; Vitruvius in abundantia synonymorum sibi placet. 13, 18 cdd.: «aut in pulvinatis columnis et ionicis epistyliis capitulis exprimentur triglyphi» corrupte; sensus postulat: «aut in ionicis epistyliis exprimentur triglyphi»; unde cetera venerint ignoro, nec cur tale quid margini adscriberetur, intelligo.

Rubricæ male in contextum illatæ unum extat exemplum in G 169, 25, in H nullum, nec in archetypo fuisse videtur. Putavit Rosius verba 96, 7: «quod aras omnes deorum necesse esse videantur ad orientem spectare» talem esse rubricam; sed in iis quæ sequuntur de hac re non agitur; relinquatur igitur sententia non magis supervacanea quam aliæ apud Vitruvium. — 80, 6 sqq. «Capitulis perfectis,

scapis (hæc vox necessario addenda est) deinde columnarum non ad libellam sed ad aequalem modulum conlocatis, ut quae adiectio in stylobatis facta fuerit, in superioribus membris respondeat symmetria epistyliorum. Epistyliorum ratio sic est habenda». Rosius «Symmetria epistyliorum» pro rubrica habet. Immo sola vox bis scripta «epistyliorum» delenda est; «quae adiectio i. s. facta fuerit, i. s. m. respondeat symmetria» oratio est leviter anacoluthos (quasi «si quae adiectio») ut alia apud Vitruvium, v. 20, 6: «quibus (locis) insidentes sunt paludes, . . . stando putescunt»; 21, 17: «in quibus anguli procurrunt, difficiliter defenditur»; 144, 20: «quaecunque (cubicula) ad meridiem spectant, a tineis et umore libri vitiantur». — Pag. 117, 22: «gradus spectaculorum, ubi subsellia componantur, gradus ne minus alti sint palmipede.» Ros. suspicatur «gradus spectaculorum» rubricam esse; immo sola vox *gradus* delenda est, utpote ex initio proximi versus male prærepta, qua de re iam videbimus. Sed ante quam hunc locum relinquimus, alius Rosii error corrigendus est; nam quum in cdd. sit «palmo pede», omissis extremis edidit «palmo», quasi subsellia quattuor digitos alta ferri possint; immo sedecim voluit Vitruvius, «palmo pede» enim in his codd. constanter pro «palmipede» scribitur.

Aliud vero additamentorum genus in Vitruvii codicibus satis frequenter occurrit, illud dico quod in Aristotelis de arte poetica libro sæpius deprehendi olim ostendi (in Opusculis ad Madvigium 1876 p. 224 sqq., quam dissertationem nuper Gomperzius Wiener Sitzungsberichte XXXIX p. 19 honorifice commemoravit), ut scriba in versus initio aberrante oculo ea præriperet, quæ non proximo, sed tertio aut quarto aut alio versu scripta erant, errore autem animadverso ad rectum ordinem rediret, quo factum est ut eadem verba bis ponerentur, prius pravo, deinde suo loco, interdum etiam priore loco recte, posteriore perperam. Neque hoc Vitruvii editores fugit. Verba ista ratione male repetita Rosiana editio his locis exterminavit. Pag. 69 v. 2 «quemadmodum . . . exemplar» ex v. 9 s. prærepta. 70, 19: «patentibus rare» ex 15 repetita. 74, 12: «septem . . . columnae» ex 14. 90, 27: «distributio» ex 28. 93, 17: «habens . . . perpendiculum» ex 92, 20 sqq. 100, 8: «ponantur ut» ex 6, sed etiam antecedens

voc. «compactiles» delendum erat. 120, 11: «ita tribus . . . habent» ex 13 sq. 138, 9 «consiliis» ex 8. 144, 2 «viridia» ex 3. 216, 10 «adcertum» ex 11. 235, 21: «aequinoctialis radius . . . circinationem» ex 15 sqq. repetita.

His non nulla addi possunt. 28, 26: «circino decussatim describatur, ubi erit D, deinde per decussationem, ubi est D, et centrum perducatur linea». Verba «ubi erit D» delenda sunt ut ex proximis prærepta.

67, 17 sqq. Rosius ed.: «non minus etiam quod pes hominis altitudinis sextam habet partem, ita etiam ex eo quod perficitur pedum numero corporis sexis altitudinis terminatio, eum (i. e. senarium numerum) perfectum constituerunt.» Verum «sexis» nihil est, nec defenditur eo quod attulit Ros. 68, 12 «decussis sexis.» Ne in codd. quidem extat; nam G «sexies», quod sensum loci tangit, sed grammatice cum ceteris iungi non potest, H et E «seies», unde effici videtur, archetypi scripturam legi non potuisse, atque adeo lituram ibi fuisse vocabulo aliquo male lecto. Proxima vox «altitudinis» ex antecedenti versu male repetita videtur. His deletis sana oritur scriptura: «ex eo, quod perficitur pedum numero corporis terminatio».

100, 15 sqq. «in (mutulorum) frontibus antepagmenta figantur supraque id tympanum fastigii structura seu de materia conlocetur, supraque eum fastigium columen cantherii templa etc.» Sic codd. corrupte. Suspicionem movet «supraque» repetitum. Ros. priore loco «supraque ea» (pro «id») edidit; requirebatur «eos»; sed pronomen delendum est. Altero loco Ros. «supraque id fastigium columen», quod pravum est, quia columen infra, non supra fastigium est. Immo «supraque eum» v. 17 male repetitum est ex 15 «supraque tym.» Scribendum: «supraque (sine obiecto) tympanum fastigii structura seu de materia conlocetur. Fastigium, columen, templa etc.»

101, 16 sqq. «Item generibus aliis constituuntur aedes . . . uti est Castoris in Circo Flaminio et inter duos lucos Vejovis, item argutius Nemori Dianæ columnis adiectis dextra ac sinistra ad umeros pronai. Hoc autem genere primo facta est uti est Castoris in Circo, Athenis in arce et in Attica Sunio Palladis Minervæ». Edd. v. 20 s. pro «facta est»

scribunt «factae sunt»; sed omnia sana sunt, modo verba ex 17 s. male repetita «uti est Castoris in Circo» deleantur.

Item 117, 22 «gradus» ex 23 male præreptum est, 119, 26 «rationibus» ex 29. — 123, 27 sq. «sol oriens . . . ex umidis et abundantibus excitat umores et ex conglobatos in altitudinem tollit.» Ros. cum Marinio «et eos conglobatos»; immo *ex* delendum ut ex superioribus repetitum. — 165, 20 sqq. «qui calculi in opere uno tenore cum permacerantur, dissolvunt et dissipant tectorii politiones. cum etc.» Ros. «ni permacerantur»; immo *cum* delendum ut ex proximo versu præreptum. Negatio quæ deest, *non* ante *uno tenore* addenda. — 166, 18 sqq.: «(harundines) tenues colligantur et mataxæ tomice ad iustam longitudinem una crassitudine alligationibus temperentur, dum ne plus inter duos nodos alligationibus binos pedes distent». Alterum «alligationibus» v. 21 ex superiore male repetitum est. — 198, 1: «in omni terra regionibus eodem genere omnia procrearentur». Ex v. 3 «regionibus» præreptum est. — 242, 11 sqq.: «si non amplius quam quarta in opere consumitur ad aestimationem est adiicienda, de publico præstatur neque ulla poena tenetur; cum vero amplius quam quarta in opere consumitur, ex eius bonis ad perficiendum pecunia exigitur.» Ros. v. 12 «est» delevit; immo «in opere consumitur» ex v. 14 male prærepta sunt, ut viderant Vossius et Schneider.

Minores dittographiæ, ubi eadem syllaba bis scripta est, plerumque recte emendatæ sunt. Non nulla addi possunt, velut 68, 2: «asses ex quo sex, quos obolos appellant,» ubi Ros. cum Jocundo: «asses ex aequo sex, quos», parum feliciter; fuit «asses sex, quos». — 108, 23 pro «ne» in cdd. scribitur «nene», quod monstrum vocabuli miror Rosium retinuisse.

Negligentis librarii est etiam verba omittere, nec semper homoeoteleuti excusatio adest. In nostris codd. non solum minora vocabula omittuntur, ut *et, ac, a, ad, in* similia, quod persæpe fit, sed etiam maiora, cuius rei quam permulta exempla præbeat Rosiana editio, hic nonnullos offeram locos, ubi non minus certum est, vocem aliquam omissam esse. Pag. 64, 23 post «e quibus» addendum est *regionibus*. 80, 6 addendum *scapis*. 96, 24 scribendum cum Newtono «duae

partes *semis*». 117, 2, scribendum: «in *descriptione* duodecim signorum caelestium astrologi . . . ratiocinantur». Ros. male Lorentzenium secutus «astrologia» ed. 191, 6 Ros. ed.: «per septentrionales pervenit»; «sc. campos» addit, quod audiri non potest. Codd. «septentrionalem» habent; apparet excidisse *regionem*.

Ex altera parte non desunt loci, ubi codicum scripturam editores iniuria reliquisse videantur. Eiusmodi locus est 41, 1: «Fluviatica (arena) propter macritatem uti signinum liaculorum subactionibus in tectorio recipit soliditatem». Ex Faventini epitoma 295, 14: «fluviaticæ propter macritatem signino operi incongruentes sunt, sed iaculorum subactionibns in tectorio opere recipiunt soliditatem» Lorentzen intellexit scribendum esse: «propter macritatem inutilis signino». Sed quum nec «liaculorum» nec «iaculorum» intelligeretur, edd. Salmasium secuti «vel baculorum» scripserunt, ubi et «vel» pravum est, nec «baculi» magis quam «iaculi» in eiusmodi opere usus est, et quod Helbig (Wandgemälde Campaniens p. CXXXV) Aenariæ se vidisse testatur, rutrum est, non baculus. Immo codicum scriptura *liaculorum* relinquenda est et hoc loco et 168, 7: «liaculorum subactionibus». Schneider contulit Tertullian. de Idolatria 8: «Scit albarius et tectoria inducere et cisternam liare et cymatia distendere etc.» Glossema antiquum: «liaculum, *λιάντηρ*. Theophrast. de Lapidibus 55: (*κύανος*) *βέλτιστος ὁ Αἰγύπτιος εἰς τὰ ἄκρατα λειώματα*. Non fuit igitur cur ab hoc vocabulo abhorrerent editores, qui alibi nomina prorsus ignota reliquerunt, ut «replum» 98, 19 et 271, 11, «appagineculi» 173, 4.

Aliis etiam locis codicum scripturas servatas vellem, velut 22, 2: «ut ne longius sit alia ab alia sagittae missionis.» Edd. «missione»; sed genetivo comparationis utitur Vitruvius, cf. 105, 23: «superiora inferiorum fieri contractiora». — 32, 3: «delectatus Alexander ratione formæ», ubi Ros. «narratione» ed.; sed illud prorsus Vitruvianum est, v. 33, 5 «materiæ rationibus» et alia multa; narrare et narratio Vitruvio ignota sunt. Nobiscum facit Praun, Bemerkungen zur Syntax des Vitruv. p. 98. — 48, 27 sq. «ex reliqua summa parte», i. e., ex reliqua summae parte, ut Schn. iubente etiam sententia; Ros. male: «ea reliqua summa pacta». — 86, 23: «quibus

ea virgo viva poculis delectabatur». Vitruvium pocula vascula dixisse, quibus puella ludicris usa erat, nec affirmare nec negare audeo; sed quod Rosius substituit «proclivius», Latine sic dici potuisse demonstrare debuit. — 122, 3: «Athenis porticus Eumenici (i. e. Eumenia, non Eumeniae) Patrisque Liberi fanum». Ros. cum Marinio addidit «ad theatrum» sine ulla causa. — 128, 1—5: «porticus tres, una ex peristylio exeuntibus, duae dextra atque sinistra stadiatae, ex quibus una quae spectaverit ad septentrionem, perficiatur duplex amplissima latitudine, altera simplex ita facta, uti in partibus quae fuerint circa parietes et quæ erit ad columnas, margines habeant uti semitas». Hic quoniam «quae erit» legitur, apparet etiam scribendum esse «quæ *fuerit*», significantur enim altera pars circa parietes, altera ad columnas. «habeant» verum esset, si scriberetur «ex partibus», sed si retinetur «in», subiectum est «altera», ut necesse sit *habeat* scribatur; his duobus mutatis omnia sana erunt. Rosius «habeant» et «fuerint» retinuit, sed pro «erit» «erunt» scribit, et præterea «alterae simplices ita factae», nec tamen tam multis mutatis aliud efficit. quam ut statuere cogamur, palæstræ peristylium stadiatum esse, quod nec dixit Vitruvius, nec veri simile est. — 169, 10 «itaque» iniuria in «itemque» mutatum est. — 189, 11 «oriuntur» verum est; Ros. male «oriundos». — 194, 9 «ea denique aqua» sanum est; Ros. «ea de aqua». Eadem vox *denique* iniuria eliminatur 129, 22: «denique compleatur structura» et 284, 16: «denique totam machinam . . . dissipaverant». Rosius utroque loco «doneque» scripsit pro «donec» Lachmannum secutus (Lucret. V, 708), iniuria; nam quia in codd. 79, 9 «denique» et 222, 6 «denique cum» scribitur pro «donec» aut «donicum» (Lucretiana forma «doneque» apud Vitruvium parum probabilis est), inde non sequitur ubique eodem modo erratum esse. — 195, 5: «infinita dulcedine»; sic loqui solet Vitruvius; Ros. «intincta de» male.

Extremo loco varias afferam emendationes futuro editori commendandas. 4, 15: «declarata»; Ros. «desacrata»; rectius Praun l. l. p. 99: «dedicata». — 8, 14: «denuo»; scrib. «denique». — 19, 23 sq.: «mare tempestatibus aucto in paludes redundantia motionibus concitata marique mixtionibus non patitur bestiarum palustrium genera ibi nasci». Ros.:

«mari (ex G) tempestatibus aucto in paludes redundantia motionibus concitatur amarique mixtionibus etc.» Sed nihil opus, nisi ut «aucto» in «auctum» mutetur: «mare tempestatibus auctum in paludes redundantia m. concitat amarique m. etc.» — 43, 21: «aliis locis harenosa non minus materia.» scrib.: «harenosa nominatur materia,» ut v. 27: «trans mare ne nominantur quidem.» — 45, 2: «gelicidiis et pruina congesta friantur et dissolvuntur». scr. cum Detlefsen, Philol. XXXI p. 415: «in testas friantur.» — 47, 21: «ponunt de silice seu lapide duro ordinaria». scr. «ordinario» ut v. 12: «aut ex testa aut ex silicibus ordinariis struat». — 54, 14: «cum ergo inanes et tumidae temporum necessitates eorum' fuerint.» edd.: «necessitate eorum»; immo «suorum» scrib. — 67, 1: «quae simul autem», Latine ferri non potest; scribendum aut «simul ac» aut «simul»; voc. «autem» ex 66, 23 repetitum esse potuit. — 68, 15: «ita efficitur, uti habeat pes sedecim digitos et totidem asses aeracius denarius». Pro corrupto «aeracius» sensus postulat ut cum Philandro scribatur «aereos». — ib. 18 «suscipiamus» Ros. putat pro «probemus» poni posse; non credo; superiores recte «suspiciamus» scripserunt. — 80, 21: «viribus extructa». Ros. «effracta» vix Latine; Lorenzen. «exuta». — 82, 22: «acumen normae»; scrib. «cacumen», ut 92, 10. — 84, 20: «Argis vetusta civitate Junonis templum aedificavit eius generis fortuito formae fanum.» Ros. «templo»; sed talis ablativus ferri non potest; ego: «fortuito formatum». — 93, 10: «Haec ratio in operibus styliis erit constituta.» Edd. «diastylis»; sed quomodo fieri potest, ut pro norma sumatur diastyli ratio, non eustyli, quam et nomen commendat et ipsius scriptoris verba 71, 21, ubi eam «maxime probabilem» dixit? Immo necessario *eustylis* scribendum. Cur illud prætulerint edd., causa esse videtur, quod 91, 17 ediderant XXVII et XXXXII; sed in cdd. est XXVIII et XXXII. Si numeri emendandi sunt, id quod apud Vitruvium ingens opus est, secundum eustyli rationem scribendum est XXIII et XXXVI. — ib. 13: «ex his una pars erit modulus, ad quem uti supra scriptum est dividantur.» Subiectum desideratur; Iocundus «opera» addidit; Rosius «ea», quod non intelligo; mihi satis factum erit, si «dividatur» scribetur. — 102, 18 sqq. «Arae spectent ad orientem

et semper inferiores sint conlocatae quam simulacra quae fuerint in aede, uti suspicientes divinitatem qui supplicant et sacrificant disparibus altitudinibus ad sui cuiusque dei decorem componantur». Quid hoc est? num homines «ad decorem dei componi» possunt? Immo verbi «componantur» subiectum est *arae* in principio sententiæ positum. Aut «*suspiciant*» scribendum, aut excidit verbum quale «venerentur»; post «sacrificant» autem maior interpunctio ponenda est. — 160, 8: «Fuficius enim mirum de his rebus inprimus instituit edere volumen.» Ros. olim: «F. nimirum d. h. r. primus»; in editione: «F. enim mirum d. h. r. ni primus»; cui illud procul dubio præferendum est. — 178, 15 pro «tectis» Iocundus recte «tectoriis» scripsit; frustra obloquitur Schneid. — 182, 19: «tectores cum volunt sil Atticum imitari.» Immo «pictores» ut est in Epitoma 308, 21. — 194, 15: «aquae species est, quae cum habeat non satis perlucidas, ex ipsa uti flos natat in summo.» Scrib. «perluciditatis», cf. 49, 19. — 211, 6: «sepiaturas structura nec obturentur uenas», ubi *ne* et *venae* ab omnibus receptum est. In principio Ros. «sepiatur os structura»; verum invenisse videtur Detlefs. Philol. XXXI, 402: «assa structura», i. e. siccis lapidibus. — 215, 19 et 216, 19 pro «reprehendere» requiritur «deprehendere». — 216, 24: «cum in ceteris inventionibus fuerint grati, in eius rei cogitationibus maxime sunt suspecti.» Pro «in eius» scribendum «unius». — 264, 4: «quantum diuturni itineris miliariorum numero cum raedae possit exire.» Edd. «diurni» et «exiri», recte, sed præterea «cum reda». Verius Praun l. l. p. 102: «cursu redae». — 275, 15: «de marinis machinationibus quae per navium aditus habere posse scripsit etc.» Rosius «haberi» scripsit ceteris relictis, quod non intelligo; Schneid. Iocundum secutus: «quas per navim», probabiliter; nam Athenæus, quem Vitr. vertit, habet: *ὑπὲρ τῶν κατὰ θάλασσαν δὲ αὐτῷ προσαγομένων*, ubi pro corruptis *δὲ αὐτῷ* scribendum *διὰ νεῶν*.

De locis nonnullis Ranarum fabulae Aristophanis adnotatiunculae.

Scripsit **J. L. Heiberg.**

Interpolationes in Ranis aliquanto frequentiores esse quam in ceteris fabulis Aristophanis, omnes consentiunt; quae quot et quales sint, paucis disputare non inutile erit; nam et obscurum, unde ortae sint, quoniam in comoedia antiqua Attica nec Athenis saepius nec alibi omnino docta ad histriones istos fabularum corruptores confugi nequit, et periculum est, ne suspicio etiam in uersus innoxios impetum faciat, ut sunt homines ad damnandum procliues, quod displicet aut quod non intellegunt.

ab interpolatione certissima incipiamus. uersus igitur 1437—41 iam ab Aristarcho iure damnatos esse, quis non uidet? uerum rursus ab interpolatore eos fictos esse, nemo est qui credat. quis enim posterioris temporis interpolator Cleocritum irridere uoluisse aut omnino nouisse putari potest, quis de Cinesia tam apta et ridicula commentus esse, quae nisi in homines uiuos omnibusque notos dicantur, nullam omnino habeant rationem? relinquitur igitur, ut uersus illi e comoedia aliqua sumpti sint et similitudinis causa in margine adscripti, unde iam Alexandrinorum aetate inter uerba poetae recepti sint. de Demis Eupolidis, cuius fabulae etiam infra uestigium deprehendemus, cogitauit J. van Leeuwen satis probabiliter. potuerunt in illa comoedia consilia ridicula de re publica belloque ab aliquo «iuuene probroso» dari, quae ipsa similitudo lectorem aliquem Aristophanis ad uersus hos adscribendos permouit; nec obstat Dionysi nomen post interpolationem pro sola paragrapho additum. uerbis *αἴροιεν αὖραι*

πελαγίαν ὑπὲρ πλάκα, quae sublimius genus poesis sapiunt, eundem dithyrambum Cinesiae ab Eupolide irrideri puto, quem Aristophanes in Avium u. 1383 sqq. imitatur; nam ibi quoque de uolandi conatu Cinesiae iocatur (u. 1391, 1395, 1398). hinc fortasse dura illa anacoluthia orta est, quae et ipsa interpolatori haud facile in mentem uenisset, sed minime inaudita est, cfr. Il. VI 510, IX 357, Soph. Antig. 259, Aesch. Prom. 203, 561, Pers. 120, Eur. Bacch. 1131, Phoen. 1462, Hec. 970, Hipp. 23, I. T. 947, Ion. 927, Cycl. 330, Arist. pac. 1242 sqq., Nicand. Ther. 925 sqq., Alcidam. Od. 10, Xenoph. Hell. II 2, 3, Diod. II 35. apud Eupolidem sententiam aliquam primariam fuisse consentaneum est, uelut *σωθεῖμεν ἂν* uel *νικήσαιμεν ἄν*.

eiectis uersibus 1437—41 sequitur, ut etiam u. 1452—53 remouendi sint, ut recte obseruauit scholiasta ad u. 1452 *συναθετεῖται τοῖς ἄνω καὶ οὗτος* (immo ambo)· *μένων γὰρ ἀκυροῖ τὴν ἐκείνων ἀθέτησιν.* sed ex ipsis uerbis scholiastae adparet, eum de hac re nullam Aristarchi admonitionem apud auctores suos legisse. itaque u. 1452—53 post aetatem Alexandrinorum interpolati sunt; et eos tum demum addi potuisse, cum u. 1437—41 in uerbis poetae locum iam obtinerent, per se patet. interpolator adhibita criminatione Aristophanis in u. 944 et 1408 significata iocose explicare uoluit, cur Euripides supra duo statim consilia proposuerit.

deprehendimus igitur et interpretamentum e margine in uerba ipsa Aristophanis absurde receptum et interpolatorem haud inficete de suo addentem, quae difficultatem quandam tollant. utriusque rei alia quoque exstant exempla. prioris generis est u. 15 ortus ex interpretamento *σκεύη φέρουσ(ιν) ἑκάστοτ' ἐν τῇ κωμῳδίᾳ* — ita enim R a m. pr. —, quod deinde omisso articulo *τῇ* in trimetrum abiit. idem in u. 168 adcidisse puto; potuit enim interpres putidus facetum illud *μίσθωσαί τινα* ita explicare: scilicet eorum, qui efferuntur, et eiusmodi homo adposite ad hoc uenit; non potuit profecto omnem leporem ita perdere Aristophanes ipse. comparari possunt glossemata manifesta *μετ' αὐτῆς* u. 414, quod ad *μειρακίσκης* u. 409 respicit, *ἐμμέλειαν* u. 896, quo explicatur *ὁδόν, ὄντων* ad *τῶν ἔτι* (uel *μέχρι*) *νυν(ί)* e scholio additum in codd. u. 1256; etiam *γὰρ ἥκει* u. 340 e glossemate

mutilato ortum est. migrationem glossematum nostris oculis uidemus u. 437, ubi plerique codices meliores *ὦ παῖ τὰ στρώματα* habent, V autem *ὦ παῖ* cum scholio *τὰ στρώματα δηλονότι*, et u. 1423, ubi in V aliisque post *ἑκάτερος* additum est *εἴπατον* e u. 1426 petitum, quod recte omisit R.

restat luculentissimum huius generis exemplum u. 1431, ubi codd. plerique hos duo uersus habent

οὐ χρὴ λέοντος σκύμνον ἐν πόλει τρέφειν
μάλιστα μὲν λέοντα μὴ 'ν πόλει τρέφειν,

quorum alterutrum interpolatum esse constat. nec dubito, quin Wilamowitzius (Aristoteles und Athen I p. 180) e Valerio Maximo (VII 2 ext. 7) recte effecerit, in Demis Eupolidis Periclem eodem modo de Alcibiade iudicasse. sed mihi quidem certum uidetur, non alterum, ut uulgo putant, sed priorem uersum apud Aristophanem cum Dindorfio delendum. nam quod alter in V A deest, aut coniecturae aut, quod potius crediderim, mero errori propter *ὁμοιοτέλευτον* debetur; lemma scholii in V est *μάλλιστα μὲν λέοντα*, et Plutarchus (Alcib. 16) alterum cum sequenti citat. nec Eupolis inimicissimus Alcibiadi poeta tam clementer de eo loqui poterat aut omnino ad *μάλιστα μέν* aptam sententiam adiungere, et *λέοντος σκύμνον* de Alcibiade iuuene ab Eupolide apte dicitur, ab Aristophane a. 405 non item. credo igitur, priorem uersum in Demis a Pericle dictum esse et hic a scholiasta in margine adscriptum, quam sententiam sine dubio notissimam ab Aristophane sano iudicio mutatam condicionibusque sui temporis adaptatam esse.

rursus interpolatoris manus praeclaro exemplo u. 1132—35 arguitur. nam de his uersibus non transponendis, sed delendis prorsus mihi persuasit Wilamowitzius (Choeph. p. 148 sqq.). hic quoque interpolator defectum explere sibi uisus est. habuit enim sine dubio u. 1136 eodem modo distributum[1], quo scholiasta: *ὁρᾷς ὅτι ληρεῖς ὁ Αἰσχύλος φησὶ*

[1] Nocuit irrisio sui, quae uerbis Euripidis *ἀλλ' ὀλίγον γέ μοι μέλει* inest, de qua cf. u. 941 sqq. eam Euripidi tribuere noluerunt; quare coacti sunt aut haec uerba Dionyso, priorem partem uersus Aeschylo aut huic totum uersum dare; nam hoc quoque tentatum esse, ex alio scholio colligi potest: *οὐ φροντίζω, φησί, κἂν λέγῃς, ὅτι ἥμαρτον* [ita scribendum pro *ἥμαρτεν*].

πρὸς τὸν Διόνυσον ὡς ἀπατώμενον ὑπ' Εὐριπίδου· διὸ ἐπιφέρει Διόνυσος ἀλλ' ὀλίγον γέ μοι μέλει. quare suo iure desiderauit uerba nonnulla Dionysi in Aeschylum dicta; interpolauit igitur u. 1132—33, et, ut nexus orationis interruptus (ἁμαρτίας u. 1131 — ἁμαρτεῖν 1137) restitueretur, deinde u. 1135 (ἡμάρτηκεν) addidit uersuque 1134 ad similitudinem u. 1227 facto adglutinauit.

eidem interpolatori tribuo u. 1324, qui quod in V omittitur, casu factum esse potest. sed seruari eum non posse, recte statuit Bergkius. τοῦτον ad dactylos duos u. 1323 referunt; sed hic Aeschyli uersus est, non Euripidis, et, etiamsi concedi potest, Aeschylum ad metra Euripidis irridenda monstrum uersus, quale est 1323, proferre potuisse, hoc tamen nimium est, Euripidem ob hunc ipsum uersum uituperari. interpolator nouum exemplum licentiae metricae addidit; τοῦτον enim ad hanc formam basis ⏑⏑ refertur (τί δέ recte R pro τί δαί).

denique dubito, an ab eodem profectus sit u. 180, quem intellegi posse nego. nam siue totus a Dionyso Xanthiaue dicitur — prorsus enim ridicule quidam scholiasta ad u. 184 praeeunte ad hominem mortuum u. 177 confugiunt, quasi is cum gerulis comitibusque recta ad inferos feratur et non ad sepulcrum —, offendit uox παραβαλοῦ, quia ad u. 182 demum nauigium conspiciunt, siue Charontis est ὢ ὄπ παραβαλοῦ, id quod uult scholiasta, quemnam alloquitur? nam solus remigat (197). nec cum Ritschelio, qui u. 151 post 153 recte transposuit, noster uersus post u. 182 collocatus seruari potest, quia u. 182 et 183 dirimi nequeunt (κἄστι γε). credo, interpolatorem τουτί u. 181, quod de orchestra dicitur, non intellexisse et ex u. 269 Auiumque u. 1395 aliquid conflasse, ad quod τουτί referri posset, quo uocabulo clamorem illum Charontis ὢ ὄπ παραβαλοῦ significari uoluerit.

ceteras hominum doctorum atheteses singulas perlustrare longum est. est, ubi uersus prorsus necessarios deleuerint, uelut 790 et 1122; ne uersus 1460—66 quidem abesse possunt, quamquam ii certe nonnihil offensionis habent. est etiam, ubi lepor intellectus non sit, uelut in u. 978—79, qui aliter ab Euripide dicuntur, aliter accipiuntur a Dionyso. Euripides enim hoc sentit: identidem quaerere, quae sit rei

ratio, quo in genere hoc ponendum sit (cf. Plat. Euthyd. 279 b *τὴν δὲ σοφίαν ποῦ χοροῦ τάξομεν; ἐν τοῖς ἀγαθοῖς ἢ πῶς λέγεις;*), quis illud adfirmauerit (Plat. Ion. 532 e, Epinom. 983 a); quae omnia Dionysus Euripidem interrumpens — hoc enim significat tribrachys *ἔλαβε* in clausula insolenter positus — suo more ad res tritas uulgaresque ridicule detorquet. incredibile uero est, uersum lepidissimum 1478 multis displicuisse, qui uel propter *μέν* u. 1477 nullo modo abesse potest; ridicule enim Aristophanes pro Euripideo illo *τὸ κατθανεῖν δὲ ζῆν* alia substituit eiusdem peruersitatis a uocabulis sono saltem similibus ad ea progredientis, quae et re et uerbis dissimilia sint. sed plerosque uersus deleuerunt superfluos et qui abesse possint, uelut 26—29, 263, 1086, 1367, 1424, 1449—51, hic illic satis frigidos, quis neget? sed rursus quis negare audebit, etiam frigida interdum ab Aristophane scribi potuisse? nec interpolatorem hucusque talem cognouimus, ut sine ulla ratione adderet, quicquid ei in mentem uenisset. dubitare possis in u. 935 et in u. 1257—60; apte enim u. 1261 (*μέλη θαυμαστά*) uersui 1255—56 (*κάλλιστα μέλη ποιήσαντι*) statim subnecteretur; sed neque intellego, quo consilio interpolati esse existimentur, neque ita peccare mihi uidentur, ut ferri non possint.

Iam uero de locis quibusdam dubiis aut aperte corruptis uideamus.

primum miror, neminem in uersu 40 offendisse; nam quaestioni uehementi Herculis *εἰπέ μοι τουτὶ τί ἦν;* aliquid tamen respondendum fuit. quod in scena agitur, ita opinor recte nobis repraesentamus: Herculem furiose prosilientem ueritus Dionysus, ut est natura ignauus, responsurus est *ὁ παῖς* — sc. *ἐνήλατο*, quo responso Hercules paullulum subsistit hospitesque diligentius contemplatus agnoscit. tum Dionysus terrore liberatus Xanthiae, qui illud *ὁ παῖς* pro uocatu domini (u. 271, 521) accipiens adcurrit, persuadere conatur, Herculem metu substitisse.

u. 357 inepte *ποιοῦσιν* ad *ἔπεσιν* refertur. crediderim fuisse *χαίρει ⟨τοῖς⟩ μὴ 'ν καιρῷ τε ποιοῦσιν* «poetisque inepta carmina scribentibus». de particula *τε* ita collocata cf. Ach. 1062, nub. 700, au. 258. postquam *τε* in *τοῦτο* mutatum

erat, quia obiectum uerbi ποιοῦσιν desiderari uidebatur, τοῖς metri causa deletum est.

u. 377 ἀλλ' ἔμβα χὤπως αἴρεις — ita enim R — corruptum esse certum est; nam requiritur futurum, et uersus strophae (372) est χώρει δὴ νῦν πᾶς ἀνδρείως. uulgo corrigunt ἀρεῖς. sed ita in u. 372 δή, quod per se bonum est, delere coguntur; contra rationem autem est errorem manifestum ita corrigere, ut alio loco minime suspecto correctione opus sit. itaque, si corrigendum, u. 377 ita corrigendus, ut simul strophae satisfiat. sed fortasse nulla coniectura opus est; V enim lemmaque scholii αἰρήσεις praebent, quod nescio an significare possit: *Proserpinam cantu uestro conciliate et ab inferis recuperate* (cfr. eq. 779, Plat. Lys. 205 e, 206 a); ita demum γενναίως suam uim habebit. de re conferatur, quod Plinius hist. nat. II 54 de luna deficiente clamoribus adiuuari solita tradit. suspicor, ipsum uerbum αἰρεῖν in mysteriis sollemne fuisse.

u. 453 scripturam codicum Μοῖραι frustra corrigunt. chorum mystarum apud inferos Musae Horaeue ducere non possunt, quarum partes susceperunt Parcae inferis familiariores. Parcae autem ὄλβιαι sunt, quia sors mystarum felix est, et hoc significat γάρ u. 454, quod ad ὄλβιαι refertur.

u. 768 τουτί de lege inferorum a seruo Plutonis u. 761 sqq. exposita minus aptum uidetur, et sicut θορυβεῖσθαι de animi motu saepe legitur, ita θορυβεῖν τινα, *excitare aliquem*, apud antiquiores inusitatum est. fortasse scribendum Αἰσχύλος: cur igitur Aeschylus has turbas, quas audimus (u. 757), mouit?

u. 814 χόλον ἔνδοθεν ἕξει nimis languidum est de Aeschylo furioso, nec bene ἔνδοθεν cum notione habendi iungitur. scribendum ἔνδοθεν εἴξει: *irae quasi equo habenas dabit*; cfr. Il. XXIII 337, Soph. Phil. 465.

u. 819 ἔργων sine ulla ui additur, nec placet φωτός u. 820 sic nude de Euripide positum. utrique uitio medebimur, si pro σμιλεύματά τ' ἔργων scripserimus σμιλευματοεργοῦ, uocabulum in hoc epici coloris carmine ad similitudinem uocabuli δημιοεργός apte nouatum.

u. 882 codd. ὅδε μέγας habent, quod metrum corrumpit. uulgo scribitur ὁ μέγας. sed νῦν γὰρ ἀγὼν σοφίας ὁ μέγας χωρεῖ πρὸς ἔργον satis molesta et insolita est dicendi ratio.

fortasse melius ita corrigi potest: *νῦν γὰρ ἀγὼν σοφίας· ὅδε μὲν χωρεῖ πρὸς ἔργον*, scilicet Dionysus iam sacra faciens (u. 885 *εὔχεσθε δὴ καὶ σφῷ*).

u. 889—90 nunc ita distribuuntur: *ΕΥΡ. ἕτεροι γάρ εἰσιν οἷσιν εὔχομαι θεοῖς. ΔΙΟ. ἴδιοί τινες σοι* (ita V et plerique, *σου* R) *κόμμα καινόν;* sed *κόμμα καινόν* ita per adpositionem de diis priuatis Euripidis dictum illepidum habet nescio quid, nec, nisi *ἴδιοι* ab Euripide dicitur, cauillatio Dionysi in u. 891 *τοῖσιν ἰδιώταις θεοῖς* satis intellegitur. quare putauerim, uerba ita distribuenda esse

ΕΥΡ. ἕτεροι γάρ εἰσιν οἷσιν εὔχομαι θεοῖς | ἴδιοί τινες.
ΔΙΟ. σοί, κόμμα καινόν; tibi, o nouum hominis prodigium?
et fuisse, qui ita distinguerent, e scholio adparet: *τινὲς ἐν τῷ θεοῖς δύο τιθέασιν, ἵνα ἓν ᾖ τὸ ἴδιοί τινές σοι κόμμα καινόν.*

u. 914 in codd. est *ὁ δὲ χορὸς ἤρειδεν ὁρμαθοὺς ἄν*, quod contra metrum peccat. scripturae codd. deteriorum *ὁ δὲ χορός γ'* nemo credet, nisi qui uim misellae illius particulae ignorat. uerbum *ἤρειδεν* hic ineptum est, ut recte intellexit Blaydes; neque enim de ui et impetu carminum agitur, sed de serie infinita et molesta. dubitans propono: *ὁ δὲ χορὸς προσῇδεν. ΗΡ* et *ΠΡ°* facile permutabantur, et adcinente choro taciturnitas personarum absurdior uidebatur.

u. 993—94 in codd. ita scribuntur
σὺ δὲ τί, φέρε, πρὸς ταῦτα λέξεις; μόνον (*μόνος* R, om. V) *ὅπως μή σ' ὁ θυμὸς ἁρπάσας*. respondent strophae u. 896—97 deleto uocabulo *ἐμμέλειαν*, quod explicari nequit,
⏑⏑⏑ — — —⏑ — —⏑⏑⏑ — | ⏑⏑⏑ —⏑ —⏑⏑. itaque *ταῦτα λέξεις μόνον ὅπως μή σ' ὁ θυμὸς ἁρπάσας* sana sunt. crediderim, sic scribendum esse: *σὺ φέρε δὴ πρὸς ταῦτα λέξεις: tu uero iam contra loquere.* de collocatione particulae *δή* cfr. Soph. Antig. 534 *φέρ' εἰπὲ δή μοι*, de futuro nub. 633, Soph. OC. 956. ita *μόνον ὅπως* multo aptius sequitur.

u. 1028 *ἐχάρην γοῦν, ἡνίκ' ἤκουσα περὶ Δαρείου τεθνεῶτος* propter errorem apertum a multis tentatus est; sed quamquam terrent uestigia, proposuerim: *ἡνίκ' εὖ ἤκουον παρὰ Δαρείου* (*παρά* Welckeri est), coll. Persarum u. 781.

u. 1106 *ἀναδέρετον* codicum aut in *ἀνά τε δέρετον* cum Dobreo aut in *ἀνὰ δ' ἔρεσθον* cum Bergkio mutatur, hoc qui-

dem prorsus improbabiliter; neque enim uerbum rarum aptissimumque ἀναδέρειν remouendum est. nonne praestat ἀναδέροντε?

quae de Oedipode u. 1190 sqq. mira narrantur, e Laio tragoedia Aeschyli sumpta esse uidentur. ibi enim uerbum χυτρίζειν legebatur (u. schol. ad uesp. u. 289), cui respondet ἐν ὀστράκῳ u. 1190, et, si recte ad tragoediam illam refertur locus ab Harpocratione p. 123 citatus κεκμῆτι μαλκίων ποδί, intellegimus, cur u. 1192 dicatur ἤρρησεν οἰδῶν τὼ πόδε. apud Aeschylum igitur Oedipus a pastoribus Polybi repertus et educatus ad ipsum regem adulta demum aetate peruenit. si hoc recte suspicatus sum, etiam χειμῶνος ὄντος u. 1190 indidem petitum est.

u. 1196 εἶ κἀστρατήγησέν γε μετ' Ἐρασινίδου male corrigere uoluit v. Leeuwen. omnia sana sunt, si modo εἶ et γε coniungimus, εἶ et καί dirimimus. sententia enim haec est: Oedipus sane «felix» erat, si modo etiam (praeter cetera infortunia) ad Arginussas pugnasset, hoc unum ei deest ad summam «fortunam».

u. 1252 φροντίζειν γὰρ ἔγωγ' ἔχω nihil aliud significare potest quam: *possum timide curare*, id quod omni sensu caret. emendationibus adhuc propositis praetulerim φροντίζω γὰρ ἔγωγε τοῦ τίν' ἄρα cett.

u. 1294 nemo, quod sciam, uerba τὸ συγκλινὲς ἐπ' Αἴαντι explicauit; neque enim Blassio equidem credere possum, avium significari cateruam in Aiacem mortuum conuolantium. manifestum est, uersum huius ipsius uocabuli causa adlatum esse, quod insoliti aliquid habuit. mihi in mentem uenit, Tecmessam significari (fuit fortasse τὸ συγκλινὲς Αἴαντι γέρας). quod si ita est, uerba etiam per se suspecta τ' ἐπ' corrupta sunt; fuisse potest ⟨ἐς⟩ τότ' uel simile quid. sed incerta omnia.

u. 1418 τοῦ χάριν; neque a Plutone neque a Dionyso dici potest; sed ne Euripidi quidem cum Brunckio tribui potest propter u. 1469 sqq. est igitur Aeschyli.

Lykisk.

Af Holger Pedersen.

Kort efter hinanden har to norske Sprogforskere, Sophus Bugge og Alf Torp, udsendt hver sit Bidrag til Forståelsen og Bedömmelsen af det gamle lykiske Sprog. Professor Bugges «Lykische Studien I» udkom i det norske Videnskabsselskabs Skrifter, hist.-fil. Kl. 1897 som Nr. 7, Professor Torps «Lykische Beiträge I» fremkom sammesteds 1898 som Nr. 4. Bugge behandler først og fremmest Spörgsmålet om, hvorvidt Lykisk skal anses for et indoevropæisk Sprog eller ikke; på en allerede i formel Henseende udmærket Måde fremstiller han de gamle og ny Argumenter, der taler for Sprogets indoevropæiske Karakter; hans Arbejde vil derfor blive Midtpunktet i den fremtidige Diskussion om dette Spörgsmål, en Diskussion, der dog næppe vil blive langvarig, da der, så vidt jeg ser, ikke kan være Tvivl om, at Bugges Løsning af Spörgsmålet er definitiv: Lykisk er et indoevropæisk Sprog. Bugges Bog vil uden videre Forberedelse kunne læses med Udbytte af enhver Filolog. Torps Bog henvender sig derimod til de Læsere, der selvstændig har gennemarbejdet de lykiske Indskrifter; hans Dom om Sprogets Slægtskabsforhold er tydeligt nok den samme som Bugges; men dette udtales ikke udtrykkelig nogetsteds i Undersøgelsen, som udelukkende har til Formål, hvad der for Bugge stod i anden Linje, at fremme selve Forståelsen af Indskrifterne. Til dette Formål benytter Torp intetsteds sammenlignende etymologiske Betragtninger, men bygger udelukkende på, hvad der kan uddrages af selve Indskrifterne, der granskes på en så indtrængende og skarpsindig Måde, at Torps Afhandling bliver et af de allerbetydeligste Enkeltbidrag til Fortolkningen, som nogensinde er fremkommet. Både Bugge og Torp betegner deres Arbejder som første Del af en Række; Fortsættelserne må da imødeses med stor Interesse: med den In-

teresse, som den udmærkede Begyndelse har vakt, med den Interesse, som det mærkelige lille Kulturfolk i Lilleasiens bjærgrige Sydvest-Hjörne allerede i sig selv har Krav på, og med den Interesse, som hidrører fra den större Sammenhæng, hvori det lykiske Problem dels virkelig står, dels er blevet stillet. Af Hensyn til denne Sammenhæng skal jeg give et Referat af de Anskuelser om Lilleasiens Ethnologi, som man i den nyere Tid har fremsat.

Hovedværket med Hensyn til dette Spörgsmål er indtil videre en Bog af Kretschmer: Einleitung in die Geschichte der griechischen Sprache, Göttingen 1896. Af denne Bogs 423 Sider handler over Halvdelen om Grækernes Nabofolk, blandt hvilke atter de lilleasiatiske Folk tilligemed Thrakerne indtager den fornemste Plads. Hovedmassen af Lilleasiens Befolkning er ifølge Kretschmer hverken indoevropæisk eller semitisk, men tilhører indbyrdes en og samme Sproggruppe, som står for sig selv (danner, med Kretschmers Udtryk, «ein Volksthum sui generis»). I det nordlige Lilleasien finder vi dog nogle indoevropæiske Folk, nemlig Bithynerne, som skal være indvandrede fra Thrakien på Kimmerier-Invasionens Tid, og Frygerne, der efter Herodot VII 73 ligeledes er indvandrede fra Evropa; Frygernes Indvandring lægger Kretschmer af archæologiske Grunde tilbage til det tredje Årtusende för Kristus. Fra Frygerne stammer Armenierne, der af Herodot på det anførte Sted simpelthen betegnes som *Φρυγῶν ἄποικοι*, og om hvem et Fragment af Eudoksos' Geografi siger: *Ἀρμένιοι δὲ τὸ μὲν γένος ἐκ Φρυγίας καὶ τῇ φωνῇ πολλὰ φρυγίζουσι.* Kretschmer siger, at disse Angivelser stemmer så godt med de sproglige Kendsgærninger, at vi ikke har nogensomhelst Grund til at betvivle dem. De øvrige Folk i Lilleasien var ifølge Kretschmer ikke-indoevropæiske og altså aldeles uden Slægtskab med Frygerne; Folk af denne lilleasiatiske Sprogæt skal have beboet Grækenland för Hellenerne. Pauli har (i sin Bog Eine vorgriechische Inschrift von Lemnos I 1886 II 1894) fremsat den Hypothese, at også Etruskisk hører til denne Sprogæt, og overfor denne Formodning står Kretschmer sympathetisk afventende. En lignende Holdning synes Kretschmer at indtage overfor Hypothesen om en Sammenhæng mellem den lilleasiatiske Sprogæt og Sprogene i Kavkasus. Om de to sidste Punkter, Forholdet til Kavkasisk og Etruskisk, skal jeg tale i Slutningen af nærværende Afhandling; Kretschmers øvrige Anskuelser bör derimod prøves allerede her.

Hvad de nordlige Folk, Frygerne og Armenierne, angår, må Kretschmers Fremstilling i det væsentlige være rigtig; ganske lignende Anskuelser har også allerede længe været herskende. Det må siges, at Sprogvidenskaben her til en vis Grad bekræfter Herodots Angivelser. Både Thrakere, Frygere og Armeniere er indoevropæiske Folk; og medens man tidligere antog, at Armenisk var et iranisk Sprog (hvad der vilde stemme dårligt med Herodot), er det nu som bekendt ved Hübschmann's Undersøgelser godtgjort, at det danner en egen indoevropæisk Sprogklasse. Vort Kendskab til Frygisk beror i det væsentlige på en Række Gravskrifter fra den romerske Tid; efter den egentlige Indskrift, som er på Græsk, følger der her en meget varierende frygisk Slutningsformel, hvis Indhold må være identisk med den græske Formel *ὅστις ἂν τῶι ἡρώωι τούτωι κακὸν ποιήσει, ὑποκατάρατος ἔστω*. I sin simpleste Form lyder den frygiske Sætning: *ιος σεμουν κνουμανει κακουν αδδακετ ετιτετικμενος ειτου*. I denne Sætning har alt et hjemligt indoevropæisk Udseende: *ιος* er gr. *ὅς* sanskr. *yas*; Dativformen *σεμουν* «denne» minder om slav. *semu*, Dativ af Pronominet *sĭ* «denne»; Dativformen *κνουμανει* «Grav» ligner både med Hensyn til Afledningsendelse og Böjningsendelse latinske Ord som *ag-min-ī*, og Roden synes at stemme med sanskr. *khan-a-ti* «graver», hvortil lat. *canālis* muligvis hører; *κακουν* «ondt» anses for at være lånt fra Græsk og beviser altså intet, men *αδ-δακ-ετ* «gör» stemmer både i Præpositionen *αδ-* og i Personendelsen *-τ* med velbekendte indoevropæiske Former, og Roden *-δακ-*, der kan føres tilbage til indoevr. **dhak-*, stemmer udmærket med lat. *fac-iō* gr. *ἔ-θηκ-α*; den næste Verbalform *ετιτετικμενος* «forbandet» indeholder Præpositionen *ετι*, identisk med det græske Adverbium *ἔτι* og sanskr. *ati*, der ganske ligesom det frygiske *ετι-* bruges i Sammensætning med Verber; Reduplikationen og Endelsen *-μενος* stemmer med Græsk o. s. v., og kun selve Verbalroden *-τικ-* røber ikke ved første Öjekast sin Herkomst; *ειτου* «skal være» betragtes (med rette?) som lånt fra gr. *ἤτω* = *ἔστω*, som bl. a. forekommer i græske Indskrifter fra Frygien og tilstødende Lande. Vi har iøvrigt også nogle få frygiske Indskrifter fra en langt ældre, förkristelig Tid, men vi har ikke så god en Nögle til Forståelsen af dem. At Frygisk er et indoevropæisk Sprog, kan ingen tvivle om, men når Kretschmer behandler det som en armenisk Dialekt (eller Armenisk som en frygisk Dialekt), så må det udtrykkelig fremhæves, at dette er rent vilkårligt. Sammenligner vi den anførte frygiske Sætning

med Oldarmenisk, der ikke er ret meget yngre end de pågældende frygiske Indskrifter (den armeniske Litteratur begynder i det 5. Årh. efter Kr.), kommer vi til følgende bedrøvelige Resultat: Pronominet *ιος* savnes i Armenisk; intet, som ligner *κνουμανει* «Grav», findes i Armenisk[1]; hverken Præpositionerne *αδ-* og *ετι-* eller Verbalrødderne *δακ-* og *τικ-* forekommer i Armenisk; kun fryg. Dativ *σεμουν* minder om armen. *sa* «denne», Dativ *sma*. Den umiddelbare Lighed mellem Frygisk og Armenisk er altså ikke stor; og de Overensstemmelser, som Kretschmer opregner S. 209, er ikke meget karakteristiske. Herodots Ord om, at Armenierne er *Φρυγῶν ἄποικοι* kan efter Sagens Natur ikke være en historisk Efterretning, men kun et Sagn, og dette Sagn beror næppe på en egentlig Overlevering, men kun på en Hypothese, hvis Grundlag vi ikke kender; Ligheden i Sprog må jo unægtelig efter Eudoksos' Ord (*καὶ τῇ φωνῇ πολλὰ φρυγίζουσι*) have været så stor, at Lægmand kunde iagttage den og vel også føle Modsætningen til de ikke-indoevropæiske Folk, som har boet i Nærheden. Men også Ligheden mellem Frygisk og Græsk var stor nok til, at Lægmænd kunde føle den; sml. Plato Kratyl. 410 A: *ὅρα τοῦτο τὸ ὄνομα τὸ πῦρ μή τι βαρβαρικὸν ᾖ. τοῦτο γὰρ οὔτε ῥᾴδιον προσάψαι ἐστὶν ἑλληνικῇ φωνῇ, φανεροί τ' εἰσὶν οὕτως αὐτὸ καλοῦντες Φρύγες σμικρόν τι παρακλίνοντες. καὶ τό γε ὕδωρ καὶ τὰς κύνας καὶ ἄλλα πολλά.* De Ligheder, Plato her fremhæver, har næppe været Lygtemænd; thi de tre Ord, han nævner, er netop gamle indoevropæiske Ord, som man kan vente at genfinde i de fleste Sprogklasser. At Ligheden mellem Armenisk og Frygisk har været betydeligt större end Ligheden mellem Græsk og Frygisk, er sikkert; men derfra er der et langt Spring til at betragte hele Forskellen mellem Armenisk og Frygisk som en Dialektforskel. Dertil berettiger os hverken Oldtidens Vidnesbyrd eller vort eget Kendskab til de to Sprog. Stærkere er Vidnesbyrdene om en Sammenhæng mellem Frygere og Thrakere. At Thrakisk var et indoevropæisk Sprog, fremgår for os sikrest af de thrakiske Personnavne, der tydeligt nok er Sammensætninger af samme Art som de indisk-iraniske, slaviske, græske, germanske, keltiske Personnavne (*Aulu-centus*, *Epta-centus*, *Biti-*

---

[1] Armen. *akan* «*διόρυγμα*» anføres af Solmsen, Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung 34, 53, der slet ikke synes at kende Hübschmann's Indvendinger (Armenische Grammatik I 413). Ordets virkelige Oprindelse har jeg påvist i Zeitschr. f. vgl. Sprachf. 36, 99.

centhus, *Διvί-κενθος*, *Diza-centus*, *Traii-centhus*, *Trai-bithus*, *Aulu-poris*, *Muca-poris*, *῾Ρασκού-πολις* o. s. v.). Sammenhængen med Frygerne støtter Kretschmer navnlig ved det samme, som åbenbart har givet Anledning til det hos Herodot overleverede Sagn, nemlig ved Påvisningen af, at de samme Folkenavne forekommer på begge Sider af Vandet (*Φρύγες*: *Βρίγες*, *Μυσοί* i Lilleasien og *Μυσοί* i Møsien hos Homer, senere *Μοισοί* ved en Overgang fra *υ* til *οι* o. s. v.). Dette Argument har sikkert Vægt, men det er vanskeligt at finde Grænsen for de berettigede Sammenstillinger; når Kretschmer sammenstiller det thessaliske *᾿Ορμένιον* med Folkenavnet *᾿Αρμένιοι*, så glipper min Evne til at tro derpå. Ligesålidt formår jeg af Herodot VIII 138 med Kretschmer at drage den Slutning, at de samme Sagnskikkelser med samme Navne skulde have levet i Folketroen såvel i Frygien som i de Egne, hvorfra Frygerne for nogle Årtusender siden var udvandrede; dette tror jeg såmeget mindre, som de af Herodot nævnede *κῆποι Μίδεω* slet ikke lå i Thrakien, men i Makedonien, altså midt i en Befolkning, som Kretschmer selv på ingen Måde identificerer med Thrakerne. En vis Overensstemmelse mellem to forskellige Sagnskikkelser var jo for Grækerne Anledning nok til at identificere dem og give dem samme Navn. Forskellen mellem Thrakisk og Frygisk tænker Kretschmer sig iøvrigt ikke ganske ubetydelig; S. 200 ff. påviser han således en gennemgribende Forskel mellem det frygiske og det thrakiske Navnesystem.

Jeg tror, som ovenfor bemærket, at Kretschmer's Anskuelse om de nordlige lilleasiatiske Folk i det væsentlige er rigtig; kun har han tegnet Omridsene af Billedet altfor bestemt. Med Hensyn til de øvrige lilleasiatiske Folk vil Kretschmer bevise: 1) at de alle er indbyrdes beslægtede; 2) at de ikke er Indoevropæere eller Semiter, men danner en Sprogæt for sig; 3) at denne Sprogæt i forhistorisk Tid også har været udbredt over Grækenland. Det vil være hensigtsmæssigt her at følge Kretschmer's Bevisførelse Skridt for Skridt. Han søger først at bevise, at der i en hel Række lilleasiatiske Sprog har fundet en Overgang Sted fra *nt* til *nd* og fra *mp* til *mb*; Eksempler herpå frembyder de kilikiske Egennavne; man finder *Τερβέμασις*, *Τέρβημις*, men *Ρων-δέρβεμις*; *Τβερασήτας*, *Τβερήμοσις*, men *Ρων-δβέρρας*, *Ταρκυν-δβέρρας*; lykisk *Πίγραμις*, men kilikisk *Ρωμ-βίγρεμις*, *Τροκομβίγρεμις*. Hermed er Overgangen bevist for Kilikisk; for Lykisk henter Kretschmer sit Bevis fra Orthografien. Det lykiske Navn *χñta-*

bura skrives i Græsk *Κινδάβυρις*, og vi har flere andre Beviser for, at lykisk *ñt* udtaltes som *nd*; af Orthografien slutter Kretschmer, at der dog oprindelig har været udtalt *nt*; dermed har han altså tilvejebragt Beviset for Overgangen. Men Kretschmers Slutning af Orthografien er uberettiget; man kan godt fra først af have valgt Tegnet *t* ikke til at betegne Lyden *t*, men til at betegne Lyden *d*, fordi Tegnet *d* anvendtes til at betegne *ð*. Endnu flere Huller er der i Kretschmers Bevis for Overgangen fra *nt* til *nd* i de vestlige og centrale Landskaber i Lilleasien; jeg skal imidlertid ikke dvæle herved, thi jeg tror, at Kretschmers Sætning om den lilleasiatiske Lydovergang er rigtig, skönt han ikke har bevist den, og skönt den ikke kan bevises uden ved at tage Bugges fra Kretschmer ganske afvigende ethnologiske Theorier til Hjælp. Denne Lydovergang, som efter Kretschmers ubeviste, men vistnok rigtige Mening er fælles for det sydlige, vestlige og centrale Lilleasien, beviser nu imidlertid aldeles intet om Sprogslægtskab, ligeså lidt som den fælles Overgang fra *nt* til *nd* i Albanesisk og Nygræsk kan bevise, at Albanesisk og Nygræsk er samme Sprog. En Lydovergang er en successiv fysiologisk Proces, som ikke har noget med Sprogets psykologiske Indhold at göre; der er derfor ingen Grund til at antage, at den nødvendigvis skulle göre Holdt ved en Sproggrænse, hvis denne Sproggrænse ikke tillige er en Samkvemsgrænse. Empirien bekræfter også atter og atter, at en Lydovergang meget vel kan udbrede sig ud over en Sproggrænse. Til Grund for Kretschmers Raisonnement ligger mer eller mindre bevidst den Tanke, at Lydovergange er Raceejendommeligheder; denne Tanke bringer ham S. 124 til med Hirt at formode, at den höjtyske Lydforskydning og måske også den fællesgermanske Lydforskydning skulde skyldes keltisk Indflydelse. Dette Eksempel viser, hvor urimelig hele Theorien er: de arme Kelter får her Skyld for hos deres Arvinger at have fremkaldt en Lydovergang, som ingensinde er indtrådt i noget keltisk Sprog. I Modsætning til Kretschmer må jeg hævde, at Lydovergange beror på almenmenneskelige fysiologiske Forhold; derfor kan en og samme Overgang så ofte påvises i de forskelligste Sprog, og omvendt er der ikke påvist noget Eksempel på en Overgang, som berode på fysiologiske Forhold, der kun fandtes hos en enkelt Race. Men selv om Overgangen fra *nt* til *nd* virkelig var et Bevis for enten Raceenhed eller Sprogenhed for det sydlige, vestlige og centrale Lilleasien, vilde den dog ikke i mindste Måde tyde på, at det

pågældende Sprog ikke var indoevropæisk; thi den samme Overgang forekommer i en Række indoevropæiske Sprog: Nypersisk, Armenisk, Nygræsk, Albanesisk, Tysk (oldhöjtysk *bintan*, nu *binden*). Ganske vist véd vi her, som ved alle Lydovergange, ikke, hvorfor Forandringen fra først af er begyndt; men at kalde en mystisk fremmed Urbefolkning til Hjælp som deus ex machina er ikke andet end at begynde en Legen Skjul, som kan fortsættes i det uendelige; Gåden bliver derved blot flyttet, men ikke besvaret.

Med sin Udvikling om Lydovergangen fra *nt* til *nd* har Kretschmer på en uklar Måde sammenfiltret et helt andet Bevis, som han henter fra Stednavnene på *-νδα*, *-νδος*. Disse Stednavnes Udbredelse anser Kretschmer, ligesom mange andre för ham, for Kendetegn på en bestemt, ensartet Befolkning. Dette Bevis må virkelig anerkendes som gyldigt, men dog er det nødvendigt at tage mange Forbehold. Da vi ved Sammenstillingen af disse Stednavne kun kan rette os efter den rent ydre Lighed uden at have noget Middel til den etymologiske og historiske Bedömmelse, er det givet, at vi ofte vil komme til at sammenblande Navne af helt forskellig Dannelsesmåde og Oprindelse; det er altså heller ikke udelukket, at vi kunde komme til at sammenblande Navne, som stammer fra rent forskellige Sprog. Og selv om vi nogenlunde kan göre denne Fejl uskadelig, er der endnu en anden Kilde til Fejltagelser. Det er nemlig aldeles ikke givet, at disse Stednavnes Udbredelse falder sammen med den Befolknings Udbredelse, som de hidrører fra. De kan meget godt i mange Tilfælde tænkes blot at være Vidnesbyrd om forbigående, i det væsentlige mislykkede Forsøg på at sætte sig fast i en fremmed Befolknings Område. De mange slaviske Stednavne i det nuværende Grækenland beviser hverken, at der i Grækenland nutildags tales Slavisk, ikke heller at Slaverne har beboet Grækenland för Hellenerne. Vi kan altså ikke på Grundlag af disse Stednavne tegne et Billede med så bestemte Omrids, som Kretschmer tegner det. Og navnlig kan vi ikke på Grundlag af disse Navne påstå, at det pågældende Sprog ikke var indoevropæisk; thi da *νδ* kan være opstået af *nt*, får de fleste af disse Navne et meget godt indoevropæisk Udseende. Bugge behandler i sin Bog også disse Navne og går så vidt, at han ligefrem benytter dem som Bevis for en indoevropæisk Befolkning. Og det må indrömmes, at de i höj Grad indbyder til en sådan Benyttelse. Det kariske Stednavn *Λάβραυνδα*, *Λάβρανδα* og Gudenavnet *Λάβρανδος* tör

med Sikkerhed antages at være afledet af det lydiske Ord *λάβρυς* «Økse», da vi véd, at Øksen var denne Guds Attribut. *Λάβραυνδος* betyder altså «den, som har en Økse» og må da siges at stemme påfaldende med sanskr. *putra-vant-* «som har en Sön» (af *putra-* «Sön»), gr. *χαρί-εις* Gen. *χαρί-εντ-ος*. I samme Retning tyder det, at en og samme By dels kaldes *Mysanda Μούσβανδα*, dels *Μυοῦς*; det sidste er åbenbart en græsk Oversættelse af det fremmede Navn. Indbyggerne af Byen *Καδύανδα* hedder i lykisk Form *χadavąti*; her synes vi ligefrem at have den gamle indoevropæiske Form af Suffikset bevaret. Foruden dette anfører Bugge endnu en Mængde andre Ting, der, om end mindre slående, peger i samme Retning.

Kretschmers tredje Bevis for en ensartet lilleasiatisk Befolkning er Personnavnene. Han gennemgår dem S. 311—370 og viser deres indbyrdes Overensstemmelse. Dette er et fuldgyldigt Bevis, som dog vel at mærke heller ikke er istand til at give Billedet aldeles bestemte Omrids, da det er umuligt nöjagtigt at afgrænse de Egne, hvor Navnene hører hjemme. Men et Bevis for, at de lilleasiatiske Sprog ikke var indoevropæiske, afgiver Personnavnene ikke. Kretschmer betegner rigtignok S. 377 Navnene på *-si* (kar. *Πανύασσις*, lykisk *Ἄβασις*, *Sχχutrazi*, pisid. *Κβήδασις*, *Ὄπλεσις*, lykaon. *Πίγρασις*, kilik. *Κβεδίασις*) som ikke-indoevropæiske, men derved har han blot givet Bugge Lejlighed til en glimrende Gendrivelse. Flere af de kariske Personnavne af denne Art er tydeligt nok oprindelige Ethnika: *Σάμασσις* af *Σάμος*, *Ἴμβρασσις* af *Ἴμβρος* (ved *Σάμος* og *Ἴμβρος* må her tænkes på de kariske Lokaliteter af dette Navn). På samme Måde finder vi i Lykisk *sppartazi* «spartansk», *atąnazi* «atheniensisk» o. s. v. Men på selv samme Måde anvendes i Armenisk et Suffiks af ganske samme Form: *hay-ac̔i* «armenisk», *at̔enac̔i* «atheniensisk»; *c̔* udtales *ths*, d. v. s. som en Forbindelse af en tenuis aspirata (dansk *t*) og et s; det lykiske *z* betyder, som vi nedenfor skal se, *ts*. Man kunde forsøge at smutte uden om den heraf dragne Slutning om, at Lykisk, Karisk o. s. v. er indoevropæiske Sprog, beslægtede med Armenisk; man kunde nemlig antage, at Suffikset ikke var ægte armenisk, men lånt fra et af de lilleasiatiske Sprog. Denne Udvej spærrer Bugge ved at göre opmærksom på, at armen. *-c̔i* står i Forbindelse med den armeniske Endelse for Genitiv Pluralis *-c̔* (*hayoc̔* «Armeniernes» o. s. v.).

Endnu et fjærde Bevis for den lilleasiatiske Sprogenhed anfører Kretschmer. Da man nemlig tildels har været tilböjelig

til at antage en Sproggrænse mellem Karien og Lykien, vil det være af afgörende Betydning om man klart kan påvise Slægtskab mellem Karisk og Lykisk, og man må vistnok sige, at dette er lykkedes Kretschmer. Vi har adskillige kariske Indskrifter, af hvilke de fleste er fundne i Ægypten; men Dechifferingen af disse Indskrifter kan næppe nok siges at være begyndt. En Del af dem er bilingve (på Karisk og Ægyptisk); men det hjælper os ikke, da den ægyptiske Indskrift ikke er Oversættelse af den kariske. En karisk Indskrift, som findes i Musæet i Berlin, opfatter Kretschmer nu således, at han mener at finde et Mandsnavn efterfulgt af en Genitiv, som betegner Faderens Navn, og det lykkes ham med en ikke ringe Sandsynlighed at bestemme Betydningen af de sidste Bogstaver, som må indeholde Genitivendelsen; denne Endelse viser sig da at være identisk med den lykiske Genitivendelse *-he*, som vi nedenfor skal omtale nærmere.

Kretschmer har således meget godt bevist, at der i den störste Del af Lilleasien taltes Sprog, som var indbyrdes beslægtede, men hans anden Sætning, at disse Sprog var aldeles forskellige fra Frygisk og Armenisk og overhovedet ikke indoevropæiske, har han ikke ført noget Bevis for. Man må da vente at finde dette Bevis ved hans Omtale af de enkelte lilleasiatiske Folk, og det er straks klart, at det store Slag må stå i Lykien. Thi der er ikke noget andet lilleasiatisk Folk, der har efterladt sig så rigelige og så forholdsvis let forståelige Indskrifter som Lykierne. Af Bedömmelsen af Sprogformen i disse Indskrifter afhænger da Dommen om Sprogforholdene i Störstedelen af Lilleasien.

Den første, som bragte Efterretningen om lykiske Indskrifter til Evropa; var Cockerell, der rejste 1812 og har udgivet sin Rejseberetning 8 År senere hos Walpole, Travels in various countries of the East, 1820. De 4 Indskrifter, han meddelte, satte straks adskillige Lærde i Virksomhed, men Materialet var for lille. Det blev imidlertid betydelig forøget ved en Række Rejser, som foretoges i den første Halvdel af dette Århundrede. Englænderen Charles Fellows rejste 1838 og 1840; Resultaterne foreligger i de to Værker: A Journal written during an Excursion in Asia Minor, London 1839 (4 lyk. Indskrifter), og Account of Discoveries in Lycia, London 1841 (23 lyk. Indskrifter, som behandles i en vedföjet Afhandling af Daniel Sharpe). 1842 foretog tre Englændere Daniell, Spratt og Forbes en Rejse i Lykien, under hvilken Daniell, der nærmest havde den filologiske Side af

Sagen i sine Hænder, døde af Feber; i Rejsebeskrivelsen (Travels in Lycia in company with T. Daniell by Lieut. Spratt and Prof. Forbes I—II 1847) indeholdes 36 lykiske Indskrifter (behandlede af Sharpe); Daniell havde imidlertid afskrevet endnu flere Indskrifter, men hans memorandum book, som indeholdt disse Indskrifter, synes at være gået tabt; Benndorf søgte 1884 forgæves efter den i London, men fandt i British Museum Afskrifter, som Samuel Birch havde taget deraf. Kun liden Betydning fik på Grund af sin forsinkede Fremkomst Franskmanden Texier's Værk, Déscription de l'Asie mineure faite par ordre du gouvernement français de 1833 à 1837, I 1839, II og III 1849. Endelig rejste Tyskeren August Schönborn i Lykien 1841—42 og 1851. De af ham afskrevne Indskrifter blev tilligemed de allerede udgivne efter Schönborns Død sammenstillede til et Corpus of Lycian Inscriptions af den bekendte klassiske Filolog og Hesychios-Udgiver Moriz Schmidt, født i Breslau 1823, død 1888 (The Lycian Inscriptions after the accurate copies of the late Augustus Schönborn, Jena 1868). Moriz Schmidt er den, som har lagt Grunden til en videnskabelig Behandling af Lykisk; man må især nævne hans «Vorstudien zur Entzifferung der lykischen Sprachdenkmäler» i Kuhn og Schleicher's Beiträge zur vergleichenden Sprachforschung, V (hvor han bestemmer Tegnenes Betydning; rekapituleret i Indledningen til det ovenfor nævnte Corpus), og «Neue lykische Studien», Jena 1869, hvor han giver to Fortegnelser over alle Ord i Indskrifterne; i den sidste Fortegnelse er Ordene stavede bagfra og ordnede derefter. Disse Fortegnelser er endnu et uundværligt Hjælpemiddel, endskönt de er blevne stærkt antikverede ved ny Fund, nöjagtigere Læsning og mere indtrængende Forståelse af Indskrifterne. Blandt dem, der arbejdede videre på dette Grundlag, var især to tyske Forskere: Savelsberg (Beiträge zur Entzifferung der lykischen Sprachdenkmäler I—II Bonn 1874—78; heri nogle Indskrifter, som Moriz Schmidt havde glemt i sit Corpus) og Deecke (i Tidsskriftet Beiträge zur Kunde der indogermanischen Sprachen XII, XIII og XIV, og Berliner philologische Wochenschrift 1888 Nr. 26). Savelsbergs Arbejder har ikke det allerbedste Lov på sig på Grund af hans vilde Etymologiseren, men de er dog på ingen Måde uden Betydning. Imidlertid har Materialet i den nyere Tid fået en betydelig Tilvækst ved videnskabelige Ekspeditioner, som den østerrigske Regering har foranstaltet; der foreligger en stor Rejsebeskrivelse i to tykke Foliobind: Reisen im südwestlichen Kleinasien. Bd. I: Reisen in Lykien

und Karien . . . unter dienstlicher Förderung durch Seiner Majestät Raddampfer «Taurus» . . . beschrieben von Otto Benndorf und George Niemann, Wien 1884; Bd. II: Reisen in Lykien, Milyas und Kibyratis . . . unter dienstlicher Förderung durch Seiner Majestät Raddampfer «Taurus» . . . beschrieben . . . von Eugen Petersen und Felix v. Luschan, Wien 1889. Bd. I beskriver Ekspeditionen 1881, Bd. II Ekspeditionen 1882 og en Rejse til Lykien, som F. v. Luschan selv foretog i Vinteren 1883—84. En bilingv Indskrift er senere udgivet af Benndorf, Anzeiger der Wiener Akad., phil.-hist. Cl. 20. Juli 1892. Sept.—Nov. 94 og April—Juli 95 berejste atter to østerrigske Videnskabsmænd Lykien, nemlig Heberdey og Kalinka; Beretning findes i Denkschriften der kaiserlichen Akad. d. Wiss. in Wien, phil.-hist. Cl. XLV 1896, og endelig har Heberdey i Jahreshefte des österreichischen archäol. Institutes I (1898) udgivet en större lykisk Indskrift. Men foruden de Indskrifter, som indeholdes i disse Værker, har Østerrigerne i Anledning af det påtænkte Corpus af Lilleasiens Indskrifter tilvejebragt Kopier af talrige andre; disse Kopier har været tilgængelige for flere af de nulevende Forskere, som beskæftiger sig med Lykisk, og adskillige af dem vil man finde helt eller delvis citerede i disse Forskeres Arbejder. Blandt de nulevende, som har indlagt sig Fortjeneste af Lykisk, må nævnes den hollandske Numismatiker Six («Monnaies lyciennes» i Revue numismatique 1886—87; en ny Behandling af samme Æmne har Hill foretaget i Numismatic Chronicle 1895), Englænderen Arkwright (i Babylonian and Oriental Record IV og V, Academy 8. Febr. 1890), Tyskeren Thurneysen (Zeitschrift f. vergl. Sprachf. 35) og fremfor alle Franskmanden Imbert (Babylonian and Oriental Record II—VII, Muséon VIII, IX, X, XII, Academy 11. Maj 1889, Revue des études grecques VII, 1894, Mémoires de la société de linguistique VIII, IX, X). Jeg kan dog ikke slutte denne Oversigt uden at meddele, at også Prof. Vilh. Thomsen for flere År siden har beskæftiget sig indgående med Lykisk, men skönt han fandt adskillige sikre Resultater, har han dog ikke villet offentliggöre noget derom; et enkelt af hans Resultater er derfor imidlertid blevet foregrebet af en anden, medens et Par af dem er komne til Almenhedens Kundskab gennem Bugge og Torp. Af de nævnte Forskere anså Sharpe, Moriz Schmidt, Savelsberg og Deecke Lykisk for indoevropæisk; Arkwright og Imbert erklærer det for ikke-indoevropæisk. Imbert har dog vaklet meget; Muséon IX 487,

Mém. IX 221 regner han med Muligheden af Slægtskab med Græsk; Muséon X 265, Mém. VIII 449, 455, X 42 anser han Lykisk for ikke-indoevropæisk. Imbert betragter det som sin Opgave at underkaste Indskrifterne «un examen scrupuleux d'où étaient bannies toute fantaisie étymologique et toutes comparaisons avec des langages voisins et éloignés» (Mém. VIII 449) «toute induction par l'assonance devant être tenue pour suspecte» (Mém. IX 227); thi «l'assonance nous a joué d'assez méchants tours» (Mém. IX 209). Dette Program udfører han virkelig; ganske vist kan man finde sådanne pudsige Ting, som at han Mém. IX 216 identificerer lyk. *ada* «Mine (Mønt-Enhed)» med gr. *ἄτη*; men dette har ikke udøvet Indflydelse på Fortolkningen. Den, der vil sætte sig ind i Lykisk, gör bedst i at begynde med Imberts Afhandlinger i Mémoires de la soc. de lingu. (hvorved man dog gör vel i at have i Erindring, at Imbert, såsnart han går udenfor selve Fortolkningen og dröfter Spörgsmål, som hører under Sprogvidenskab, er en höjst usikker Fører).

Der er hidtil udgivet omtrent 130 lykiske Indskrifter. Nogle få af dem er bilingve, på Lykisk og Græsk (derimod er det kun tilsyneladende, at en Indskrift fra Antiphellos er en latinsk-lykisk Bilingvis; thi den latinske Indskrift er meget yngre end den lykiske og har intet med den at göre). Det store Flertal af Indskrifterne er Gravskrifter. Som Prøve anfører jeg en bilingv Indskrift fra Limyra:

ebeiya eravaziya meti prñnavatę sideriya permęneh tideimi hrppi etli ehbi se ladi ehbi se tideimi pubieleye

τὸ μνῆμα τόδε ἐποιήσατο σιδάριος παρμένοντος υἱὸς ἑαυτῶι καὶ τῆι γυναικὶ καὶ υἱῶι πυβιάλῃι

Ord for Ord betyder den lykiske Indskrift på Dansk: «dette Gravmæle (—) byggede S. P.'s Sön for Selv sit og Hustru sin og Sön P.» Ordet *meti* er ikke ganske klart; i lignende Anvendelse forekommer *mene* og *me*; Imbert opfatter det som et foreløbigt Subjekt: «han». Til Sammenligning anfører jeg en anden Indskrift fra Limyra, der ganske vist ikke er bilingv, men dog kun indeholder Ord og Former, hvis Betydning står fuldstændig fast:

purihimetiti prñnavate masasah tideimi xupą ebęñnę hrppi atli ehbi se tideime ehbiye

Ord for Ord: «Purihimeti byggede, Masasa's Sön, Grav denne for Selv sit og Börn sine». Stavelsen *-ti* efter Navnet *purihimeti* er mindre klar; man har hidtil troet, at den hørte med til Navnet, men Vilh. Thomsen har påvist, at dette *-ti* er et særskilt formalt Element. Man vil se, at Verbet ender på *-e*, når Subjektet går foran, men på *-ę*, når Subjektet følger (i hvilket Tilfælde det «forel⊘bige Subjekt» *meti*, *mene* står foran Verbet); denne Regel er uden Undtagelser. Nogle Gravskrifter er en Del længere end de to, jeg her har anført; efter Angivelsen om, hvem der har ladet Graven bygge, og hvem den er bestemt for, følger der da gærne et udtrykkeligt Forbud mod, at uvedkommende benytter Graven, og en Angivelse af den Bøde eller Straf, som er knyttet til Overtrædelsen. Gravene er udhuggede i Klippen, hvorved man ofte efterligner Træbygninger; herom og om den lykiske Kunst i det hele taget henviser jeg til de ovenfor anførte Rejseværker. En ganske særlig Plads blandt de lykiske Indskrifter indtager en stor historisk Indskrift fra Ksanthos, skrevet på de fire Sider af en Stele, som desværre er noget beskadiget. Den lykiske Indskrift på Stelen må antages at begynde på Sydsiden; den fortsættes på Østsiden og sluttes på Nordsiden. På Nordsiden står der derefter et græsk Epigram, som Imbert i Revue des études grecques VII restituerer på følgende Måde:

Ἐξ οὗ τ' Εὐρώπην Ἀσίας δίχα πόντος ἔνειμεν,
οὐδές πω Λυκίων στήλην τοιάνδε ἀνέθηκεν,
δώδεκα θεοῖς ἀγορᾶς ἐν καθαρῶι τεμένει,
νικέων καὶ πολέμου μνῆμα τόδε ἀθάνατον.
Κόρρις ὅδε Ἁρπάγο υἱὸς ἀριστεύσας τὰ ἅπαντα
χερσιπάλην Λυκίων τῶν τότ' ἐν ἡλικίαι·
πολλὰς δὲ ἀκροπόλες σὺν Ἀθηναίαι πτολιπόρθωι
πέρσας συνγενέσιν δῶκε μέρος βασιλέας·
ὧν χάριν ἀθάνατοί οἱ ἀπεμνήσαντο δικαίαν·
ἑπτὰ δὲ ὁπλίτας κτεῖνεν ἐν ἡμέραι Ἀρκάδας ἄνδρας·
Ζηνὶ δὲ πλεῖστα τροπαῖα βροτῶν ἔστησεν ἁπάντων,
καλλίστοις δ' ἔργοις Καρίκα γένος ἐστεφάνωσεν.

Heraf fremgår det altså, at Mindesmærket er rejst af Korris (lyk. *χeręi*), Sön af Harpagus (lyk. *Arppaχu*), af Karikas' (lyk. *χeriga*) Slægt. De græske Bogstavformer viser hen til det 5. Århundrede för Kristus. Benndorf bemærker (Reisen I 89), at det første Vers giver os en terminus post quem ved Benyttelsen

af Simonides' Epigram om Slaget ved Eurymedon (År 466 för Kr.). Efter det græske Epigram følger på Nordsiden en Indskrift med lykiske Bogstaver, der tillige fylder hele Vestsiden; Arkwright var den første, som så, at denne sidste Indskrift ikke kan være lykisk, men må være affattet i et andet Sprog, som dog er beslægtet med Lykisk. Arkwright betegnede det som en lykisk Dialekt, Imbert var først (Muséon X 269) overbevist om, at det var Karisk, men har senere opgivet denne Anskuelse og på Må og Få betegnet Sproget som Milyisk; denne Benævnelse bruger Bugge i sin Bog, men den er uheldig, og jeg foretrækker et andet Navn, som Bugge anvender i et Brev: Psevdolykisk. Vi kan måske fra Bugges Side vente en Undersøgelse om, hvad Psevdolykisk egentlig er for et Sprog; det forekommer foruden her også på en stor Sarkofag fra Antiphellos. Bugge har ved at sammenligne dette Sprog med Lykisk vundet adskillige glimrende Resultater. Desværre må vi sige, at det Ordforråd, som er givet gennem de lykiske Gravskrifter, hjælper os altfor lidt ved Tydningen af den lykiske, for slet ikke at tale om den psevdolykiske Indskrift på Ksanthos-Stelen; Mindesmærket er i sin Helhed uforståeligt for os. Det, som vi har mest Klarhed over, er de Egennavne, som forekommer (se især Deecke, Berl. phil. Woch. 1888 Nr. 26). Kongerne Darius og Artakserkses nævnes; Athenerne og Spartanerne, Ionerne, khiiske Trierer omtales; Tissafernes, Amorges, Hieramenes optræder; mod Slutningen af Sydsiden skildres Toget mod Iasos (Thuk. VIII 28, År 412), og nogle Linjer forud derfor har Deecke genfundet Beretningen om den Begivenhed, der omtales i det græske Epigrams tredjesidste Linje. På denne Måde får vi altså en ret bestemt Datering af Mindesmærket. Jeg skal her indskyde den Bemærkning, at de lykiske Indskrifter i det hele taget er fra det 5. og 4. Århundrede för Kr. Om vi nogensinde kan nå til en nogenlunde sammenhængende Forståelse af Ksanthos-Stelen, skal jeg ikke afgöre, men derom vil vi måske snart kunne dömme sikrere; thi i et Arbejde, hvis Fremkomst synes at være nær forestående, behandler Bugge den lykiske Indskrift på Stelens Nordside. Man må da med Spænding afvente, hvor mange faste Punkter denne Behandling vil kunne påpege.

Det lykiske Alfabet beror i det væsentlige på det doriske (vestgræske) Alfabet; Bogstavernes Form, der i det hele taget er den uforandrede græske Form, tyder (sml. hvad Six Revue numismatique 1886 p. 105 har bemærket) på, at Alfabetet ikke kan være ret

meget ældre end Indskrifterne (efter Six ikke ældre end det 5. Århundrede). Kun et Par Bogstaver har fået en forandret Form: i Betydningen *e* anvendes et Tegn, der ser ud som et Rune-*t*; det synes at måtte være en Omdannelse af det græske *H*; et Tegn, som vi plejer at transskribere *ϑ* (udtalt som *þ*, engelsk *th*), har Formen)(, men må dog sikkert være opstået af det græske *Θ*. Men Bogstavernes Betydning er ikke altid den samme som i Græsk; *E* og *O* bruges i Betydningen *i* og *u*; hvorfor man har truffet dette Valg af Tegn, er uklart; Taylor's Anskuelse (The Alphabet, London 1883, II 118), at Alfabetet skulde stamme fra en Tid, da Grækerne endnu ikke havde *Y*, er absurd; ligeså absurd er Deecke's og Kretschmer's Anskuelse, at Skrivemåden skulde være historisk, at *E* og *O* fra først af havde betegnet *e* og *o*, men at det lykiske *e* og *o* derefter gik over til *i* og *u*; dette er umuligt, da Alfabetet slet ikke har nogen lang Historie bag sig. Ved at vælge *E* til at betegne *i*, opnåede man imidlertid at få det græske *I* til Rådighed til at betegne *j*, som i Lykisk var en overordentlig hyppig Lyd (man plejer at transskribere *y*); *O* var overflødigt i Betydningen *o*, da man i Lykisk ikke har noget *o*. Det græske *Ψ* betegner i Lykisk ikke *kh*, som i det doriske Alfabet (= ion. *X*), men derimod en Lyd som tysk *ch*, nygræsk *χ*; lykiske Navne med denne Lyd (som vi transskriberer *χ*) skrives derfor af Grækerne med *K* (*χeriga Καρίκα* ovenfor), og omvendt bruger Lykierne i græske Navne med *kh* simpelthen deres eget *k*. Ganske på samme Måde er det lykiske *ϑ* i Udtale identisk ikke med det oldgræske *ϑ*, men med det nygræske *ϑ* (*þ*); det iraniske Navn *Miϑrapata* skrives derfor med *ϑ* svarende til den iraniske *þ*-Lyd, medens det græske *th* gengives med lykisk *t* (*atąnazi* «Athener»). Også *Δ Γ B* betegnede i Lykisk Lyd, som man ikke havde i Oldgræsk, nemlig *ð*, åbent *g* (= nygræsk *γ*) og *v*; *B* var dog forskelligt fra *ϝ*, der altså vel har betegnet *w*; vi transskriberer de 4 Tegn med *d g b v*; at de havde den Udtale, som jeg her har angivet, fremgår bl. a. af, at *d* veksler med lyk. *ϑ* og *g* med lyk. *χ*. Bogstavet *Z* betegnede i Lykisk ikke en stemt Dobbeltlyd som i Græsk, men en stemmeløs Dobbeltlyd (*ts*; vi transskriberer *z*); Grækerne gengiver det derfor ikke med *ζ*, men med *σσ* eller *σ*. Bogstaverne *T K Π* betegnede i Lykisk inde i Ordet undertiden *d g* og *b*; Navnene *upazi, sbikaza* og *χadavąti* skrives derfor af Grækerne *Ἄβασις, Σπιγάσα, Καδύανδα*. Men alle disse Afvigelser er dog ingenting i Sammenligning med den Måde, hvorpå Lykierne har

anvendt det græske *Ξ* og *X*, og det har derfor også været noget, inden man fik Klarhed over disse Tegns Betydning i Lykisk. Moriz Schmidt mente, at det var nasaleret *i* og *a* eller, som han senere skrev, *in* og *ám*; Tegnene forekommer bl. a. i Navnet på Byen Ksanthos og Navnet på Lykierne; disse to Navne var efter græske Vidnesbyrd *Ἄρνα* og *Τερμίλαι*; med Moriz Schmidts Opfattelse af *Ξ* og *X* vilde Indskrifternes Former komme til at lyde *arínna* og *trámmili*. Hübschmann, Six og Deecke opdagede imidlertid, at de to Tegn i det væsentlige kun var et *n* og *m*; Deecke transskriberede dem ved *n* og *m* med en lille Kreds under, fordi de ikke sjælden optræder sonantisk; da de imidlertid ikke altid danner en Stavelse for sig, plejer man nu at skrive *ñ* og *m̃*; de to Navne lyder da *arñna* og *trm̃mili*. Hvad Forskel der er på *n* og *ñ*, *m* og *m̃* er endnu ikke påvist. Åbenbart har man, som Deecke bemærker, grebet det Tegn, som fulgte efter *n*, men som man ingen Brug havde for i dets græske Betydning, og har rent vilkårligt anvendt det til at betegne en *n*-Lyd, som Grækerne ikke kendte; for at få et Tegn for den tilsvarende *m*-Lyd tyede man til *X*, som i det doriske Alfabet havde samme Betydning som *Ξ* i det ioniske. Dette synes at tyde på, at Lykierne havde et vist Kendskab til begge græske Alfabeter. Af de øvrige lykiske Tegn er det værd at omtale +, der af Moriz Schmidt bestemtes som *h*; Thurneysen og Kretschmer har betvivlet dette, fordi den græske spiritus asper i Lykisk ikke gengives ved +, men falder bort (*arppaχu* = *Ἅρπαγος*; også det iraniske *h* synes i Lykisk at falde bort); Bugge holder dog fast ved Moriz Schmidt's Bestemmelse og anfører to efter min Mening afgörende Grunde for, at + ikke, som Thurneysen og Kretschmer vil, kan være en Lyd som det semitiske 'Ajin, men må være en *h*-Lyd: + veksler undertiden orthografisk med *χ* (dog er det usikkert, om Torp har Ret i S. 10 og 17 i to Indskrifter at læse *ebeχi* og *eptteχi* istedenfor *-hi*), og i Psevdolykisk finder vi i bestemte Tilfælde *s* istedenfor +; en Veksel mellem *s* og *h* vilde ikke være påfaldende, men en Veksel mellem *s* og 'Ajin vilde være uhørt. Lykisk har endelig et lille Antal nydannede Tegn; heriblandt er der to Vokaltegn, som man har været længe om at få fuldstændig Klarhed over. Det ene ser ud som et w med en lille lodret Streg under, men har forøvrigt en Række varierende Former; det andet Tegn, der ligeledes varierer stærkt, ligner det første, men mangler den lodrette Streg. Moriz Schmidt sammenblandede begge Tegn og transskriberede

dem *u*; Deecke så, at de måtte adskilles og valgte rent vilkårligt Tegnene *ō* og *ū*; Imbert fik Klarhed over, at den første Vokal stod i et bestemt Forhold til *e*, den anden i et tilsvarende Forhold til *a*; han transskriberede dem *ě* og *o*; endelig godtgjorde Thurneysen, at vi simpelthen har at göre med *ę* og *ą* (nasaleret *e* og *a*); på denne Måde havde iøvrigt allerede tidligere Vilh. Thomsen bestemt Tegnenes Betydning. Den rigtige Erkendelse er af stor Betydning for Diskussionen om Sprogets Slægtskabsforhold; man vil let se, at *ladą* «τὴν γυναῖκα» og *prñ̃navątę* «ἐργάσαντο» må spille en anden Rolle ved Sammenligningen med Indoevropæisk end *ladū*, *prñ̃navūtō*. Med disse to Tegn havde Moriz Schmidt sammenblandet endnu et tredje Tegn, der også ligner et w med en lodret Streg under, men således at de to midterste Linjer ikke fortsættes ud over Skæringspunktet; om dette Tegn påstod Imbert, at det efter sin Forekomst måtte være en Konsonant. Denne Påstand fik en glimrende Stadfæstelse ved en af de Indskrifter, som Heberdey og Kalinka udgav; det viste sig nemlig, at Tegnet veksler med *t*; det er sikkert heller intet andet end en Modifikation af Tegnet *T*; hvad Forskel der var på de to *t*-Lyd, ved man ikke (det modificerede Tegn transskriberes af Torp med et latinsk *T*). Et andet nydannet Konsonanttegn har Formen)|(; en urigtig Kopi af en bilingv Indskrift var Skyld i, at Moriz Schmidt bestemte dette Tegn aldeles urigtigt; en bilingv Indskrift, som Benndorf udgav, gjorde det klart, at det var en *k*-Lyd. Tegnet er efter min Mening intet andet end en Art Fordobling af *K*. Forskellen mellem de to *k*-Lyd kan man tildels ane; det almindelige *K* blev nemlig i Lykisk foran *e* og *i* så stærkt mouilleret, at Grækerne (rimeligvis meget unöjagtigt) gengav det ved *s*; den Lyd, som betegnes ved det modificerede Tegn (transskriberet *q*), var ikke Genstand for en sådan Mouillering; i den omtalte Indskrift står: *tikeukępręe pilleñ̃ni urtaqiyahñ̃ kbatru* . . . *Τισευσεμβραν ἐκ Πινάρων Ὀρτακία θυγατέρα*. Det ligger da nærmest at antage, at *q* var en *k*-Lyd, som udtaltes meget langt tilbage i Munden; en sådan Lyd er almindelig i adskillige ikke-indoevropæiske Sprog. Da det græske *K*, som ovenfor bemærket, bruges til at gengive både lyk. *k* og lyk. *χ*, kan vi ikke vide, om *q* var en lukket Lyd som *k* eller en åben Lyd som *χ*. — Af den her givne Oversigt fremgår, at man endnu i de seneste År har måttet lade sig belære med Hensyn til selve Alfabetet; det tör imidlertid siges, at der nu ikke mere venter os store Overraskelser på dette Område;

uopklaret er endnu nærmest kun et Tegn på Ksanthos-Stelen af Form som et arkhaisk fem-linjet *M*. De fleste Indskrifter frembyder derimod ikke andet end letkendelige Former af de sikkert bestemte Tegn; Sprogets Lyd er derefter følgende: Vokalerne *a ą u e ę i*, Vokaler i konsonantisk Funktion *y v*, Liquidæ og Nasaler *r l n ñ m m̃*, Eksplosiver og Spiranter m. m. *h*, *k q χ g*, *t T ϑ d*, *s z*, *p b*. Alfabetet frembyder imidlertid endnu en Ejendommelighed, som man ikke kan lade være uomtalt, da den bidrager meget til at give Sproget et fremmedagtigt Udseende; det er den hyppige Fordobling af Konsonanterne, som Læserne allerede i det foregående har set Eksempler på. Man har været tilböjelig til i Fordoblingen at se en Betegnelse for en Række Lyd, som i Lykisk manglede et særskilt Tegn; Moriz Schmidt mente således, at de fordoblede Konsonanttegn skulde udtrykke mouillerede Lyd. Nogle Konsonanter forekommer fordoblede i Ordenes Begyndelse, nemlig *dd tt zz*; disse samme Konsonanter finder vi også fordoblede inde i Ordene efter en Vokal, og her tillige *ϑϑ ll ñn m̃m*, medens det vist kun beror på en Fejl, at man en enkelt Gang finder *hh* (i et Ord, som regelmæssigt skrives med enkelt *h*). De øvrige Konsonanter forekommer kun fordoblede efter andre Konsonanter; Moriz Schmidt giver herfor en Række Specialregler, hvorved den virkelige Hovedregel fuldstændig skjules. Denne Hovedregel er, som jeg mener at kunne godtgöre, simpelthen den, at enhver Konsonant er fordoblet efter en anden Konsonant; kun efter Nasalerne indtræder ingen Fordobling (altså *m̃p ñt ñz ñk ñχ*), og heller ikke fordobles Liquidae og *b* (udtalt *v*) efter foregående Eksplosiv, Spirant eller *m* (altså *ml*, *kl*, *tl*, *ttl*, *pl*, *sl*, *hl*, *mr*, *kr*, *tr*, *ϑr*, *dr*, *zr*, *kb*, *sb*); Nasalerne fordobles ikke foran en Konsonant eller i Udlyd (*χñtla*, *terñ*). Eksempler på Fordoblingen er *χssadrapa* «Satrap», *arñna* «Ksanthos», *sppartazi* «Spartaner», *prñnutahi*; også efter stavelsedannende Konsonanter indtræder Fordobling: *hrppi* «for», *kuprlli* Mandsnavn. Ved Sammenstød af tre eller flere Konsonanter gælder de sædvanlige Regler: *ddapssm̃ma*, *χttbą*, *sppñtazah*, *trqqñti*. Undtagelserne fra de her givne Regler er få og tildels rent tilfældige (f. Eks. *χpą* for *χupą* ved en Fejl i en Indskrift; temmelig hyppigt er dog *rt* istedenfor *rtt*). I Psevdolykisk gælder andre Regler for Fordoblingen end i Lykisk. Det er straks klart, at intet taler for Moriz Schmidt's Opfattelse af Fordoblingen. Det går heller ikke an at antage, at Fordoblingen ved hver enkelt Konsonant skulde have en forskellig Betydning; da For-

doblingen beherskes af en klar og simpel Regel, må Modifikationen af Konsonanten i alle Tilfælde være den samme. Men hvad kan det være for en Modifikation, som således er anvendelig på alle Konsonanter (undtagne fra Fordoblingen er *y* og *v*, fordi de aldrig forekommer i Konsonantgrupper; *r*, fordi vi intet Eksempel har på Gruppen *lr*, hvor *r* efter Regelen måtte være fordoblet; *k*, fordi vi ikke har Eksempler på Grupper med *k* efter *p*, *t* o. s. v.)? Unægtelig gives der et Sprog, hvor alle Konsonanter har været Genstand for en ensartet Modifikation. Dette Sprog er Irsk; her kunde i visse bestemte Tilfælde en hvilkensomhelst Konsonant komme til at udtales med en åbnere Mundstilling end den oprindelige; denne åbnere Udtale er det, Irerne med en meningsløs Benævnelse kalder Aspiration. Det lader sig nu ikke nægte, at der virkelig er en slående Parallelisme mellem Irsk og Lykisk; de Tilfælde, hvor Konsonanten i Lykisk er fordoblet efter en anden Konsonant, er omtrent de samme, i hvilke der i Irsk ikke indtræder Aspiration, medens den ikke fordoblede Konsonant i Grupperne *kl tr* o. s. v. svarer til det aspirerede *l* og *r* i de samme Grupper i Irsk; også det ikke fordoblede *k t p* efter *ñ* og *m̃* stemmer med, hvad jeg har udviklet i min Bog «Aspirationen i Irsk» § 147. At Parallelismen ikke er aldeles gennemført, har ikke meget at sige; thi der kan jo kun være Tale om en lydfysiologisk Parallel, men selvfølgelig ikke om en historisk Sammenhæng. Alligevel tror jeg ikke, at Fordobling og Ikke-Fordobling i Lykisk var Udtryk for en mere lukket og en mere åben Udtale. Jeg nærer tværtimod den Anskuelse, at Fordoblingen i Lykisk simpelthen var det, der ligger allernærmest, nemlig Betegnelse for lange Konsonanter. Denne Anskuelse støtter jeg navnlig på Grupperne *ñn* og *m̃m*, hvor Lyden grafisk ikke blot deles i to Halvdele, men i to efter Tegnenes Vidnesbyrd kvalitativt forskellige Halvdele. I Ord som *pttarazę* «Πταρέων» må man da mellem *p* og *tt* tænke sig indskudt et *ə* (*p* umiddelbart foran langt *t* vilde næppe være hørligt), og i *mñnuhe* må *ñ* fungere sonantisk; Paralleler til disse Forhold findes i Armenisk; sml. også gr. *Πάταρα*, som allerede Moriz Schmidt har henvist til. — Der står endnu tilbage at forklare Grunden til Fordoblingen i Ordenes Begyndelse og efter Vokaler, men det skal jeg ikke komme ind på; jeg antager, at Fordoblingen her i stort Omfang har etymologisk Betydning (om *ttlidi* «han skal betale», som Imbert vil, skal forbindes med *itlehi* «Statskasse», lader jeg

være uafgjort; at *ttl* også kan forekomme i Indlyd viser *hruttla* «Indskrift»).

Efter disse Bemærkninger om Alfabet og Orthografi, skal jeg gå over til at prøve Bugges Bevisførelse for det lykiske Sprogs indoevropæiske Herkomst. Som det var at vente, henter Bugge sit første Bevis fra Fleksionen. Lykisk har, såvidt man hidtil har kunnet erkende, 4 Kasus: Nominativ, Akkusativ, Dativ, Genitiv; af disse Kasus minder navnlig Akkusativ Singularis og Akkusativ Pluralis slående om Indoevropæisk. Ordet *lada* «Hustru» hedder i Akk. Sing. *ladą* og i Akk. Plur. *ladas* (Torp 17); *tideimi* «Søn» hedder i Akk. Pl. *tideimis* o. s. v. Da *tideimi* må opfattes som en *i*-Stamme ligesom lat. *hostis* o. s. v., må man, hvis man vil sammenligne Lykisk med Indoevropæisk, antage, at et udlydende *s* er gået tilgrunde. Dette er hverken i sig selv påfaldende (thi det samme er sket i mange andre indoevropæiske Sprog), ikke heller strider det imod Bevarelsen af *s* i Akk. Pl.; thi her var Endelsen som bekendt oprindelig *ns*. Bugge gör opmærksom på, at Lykisk her viser en fuldstændig Parallelisme med Armenisk, der ligeledes har tabt *s* i Nominativ, men bevaret s som Rest af *ns* i Akk. Pl.: armen. *ordi* «Søn» Akk. Pl. *ordis*. Akk. Pl. *ladas* må da sammenlignes med gr. *δαρκνανς* = *δραχμάς* i Gortynindskriften, oldpreussisk *gennans* «feminas». Nom. Pl. havde i Indoevropæisk ligesom Nom. Sing. et simpelt *s* i Endelsen; dette måtte i Lykisk falde bort, og dermed stemmer det, at «Sønner» hedder *tideimi* (i Indskriften Limyra 9). Akk. Sing. *ladą* stemmer ypperligt med lat. *mensam* gr. *χώραν* o. s. v.; til en anden Stamklasse hører *tuhes* «*ἀδελφιδοῦς, ἀδελφιδῆ*», Akk. Sing. *tuhesñ*. Akkusativformen *tezi* «Grav» må sammenlignes med lat. *turrim* gr. *πόλιν*; om *i* i Lykisk var nasaleret eller allerede havde tabt Nasaleringen, er et underordnet Spörgsmål. Dat. Sing. af *lada* hedder *ladi*, hvilket synes at stemme ypperligt med lat. *mensae* gr. *χώρᾳ*; alligevel afviser Bugge denne Sammenstilling og benægter, at indoevr. *-āi* eller *-ai* i Lykisk kunde blive til *-i*. Grunden er åbenbart den, at Hankönsordene på *a* efter Bugges Formodning i Dat. Sing. ender på *-e* (*lusñtre* skal efter Bugge 65 være Dativ af Navnet «Lysander», der hyppigt forekommer i Lykisk og i Nominativ sikkert vilde hedde *lusñtra*); i disse Stammer var den indoevr. Dativendelse *-ōi*, sml. gr. *λόγῳ*. Jeg ser imidlertid ikke noget urimeligt i at antage, at *-āi* er bleven anderledes behandlet end *-ōi*, og sammenligner derfor trøstig *ladi* med lat. *mensae*. Dativformen *lusñtre*

står imidlertid endnu ikke fast; derimod står det fast, at mange Dativer af Mandsnavne og Kvindenavne ender på *-aye*: *iyamaraye* masc., *χuvataye* fem.; jeg skal ikke gå nærmere ind på disse Former, men blot sige, at der ikke er noget i Vejen for at forklare dem som indoevropæiske[1]. *tideimi* hedder i Dat. Sing. *tideimi*; Ordet er altså ens i Nominativ, Akk. (som tilfældigvis ikke forekommer af dette Ord) og Dativ. Om Genitiv Sing. har Bugge ikke udtalt sig; der er her Forskel på Personnavne og Appellativer. Personnavnene ender i Genitiv på *-h* eller *-he*: *masasah tideimi* «Masasa's Sön», *purihimetehe* Gen. af *purihimeti*. Dette kan være den indoevr. Endelse for *o*-Stammerne *-sjo*: sanskr. *devasya* Gen. af *devas* «Gud», avestisk *yasnahe* Gen. af *yasnō* «Ofring»; vi må da i Lykisk have den samme Overgang fra *s* til *h*, som vi finder i Iranisk, Armenisk og Græsk; *-jo* må være faldet bort; *-e* er en lydlig Tilvækst, sml. *seiye* for *se* «og» o. s. v.; og endelig må Endelsen *-he*, *-h* fra *o*-Stammerne være overført til andre Stammer (f. Eks. *i*-Stammerne). Der er imidlertid en stor Mærkværdighed ved den lykiske Genitiv: den kan deklineres; man har en accusativus genitivi, som vi navnlig gennem en allerede ovenfor citeret bilingv Indskrift har fået Klarhed over; vi finder dér *urtaqiyahñ kbatru se priyenubehñ tuhesñ* «Ὀρτακία θυγατέρα Πριανόβα ἀδελφιδῆν». *kbatru* er Akk. Sing. = *kbatrą* af *kbatra* «Datter»; *ą* går nemlig i yngre Lykisk over til *u*. *urtaqiyahñ kbatru* er ganske parallelt med *masasah tideimi* o. s. v.; den eneste Forskel er den, at det Ord, som styrer Genitiven, står i Akkusativ; som Følge deraf har også Genitiven antaget en Akkusativendelse. Mod denne Opfattelse, som hidrører fra Imbert, protesterer rigtignok Bugge, der mener, at *-ñ* er et Slags efterhængt Artikel; en sådan efterhængt Artikel har man i Armenisk i Formen *n*, og den föjes der ofte til en Genitiv: armen. *zt'agavorin* betyder «τὸν τοῦ βασιλέως»; Genitivformen er *t'agavori*, *n* svarer til Artiklen τὸν, og *z* er Akkusativmærke. Men det lykiske *-ñ* bruges helt anderledes end det armeniske *n*; det bruges, hvor der ikke er nogen Trang til en Artikel, og det er ganske særligt knyttet til en styrende Akkusativ, medens det armeniske *-n* kan være en hvilkensomhelst Kasus. Bugge prøver rigtignok på at bevise, at lyk. *ñ* ikke altid skulde være betinget af en styrende Akk.; derved beråber han sig dels på nogle Steder af Ksanthos-Stelen, som jeg ikke

[1] Sml. *qlayeb* nedenfor S. 95.

kan tillægge Beviskraft, og dels på en uudgiven Indskrift fra Tlos, hvis Ordlyd han privat har meddelt mig, men som dog ikke synes at udelukke Tvivl. Jeg antager altså, at vi virkelig i Lykisk har at göre med en accusativus genitivi; Genitiven er bleven behandlet fuldstændig som et Adjektiv og må ligesom dette rette sig i Kasus efter sit Substantiv. Dette er ikke mere halsbrækkende, end hvad vi ret hyppigt ser i indoevropæiske Sprog, nemlig at Genitiven af et personligt Pronomen bliver deklineret og derved forvandlet til et possessivt Pronomen. Ved Appellativerne mærker vi ikke meget til den gamle Genitiv; vi finder derimod en Form på *-hi*, der ikke er nogen virkelig Genitiv, men et Adjektiv afledet af Genitiven; dette Adjektiv kan naturligvis deklineres og bruges i alle Kasus i Singularis og Pluralis; som andre Adjektiver kan det også bruges substantivisk; i en bilingv Indskrift finder vi *purihimetehe prñneziyehi* gengivet *Πυριμάτιος οἰκεῖοι*; *prñneziyehi*, der her er bragt som et Substantiv i Pluralis, er afledet af *prñnezi* «Husstand». At man således har föjet en Afledningsendelse til en Kasusform, er ikke særlig påfaldende; Paralleler dertil kan let anføres fra indoevropæiske Sprog; men mere påfaldende er det, at dette afledte Adjektiv er bleven sammenblandet med selve Genitiven på *-h*, hvoraf den var afledt, og har fortrængt denne. Vi finder ofte i Gravskrifterne en Bestemmelse om, at en Bøde skal betales til *ẹni qlahi ebiyehi* «dette Folks Herre»; her fungerer Endelsen *-hi* simpelthen som Genitivendelse og er derfor også föjet til Pronominet (*ebiyehi*). En endnu mærkeligere Korrespondens findes ved det substantivisk brugte *uhahi* (afledet af *uha* «Hus»); det hedder *triyatrbbahi prñnutahi uhahi*, hvilket Imbert oversætter «du sang de T. (et) de P.». Her er det svært at göre sig Konstruktionen klar; at de to Former, der går forud for *uhahi*, simpelthen skulde være Genitiver af Personnavne, er ikke rigtig troligt; man vilde så have ventet Endelsen *-he* eller *-h*; hvis Imbert har Ret i at søge to Mandsnavne her, tager det hele sig ud omtrent som «T.'sk P.'sk Hus'sk». Der forekommer endelig en Forbindelse *ebehi χupa*, som Torp S. 19 oversætter «denne Gravs»; hvorfor Pronominet hedder *ebehi* her, men *ebiyehi* i Forbindelse med *qlahi*, er uklart; man fristes til at tænke på en Forskel mellem masc. og fem.; *χupa* skulde så være fem. Ellers finder vi i Lykisk næsten intet Spor af en Genusforskel; Lykisk stemmer i den Henseende godt med Armenisk, som fuldstændig har opgivet al Genusforskel. Hvis vi betragter *χupa* som Genitiv af en *-ā*-Stamme,

stemmer Formen udmærket med Indoevropæisk, hvor Grundformen var *-ās*, sml. lat. *pater familiās*. Om de lykiske Former for Gen. Sing. udtaler Bugge sig som sagt ikke; derimod påviser han, at man i Psevdolykisk har *s* istedenfor *h* i Genitiv (*arppaχus* for lyk. *arppaχuh*) og *zñ* istedenfor *hñ* i den tilhørende accusativus genitivi; ellers plejer det lykiske *h* at gå tilgrunde i Psevdolykisk (psevdolyk. *uvedri* = lyk. *huvedri* «konføderereret»). — Tilbage står at omtale Dativ og Genitiv Pluralis. Overfor disse to Kasus kan man nok befinde sig i Tvivl; dog gælder Tvivlen ikke Muligheden af at forklare Formerne som indoevropæiske, men den gælder selve Spörgsmålet om, hvordan de lykiske Paradigmer egentlig ser ud. Det står fast, at *tideimi* i Dativ Pluralis hedder *tideime*, og at *lada* i samme Kasus hedder *lada*. Dette kan ikke være de indoevr. Dativformer (lat. *hostibus* sanskr. *kanyā-bhyas*). Bugge forklarer *tideime* ved at gå ud fra *o*-Stammernes Instrumentalform (gr. *λόγοις*), og *lada* anser han for en Lokativ, der skulde være at sammenligne med lat. arkaisk *dēvās*. Bugge har dernæst søgt at bevise og efter min Mening også virkelig bevist, at der eksisterer pluraliske Dativ- og Genitiv former på *-s*: *trqqas* «til Guderne»; dertil hører en accusativus genitivi på *-sñ*: *iyąnisñ* «Ionernes». Torp mener, at disse Genitivformer oprindelig endte på *-se*; jeg føler mig ikke overbevist derom; hvis der virkelig findes Former på *-se*, tror jeg ligesom Bugge, at de er mindre oprindelige end Formerne på *-s*; jeg er tilböjelig til at formode, at *-se* er opkommet ved Siden af *-s* ved Efterligning af Endelsen *-he* ved Siden af *-h* i Singularis. I Psevdolykisk ender disse Former ikke på *-s*, men på *-z*: *trqqiz* «til Guderne». Dette må være den ældre Form; thi Bugge sammenligner med rette denne Kasus med den armeniske Dativ og Genitiv Pluralis, som ender på *-cʿ* (udt. *ths*), f. Eks. arm. *mardocʿ* Dat. Gen. Plur. af *mard* «Menneske», *srticʿ* af *sirt* «Hjærte»: Dette er et overordentlig betydningsfuldt Faktum, da det indeholder det afgörende Bevis for et specielt Slægtskab mellem Lykisk og Armenisk. Endelsen er nemlig ikke simpelthen en indoevropæisk Arv, men beror på en endnu ikke opklaret Nydannelse. Det armeniske *cʿ* kan være opstået af *ks* eller *sk*. Bugge har tidligere tænkt på en Sammenhæng med den gamle indoevr. Lokativ; denne Forklaring har han nu opgivet og opstiller en ny, som jeg ubetinget forkaster. Jeg foretrækker at holde mig til Bugges første Forklaring, som dog må modificeres noget; måske er den gamle Lokativform bleven sammenblandet

med et adjektivisk Suffiks (sml. got. *þiudisks* «ἐθνικός» oldhöjt. *diutisc* «tysk»; den tilsvarende slavisk-baltiske Adjektivendelse anser jeg for lånt fra Germansk). — Ligesom man af den singulariske Genitiv på *-h* har afledet et Adjektiv på *-hi*, således har man af den pluraliske Genitiv afledet et Adjektiv på *-zi*: *surezi* af Bynavnet Sura, *sppartazi* «Spartaner». Dette findes, som ovenfor bemærket, på samme Måde i Armenisk: arm. *spartacʿi* «Spartaner». Bugge fremsætter endnu en anden glimrende Formodning; ved Sammenligning med armeniske Stednavne kommer han til det Resultat, at Stednavne som *Τερμησσός* indeholder en Genitiv Pluralis af et Folkenavn. — Vi er imidlertid endnu ikke færdige med Dat.-Gen. Plur. Både Bugge og Torp antager Genitivformer på *-ę* og *-ą*, hvilket naturligvis vilde stemme udmærket med indoevr. *-ōm* (gr. *λόγων*); Antagelsen synes at stamme fra ingen ringere end Moriz Schmidt, der opfattede Møntlegenden *pttarazę* som «*Παταρέων*». Men nu forekommer der ved Siden deraf Former på *-ąi* og *-ęi*; *sladąi epttehi* skal efter Torp betyde «med deres Hustruer»; Torp opfatter det som Dativ, men den antagne Præposition *s* kan ligeså godt tænkes at styre Genitiv (hvorledes Dativ lyder, viser en bilingv Indskrift: *hrppi lada epttehe* «ταῖς γυναιξὶν ταῖς ἑαυτῶν). *i* må være uoprindeligt; det kan forklares som Hiatus-Indskud; *y* og *v* indskydes efter min Mening hyppigt i Hiatus i Lykisk; således opfatter jeg *sey atli* «og for sig selv» (= *se atli*) og *uvehi*, yngre Form af *uhahi*, hvor det første *h* er blevet stumt og erstattet af et Hiatus-Indskud. Formerne på *-ąi* forekommer imidlertid ikke blot foran Vokaler, som i det anførte Eksempel, men også foran Konsonanter. Man kan hermed sammenligne, at en Del lykiske Mandsnavne i Nom. Sing. ender på *-ę*: *χudaliyę*, *χssbezę*, *utevę*, medens andre, der synes at tilhøre den samme Formation, ender på *-ęi*: *χeręi*. Hovedvanskeligheden ved Dativ og Genitiv Plur. er som sagt, at man ikke véd, hvorledes man skal fordele alle de mange Former på Paradigmerne. [Bugge antager en Flertalsendelse *-di* af et aldeles u-indoevropæisk Udseende; men denne Antagelse er ubevislig.]

Om Verbalfleksionen har Bugge ikke udtalt sig i Sammenhæng, måske af Hensyn til Torp, hvis Bog bringer mange Bidrag til dette Spörgsmål. Man finder Verbalformer for tredje Person på *-ati*, *-ate*, *-atę* og på *-ąti*, *-ątę*, *-ątu* o. s. v. Den sidste Række anså Deecke for Pluralformer og støttede sig derved bl. a. på en bilingv Indskrift, som beretter: *τοῦτο τὸ μνῆμα ἐργάσαντο Ἀπολλωνίδης Μολλίσιος καὶ Λαπάρας Ἀπολλωνίδου ... ἐπὶ ταῖς*

γυναιξὶν ταῖς ἑαοτῶν; her står i den lykiske Indskrift *prñnavatę*. Imbert (Mém. IX 218) har imidlertid bekæmpet Deeckes Anskuelse og mener, at Formerne af anden Række kun er lydlige Varianter af første Række. Dette strider dog mod, hvad vi ellers ved om lykiske Lydforhold, og kan direkte gendrives; ved Siden af *ñtepi-tąti* «on ensevelira» (Imbert) har man nemlig i et andet Tempus *ñtepi-tasñti* «on ensevelira» (Imbert). De to Former forholder sig tydeligt nok til hinanden om *ladą* «*γυναῖκα*» til *tuhesñ* «*ἀδελφιδῆν*»; derved udelukkes enhver Formodning om, at *ą* skulde være en blot Variant til *a*. Imbert forsøger også at påvise, at de to Rækker er funktionelt identiske og beråber sig på Indskrifter som den følgende:

ebęñnę χupą meti prñnavatę eręmenęni se lada ehbi hrppi atli eptte.

Ord for Ord: «Denne Grav (—) byggede E. og Hustru hans for Selv deres». Her er to Subjekter, og dog bruges Deeckes Singularform. Imbert er bleven gendreven af Torp; når en Mand og hans Hustru nævnes som Bygherrer, er der i Virkeligheden kun én Bygherre; helt anderledes, når to Mænd bygger Graven i Forening. (Jeg havde selv, för jeg fik Torps Bog, opstillet det samme Raisonnement; sml. lat. *senatus populusque Romanus intelligit*; Tidsskriftets Redaktør, Dr. Hude, gör mig i denne Sammenhæng opmærksom på Horats Sat. 2, 6, 65: *quibus ipse meique ante larem proprium vescor vernasque procaces pasco*). Det står altså fast, at Formerne med Nasalering er Pluralis; Overensstemmelsen med Indoevropæisk springer da i Öjnene (sml. lat. *amat*, *amant* o. s. v.). Formerne på *-ti* er Præsens og Futurum; Formerne på *-tu* er Imperativ (*tuvetu* «han skal give»; *ñtepi-tątu* «de skal begrave»); Formerne på *-te* er Præteritum. Formerne på *-tę* veksler, som vi ovenfor S. 80 så, med Formerne på *-te*. Bugge 39 og Torp 41 tror, at *-te* er opstået af *-tę* under svag Accent. Dette er næppe rigtigt; Formerne må være etymologisk og funktionelt forskellige. Jeg er overbevist om, at vi her har relative Verbalformer af samme Art, som de forekommer i Irsk. Torp har selv påvist, at den Sætning, hvori *prñnavatę* står, er en relativ Sætning; han oversætter: «hoc sepulcrum is qui aedificavit (est) E.» Den regelmæssige Ordstilling er i Lykisk: Subjekt, Verbum; når Verbet står foran Subjektet, dannes der en relativ Sætning (som da fortsættes også efterat Subjektet er nævnet; *ebęñnę tezi mene prñnavatę χapriyę seinepñnepiyetę*

o. s. v. (Torp 27) oversætter jeg: «hoc sepulcrum qui aedificavit est Ch. et qui id assignat . . .»). I Irsk er den regelmæssige Ordstilling: Verbum, Subjekt, og når Subjektet sættes foran, må der dannes en relativ Sætning. Derved falder der Lys på en Række Former, som Torp S. 34 har givet en glimrende Behandling; Torp anser dem for Participier; efter min Mening er det relative Verbalformer[1]; *seiye n̆tatetę* betyder efter Torps ligeså vel som efter min Opfattelse: «og den, som begraver (mod Forbudet), [skal betale] . . .». Også det selvstændige *ę* (Torp 33) anser jeg for et relativt Pronomen (sml. Bugge 66). — Foruden Formerne på *-t* + Vokal, gives der Former på *-d* + Vokal: *n̆tepi-tadi* «skal begrave»; *ttlidi* «han skal betale» ved Siden af *ttleiti* «il comptera»; *tubidi* ved Siden af *tubeiti* «skal bøde». Dette er Konjunktivsformer (Imbert, Mém. IX 224). Det lydlige Forhold kan jeg ikke forklare; dog kan der ikke apriori siges at være noget til Hinder for, at en sådan Veksel mellem *t* og *d* kunde opstå på indoevropæisk Grund. — Formen *n̆tepitasn̆ti* «de skal begrave» står på en eller anden Måde i Forbindelse med de indoevropæiske Aorist- og Futurumsdannelser; man vilde vente, at *s* var blevet til *h*; det kan være restitueret på lignende Måde som i gr. *δώσω*; men det er også muligt, at *s* ligesom i Gen. Plur. er opstået af *z*; i så Fald må Formen sammenlignes med det armeniske Futurum: arm. *tacʿen* «de vil give». — Jeg har dermed udtömt det meste af, hvad der med Sikkerhed kan siges om den lykiske Verbalfleksion; Bugges og Torps Antagelse, at *ttleiti, tubeiti, kumezeiti* «skal betale» er Optativer, tror jeg indtil videre ikke på, men anser disse Former for Indikativ. Derimod har Torp på en fuldtud overbevisende Måde påvist Infinitiver i Lykisk. Dette ser man bl. a. af en Indskrift fra Ksanthos, som Torp har behandlet næsten fuldstændig. Den begynder: «Denne Grav byggede Memruvi, *Xn̆*tenubi's Sön, for sin Slægts Afkom, og for de Staldbrødre med Hustruer, hvem han tillader det»; derefter står Sætningen: *kbiyehis men̆ne niyesu esеden̆nevi epttehi n̆tepitane*; der fortsættes «og de, som begraver, skal . . .» (Angivelse af Bøden). Et Par Enkeltheder i Torps Oversættelse står måske ikke fuldstændig fast; men dog kan man næppe tvivle om, at Grænserne for den midterste Sætning er rigtigt bestemte; Ordet *kbiyehis* kan være Dat.-Gen. Plur. eller

---

[1] For dem, der efterlæser Torps Fremstilling, bemærker jeg, at jeg ikke tror på Ordet *iye iya* «dersom».

Akk. Plur.; Betydningen står fast som «alienus» (Afledning af *kbi* «en anden»). Altså må denne Sætning indeholde det stereotype Forbud mod, at uvedkommende benytter Graven. Ordene er for en stor Del bekendte; *meñne* forekommer i en bilingv Indskrift, hvor Imbert oversætter det «aux gens», medens Torp mener, at det betyder «omnibus»; *esedeñnevi* «Afkom» har Torp slået fast; *epttehi* er «deres»; tilbage står da blot *niyesu* . . . *ñtepitane*; det sidste er en Form af et meget velbekendt Verbum «begrave», hvoraf Indikativ hedder *ñtepi-tąti* (Futurum *ñtepi-tasñti*) og Imperativ *ñtepi-tątu*. Der er da så lille et Spillerum for Gætninger, at det næsten må betegnes som sikkert, at *ñtepitane* er Infinitiv afhængig af *niyesu*, som må indeholde en Nægtelse og et Verbum i Imperativ. I Betydningen «ikke» forekommer Ordet *nipe* (Imbert Mém. IX 225); her har vi åbenbart i samme Betydning en kortere Form, og *ni(y) esu* må oversættes «μὴ ἔστω»; altså «alle uvedkommende skal det ikke være tilladt at begrave deres Afkom». Både Nægtelsen *ni* og Infinitiven *ñtepitane* bekræftes af andre Indskrifter. *esu* er naturligvis en Form af den indoevr. Verbalrod **es* «at være»; måske skal man heraf slutte, at *st* i Lykisk er blevet til *s*; i *qastti* «il payera» må der da foreligge en Restitution af Endelsen.

De lykiske Verber sammensættes hyppigt med Præpositioner, navnlig med *pi*, *hri* (og *hr·ppi* af *hri* + *pi*), *ñta* (og *ñte-pi*), *epñ* (og *epñ-pi*). Eksempler på *epñ* og *epñ-pi* vil man finde hos Torp 14, 15, 17, 27, 31, Bugge 41 (Myra 5, Arneai, Tÿssa, Limyra 12, Tlos), men Bugge og Torp har ikke set, at *epñ* overalt skal forbindes med det følgende Verbum. Mellem Præposition og Verbum kan der nu i Overensstemmelse med en gammel indoevropæisk Sprogbrug ved Tmesis indskydes et eller flere Ord med svagt Eftertryk. Infigeringen (for at bruge et Udtryk fra den irske Grammatik) finder Sted dels efter den første, dels efter den anden Præposition: *ñte-meye-pi-tadi* Torp 15, 17, men *hrppiye-mei-tadi*, *hrppi-beiye-tątu* Torp 29 af de to Verber *ñtepi-tane* og *hrppi-tane* «at begrave». Pronominerne bliver ved denne Infigering tildels noget reducerede i Form. Erkendelsen af dette Forhold er et af de store Resultater af Torps Arbejde.

Det ligger nær i Forbindelse med Fleksionen at betragte Pronominerne og Talordene. To possessive Pronominer står fuldstændig fast. *ehbi* betyder «sin, hans, hendes». Da *b* udtales som *v*, og da *h* er opstået af *s*, tör man dristig med Bugge og

ældre Forskere sammenstille *ehbi* med sanskr. *sva-s* gr. *ὅς ἑός* lat. *suus* sl. *svojĭ*. «min» hedder *ẹmi*; sml. gr. *ἐμός* lat. *meus* o. s. v. De øvrige Pronominer er mere afvigende; «deres» hedder *eptte* eller *epttehi*; det ser ud som en Afledning af det demonstrative Pronomen *ebi*, Akk. *ebẹñnẹ*, Gen. *ebiyehi*, *ebehi*, Akk. Pl. *ebeis*, Plur. Neutr. (?) *ebeiya* (ovenfor S. 79); man har af dette Pronomen endnu Formen *ebeli*, som af Torp 19 udgives for en Genitivform = *ebehi*; men *ebeli* forbindes ikke med et Substantiv, men står alene; det svarer ikke til *ebehi*, men til *ebehi χupa*; *-li* er derfor næppe en Böjningsendelse, men snarere et Substantiv; eller også er *ebeli* et Adverbium; Pronominet *ebi* vokser sammen med *qla* «Folk» til *qlabi*, Dativ *qlayeb* (Limyra 11); ved Infigering i Verbalformer mister det ligeledes ofte sit *e*. Dette Pronomen har man tidligere villet sammenstille med det avestiske demonstrative Pronomen *ava-* slav. *ovŭ*, men denne Sammenstilling forkaster Bugge stiltiende, og det med rette; thi det lykiske *b* mellem to Vokaler kan til Trods for sin spirantiske Udtale ikke være et indoevr. *v*; ved at antage det vilde man indvikle sig i uhjælpelige Selvmodsigelser. Pronominet er etymologisk dunkelt; men det betyder intet; det samme er jo nær ved at gælde om lat. *hic, ille, ollus, iste, ipse* for slet ikke at tale om oldn. *hann* og *hón*. Torp søger at påvise et Pronomen *te* (S. 23, 33, 38, 40); dertil skal Genitiven hedde *teli* (Limyra 32); Pronominet eksisterer måske nok (sml. gr. *τό* oldn. *þat*), men om *teli* har jeg samme Mening som om *ebeli*. Et enklitisk Pronomen *ne* antager Torp måske med rette; sml. i så Fald armen. *na* «den» o. s. v. Endelig må jeg omtale det såkaldte Pronomen *meti mene me* (ovenfor S. 79). Imbert har behandlet det Mém. IX 217; han siger, at det kan være alle Kön og Tal og behandler det altid som et ret ørkesløst «foreløbigt» Pronomen. Torp S. 40 når et Stykke videre end Imbert og får forklaret en Del af Forskellen mellem de varierende Former; navnlig påviser han, at *meti* består af *me* og det relative Pronomen *ti*. Torp gör også Alvor af at opfatte *me* som Pronomen med virkelig konkret Betydning, lader det være styret af en Præposition o. s. v. Men dette er efter min Mening et Tilbageskridt. Ordet er virkelig altid ørkesløst og må være et blot Formord; jeg tror slet ikke, at det er et Pronomen, men anser det for en Partikel, der danner Sammensætning med Verbet (af samme Art som irsk *ro no*, cymrisk *y*) eller ialfald hører nöje til Verbet. [Det står ikke ved Substantiver; *me|siy|ẹni* Torp 19 er «er Herre».] Det enklitiske

-*ne* i *mene* anser jeg derimod i Tilslutning til Torp for et Pronomen. Mærkelig er Ordstillingen *adi meyę* Myra 5, 6 = *meyadę* Limyra 17. Torp har endelig eftervist forskellige Former af et relativt Pronomen *ti*; mærkelig er herved Pronominets uregelmæssige Plads i Sætningen; det står undertiden allersidst i Sætningen, men kan dog også stå i Begyndelsen. Der er endnu mange Uklarheder med Hensyn til dette Pronomen; hvis Torp i det væsentlige har Ret, kan man med Bugge 57 betragte Ordet som et indoevr. **qi* og sammenligne det med gr. *τίς* lat. *quis*. Det må altså oprindelig have været et spörgende Pronomen. Deraf er afledet Ordet *tike*, som Bugge og Torp åbenbart med rette opfatter som et ubestemt Pronomen «nogen»; deraf har man i Pluralis en accusativus genitivi *tisñ̃ke* (Bugge 66).

Om Talordene ved vi kun meget lidt; Ordet for «2» står nogenlunde fast, og også «3» og «100» kan der næppe være Tvivl om. Bugge har ved Sammenligning mellem Psevdolykisk og Lykisk fundet, at det lykiske *kb* kan svare til et lykisk *tb*, og han har ud her fra påvist, at *χąkbi* på Ksanthos-Stelen er et Ethnikon til Bynavnet *Κάνδυβα*. Dette har vundet Bifald hos Six, af hvem Bugge derefter har fået Meddelelse om en Møntlegende *χąkbihe*, hvor Kandyba passer særdeles godt. Det er nu almindeligt anerkendt, at *tu-pm̃̃me* betyder «dobbelt» (Forklaringen er opstillet af Savelsberg og anerkendt af Imbert); ligeledes står det fast, at *kbi* betyder «en anden». Bugge påviser nu, at man i en Indskrift fra Tlos i en Sammenhæng, hvor der åbenhart er Tale om en Bøde, finder Ordene *kbisñ̃n* og *trisñ̃ni* parallelt med hinanden; det andet Ord forekommer endnu en anden Gang på et Sted, hvor der ligeledes er Tale om en Bøde; ligeledes forekommer Sammensætningen *kbisñ̃tąta* to Gange itræk efter Verbet *ttlidi* «han skal betale» i Forbindelse med Ordet *ąm̃̃mąma* «Drachmer»; i Psevdolykisk forekommer på en lignende parallel Måde *tbiplę* og *trpplę*, *trisu* og *tbisu*. Bugge slutter, at *tbiplę* betyder «dobbelt», *trpplę* «tredobbelt», *kbisñ̃n(i)* og *tbisu* «20», *trisñ̃ni* og *trisu* «30». Sml. arm. *eresun* «30» Gen. *eresni*, sanskr. *trinçát* gr. *τριάκοντα* o. s. v. Lykisk vilde altså, som vi også apriori måtte vente, høre til de østindoevropæiske Sprog, som forvandler de indoevropæiske palatale *k*-Lyd til *s*-lignende Lyd. For Tydningen af det psevdolykiske *tbisu* på Ksanthosstelen har Bugge meddelt mig en reel Støtte, som han mener at have fundet. Der er på det pågældende Sted Tale om Ekspeditionen mod Iasos; det kan man slutte af Navnet Amorges, som står et Par Linjer

i Forvejen. Nu beretter Thukydid VIII 28, at Tissafernes udbetalte Peloponnesierne en *στατῆρα δαρεικόν* (= 20 Drachmer) for hver Fange, de havde taget. Bugge mener nu, at der på Stelen står, at den lakoniske (*laχadi*) Hærfører fik 30 Drachmer for hver Høvding, 20 Drachmer for almindelige Folk. Til Trods for den Rolle, Divinationen her spiller, ser jeg ikke, at man let kan unddrage sig Bugges Opfattelse af Stavelserne *kbi-*, *tbi-* og *tri-*, *tr-*; *tbi-* er da selvfølgelig opstået af indoevr. **dvi-* ved en Forskydning fra *d* til *t*, som er Regel i Armenisk. — Et Par Indskrifter viser os et Talord *sñ̃ta* forbundet med en Møntbetegnelse; forud for *sñ̃ta* går det ene Sted *km̃̃ma*, det andet Sted et ulæseligt mindre Talord, hvormed *sñ̃ta* multipliceres; man kan altså kun gætte på «100» eller «1000». Nu forekommer der imidlertid oftere et andet Talord *tąta*, der ligeledes multipliceres med mindre Talord og altså ligeledes må betyde «100» eller «1000»; da *tąta* bl. a. multipliceres med *kbisñ̃-* «20», kan det ikke betyde «100», men må betyde «1000», og *sñ̃ta* betyder altså «100». Den indoevr. Form for «100» var **kmtom* Plur. **kmtā* med palatalt *k*; sml. litavisk *szimta-s* lat. *centum* o. s. v. — Gætning spiller en betydelig större Rolle ved Formodningen om, at *χadrñ̃na* betyder «4», *qarazu* «40» (sml. armen. *kʿaṙasun* «40» af **qtvar-*; lykiske Ord som *χttbą* Akk. «Skade» må da først senere ved Vokaludfald have fået deres Konsonantgruppe), *nuñ̃tąta* «9000», og allermest usikker er Formodningen om, at *tasñ̃* betyder «10» (armen. *tasn*). Talordet *χϑϑa* opfattedes tidligere som «8»; dette opgives af Torp S. 27, åbenbart fordi man venter, at *k*-Lyden i dette Ord i Lykisk blev til *s*; men denne Forventning er ikke berettiget; *k*-Lyden bliver i de fleste østindoevropæiske Sprog behandlet anderledes foran *t* end i andre Tilfælde; sml. armen. *utʿ* «8» ved Siden af *tasn* «ti». Jeg finder derfor ingen Grund til at opgive den gamle Formodning. Om Talordet *km̃̃ma* udtaler hverken Bugge eller Torp sig; efter min Mening er det «5» (af **km̃̃pna* sml. lit. *kùmstė*). — Jeg anser det for rigtigst ikke at benytte Talordene som Argument for Hypothesen om, at Lykisk er indoevropæisk; der er for megen Usikkerhed med Hensyn til Ordenes Betydning; men som Argument mod den indoevropæiske Hypothese kan de ikke bruges.

Der findes, som den foregående Oversigt har vist, en gennemført ikke blot principiel, men materiel Overensstemmelse mellem den lykiske og den almindelig bekendte indoevropæiske Fleksion. Det etymologiske Materiale, som findes hos Bugge, skal jeg ikke

gå ind på, skönt noget af det kan gælde for sikkert. Jeg skal derimod anføre de Lydlove, som man efter Bugges Etymologier må opstille. Det ievr. *e* er i Lykisk bevaret; ievr. *o* optræder som *a* (i Armenisk er også *o* bevaret). Vokalerne *i* og *u* falder ofte bort: Præpositionen *hri* bliver ved Sammensætning med *pi* til *hrppi* «for»; det samme er sket i Armenisk, men rimeligvis noget senere; det samme er som bekendt i en langt senere Tid også sket i Slavisk; man må altså søge efter en fælles fysiologisk Grund, men ikke efter en historisk Sammenhæng. Hvad Konsonanterne angår, er det indoevr. *s* allerede omtalt i det foregående; *j v r l n m* gör som sædvanlig ikke mange Vanskeligheder; Flodnavnet Σίβρος, senere Σίρβις (græsk Ξάνθος) viser en Metathese, som er Regel i Armenisk; dette er atter blot en lydfysiologisk Parallel (som kan fortsættes ud over det indoevropæiske Område: avarisk *gabur* «Hals» Plur. *garbal* o. s. v.). Ved Eksplosiverne har der fundet en Lydforskydning Sted, der i en Del Tilfælde frembringer de samme Resultater som den armeniske (*ñtepi-tane* «begrave» arm. *tam* «jeg giver»), men i Virkeligheden dog er aldeles forskellig fra den armeniske Lydforskydning. Den indtræder kun i Forlyd (i Armenisk også i Indlyd), og den synes at angribe ievr. *bh dh gh* på samme Måde som *b d g* (medens der i Armenisk er tydelig Forskel på de to Rækker). *p* bevares[1] (*pededi* «Fodfolk» ifølge Bugges Meddelelse i et Brev; i Armen. bliver *p* til *h*: armen. *hetevak* «Fodsoldat»); (*b* og) *bh* bliver i Forlyd til *p*; intet lykisk Ord begynder med *b*. *t* bevares, *d* (og *dh*) bliver i Forlyd til *t*; de lykiske Ord, der begynder med *dd* og *ϑ*, er endnu ikke etymologisk opklarede. Det indoevr. palatale *k* bliver til *s*; det palatale (*g* og) *gh* (som i Slavisk bliver til *z* [stemt *s*], i Albanesisk til *d* eller *ð*, i Oldpersisk til *d*) forskydes i den lykiske Forlyd til *t*. Det indoevr. *q* optræder i Lykisk som *χ* (*χñtavata* «Befalingsmand»: irsk *cét* «først», Bugge i et Brev); om det ievr. velare *g* og *gh* har haft samme Skæbne, er usikkert (Etymologien til *χahba* «Svigersön» hos Bugge må opgives); adskillige lykiske Ord begynder med *k*, som rigtignok i en Del Tilfælde er sekundært (*kbi-* af *tbi-*); intet lykisk Ord begynder med *g*. Den lykiske Lyd *q* volder ingen Vanskeligheder; efter Bugges Etymologier vilde jeg opfatte den som et labialiseret *χ* (χ^u; sml. *qarazu* «40», og *qla* «Folk» = sanskr. *kúla-* «Familie» eller

[1] Kun *pr* bliver vel til *hr*, f. Eks. i Præpositionen *hri*.

sanskr. *kulāya-*). Ligesom i de fleste andre østindoevropæiske Sprog har det ievr. *q* også i Lykisk været Genstand for en Modifikation foran *e* og *i*: *ti* «hvilken» *tike* «nogen» af ievr. **qi-*; sml. slav. *čĭ-to* «hvad» gr. *τίς*; efter Bugges Meddelelse skrives Ordet *tike* en enkelt Gang med det modificerede *t*-Tegn, som vi transskriberer *T*; derefter kunde man formode, at dette Tegn egentlig udtrykker et mouilleret *t*. Alt i alt må det siges, at der ikke er nogen Vanskelighed ved at forene det lykiske og det indoevropæiske Lydsystem. Arkwright har påstået, at Lykisk ikke kan være indoevropæisk, da det efter hans Mening opviser en Vokalharmoni af lignende Art som i Tyrkisk og Finsk; når et Ord i en af sine Stavelser har *a* eller *ą*, kan der i de andre Stavelser ikke stå *e* eller *ę*, men kun *a* og *ą*; og omvendt udelukker et *e* eller *ę* i en af Ordets Stavelser *a* og *ą* fra de andre Stavelser til Gunst for *e* og *ę*. I Virkeligheden findes der dog i Lykisk kun visse stærkt begrænsede Tilløb til en sådan Vokalharmoni; men selv om den var fuldstændig gennemført, vilde det ikke bevise nogetsomhelst. Lydlige Processer har ikke noget med Sproggenealogi at göre; jeg skal tillade mig at henvise til, hvad jeg i en anden Anledning har bemærket i nærværende Tidsskrift IV 51 f.

Både Pauli og Kretschmer har mod den indoevropæiske Hypothese brugt de lykiske Slægtsskabsord som Indvending. Disse Ord behandles af Imbert Mém. VIII, dog ikke fuldstændigt (at tilföje *nęne* Mém. IX 220, *muneite* Torp 15 og måske meget mere). Slægtskabsordene hører ganske vist til den konstanteste Del af det ievr. Ordforråd; men dog finder vi f. Eks. i Gotisk de gamle Ord for «Fader» og «Moder» så godt som fuldstændigt fortrængte af *atta* og *aiþei*; i Græsk er de gamle Ord for «Broder» og «Søster» fortrængte af *ἀδελφός* og *ἀδελφή*, i Latin er de gamle Ord for «Sön» og «Datter» fortrængte af *fīlius* og *fīlia*; kort sagt, der er ikke noget af disse Ord, som ikke kan gå tabt; i Albanesisk er de gamle Ord for «Fader», «Moder», «Sön», «Datter», «Broder», «Søster» alle tabte i deres oprindelige Betydning (medens Udtrykkene for Svogerskab mærkeligt nok har holdt sig bedre). Bugge opregner fra Armenisk en Liste på 11 fremmedklingende Slægtskabsord. Men hele Indvendingen med de lykiske Slægtskabsord hører til de Ting, som — for at citere Kretschmer — «let kan blænde den Fjærneresteående», idet «kun den, som beskæftiger sig selvstændigt med dette Sprogs Mindesmærker» kan vinde den rigtige Opfattelse af Sagen. Imbert opregner ganske vist 10 Slægtskabsord, der næsten alle ser meget

fremmedagtige ud. Men Betydningen af Ordene har han i Regelen fastsat ved en Gætning, som er alt andet end tvingende; Betydningen af Ordet *ddedi* findes således ved Hjælp af et Sted, hvor Ordet slet ikke står, men hvor Moriz Schmidt har anvendt det til at fylde en Lakune. Ordet *ęni* skal betyde dels «père», dels «seigneur», men faktisk er det kun den sidste Betydning, der kan læses ud af Indskrifterne; Ordet *esedeñ͂nevi* skal betyde «Broder», men Torp har bevist, at det betyder «Nachkommenschaft»; Ordet *χñ͂na* skal betyde «Moder», et Resultat, som Imbert når ved sin bevislig urigtige Opfattelse af *esedeñ͂nevi*, hvormed Ordet forbindes; efter Torp betyder det «Slægt». Der er kun 4 Slægtskabsord, hvis Betydning forekommer mig at stå fast, nemlig de 4, som oversættes i bilingve Indskrifter: *lada* «Hustru», *tideimi* «Barn (Sön eller Datter)», *tuhes* «ἀδελφιδοῦς, ἀδελφιδῆ», *kbatra* «Datter». De 3 første hører ikke til den faste Stok af indoevropæiske Slægtskabsord, varierer tværtimod i det uendelige gennem de forskellige Sprog; og *kbatra* forekommer mig ikke at se fremmedagtigt ud. Efter de sikre Resultater af Bugges Undersøgelse kan det være opstået af **tvatra*, **dvatra*; og ligeledes kan man i Henhold til en sikret Lydlov antage, at det ievr. **dhughatēr* ved Bortfald af *u* i Lykisk kunde komme til at hedde **dgatra*, **tgatra*. Spörgsmålet er da blot, om **tgatra* kunde blive til **tvatra*. En Overgang fra åbent *g* (*γ*) til *w* og *v* er almindelig i mange Sprog, f. Eks. Dansk. Bugge, hvem jeg har meddelt min Formodning, betvivler Sammenstillingen af *kbatra* med **dhughatēr*, fordi Overgangen fra *tg* til *tv* ikke er bevist (heller ikke modbevist), og fordi *tr* i Talordet *χadrñ͂na* «4» synes at være blevet til *dr*; men han meddeler dog, at han også selv har tænkt på en sådan Sammenhæng og endnu ikke har opgivet den ganske. Ordet ser under alle Omstændigheder alt andet end fremmedagtigt ud (sml. polsk *cora*, *córka* «Datter», hvor ligeledes Bortfaldet af *u* er Skyld i det afvigende Udseende, serb. *kći* slovensk *hči* »Datter»; eller sammenlign skotsk gælisk *piuthar* «Søster» af ievr. **svesōr*), men det afviger unægtelig stærkt fra arm. *dustr* «Datter».

Den indoevropæiske Hypothese vilde unægtelig være alvorlig truet, hvis det kunde påvises, at Lykisk stemte overens med en eller anden ikke-indoevropæisk Sprogæt. Sharpe begyndte sine Undersøgelser med den forudfattede Mening, at Sproget var semitisk, men han kom hurtig bort derfra og erklærede det for indoevropæisk. Dette gör hans sunde Sans Ære; thi den se-

mitiske Sprogbygning er både principielt og materielt aldeles inkommensurabel med den lykiske. I den senere Tid synes man derimod mere tilböjelig til at vende Blikket mod Kavkasus. Tomaschek (Mitth. d. Wien. anthrop. Ges. 22 (1892), Sitzungsberichte S. 3) siger, at han har forsøgt at forklare Lykisk ved Hjælp af Georgisk, Mingrelisk og Lazisk, men «ohne Erfolg». Der er ingen Grund til at gentage Tomascheks Forsøg; derimod spörger Kretschmer S. 377, om ikke karisk *ἆλα* «Hest» (Steph. Byz. under *'Αλάβανδα* og *'Υλλούαλα*) er identisk med avarisk *'ala* «Hoppe». Tendensen til at vende Blikket i Retning af denne Gruppe af kavkasiske Sprog kunde tænkes at få ny Næring ved Prof. Vilh. Thomsens Påvisning af lyk. *χupa* «Grav» i avarisk *xob* «Grav» ($x = \chi$) Gen. *xabál* Plur. *xóbal* (hvilket iøvrigt genfindes i hyrkanisk h'*wäv* Plur. h'*wävri* «Grav»), Nu er imidlertid Fleksionen i denne Gruppe af kavkasiske Sprog atter fuldstændig inkommensurabel med Lykisk; man kan sno sig bort herfra ved at sige, at disse Sprog, som åbenbart har gennemgået en rapid Udvikling, let i Løbet af et Par Tusende År kan have sat ét Sæt Fleksionsendelser overstyr og lagt sig et nyt Sæt til. Aldeles plausibelt klinger dette ikke; og nu har disse Sprog en anden formel Ejendommelighed, som synes at have modstået Tidens Tand bedre; det er en ejendommelig Forlyds- (Indlyds- og Udlyds-) Fleksion til Betegnelse af Hankön, Hunkön, Intetkön og Flertal; Hankön udtrykkes i Avarisk ved et *w*, Hunkön ved *j*, Intetkön ved *b*, Flertal ved *r*: *was* «Sön», *jas* «Datter», *bas* «Unge af et Dyr»; *wugo* «han er», *jigo* «hun er», *bugo* «det er», *rugo* «de er»; *hawula*, *hajula*, *habula*, *harula* «han, hun, det, de göres»; Præsens Participium af Verbet «være»: *wugeu*, *jigei*, *bugeb*, *rugel*. Denne Ejendommelighed findes i en hel Række af Sprog: Hyrkanisk, Kasikumykisk o. s. v. Men også heraf er der intetsomhelst Spor i Lykisk. Ligeså lidt stemmer de lykiske Pronominer med Avarisk eller andre Sprog af denne Gruppe. Der kan da ikke være Tvivl om, hvorledes man skal opfatte de eventuelle Overensstemmelser i Ordforrådet mellem Kavkasisk og Lykisk. De må opfattes ganske på samme Måde som de langt talrigere Overensstemmelser mellem Kavkasisk og andre indoevropæiske Sprog, nemlig dels som Låneord fra Indoevropæisk, dels som rene Lygtemænd. Til Låneordene regner jeg ligesom Bugge Ordet *xob* og anser altså Prof. Thomsens Sammenstilling for rigtig; måske er også *'ala* «Hoppe» et Låneord fra de indoevropæiske Sprog i Lilleasien. Til de rene Lygte-

mænd regner jeg en eventuel Sammenstilling af lyk. *lada* «Hustru» med avarisk *thladi* «Hustru», Gen. *thladijathlul* Plur. *thludbi*; *thl* er her en typografisk Nødhjælp for en enkelt Lyd, der af Schiefner beskrives akustisk som en Blanding af et *t* eller *þ* og et *l*. Til denne Lyd og tre lignende avariske Lyd svarer i Hyrkanisk, Kasikumykisk, Kyrinisk o. s. v. forskellige gutturale Spiranter og dermed beslægtede Lyd, men ikke *l*. Jeg kan ikke se, at en Sammenstilling af *thladi* med lyk. *lada* vilde være bedre end den berömte Kombination af lyk. *lada* med engelsk *lady*, som den stakkels Sharpe har måttet høre ilde for endnu i sin Grav (eng. *lady* er oldengelsk *hlǽfdige*). Cand. mag. Rosznecki gör mig opmærksom på oldrussisk *lada lado* «Ægtemand» «amasius, amasia» (også en tilfældig Lighed?).

Jeg slutter mig uden Forbehold til Bugge i alle hans Hovedresultater og mener ligesom han, at Lykisk var et indoevropæisk Sprog, som stod i et vist nærmere, men ingenlunde nært Forhold til Armenisk. Men dermed vil jeg ingenlunde benægte, at der i Lilleasien også kan have boet ikke-indoevropæiske Folk; Kretschmer er i Tvivl om, hvorvidt han skal regne Kappadokien med til sin lilleasiatiske Sprogæt; jeg vilde forandre dette til en Tvivl om, hvorvidt Kappadokien var beboet af Indoevropæere. Karolidis har (Citat hos Kretschmer) gjort opmærksom på nogle fremmede Elementer i den græske Dialekt nord for Taurus, deriblandt Talord som *lingir* «6» *tatli, tutli* «7» *matli, mutli* «8» *danjar tsankar* «9». Hvis disse Talord hidrører fra den gamle Befolkning, var denne ikke indoevropæisk. Fra dette Nabolag stammer de såkaldte hittitiske Hieroglyf-Indskrifter, som Assyriologen Jensen mener at have dechiffreret og derved at have fundet et ievr. Sprog, som stod nær ved Armenisk. Ingen indoevropæisk Sprogforsker har endnu, synes det, sat sig ind i dette Spörgsmål, hvis Løsning under alle Omstændigheder ikke kan afficere vort Resultat med Hensyn til Lykisk.

Kretschmers Antagelse af en förgræsk Befolkning af Ikke-Indoevropæere i Hellas svæver indtil videre i Luften. De Stednavne, han opererer med, er sikkert indoevropæiske. At vi har ugræske Indskrifter fra Lemnos og Kreta, beviser intet for det egentlige Grækenland. Med Hensyn til Kreta skal jeg bemærke, at den Indskrift fra Praisos, som Kretschmer henviser til (også aftrykt hos Evans, Cretan pictographs and præ-phænician script, London 1895), vel er ugræsk, men derfor ikke så lige u-indoevropæisk; efter Herodot VII 92 skulde der være Slægtskab

mellem Lykiere og Eteokretere (også den ugræske Indskrift fra Assarkevi i Pamfylien CIG. Nr. 4342 c[2] [Bind III S. 1161] kan meget vel stamme fra et indoevropæisk Folk). Men heller ikke Bugges Hypothese om en förgræsk Befolkning af lilleasiatiske Indoevropæere kan jeg anse for berettiget. Overensstemmelserne i Stednavnene er sikkert imaginære, skönt de synes at have været store nok til at foranledige Grækerne til på Kreta og andre Steder at omforme nogle af de fremmede Navne efter græsk Mønster, give dem den græske Endelse *-νϑος* og accentuere lilleasiatiske Navne som *Τερμησσός* efter det hjemlige *Ἰλισσός, Κηφισσός* o. s. v. Nogen Sammenhæng mellem Lykisk og Etruskisk kan der heller ikke antages, da Etruskisk efter sine Talord og efter sin Fleksion må anses for ikke-indoevropæisk. Hvis man vil holde fast ved Herodots Beretning I 94 om, at Etruskerne skulde stamme fra Lydien, så må man herved tænke på en ikke-indoevropæisk Befolkning, som i sin Tid kan have boet i Lydien. Thi det er vel sandsynligt, at de indoevropæiske Folk, för de nåede at sætte sig fast i Lilleasien, først måtte overvinde en ældre ikke-indoevropæisk Befolkning; og heller ikke for den historiske Tid vover jeg at trække aldeles bestemte Grænser mellem den indoevropæiske og den ikke-indoevropæiske Befolkning i Lilleasien, om end i det hele taget det Område, som Kretschmer hævder for sin lilleasiatiske Sprogæt, må have været indoevropæisk.

Etymologiske Smaating.

Af Joh. Forchhammer.

Etymologien er en farlig Videnskab at vove sig ind paa; men naar man i et halvt Aarhundrede har syslet med et fremmed Sprog, kan der ogsaa paa dette Omraade være Spørgsmaal, der atter og atter komme frem, Tanker, der ikke lade sig afvise. Til at klare og forme mine Tanker har jeg søgt og velvillig fundet Bistand hos den Mand, der i saadanne Spørgsmaal er den første Kender i vort Land; men jeg vil derfor ikke gøre nogen medansvarlig for, hvad der i det følgende maatte findes mindre rigtigt.

1. aspernari

har intet med *spernere* at gøre, men er sammensat af Præpositionen *abs* (der foran *p* gaar over til *as*, jfr. *aspellere, asportare*) og Stammen i det græske *πτέρνη* Hælen, Hasen, det latinske *perna* (*pernas succidere*

Ennius). Heraf kommer Adj. *pernix* fodrap (Plautus Mil. glor. 632 Uss.[2] maa der utvivlsomt med *S. Bugge* læses *pernix sum pedibus, manibus mobilis*). — *Aspernari* betyder altsaa egentlig *sparke fra sig* (derfor deponens), *fodse*, og denne Grundbetydning mener jeg at kunne spore i Ordets Brug. Det er mere energisk end *spernere*. Fra Tankens Side kan sammenlignes det græske ἀπολακτίζειν Æschyl. Prom. 654, jfr. Eum. 130.

2. ajo — ago — ambigo — ambages.

Et ikke uinteressant Spørgmaal er det, om et Ord, der paa et vist Trin af Sprogudviklingen savner den rette Livskraft, kan overføre noget af denne paa et lydlig nærliggende, mere livskraftigt Ord — som *ajo* paa *ago*.

At *ind-igitare*, *prod-igium*, *ad-agium*, *axare* hører sammen med *ajo*, ligesom *magnus* og *magis* med *major* (oprindeligt **mahjor*, **ahjo*), synes Sprogvidenskaben at anse for sikkert. Lydlig er der vel saaledes Intet til Hinder for at sætte *ajo* og *ago* i Forbindelse med hinanden.

Jeg gaar nu over til Betydningen. Det latinske *ago* og det græske ἄγω har fælles Udgangspunkt (*agere et ferre*, ἄγειν καὶ φέρειν); ogsaa i overført Betydning følges de et Stykke ad: men saa gaar *agere* videre paa egen Haand. Naar man siger *gratias agere* «takke i Ord» og kun i Ord, ligger det Spørgsmaal nær, om ikke et *gratias ajo* er blevet til e *gratias ago*. Overhovedet bruges *agere* i mange Forbindelser (*agere cum senatu, cum populo*), hvor den mundtlige Forhandling, *Ordet*, ikke det ydre Foredrag, er Hovedsagen. Til en saadan Overgang findes intet tilsvarende i det græske ἄγειν.

Tydeligere end i det enkelte Verbum træder Forholdet til *ajo* frem i Sammensætningen *ambigo* (uden Perf. og Sup.). Man kunde næsten kalde det en Sammensætning af *amb-* og *ajo*, i den Grad træder Grundbetydningen af *ago*, der spores i alle andre Sammensætninger, tilbage i denne. (I Tac. Ann. VI 15 maa *ambigens* være forskrevet for *ambiens*, som Rhenanus har genindsat.) I *ambāges* træde begge Betydninger frem, men medens Betydningen Omsvøb i Tale, Tvetydighed, allerede findes hos Plautus og Terents, forekommer Betydningen *Omvej* først i den augusteiske Tid. Jeg vil her minde om *adagium* Ordsprog, som man nu er enig om at henføre til Stammen i *ajo*.

Anmeldelser.

Babrii Fabulae Aesopeae, recognovit, prolegomenis et indicibus instruxit *Otto Crusius.* Accedunt fabularum dactylicarum et iambicarum reliquiae. Ignatii et aliorum tetrasticha iambica recensita a Carolo Friderico Mueller. Lipsiae 1897, Teubner. XCVI + 440 pp.

Medens adskillige af de vigtigste græske Forfattere efter 400 Aars Forløb endnu ikke foreligger i Udgaver, der virkeligt giver et paalideligt og udtømmende Billede af Overleveringens Kjendsgjerninger, er der efterhaanden kommet en Række fyldestgjørende Bearbejdelser af senere og mere afsides Litteraturværker. Det maa ogsaa betegnes ligefrem som en videnskabelig Pligt for Udgiveren af et saadant at sørge for, at Arbejdet ikke behøver at gjøres om; det er jo givet, at en saadan Udgave kun bliver benyttet ved videnskabelige Undersøgelser, der kræver den største Exacthed, og at den ikke bliver afløst for det første; et Tilfælde som det, vi nyligt har oplevet med Sittls Firmicus Maternus, der strax blev puttet i Papirkurven, er vel til stor Ære for Forlæggerens Samvittighedsfuldhed, men for dyrt til at forekomme ret ofte. Allerbedst er det, naar en hel lille speciel Litteraturgrens Bo bliver gjort op en Gang for alle, saaledes som det er sket i R. Försters mønsterværdige Scriptores Physiognomonici. Noget lignende synes nu at skulle opnaas for den græske Fabellitteraturs Vedkommende. Der bebudes en Udgave af de prosaiske Fabler ved competente Forskere — hvor uheldig Halms Udgave af Aisop er, erfarer man med Forskrækkelse af Crusius' Note S. XXIII —, og de versificerede foreligger i den ovenfor anførte Udgave af Crusius med et vistnok udtømmende Materiale. Udgiveren, der nu er bleven Erwin Rohdes Efterfølger i Heidelberg, har i 20 Aar syslet med Babrios (S. XCV) og med det nærstaaende Emne de græske Paroemiographer, af hvilke han forhaabentlig snart vil levere en sammenfattende Bearbejdelse. I de udførlige Prolegomena (S. I—XCV) har han resumeret Resultaterne af disse Studier (I de codicibus, II de paraphrasibus, III de imitatoribus, IV de arte metrica; V indeholder en Oversigt over nyere Behandlinger af Babrios, bl. a. en velbegrundet Afvisning af Rutherfords Atheteser og nogle uudgivne Notitser af Bergk, VI behandler kort de andre versificerede Fabler, som Bindet indeholder), og ved hver Fabel er de sproglige og reale Paralleler samlede, ligesom udførlige Indices (S. 297—433), deriblandt navnlig S. 312—415 sermo Babrianus, letter Benyttelsen i forskjellige Retninger. De første 123 Fablers Text beror næsten udelukkende paa den codex Athous, som var en af de faa

virkelige Frugter af den græske Svindler Minoides Minas' Opdagelsesrejser. Haandskriftet er nu i British Museum, og en omhyggelig Collation foreligger i Eberhards Udgave; et Facsimile af første Side bringer det foreliggende Bind. Det er en byzantinsk Skolebog fra XI.—XII. Aarh. og meget stærkt overarbejdet, som det plejer at gaa med den Art Litteratur. Ved Siden af den er benyttet Vatic. 777 efter Knölls Collation, som er eneste Kilde for Fablerne Nr. 124—135. Det er et Fabelcorpus fra XV. Aarh. og antages at hænge sammen med en forsvunden Cryptoferratensis (S. VIII ff.). Et Par enkelte Fabler findes paa en mærkelig, endnu ikke opklaret Maade spredt i nogle Hdss. og en Aldina fra XVI.—XVII. Aarh.; navnlig er det ikke godt at forstaa, hvorledes Nr. 58, der ellers kun staar i Athous (bragt fra Athos 1843), har forvildet sig til cod. Harleianus 3521 s. XVII. For faa Aar siden fik Babrioslitteraturen en interessant Tilvæxt i nogle Voxtavler fra Palmyra (nu i Leiden, 2 Facsimiler hos Crusius), hvorpaa en Skoledreng i III. Aarh. har skrevet nogle mere eller mindre fri Gjengivelser af babrianske Fabler, deriblandt nogle hidtil ubekjendte (Nr. 136—39). Crusius benytter dem i en revideret (S. XI) Collation af Udgiveren Hesseling. Netop den Anvendelse til Skolebrug, som Babrios saaledes fandt, har forvansket den oprindelige Form, som Suidas endnu synes at have havt, i høj Grad, men tillige bevirket, at Supplementer til den meget ufuldstændige Athous kan findes rundt om hos andre Skolebogsforfattere og Efterlignere eller i prosaiske Paraphraser, hvor den choliambiske Form hist og her skinner igennem. Fra saadanne secundaire Kilder stammer Nr. 140—206 foruden de tvivlsomme og uægte Nr. 207—254. S. 213—48 samler de faa Rester af Fabler i daktyliske og iambiske Versemaal. S. 249—296 endelig indeholder et andet Appendix, 57 tetrasticha iambica af lignende Indhold, forfattede i IX. Aarh. af Ignatios Diakonos, og nogle senere Efterligninger; denne Del er besørget af Byzantinisten C. Fr. Müller.

Forhaabenligt kan denne flittige og omhyggelige Udgave bidrage til at klare de mange uløste Spørgsmaal, som dette lille Litteraturfelt endnu stiller; af Crusius' Artikel om Babrios hos Pauly-Wissowa fremgaar det, hvor gaadefulde hans Person, Levetid og Forhold endnu er.

J. L. H.

Acta apostolorum sive Lucae ad Theophilum liber alter. Secundum formam quae videtur Romanam ed. *Fr. Blass.* Lipsiae 1896, Teubner. XXXII + 96 pp.
Euangelium secundum Lucam sive Lucae ad Theophilum liber prior. Secundum formam quae videtur Romanam ed. *Fr. Blass.* Lipsiae 1897, Teubner. LXXXIV + 120 pp.

In Novo Testamento nostris temporibus a viris philologis plerumque neglecto ac theologis relicto campum invenit præclarus philologus Fridericus Blass. Qui postquam abhinc aliquot annos Actorum apostolorum editionem maiorem commentario illustratam in lucem miserat, in qua duas illius libri formas olim exstitisse demonstrare conatus est[1]), postea non solum eorundem Actorum, sed Euangelii quoque Lucani eam formam, quam Romanam appellaverat, seorsum edidit. Hæ editiones, quas hic mihi recensendas proposui, non modo philologis ac theologis, sed omnibus, pæne dixi, qui Christianam profitentur religionem, notæ esse debent. Constat jam pridem e codicum versionumque antiquarum ac patrum ecclesiasticorum testimonio, varias librorum sacrorum ex antiquo tempore formas sive recensiones fuisse, ex quibus orientalis atque occidentalis, quæ vocantur, locum potissimum occupaverunt; illud vero novi Blassius attulit, quod eorum librorum, qui Lucæ auctori ascribuntur, in quibus multo magis quam in ceteris Novi Testamenti scriptis recensiones inter se differre videntur, non solum duas formas accurate secernere, sed utramque etiam ad ipsum Lucam auctorem referre studuit. Præter enim vulgatam editionem Theophilo missam, quam Antiochenam vocat, aliam quoque Romanorum in usum Lucam paravisse ait, quæ quamquam minus percrebruerit, æque tamen genuina habenda sit. Neque hoc satis: contendit etiam Actorum editionem Romanam Antiochenæ ætate antecellere, Euangelii vero Antiochenam Romanæ; utriusque enim libri formam uberiorem antiquiorem esse opinatur. Rem sic explicat, ut Euangelium suum Lucam in Palæstina scripsisse putet, tum postquam Pauli comes Romam venisset, illic alteram ejus editionem paravisse nec multo post Acta confecisse atque edidisse, denique quum in Asiam revertisset, alteram Actorum editionem paravisse ac, sicut priorem Euangelii, Theophilo misisse[2]).

In formis secernendis ea exstat difficultas, quod neutra usquam integra tradi videtur. Unus tamen codex multa servavisse videtur, quæ formæ Romanæ propria sint, codex Cantabrigensis Bezæ, qui

[1]) Acta apostolorum ed. Fr. Blass. Editio philologica. Göttingen 1895.
[2]) At non video, cur in Romanis quoque editionibus Theophilum alloquatur.

D littera vulgo signatur; præterea autem versionum quarundam latinarum syriacarum aliarumque codices multi eandem formam ex parte sequi videntur. Sed admodum lubricum est formas recte discernere; ita plerumque omnia inter se commixta sunt, neque hoc semper contendi potest, editiones nostras vulgatas formam ubique Antiochenam exhibere: Sinaiticus quidem codex ex forma Romana nonnulla continere videtur. Neque ipsum editorem hæc difficultas fefellit: ingenti formæ Romanæ testium numero congesto, his verbis rationem suam explicat: *ex his igitur tot testibus colligendum eligendumque fuit, quod ad formam Romanam pertinere videretur,* ac fatetur etiam, euangeliorum formas pristinas restituere humanum fortasse ingenium excedere (Euang. ed. p. LXXVIII). Nec potest negari, testimonia pro forma Romana allata sæpe non multum ponderis habere. Locis enim haud ita paucis ex uno codice latino vel syriaco formam Romanam restituere ausus est editor. Velut Euang. III 10 et IV 14 verba quædam formæ Romanæ abjudicavit, quia in uno codice latino omittuntur, et III 11 alium codicem latinum secutus omisit voc. *ποιείτω*; aliis autem locis, ut II 51 et IV 38 seq., Syrum solum Lewisianum secutus est. Permulta omnino exempla afferri possunt, ubi unius vel paucissimorum, nec semper eorundem, codicum testimonio confisus formam Romanam restituere sibi visus est. Potest igitur quæri: quo jure, si non omnia, at tamen pleraque, quæ cum vulgata forma discrepant, formæ ascribis Romanæ? cur duas tantum formas ponis, Antiochenam et Romanam, ac non tres vel quattuor? esset quidem difficilius maiorisque etiam quum audaciæ tum sagacitatis, neque ideo per se minus probabile. Concedendum tamen est, locis plerisque duas solum apparere recensiones, eam autem, quam Romanam vocat Blassius, plus quam unius codicis testimonio confirmari. Sint igitur duæ recensiones, etiamsi non ubique recte a Blassio distinctæ sunt vel omnino distingui possunt; videamus jam, quæ ratio inter eas intersit.

Animadvertendum est primum, ubique fere formas duas verbis solum, non rebus discrepare. Verba autem sæpe multum differunt, atque ita quidem, ut Euangelii forma Romana, Actorum Antiochena plerumque brevior sit. Hinc arma petivit Blassius; iis enim, qui formam Romanam interpolatori tribuunt, mirum in modum illum interpolatorem egisse opponit, quum sensum nusquam fere mutaret, verba autem illic contraheret, hic uberiora redderet. Immo ipsum Lucam et in Euangelio et in Actis denuo edendis verba sua contraxisse opinatur. Formam autem contractiorem pro recentiore habendam esse non diserte demonstrat; verbis additis *ut fit* (Euang. ed. p. LXXIX), hanc rem actam esse arbitratur. Videamus jam exempla, quæ ita afferam, ut ex sinistra parte ponam formam Antiochenam, ex dextra autem formam Romanam, qualem restituit Blassius.

Euang. VII 38:

καὶ στᾶσα ὀπίσω παρὰ τοὺς πόδας αὐτοῦ, κλαίουσα τοῖς δάκρυσιν ἤρξατο βρέχειν τοὺς πόδας αὐτοῦ.	*καὶ στᾶσα ὀπίσω, τοὺς πόδας αὐτοῦ κλαίουσα τοῖς δάκρυσιν ἔβρεξεν.*

Hic et brevior et melior est forma Romana, nec dubium esse potest, quin ex correctione orta sit; quis vero correxerit, non patet. Idem fere accidit Euang. XXIII 12:

ἐγένοντο δὲ φίλοι ὅ τε Ἡρώδης καὶ ὁ Πιλᾶτος ἐν αὐτῇ τῇ ἡμέρᾳ μετ᾽ ἀλλήλων· προϋπῆρχον γὰρ ἐν ἔχθρᾳ ὄντες πρὸς ἑαυτούς.	*ὄντες δὲ ἐν ἀηδίᾳ ὁ Πιλᾶτος καὶ ὁ Ἡρώδης, ἐγένοντο φίλοι ἐν αὐτῇ τῇ ἡμέρᾳ.*

Ex Actis autem facile est locos enumerare, ubi forma Antiochena ex correctione orta esse videatur, ut V 38 sq., ubi tamen minus feliciter verba contracta sunt:

ὅτι ἐὰν ᾖ ἐξ ἀνθρώπων ἡ βουλὴ αὕτη ἢ τὸ ἔργον τοῦτο, καταλυθήσεται· εἰ δὲ ἐκ θεοῦ ἐστιν, οὐ δυνήσεσθε καταλῦσαι αὐτούς, μή ποτε καὶ θεομάχοι εὑρεθῆτε.	*ὅτι ἐὰν αὕτη ἡ ἐξουσία ἀνθρωπίνου θελήματος ᾖ, καταλυθήσεται ἡ δύναμις αὐτῆς· εἰ δὲ αὕτη ἡ ἐξουσία ἐκ θεοῦ θελήματός ἐστιν, οὐ δυνήσεσθε καταλῦσαι αὐτούς, οὔτε ὑμεῖς οὔτε βασιλεῖς οὔτε τύραννοι· ἀπέχεσθε οὖν ἀπὸ τῶν ἀνθρώπων τούτων, μή ποτε καὶ θεομάχοι εὑρεθῆτε.*

His locis aliisque compluribus nihil impedit, quo minus Blassium sequamur, ac ne iis quidem, ubi discrepantia per se levissima appareat, sicut *διεχλεύαζον λέγοντες* pro *διαχλευάζοντες ἔλεγον* (Act. II 13), *δέ* pro *καί* vel similia. De hac pauca addere libet. Invenimus in Euangelii forma Romana undequadragies *δέ*, ubi forma Antiochena exhibet *καί*, at bis tantum *καί* pro *δέ*. Hoc si etiam in Actis appareret, haberemus, quo Blassium confutaremus; neque enim appareret, qua re commotus Lucas Romanis scribens *δέ* præferret. Invenimus autem in Actorum forma Romana sæpius *καί* pro *δέ* quam *δέ* pro *καί* (illud vicies semel, hoc novies, ni fallor). Talia cur mutaret, non habebat interpolator, sed illis hoc haud improbabiliter annumerari posse videtur, quæ ipsum Lucam imprudentem mutavisse Blassius opinatur.

Est tamen, ubi in ea quæ dicitur forma Romana interpolatorem deprehendere mihi videar. Ipse Blassius in forma An-

tiochena interpolationem subesse suspicatur Act. XIII 4 (*ἐκπεμφθέντες ὑπὸ τοῦ ἁγίου πνεύματος* pro *ἐξελθόντες ἀπὸ τῶν ἁγίων*), quod minus certum mihi videtur; potius credo, quod ille fieri posse admittit, Act. XV 39 corrupta esse verba cod. D *τότε Βαρνάβας παραλαβὼν .... ἔπλευσεν* pro *τόν τε Βαρνάβαν παραλαβόντα .... ἐκπλεῦσαι.* At non credo, Act. XV 20 inter ea, quibus abstinere jubebantur Christiani ex paganis conversi, ipsum addidisse Lucam verba *καὶ ὅσα μὴ θέλουσιν ἑαυτοῖς γίνεσθαι, ἑτέροις μὴ ποιεῖν* (ac similiter XV 29), quæ verba cum ceteris minime congruunt; sin autem scripsit, non habuit, cur in altera editione omitteret. Dubius est etiam locus Act. I 2:

ἄχρι ἧς ἡμέρας ἐντειλάμενος τοῖς ἀποστόλοις διὰ πνεύματος ἁγίου, οὓς ἐξελέξατο, ἀνελήμφθη.	*ἐν ᾗ ἡμέρᾳ τοὺς ἀποστόλους ἐξελέξατο διὰ πνεύματος ἁγίου καὶ ἐκέλευσε κηρύσσειν τὸ εὐαγγέλιον.*

Recte vidit Blassius, hunc formæ Romanæ locum cum Euang. XXIV 51 bene consentire; ibi enim in forma Romana omissis verbis *καὶ ἀνεφέρετο εἰς τὸν οὐρανόν* nulla ascensionis mentio fit. Is igitur, qui in Actorum initio res Euangelii Romani breviter expositurus erat, non poterat scribere, quæ in forma Antiochena legimus; quæ autem legimus in forma Romana, cum utroque Euangelio consentiunt, neque quisquam habuit, cur mutaret. Hinc mihi colligendum esse videtur, hoc loco verba formæ Romanæ ex correctione orta esse; interpolatori scilicet Euangelium solum Romanum notum erat.

Ne iis quidem locis sane paucis, ubi non solum verba, sed etiam sensus mutatus est, facile est utriusque formæ Lucam auctorem existimare.

Euang. IX 62:

οὐδεὶς ἐπιβαλὼν τὴν χεῖρα ἐπ' ἄροτρον καὶ βλέπων εἰς τὰ ὀπίσω εὔθετός ἐστιν τῇ βασιλείᾳ τοῦ θεοῦ.	*οὐδεὶς εἰς τὰ ὀπίσω βλέπων ἐπιβάλλει τὴν χεῖρα ἐπ' ἄροτρον.*

Act. III 8:

καὶ ἐξαλλόμενος ἔστη καὶ περιεπάτει.	*καὶ περιεπάτει χαίρων καὶ ἐξαλλόμενος.*

Hoc enim loco mutatus videtur esse sensus voc. *ἐξαλλόμενος (exsultans)*, quod auctori vix imputandum est.

Apparet igitur, magnum esse dubitationi locum; sive recte contendit Blassius, utriusque formæ auctorem ipsum Lucam esse, sive non recte, nonnullas tamen discrepantias esse concedendum est, quæ ita explicari nequeant. Fortasse igitur alio loco alia

ratione agendum est. Pro sua autem ratione hoc validissimum argumentum Blassius attulit, quod in nullo alio Novi Testamenti libro præter Acta atque Euangelium Lucanum duas formas distinguere possumus. At quum in his quoque, ut vidimus, difficillimus nonnumquam hic labor sit, quæro, nonne exspectare liceat criticum tanta sagacitate præditum, ut in ceteris quoque scriptis similem inter magnam variarum lectionum multitudinem disiunctionem inveniat. Quo facto discrepantiarum genera distingui poterunt; ea enim certe, quæ alibi quoque invenientur, auctori ascribi non poterunt.

Quamvis igitur multa ad rationes suas confirmandas attulerit editor, multum tamen abesse puto, ut eas satis demonstraverit. Incertum enim est, quod pro fundamento subiecit: duarum formarum distinctio; incertius igitur, quod in eo fundamento exstruxit. Neque tamen neglegendum est eiusmodi studium, immo summa attentione dignum. Nec prætermittendum esse videtur, si vera sint, quæ ille demonstrare studuit, magna ex parte irrita cadere, quæ de origine librorum Novi Testamenti theologi Tubingenses aliique multi disputaverunt. Graves igitur quæstiones cum iis cohærent, quæ in his editionibus tractantur; dubium est, possintne hac ratione expediri, sed opera est danda.

Joannes Ræder.

H. Eitrem: W. M. Thackeray's Book of Snobs. Kristjania 1897, Norli. 137 s.

I Kristjania har filologisk forening påbegyndt den gode plan at levere kommentarer til nyere udenlandske literaturværker. Som første led i rækken foreligger Thackerays bog om snobber. Det er vel den af Th.'s bøger hvis fulde tilegnelse kræver mest i retning af kendskab til den tid da den så lyset. På den anden side kan bogen om snobber imidlertid læses uden dette specialkendskab. Troligvis vil det store publikum, selv efter hr. Eitrems bog, gå til *Book of Snobs* uden at tage kommentaren til hjælp. Desværre blir det vel kun blandt studerende at kommentarer som foreliggende finder deres publikum. Ud fra denne opfattelse er da anmældelsen skrevet. Først og fremmest vidner hr. Eitrems kommentar om stor samlerflid. Man har imidlertid en følelse af at bogen vilde have vundet ved at blive gennemset endnu en gang før dens udgivelse. Der er vel al god grund til at dvæle noget ved den måde, hvorpå forfatteren har løst sin opgave. Min første indvending er den at bogen lider under de mange citater og digressioner. Således omtales s. 76 et naturforskermøde i Southampton 1846, som Th. lige nævner, og dertil knyttes ikke mindre

end 27 linjer i kommentaren; 3 eller 4 linjer vilde dog være fuldt ud nok. S. 82 meddeles at Th. ikke holdt af støjende musik, og der følger et citat på 13 linjer uden karakteristisk indhold osv., osv. Ikke sjældent er glosser forklarede flere gange (tit er de endda forbigåede første gang de forekom). Hvilke glosser der er forklarede, og hvilke ikke, synes meget vilkårligt. Således forklares f. ex. *birch*, *pantry*, men ikke *cut up well* (efterlade sig formue ved sin død), *Chester cup* (Chester-prisen) o. a.

Aarstal er ikke altid helt sikre. For exempel angir Encyclop. Brit., at *Journey from C. to C.* udkom 1844, medens Ryland og Wülcker har 1845, Shaw og Eitrem 1846. Med urette ansætter E. *Pelham* til 1834, bogen udkom 1827. Kap. XXVI i Tauchnitz-udgaven siger Ponto at han læser *the History of England*. Hvad er det for en bog? Macaulays berømte værk udkom først 1848 (2 år efter at dette kap. skreves).

Cowes ligger paa nordsiden af Wight (ikke på sydsiden, s. 69). Ordforklaringerne er undertiden urigtige. *vapour* = prale (ikke = vrøvle, s. 95), *kit* hellere = oppakning, udstyr (end husgeråd, s. 36), ne. *to lark* i betydn. drive løjer er historisk forskelligt fra *to lark* fange lærker (jvf. C. D. og Skeat); *in full fig* (s. 89) kommer selvfølgelig af *in full figure* og det er urimeligt at nævne «figen-etymologien»; ordet *bagman* existerer endnu (Savage, A modern Corsair, 84: above the rank of bagman or mere commercial traveller). Hessen hedder *Hesse* på eng. (s. 69). Navneforklaringerne er vel gennemgaaende rigtige. S. 42 står hos E. *crumpet* (måske er det en af de mange trykfejl) som forklares = *head*. Tauchnitz-udg. har *crump*, som betyder vantrivning (hvad der passer fortræffeligt med billedet af Mr. Crump). I *Miss Wirt* ligger vel det tyske ord *Wirt*.

Med hensyn til engelsken har jeg bl. a. noteret flgd.: he had become (for: come) of age; at his visit in England (for: on [during] his v. to E.); a World's history (for: a History of the World); the leading street (for: the principal [chief] s.); his chauvinisme is railed (for: railed at); the railway accidents were frequent in 1846 (hellere uden artikel). Det hedder ikke king-of-arms, student-at-law, men king-at-arms, student of law. En underlig vending er: Leadenhall Street, famous through the India House; det hedder: lady patronesses, ikke ladies p. (s. 39).

Om end der kan gøres en del indvendinger skal det dog fremhæves at, som den første kommentar til Book of Snobs, har hr. Eitrems bog sin ikke ringe betydning og fortjener udbredelse.

N. Bøgholm.

Denominative verber.

Af **Kr. Sandfeld Jensen.**

Vil man undersøge, hvilke betydninger et af et substantiv afledet verbum kan faa, viser der sig strax en mængde muligheder. Grundbetydningen, at en virksomhed finder sted med hensyn til den ting, af hvis navn verbet er afledet, kan specificeres paa mange forskellige maader, dels saaledes, at verbet kun faar én af de mulige betydninger, dels saaledes, at det paa en gang indeholder flere (sml. f. ex. da. *barke* i Videnskabernes Selskabs ordbog). Et forsøg paa at indordne de forskellige betydninger under bestemte kategorier er gjort af v. Paucker i KZ XXVI 294 ff. i en afhandling om de latinske denominativer paa *-are*. Trods hans yderst filosofiske fremgangsmaade og mange rigtige og gode bemærkninger forekommer det mig dog, at forsøget ikke er lykkedes helt. En anden adskilligt mindre filosofisk inddeling findes i Kr. Mikkelsens danske grammatik s. 119. Ogsaa her kan man indvende et og andet. Navnlig er det vist meget usikkert, om et denominativt verbum kan betyde «at foretage en handling, som foregaar paa den tid, navneordet angiver»; der anføres som exempel kun *høste*, der dog vel er afledet af høst i betydningen «indsamling af afgrøden»; ty. *herbsten* betyder «Traubenlese halten» i de egne, hvor *herbst* betyder «Traubenlese»; gr. *θερίζω* betyder «høste» afledet af *θέρος* høst, men «tilbringe sommeren» afledet af *θέρος* sommer.

Det er imidlertid ikke min hensigt at komme ind paa dette spørsmaal i sin helhed, men kun at knytte nogle bemærkninger til et par af de klasser, der opstilles af sidst-

nævnte forfatter, for navnlig at betragte nogle af de tilfælde, i hvilke et denominativt verbum kan optræde i sammensætning med en præposition. Thi skønt dette punkt slet ikke berøres anførte sted i grammatikken, og skønt v. Paucker afviser det som uden betydning for fastsættelsen af de semasiologiske principper, er det dog ikke ganske uden interesse.

Verber, der er afledede af et ord, som betegner et sted eller lignende, betyder: a) at komme til dette sted, b) anbringe sammesteds, f. ex. da. *havne, lande, strande, vande*, (om Kugler, der slaar i vandet), *himle — jorde* (l. *humare*, ikke: dække med jord), *spidde, fængsle*, lat. *locare*, etc. Gaar vi udenfor dansk, finder vi hyppigt i andre sprog svarende hertil præpositive dannelser som f. ex. fr. *enterrer*. lat. *inhumare*, fr. *embrocher*, *empaler*, *encager*, *entonner* (men da. *fade*), *engaîner* (men on. *sliðra*), *encoffrer* (ved siden af *coffrer* putte i hullet), *encloîtrer*, *emprisonner*, etc.; gr. *ἐντειχίζω*; ogsaa danske verber som *indramme* og tilsvarende tyske med *ein-* hører herhen. Som exempler paa intransitiver kan anføres fr. *arriver* < *adripare*, *engouffrer* styrte i en afgrund.

Af samme dannelse som disse ord er endel verber, der er sammensatte med præpositionen «af», f. ex. gr. *ἀποκρανίζω* rive bort fra issen, *ἀποχειρόω* tage ud af ens hænder (sml. da. *afhænde* lade gaa ud af hænderne), *ἐξοικίζω* udjage (i ngr. udvandre), lat. *aboculare* fjærne fra øjnene (Seneca Ep. XLVII 9; Petron. Sat. 62, 67), fr. *dépiquer* tærske (prov. laaneord), *dérocher*; da. *affade*, *afpramme* (*afbælge*, usikkert, da der kan disputeres om, hvorvidt man tager ærterne af bælgen eller bælgen af ærterne; kun i første tilfælde hører det herhen). Intransitiver: gr. *ἐξοικέω* udvandre, fr. *dépayser*, *échapper* < *excappare* (i rum. derimod tr.: *scăpa* frelse), ital. *abbrivare* afsejle.

Hvis der nu til disse verber kunde svare usammensatte, vilde det være det samme som, at verber af ovenfor nævnte klasse ogsaa kunde have betydningen af at forlade et sted eller fjærne fra et sted. Men dette synes at være meget tvivlsomt, og jeg ser mig i hvert fald ikke i stand til at anføre noget fuldkommen sikkert exempel: da. *bælge* (*ærter*) er ifølge det ovenfor bemærkede tvetydigt, og udtrykket at

bælge en ræv betyder snarere at trække bælgen af ræven end trække ræven ud af bælgen; det samme gælder ordet at *hase* og tysk *hülsen*; at *ribbe* synes derimod at betyde «fjærne fra ribberne», men er langt fra sikkert; i den nygræske dialekt paa Ikaros findes et *οἰκίζω* «udrydde» ved siden af *ξοικίζω* (Idg. F. II 414), men det beviser heller ikke stort; og man savner derfor passende analogier til at opfatte fr. *boîter*, der staar midt imellem *emboîter* og *déboîter*, som intransitiv til det sidste med betydningen «komme ud af led».

Et blik paa disse sammensatte verbers dannelsesmaade vil forøvrigt vise, at man ikke er berettiget til at vente, at der i alle tilfælde skulde existere tilsvarende usammensatte, eller at saadanne skulde være mulige. Vi har jo her næmlig ikke med egenlige sammensætninger at gøre, men med parasyntetiske dannelser. Fr. *arriver* er ikke at opfatte som *ad* + *ripare*, men som *ad* + *ripam* + verbalendelse; lat. *illaqueare* er *in* + *laqueum* + *are*, gr. *ἀποκρανίζω* er en afledning af forholdsleddet *ἀπὸ κρανίου* og saa fremdeles, paa samme maade som der i stor mængde findes nominale dannelser af denne art (fr. *circumpolaire*, gr. *παραθαλάσσιος* etc.; Brugm. Grundr. II 30). Derfor kan der af et udtryk som *post tergum* afledes et verbum *postergare*, af *per agrum peragrare*, af *trans fretum transfretare*, uden at man finder enkelte verber med samme betydning (sml. dog da. *overvintre* — lat. *hiemari* — gr. *χειμωνίζω*).

Ved siden af sammensætninger af denne art findes der nu en række andre, der ved første øjekast synes at være analoge med disse, men som snart vil vise sig at være væsenlig forskellige derfra. Det er verber som f. ex. fr. *embâter* og *déplumer*. Her er stamordet ikke styret af præpositionen, men denne gaar paa verbets objekt. Usammensat svarer hertil paa den ene side ord som da. *sadle* (fr. *bâter*), paa den anden side ord som *gælle* (fisk) (Mikkelsen af. st. ζ) og η)), d. v. s. verber, der betyder at anbringe paa, forsyne med eller modsat at fjærne en genstand. Den første art sammensætninger (fr. *embâter*, *empanacher*, *embouter*, *endenter*) er udenfor romansk ikke særlig hyppige i modsætning til den store mængde usammensatte verber af samme art, af hvilke dog mange kun optræder i perf. partic., f. ex. fr.

8*

membré. Det modsatte er derimod tilfældet med den anden art. Her er forholdet det, at det maa betragtes som regel, at denominative verber, der betegner en fjærnelse af en genstand, er forsynede med en præposition, der antyder denne handling, saaledes særlig i græsk, latin og de romanske sprog, men ogsaa i betydelig grad i f. ex. de germanske, idet de tilsvarende usammensatte meget ofte falder ind under den førstnævnte art (ofte ogsaa under andre klasser, navnlig i sprog, der kan variere mellem forskellige afledningsendelser). Medens saaledes gr. *ἀποκαυλίζω* betyder «at afbryde stængelen» er det samme ikke tilfældet med det enkelte *καυλίζω*, der tvært imod betyder «at forsyne med en stang»; *ἀποστεφανόω* er «at berøve kransen», *στεφανόω* «sætte krans paa», «bekranse» og saaledes videre i en mængde tilfælde. Ved verbet at *stene* vil vist de fleste danske forstaa en handling, der gaar ud paa at forsyne noget med sten eller kaste sten paa (stene et menneske, stene et næt), og den modsatte betydning vilde man udtrykke ved *afstene.* Nu forekommer imidlertid det enkelte *stene* i jysk i betydningen af det sidstnævnte verbum (stene en mark ɔ: rense den for sten), og i adskillige tilfælde er saaledes det enkelte verbum tilstrækkeligt til at betegne en fjærnelse af den ting, stamordet angiver. Grunden hertil er klar nok. Naar «at stene en mark» betyder at tage sten bort af marken, er det, fordi det ikke kan betyde andet. Verbet siger, at der udføres en handling med sten, og det kan for folk, hvis marker er meget stenede, kun være den at fjærne dem. Af samme grund er i køkkensproget at *stene* Kirsebær (engl. *to stone,* ty. *steinen*) at tage stenene ud, ligesom at *bene* fisk er at gøre fiskene benfri (ty. *beinen,* engl. *bone*; det sidste har anvendt paa andre omraader betydningen «sætte (fiske)ben i»; lat. har *exossare*).

Paa nygræsk findes et verbum *κουκουλόνω*, der er afledet af *κουκούλι(ον)* bonnet, capuchon, og som i almindelighed betyder at sætte en hætte paa; men i jagtsproget har det betydningen «at tage hætten af en falk»: dette er næmlig hovedsagen, naar falken skal gaa til vejrs. Paa fransk siges *hannetonner un arbre* at ryste oldenborrerne af et træ; den modsatte handling er mer end overflødig. — Det siger sig selv, at de forskellige sprog ikke altid stemmer overens

i denne henseende, idet nogle foretrækker anvendelsen af en præposition, mens andre helt omskriver udtrykket. Man finder derfor kun sjældent saa smuk en overensstemmelse, som der findes mellem de verber, der er afledte af ordene for loppe og lus. Det hedder da. *loppe*, ty. *flöhen* (v. s. af *entflöhen*), engl. *to flea*, rum. *puricá* < lat. *pulicare* (dog fr. *épucer*, sp. *espulgar* < *expulicare*), ngr. *ψυλλίζω*, alb. *pl'eštoń*, magy. *bolhászni*, litau. *blusinėti*; da. *luse*, *lyske* (sbst. *lusing*), ty. *lausen* (v. s. af *ablausen*), engl. *louse*, rum. *păduchiá* < lat. *pediculare*, fr. *pouiller* (v. s. af *épouiller*), lat. *cimicare* (*cimex*), gr. *φθειριζάω*, ngr. *φθειρίζω*, *ψειρίζω* (*ψεῖρα*), *κορίζω* (*κόριζα* punaise), alb. *moȓit*, lit. *utinėti*. Det hører jo til undtagelserne, at man sætter disse smaadyr paa nogen eller noget, naar man da ikke er saa ondskabsfuld som Panurge hos Rabelais (II 16), og kun i polsk har jeg fundet et verbum som *pchlić* «mit flöhen bevölkern».

I det følgende meddeler jeg en liste over saadanne verber, som jeg lejlighedsvis har samlet, ordnede efter stamordet.

Hoved: mht. *houbeten*, nt. dial. *köpfen*, magy. *fejezni* (v. s. af *lefejezni*), engl. *poll* kappe, *head*, (*behead*; *be-* er her analogisk, findes ogsaa med privativ betydning ved et par andre verber med et verbum som *beskear* som udgangspunkt). — Derimod fr. *décapiter*, ty. *enthaupten*, gr. *ἀποκεφαλίζω* etc. [*la couppe testée* Rabelais II 30 er en omstilling af *la teste coupée*].

Haar: lat. *pilare* (v. s. af *expilare* plyndre) > fr. *peler*, den opr. betydn. bevaret i oldfransk, f. ex. *gernuns peler* Pél. de Charlem. 588, og i mod. fr. *peler un cochon*, ellers med udvidet betydning som saa mange af den slags ord; sp. *pelar*, it. *pelare* (v. s. af *spelare*), sbst. *pelamento*; rum. *păruesc*. Afledning: lat. *piluccare* > it. *piluccare* Trauben abbeeren, prov. *pelucar*, picard. *pluquer* (men fr. *éplucher*), da. *plukke*. Fr. *bourrer* i jægersproget = *enlever la bourre*. Rum. *flocăesc* rupfen (af *floc*); got. *kapillôn* rage haaret af; magy. *szörözni*; ty. *hären*, *haaren* i garversproget = enthaaren og dial. = rupfen; i norsk dial. *hæra*; serbisk *čupati* rupfen (af *čupa* haartot).

Skæg: fr. † *barber*, da. *barbere*, engl. *barber*, (derimod it. *sbarbare*).

Fjer: fr. *plumer* (v. s. af *déplumer*), prov. *plumar*, sp. *plumar* (og *desplumar*); serb. *perutati, perušati* (af *perut*), bulg. *peră* (af *pero*) vaske, udvidet betydning.

Hud: lat. *spoliare* (af *spolium*, hvis dette ikke er en postverbal afledning af verbet), gr. *ἐναρίζω* (af *ἔναρα* spolium) *σκυλεύω* spolio, *σκύλλω* flaar (af *σκῦλον*), ty. *schinden* (af **scind*), jysk at *skinde* kartofler, ty. *häuten* flaa (ogsaa forsyne med hud), *sich häuten* om slanger; finsk *ketän* flaa (og: forsyne med hud, af *kettu*).

Bark, skal, skæl: da. *barke*, engl. *bark* (ogsaa at beklæde med bark), da. *skrælle* (usikkert), ty. *schälen* (og *abschälen*), *schuppen* (v. s. af *abschuppen*), engl. *scale* (v. s. af *unscale*), fr. *écailler*, it. *scagliare* (disse og lignende verber med *é-* og *s-* kan dog for sprogfølelsen staa som sammensatte med præpositionen *ex-*); lat. *squamere*; it. *squamare*, rum. *scăma*; bulg. *luštă*, serb. *l'uštiti* schuppen (af *l'uska*) (russ. derimod *vyl'uščit'*); russ. *šelušit'* (v. s. af *vyšelušit'* af *šeluchá*), gr. ngr. *λέπω, λεπίζω* af *λέπος, λέπι* (gr. ogsaa *ἐκλεπίζω, ἐκλέπω*), ngr. *φλωΐζω* skrælle (af *φλοιός* écorce); rum. *cojesc* (af *coajă*), magy. *hamozni* (af *ham*; afledt af samme ord i betydningen «seletøj» betyder det spænde for, og det modsatte hedder da *lehamozni*).

Bælg, Hase: da. *bælge*, *hase*, ty. *hülsen* (sml. ovenfor); engl. *husk, hull, shell*; fr. *rober* (v. s. af *dérober*, af *robe*), *écaler* (af *écale*), serb. *komiti* (af *kom*), gr. *λωπίζω* afhylle af *λώπη*.

Blad: da. *blæde* (kaal, v. s. af *afblæde, afblade*), lat. *frondare* (sbst. *frondatio, frondator*), *pampinare* (vineas). Derimod fr. *effeuiller* etc.

Blomst: gr. *λωτίζω* (v. s. af *ἀπολωτίζω*).

Græs: russ. *travit'* abgrasen, abweiden lassen.

Gren, kvist, stilk: da. *kviste*, ty. *ästen*, lat. *surculare*, ngr. *κλαδεύω* (af *κλάδος*), serb. *čerupati* (af *čerup*), magy. *botolni* (af *bot*).

Top: da. *toppe* (gulerødder), engl. *top* (a tree).

Hat: engl. *cap* [1]) tage hatten af, [2]) sætte hatten paa.

Kærne: gr. *κοκκίζω* (v. s. af *ἐκκοκκίζω*).

Indvolde: russ. *potrošit'* éventrer (af *pótroch*); bulg. *kormiă* (af *korem*). Derimod lat. *eviscerare*, gr. *ἐξεντερίζω* etc.

Blod: lat. *sanguinare* > fr. *saigner* aarelade; engl. *blood, bleed.*

Kød: ty. *aasen* (v. s. af *abaasen*) i garversproget: skrabe kød af huderne; engl. *flesh.*

Harpix: fr. *résiner*, ty. *harzen.*

Slim: ty. *schleimen* (ogsaa intr.), lat. *muccare* > fr. *moucher* (derimod *exmuccare* paa en pompejansk vægindskrift); gr. *μύσσω* hos grammatikerne = det alm. *ἀπομύσσω*; da. *snyde* hører vel ogsaa herhen.

Is: da. *ise* (en dam) engl. *ice* i sømandssproget ds., ellers: dække med is.

Skum: da. *skumme*, fr. *écumer.*

Fløde: da. dial. *fløde* (mælken), ty. *rahmen*, engl. *fleet.*

Honning: gr. *βλίττω* (af *μέλι*, v. s. af *ἀποβλίττω*); lat. *mellare* (hører kun herhen, hvis det er transitivt).

Fisk: fr. *pêcher un étang* fiske en dam tom; derimod f. ex. litau. *ẽžera iszžvejů'ti.*

Folk: lat. *populari* (v. s. af *depopulari*), egl. affolke; synes at være den rimeligste etymologi til dette ord som foreslaaet af Peter i Rhein. Mus. III 369 note.

Prop: it. *turare* proppe angives i Michaelis' ty.-it. ordbog at kunne betyde «entkorken» v. s. af *sturare*, af *tura.* At dette ord egenlig er postverbalt, hindrer ikke, at det nu kan føles som stamord; sml. *spoliare.*

Støv: engl. *dust* afstøve.

Rod: ofr. *ragier* (*raier*) *radicare*; bulg. *koreniă.*

Knebel: da. *kneble* (hør).

Denne liste vil uden tvivl kunne kompletteres betydeligt. Der kan tilføjes udtryk som da. dial. *knolde jorden*; *muge*, ty. *misten* (v. s. af *ausmisten*), lat. *stercorare* (v. s. af *exstercorare*); fr. *chaumer la terre* rense jorden for stubber; endvidere forekommer der et latinsk *linguatus* berøvet tungen, og det hedder *retare flumen* rense en flod for *retæ*; *redimiculat ἀναλύει δέσματα* anføres af v. Paucker 283, fra hvem forøvrigt enkelte af de tidligere nævnte latinske exempler er hentede. Ordbøgerne er med hensyn til saadanne ord endnu mindre fuldstændige end ellers; særlig gives der ofte ingen oplysning om, hvorvidt et verbum af denne art er transitivt eller ikke; er det omtalte lat. *mellare* ikke transitivt, hører

det sammen med verber som *olivare*, *racemari*, *aquari*, *piscari* etc. — Jeg haaber dog at have faaet det vigtigste med, og de anførte ord er tilstrækkelige til at vise forholdet mellem de sammensatte og usammensatte verber. Fra først af har sikkert denominative verber ikke i noget tilfælde behøvet nogen præposition; først trangen til at tydeliggøre har efterhaanden føjet dem til (sml. *δέρω* — *ἐκδέρω*). Herved indtræder det, at deres denominative betydning svækkes og de i betydning nærmer sig til almindelige verber (*skære* — *afskære* etc.; sml. Delbrück, Altind. Synt. s. 433).

Ved nogle verber er saa præpositionen bleven det regelmæssige, mens der ved andre kun er tilløb dertil; i fagudtryk derimod holder de enkelte verber sig. I de tilfælde, i hvilke et saadant ogsaa har betydningen «forsyne med», har vi altsaa med en slags voces mediae at gøre.

Præpositionen «af» maa naturligvis ikke opfattes anderledes end som en forstærkelse af det fjærnelsesbegreb, der i sig selv ligger i verbet. Forholdet er altsaa ikke som ved *tego* — *detego* og lignende dannelser, hvor præpositionen antyder, at verbet faar den modsatte betydning. Imidlertid forekommer der ogsaa denominative verber af denne art, f. ex. fr. *désemplumer* = *déplumer*, *désagrafer* = *dégrafer* etc.; da. *afbefolke* (med sbst. *afbefolkning*) forekommer ofte i dagbladene; man kunde her tale om præfixkatakreser.

Sammen med denominative verber, der betegner en fjærnelse, hører intransitiver som da. *dune*, *fjere* (hvortil under verberne, der betegner at forsyne, hører ord som *blomstre* sætte blomst; lat. *siliquari* sætte bælg; da. *løves*). Ogsaa disse kan forbindes med en præposition paa samme maade som de ovenforstaaende, f. ex. gr. *ἀποκομάω* mister haaret.

Dette er de væsenligste tilfælde, i hvilke denominative verber sammensættes med præpositioner, saaledes, at disse beholder deres egenlige betydning og staar i et bestemt forhold til stamordet. De mange andre tilfælde som f. ex. *afkæmme* hører altsaa ikke herhen, lige saa lidt som de sammensatte verber, i hvilke præpositionen kun spiller en almindelig forstærkende rolle, f. ex. lat. *effeminare*, *collutulentare*, eller tjener til at betegne en handlings ophør.

Mindre meddelelser.

Gelliana.

Scripsit J. L. Heiberg.

I 2, 2 *cum essemus apud eum in villa, cui nomen est Cephisia, et aestu anni et sidere autumni flagrantissimo propulsabamus incommoda caloris.* scribendum: *Cephisiae, aestu*; neque enim duo tempora anni significantur, sed unum idemque (cum autumnus calidissimus esset).

XVIII 2, 10 in uerbis *quaesitum ibi est* aliquid desiderari sensit Hertzius; sed quod proponit: quaesitum *tum* ibi est, minus aptum est, quia quae sequitur quaestio ad tertiam pertinet nec proprio loco numeratur. scribendum: quaesitum *inibi* est (cfr. XVII 12, 3), h. e. in eadem quaestione.

XVIII 4, 11 in hac sententia *ut commentariis harum noctium inferrem, notavi et intulisse iam me aliquo in loco commentationibus istis existimo* verba *commentationibus istis* molestissima sunt post illa *commentariis harum noctium*, nec Gellius de suo opere *istis* dicere potuit. delenda igitur *commentationibus istis* ut glossema lectoris alicuius.

XVIII 5, 7 *cum . . . apud suum quisque grammaticum legisse se dicerent* debuit *quemque* scribi; sed eodem modo nominatiuus legitur apud Liuium XXVI 29, 3, ubi frustra *quosque* corrigunt.

XIX 8, 6 sine dubio *concesserim* scribendum, non *concessero*, in quo et tempus offendit et modus. sed grauius uitium in sequentibus latet: *peto, ut, si Gai Caesaris liber prae manibus est, promi iubeas, ut quam confidenter hoc indicat, aestimari a te possit.* nam uerba *quam confidenter* minime significant: qua arrogantia, id quod loco obiter lecto credideris; significant idem, quod infra (9—10) est *satis constanter*. quod si ita est, *a te* falsa sunt; hoc enim non a Frontone sed ab eo qui loquitur aestimandum est. scribendum *ante*: ut ante, quam auctoritati Caesaris cedo, cognoscam, utrum uerba eius omnem excludant prouocationem necne.

XIX 8, 13 neque *cum* sensum habet neque coniunctiuus *capiat* in interrogatione directa ferri potest. et *cum* recte ab Orel-

lio in *cur* mutatum. sed praeterea in oppositione binorum membrorum *caelum semper — mare et terra non semper, indutias et caerimonias nonnumquam — ferias numquam, mel capiunt — lacte non capiat* offendunt uerba *et pulvis ventus et fumus non semper* sine diuisione dicta, ne *et* alterum commemorem praue collocatum. scribendum: nam *cur* caelum . . . et puluis ⟨*semper*⟩, ventus et fumus non semper, cur . . . appellauer*int* (ita plerique codd.) . . . cur . . . capi*ant* . . . non capiat, quaeri inquam ista omnia cet. puluis etiam a Charisio p. 32, 3 aliisque inter singularia tantum numeratur.

Scribebam Hauniae sarcinis collectis Idib. Oct.

Bemærkninger til Herodot.

Af G. Selchau.

VIII 144: *ἀτὰρ αἰσχρῶς γε οἴκατε ἐξεπιστάμενοι τὸ Ἀθηναίων φρόνημα ἀρρωδῆσαι, ὅτι . . .*] Alle Fortolkere ere enige om at forbinde *αἰσχρῶς* med *ἀρρωδῆσαι* og opfatte Participiet som en Motivering af den i *αἰσχρῶς* liggende Bebrejdelse, saa at der maa oversættes: Men eders Frygt synes at komme eder til Skamme, da I kende Athenæernes Sind, at nemlig . . . Men dette kan umuligt være rigtigt. Thi for ikke at tale om det urimelige i at indlede en haard Bebrejdelse med det vage Ord «synes» — en Vanskelighed, som den nyeste Kommentator Dr. Hude har følt og søger at forklare ved at bemærke, at dette Ord mildner lidt paa den haarde Bebrejdelse — viser hele Kapitlets Sammenhæng, at Stedet maa opfattes anderledes. Athenæernes Svar gaar netop ud paa at bibringe Lakedæmonierne den Opfattelse af deres Sindelag, at de ikke under nogetsomhelst Vilkaar vil gaa ind paa en Overenskomst med Perserne. Der kan da ikke begyndes med at forudsætte, at de ved god Besked herom. Og i Midten af Kapitlet hedder det da ogsaa: «og det skal I vide, hvis I ikke vidste det i Forvejen, at osv.», hvor der altsaa bestemt forudsættes den Mulighed, at Lakedæmonierne ikke vidste Besked (og her benyttes akkurat det samme Ord *ἐπιστάμενοι*; thi Sammensætningen *ἐξεπίσταμαι* bruges ganske i Flæng med det enkelte Verbum). — Den rigtige Mening kommer frem ved at

forbinde αἰσχρῶς med ἐξεπιστάμενοι; ligesom man kan sige καλῶς ἐξεπίσταμαι, kan man modsat sige αἰσχρῶς om at vide daarlig Besked. Oversættelsen bliver da: «Men naar I have næret Frygt, synes I kun daarligt at kende Athenæernes Sind, at nemlig . . .» Nu bliver der god Sammenhæng i hele Kapitlet, og Ordet «synes», som før dannede en uovervindelig Vanskelighed, er nu ganske paa sin Plads til at mildne den Ubehagelighed, der altid ligger i at faa at høre, at man ikke ved rigtig Besked. Og den bedste Støtte for denne Opfattelse er Herodot selv, som med tydeligt Henblik til dette Sted og delvis Gentagelse af de samme Ord lidt længer fremme i sin Fortælling lader Athenæerne under en Forhandling i Sparta sige til Lakedæmonierne (IX 7): «Før kom I i den største Frygt for, at vi skulde slutte Overenskomst med Perserne, men efter at I have lært vort Sindelag bestemt at kende, at vi nemlig aldrig ville forraade Hellas osv.» Vi have her ganske den samme Tanke: Lakedæmoniernes Frygt var begrundet i et ufuldstændigt Kendskab til Athenæernes Sind.

VIII 11; IX 103: ἑτεραλκής. Den Usikkerhed om dette Ord, som allerede viser sig i de gamle Lexika (Suidas osv.), burde ikke have forplantet sig til de nyere, af hvilke baade Pape og Passow forklare Stedet i 9de Bog om en Kamp, hvor Styrken afgjort er paa den ene Side, medens ἑτεραλκέως ἀγωνίζεσθαι i 8de Bog skal betyde: at kæmpe med uafgjort Held. Det er klart, at Herodot ikke kan have brugt samme Ord i stik modsatte Betydninger. Fra Homer staar det nu fast, at Betydningen er den første; saaledes Od. 22, 236: ἦ ῥα, καὶ οὔπω πάγχυ δίδου ἑτεραλκέα νίκην, en afgjort Sejr. Og denne Betydning passer netop paa begge Stederne hos Herodot. Stedet i 9de Bog behøver jeg ikke at gaa ind paa, da man her synes enig om denne Betydning. Men ogsaa i 8de Bog kræver Meningen det samme. Det er den første af Søkampene ved Artemision, der her er Tale om. Naar det da hedder, at i denne Kamp erobrede Hellenerne 30 af Barbarernes Skibe, medens der ikke berettes et Ord om, at de ogsaa skulde have mistet nogle Skibe selv, er det jo dog klart, at om en saadan Kamp kunde der med fuld Ret siges, at Overmagten eller Overlegenheden afgjort var paa den ene Side. Og at Herodot selv virkelig har ment det saaledes, bekræftes afgørende ved, at han i Omtalen af den anden artemisiske Søkamp siger: I denne Kamp bleve begge Parter jevnbyrdige, παραπλήσιοι ἀλλήλοισιν ἐγένοντο (cap. 16). I Forfatterens Tanke er Udfaldet af denne sidste Kamp forskelligt

Anmeldelser.

Neue, Formenlehre der lateinischen Sprache. Dritter Band: Das Verbum. Dritte, sehr vermehrte Auflage, von *C. Wagener*. Berlin, Calvary, 1894—97. II + 664 S.

Enhver Philolog, der har haft blot nogenlunde indgaaende at gjøre med Spørgsmaal om latinsk Sprogform, veed hvad «Neue» er: det store Repertorium for det latinske Sprogs Formbestand. Af det berømte Værk foreligger nu Afsnittet om Verbet i 3. Udgave. Den kalder sig med Rette «stærkt forøget»; i Sammenligning med 1ste Udgave er dette Afsnits Omfang steget til langt over det Dobbelte. Forøgelsen falder næsten alene paa den statistiske Deel. Saaledes indtager Exemplerne paa Endelserne *-ris* og *-re* i Passiv af Verberne i 1. Udg. 3 Sider, i 3. henimod 8. 1ste Udg. havde Exempler af Plautus, Cicero, Horats, Virgil, Properts, Livius og Tacitus. Hertil er i 3die kommet Terents, Cato, Lucilius, Varro, Lucrets, Catul, Ovid, Plinius d. Y. og Gellius, foruden en stærk Forøgelse af Stederne hos Plautus. Stederne er desuden reviderede efter nye Udgaver, og talrige Bemærkninger om Haandskrifters og Udgiveres Læsemaader er tilføiede.

Der kan ikke være Tvivl om, at den nye Udgave i endnu høiere Grad end de ældre vil hævde sin Plads som uundværlig Haandbog ved det philologiske Arbeide; men det er forøvrigt ikke Hensigten i denne Anmeldelse at give en indgaaende Værdsættelse af, hvad Udgiveren har ydet. Det kan egentlig kun den gjøre med fuld Beføielse, der selv har gjort det samme; og det vil kun være faa, om overhovedet Nogen. Næst efter at henlede Opmærksomheden paa det foreliggende Værk skal jeg blot gjøre et Par spredte Bemærkninger, der mere angaaer Bogens Indretning og praktiske Brugbarhed end dens videnskabelige Værd.

Man kunde fristes til at spørge om den stærke Forøgelse af Exempelstoffet gjennemgaaende gjør Nytte i Forhold til sit Omfang. Former paa *-ris* og *-re* hos Plautus og Terents opregnes paa to Sider: var det ikke for Plautus's Vedkommende bedre at give en udtømmende Statistik for nogle enkelte Stykker, hvad der kunde være gjort i faa Linier? For Terents's Vedkommende er Forholdet det, at kun een eneste Form paa *-ris* er eenstemmig overleveret; hvortil saa 55 Citater af Former paa *-re*?

Paa et andet Punkt er der ingen Tvivl om, at Bogen indeholder Ting, der hellere burde være borte. Neue havde taget Hensyn til den sammenlignende Sprogvidenskabs Resultater, som de forelaa paa hans Tid. Af disse Bemærkninger, der nu naturligviis

er forældede, har Udgiveren ladet nogle staae uforandrede; andre har han ved Ændringer søgt at bringe lidt bedre i Overensstemmelse med Nutidens Standpunkt. Da han tillige har bibeholdt Neues hele Anordning af Stoffet, er Resultatet blevet det besynderligste Sammensurium af gammel og ny Grammatik og gammel og ny Sprogvidenskab. Afsnittet om Perfektumsdannelsen har Udgiveren væsentlig ladet staae som hos Neue; det har følgende Orden: 1. Redupliceret Perfectum. 2. Perf. paa *-vi* og *-ui*. 3. Perf. paa *-si*. 4. Perf. paa *-ui* af Verber paa *-uo*. 5. Perf. paa *-sui*. 6. Perf. paa *-i*. I en Bog, hvor der overhovedet anlægges sprogvidenskabelige Synspunkter, kan man vanskelig tænke sig en mere bagvendt Ordning. — Som Exempel paa, hvad Ændringer kan føre til, kan anføres Reglen for Infinitivdannelsen. Herom siger Neue (1. Udg.) S. 308 f., at den romerske Præs. Infinitiv efter en Vokal, hvad enten den hører til Stammen eller er Bindevokal, altid har Endelsen *-re*. «Die wenigen Verba, deren Stamm auf einen Consonanten ausgeht, und die doch keinen Bindevocal annehmen, erhalten nicht im Infin. ein *r*, sondern verdoppeln den letzten Buchstaben des Stammes: *es esse*» o. s. v. Af *esse* = *edere* sluttes saa rigtigt, at Endelsen opr. var *-se*. — Hos Neue-Wagener S. 224 hedder det først kort, at Inf. paa Latin ender paa *-re*. Dernæst: «Die wenigen, sogenannten unthematischen Verba, nehmen auch im Infinitiv ein re an und verdoppeln den letzten Buchstaben des Stammes: es *esse*» o. s. v., som Neue[1]. Kritik er her overflødig. Det er klart, at det Rigtige havde været, ikke mindst af Pietet imod Neue, at stryge al denne sprogvidenskabelige Passiar: at gaae for Alvor ind paa den nyere Sprogvidenskabs Synsmaader, hvad der var det eneste mulige Alternativ, vilde have ført meget for vidt, og det er dog ikke dem man søger i denne Bog. Derimod havde man kunnet lade dem faae nogen Indflydelse paa Anordningen af Stoffet; Bogen citeres dog vel mest efter Sidetal, saa Ændringen af Paragraphernes Rækkefølge vilde ingen Fortræd gjøre.

Til en Haandbog som Neue er den vigtigste Fordring Paalidelighed, og den synes at være skeet Fyldest; men den næstvigtigste er Praktiskhed og Overskuelighed, og i den Retning lader Bogen næsten Alt tilbage at ønske. Opregninger af Exempler, Regler, Discussion af Regler, Litteraturhenvisninger — alt staaer imellem hinanden i det samme eensformige Antikvatryk; høiest er hist og her et Stikord, sjeldent en Regel fremhævet med spærret Tryk. Uagtet en Paragraph ofte rummer mange Sider, er der hverken ved Overskrifter over Siden eller Indholdsangivelser i Margin sørget for Overskuelighed. Litteraturhenvisningerne er

[1] Da jeg ikke har 2. Udg. ved Haanden, kan jeg ikke afgjøre om Reglen i denne Form allerede findes i denne; men det er da ogsaa ligemeget.

ikke altid samlede foran eller efter vedkommende Afsnit, men ofte strøede omkring hvor det kan falde sig. Usikre Exempler (med Bemærkning om Usikkerheden) staaer mellem de sikre; o. s. v.

Man kan vanskelig tænke sig at den ellers forstandige og kyndige Udgiver ikke skulde have haft Øje for sligt. Maaskee har ydre Grunde været bestemmende for ham; men det kan ogsaa tænkes, at «Pietet» mod Neue har spillet en Rolle. I saa Fald bør det dog siges, at den eneste berettigede Pietet overfor et Værk, der ikke er et Udtryk for Aand, men alene for Flid og Samvittighedsfuldhed, er at gjøre det saa godt og brugbart som muligt; dets Form har intet Krav paa Skaansel.

A. B. Drachmann.

F. Gloeckner, Homerische Partikeln mit neuen Bedeutungen. Beiträge zur Lexikographie und zur Interpretation der homerischen Gedichte. Erstes Heft: *κε*. Leipzig 1897, Teubner. IV+58 pp.

Is qui scripsit hunc libellum, cujus mentionem temporibus dilatam nunc demum facio, contendit particulam *κὲν* ex eadem radice, qua *κεῖ* (*ἐκεῖ*) *κεῖνος* (*ἐκεῖνος*), ortam esse et respondere germanicæ particulæ accentu carenti «dă» («dănn») eaque particula interpretandam esse. At neque etymologica quæstio suis numeris absoluta est, cum gravissimas ipsas doctorum virorum sententias Gloeckner silentio præterierit, dico Langii, Zeitschr. f. d. Oesterr. Gymn. IX 51, et Delbrückii, Synt. Forsch. I 88 (cf. Kühner-Gerth, Satzl. I 208), neque locorum allatorum interpretatione quicquam videtur profecisse. *Θ* 454 *τὸ δέ κεν τετελεσμένον ἦεν* hoc modo interpretatur (p. 36): «das aber, sieh', wäre vollendet» (oder: «das aber wäre da vollendet»). Sed unde illum modum coniunctivum «wäre» habemus? Particula illa germanica «dă», ni fallor, et addi potest et omitti non mutata significatione sententiæ, sed particula græca *κὲν* hic certe non potest omitti. Nam *τὸ δὲ τετελεσμένον ἦεν* «id perfectum erat» aliud prorsus est ac *τὸ δέ κεν τετελεσμένον ἦεν* «id perfectum esset». Ceterum apparet hæc verba iis, quæ sequuntur, verbis explicari: *οὐκ ἂν ἐφ' ὑμετέρων ὀχέων . . . ἂψ ἐς Ὄλυμπον ἵκεσθον* «non in vestris curribus retro in Olympum venissetis», ubi particula *ἂν* eadem vice qua *κὲν* in ea, quæ præcedit, sententia fungitur. Quam ob causam haud scio an demonstrandum fuerit etiam particulam *ἂν* eandem habere significationem. Recte quidem de vi particulæ *κὲν* in ejusmodi sententiis positæ disserit ad *Γ* 56 (p. 34). Sed qua ratione ea verba cum nova illa huius particulæ significatione consentiant, non fa-

cile intellegitur. Cum huc accedat, ut ne ex enumeratione quidem locorum homericorum quicquam ad has quæstiones illustrandas percipi posse videatur, iudicandum est eum, qui hunc libellum scripsit, et operam et oleum perdidisse.

Upsaliæ.

V. Knös.

P. Persson: om ett nyligen upptäckt fragment af en romersk kommunallag. (Skrifter utgifna af K. Humanistiska Vetenskapssamfundet i Upsala. V. 12.) Upsala 1897, Akademiska bokhandeln. 41 s.

Ved Rensningen af en antik Brønd i Tarents Forstad fandtes i Aaret 1894 Brudstykker af en Broncetavle indeholdende et Stykke af en Kommunallov for Tarent. Tavlen er mærket VIIII; kun den ene af Tavlens to Kolumner er bevaret, sønderbrudt i 6 Stykker, men forøvrigt saa fuldstændig, at den kan læses i sin fulde Udstrækning. En stentrykt Tavle gengiver Indskriften, ikke i Faksimile, men omskreven i Minuskler. Indskriften har sin Interesse derved, at det er den ældste af de os i Brudstykker bevarede kommunale Love; den skriver sig utvivlsomt fra den Tid, da Tarentinerne efter lex Julia Aar 90 fik romersk Borgerret. Den har mange Berøringspunkter med de langt senere Love: lex coloniae Genetivae Juliae, lex Salpensana og lex Malacitana, «ett talande vittnesbörd om likheten i organisation mellan municipier och kolonier, kommuner med romersk och latinsk rätt».

En ret ejendommelig Bestemmelse i Loven skal jeg meddele: «quei decurio municipi Tarentinei est erit queive in municipio Tarentino in senatu sententiam deixerit is in oppido Tarentei aut intra ejus municipi fineis aedificium quod non minus MD tegularum tectum sit habeto sine dolo malo.» Kun Grundejere kunde blive Medlemmer af Tarents Raad; deres Bolig skulde have en passende Størrelse, og denne beregnes efter Tagstenenes Antal. Det er vist enestaaende. I lex col. Genet. bestemmes, at Raadsherren i Kolonien skal have et «domicilium unde pignus ejus quod satis sit capi possit».

Afhandlingen meddeler en fyldig Kommentar til Indskriften; kun paa ganske enkelte Punkter kan der være Tvivl om Forstaaelsen af Lovens Ordlyd.

19. Okt. 1898.

Joh. Forchhammer.

Vilh. Lundström: C. Flaminius och Hannibal, historisk-filologisk studie. (Studier till andra puniska krigets historia I.) Upsala 1898, Lundequist. 79 s.

Afhandlingen indeholder mere end Titelen viser; kun de to sidste Afsnit — III. *Kriget i Etrurien före Trasumennus-slaget* og IV. *Platsen för Trasumennus-slaget. Flaminius' nederlag och död* — omhandler Mellemværendet mellem de to Feltherrer. Det første Afsnit: *De sociala frågorna i Rom och Caius Flaminius' galliska politik* har intet med Hannibal at gøre, og det andet: *Vinteren 218—217 i Rom och på krigsskådeplatsen* handler væsentlig om Begivenhederne i Gallia cisalpina efter Slaget ved Trebia og den Strid, der mellem de nyere tyske Historieforskere er ført herom, særlig om, hvorvidt Hannibal i Hjærtet af Vinteren gjorde et mislykket Forsøg paa at gaa over Apenninerne for at skaffe sin Hær bedre Vinterkvarterer og lette Byrden for Gallerne.

C. Flaminius er en interessant Personlighed, som neppe er kommen til sin Ret hverken hos de gamle eller de nyere Historieskrivere. For saa vidt kunde han i høj Grad fortjene en Monografi. I Virkeligheden er *Lundströms* Afhandling et Indlæg til Forsvar for ham baade som Politiker og som Feltherre. Jeg tror, L. har været heldigere med det første end med det sidste. C. Flaminius var i sin haardnakkede Kamp mod Senatet en Forløber for Graccherne. I sit Tribunat satte han en Agerlov igennem, hvorefter de senoniske Galleres Land uddeltes til fattige romerske Borgere, og senere førte han Kampen for det claudiske Lovforslag mod Senatets Handelspolitik. Som Censor anlagde han den flaminiske Vej, der for Roms Herredømme i Norditalien var af samme Betydning som den appiske for Syditalien. I sit første Konsulat kæmpede Flaminius heldigt mod Gallerne, og naar Polyb (II 33) berøver ham al Ære for Sejren, ser vi her rimeligvis et Udslag af det Had, hvormed Senatspartiet forfulgte Flaminius. Imidlertid taler unægtelig Trasumennerslaget ikke for hans Feltherredygtighed. Intet kan undskylde den Letsindighed, hvormed han, da han fulgte efter Hannibal, vovede sig ind i en Sæk, hvoraf der ingen Udvej var; og det var ikke i ét fremmed Land, hvor Befolkningen var fjendtligsindet og kunde have Interesse af at vildlede ham. Kun den groveste Forsømmelse kan forklare Nederlaget ved Trasumennersøen, og derfor maa Anføreren bære Skylden. Det er ogsaa væsentlig Letsindighed, som Polyb lægger ham til Last i Gallerkrigen, og naar Livius (XXII 3) lader Flaminius alene tale for at gaa ud af Lejren for at møde Hannibal, kan det være rhetorisk Overdrivelse; men man har ikke Lov til at vende Forholdet om og sige: «har någon dylik diskussion i krigsrådet förekommit, kan man snarare antaga, att Flaminius, som redan så länge intagit en afvaktande hållning,

fortfarande ville bibehålla denna taktik, till dess absolut tvingande skäl för en ändring förelågo, men att däremot bland officerarne mer än ett brushufvud funnits, som yrkat på ofördröjlig strid.»

Angaaende Stedet for det afgørende Slag er man nu temmelig enig om at søge det paa den Vej, der over Passignano fører langs Trasumennersøens nordøstlige Side; der kan kun være Spørgsmaal, om man skal søge det v. eller ø. for Passignano. L., der har undersøgt Egnen baade 1896 og 1897, holder ubetinget paa Egnen om Tuoro v. for Passignano (se Kortet i Hovgaards Oversættelse af Polyb S. 357). Han antager og vistnok med god Grund, at Søen dengang gik højere op, næsten til Landevejen. Jeg, som for over 40 Aar siden har gaaet fra Cortona forbi Tuoro til Passignano, hvor jeg overnattede for at gaa videre langs Søens østlige Bred, har altid været tilbøjelig til at søge Slagmarken ø. for Passignano og føler mig heller ikke nu ganske overbevist af L.'s Grunde. Mærkeligt nok er der, saavidt jeg ved, aldrig ved Søens Bred fundet Oldsager, der kunde vejlede til en nöjagtig Angivelse af Slagpladsen.

18. Okt. 1898.

Joh. Forchhammer.

C. Julii Caesaris commentarii cum A. Hirtii aliorumque supplementis ex recensione *B. Kübleri*[1]. Vol. III pars II: commentarius de bello Hispaniensi; C. Julii Caesaris et A. Hirtii fragmenta. Lipsiae 1897, Teubner. Ed. major: XXII + 162 pp.

Neque diligentissima codicum collatione neque doctissimorum virorum conjecturis commentarius de bello Hispaniensi ita emendari potest, ut cum delectatione legatur. Theodorus Mommsen, vir ingeniosissimus, qui magnam copiam adnotationum et emendationum in lucem protulit, ingenue confitetur, plerasque desperationem fecisse, neque se dubitare, quin, si octo diebus post hunc commentarium legat, de plurimis locis aliter judicaturus sit. Corruptissimus libelli status non potest eloquentius depingi.

Inter fragmenta Caesaris tabula fastorum Julianorum et leges Juliae receptae sunt. Accedit index nominum ad totum opus a Gulielmo Nachstaedt confectus.

Mense Augusto a. MDCCCXCVIII.

Joh. Forchhammer.

---

[1] Cnf. huius ephem. vol. III p. 57; vol. VI p. 92.

Israel Gollancz: Hamlet in Iceland, being the Icelandic romantic Ambales Saga, edited and translated etc. London 1898, Nutt. XCVIII + 284 s.

Denne — første — udgave af den islandske saga om Ambales—Amlóði, som hovedpersonen kaldes, er nr. 3 af «Northern Library»; de to først udgivne publikationer var en oversættelse af den store saga om kong Olaf Tryggvason ved S. Sephton og Færeyingasaga ved F. York Powell.

Hr. Gollancz har påtaget sig, som titlen tilkendegiver, at forfølge de spor, sagnet om Hamlet har efterladt sig på Island. Hvad han i så henseende her offenliggör består hovedsagelig af den isl. meget unge saga om Ambales. Denne saga er ikke ældre end fra c. 1700 og tilhører således de alleryngste sagaprodukter; disse er for det meste ganske opdigtede, handler om de unaturligste begivenheder og uhyrligste kæmpebedrifter; de svælger i beskrivelser af de grufuldeste kampe, hvor heltene hugger en halv snes fjender ihjæl med et eneste hug og så fremdeles; riser og dværge og heksekunster spiller en stor rolle deri; kampe med jætter og jættekvinder af den gyseligste art forekommer hyppig. Krigstog til lands og til vands foretages på prægtige skibe, hvor alt er guldprydet og storslået. Man sætter sig ud over alle grænser, hvad steds- og tidsforhold angår; man knytter enkelte virkelige historiske helte til sagaens opdigtede; de löjerligste navne anvendes; sagaen spiller ofte i de sydlige lande, i Spanien, Grækenland, undertiden i Indien osv. Det er mærkeligt, at et sådant sammensurium overhovedet har kunnet more folk. Tiltrods for alt dette kan disse sagaer i enkelte tilfælde have en vis interesse, idet gamle sagnstumper tilfældigvis er optagne deri, der kan have betydning for os. Til disse sagaer hører Ambalessaga. Det er klart, at det er Saxos Amletus og sagnet om ham, der her i visse hovedtræk genfindes (den påtagne fjollethed, træpindene, enkelte af hans tvetydige udtalelser, hofmanden, der dræbtes og hvis lig blev kastet for svinene; sendefærden og den endelige hævn osv.). Bortset herfra viser personlisten og stedsnavnene i det hele, hvor fjærnt vi er fra de gamle ægte sagn. Sagaen begynder med en kong Donrek, der råder over «Spania, Hispania(!), Cimbria og Cumbria.» Hans hustru hedder Selina; deres Sönner er Haukr, Bálant og Salman. Salman er gift med Amba; deres sönner er Sigurd og Ambales; ved hans fødsel spiller en völve en for barnet ugunstig rolle. Så er der navne som Malpriant, Faustinus, Carvel, Cimbal, Calitor osv. osv., foruden Tamerlaus (ɔ: Tamerlan). Foruden de nævnte lande, spiller Skythien her en stor rolle. I øvrigt er det ikke umagen værd at komme nærmere ind på indholdet. Det er ganske værdiløst, bortset fra, hvad der findes deri af gamle træk af Hamlet-sagnet. Man skulde have væntet en grundig undersøgelse af disse, navnlig forholdet

mellem dem og Saxo, fra hvis skrift de vistnok middelbart stammer. Hvorvidt noget af dem beror på det gamle norsk-islandske sagn, forekommer mig meget usikkert og usandsynligt. Men dette har udgiveren, mærkeligt nok, slet ikke indladt sig på at drøfte eller undersøge. Derved får hans udgave mindre betydning. I den forholdsvis vidtløftige «Introduction» diskuteres endel spörgsmål vedrørende sagnets forekomst i de ældste tider på nordisk grund. Vi vil dvæle lidt ved indledningen.

Udgiveren begynder her med et vers af digteren Snæbjǫrn (fra 10. årh.), der af udg. ganske ukritisk og uden videre identificeres med en Snæbjǫrn galte, hvis udførlige slægtregister gives på en tavle foran i bogen; af denne ses, at han var i slægt med irske konger, — hvilket så for udg. får en særlig betydning. Det nævnte vers lyder således:

Hvatt kveða hrœra Grotta
hergrimmastan skerja
út fyr jarðar skauti
eylúðrs níu brúðir,
þær es (lungs) fyr lǫngu
líð-meldr (skipa hlíðar
baugskerðir rístr barði
ból) Amlóða mólu.

Dette forklares af udg. på den gamle, gængse måde uden nogen selvstændighed; udg. ved ikke, at det af metriske grunde må hedde *líð . . . hlíðar* med langt *i*, og hans drøftelse fører ikke forståelsen af verset et hår videre, ja, han forklarer ordet *eylúðr* (som «the island-quern, the Ocean-Mill, the Sea, the Sea-god, and, finally, Ægir» !) aldeles urigtig. Verset bör naturligst opfattes på følgende måde: *Kveða níu brúðir skerja hrœra hvatt hergrimmastan eylúðrs grotta út fyr jarðar skauti* ɔ: «man siger, at skærenes ni brude [de 9 ægisdøtre, der leger om skærene; dér er brændingen stærkest] voldsomt bevæger ø kassens grotte [*lúðr* betyder den firkantede kasse, hvori kværnstenene ligger; den øerne omgivende kasse, øernes leje, er havet; havets grotte er malströmmen eller her vistnok havet i stærkt oprør overhovedet], grusom mod mænd [hermed hentydes også til det virkelige sagn om Grotte, der bl. a. «malede» hær mod kong Frode], udfor jordens skød.» — *þær es fyr lǫngu mólu Amlóða meldr-líð* [således har G. Vigfússon vistnok med rette opfattet ordstillingen]; *baugskerðir rístr lungs barði skipa hlíðarból*, ɔ: «de, som for længe siden [i urgamle tider] malede på Amlodes mel-skib [= kværn; jfr. den på verset følgende forklaring: *Hér er kallat hafit Amlóða kvern;* Saxos fremstilling er nærbeslægtet hermed; «melskib» er egl. det samme som *lúðr*, kværnkassen, *mala kvern* (acc.)

bruges åbenbart i betydningen at «male på en kværn»]. Ringbryderen [manden] plöjer med skibets stavn (køl) skibenes bakkede land [det bølgende hav]». Udg. udtaler s. XVI, at ved dette vers kan et vist kendskab til et gammelt sagn om Amloði konstateres. Det er også alt. Der skulde udg. have sat punktum; men istedenfor giver han hele den ganske uvedkommende historie om den nævnte Snæbjǫrn galte, der intet som helst oplyser. I § 2 giver udg. et uddrag af Saxos fortælling om Hamlet, som han synes at ville knytte til norsk-islandske hjemmelsmænd, men det hele er ganske løst fremstillet (formodninger om tabte isl. digte) og uden resultat. Derefter kommer udg. ind på forholdet mellem enkelte træk, som sagnet har fælles med Brutussagnet. Prof. Detter har tidligere behandlet sagen og er kommen til det resultat, at sagnet var overført fra Brutus på Hamlet, ja, at Amlóði (ɔ: *Aml-óði*, *óði* cf. *óðr*) var en oversættelse af ordet *Brutus*. Dette vil udg. — og med fuld ret — ikke erkende for rigtigt, men han antager dog hos Saxo lån fra det klassiske sagn. I øvrigt har dette intet med «Hamlet på Island» at göre, da de pågældende sagntræk (særlig guldet i de hule stokke) ikke findes i Ambales saga. Ligeså overflødigt var det i denne sammenhæng at komme ind på spörgsmålet Horvendillus-Ǫrvandill og det angels. Eárendel, hvad der heller ikke fører til noget resultat. I § 3 drøfter udg. forholdet mellem Hamlet og Havelok danske; sagnet om den sidste fremstilles, hvilket atter fører til vidtløftige betragtninger af historiske personer og begivenheder i Vesten (Olaf kváran, Sigtrygg, Brunanborgslaget osv.) De resultater, som her fremføres, er imidlertid kun løse gisninger, beroende på tvivlsomme kombinationer. Kun ét gammelt kildested af en vis betydning anføres af udg., nemlig et keltisk vers, hvori navnet *Amhlaide* skal forekomme. Dette skal være = *Amlóði*; andre har her antaget en skrivefejl for *Amhlaibe* (= Anlaf, Olaf) hvad der sikkert er rigtigt. Udg. fastholder formen og identificerer den person, der her skal menes, med en vikingekonge Sitric kaldt *caoch* (= enöjet) eller *gaile*, hvilket skal være = *galiðr*[1] = *galinn*. For dette «galinn» skal en Kelter så have indsat sit *amhlaide* (= Amlóði); dette navn skal altså være oprindelig keltisk, og ikke nordisk. Alt dette sker åbenbart for at få en tilknytning i stand med Vesten, med Irland og England (og altså også med Shakespeare). Men det hele er uvidenskabelige og lidet sandsynlige kombinationer, der tilmed har overmåde lidt at göre med Hamletsagnet på islandsk grund. At komme nærmere ind på en kritik af enkelthederne er næppe nødvendigt.

I § 4 omtaler udg. den isl. Ambalessaga, dens alder og håndskrifterne. Den ældste udtalelse om den findes hos Torfæus, som siger, at han i sin barndom har hørt sagaen om Amloði;

[1] Hvad denne umulige form skal göre godt for, er ikke indlysende.

hvorvidt der her har været tale om et gammelt æventyr, er usikkert, men det har næppe været Ambalessaga som den nu foreligger; og dette har udg. rigtig erkendt, idet han sætter denne til «det 16. eller mulig begyndelsen af det 17. årh.» Herved kommer udg. til også at omtale det isl. æventyr Brjámssaga, der indeholder enkelte træk af Hamletsagnet. Atter her får vi disse ukritiske og overilede kombinationer, idet Brjám skal være = Brian, den berömte irske konge! I § 5 giver udg. en oplysning om de isl. rímur, særlig Ambalesrímur. Også her fremtræder udg.s lyst til at sammenblande alt muligt samt hans mangel på sans for det væsenlige, idet han, fordi han nævner en mand fra c. 1800 som forfatter til rímur om Ambales, en Drauga-Grímur, indfletter et par genganger-historier, der intet har med det hele at göre og intet oplyser m. h. t. hovedæmnet; men udg. tror, at «an English rendering will be welcome to the folklorist» — ja, hvis det overhovedet falder nogen ind at søge dem netop her! Derpå følger oversættelser af de bag i bogen givne rímur-uddrag. Endelig i § 6 omtales kort M. Jóchumssons oversættelse af Shakespeares Hamlet, hvoraf udg. også bag i bogen giver en prøve; det er jo også «Hamlet in Iceland».

Ligesom mangt og meget i indledningen er ganske overflødigt, således er også de fleste af tillæggene det, særlig uddragene af de 5 isl. rímur, der netop går tilbage til den af udg. offenliggjorte tekst, og som altså intet nyt indeholder. Men det lader til, at det må være interessant for Englændere. Her findes også et uddrag af Landnáma (historien om Snæbjǫrn galte), Brjámssaga, de to isl. gengangeræventyr i orig. m. m. Endelig findes en udførlig håndskriftsfortegnelse.

Hvad nu hr. Gollancz' udgivervirksomhed angår, unddrages selve sagaen vor kontrol, eftersom den er trykt efter et hdskr. fra midten af det 19. årh., der er udg.s privatejendom. Men teksten synes at være rigtig gengivet, endogså med hdskr.s egen uhyrlige retskrivning. Oversættelsen er — såvidt jeg kan se — helt igennem nogenlunde korrekt; et par fejl har dog indsneget sig, f. ex. allerede i 1. kap., hvor *bætt ihún í mörgu ráð kóngs* (omtr.: «hun forhöjede kongens anseelse i mangt og meget») gengives ved «she saved the king from error». Engelsk blufærdighed eller snærperi må det skyldes, når fremstillingen af Ambales' uhumske færd i hallen og hans löjer helt udelades i oversættelsen, hvorved ganske vist meget af betydning går tabt. Dette kan forstås, men værre er det, når grundteksten forvanskes; når Ambales siges at have *migið* i bægeret, gör oversætteren det til, at han «spyttede» deri. At tekst og oversættelse er nogenlunde rigtige, skyldes sikkert hans to medarbejdere, dr. J. Stefánsson og M. A. E. Magnússon; udg.s egne sprogkundskaber får man hist og her mindre gunstige prøver paa. Et moderne isl. *brjáni*

kendes ikke (s. lxix.; men vel *bjáni*). Udg.s kundskaber og indsigt i isl. litteraturhistorie måles ved påstande som, at «de store sagaer allerede i 13. årh. var blevne unread classics», — intet er urigtigere end dette, — eller at «Sæmund frode vistnok har skrevet eller afskrevet annaler»; til støtte herfor anføres, at Sæmund påberåbes som hjemmelsmand i et isl. annalværk. Litterære gengangere er også sejlivede[1]. — De rímur-aftryk, jeg har været i stand til at kontrollere, er ikke altid rigtige. S. 197, v. 42 står der i hdskr. *strókleg* (*strákleg* passer slet ikke), s. 201, v. 74_2 skal der stå *ráðugt*, [i v. 71_3 er *færst* skrivefejl f. *fært*]; s. 202, v. 5_2 er *frekt* galt f. *for-*, v. 6_2 *samlega* f. *sannlega*, s. 203, l. 11 f. n. mangler *nú* efter *það*, s. 204_2 er *máttar* galt f. *maktar*, 205_1 *grimmur* f. *grimdar*, 205_6 f. n. *ríki* f. *landi*, 206_{17} *hvíla* f. *hvílu-*, $_{26}$ *mestan heiður* f. *mesta frægð*, $_{33}$ *skal* f. *mun*, 207_{10} f. n. *talar* f. *tjer* osv. I håndskriftprøven III s. 243 er der flere fejl; i sidste linje mangler *hernum* foran *að*. Ligeledes er der fejl i aftrykket VII, s. 244 ff. Hvad aftrykket VIII (Brjámssaga) angår, er udg.s måde at gengive på höjst misvisende. Man skulde tro, at det var udgivet direkte efter det A. M.ske hdskr., der straks efter titlen anføres. Men man opdager, at det er et aftryk af Isl. þjóðsögur, hvor teksten er rettet og sproget gjort bedre. Ikke engang fejlen i Isl. þjóðs. «A. M. 602 E» f. «602 D» er rettet af udg. At udg. selv ikke ganske er i stand til at læse et isl. hdskr., viser det lille vers efter et hdskr. i British Museum, som udg. anfører efter sin «Preface», hvor han i 2. linje trykker *brenn* (= *burn* i overs.); dette er fejllæst f. *lúinn* (*er eg í fingrum lúinn*), hvad metrum og det tilsvarende rim i l. 4 (*búinn*) klart viser. Det rigtige kunde udg. også have set i Handritaskrá hins ísl. bókm. fjel. II 28 (en bog, han jo har kendt), hvor også det rigtige *sá* (for *sú*!, i l. 4) findes.

Bogen er godt trykt og flot udstyret; altfor flot kunde man synes, i forhold til det lidet vigtige sagaprodukt[2], den indeholder.

---

[1] Som kuriosum kan det anføres, at jættekvinderne Fenja og Menja nu er bragt op i en höjere sfære, de kaldes Valkyrier s. XII.

[2] Jeg skal her göre opmærksom på, at dr. O. Jiriczek i Germanistische abhandlungen XII (1896) har givet et fyldigt og godt uddrag af sagaen; denne afhandling har hr. Gollancz kendt. Dr. Jiriczek har sammenlignet 3 hdskrr. og anfører de nødvendige afvigelser (det ses heraf, at hr. Gollancz' hdskr. står nærmest ved ý hos Jiriczek). Han giver til slut en kort og klar sammenstilling af sagnets hovedtræk hos Saxo og i sagaen, og kommer til det resultat, at sagaens ægte sagntræk om Amlet ikke er hæntede fra en mundtlig isl. tradition, men at de går tilbage til Saxo. Heri har dr. Jiriczek ganske ret. Herved forklares sagaens afvigelser fra Saxo på det bedste. Jeg kan i det hele anbefale dem, der ønsker kort og klar besked om sagen, at læse dr. Jiriczek's afhandling fremfor at fordybe sig i hr. Gollancz's svævende og resultatløse betragtninger, der desuden helt går udenom, hvad der er hovedsagen.

og i forhold til udg.s meget mangelfulde, ukritiske og temlig resultatløse behandling af de spörgsmål, som der her var anledning til at drøfte.

Kbhvn., i Oktober 1898.

Finnur Jónsson.

Victor Nilsson: Loddfáfnismál, an Eddic study. (Thesis.) Minneapolis 1898, Univ. Press of Minnesota. 47 s.

Dette lille skrift handler først om Hávamálsamlingen i det hele, uden at forf. giver nogen ny opfattelse af spörgsmålet om de enkelte digte og deres udstrækning. Han slutter sig hovedsagelig til Müllenhoff, tildels også til nærværende anm. Dernæst gives «Loddfáfnismál»s tekst tilligemed Thorpe's engelske oversættelse med nogle ændringer, ledsaget af nogle bemærkninger om digtets form. Forf. antager, at det første vers (v. 111) ikke hører til digtet; denne antagelse er han nødt til at göre, da han indrömmer, at den talende deri må være en gud, men nægter (og i det følgende søger at bevise dette), at Loddf. er en guds (Odins) tale. De grunde, han anfører for denne antagelse, er imidlertid temlig svage, som den, at den pompøse begyndelse (v. 111) ikke svarer til digtets stil og indhold. Endelig er forf. tilböjelig til at antage G. Vigfússons rettelse af *Loddfáfnir* til *Hoddfáfnir*, hvilket jo også passer til forf.s teori. Dette er imidlertid uantageligt, da Loddf. i v. 162 bærer rimstaven, og denne skal være *l* — dette har Bugge bemærket. Forf.s indvending herimod gælder ikke; skönt verset er interpoleret, er det sikkert gammelt nok til at vise traditionens og oldtidens egen udtale, og dette vidnesbyrd kan det slet ikke nytte at ville omstøde.

I de to følgende afsnit behandles Bugges og Rydbergs anskuelser om digtets person, Loddfáfnir. Bugges voldsomme fortolkning af navnet som opstået af Lentius + Carinus (se Studier I) vil forf. ikke gå ind på, men hvis den givne betydning: «den fast omfavnende» passer til hans egen opfattelse, «vil vi antage den», hedder det lidt naivt. Rydbergs forklaring (i Undersökningar II): «den træge (langsomme) Fafnir», der skulde være brugt om Hǫðr (på ham skal digtets enkeltheder passe, ifg. Rydbergs meget fantastiske opfattelse), findes at være uheldig. Forf. kritiserer også Rydbergs forklaring af Sigurds udtryk om sig selv *gaufugt dýr*, hvor Rydberg vilde opfatte *gaufugt* som «trægt», cfr. det nyisl. subst. *gauf* og vb. *gaufa*. Naturligvis er dette ganske uholdbart. Når forf. senere, s. 40, synes at være til-

böjelig til at antage Rydbergs tolkning som «a secondary meaning, a probable quite allowable play on words», kommer han til at modsige sig selv og gör sig til Rydbergs medskyldige; når han i forbindelse hermed minder om, at det af Rydberg lavede *gaufugr*, der slet ikke eksisterer i sproget, og *gǫfugr* i cod. regius måtte bægge være skrevne med *au* (!), er dette en bemærkning, forf. for sin egen skyld hellere skulde have udeladt. I det næste afsnit fremstiller så forf. sin egen teori, der går ud på, at digtet, som antydet, overhovedet intet Odins- eller gudekvad er, men et Sigurdskvad; det skal være et ældre paralleldigt til det meget unge Grípisspá, idet taleren skal være Grípir, den, der modtager rådene, Sigurd. Dette er et ret overraskende resultat, hvis sandsynlighed naturligvis beror på de fremførte argumenters styrke. Forf. mener, at de råd, der gives, ikke tyder på den höjeste visdomsgud som rådgiver; de skal være af en anden karakter end f. ex. de i Hávamál I. Dette kan ikke erkendes for rigtigt; forskellen, hvis der er en sådan, kan fuldt forklares deraf, at situationen er forskellig og den, som rådene gives, en helt anden end den, som forudsættes i Háv. I. Dette har forf. ikke taget i betragtning. Derefter søger forf., vers for vers, at påvise, at rådene i Loddf. tager sigte på Sigurds fremtid og de fremtidige episoder i hans liv. Hvis dette kunde göres sandsynligt med nogenlunde evidens, vilde forf. måske kunne få nogle tilhængere. Men sammenstillingen brister. Blot et råd som det i v. 115: «Forlok aldrig en anden mands kvinde til at blive din veninde» kan intet have med Sigurd at göre, ti han lokkede aldrig nogen gift kone til at blive sin mand utro. Det, at Sigurd i Gunnars skikkelse red gennem vaverluen og bejlede til den ugifte Brynhild, kan intet have med dette råd at göre, og traditionen melder intet om, at Sigurd senere har gjort forsøg på at lokke Brynhild; sit tidligere forhold havde han helt glemt på grund af glemselsdrikken. Rådet er derfor umotiveret, og forf.s forklaring tvungen. Det samme er tilfældet med flere andre. Vi kan i dem ikke finde nogen som helst hentydning til Sigurd og hans fremtid[1]; således f. ex. absolut ikke i det første vers («du skal ikke stå op om natten, medmindre du er på spejderfærd eller du skal ud for at forrette din nødtörft» —; jeg har ikke herom udtalt, at dette råd ikke var alvorlig ment, men det har ikke desto mindre noget spøgende ved sig). Således kan det ikke erkendes, at det nødvendige bevis for forf.s teori er ført. Hele digtet har desuden en så almindelig karakter, at det ikke er underligt, at enkelte af rådene kunde passe på Sigurd. Sigrdrífas råd (i Sigrdrífumál) er af en ganske anden og speciel art end Loddfáfnismáls.

[1] At *þjófar* i v. 131 skulde betyde (Sigurds) mordere, er i virkeligheden aldeles utænkeligt. Ordet kan kun betyde «tyve» i den almindelige forstand.

Det 6. og sidste afsnit, om Loddfáfnir som Sigurds tilnavn, er det mindst heldige. Efter et par bemærkninger om de første vers af Grípisspá, som bör noteres, samt efter at have omtalt Sigurds forblommede udtryk om sig selv (i Fáfnismál), vil forf. (i henhold til Bugge) forklare navnet Loddfáfnir som «den fast favnende» i henhold til Völsungasagas beretning om Sigurds vanskelige fødsel, de mange år, han forblev i sin moders liv. Men dette er i virkeligheden absurd. Intet menneske vilde være falden på at kalde en person, der kun med besværlighed kunde sættes i verden, af den grund «den fast favnende»; var det endda den «fast vedhængende» eller lignende, men «favnende», det er noget helt andet.

Jeg kan således ikke finde forf.s resultater på noget punkt tilstrækkelig underbyggede. Jeg må derfor fremdeles anse «Loddfáfnismál» som et Odinskvad, og jeg vil i denne forbindelse særlig fremhæve den gamle traditions betydning. I det 12. årh. — for så langt tilbage går optegnelsen af Hávamál — har man opfattet digtet som Odins tale. Dette må bero på en gammel tradition, og denne har vi ikke ret til uden videre at forkaste, medmindre vi med solide grunde kan godtgöre dens uholdbarhed. Det er urigtigt, når vi, i det 19. årh., ofte bilder os ind at vide noget bedre end vore gode kilder fra 12. og 13. årh.

Til slutning må jeg også bemærke, at navnlig unge forskere må være forsigtige med at erklære oversættelser og semasiologiske forklaringer f. ex. hos G. Vigfússon for urigtige. Forf. ytrer, s. 44, at Vigfússons oversættelse af *at vaxa fyr vina brjósti* «to grow up for the face of friends» er urigtig, Thorpes derimod («to grow in the lap of friends») rigtig. Dette er absolut falsk. G. Vigfússons forklaring er den eneste mulige, den eneste rigtige. Hvor skulde også Thorpe forstå islandsk bedre end G. Vigfússon? Thorpes og forf.s opfattelse er, når der tages hensyn til sammenhængen, også ganske uantagelige.

Skönt jeg således ikke er enig med forf. i hans resultater, tör jeg dog betegne hans afhandling som et glædeligt tegn på, hvilken tiltrækningskraft de gamle Eddadigte stadig har, ikke blot i den gamle, men nu også i den nye verden. Jeg vil ønske, at fortsatte studier må bringe os mange gode og holdbare resultater.

Kbhvn., i Oktober 1898.

Finnur Jónsson.

Joh. Forchhammer: Romerfolkets indre og ydre Historie indtil Verdensherredømmet (146 f. Kr.). (Ved Udvalget for Folkeoplysnings Fremme.) København 1898, Gad (komm.). VIII + 230 S.

Forf. vil give Romerfolkets Udviklingshistorie fra Roms Anlæggelse til det romerske Verdensherredømmes Grundlæggelse, første Del af «den evige Stads» Historie. Han har nærmest tænkt paa læge Læsere, som først og fremmest ønske at lære deres egen Tid og deres eget Land at kende, men føle at dertil kræves Kundskab til andre Lande og andre Tider, som have betinget vor Udvikling. Hans Hovedøjemed er at udvide Synskredsen for den Læser, der ikke ad anden Vej kan indføres i Oldtidslivet, og aabne hans Øje for de mange Berøringspunkter, der trods al Forskel er imellem Oldtidens og Nutidens Folkeliv. Dette er nu ikke saaledes at forstaa, at han søger at gøre Rede for disse Berøringspunkter og disse Forskelligheder. Dette overlades til Læserne. De Forsøg, som nyere Historikere have gjort paa at vise, paa hvilke Maader Oldtiden, særlig Romerne, have søgt at løse Statens Opgave, hvilke Opgaver de have ladet ligge og hvilke de have optaget, og hvordan de have taget fat paa dem, har Forf. ikke taget Hensyn til.

Han siger selv, at man ikke kan skrive Roms Historie uden at lade Krigshistorien spille en Hovedrolle. De store Krige i det 3die og 2det Aarh. spille hos ham en stor Rolle, navnlig den 2den puniske Krig, dog ikke for stor, og alle de smaa næsten aarlige Fejder, som de første 10 Bøger af Livius skildre os, og hvis Enkeltheder dels ere uden Betydning dels upaalidelige, har han kun ganske summarisk omtalt.

Sagntiden — med dette Ord betegner han Tiden til Slaget ved Regillersøen — har han fortalt, som den er givet af Livius og Virgil, dog saaledes, at han ved Siden deraf giver, hvad han anser for den historiske Kærne. Som bekendt spille Sagnene ogsaa efter den Tid en Rolle, og det er ofte med et tilføjet «skal» antydet, at det fortalte ikke kan staa for Kritik[1]. Men der er ogsaa uden Forbehold medtaget Ting, som synes tvivlsomme. Det er en vanskelig Opgave at fortælle den ældre romerske Historie populært og dog at tage Hensyn til den nyere kritiskvidenskabelige Behandling, som har forkastet meget og forandret

[1] S. 81 staar: «I fem Aar skal Staten have været uden Overstyrelse». Det burde neppe være anført som en blot tvivlsom Beretning. Fem Aar uden Overstyrelse og uden Historie er en Umulighed. Et højst etaarigt Anarchi (Plut. Cam. 39; Diod. XV 6) er af Kronologerne forlænget til 5 Aar.

andet. F. giver i det hele den gængse Overlevering. Det maa også billiges, at han f. Ex. ikke med Niese (ifølge Diod. XI 68) flytter Indsættelsen af Tribunatet ned til 471 eller (støttet til Appian) den Agerlov, som ellers tillægges Licinius, til Begyndelsen af 2det Aarh., men det kan neppe forsvares (S. 83) at fastholde, at de to kuruliske Ædiler nogensinde have været udelukkende patriciske (Madvig: den rom. Stats Forf. I S. 349).

Opgaven er saavidt mulig i alle Retninger at skildre det Liv, som har rørt sig i det romerske Samfund; Samfundsforhold i Almindelighed, Landboforhold, Pengeforhold, det religiøse og aandelige Liv med Literaturen ere behandlede ret fyldigt i særlige Kapitler. Forfatnings- og Forvaltningsforhold ere derimod kort behandlede, undertiden saa kort, at en Læser uden Forkundskaber vanskeligt vil kunne forstaa dem. I Beretningen om Centuriatkomitiernes Indførelse (S. 46) hedder det kun, at de fik lovgivende, vælgende og dømmende Myndighed. For at vise Patriciernes Indflydelse paa dem omtales senere (S. 57) nogle tvivlsomme Enkeltheder, at enhver Beslutning af Folkeforsamlingen[1] bagefter skal godkendes af Patricierne (paa deres Borgermøder), og at ingen Embedsmand vælges, uden at det forud er godkendt af Senatet. Ved det første sigtes vel til den saakaldte patrum auctoritas, som dog, hvordan den end meddeltes, ikke gaves paa com. cur., da disses Beslutninger selv krævede patrum auctoritas, ved det andet til den Forslagsret, som for den ældste Tid tillægges ikke Patricierne, men Senatet, og som i al Fald kun omtales med Hensyn til Konsulerne, fra 482 endog kun den ene (Madvig: den rom. Stats Forf. I S. 187).

At Privatretten saa godt som forbigaas[2], er ret forklarligt; om Retsplejen siges ikke andet end, at Komitierne havde dømmende Myndighed, og at Prætorerne vare Ledere af Retsvæsenet, uden at der gøres nogen Forskel mellem privat og kriminel Retspleje undtagen i den ganske isolerede Notits, at den første Kriminaldomstol oprettedes 149 (S. 197).

Med Forkærlighed er Topografien behandlet, navnlig Roms, Latiums og Etruriens. Man mærker Forfatterens paa Selvsyn grundede Studium. Det var ønskeligt, at han ogsaa af de andre Dele af Italien havde givet os en Skildring, efterhaanden som de komme i Berøring med Rom, særlig fra et archæologisk Stand-

[1] Forf. bruger undertiden egne danske Betegnelser f. Ex. Folkeforsamling om com. cent. (men ogsaa Centurieforsamling), Kredsforsamling om com. trib. (Kreds = tribus) og Borgerforsamling eller Borgermøde om com. cur. (skønt curia gengives med Samlag).

[2] I et enkelt Punkt, omtalt under «Samfundsforhold i Kongetiden» (S. 43), synes at være indløben en Sammenblanding af den Faderen tilkommende Ret til at sælge sin Søn 3 Gange og det 3 Gange gentagne Skinsalg, der løste Sønnen af patria potestas.

punkt, idet Ting som Terramarer, Grave og Gravfund[1] og lignende dog nu have Interesse ogsaa for læge Læsere.

F. har lagt an paa at give en livlig Fremstilling af Begivenheder og derigennem at skildre Forhold og Tilstande. Den 2den puniske Krig og Kampene om Verdensherredømmet ere givne med ikke ringe Fylde og i et livligt og anskueligt Sprog; ligesaa en Skildring som den ældre Katos Liv. Det er ikke Meningen at give selvstændige Undersøgelser og nye Opfattelser, men der ligger dog et ikke ringe Arbejde bagved. F. har ikke ladet sig nøje med at hente sit Stof fra en eller to nyere Behandlinger, men er gaaet til selve Kilderne. Og det er ikke hans Hensigt at standse med det her givne Afsnit af Roms Historie. Fortsættelsen, den romerske Fristats Dødskamp ligger i alt væsentlig færdig fra hans Haand og vil neppe lade vente længe paa sig.

Bogen er illustreret med 25 Billeder og 6 Kort.

Odense i November 1898.

P. Petersen.

V. I. Modestov: De Siculorum origine (russisk; Særtryk af det russiske Folkeoplysnings-Ministeriums Journal for 1897, med Tilföjelse af et latinsk Résumé og med Forbedringer i den russiske Tekst). St. Petersborg 1898, Wolff (Berlin, Calvary). 93 S.

Problemet om Sikulernes Herkomst søger Modestov at løse ved en Kombination af Oldtidens lærde Tradition med den nyeste Tids arkæologiske og anthropologiske Forskninger. Grækerne og Romerne antog, at Sikulerne var indvandrede fra Italien, specielt fra Latium. Den ældste Kilde, som vi herved føres tilbage til, er Antiokhos fra Syrakus; alle senere Efterretninger kan antages at bero på hans Påstande med Tilföjelse af senere Lærdes specialiserende Hypotheser og Fantasier. Antiokhos fra Syrakus kan atter have bygget på en af ham selv eller en af hans Forgængere opstillet Hypothese, der muligvis er udgået fra det hos Thukydid VI 2 omtalte Faktum, at der i den historiske Tid boede Sikulere i Italien. Vi kan selvfølgelig ikke benægte Muligheden af, at denne Hypothese desuden støttedes af et Antal virkelig afgörende Grunde; men da disse eventuelle Grunde ikke er kommet til vor Kundskab, er Hypothesen for os simpelthen værdiløs. Modestov har rigtignok en anden Anskuelse herom;

[1] Kun et Par Steder (S. 6 og S. 14 i en Note) nævnes rent lejlighedsvis og meget kort gamle Grave og Boliger i Rom fundne ved Udgravninger.

han drager (S. 19) den Slutning, at Sikulerne må have været uden Slægtskab med de italiske Folk, siden de efter at være fordrevne fra Latium (af Latinerne) ikke fandt Støtte hos nogensomhelst italisk Stamme, men måtte vige længere og længere mod Syd og først fandt Ro hinsides Strædet. Denne Anskuelse støttes efter Modestovs Mening ved en Række Undersøgelser af den italienske Arkæolog Orsi. Efter et udførligt Referat af Orsis arkæologiske Undersøgelser på Sicilien, anstilles S. 52 f. en Sammenligning med de arkæologiske Fund i Terramarerne, idet Modestov anser det for uimodsigeligt, at vi her forefinder de italiske Folks Urkultur. Disse Fund afviger imidlertid så stærkt fra Fundene i de siciliske Klippegrave, at Sikulerne efter Modestovs Mening ikke kan have været beslægtede med Italikerne; navnlig skal Italikerne fra deres første Optræden på den apenninske Halvø have været i Besiddelse af Broncekulturen, medens de ældste Fund på sikulisk Område tilhører den neolithiske Periode. Modestov påviser, at hans Anskuelse ikke gendrives af de Glosser, som man undertiden har beråbt sig på i denne Sammenhæng; Ord som *λίτρα* har de siciliske Grækere sandsynligvis ikke fået fra Sikulerne, men fra Romerne; ligeså *λέπορις* «Hare», *μοῖτον* «mutuum», *κάρκαρον* «Fængsel» o. s. v. Modestovs Avtoritet på det anthropologiske Område er Italieneren Sergi, som på Grundlag af kraniologiske Undersøgelser henfører Befolkningen omkring Middelhavet til en Race, hvis Hjem skal være Afrika ved den arabiske Bugt. Modestov afviser dette for Grækernes og Romernes Vedkommende på Grund af deres Sprog, men anerkender Sergis Resultater for Iberernes, Ligurernes, Sikulernes Vedkommende. En sådan Sammenblanding af kraniologiske og sproglige Argumenter kan imidlertid ikke billiges; hvis man forkaster Sergis Anskuelse for Grækernes og Romernes Vedkommende, er den med det samme forkastet i sin Helhed; hvis man anerkender den for Iberer, Ligurer og Sikuler, må den også anerkendes for Grækere og Romere, og det er da med det samme givet, at Anthropologien ikke lærer os noget om Sprogforhold. En Ret til at lade Sergis Theori gælde for den ene af de to Grupper, men ikke for den anden vilde kun kunne vindes ved Hjælp af kraniologiske Beviser, men hertil gör Modestov intetsomhelst Tilløb. Under disse Omstændigheder må Anthropologien fuldstændig lades ude af Spillet, og da man også meget let kan unddrage sig Modestovs arkæologiske Bevisførelse, står vi ved et non liquet. Modestov har imidlertid overset, at der eksisterer en sikulisk Indskrift på en Vase i Karlsruhe, som stammer fra Byen Centuripae. Denne Indskrift behandles af Thurneysen, Zeitschrift f. vergleichende Sprachforschung XXXV 212—221; med den af Thurneysen foreslåede Ordadskillelse lyder Indskriften:

nunus tenti mh maru stainam hemitomesti durom nane pos durom hemitomesti velhom ned emponitantom eredes vinobatome.

Dette oversætter Thurneysen: «Nonus Tentius Mh. filius maro urceum hemitomeste donum Nanae pos(iit); donum hemitomeste vicanum ne implento heredes ad vinipotium.» Anerkender man i det væsentlige Rigtigheden af denne Oversættelse, kan man vel også nok finde en Forklaring til *hemitomesti*; med Thurneysen at tænke på gr. ἡμι- fører ikke til noget; snarere kunde man gætte på samme Stamme som i lat. *humus* med en Kombination af to Endelser (sml. lat. *mari-tumus*, *caele-stis*) og med lignende Betydning som gr. χθόνιος, altså «helliget de underjordiske Guder» eller «hørende til Begravelse». At der ved Thurneysens Tydning fremkommer en Sprogform og et Indhold, som har en ikke ringe indre Sandsynlighed, kan ikke benægtes; Spörgsmålet er da, om dette kan være Tilfældets ondskabsfulde Spil. Denne Mulighed tör jeg ikke afvise; jeg bliver altså stående ved et non liquet, men udtaler dog, at indtil videre den största Sandsynlighed taler for, at Sikulerne ikke blot var Indoevropæere, men simpelthen en italisk Stamme.

København, d. 14. Oktober 1898.

Holger Pedersen.

Alf Torp og *Hjalmar Falk*, Dansk-norskens lydhistorie med særligt hensyn paa orddannelse og bøining. Kristiania 1898, Aschehoug. XVI + 276 Sider.

Den første Ophavsmand til den foreliggende Lydhistorie er Torp, og Bogen er fremgået af Forelæsninger, som han har holdt ved Universitetet; Enkeltheder om Samarbejdet mellem de to Forfattere meddeles ikke. Bogen udfylder ubetinget et Savn; en sammenhængende Fremstilling af Problemerne og en tilstrækkelig Samling af Materialet til Danskens og «Dansk-Norskens» Lydhistorie har hidtil manglet. Man må derfor være de to fremragende norske Sprogforskere meget taknemmelig for deres Arbejde, og det så meget mere, som det drejer sig om en Opgave, der ligger Nordmændene betydeligt fjærnere end os. Ganske vist handler Bogen om noget specielt norsk, nemlig om det norske Bymål og Skriftsprog (det er dette, som i Norge med et meget uheldigt Navn kaldes «Dansk-Norsk»; danske Læsere må altså vogte sig for den nærliggende Misforståelse at antage, at Bogen handlede om Norskens *og* Danskens Lydhistorie). Hvad der i Bogen anføres om specielt danske Sprogforhold, har åbenbart

kun det Öjemed at illustrere Bogens egentlige Æmne, «Dansk-Norsken». Men da det norske Skriftsprog i sin Kærne er dansk, bliver Bogen tillige en fortrinlig Håndbog i Danskens Lydhistorie (dog med knap Behandling eller endogså fuldstændig Udeladelse af enkelte Punkter, som fra specielt dansk Standpunkt måtte tiltrække sig större Opmærksomhed, f. Eks. Læren om Stødet), og Forfatternes Undersøgelse kommer til for den störste Halvdels Vedkommende at bevæge sig på ren dansk Grund. Herved kommer der en ny Vanskelighed til de overmåde mange Vanskeligheder, som allerede iforvejen er knyttede til Æmnet. Det er nemlig vanskeligt for de norske Forfattere at være tilstrækkelig nöjagtigt underrettede om, hvorledes man taler i Danmark nutildags. Bogen indeholder derfor også talrige Fejl i sine Angivelser om speciel dansk Udtale. I nogle Tilfælde angiver Forfatterne en ældre Udtale, som ikke bruges mere; S. 151 og andetsteds læres, at *Hob* udtales med *å*; det udtales nu altid med *o*, hvad der står i Forbindelse med, at Ordet ikke længer eksisterer i Talesproget (som bruger *Bunke, Flok* o. s. v.; Ordet *ophobe* er fuldtud brugeligt i Talesproget, men af literær Støbning). I andre Tilfælde er Forfatternes Angivelse simpelthen urigtig, f. Eks. *Frygt* med *y* S. 157, *Fødsel* med *ö* S. 162, eller Meddelelsen S. 202: «*feig* er höjtysk; i Betydningen «viet til Døden» skriver Danskerne nu Ordet *fei*»; denne Betydning har Ordet slet ikke i Dansk; Sandheden er, at Ordet tidligere udtaltes *feig* (med åbent *g*), men at det nu af nogle skrives *fej* (men ikke *fei*) og udtales på tilsvarende Måde. S. 185 siges, at *dd* og *gg* i senere Dansk «gennem Forenkling blive Spiranter»; i Virkeligheden er *dd* altid og *gg* aldrig spirantisk, bægge Dele uden Hensyn til, om den foregående Vokal er lang eller kort. Mangelen på Kendskab til Enkelthederne i dansk Udtale har S. 222 ført til en ukorrekt historisk Bemærkning; Skrivemåden *Sky* «Saft af Kød» (fr. *jus*) har ikke sin Forklaring i den norske Udtale af *sk* foran Fortungevokaler («omvendt Skrivemåde»), thi i Danmark udtales Ordet virkelig med *sk*; *sk* er traditionel Gengivelse af et fremmed *ś* (sml. *Skose*, hos Holberg *Choser*, Hexerie eller Blind Allarm 4 Akt 2 Scene; *Skak*, nu undertiden udtalt *Sjak* ved den samme Forbedring af Udtalen, som har ført til *Drosje* istedenfor *Droske*). Jeg anser det for urigtigt at rette nogen Bebrejdelse mod Forfatterne for disse Unöjagtigheder, men benytter Lejligheden til at göre opmærksom på, at et af de mest påtrængende Desiderata med Hensyn til dansk Sprogforskning er en dansk Udtaleordbog; som Tingene nu står, kan f. Eks. det danske Materiale med Hensyn til Betoningen (navnlig Stødet) af en Udlænding kun overskues efter et langt Arbejde med at samle og ordne, som kun den, der aldeles specielt beskæftiger sig med dette Æmne, vil kunne overkomme; og på samme Måde som Udlændige vil den kommende danske Generation komme til at stå

overfor vor nuværende Udtale, hvis der ikke itide bødes på det påpegede Savn. Derimod må det fuldtud tilregnes Forfatterne, at de et Par Gange har benyttet danske Dialekter på en urigtig Måde; tvivlsom er således Bemærkningen S. 151 om at Jysk har beholdt *ō* foran *g* og *v* (d. v. s. *v* af *b*, som Reglen skulde have været formuleret); det jyske *ō* synes tværtimod efter de sædvanlige Lydregler at forudsætte et ældre *å*; at Jysk skulde have bevaret eksplosivt *g* i Ord som *Nøgel, rage*, *Øg, Bog* (S. 219), er ikke rigtigt. Når en jysk Form «*aire*» «andre» S. 234 føres tilbage til et -ðr-, som ellers ikke vides at have eksisteret i Svensk-Dansk (isl. *aðrir*), forekommer dette mig meget letsindigt, da en Overgang fra mouilleret *n* til *j* er ganske let forståelig. Forfatterne synes overhovedet ikke at have taget tilstrækkeligt Hensyn til det af Vilh. Thomsen påviste Forhold, at oldn. *nn* (*nd*) og *ll* (*ld*) i Dansk er blevet til et mouilleret *n* og *l*; Sagen omtales kun med to Linjer S. 231, og det synes S. 158 at ,være overset, at *i* i *Killing*, *Kilde*, Fl. Byr. *vintœ* «vænte» er en Omlyd bevirket af denne Mouillering. Den samme Behandling af *nn* og *ll* findes ogsaa i norske Dialekter, som Forfatterne oplyser S. 235 og 236, og de mouillerede Lyd har også her bevirket Omlyd (S. 85). S. 22 f. benægtes med urette, at Vokalen i *Hav*, *glad*, *Had* er den gamle korte Vokal, og det antages, at der først har fundet en Forlængelse og dernæst en Forkortelse Sted; men det er ikke muligt at formulere nogen Regel for denne Forkortelse. I de Tilfælde, hvor der virkelig har fundet en lydret Forkortelse Sted (ved Gruppen *ov*), er Stødet bevaret (*Skov*, *Hov*); Ord som *Hav*, *glad*, *Had*, der ikke har Stød, kan aldrig have haft lang Vokal. Analogidannelser mangler det unægtelig ikke på, navnlig når vi tager Dialekterne med i Betragtning. Forfatterne polemiserer på det anførte Sted med urette mod Boberg, som havde beråbt sig på jysk *Glas* Plur. *Glås*: de påstår, at den lange Vokal i den jyske Flertalsform ikke skulde skyldes den almindelig danske Forlængelse i åben Stavelse, men en speciel jysk Erstatningsforlængelse til Gengæld for den bortfaldne Endevokal, en Anskuelse, som man ved Betragtning af det fuldstændige jyske Materiale let vil komme bort fra. — Fra dansk Standpunkt vil man også anke over, at Orthografien undertiden tages for alvorligt; S. 155 siges at *Tønder* og *sønder* i Modsætning til *ynde*, *Flynder* o. s. v. har dialektisk *ø*; men da Udtalen er nöjagtig den samme i bægge Tilfælde, er det meget dristigt at tillægge den forskellige Orthografi nogensomhelst Betydning. Der skelnes heller ikke tilstrækkeligt mellem Papirsformer og virkelig Sprogudvikling; S. 188 bemærkes lakonisk, at *d* udtales eksplosivt i *sagde*, *lagde* og efter *r*, hvis det her ikke bortfaldt; alle disse Former er imidlertid rene og skære Papirsformer, skönt nogle af dem har fundet Indgang i

Talesproget (man kan iøvrigt også høre *sagðe*; *g* er aldrig eksplosivt, som Forfatterne antager, men altid åbent; Ordene *hævde, Høvding, Fejde, Arbejde* o. s. v. skulde også have været indbefattede i den opstillede Udtaleregel, der imidlertid ikke har nogetsomhelt at göre med Lydhistorie).

Når Bogen således har visse Mangler, som hidrører fra Forfatternes Nationalitet, så har den til Gengæld af samme Grund en Række værdifulde Fortrin. Den indeholder en Mængde Oplysninger om den norske Udtale og sammentrængte Meddelelser om norske Dialekter; netop dette må forøge Bogens Værdi i Danmark. Foruden sit egentlige Æmne, meddeler Bogen også meget om fællesnordisk eller endnu ældre Lydudvikling, f. Eks. Verners Lov, Aflyden og en udmærket Fremstilling af Omlyd og Brydning. Jeg skal tillade mig at göre et Par Enkeltbemærkninger med Hensyn til Omlyden. S. 103 sammenstilles *Mus, Lus* med oldn. *mýss, lýss*; det burde her udtrykkelig have været bemærket, at de nuværende Former er de kollektivt brugte Singularformer, som P. K. Thorsen har påvist det i sin udmærkede Afhandling i Festskriftet til Vilh. Thomsen. S. 106 antages, at Ordet *når* egentlig er identisk med oldn. *nær* «nærmere», Mangelen på Omlyd skulde da bero på Indflydelse fra Positivformen eller forklares ved Ordets ubetonede (?) Stilling i Forbindelsen *hvornår*. Efter min Mening er *hvornår* oldn. *hvenær* identisk med oldsaksisk *hwan ēr*; den regelmæssige Form er da i Nordisk -*når*, og Formen *nær* i Islandsk, Svensk og Jysk må bero på folkeetymologisk Sammenblanding med oldn. *nær* «nærmere», vort *nær*. Bogens Fremstilling af de yngre Vokalovergange er ordnet efter en saglig Inddeling: Omlydsartede Overgange, brydningsartede Overgange, Forenkling af Diftongerne, Lydåbning, Lydlukning o. s. v. Derved bliver Bogen lettere og interessantere at læse, men næppe lettere at slå op i. Konsonantovergangene er ordnede efter de enkelte oldnordiske Lyd. Bogen slutter med et Tillæg om Lydlove og Analogi. Det siges her bl. a., at de fleste Lydovergange har deres Grund i en Forandring af Talens Organer. Det er ikke første Gang en sådan Påstand fremsættes; men da den nu fremkommer i en Bog, som fortjener at vinde og sikkert vil vinde en stor populær Udbredelse, er det på Tide at tage til Orde derimod; der er ikke leveret noget empirisk Bevis for Påstanden og apriori er denne protevsagtige Foranderlighed i Taleorganerne aldeles usandsynlig; skal man også forklare f. Eks. Dansens Udvikling af Forandringer i Føddernes Bygning? Slutningskapitlet indeholder også flere andre Ting, hvori jeg ikke er enig med Forfatterne. Bogen slutter med et Register, der kan benyttes som en lille etymologisk Ordbog, der giver en Rigdom af interessante Oplysninger, som man ikke vil finde f. Eks. i Jessens Ordbog (der iøvrigt af Forfatterne er

benyttet i det Omfang, som den trods sine Særheder fuldtud fortjener). Jeg skal slutte med at anbefale. Torps og Falks Bog til alle, som interesserer sig for dansk Sproghistorie.

København, d. 14. November 1898.

Holger Pedersen.

Valdemar Bennike og *Marius Kristensen*, Kort over de danske folkemål med forklaringer. 1. hæfte. København 1898, Schubothe. 4⁰, 24 Sider og 8 Kort.

Det foreliggende Hefte er Begyndelsen til et Værk, som ventes at ville udkomme i ti Hefter med et Hefte om Året på Störrelse som det første. I en Indledning giver Forfatterne en kort Oversigt over den danske Dialektforsknings Historie, udvikler Planen for deres Kortlægning af alle de danske Måls Ejendommeligheder, meddeler en Oversigt over Lydsystemet i ældre Dansk og gör Rede for deres fonetiske System. Planen for Værket kan bedst anskueliggöres ved en Beskrivelse af de foreliggende 8 Kort (som jeg efter Evne har kontrolleret uden at kunne opdage nogen urigtig Angivelse). Disse 8 Kort beskæftiger sig alle med *a*-Lyden (oldn. kort *a*); hvert Kort behandler i Regelen kun et enkelt Punkt. Således fremstiller Kort 2 Behandlingen af *a* foran *nd*, der i de forskellige Egne bliver til langt *a,* langt *å*, langt *o*, *uo* o. s. v.; hele Området for hver enkelt af disse Udtalemåder er belagt med en bestemt Farve; i Hjörnet af hvert Kort findes en Liste over Farvernes Betydning. Farverne er valgte med så stor Omsigt, at Kortene er overordentlig lette at opfatte med ét Blik. Kort 8 og Kort 1 er Eksempler på, hvorledes Forfatterne i enkelte Tilfælde forener et Par nöje sammenhørende Fænomener på et Kort. Kort 1 fremstiller Behandlingen af Rigsmålets lange *a*, der i störste Delen af Nörrejylland bliver til langt *å* eller deraf fremgåede Lyd, medens man i Sønderjylland og på Øerne finder forskellige Slags *a*-Lyd; alt dette er betegnet ved Farver. I en Del af *å*-Området er imidlertid *a*-Lyden bevaret som *a* foran ældre dansk *k* og *p* (i Ord som *tabe*, *age*); dette gælder navnlig Vendsyssel, Bjærge Herred og nogle Sogne nord for Haderslev Fjord; dette er betegnet med en takket Grænselinje, hvis Takker vender ind mod det Område, som har *å* i *tabe*, *age*; Linjen falder efter det antydede i en Del af sin Udstrækning sammen med Nörrejyllands Grænser mod Sønderjylland og Øerne, medens den på andre Punkter gennemskærer det nörrejyske Område. Det rene *ā* er i

nogle Egne blevet noget forskudt i Retning af *æ*; de pågældende Områder er foruden at være forsynede med den dem tilkommende Farve tillige punkterede; denne Punktering finder vi 1) i Egnen omkring København; 2) i Nordvendsyssel og Læssø, hvor den kun har Hensyn til Stillingen foran ældre dansk *k* og *p*, da man i andre Tilfælde har *å*; 3) på Bornholm, hvor den også kun gælder visse Tilfælde, da der i Almindelighed optræder en dyb a-Lyd. Kortene ledsages af udførlige Forklaringer med Ordlister og nöjagtige Grænseangivelser. Teksten er i det væsentlige Marius Kristensens, Kortene Bennikes Arbejde.

Vi medgiver det betydningsfulde Værk de bedste Ønsker.

København, d. 15. November 1898.

Holger Pedersen.

P. Papinii Statii Silvarum libri. Herausgegeben und erklärt von *Fr. Vollmer.* Leipzig 1898, Teubner. XVI + 598 s.

Det är en tämligen allmän benägenhet i våra dagar att underskatta Statii episka dikter, hvilka, med alla brister, onekligen äro betydande konstverk. Däremot öfverskattas ofta hans strödda tillfällighetsdikter. Det är att hoppas att Vollmers om sund metod och grundligt studium vittnande edition af dessa skall bidraga till ett riktigare bedömande af deras värde och en klarare uppfattning af deras innehåll. Ty Vollmers kommentar innebär ett verkligt framsteg i tolkningen af dessa rätt svåra stycken. Och i samma mån som tolkningen och förklaringen af Statii Silvae skrider framåt, få vi väl hoppas att texten mindre skall antastas af konjekturer som antingen vittna därom att poetens ord ej blifvit förstådda, hvilket ibland kan vara ursäktligt nog, eller också äro yttringar af ett ofta ganska berättigadt klander mot Statii egna vändningar. Ty just i Silvae är det Statius själf som i hög grad utmanar kritiken. Den celeritas, hvarpå Statius här gifvit lysande prof, har sin skuggsida, hvarest i synnerhet märkas två brister: upprepandet af tankar och uttryck, hvilket särskildt Hand och Kerckhoff påvisat, samt bristen på tukt och filning af stilens retoriska bombast. Hårda konstruktioner, krystade vändningar, misslyckade retoriska prydnader, dunkelhet, tyngd, svulst och mångordighet vidlåda därför också dessa poetiska konstverk i vida högre grad än de sorgfälligare utarbetade episka dikterna. I forntiden har man mera beaktat dessa svagheter, såsom vi finna af det bekanta stället hos Quintilianus X 3, 17: . . . *eorum vitium qui primo decurrere per*

materiam stilo quam velocissimo volunt et sequentes calorem atque impetum ex tempore scribunt: hanc silvam vocant. Quintilianus angriper hela denna genre i allmänhet, men utan tvifvel är med detta angrepp förbunden särskild hänsyftning på Statius. I vår tid har man varit mera böjd att skylla på texttraditionen. Äfven den dunkelhet, som ofta är en följd af Statii affektation i dessa tillfällighetsdikter, hvilkas form ej fått tid att klaras och är så att säga grumlig och ojäst, äfven denna dunkelhet har vållat många onödiga emendationer: man emenderade, hvad man ej begrep. Typiske representanter för detta slags textkritik äro de lärde och skarpsinnige Markland och Baehrens. Här gör Vollmer ett angenämt afbrott. Den i det hela ej dåliga handskriftliga texttraditionen behandlas af Vollmer aktsamt. Och med en på genomgående studium af Statii stil och denna diktart grundad textförklaring lyckas Vollmer i almänhet försvara texten och eliminera en myckenhet emendationer.

Denna konservativa riktning rättfärdigas just af ofvan antydda egendomligheter, hvilka för öfrigt ej tillräckligt blifvit framhållna af Vollmer i hans förtjenstfulla inledning om Statii Silvae (Vollmer synes mig sätta Silvae för högt). Ock stundom skulle jag önskat att Vollmer i textbehandlingen varit ännu mera konservativ. Så läser Vollmer III 5, 15 i texten med Wakefield *rabidi* (*circi*), däremot vill han i noterna p. 430 bibehålla handskrifternas *rapidi*. *Rapidi* torde som attribut till *circi* väl kunna tolereras hos en så tillgjord författare, hvilken älskar hypallage. För öfrigt har Statius i denna vändning på sitt vanliga sätt i tropens till det onaturliga spända djärfhet öfvertrumfat en föregångsman. Ty Ovidius kallar i Met. VI 399 Medelhafvet *rapidum aequor* med anledning af de *rapidi aestus* som finnas där; men Statius kallar *circus rapidus* med anledning af de *rapidi cursus* som där ila fram. — Silv. IV 4, 2 kan *vias* bibehållas i betyd. *iter*; cf. Vg. Aen. VIII 594 *meta viarum* = *meta itineris; hac ingressa vias qua* . . . på det ofvan nämnda stället hos Statius är alltså det samma som *hac regione ingressa iter qua*; vi behöfva alltså ej med Vollmer ändra *vias* till *via*.

På andra ställen synes Vollmer vara alltför konservativ. Så IV 4, 36 då han bibehåller *postis* f. *positis*. Till de betänkligheter, som Vollmer själf p. 463 anför, kommer äfven den omständigheten att Statius för öfrigt väl använder synkoperade komposita *repostus expostus* [Theb. I 227 *imposta* torde väl med Barth böra ändras t. *impasta*], men ej det enkla *postus*, hvilket också latinske poeter, med undantag af Lucretius, undvikit. Ett enstaka exempel är Sil. XIII 553 hexameterslutet *nec posta sub axe*, hvilket rytmiskt motsvarar hexameterslutet hos Stat. Theb. V 551 *expostus in alvo*.

Önskvärdt hade varit om Vollmer tidigare än de sista veckorna haft tillgång till Krohns kollation af den viktigaste handskriften.

cod. Matritensis[1]. Men en ny textkritisk upplaga af Statii Silvae vänta vi från Krohn. Vollmer, som för öfrigt behandlar texten med omsorg och äfven däråt egnat sin uppmärksamhet, har sin hufvudprestation i kommentaren. I sakligt hänseende är denna också en utmärkt prestation; äfven i det språkliga en god källa, ehuru här brister torde mera kunna anmärkas. Naturligtvis kan man äfven i den sakliga interpretationen ibland sakna något. Så hade väl i den till III 2, 61 gjorda skissen af exsecratio navigationis i poesin äfven Hesiodus och vissa Alexandrinske skalder bort nämnas och bland Statii latinske föregångare ej blott Horatius (c. I 3) utan äfven Tibullus, Propertius och Ovidius. — III 2, 168 *qua dulce nemus florentis Idumes* menas palmlundar, ej såsom Vollmer vill balsambuskarne, hvilka omtalas v. 140. — I språkligt hänseende stöta åtskilliga förklaringar som gå för långt bort från det i språkbruket tillåtna. Så till III 5, 14 p. 430 «*auguror* . . . nur hier im Sinne von «vorhaben»». Denna förklaring är i strid mot språkbruket. Och stället kan förklaras så: *Euboicos remeare penates auguror* «jag spår, att jag reser hem till Neapel». Statius anmärker med godmodigt lugn, att resan kommer nog att företagas trots hans frus betänkligheter. — III 5, 61 *iam* «noch» enl. Vollmer. Men ordets riktiga och vanliga betydelse kommer genast fram om vi ej såsom Vollmer förbinda *iam* med *tenet* men med *pulchrae: iam pulchrae* (*iuventae*) en ungdom som redan utvecklat sig till full skönhet. Här är nämligen tal om husets unga på friare väntande dotter. — III 2, 127 är Vollmers förklaring af *damnant* sökt. Verbet *damnare* står här i betydelsen «göra någon till förlorande part», «besegra». Så äfven Silius VIII 494 *Lycios damnant hastilibus arcus.* Sammanhanget med ordets egentliga betydelse visar t. ex. Accius Arm. Iud. hos Non. 276 *maior erit luctus cum me damnatum audiet* = *cum (pater) me (Aiacem) certamine iudicii victum esse audiet* (jf. Soph. Ai. 463 f.) — IV 6, 48 *nec stolidus Brontes. Stolidus* betyder enl. Vollmer här «klåpare», hvilket är mot språkbruket; och hänföres af honom äfven till *Telchines* och *Vulcanus*, hvilket är mot sammanhanget. *Stolidus* såsom epitet till Brontes erinrar om Hesiod. Theog. 140 *Κύκλωπας ὑπέρβιον ἦτορ ἔχοντας*, det säges med afseende på Kyklopernas *ferinae mentes* och betecknar det vilda mod som föga reflekterar; jfr. Enn. Ann. 102 M. *nam vi depugnare sues stolidi soliti sunt;* 206 *Stolidum genus· Aeacidarum bellipotentes sunt magis quam sapientiloquentes.* — V 5, 75 *munera nostra rideres. Rideres* ej såsom Vollmer menar, irrealis; men iterativt, samma konstruktion som t. ex. Stat. II 1, 117 *Maeonium sive ille senem . . . diceret . . . ipsi stupuere magistri.* C. epigr.

---

[1] Kollation af cod. Matritensis äfven af A. Sonter: Class. Rev. vol. XII (1898).

1512 Bue *latrares modo si quis adcubaret.* Jfr. Verg. G. I 316—321; Hor. Sat. I 3, 6. — Men nu må det vara nog med detaljanmärkningar: sådana kunna ju göras mot hvarje kommentar, och interpretation lemnar ju ett stort fält åt olika uppfattningar. Det måste icke desto mindre erkännas att Vollmers edition af Statii Silvae är ett förträffligt arbete, som väl fyller en hittils varande lucka.

Lund.

C. Zander.

Holger Pedersen, Zur albanesischen Volkskunde. Kopenhagen 1898, S. Michaelsens Nachf. 125 s.

Denne bog indeholder en oversættelse, der oprindelig var bestemt til at ledsage forfatterens «Albanesische Texte» (sml. dette tidsskrift V 80), dels for at lette forstaaelsen af texterne, dels for at gøre det folkloristiske materiale tilgængeligt for en større kreds. I bægge henseender vil den kunne gøre udmærket fyldest. Glossaret til texterne er, dets øvrige fortræffelige egenskaber ufortalte, ikke blevet saa udførligt, som man kunde ønske, hvorved benyttelsen af texterne vanskeliggøres, navnlig for begyndere. Man vil nu ved hjælp af oversættelsen let komme til forstaaelse af mulige dunkle steder. Dem findes der for øvrigt ikke mange af, thi disse æventyr er fortalte mærkværdig godt i en klar og jævn sprogform. Det er i høj grad lykkedes forf. at gengive denne, uden at oversættelsen i nogen maade lider derved, og mange vil sikkert have fornøjelse af at læse disse albanesiske versioner af for største delen almen bekendte æventyrmotiver. Foruden 12 æventyr indeholder samlingen nogle gaader, nogle prøver paa albanesisk folketro og endel folkeviser. Maaske burde anmærkningerne til texterne, hvori der anføres parallelsteder hovedsagelig fra den albanesiske literatur, være føjet som et tillæg til oversættelsen, i forordet til hvilken forf. supplerer sine angivelser. — Da æventyr nr. 9 (Frauenlist) ikke er ledsaget af nogen anmærkning, benytter jeg lejligheden til at meddele, at samme motiv er behandlet i et bulgarsk æventyr med samme titel (*ženski-te hitrosti* nr. 77 hos Schapkaref: *Sbornik ot bălgarski narodni umotvorenija, čast* I, *otdêl* II, Sofia 1892); dog mangler her pointen.

Kr. Sandfeld Jensen.

Papyrusfundene i Oxyrhynchos.

Af Hans Ræder.

Blandt de mange Papyrusfund, som man har gjort i de sidste Aar, indtage Fundene i Oxyrhynchos, en By i Mellemægypten, en meget betydelig Plads. Af de talrige Papyri, som her ere blevne dragne frem for Lyset, foreligge nu en Del udgivne ved B. P. Grenfell og A. S. Hunt (*The Oxyrhynchus Papyri*, Part. I. London 1898); det er om dem, at efterfølgende Bemærkninger skulle dreje sig.

Om de Udgravninger, hvorved de nævnte Papyri ere blevne fremdragne, og som fandt Sted i Begyndelsen af 1897, havde Udgiverne, som personlig forestod dem, allerede tidligere givet en kort Beretning (*Egypt Exploration Fund. Archæological Report* 1896—97), hvoraf vi se, at det er en Mængde Affaldsdynger tæt udenfor Byen, hvori de betydningsfulde Fund ere blevne gjorte; 25 Kasser fulde blev Udbyttet af tre Maaneders Udgravninger. Hovedmassen af de fundne Papyri ere skrevne paa Græsk, nogle faa paa Latin, en Del flere paa Koptisk og Arabisk. Af de græske indeholde omtrent 300 Fragmenter af litterær Art, og desuden findes der omtrent 2000 Dokumenter, stammende fra forskjellige Tidspunkter indenfor de første 7 Aarhundreder e. Chr.

Det er Hensigten, at der hvert Aar skal udgives et Bind Papyri; det første Bind indeholder nærmest Prøver af de forskjellige Arter af Papyri, dog paa faa Undtagelser nær alle græske. Som allerede antydet, falde de i to store Hovedgrupper: litterære og ikke-litterære (Dokumenter el. lign.), og indenfor den første Gruppe kan der atter skjelnes mellem

dem, hvorved vi beriges med hidtil ukjendte Stykker af den græske Litteratur, og dem, der indeholde Brudstykker af Værker, som iforvejen haves: de sidste have naturligvis i textkritisk Henseende en ikke ringe Betydning.

Paa første Plads have Udgiverne sat de saakaldte «Jesu Ord» (*λόγια Ἰησοῦ*), af hvilke de allerede tidligere havde givet en Specialudgave. Af disse «Ord», som have vakt en betydelig Opsigt, vistnok større, end de fortjene, findes ialt 8, men kun de 5 ere fuldstændige, og af et enkelt findes kun en ubetydelig Stump. Det er korte Sententser, som hver for sig indledes med Ordene *λέγει Ἰησοῦς*. Ordene minde ofte i høj Grad om Steder i Evangelierne, men ere dels anderledes formede, dels vidt forskjellige fra Evangeliernes Tankegang. Eet Exempel maa være tilstrækkeligt: «Jesus siger: Hvor der er To, ere de ikke uden Gud, og hvor Een er alene, siger jeg, jeg er med ham (jvfr. Matth. 18, 20). Løft Stenen, og dèr vil du finde mig; kløv Brændet, og jeg er dèr.» Hvorledes man end vil forstaa de sidste Ord — og de ere blevne forskjelligt fortolkede, ligesom heller ikke Suppleringerne overalt ere ganske sikre, — have vi i ethvert Tilfælde her en Udtryksmaade, som er Evangelierne aldeles fremmed. Udgiverne hævde angaaende disse «Jesu Ord», at de høre til en Samling af lutter løse Udsagn, at de ikke vare kjætterske, at de ere uafhængige af de fire Evangelier i deres nuværende Skikkelse, og at de ere ældre end Aar 140, maaske fra det 1ste Aarhundrede. Selve Papyrushaandskriftet synes at være fra det 3die Aarhundrede.

Af de andre nye Litteraturfund er et Digt, som højst sandsynligt skyldes Sappho, mest egnet til at vække Opmærksomhed. Men desværre foreligger det i en meget lemlæstet Skikkelse, idet foruden Andet de første 7—8 Bogstaver i hvert Vers mangle. Imidlertid har Blass med stor Skarpsindighed suppleret det Manglende, og hans Rekonstruktion have Udgiverne optaget. Dog træffer den paa flere Punkter utvivlsomt ikke det Rette; om Slutningen siger Wilamowitz-Möllendorff[1] ikke uden Grund, at selv i Forbindelse med den engelske Oversættelse er den ham uforstaaelig. Digtet er

[1] Göttingische gelehrte Anzeigen 1898, S. 673 ff.

skrevet i æolisk Dialekt (et Digamma forekommer ganske tydeligt) og i sapphiske Strofer. Forfatteren tiltaler Nereiderne og omtaler sin Broder, som Nereiderne anraabes om at føre uskadt hjem; der udtales det Ønske, at Broderen maa sone sine tidligere Fejl og i Fremtiden vise sin Søster mere Hensyn. Disse faa Ord stemme forbavsende godt med, hvad der af Herodot (II 135) og andre Forfattere berettes om Sapphos Forhold til hendes Broder Charaxos, hvem hun bebrejdede hans galante Eventyr i Ægypten. Herved stiger Sandsynligheden for, at Digtet er af Sappho, næsten til Vished, og man maa da end mere beklage den sørgelige Tilstand, hvori det er bevaret.

Forholdsvis mindre Interesse have nogle andre Fragmenter af Digte, et Par Vers, der minde om Alkman, nogle ikke saa ganske smaa Stykker af Komedier o. s. v. I Prosa findes bl. A. flere Brudstykker af en metrisk Afhandling, som antages at være af Aristoxenos; der tales væsentlig om Forholdet mellem de forskjellige Versefødder indbyrdes, Iamber, Cretici, Pæoner m. fl.; men Emnet har næppe nogen almindeligere Interesse. Fremdeles findes der et ret betydeligt Brudstykke af et kronologisk Værk, hvori Begivenhederne i Aarene fra 355 til 315 f. Chr., baade i Grækenland, Orienten og Rom opregnes Aar for Aar, idet Olympiaderne og Archonterne i Athen lægges til Grund for Beregningen; der findes adskillige Afvigelser fra den almindelig antagne Kronologi, men de bero uden Tvivl paa Fejltagelser af Forfatteren.

Endelig findes der et Brudstykke af et Brev til en eller anden makedonisk Konge, vistnok fra Diadochtiden. Af Interesse er her den Udtalelse om Thebanerne, at de «sammen med Olynthierne søgte at fordrive Amyntas, Philips Fader, fra hans Land og berøve ham Kongemagten». Udgiverne bemærke herom, at vi ved denne Ytring faa en endelig Bekræftelse paa, at der bestod et virkeligt Forbund mellem Theben og Olynth, hvilket gjør Phoibidas's Fremfærd mod Theben, da han var udsendt paa Krigstog mod Olynth, meget naturlig. Imidlertid bemærke de selv, at ogsaa hos Xenophon (Hell. V 2, 34) omtales dette Forbund, dog ikke som særlig rettet mod Makedonien, og det er vel tvivlsomt, om den Støtte, en ubekjendt Brevskriver, der aabenbart

søger at tale Makedonerkongen til Behag, kan give Xenophons Fremstilling, er af saa stor Betydning.

Ligesom det altsaa ikke er store, opsigtsvækkende Opdagelser af hidtil ukjendte Litteraturværker, som ere gjorte i Oxyrhynchos, saaledes maa det ogsaa med Hensyn til den textkritiske Betydning af de fremdragne Fragmenter af ellers bevarede Værker siges, at store Overraskelser — som egentlig heller ikke var at ønske — bringe de ikke. Det er jo heller ikke særlig gamle Textprøver; de fleste ere fra det 2det eller 3die Aarhundrede e. Chr., nogle yngre, men altsaa dog betydelig ældre end de Haandskrifter, som vi ellers have at rette os efter. Overensstemmelsen viser sig overalt temmelig stor, og der findes intet Exempel paa, at en Textforvanskning af større Omfang er indkommet efter Papyrusfragmenternes Tid; omvendt finde vi derimod paa flere Steder allerede i disse utvivlsomme Fejl, som vi kjende fra de senere Haandskrifter, men enkelte Steder er der unægtelig, hvor den gamle Overlevering er den bedste. Vi faa saaledes et Fingerpeg om, hvor vidt det er tilladt at gaa i Konjekturalkritik. De vigtigste af de offentliggjorte Fragmenter skulle nu flygtig berøres.

Af det nye Testamente findes et Par mindre Fragmenter, af hvilke det ene, som indeholder en Del af det 1ste Kapitel af Matthæusevangeliet, af Udgiverne antages at være skrevet i det 3die eller Begyndelsen af det 4de Aarhundrede og saaledes er det ældste existerende Brudstykke af et Haandskrift af det nye Testamente. Texten stemmer temmelig nøje med vore ældste Haandskrifter, Sinaiticus og Vaticanus.

Af Fragmenterne af de klassiske Forfattere er det betydeligste et af Thukydides (IV 36—41), som efter en tidligere Offentliggjørelse er benyttet i Hudes nye Udgave af denne Forfatter. Paa ikke saa faa Steder synes her Papyrusfragmentet at byde en Læsemaade, som er bedre end de ellers overleverede. Saaledes udelader det cap. 37, 1 Ordet *ὅτι*, som i Forbindelse med en følgende Accusativ med Participium giver en meget haard Anakoluthi, og som ogsaa tidligere Herwerden havde slettet. Cap. 37, 2 findes *βούλονται* (Indikativ bibeholdt fra den direkte Tale) for *βούλοιντο*, cap. 38, 1 er den rigtigere Form *ἀνοκωχῆς* for *ἀνακωχῆς*, som

alle Haandskrifter have, indført ved Rettelse; cap. 38, 2 læses *ἔλεξε* for *ἔλεγε*, og cap. 38, 4 *διέδοσαν* for *διεδίδοσαν*, vistnok rigtigt. Endvidere udelades cap. 38, 3 Artiklen *οἱ* foran *Λακεδαιμόνιοι* (mindre væsentligt) og cap. 39, 1, hvor de fleste Haandskrifter have *οἱ ἄνδρες οἱ ἐν τῇ νήσῳ ἐπολιορκήθησαν*, er Papyrusfragmentet enigt med et enkelt Haandskrift (M) i Udeladelsen af det andet *οἱ*, hvilket utvivlsomt er at foretrække. Endelig synes ogsaa Tilføjelsen af *τις* efter *σῖτος* i cap. 39, 2 at være rigtig. Paa flere Steder modsiger Papyrusfragmentet nyere Kritikeres Atheteser, saaledes cap. 36, 3 Stahls Athetese af *τῶν Περσῶν*, cap. 38, 2 Cobets af *καὶ οἱ μετ' αὐτοῦ*, cap. 38, 3 Krügers af *τῶν Ἀθηναίων*; men naar cap. 37, 1 Ordene *τὰ ὅπλα παραδοῦναι*, som ogsaa forekomme umiddelbart efter og med god Grund ere blevne slettede af Krüger, allerede findes i Papyrusfragmentet, synes vi her at have et Exempel paa en gammel Forvanskning og faa saaledes en Advarsel mod at tillægge denne vor ældste Textkildes Vidnesbyrd en altfor stor Vægt. I cap. 36, 2 har Papyrusfragmentet sammen med Hovedmassen af Haandskrifterne Læsemaaden *προσβαίνων*, medens de nyere Udgivere ere enige om med Vaticanus at læse *προβαίνων*.

Ringere Betydning have nogle Homerfragmenter. Noteres kan det, at der *Β* 793 læses *ἄνακτος* for *γέροντος*, og at efter *Β* 798 lidet passende er indskudt *Γ* 185.

I nogle Fragmenter af Sophokles's *Οἰδίπους τύραννος* (vv. 375—85 og 429—41) findes der enkelte Varianter, som f. Ex. i v. 375 *βλέψαι* for *βλάψαι*, i v. 378 *τοῦ* for *σοῦ*, og i v. 430 *αὖ* for *οὐ*, men deres Rigtighed er vistnok meget problematisk. I v. 376 læses som i de andre Haandskrifter *οὐ γάρ με μοῖρα πρός γε σοῦ πεσεῖν*, uagtet Meningen nødvendigvis kræver *οὐ γάρ σε μοῖρα πρός γ' ἐμοῦ πεσεῖν* (saaledes Brunck).

Ligeledes findes der et Par gode nye Læsemaader i nogle Brudstykker af Demosthenes's *Προοίμια*. Saaledes stadfæstes 26, 1 Wolffs Konjektur *κοινῶν* for *κοινῶς*, og sammesteds Sammes Tilføjelse af *τῶν* foran *πεπραγμένων*, ligesom 29, 3 Læsemaaden *ταὐτὸ δὴ τοῦτο* utvivlsomt er at foretrække for de andre Haandskrifters *τοῦτο δὴ τοῦτο*, som endnu læses i Blass's Udgave.

Endnu et Par Brudstykker af andre Forfatteres Skrifter findes der, saaledes af Herodot, Xenophon, Platon, Isokrates og Euklides, men uden Varianter af særlig Betydning. Af latinske Forfattere findes nogle Stumper af Vergil og af en Historiker, som Udgiverne holde for at være Pompejus Trogus. Hermed ere vi færdige med den første Hovedgruppe af Papyri.

En ganske forskjellig og i Grunden nok saa betydelig Interesse knytter sig til den anden Gruppe, de offentlige og private Dokumenter og Skrivelser, af hvilke der er fundet saa stor en Mængde. Vi faa gjennem dem et Indblik i Livet, som det rørte sig i den lille ægyptiske Provinsby i de første Aarhundreder e. Chr., omtrent til den Tid, da Araberne bemægtigede sig Landet. Vi faa Oplysninger om adskillige Detailler i den politiske og kommunale Forvaltning, saavelsom om de sociale Forhold af mere privat Art, lige indtil de mest dagligdags Ting. De forkrøllede Papyruslapper tale paa deres Vis ligesaa tydeligt om Oldtidslivet som Pompejis Ruiner. — En stor Behagelighed er det, at de fleste Dokumenter, fraregnet de rent private Breve, ere omhyggelig daterede, idet Aaret sædvanlig betegnes ved Angivelsen af, hvilket Aar det er af den paagjældende Kejsers Regering, undertiden ved Konsulnavnene, og i de senere Dokumenter tillige ved Angivelse af Indiktionen; hyppig tilføjes ogsaa Maaned og Dag. Disse Angivelser have selvfølgelig deres store palæografiske Betydning, idet de hjælpe os til at bestemme Tiden ogsaa for de udaterede Papyri.

Først møder os nu en desværre ufuldstændig Indberetning angaaende en Audiens, som nogle Ægyptere have haft hos Kejseren i Rom i Anledning af, at en vis Appianos, som selv var med, var bleven dømt til Døden for oprørske Bestræbelser. Vedkommende Kejsers Fader betegnes som ὁ ϑεὸς Ἀντωνεῖνος (divus Antoninus) og som Filosof, hvorved Udgiverne forstaa Antoninus Pius, saa at det vel bliver Marcus Aurelius, hos hvem Ægypterne have Audiens; Wilamowitz holder derimod paa, at han er Faderen, og Sønnen altsaa Commodus. De Grovheder, hvormed Kejseren overdænges af Appianos, tale unægtelig for den sidste Opfattelse, medens den filosofiske Sagtmodighed, hvormed Kejseren tager imod dem, passer bedre for Marcus Aurelius.

Appianos har faaet sin Dom og skal føres bort fra Kejseren, da intet Forsvar mere kan hjælpe ham. En af hans Ledsagere, Heliodoros, trøster ham med, at det er en Ære for ham at dø for sit elskede Fædreland. Kejseren kalder ham tilbage og spørger: «Veed du nu ikke, hvem du taler med?» Appianos: «Jo vel, Appianos taler med en Tyran.» Kejseren: «Nej, med en Konge.» Appianos: «Sig ikke det. For din Fader, højsalig Antoninus, passede Kejserværdigheden (*αὐτοκρατορεύειν*). Hør engang: For det Første var han en Filosof, for det Andet brød han sig ikke om Penge, for det Tredie var han en Ven af alt Godt. Men du har de modsatte Egenskaber: du er en Tyran, en Hader af det Gode og en udannet Person.» Kejseren befalede da, at han skulde føres til Retterstedet, men Appianos bad om at maatte blive ført derhen i en Dragt, der stemmede med hans fornemme Byrd, hvilket Kejseren tillod ham. Paa Vejen gjennem Byen raabte Appianos op og opfordrede Romerne til at komme hid og se en fornem Alexandriner blive ført til Døden. Da det blev meldt Kejseren, at der var Spektakler i Gaderne i Anledning af Alexandrinerens Henrettelse, lod han atter Appianos hente, og da denne var kommen ind, spurgte han strax Kejseren, hvem der havde ladet ham kalde; «er det mon Senatet eller dig, din Røverkaptajn?» Kejseren svarede: «Appianos, det er ogsaa m i n Sædvane at berolige de Gale og Forstyrrede. Du taler kun, saa længe jeg tillader det.» Appianos: «Jeg sværger ved din Lykke, at jeg hverken er gal eller forstyrret, men jeg taler for at værne om min Byrd og min Ret.» Der udspinder sig derefter en Disput om, hvem der er af den fornemste Byrd, Appianos eller Kejseren, og Appianos begynder at tale om Cæsar og Kleopatra, men om han har hævdet, at han stammede ned fra dem, eller hvad han ellers har sagt, faa vi ikke at vide, da Resten af Beretningen mangler, saa at vi maa nøjes med at gjætte os til, hvorledes det Hele spændte af.

Af Dokumenter vedrørende offentlige Forhold i Provinsen eller i selve Oxyrhynchos kan mærkes et Par Forordninger udstedte af Præfekten Flavius Titianus fra Aar 137, hvori der gives en Del Regler angaaende Ordningen af Arkivvæsnet, som man søgte at centralisere ved Oprettelsen af

det saakaldte «Hadrians Bibliothek» i Alexandria; de enkelte Bestemmelser ere dog ikke ganske klare. — Et Circulære fra en højere Embedsmand til forskjellige Strateger (lokale Øvrighedspersoner) fra Aar 288 beordrer Afskedigelse af en Del overflødige Embedsmænd ved de offentlige Ejendomme, «saasom det har viist sig af Regnskaberne, at der er mange Personer, som ønske at fortære (*κατεσπείειν* ɔ: *κατεσθίειν*) Statens Gods og have fundet paa selv at betitle sig Direktører eller Sekretærer eller Inspektører, Folk, som ikke skaffe Staten forøgede Indtægter, men tværtimod fortære Overskudet.» — At ogsaa ligefremme Bedragerier fandt Sted, se vi af en anden Skrivelse, hvori en afgaaet Strateg bliver krævet for en Sum af 3187 Drachmer 3 Oboler, som en af hans Undergivne har taget af Kassen. — Saa findes der et Par Arrestordrer, hvori en Landsbys Øvrighed (Komarcher) anmodes om at udlevere en navngiven Person til en udsendt Betjent. Den ene slutter saaledes: «Hvis I have Noget at sige til hans Fordel, saa følg med og kom frem med det. Men sørg for ikke at opholde Betjenten.» — I en anden Skrivelse til Politiet (*εἰρηνάρχαις*) i Oxyrhynchos sværger en Sognefoged (*ἀρχέφοδος*) «ved Kejserens Lykke» paa, at visse efterlyste Personer ikke findes i hans Landsby. — Om Politiet i Oxyrhynchos handler ellers et vidtløftigt Dokument fra omtrent Aar 300, hvori Stadens Politibetjente (*φύλακες*) opregnes med Angivelse af, hvilke Gader eller offentlige Bygninger hver havde at passe paa. Vi blive derved bekjendte med en hel Del Lokaliteter og se, at Byen havde baade Theater, Badeanstalter, Gymnasium, Nilmaaler og andre Herligheder.

Andre Skrivelser dreje sig om mere private Forhold. Om en Proces, der fandt Sted i Aaret 49, handle to Dokumenter. Det ene er en Udskrift af Retsprotokollen, hvori Sagens Gang kortelig refereres. En Mand ved Navn Pesuris havde to Aar tidligere paa en Mødding fundet et spædt Barn, som han optog og for Betaling satte i Pleje hos en Kvinde ved Navn Saraeus. Da Barnet blev daarlig plejet, tog han det imidlertid fra hende, men hun fik det alligevel senere i sin Magt igjen og vilde ikke udlevere det, hvorfor Pesuris bragte Sagen for Retten. Her erklærede Saraeus, at Plejebarnet var død, og at det Barn, som Pesuris vilde tage fra

hende, var hendes eget. Strategen fældede den ikke synderlig salomoniske Dom, at, da det efter Barnets Udseende at dømme (ἐκ τῆς ὄψεως) skjønnedes at være Saraeus's Barn, skulde hun beholde det, dersom hun og hendes Mand vilde give en skriftlig Erklæring om, at Plejebarnet var død; dog skulde Plejelønnen betales tilbage. — At Pesuris ikke var tilfreds med Dommen, se vi af det andet Dokument, en Klage fra Saraeus's Mand til Præfekten over Ægypten; han klager nemlig over, at Pesuris (eller Syros, som han her kaldes) at Misfornøjelse med Sagens Udfald hindrede ham i at udøve sit Haandværk.

Af Klager til Øvrigheden findes der ogsaa adskillige andre. En Mand klager over, at der er blevet stjaalet noget Byg fra ham, beskriver, hvorledes Tyvene ere komne ind og forlanger en Undersøgelse, for at han kan faa sit Byg tilbage. — En anden Mand henvender sig til selve Ægyptens Præfekt for at bede om hans Bistand til Inddrivelsen af et Tilgodehavende, og en stakkels Enke, hvis Sønner var i Krigen, og som derfor havde engageret et Par Forretningsførere til at tage sig af hendes Sager, henvender sig sammesteds med Klage over, at de bedrage hende.

Af Kontrakter findes der en betydelig Mængde fra de forskjelligste Omraader. Et Skjøde vedrørende Salget af Halvparten af et Hus udmærker sig ved, at ikke alene angives baade Kjøberens og Sælgerens Alder, men tillige Begges Signalement; Begge ere af Middelhøjde, lyse («honningfarvede») og have en langstrakt Ansigtsform, men Kjøberen skeler lidt og har et Ar paa det højre Haandled, medens Sælgeren har et Ar over det ene Øjenbryn og paa det højre Knæ. Husets Beliggenhed beskrives ved Angivelse af, hvilke Gader det ligger ved, og hvilke Ejendomme det støder op til. Kjøbesummen var 32 Talenter i Kobber, af hvilke en Tiendedel eller 3 Talenter 1200 Drachmer paa en tilføjet Seddel bevidnes at være indbetalt i en Bank som Afgift af Salget. — Et andet Dokument vedrørende Salget af et Stykke Jord har Form af en Ed aflagt af Sælgeren til Øvrigheden (ἀγορανόμοι).

Af Forpagtningskontrakter findes der ogsaa flere, der, uagtet de stamme fra forskjellige Tider, dog tildels ere formede paa den samme Maade. I den ældste, fra Aar 142,

fastsættes foruden Loddens Størrelse og Forpagtningstiden (6 Aar), hvad Forpagteren maa have Lov til at saa. Afgiften skal erlægges dels i Hvede, dels i rede Penge. Ejeren skal have Raadighed over Aarets Høst, indtil Afgiften er betalt. Betales den ikke i rette Tid, skal der yderligere betales Halvdelen af det resterende Beløb, og Ejeren skal have Lov til at gjøre Exekution i Forpagterens Person og Ejendom.

Foruden to Kontrakter vedrørende Salg af Slaver kan ogsaa nævnes et Dokument, hvorved en Kvinde med Mand og Værge — Begges Signalement gives — for Øvrigheden lader en Slavinde indregistrere som sin Ejendom under Fremlæggelse af et tidligere Dokument, hvorpaa Ejendomsretten beroede. — Hvorledes det gik til ved Frigivelse af Slaver, se vi af et Par Breve fra en Bankier til en Øvrighedsperson (ἀγορανόμος) som anmodes om at give en navngiven Slave Friheden, efter at den Pengesum, hvorved han havde løskjøbt sig, var indbetalt i Banken.

Af Regninger og Kvitteringer findes der en betydelig Mængde. Der er Regninger fra forskjellige Haandværkere, som af Stadens Kasse forlange sig udbetalt betydelige Summer for Reparationer af offentlige Bygninger. Kvitteringerne have sædvanlig Brevform, idet Udstederen erklærer at have modtaget en bestemt Sum — i Reglen igjennem en Bank — som Betaling for Et eller Andet, og at han ikke vil rejse nogen Fordring senere. En Kvittering angaaende Plejeløn for et Barn er til yderligere Sikkerhed nedenunder forsynet med en Extrapaategning fra begge Parter, som erklære henholdsvis at have modtaget Plejelønnen og at have faaet Barnet tilbage.

Nogle smaa Dokumenter af blandet Indhold fortjene ogsaa Omtale. Der findes saaledes et Udygtighedspas udstedt af Præfekten for en Mand, der paa Grund af daarlige Øjne er bleven fritaget for Krigstjeneste efter at være bleven undersøgt i Alexandria; endvidere en Protokoludskrift af en Sag angaaende en Læge, som ønskede Fritagelse for en eller anden Ydelse, idet han paaberaabte sig, at han havde kureret netop dem, der havde foranlediget, at Ydelsen blev ham paalagt. Præfekten erklærede: «Maaske har du kureret dem daarligt», og paalagde ham en Prøve. — Saa er der en Dødsanmel-

delse til Øvrigheden, hvorved en Fader anmelder sin Søns Død, anmoder om, at hans Navn maa blive optaget paa Listen over de Døde, og sværger ved Kejseren, at Anmeldelsen er sandfærdig. — I en anden Skrivelse anmoder en Kvinde om, at der, da hun agter at optage et Laan, maa blive beskikket hende en Værge for den Sags Skyld alene. — Der findes et Par officielle Lægeerklæringer angaaende en Mand, der var bleven funden hængt, og en Pige, der var kommen til Skade ved Sammenstyrtningen af et Hus. — Ganske interessant er en Erklæring fra en Æggehandler, som edelig forpligter sig til daglig at sælge sine Æg paa Torvet, men ikke i Smug eller fra sit Hus, i hvilket Tilfælde han erklærer at være hjemfalden til Straf.

Desuden findes der et Par Testamenter, det ene underskrevet af sex Vidner. I dem begge testamenterer en gift Person sit Hus til Børnene, men saaledes, at den overlevende Ægtefælle skal have Bohavet tilligemed Ret til for sin Levetid at blive boende i Huset. — I Forbindelse med disse Familiedokumenter kan nævnes en Skrivelse fra en sen Tid (6te Aarh.), hvorved en Forlovelse bliver hævet. Johannes, Euphemias Fader, meddeler sin velbyrdige Svigersøn, Phoibammon, at, eftersom det er kommet ham for Øre, at han udøver lovløse Gjerninger, som hverken behage Gud eller Mennesker, men som han ikke vil betro til Papiret, har han fundet det rigtigst at sende ham denne Opsigelse (ῥεπούδιον).

Talrige Papirer kunde endnu opregnes, men til Slutning skal der omtales nogle enkelte af rent privat Art, særlig Breve, af hvilke der findes ikke faa. Saaledes et Par smaa Indbydelseskort. «Herais beder dig (Navnet nævnes ikke) om at spise hos hende i hendes Hjem i Anledning af hendes Børns Bryllup imorgen den 5te, ved den 9de Time.» I en anden Indbydelse tilføjes det Spørgsmaal, om Gjæsten agter at komme pr. Baad eller pr. Æsel, for at det valgte Befordringsmiddel kan blive sendt ham. — I et lille Trøstebrev skriver Brevskriverinden, at hun og hendes Slægtninge ere blevne meget bedrøvede over Eumoiros's Død og have gjort Alt, hvad der hører sig til i en saadan Anledning, men tilføjer saa ganske naivt: «Men man kan jo dog ikke gjøre

Noget imod den Slags Ting. I maa derfor trøste Jer selv. Hav det godt!»

Der findes ogsaa et Par længere Breve, hvis Indhold væsentlig drejer sig om Smaakommissioner. En Dame giver saaledes i et Brev en Bekjendt det Hverv at udløse nogle pantsatte Gjenstande, Klæder og Smykker, for hende; de ere pantsatte til en Rente af 4 % maanedlig[1]. Særlig pudsigt er et Brev fra en lille Dreng til hans Fader, barnligt som det er med Hensyn til Tankegang, Udtryksmaade og Retskrivning. Han skjænder paa sin Fader, fordi han ikke har taget ham med til Byen, og skriver, at, hvis han ikke tager ham med til Alexandria, vil han hverken skrive til ham eller tale til ham eller sige Goddag til ham. Han takker ham for nogle Gaver, men ender med at true med, at, hvis han ikke sender ham en Lyre (?), vil han hverken spise eller drikke (*οὐ μὴ φάγω, οὐ μὴ πείνω*).

Disse Prøver maa nu være tilstrækkelige. Det vil forhaabentlig af dem fremgaa, hvor rigt og forskjelligartet et Udbytte de seneste Papyrusfund have bragt os. Her skal endnu blot berøres, at foruden de mangfoldige Oplysninger om historiske og sociale Forhold, som de give os, ville de ogsaa have en stor Betydning for Studiet af det græske Sprogs Udviklingshistorie, særlig med Hensyn til dets Brug under det daglige Livs Forhold. Men dette kræver en vidtløftigere Undersøgelse, end det ved denne Lejlighed er muligt at gaa ind paa.

Vi maa nu med Spænding se hen til, hvad de næste Offentliggjørelser ville bringe, og vi have Lov til at smigre os med Haabet om, at Ægyptens Møddinger endnu gjemme værdifulde Skatte, som engang i Fremtiden ville berede os Overraskelser.

---

[1] Selvfølgelig var Rentefoden langt lavere, hvor Sikkerheden var større. I et andet Dokument, hvor der er Tale om en Gjældsforskrivning, angives Renten til $^2/_3$ % maanedlig.

Anmeldelser.

Scaenicae Romanorum poesis fragmenta tertiis curis rec. *Otto Ribbeck*. Vol. II. Comicorum fragmenta. Lipsiae 1898, Teubner. VIII + 393 pp.

Hoc extremum fere opus viri clarissimi digne accessit proximae editioni fragmentorum tragicorum. Cui cum sit et ratione critica et ceteris rebus par atque simile, nolo iterare ea quae de arte ac ratione Ribbeckii in hoc diario nuper dixi. Singillatimque pauca hoc loco.

Liv. Andr. 2 Ribbeckius legit *sĕcēna*, quod debuit saltem *secēna*, ut *avena camena catena crumena galena habena harena laniena verbenae.* Sed metrum tuetur illud quod est traditum, duobus locis ap. Fest. 330 et 318 *scena*: *Córruit quasi ictus scena, haud múlto secus* — ⏑́ ◡ — (*scena*: *sacena* = *sculna*: **seculna* Lindsay L. L. p. 184). — Naev. 15 sq. Ribbeckius: . . . . *si quidem vis loqui Non perdocere, ⟨hau⟩ multa longe promicanda oratiost.* Sed *hau* non aptum est sententiae, quae universa negetur, quod per ipsam interrogationem fieri potest: . . . . *si quidem vis loqui, Non perdocere, multa longe promicanda oratiost?* — Naev. 50, 116 Varro L. L. VII 107; Fest. 217 *per·sibus* (= *peritus* Varro) et inc. fab. IX Paul. ex Fest. 336 *sibus* («callidus») videtur mutandum in *per-sīpus sīpus*, quod est oscum *sīpus* a *sēp·*, cf. volsc. *sēpu* «sciente» et nom. osc. *Sēpis Sēppiis*, lat. *Sēppius*; *sēp·*: *săp·* (*săpio*) = *fēc·*: *făc·*. — Naev. 49 b Ribbeckius sic habet *capĕráta fronte*; ut Varr. L. L. VII 107, unde hoc sumpsit, cod. F habet *caperrata*, quod iniuria Ribb. mutavit; sic enim verius scribitur; de qua re Nettleshipius Class. Rev. VI 168 a. Nimirum verba illa sunt de versu bacchiaco: *capérráta frónte* ⏑́ . . . — 53 Ribbeckius: ⟨*Dic*⟩, *ŭtrŭmst melius: virginemne an viduam uxorem dúcere?*; itemque 115 *ŭtrŭm scapulae plús an collus calli ⟨mi⟩ habeat néscio* vitiose utitur Ribbeckius correptione iambica, cum paenultimam vocalem muta cum liquida sequatur. Neque enim hanc correptionem patitur ea vox bisyllaba cuius syllabae duabus tribusve mediis consonantibus dividuntur. Quamobrem quamquam in re incerta nihil audeo adfirmare, tamen veri similius videtur Naevium dixisse *Úterumst* et *Úterum* his locis, si illa aetate nondum omnis memoria formae principalis erat abolita; ut prisci *alterum* et *altrum*, *asperum* et *asprum*, *magisteres* et *magistri*, *supera* et *supra*, *infera* et *infra*, *iugera* et *iugra*, *Libero* et *Lebro*, *liberis* et *leibreis;* cf. etiam substantiva inter se cognata *uterus uteri* et *uter utris*. — Naev. 65 Ribbeckius: *praecisum omásum pernam cállus glisis glándia*. At codices Nonii habent non *glisis* sed *clifis*

(*glifis*); ubi fortasse latet *colifis* i. e. *coliphis* vel *colyphis* (= *colyphiis*, *κωλύφιοις κωληφίοις*); ergo sic fere legendum: ... *praecisum omasum pernam callus*, ⟨*Cúm*⟩ *coliphis glandia* ... Sententiae quidem sic erit consultum optime, si id reposueris quod significet genus carnis suillae. (De voce *coliphii* cf. Saalfeld Tensaur. s. v.) — Festi epit. 324 M *Naevius*: *Merula sandaracino ore*. Ubi quod Ribb. mutavit scripsitque per E *sanderacino* miror; praesertim cum praeter unum locum codicis Farnes. Festi p. 325 M, usitate scribatur in litteris latinis per A *sandaraca sandaracus sandaracatus sandaraceus*, non per E *sanderac*. — Naev. 130 sq. Lectio codicum retinenda. *dum* ⟨*modo*⟩ Ribbeckius contra sententiam; *dum* est enim h. l. «*donec*»; metrum est anapaesticum: ... *quid si taceat Dum videat tam sciat quid scriptum siet* ⏑́ ⏑ ⏑ —. Aquillii 10 *ubi primum clamarat* recte dicitur in re iterata. Licinii 12 quem Ribbeckius facit exitum versus ... *conūbiúm data* is vitiosus est. Fortasse legendum in hunc modum: *Cúm-quidém* (aut *Cum quidem*) *Mavórti es* ⟨*ipsi*⟩ *in conŭbium data*. Epici quidem quod *conŭbium* habent antepaenultima brevi, non, credo, metri causa longam corripiunt, sed fuit in sermone et *conūbium* et *conŭbium* eadem varietate qua et *nūbo* et *pro-nŭba*. — Caecilii Statii 60 *Qui homo* i. e. *qualis homo*, sententia proba, libri Nonii. Ribb. autem minus apte *Equi homo* i. e. ecquis homo. Senariorum iambicorum, credo, truncae reliquiae sunt: ⏑ ⏑́ ⏑ — ⏑ *qui homo ineptitúdinis Cumulátus cultum oblítus es* — ⏑́ ⏑ —. Caecil. 81 *subito reste reddent hebem* codd.: *subito res r. h.* Ribb.; conicio legendum esse: ... *súbitae res reddént hebem*, nam quod est in codicibus id videtur ortum ex supra scripta correctura: *subito*^te^ *res reddent h.* — Caec. 128 Ribb. *Immo vero haec ante solitus sum*: *res delicat*; ex lemmate Nonii 98, 7 et 277, 26 «delica» (i. e. *deliqua*) «explana, indica» restituendum in h. l. *deliqua*, ut sententia sit haec: «ego vero iam diu ista audio, ad res te transfer, eas expedi, eas ad liquidum perducas volo». — Caec. 140 *panis soli corbulam* i. e. *p. solius c.*, quod Buecheler etiam vidit; sive paupertas sive frugalitas deminutivo ipso *corbula* significatur. *panis solidi* ex coniect. Ribbeckius, quod non opus est. — Caec. 183 per interrogationem Ribb., quod sine interrogatione melius: *Tu nurum non vis odiosam tibi esse, quam rarenter videas!* — Caec. 276 Charis. 201 K *profecto qui* si id fere significant quod apud Plautum *hercle qui, pol qui*, non opus est Ribbeckii coniectura *proferto qui*, quod huic loco non est aptum. — Caec. 278 Ribb. *namque* ⟨*mihi*⟩ *malum in mundost ere*, sed metro salvo salvaque sententia versus poterit illo *mihi* carere. — Turpilii 128 *Etiam* ámpliūs *illam* ápparare cóndecet Ribb. vitiose producta brevi syllaba in medio senario, quod ne si maior quidem fides esset librorum Plautinorum verum esse comprobaret Ribbeckius Coroll. XXVII collato Men. 327. Neque enim huc pertinet Most.

326 et 247. Item Titin. 45 *aedibūs* improbabiliter Ribb. Ergo Turpil. 128 potius dividas verba in duos versus: . . . *etiam ámplius Illam ápparare cóndecet* — —́ ◡ — et Tit. 45 cum habeant codd. FL Nonii 95, 1 *Parasitos amovi lenonem* (*lenones lenonest*) *aedibus absterrui* et quae sq., fortasse legere debemus sic: *Párasitos amóvi, lenonum áedibus* ⟨*eum*⟩ *abstérrui, Desuévi ne quo ád cenam exiret éxtra consiliúm meum* (*quo* — *exiret* FL: *quod* — *iret* all.). — Turp. 205 Non. 488, 26 secundum codices sic est: . . *nón est mediocris res neque vulgária Fallácia haec*; senarii initium suppleri potest sic ⟨*Haec*⟩ *nón est m. res*; et cum *mediocris-res* per enclisin coeant in unum, caesuram suam habet versus. Ribb. autem sic: *Non ést mediocris rés neque* ⟨*est*⟩ *v. F. h.*; in quo me quidem offendit scansio *mediocris rés*, cum et *res* nimis ponderis ita habeat et minus usitate dicatur *mediocris*, cum exspectent aures in prisco senario *médiocris*. — Afr. 55 *letium* (*laetium*) *genus* codd. Non. 87, 21: *bliteum genus* Onions optime: *plebeium g.* Ribb., minus veri simile. — Afr. 136 Non. 318, 2 *meretrix* Ribb.: *meletrix* libri manu scripti omnes, quod idem praebet cod. W Turp. 42 Non. 483, 26, quod credo non est abiciendum aut removendum, quia habet dissimilationem litterae R a latina voce non alienam, cui non suave esset R litteram iterari. item *meletricem* libri Nonii 202, 14, cuius loci mentionen faciens Sittl ALL VI 557 confert hodiernum Italorum vocabulum *meltrice*. Eandem ob causam factum est ut etiam *menetrix* (*manetris*) diceretur (Non. 423, 11) pro *meretrice*, de qua re Thielmann ALL III 539 sq. — Afr. 175 sq. miror cur Ribbeckius pro *speratam*, quod sit in codd. quodque sententia postulet, scripserit *speratum*. — Non. 111, 29 cum libris manu scriptis sic fere traditus sit locus quidam Afranii *tene tu in medio nemo est magnifice volo fluctuatim* (vel *flutuatim*) *ire ad illum accipito tege tu et sustine*, Ribbeckius autem cum Afr. 236 pro *tene tu* scripsit *teneto* et pro *fluctuatim fluctatim*, locum hunc depravavit, non correxit. Ac potius legendus est hic locus sic: —́ ◡ — ◡ *téne tu, in medio némost, magnificé volo Flúctuatim*⟨*que*⟩ *ire ad illum*; *accipite hoc tege tu et sústine*. — Afran. 394 Non. 503, 21 quod in libris manuscriptis bis est *fervitur*, id Ribbeckius mutavit in *fertur* cum aliquo dictionis damno. Quodsi verba fuerunt haec cantici nil opus est mutato, licet enim sic dimetiri: *Quánta hic vociferátione férvitur*! | *Éi miseráe mihi*. Prior igitur est trochaica hexapodia catalectica, ut Plaut. Epid. 166 a; 166 b; Most. 704; 705; posterior trochaica tripodia catalectica, ut saepe Plautus. Afranium autem pariter ac Naevium et Plautum his colis minusculis pro clausulis esse usum scribit Marius Victorinus p. 79, 2—6 K. — Pomponii 19 sq. Ribb. *Si praegnáns non és* . . ., rhythmo pessimo; ac potius sic dimetiamur . . . *si práegnans nón es Paribis númquam*, ut exitus cum initio septenarii iambici coniungatur. — Nov. 3 sq.

meliore rhythmo credo sic: *Licet ⟨hic mihi⟩ leno, dúo verbis. Etiám primo et postrémo.* — Laberii 18 *miserimuntum* codd. et Ribb., monstrum vocabuli; legendum, credo, *miserimonium*; Laberius enim verba in *-monium* quaedam finxit, cuius generis sunt ap. Gell. XVI 7, 1 *mendicimonium* et *moechimonium*; a *misero* igitur *miserimonium*, ut ab *aegro aegrimonium* in Itala, a *casto castimonium* Apuleius, a *tristi tristimonium* Petronius, a *sancto sanctimonium* Cyprianus. — Lab. 21 Non. 122, 11 *Numne aliter hunc pedicabis* librii Nonii: — *hunce* — Ribbeckius metri causa; quod probari non potest, nam *hunce* apud comicum poetam inauditum est (Plaut. Men. 572 nemo est hodie qui *hunce* legat); nec magis apud poetam comicum *hunce* probari potest quam *haece hice hoce huice harunce horunce*, quod genus in quibus monumentis latini sermonis inveniatur declarant exempla ap. Georges Wortf. s. v. et Neue-Wagener II[3] 413—421. — Laber. 38 *Dispóliavit* initium versus iambici facere non potest; fortasse numero trochaico melius: . . . *cum provincias Dispoliat, colúmnas monolitás labella e bálineis.* — Sed haec hactenus.

Codicibus utendi Nonianis ratio quae in reliquiis tragicorum, eadem fere in comicis Ribbeckianis deprehenditur. Tametsi enim in praefatione dicit Ribbeckius sibi iam in his copiam apparatus Onionsii datam, tamen non tantum quantum oportuit illo est usus. Velut Turp. 13 Ribb. legit *nosti quam sit gracili corpore* et haec adnotavit «gracili EH^2 PW gracile H^1 cracile FL»; hoc primum mirum est quod cum H^1 sit apographum codicis F, H^1 tamen adnotationibus Ribbeckii ita producitur quasi sit dignior testis quam FL et ab illis separandus. Praeterea hoc loco manifeste corruptum illud in FLH^1 *cracile* (*gracile*) nos deducit ad illud quod credo scriptum fuit ab Nonio *gracilo corpore.* Cur autem *cracile pro gracilo* scriberetur, eius erroris causa fuit in litteris non satis distinctis archetypi cuiusdam.

Lundae.

C. Zander.

N. Beckman, Grunddragen af den svenska versläran. Lund 1898, Gleerupska Univ.-bokh. 90 s.

Den svenska litteraturen röjer för närvarande ett lifligt intresse för metriska frågor. Ett vittnesbörd därom är ofvan anförda arbete. Förf. har satt som sin uppgift att med den musikaliska rytmiken såsom utgångspunkt gifva en lättfattlig och öfversiktlig framställning af den svenska verslärans grundprinciper, sådana dessa te sig i ljuset af den moderna fonetiken. Den så-

lunda formulerade uppgiften har också förf. löst på ett tilltalande sätt. Utförligt och redigt har han i sex kapitel behandlat: rytmikens grundbegrepp, språkets rytmiska element, den svenska versens taktformer, pauser och ordfötter, takters förening till högre rytmiska enheter samt några viktigare vers- och strofformer.

Synnerlig vikt lägges på den principiella utredningen och utan tvifvel är det genom denna förf. vill undervisa den studerande ungdomen och «de allmänna läroverkens modersmålslärare, af hvilka väl åtminstone några känna behofvet af större klarhet i svensk metrik än våra latiniserande versläror bruka ge.»

Om emellertid just den principiella utredningen lemnar något öfrigt att önska i afseende på klarhet, så torde anledningen härtill mindre vara att söka i förf.s framställningsätt än i hans uppgift och de förutsättningar, som i följd häraf blifvit för honom bestämmande. Den musikaliska rytmiken och fonetiken äro visserligen oundgängliga och goda förutsättningar, men icke tillräckliga. Då rytmen från en sida är en psykologisk och från en annan sida en fysisk och fysiologisk företeelse, så äro (den experimentella) psykologien, fysiken och fysiologien minst lika nödvändiga förutsättningar. Men framför allt är rytmiken en vetenskap, som kräfver sin särskilda experimentella undersökning. En viss obenägenhet eller ringaktning härför har drifvit förf. till ett osjälfständigt beroende af fonetikens formulering af hithörande begrepp. Fonetikens styrka ligger på det fonologiska området, hvaremot det rytmologiska och det tonologiska blifvit föga bearbetade. Fonetiken är således f. n. snarare i behof att låna af än den är i stånd att låna till rytmiken och metriken. En särskild brist ligger däri, att förf. ej gjort sig till godo frukterna af den rytmisk-metriska forskning antiken presterat. Förf.s öfverlägsna tal om «latiniserande» versläror och den antika metrikens «oklarhet» är ett föga lyckligt sätt att dölja detta förhållande. Den forskning, som leder sina anor från Aristoteles och nämner dennes lärjunge Aristoxenos som sin främste representant, är alltid en faktor att räkna med, hvilken man icke negligerar utan fara att nedsjunka under den nivå, där antiken stod.

Rytmen är enligt förf. en regelbunden indelning af tiden, tillvägabragt genom periodiskt återkommande af vissa förnimmelser. Denna definition är för vid. Förnimmelsen af tornurets kvartslag eller en med anledning däraf periodiskt återkommande tanke åvägabringar väl en regelbunden indelning af tiden (periodicitet), men ingen rytm. Def. sker vidare genom cirkel. För att genom uttrycket «periodiskt» erhålla någon upplysning förutsättes, att man vet hvad periodicitet är. Men då periodicitet just är hvad förf. definierar, så förutsättes definiendum för uppfattningen af differentia specifica. Detta är cirkeldefinition.

Dock vi uppehålla oss ej vid formen, utan skynda till saken.

Rytmen är för förf. periodicitet, men en sådan periodicitet, enligt hvilken blott *en* förnimmelse i perioden återkommer efter samma omloppstid. Den regelbundenhet, som åvägabringas i tidsindelningen, inskränker sig således till hvad man förut ansett vara det enklaste men på samma gång ofullkomligaste slag af rytm: «droppens enformiga fallande». Visserligen medgifver förf., att mellan den periodiskt återkommande förnimmelsen («droppen») kunna falla andra förnimmelser, men dels är det oklart, huruvida han medgifver, att de göra någon tidsindelning förnimbar, dels är det klart, att de i sådant fall icke göra någon *regelbunden* tidsindelning förnimbar, enär de äro operiodiska, och således icke åstadkomma en för rytmen konstitutiv tidsindelning. De utgöra endast fyllnadsgods, som kan packas tätare eller glesare. Det är under sådant förhållande föga konsekvent att tala om «takt*former*». Formen hos en takt är naturligtvis det sätt, hvarpå tiden inom takten regelbundet indelas. Längden af i takten ingående stafvelser beror visserligen af mängden, ett förhållande, som sätter materialets elasticitet på starka prof, men taktens *form* och stafvelsernas på längd beroende *ordning* äro för förf. likgiltiga.

Vi konstatera, att antikens rytm (i verklighet och theori) egde större fullkomlighet, då dess tidsbestämdhet äfven sträckte sig till taktens hufvuddelar, arsis och thesis (och i metern äfven till hufvuddelarnes tidsfördelning). Äfven för svensk vers vågar rec. på grund af experimentella undersökningar påstå en regelbunden tidsbestämdhet för såväl takten som dess delar, så vidt det nämligen är fråga om fullkongruent vers. Förf.s rytm synes färdig att slå öfver i ett fullständigt kaos, då enligt honom en trokeisk takt lika gärna kan utgöras af en kort och en lång eller två lika långa eller en lång och en kort stafvelse. För att icke en så oregelbunden tidsindelning skall blifva förnimbar för örat, måste förf. antaga, att den princip, som indelar takten i orytmiska delar, icke kan göra sig gällande i jämförelse med den, som delar versen i lika taktlängder. Denna senare är intensiteten. Huru erhålles denna princip? Huru tänkes den verka och huru kan den så kraftig verkan åstadkomma?

Det förefaller som denna princip icke vore funnen genom analys af rytmens begrepp eller materialet. I fråga om rytmen för hörselsinnet säger nämligen förf., att man för att göra den förnimbar för örat kunde använda någon af ljudets kvalitativa egenskaper, låta ljud af olika tonhöjd eller klangfärg regelbundet växla med hvarandra. Men «mest bekväm och allmännast använd i rytmiskt syfte är dock intensiteten eller ljudstyrkan». Något annat rättfärdigande af taktindelningsprincipen förekommer mig veterligen icke. Men om denna princip för öfrigt vore aldrig så bekväm och allmänt använd, så uteslutes dock icke möjligheten, att den på grund af de fysiologiska och psykologiska villkoren

för den språkliga ljudstyrkans frambringande och uppfattning här i versläran vore oanvändbar. Ett bevis för dess nödvändighet och tillräcklighet hade således varit på sin plats, isynnerhet som förf. torde veta, att den antika metriken icke gjort bruk af denna princip.

Huru förf. tänker sig denna princip verka, förefaller icke så alldeles klart. Förf. vill hafva «vissa periodiskt återkommande förnimmelser», som åvägabringa regelbunden indelning af tiden, «göra rytmen förnimbar». Man kunde tycka, att i en akustisk rytm dessa «vissa förnimmelser» borde blifva hörselförnimmelser eller ljud, i språklig rytm — språkljud. Men detta förefaller ej förf. nog. Han måste tycka, att språkljuden ej för örat göra någon tidsindelning förnimbar, såvida intensiteten är densamma. Detta måste förefalla underligt för en oförvillad uppfattning, då vi alltid uppfatta språkljuden och stafvelserna såsom fallande efter hvarandra i tiden och språket blir oss tydligt just genom detta sätt att fatta dess element. Men vi ponera för tillfället, att språket utan intensitetsskillnader ter sig såsom en sammanhängande ljudförnimmelse utan tidsgränser. Endast intensiteten kan sätta skillnad. Den språkliga rytmen måste således innehålla växling mellan starka och svaga förnimmelser. Hvar te sig nu de gränser i tiden, hvilka afskilja taktlängderna? vid öfvergången från stark till svag förnimmelse eller från svag till stark eller vid båda dessa öfvergångar? Mången torde svara: «vid öfvergången från svag till stark» och därför anse, att man blott kan erhålla fallande takter. Stafvelsen börjar med intensitetsmaximum och slutar med minimum. Den starkare stafvelsens minimum är starkare än den svagares. I följd häraf presenterar takten ett tämligen jämnt fallande, tills ny takt börjar med nytt maximum. Ny takt kan ej göras förnimbar genom öfvergången från stark till svag, emedan skillnaden mellan den starkares minimum och den svagares maximum ej är tillräckligt stort, utan blott genom den stora skillnaden mellan den svagares minimum och den starkares maximum. Detta resonnement passar äfven för förf.s fallande takter. Men nu antager han äfven stigande takter. Huru han härvid tänker sig intensiteten fördelad, är ej lätt att ana. Bekvämast vore naturligtvis att i stigande takter få tänka sig stafvelsen sluta med maximum. Men för detta ändamål skulle stafvelsens maximum vara flyttbart. Om förf. icke vågar sig på sådana språkfantasier, så återstår att antaga intensiteten vara jämnt utbredd öfver hela stafvelsen. Nu bör såväl växlingen från stark till svag som från svag till stark kunna göra en tidsgräns förnimbar och således både fallande och stigande takter blifva möjliga. Men nu inträder en ny svårighet. Om växlingen mellan stark och svag gör taktens början förnimbar, så gör växlingen mellan svag och stark taktens slutdel förnimbar, och vice versa i fallande takter. Intensitetsväxlingen blir således icke

blott en princip för taktlängden utan äfven för taktdelningen. Taktens orytmiska delar göras lika förnimbara som taktlängdernes likhet. Intensiteten blir en princip lika väl för den operiodiska oordningen som för den periodiska ordningen. Blir nu resultatet rytmiskt eller orytmiskt?

Denna princip synes således godtyckligt vald, dess verkningssätt förenadt med svårigheter och verkan synes i förf.s system kunna bli motsatsen till den åsyftade. Denna princip kan ej vara nödvändig i annat fall än där det ej är möjligt att på annat sätt åstadkomma förnimbara tidsgränser. Jag känner ej mer än ett sådant fall af akustisk rytm, och det är, när materialet utgöres af en enda sammanhängande ljudförnimmelse, som ej kan varieras på annat sätt än genom intensitet. Men detta är blott ett tänkt fall, som visserligen kan experimentellt framställas, men för öfrigt knappast förekommer i verkligheten. Om jag på hvilken tonhöjd som helst utan pauser sjunger en ton med en viss klangfärg t. ex. *a*, så kan jag visserligen göra en tidsgräns förnimbar genom att forcera styrkan till forte och åter en ny gräns genom att låta styrkan sjunka till piano. Men huruvida detta sätt är så bekvämt d. v. s. om det är lätt att göra dessa gränser distinkt förnimbara och låta tidsdelarne få hvilken längd som helst och göra detta med färdighet. därom kan hvem som vill öfvertyga sig genom egna försök. Att göra distinkta gränser förnimbara genom flera grader af styrka såsom pianissimo, piano, mezzo forte, forte och fortissimo hör till de saker, som öfverstiga gränserna för ett menskligt organs förmåga. Detta beror dels på svårigheten att hastigt öka och minska intensiteten samt den begränsade intensitetsskillnad, som på hvarje höjdläge är menniskorösten medgifven, dels på örats begränsade förmåga att iakttaga och mäta intensitetsskillnader. Om under sådana förhållanden detta obekväma sätt funnit föga användning, så torde detta ej förvåna någon.

Helt annat är förhållandet med tonhöjden, klangfärgen och sonoriteten. Vårt öra är utrustadt med särskildt fina apparater för urskiljande af dessa egenskaper. Huru lätt iakttagas icke distinkta tidsgränser, om man med klangfärgen *a* sjunger den diatoniska eller den kromatiska skalan med samma styrka och utan pauser! Till och med sådana ljud, hos hvilka man icke plägar urskilja tonhöjd såsom *s*, kunna dock vida lättare åstadkomma distinkta tidsgränser genom olika tonhöjd än genom olika styrka. Vidare huru tydligt skiljas icke tidsmomenterna, om man på samma tonhöjd med samma styrka sjunger *aeå*! Äfven om man långsamt uttalar (ljudar) *fsr* omedelbart efter hvarandra, blifva ju gränserna mycket distinkta. Allra tydligast utmärkas nya tidsmomenters inträde genom mer sonora ljud (sonanter), om resten af momenterna fylles med pauser eller mindre sonora ljud (konsonanter).

Då språket äger så ypperliga medel att göra tidsindelningen förnimbar, är det förvånande, att förf. tillgripit ett så obekvämt medel som intensiteten. Vi finna häri ett osjälfständigt beroende af fonetikens rudimentära rytmologi och ett okritiskt förhållande till den moderna dogmen, att den germanska versen bygges på accenten. Det är sannt, förf. gör visserligen ett aktningsvärdt försök att afskaka den dogmens bojor, då han sid. 38 icke fullt gillar den vanliga skillnaden mellan «accentuerande» och «kvantiterande» vers samt med styrka gör gällande, att «all språklig rytm fordrar både regelbundenhet i tidsindelningen och . . . för att göra den förnimbar«. Men dels tyckes dogmen för honom ännu äga ett skimmer af modernitet, om ej genom annat, genom sin motsats mot den antika metriken, dels har han ej tillräckligt analyserat rytmen och språkmaterialet, hvarför han tagit intensiteten (accenten) till nåder såsom taktlängdsprincip.

Tidskriftens utrymme tillåter ej att fortsätta, men det anförda torde vara nog för att visa, att den principiella utredning förf. bjuder på icke kan vara tillfredsställande för dem, som verkligen känna behof af större klarhet i metrikens grundprinciper. Härmed vilja vi ingalunda hafva återtagit det erkännande, hvarmed vi började. Arbetet äger nämligen stora förtjänster såväl genom sakrika inlägg i diskussionen om nästan alla viktigare metriska frågor som genom ett öfverskådligt framställningssätt, hvarför det kan rekommenderas till studium både af dem, som redan äga en utbildad åsikt i ämnet, och af dem, som vilja skaffa sig en orienterande öfversikt af den svenska metrikens läror i det nittonde århundradet.

Östersund.

Erik Rosengren.

J. L. Ussing, Betragtninger over *Vitruvii de architectura* libri decem. (Vidensk. Selsk. Skr., 6. R., hist.-fil. Afd. IV. 3.) Kbhvn. 1896, Høst (Komm.). 68 S.

Observations on *Vitruvii de architectura* libri decem, with special regard to the time at which this work was written, by *J. L. Ussing*, Ph. D., L. L. D. Translated from the Danish, and carefully revised by the Author. (The Royal Institute of British Architects.) London 1898. 42 S. 4⁰.

Enhver, der har gjennemlæst det Sammensurium af interessante Oplysninger, Meningsløsheder og selvbehagelig Forfatterglæde, der er os bevaret under Vitruvs Navn og bærer Titlen *de architectura*, men handler om alt muligt og langt fra giver os den Forklaring, vi der havde troet at finde, af de rige Mindes-

mærker i Oldtidens Kulturlande, vil glæde sig over, at Professor Ussing har gjort sin Afhandling om dette Emne tilgængelig for et større Publicum i den noget omarbejdede Oversættelse. Professoren gør sig nemlig til Talsmand for den Anskuelse, at Vitruvs Skrift ikke, som det selv angiver, er forfattet paa Kejser Augustus's Tid af en kyndig Architekt, men er et Arbejde fra en langt senere Tid af en Mand uden Indsigt i Architekturen. Det er en Anskuelse, der vel allerede 1856 er fremkommet i Untersuchungen über das Zeitalter des römischen Kriegsbaumeisters Marcus Vitruvius Pollio von *C. F. L. Schultz*, Geheimen Ober-Regierungs-Rath, herausgegeben von Otto Schultz, Ingenieur-Lieutenant, men som endnu ikke er blevet paaagtet. Derfor er det en stor Fortjeneste af Professor Ussing, at han har taget denne Opfattelse, som han for en stor Del har fulgt i sin akademiske Undervisning, frem til fornyet Behandling, især da det synes, at mange af de fremsatte Grunde have en overbevisende Kraft; og et Spørgsmaal af stor Vigtighed er det ubetinget, om denne Forfatter, hvem man endnu stadig søger til som Kilde, er en virkelig Autoritet paa Architekturens Omraade, eller hans Skrift væsentlig har Betydning paa Grund af dets talrige Benyttelser af tabte Oldtidsskrifter. Ligeledes kan det naturligvis være skæbnesvangert for den historiske Opfattelse af det latinske Sprog, hvis man med Urette gaar ud fra, at man i dette Skrift har et Exempel paa Vulgærlatin i Augustus's Tidsalder.

Professor Ussing har først fremdraget en hel Del interessante sproglige Fænomener, der staa i Strid med den augustæiske Tids almindelige Sprogbrug. Det ser ud, som om der her var en Vej til en nøjere Bestemmelse af Forfatterens virkelige Levetid. Endnu vægtigere ere de mange Indvendiger mod den almindelige Opfattelse, der ere hentede fra de historiske Forhold og de techniske Lærdomme. Det maa dog f. Ex. være enhver paafaldende, at en architektonisk Forfatter paa en Tid, da August gjør Rom fra en Murstensby til en Marmorby, ikke omtaler en eneste af hans eller Agrippas Byggeforetagender (den palatinske Apollos Tempel, Pantheon) der vare opførte paa den Tid, han efter sine egne Ord skrev sit Værk. Og naar paa den Tid porticus Metelli efter en Ombygning havde faaet Navnet porticus Octavia efter Augustus's Søster Octavia, er det mærkeligt, at Vitruv bruger det gamle Navn, især, kunde man tilføje, da Vitruvius selv I 2 Slutn. paastaar, at denne Dame var hans Beskytterinde. At de Templer i Rom, Vitruv omtaler, alle ere fra Republikens Tid, indeholder et Fingerpeg om, hvem der paa dette Omraade har været Vitruvs Kilde. Han nævner ham selv mellem os ubekjendte (maaske opdigtede) Forgængere, nemlig Terentius Varro. Mærkeligt er det ogsaa, at en romersk Architekt ikke med et Ord omtaler Bue- og Hvælvingskonstruktionen, ligesom ogsaa, at han lader Skuespillerne i det græske Theater optræde ovenpaa

det 11 Fod høje *προσκήνιον*. Professor Ussing antager — vidtløftigere udviklet i Scenica i det kgl. danske Videnskabernes Selskabs Forhandlinger 1897 —, at Vitruvs Kilde, Varro, har taget Ordet i den tidligere Betydning, Bagvæggens Dekoration, medens Vitruv har taget det i den senere Betydning Skueplads.

Naar Vitruvius anfører en Masse os ubekjendte græske Navne paa Folk, der skal have været hans Kilder, er det jo umuligt at paavise, at det kun er Humbug; men man maa give Professoren Ret i, at det er sandsynligt, man undres i hvert Fald ved at se Epikurs Ven Metrodoros som Autoritet i Spørgsmaal om Vandløb, og naar V. ved Siden af denne nævner Aristides, er der en Mulighed for, at det er den bekjendte Rhetor fra det 2det Aarhundrede, han er kommen til at nævne.

Den største Mislighed af de mange anførte, som her ikke alle skulle opregnes, er, at V. paastaar, at et Tempel skal lægges saaledes, at Indgangen vender mod Vest. Naar man husker, at man i d. 4de Aarh. begynder at orientere den kristne Kirke saaledes, har man maaske her, mener Professor Ussing med Rette, en Mulighed til Bestemmelse af Forfatterens virkelige Tid.

Naar Plinius nævner en Forfatter Vitruvius som sin Kilde, gjør Professor Ussing i en lang Række Exempler det sandsynligt, at det ikke kan være det foreliggende Skrifts Forfatter, men at baade denne og Plinius have haft en fælles Kilde. Det viser sig nemlig for det meste, at Plinius's Fremstilling er kortfattet og forstaaelig, medens Vitruvs er vidtløftig og paa mange Punkter misforstaaet.

I Vitruvs 10de Bog er der en mærkværdig Overensstemmelse med Athenæus *περὶ μηχανημάτων*. Denne Forfatter sætter man nu i Almindelighed i det 2det ell. 3die Aarh. e. Chr. Professor Ussing søger med Held at godtgjøre, at V. har oversat ham. Et Sted har Athenæus: *Τῆς δὲ χελώνης τῆς τὸν κριὸν φερούσης ἡ ἐργασία ἣν ἡ αὐτὴ μικρῆς τε καὶ μεγάλης*. Vitruv har: *testudinis arietariæ comparatio eadem ratione perficiebatur,* hvor *eadem ratione* ikke har noget at gaa tilbage paa. Det ser ganske ud som jasket Oversættelse. Det samme synes ogsaa at være Tilfældet, hvor Ath. ved at tale om en *κριοδόχη* siger: *ἐβύρσουν δὲ καὶ ταύτην ὁμοίως τοῖς πύργοις*, og Vit. har: *tegebatur autem is coriis crudis quemadmodum turris*; altsaa tror han, at det er *aries*, der er dækket med Huder.

De her fremdragne Udviklinger ere kun faa blandt de mange, hvori Professoı Ussing gjør det sandsynligt, at vi i Vitruv have en Forfatter fra en sen Tid, der har antaget en langt tidligere Fagmands Navn, ligesom det sene Skrift de re coqvinaria bærer Navn efter Apicius, en Gourmand fra Tiberius's Tid.

H. Rafn.

Claudii Ptolemaei opera quae exstant omnia. Vol. I. Syntaxis mathematica. Ed. *J. L. Heiberg*. Pars I: libri I—VI. Leipzig 1898, Teubner. VI+546 pp.

Den foreliggende Udgave af første Halvdel af Ptolemæus' «Almagest» er Led i Teubners Bibliotheca scriptorum Graecorum et Romanorum, udstyret paa sædvanlig Maade og Side for Side forsynet med kritisk Apparat. Da Redaktionen af Tidsskriftet tilbød mig at overtage Anmeldelsen af denne Udgave, følte jeg mig paa den ene Side stærkt fristet til at modtage Tilbudet, fordi Opgaven interesserede mig, men paa den anden Side nærede jeg som Ikke-Filolog naturlige Betænkeligheder. Ved nærmere Undersøgelse kom jeg dog til den Anskuelse, at det Indtryk, jeg fra mit ensidige, matematiske Standpunkt kunde naa, kunde give et væsentligt Bidrag til en Vurdering. Allerede ved Professor Heibergs Udgaver af de græske Matematikere gav selve den regelmæssige og lovbundne Form, i hvilken Oldtidens Matematikere fremstillede deres Stof, et fortrinligt Vurderingsmiddel; de mange matematiske Tabeller, der findes hos Ptolemæus, give et Middel af lignende Art — vel ovenikøbet af endnu større Vægt. En Undersøgelse af disse Tabeller vil derfor kunne give Bidrag til Bedømmelse baade af Manuskripternes Paalidelighed og af Udgiverens Brug af dem.

Fremkomsten af en paalidelig Udgave af Almagest maa siges at afhjælpe en virkelig Trang. Baselerudgaven fra 1538 støtter sig kun paa eet Haandskrift, der ovenikøbet ikke er godt. Hidtil har derfor Halmas Udgave[1] været betragtet som den bedste; den hviler blandt andet paa de samme to gode Haandskrifter, der af Heiberg betegnes ved A og C.

Lad os for at sammenligne Halmas og Heibergs Udgaver betragte den Tabel over Solens Deklination paa de forskellige Steder af Ekliptika, som findes i 1ste Bog, Kap. 12; her vil da Forskellen mellem de Principper, der have været ledende for de to Udgaver, træde tydeligt frem. Man bliver snart klar over, at i Sekundkolonnen vrimler der med afvigende Angivelser; ser man nu efter i Halmas Liste over Varianter (p. 495), vil man til sin store Forbavselse opdage, at (paa een ganske uvæsentlig Undtagelse nær) ere alle Manuskripter i den smukkeste Overensstemmelse indbyrdes og — med Heiberg, hvorimod Halmas egne Tal ingen Steder findes. Listen over Varianter er ovenikøbet kun angivet for første Halvdel af Tabellen; saa opgiver Halma ganske Ævret med følgende Hjærtesuk: Le reste de cette table dans toutes les autres colonnes des Manuscrits est aussi fautif que

[1] Paa det store kongelige Bibliothek findes en Udgave af Halma fra 1816 med Oversættelse til Fransk og med astronomiske Noter af Delambre. Baselerudgaven findes paa Universitetsbiblioteket.

ce qui vient d'être exposé. Je m'en suis assuré par mon calcul, qui se trouve confirmé par la table de Rheinholt, corrigé. Af Delambres Noter S. 5 fremgaar, at Ptolemæus' Tal ere blevne ændrede til andre, beregnede ved moderne trigonometriske Tabeller. Mange ville maaske synes, at dette kan være en meget fornuftig Fremgangsmaade, og at Bevaringen af Ptolemæus' mindre korrekte Tal[1] i det højeste kan forsvares som et Udslag af Pietet mod det fra saa fjærne Tider overleverede. Men Sagen er langt vigtigere. Der er nemlig paa den ene Side ingen Grund til at ønske Tabellerne gjorte saa matematisk fuldkomne som muligt, da ingen Astronom nutildags vilde bruge dem som tekniske Hjælpemidler. Paa den anden Side er det derimod af største Betydning for selve Studiet af Ptolemæus, at man i Tabellerne har de Tal, som han selv paa andre Steder i Værket har regnet med. Man maa derfor anerkende det som et betydeligt Fortrin ved Heibergs Udgave, at Maalet for den er blevet sat deri saavidt muligt at gengive Ptolemæus selv uden moderne Retouche; matematiske Grunde have ikke været afgørende for Teksten, selv om de vel nok i anden Linie og anvendte med Forsigtighed kunne have været medvirkende ved Valget af Læsemaader.

Som et andet Eksempel, der egner sig til at belyse Forskellen mellem de to Udgaver, tage vi følgende: Heiberg S. 54,10 har *δ* Sekunder, hvor baade Manuskripterne A, B og C, Baseler-udgaven og Halma har *γ*; dette sidste er ogsaa matematisk set rigtigst, eftersom Beregning ved en Sinustabel giver 3,2. Kun D har *δ*. Følger man nu Heibergs Henvisning til S. 122,4 og 10, ser man, at begge Steder have alle Manuskripter (oprindelig ɔ: bortset fra en senere Rettelse, B[3]) angivet Tallet til at være *δ* i en Beregning, hvor det paagældende Tal er hentet fra Tabellen S. 54,10. Halma har her rettet *δ* til *γ*. — Desværre lader det sig ikke af de følgende Regninger paavise, hvilket Tal der er regnet med; Sandsynligheden taler imidlertid for Heibergs Valg, nemlig at følge D og overalt læse *δ*, saa meget desto mere som det, at netop D paa det første Sted har *δ*, stemmer med det almindelige Indtryk, at D har sin Oprindelse i et gammelt og fortrinligt Haandskrift (cfr. Heibergs Indledning, S. V).

Det er dog ikke altid, at Halma foretrækker den matematiske Sandhed for Haandskrifternes Vidnesbyrd: Halma S. 45,18 angiver Korden til *ϱξ̄ς ς''* at være *ϱι̅ϑ ιϑ' ς''*. Matematisk set strider dette mod sund Sans, da Tabellen derved kommer i Strid med den vedføjede Kolonne af Differenser (til Interpolation); ja Fejlen er endog ganske iøjnefaldende, naar man lader Blikket glide ned langs Minutkolonnen, idet *ιϑ* springer helt ud af Rækken (2, 6,

[1] Iøvrigt bør Spørgsmaalet om Tallenes «Korrekthed» ikke som hos Halma afgøres ved moderne Regnemetoder, men kun ved Regninger, der følge de samme besværlige Baner, som Ptolemæus selv har fulgt.

19, 13, 17). Ifølge Halmas Variantliste skulde Heibergs A og C henholdsvis have ιδ og ι paa dette Sted. Heiberg selv har i Tabellen (S. 62,19) det rigtige ι, men angiver ingen Varianter. Her som mange andre Steder afvige altsaa de to Udgaver i deres Angivelser om Indholdet af de fælles Haandskrifter; Professor Heibergs Navn er vel en tilstrækkelig Borgen for, at hans Angivelser ere de korrekte.

Som sidste Eksempel vælge vi Heiberg S. 174, 175 og Halma S. 135. Her staar:

			Heiberg	Halma
Σκορπίου,	L. 3,	Kol. 7:	*α*	*η*
Ἰχθύων,	- 3,	— 5:	*νθ*	*νβ*

Disse to Steder i Tabellen skulle gensidig svare til hinanden paa simpel matematisk Maade. Halma har bragt fuldstændig Forvirring tilveje ved paa første Sted mod alle Haandskrifter at læse *η*; Heiberg har atter bragt Orden tilveje ved det sidste Sted at adoptere D's Angivelse *νθ*. Altsaa ogsaa her har D alene det rette!

De nævnte Eksempler maa være tilstrækkelige til at illustrere, hvilket Fremskridt den ny Udgave er, hvilke gode Principper den følger, og hvilken Omhu der er anvendt paa Princippernes Efterlevelse. En enkelt Gang kunde man ønske, at Noterne indeholdt Oplysninger om de ledsagende Figurers Udseende i Manuskripterne. Paa dette Punkt har Halma ligeledes undertiden retoucheret; man sammenligne f. Eks. Halmas Figur S. 67 med Heibergs S. 90.

Angaaende de Haandskrifter, som ere benyttede til Udgaven, kan bemærkes, at det af den foreløbige Meddelelse, som findes i Indledningen, ses, at alle hidtil kendte Manuskripter ere undersøgte, hvorpaa der er dannet et Udvalg paa 5 Haandskrifter, der have selvstændig Værdi. A og C brugtes, som sagt, af Halma; E og F synes mindre vigtige; D er omtalt ovenfor; og B, om hvilket Heiberg siger «quo nullum pulchriorem elegantioremque unquam uidi», er af ham selv opdaget i et ikke almindelig tilgængeligt Katalog i Vatikanerbiblioteket.

Da Halmas Udgave foruden at være sjælden kun højst ufuldstændig tilfredsstiller den moderne Videnskabs Krav, saa kan den ny Udgave hilses med Glæde af Filologen. Anderledes med den anden Part i Sagen — Naturvidenskabsmanden; thi Fortalen meddeler: interpretationem meam siue Latinam siue linguae recentioris in tanta rerum difficultate addere ausus non sum; de ea re uideant astronomi, si interpretationem desiderauerint. Nu kan man vist roligt gaa ud fra, at hvis Prof. Heiberg er veget tilbage for Vanskelighederne ved en Oversættelse, saa vil en Astronom neppe paa egen Haand kunne præstere en saadan; og den græske

Udgave kan betragtes som en temmelig fast tillukket Bog for Størstedelen af Astronomerne, særlig den yngre Slægt.

Jeg kan ikke modstaa Fristelsen til i denne Anledning at berøre et Punkt, som jeg ikke kan indlede bedre end ved at gengive nogle Ord af Prof. Gertz' Tale ved sidste Reformationsfest (Tilskueren 1898, S. 1000): «... Og endelig har de klassiske Filologer endnu en stor Opgave, som de desværre for tit har glemt eller endog næsten følt sig hævede over, saa at de altfor meget har overladt dens Løsning til andre, der ikke har været kaldede dertil. Den digteriske, historiske og filosofiske Litteratur fra Oldtiden indeholder Skatte, som sikkert endnu i lange, lange Tider vil kunne tjene til Glæde og Føde for Menneskeaanden; men naar saa er, saa maa disse Værdier ikke udelukkende blive i de faa begunstigedes Eje, der alene har Mulighed for at læse Oldsprogene, men de fortjener at gøres tilgængelige for den hele Kres af Mennesker, hos hvem der hersker aandeligt Liv og aandelige Interesser ...»

Søger man at anvende denne Tankegang paa Skrifter af naturvidenskabeligt Indhold fra den klassiske Oldtid, maa det indrømmes, at en Oversættelse til Dansk som Regel maa opgives, da den Kres af Mennesker, der med Udbytte kan læse dem, er ringe, og Interessen for en saadan Læsning ovenikøbet i Øjeblikket ikke er udbredt herhjemme. («Hvorfor skal man besvære sig med sine Forgængeres Fejl?») Men tager man under eet alle de Dyrkere af Naturvidenskaberne, som forstaa et af de store Kultursprog, turde det være rimeligt, at der findes saa mange, der ogsaa interessere sig for den humane Side af det naturvidenskabelige Studium, at Oversættelser kunde udgives.

De Observationer, som Ptolemæus har opbevaret for Efterverdenen, ere vel allerede saa stærkt udnyttede, at Laplaces Ord: «L'Almageste considéré comme le dépôt des anciennes observations est un des plus précieux monuments de l'antiquité» ikke længere have deres absolute Gyldighed; men de Mennesker, der have Interesse for, hvad Menneskeaanden har frembragt, og som have de fornødne Kundskaber til at læse Ptolemæus, ville altid høste Udbytte: Almagest har indtil Renaissancen baaret Anskuelserne om Verdensbygningen, og i den finder man den sfæriske Geometris Rødder. Man gennemlæse f. Eks. Beskrivelsen af de forskellige Klimater, Bestemmelsen af Korden til 1^0 eller Løsningen af den retvinklede sfæriske Trekant ved Hjælp af Menelaos' Sætning overført paa Kuglen.

En Tanke kunde maaske bringe Trøst for den manglende Oversættelse. I Fortalen meddeles: interpretationibus commentariisque Arabum uti non potui, Latinis nolui. Det vilde da muligvis kunne være til Held for en Oversættelse, hvis den oppebiede en lignende Udgave af de arabiske Ptolemæus-Haandskrifter,

som den der er givet af nogle arabiske Euklid Haandskrifter i «Codex Leidensis 399,1, edd. Besthorn et Heiberg».

Skulde der nogensinde blive Tale om en Oversættelse af Almagest, maa man haabe, at Prof. Heiberg erindrer, at han har usædvanlige Betingelser for sammen med en Fagmand at kunne levere en værdifuld Gengivelse.

Poul Heegaard.

Heinrich Brunn's Kleine Schriften, gesammelt von Hermann Brunn und Heinrich Bulle. Erster Band: Römische, altitalische und etruskische Denkmäler. Mit 65 Abbildungen. Leipzig 1898, Teubner. XI+277 S. 8. 10 m.

Franz Studniczka, Die Siegesgöttin. Entwurf der Geschichte einer antiken Idealgestalt (Sonderabdruck aus den Jahrbüchern für das classische Altertum, Geschichte und deutsche Litteratur und für Pädagogik). Leipzig 1898, Teubner. 27 S. und 12 Tafeln. 8. 2 m.

Firman B. G. Teubner i Leipzig har på den sista tiden utvidgat sin förtjänstfulla förlagsverksamhet i en ny riktning, att döma af de arbeten i klassisk arkeologi, hvilka nyligen börjat utgifvas på nämda förlag. Sålunda utgaf Teubner under förra året Böhlau's märkliga bok «Aus ionischen und italischen Nekropolen» och likaledes de båda arbeten, hvilka vi här göra till föremål för en anmälan.

Utgifvandet af Brunns smärre skrifter är ett företag, som bör helsas med glädje och tacksamhet, i betraktande af den utomordentliga betydelse, som Brunn haft för den klassiska arkeologiens utveckling. Han har icke efterlemnat mer än tvänne större arbeten, och det ena af dessa hann icke blifva fullbordadt före hans död. Åtskilliga af hans smärre skrifter blefvo redan af förf. själf samlade i arbetet «Griechische Götterideale» samt i hans «Probleme in der Geschichte der Vasenmalerei». Eljes voro hans mindre arbeten kringströdda i olika tidskrifter och sammelverk, såsom Annali och Bolletino dell' Istituto, Rheinisches Museum, Abhandlungen und Sitzungsberichte der Bayer. Akademie m. fl. Dessa arbeten hafva nu af sonen Hermann Brunn och Heinr. Bulle, lärjunge till Brunn och docent vid Münchens Universitet, blifvit samlade och utgifvas under titeln «Heinr. Brunns Kleine Schriften», hvilka skola omfatta tre band, af hvilka det första har utkommit. Detta innehåller afhandlingar och uppsatser öfver romersk, fornitalisk och etruskisk konst; det andra bandet skall omfatta uppsatser i grekisk konsthistoria, och i det tredje

skall återstoden af Brunns smärre skrifter få sin plats. Uppsatserna äro på grund af den aflidnes önskan utgifna på det språk, på hvilket de ursprungligen voro författade: däraf kommer det sig, att i det föreliggande bandet den italienska texten intager ett vida större omfång än den tyska. Studiet af de olika uppsatserna underlättas betydligt genom förläggarens tillmötesgående att låta i texten afbilda de minnesmärken, hvilka behandlas af författaren. Dessa afbildningar äro hemtade från Monumenti och Annali dell' Istituto, Archäol. Zeitung m. fl. mer eller mindre svårtillgängliga publikationer.

Konsthistoriska, likasom litteraturhistoriska forskningar kunna drifvas på olika sätt och efter olika syften. En metod — vi kunna ju kalla den för den analytiska — består däri, att man analyserar det enskilda konstverket, att man fördjupar sig i dess betraktande från olika synpunkter och sålunda vinner en intim förståelse af dess väsen och betydelse. Vid en sådan forskning täljer konstverket till slut sin saga och biktar, hvad konstnären med detsamma har velat, och huru han kunnat, hvad han velat. För sådana undersökningar kräfvas sällsynt lyckliga egenskaper, såsom konstnärlig blick, grundlig bekantskap med de olika konstverkens teknik, förtrogenhet med olika tiders olika stilriktningar samt först och sist förmågan att hängifvet försjunka i betraktelsen af ett konstverk. Sådana lyckligt utrustade naturer egde Winckelmann, Brunn och Julius Lange. En annan metod, som i våra dagar är den förherrskande inom såväl konst- som litteraturhistorien, är den historiska. Denna sträfvar att åt konstverken anvisa deras plats i den historiska utvecklingskedjan, att uppvisa de historiska förutsättningarna för ett konstverk i dess form och framträdande, att klargöra sammanhanget mellan äldre och yngre konstverk af samma art. Särskildt har denna forskningsmetod till sin uppgift att framhålla utvecklingen af de konstnärliga motiven genom att uppvisa, huru konstnären vid utförandet af sin uppgift är bunden vid häfdvunna traditioner, och huru ett motiv under utvecklingens gång fortsättes och ombildas. Den ena forskningsmetoden kan icke utöfvas ensidigt utan medverkan af den andra — men visst är, att den analytiska eller den historiska metoden framträder mera utpräglad hos olika forskare och i olika tider. Det är en händelse, som ser ut som en tanke, när vi på samma gång äro i tillfälle att anmäla tvänne arbeten, hvilka hvar för sig på ett förträffligt sätt representera de båda olika riktningarna inom den antika konsthistorien, Brunns kleine Schriften den analytiska och Studniczkas Siegesgöttin den historiska.

I dessa smärre skrifter lär man betydligt bättre att känna Brunns skaplynne och forskningsmetod än i hans större arbeten. Väl är det sant, att åtskilligt af det, som han skref i midten af vårt århundrade, har blifvit beriktigadt af nyare forskningar, och att mycket af hvad Brunn lagt i dagen nu för tiden

inhemtas bland de första elementen i klassisk arkeologi. Men detta hindrar ej, att hans samlade uppsatser äro synnerligen lärorika, emedan vi här få sitta vid mästarens fötter och lära oss den forskningsmetod, som vid århundradets midt lyfte den klassiska konstarkeologien från antikvitetsforskningens nivå till rangen af en verklig konstvetenskap. På samma gång som Brunn för denna utstakade dess självständiga uppgift, måste han frigöra den klassiska konstarkeologien från dess beroende af den klassiska filologien i inskränkt bemärkelse. Han har från vissa håll fått uppbära förebråelser för detta, och man har påpekat, att somliga af Brunns lärjungar allt för ensidigt satt sig öfver den klassiska filologiens kraf at göra sig hörd i arkeologiska tvistefrågor. Dock må man icke göra mästaren solidarisk med vissa lärjungar, hvilka vinlägga sig om att efterlikna «wie er räuspert und wie er spuckt». När en forskning höjt sig till rangen af vetenskap, måste den vandra sina egna vägar och med kännedom om sin egenartade uppgift lösgöra sig från beroendet af den gamla vetenskap, i hvars hägn den har uppstått. Detta är den lärdom, som vetenskapernas historia lämnar oss på alla områden. Hvad Brunn själf beträffar, vitna just hans smärre skrifter om hans grundliga filologiska bildning och hans förtrolighet med den klassiska litteraturen. En lärorik framställning af den klassiska filologiens förhållande till den klassiska arkeologien lämnar Brunn på sid. 58 i det här anmälda arbetet.

Det är icke lätt att i korthet redogöra för det rika och mångsidiga innehåll, som utmärker det första bandet af Brunns Kleine Schriften. Här finnas tolkningar af romerska sarkofagreliefer, hvilka framställa sägnerna om Orestes, om Proserpinas återkomst, om Phaidra och Hippolytos m. fl. Här träffa vi uppsatser om Ara Casali och Hateriernas märkliga grafmonument. Metodiskt lärorik är uppsatsen «Ueber zwei Triptolemosdarstellungen». En uppsats är egnad åt undersökningen om det kapitolinska Jupiterstemplets främre gafvelgrupp och en annan behandlar de antika och kristna basilikorna. Här träffa vi äfven flere redogörelser för de märkliga fynd, hvilka på 1840- och 50-talen gjordes i etruskiska grafvar i Cervetri, Vulci, Corneto, Perugia m. fl. ställen. Här hänvisas ock på de inflytelser, som den semitiskt-orientaliska och den joniska konsten utöfvat på Italiens äldsta konst och konsthandtverk. Med stort intresse motse vi det andra bandet, som kommer att innehålla Brunns studier öfver den grekiska konsten.

Studniczka's «Siegesgöttin» utgör en omarbetning och utvidgning af den föreläsning, med hvilken han i början af förra året inledde sin verksamhet såsom professor i klassisk arkeologi vid Leipzigs universitet. Hans ämne var Nike, den grekiska

segergudinnan, en äkta hellenisk idealgestalt. Det är en gudomlighet, som spelade en viktig roll i grekernas offentliga och enskilda lif, där hon förkroppsligar den täflan, som kännetecknar forntidens greker i krig och fred, i kroppsöfningar och kapplöpningar, i diktning och musik, i talarkonst, skönhet och klokhet. Visserligen är hon icke segergudinnan i den mening, att hon förlänar segern (det gör vanligen Zeus eller Athena, stundom också någon annan olympisk gudomlighet), men hon öfverbringar i det afgörande ögonblicket segern från de olympiska gudarne. Hon måste därför i konsten framställas såsom ilande ned genom rymden med segerns budskap. Detta är ingen lätt uppgift för plastiken, och förf. visar, huru grekerna långsamt, men energiskt lyckades öfvervinna de därmed förbundna svårigheterna.

Förebilder för den grekiska idealgestalten funnos hos de bevingade assyriska dämonerna, men grekerna nöjde sig icke med att låna deras vingar: «de ville äfven åskådliggöra vingarnes ändamål, den raska rörelsen genom luften — något som aldrig hade fallit en orientalisk konstnär in.» Man föreställde sig altså den bevingade gudinnan i en springande rörelse — det enklaste sättet för den arkaiska konsten att åskådliggöra hennes ilande färd genom rymden, och i denna ställning är Nike bildad i en af den grekiska plastikens äldsta skapelser, den sannolikt af Archermos förfärdigade bevingade marmorstatyn från Delos. Denna Niketyp har tydligen utöfvat ett stort inflytande på den närmaste efterverldens konst och konsthandtverk, som under loppet af ungefär ett århundrade uppvisar mer eller mindre modifierade reproduktioner af Nikestatyn från Delos. Sålunda har man på Athens Akropolis funnit såväl en marmorstaty, som en bronsfigur, hvilka båda tydligen leda sitt ursprung från nämda förebild.

Denna typ synes icke hafva varat synnerligen länge efter perserkrigen. Det uppsving inom konsten, som stod i sammanhang med nationalkänslans höjande genom grekernas segrar i dessa krig, har äfven tagit hand om Nikegestalten och omdanat denna på ett sätt, som mera motsvarade tidens stegrade konstnärliga kraf. Sålunda finna vi på åtskilliga mynt Nikeproblemet löst på så sätt, att den bevingade gudinnan afbildas i samma ställning som en flygande fågel. Samtidigt finna vi på vasmålningar ett annat försök att framställa de flygande figurerna (Eros och andra bevingade väsen), i det dessa afbildas såsom simmande i luften — ty man föreställde sig gerna, att fågeln sam i luften, och en dylik föreställning måste äfven uppstå i fråga om den flygande människokroppen.

Inom rundplastiken var en sådan typ emellertid hardt när outförbar, ty där kan den bevingade gestalten svårligen afbildas flygande som en fågel eller simmande genom luften. Därför har man vid genomförandet af de nya Nikemotiven inom rundplastiken till en början måst nöja sig med att framställa utgångspunkten

eller slutpunkten för gudinnans luftfärd, antingen det moment, i hvilket hon lyfter sig till flykt, eller det, i hvilket hon efter sitt sväfvande genom rymden berör jorden. I Conservatorspalatset på Roms Capitolium står en Nikestaty af marmor från förra hälften af det 5te årh. f. Kr. Gudinnan är klädd i dorisk chiton med öfverslag, hvars nedre rand omfattas med båda händerna, för att hindra dess allt för häftiga fladdrande. Kroppstyngden hvilar på fotspetsarne, och hela ställningen angifver gudinnan i det ögonblick, när hon sänker sig ner till jorden. Detta motiv är vidare utbildadt i ett par bronsstatyetter, af hvilka den ena befinner sig i Neapel, den andra i Cassel, och hvilka båda äro romerska kopier af grekiska original.

Här må äfven erinras om Pheidias' Nike, som sväfvar på högra handen af Athena Parthenos' staty. Af denna ha vi endast en dålig kopia, som likväl visar, huru Pheidias löste Nikeproblemet. Han framställde gudinnan med framlutad öfverkropp och lindrigt böjda knän samt med venstra foten satt en smula framför den högra, just i det ögonblick, när hon tänkes nedsväfva från Athenas hand — en situation, som kanske bäst uttrycker segergudinnans väsen.

Detta nedsväfvande framträder ännu bättre i Paionios' mästerverk, den Nikestaty, som Messenierna och Naupaktierna omkring år 420 läto resa i Olympia på en 9 meter hög piedestal. Här är flygproblemet inom rundplastiken löst på ett så tillfredsställande sätt, som gerna var möjligt. Gudinnan sväfvar ner från höjden och föreställes farande ned genom rymden, drägten fladdrar för vinden, under farten har chitonen lösts från sitt fäste på den venstra axeln, så att venstra bröstet blottats. Med utsträckta händer håller hon fast manteln, som sväller för vinden såsom ett segel och med sin ursprungligen purpurröda färg bildade en förträfflig bakgrund åt den luftiga uppenbarelsen i den hvita marmorn. Venstra benet är käckt framkastadt, och det högra har endast ett löst fotfäste på örnen, som befinner sig mellan själfva statyn och piedestalen. På ett synnerligen lyckligt sätt har konstnären löst de tekniska svårigheterna, i det han låtit tyngdpunkten förläggas till bakre delen af statyn, till den fladdrande mantelns marmormassa, och ur denna låtit Nikefiguren framträda illusoriskt fritt och nästan löst från sin bakgrund. Örnen som sväfvar vid gudinnans fötter gör äfven sitt till att höja illusionen af den sväfvande marmorgestalten. Här stå vi vid höjdpunkten af det, som grekisk konst kunde åstadkomma vid framställningen af den från himmelen nedsväfvande segergudinnan. Men huru genialisk konstnär Paionios än var, och huru mästerligt han än löst sin uppgift — för den historiska betraktelsen visar det sig dock, att han icke varit alldeles oberoende af sina föregångare, utan att han i sina motiv haft dels Pheidias' Nike, dels Archermos' arkaiskt naiva arbete till förebilder.

Den senare utvecklingen erbjuder icke synnerligen stort intresse. När det gäller den sväfvande Nike, är och förblir Paionios' verk ett mönster för kommande sekler. Därjämte finna vi från och med slutet af det 5te årh. f. Kr. på vasmålningar och marmorreliefer en mängd bilder af den gående Nike i olika genreartade situationer: än häller hon i vin till en libation åt segraren, än lägger hon en krans vid foten af en grafvård, än reser hon ett tropaion, än binder hon sina sandaler, än leder hon ett offerdjur (såsom på Nikebalustraden). Den hellenistiska tiden har frambragt en Nikestaty, som vitnar om en mästare med utpräglad konstnärsindividualitet, Nike från Samothrake, rest af Demetrios Poliorketes till minne af hans glänsande sjöseger vid Salamis på Cypern år 306 f. Kr.

Läsaren må instämma med författaren i dennes tacksägelse till förlagsfirman för dess frikostighet i fråga om beledsagande afbildningar, hvilka i hög grad underlätta studiet af förf.s skrift: de äro många — till antalet 59 — och väl utförda.

Lund.

Sam Wide.

Anthologie aus den Lyrikern der Griechen für den Schul- und Privatgebrauch erklärt und mit litterarhistorischen Einleitungen versehen von *E. Buchholz*. Zweites Bändchen. 4te verb. Auflage, bearb. von *J. Sitzler*. Leipzig 1898, Teubner. IV+210 S.

Af Buchholz' Anthologie udkom 1ste Bind, indeholdende Elegikerne og Jambograferne, 1864 og 2det Bind, indeholdende de meliske og choriske Digtere samt Bukolikerne, 1866. Af 1ste Bind udkom 4de Udg. allerede 1886, besørget af Buchholz selv. Nu foreligger ogsaa 2det Bind i 4de Udg., besørget af J. Sitzler, som tidligere har leveret Jahresbericht über die griechischen Lyriker. Det fremtræder i en noget ændret Skikkelse, idet det ikke medtager Bukolikerne og nogle Forandringer ere gjorte med Hensyn til de meliske og choriske Digtere. Arion er udgaaet, da det ham hos Aelian. Hist. an. XII 45 tillagte Digt: *Ὕψιστε θεῶν κτλ.* nu er erkendt for uægte. Derimod er der optaget 2 nye Stykker af Alkman, deriblandt den helt bevarede Del af den i Ægypten af Mariette fundne Parthenie, som dog paa Grund af de mange og store Vanskeligheder ved Fortolkningen synes mindre paa sin Plads her. Af Sappho er optaget 6 nye Fragmenter, men den af Grenfell og Hunt i The Oxyrhynchus Papyri Part I Side 10 publicerede Ode, som omtaler hendes Forhold til Bro-

deren Charaxos (Herod. II 135), hvem hun søger at forsone sig med, har S. ikke kunnet faa med.

Af de nylig fundne Digte af Bacchylides er ved Siden af 3 af de gamle Fragmenter 4 nye optagne: 2 af første Klasse, Epinikierne, af hvilke det sidste ligesom Pindars ligeledes optagne Ol. 1 forherliger den Sejr, som Hieron vandt i Olympia 470, og har givet S. Anledning til en kort Sammenligning mellem de to Digtere. Af den anden Klasse er optaget det mærkelige, i sin Art enestaaende Digt, der har Form af en Dialog mellem Aigeus og en ubenævnt Person — maaske Choret —; S. betegner det som den første fuldstændig bevarede Dithyrambe, vi have, medens Kenyon kalder det en Hymne, da det ikke har noget at gøre med Dionysos. Derimod har S. kaldet det ligeledes optagne Digt, som behandler den kun lidet bekendte Mythe om Theseus og Minos, for en Paean, skønt det af Servius (Aen. VI 21) betegnes som hørende til Dithyramberne. Paa Grund af vor ringe Viden om Dithyramben er Spørgsmaalet vanskeligt at afgøre. Om den anden Klasse af Bacchylides' nye Digte vide vi egentlig ikke andet, end at de ikke ere Epinikier.

I Slutningen af Bindet er tilföjet nogle Skolier og saakaldte «Volkslieder».

Den 4de Udgave er som de tidligere forsynet med literærhistoriske Indledninger til de enkelte Digtere, med Kommentar under Teksten og endelig med et Anhang, som dog er lidt forkortet. Det giver nærmere Oplysninger om Læsemaader, Fortolkninger, afvigende Myther og lignende. Begge Bind have fra først af været bestemte til baade at benyttes i Skolernes øverste Klasse og til at føre Studenter ind i Studiet af den græske Lyrik, og Fortalen til 4de Udg. gentager den dobbelte Bestemmelse. Følgen deraf er bleven, at en Del er taget med, som der ikke er Brug for i Skolen, særlig nu, da Tiden til Græsk ogsaa i Tyskland er indskrænket, for ikke at tale om os. Udgiveren siger selv, at Pindar neppe læses i Gymnasierne og altsaa kun er beholdt af Hensyn til philologiske studerende. De optagne 6 Epinikier udgøre med den tilhørende Kommentar $^2/_5$ af det hele Bind, og Digteren er behandlet med en vis Forkærlighed. Der gives ikke blot biografiske og literærhistoriske Oplysninger, men ogsaa om Kompositionen af Epinikierne, om den poetiske Diktion og de rhetoriske Figurer samt om Dialekter. Den hidtil gældende (Boeckhske) Theori om Enhed i Epinikiernes Komposition fastholdes i al Fald i Hovedsagen. «Der Mythus steht oft zum Grundgedanken in enger Beziehung und führt ihn in idealer Weise aus. — Pindar zieht ganz verschiedene Elemente, welche sonst weit aus einander gingen, in seinen Gedankenkreis, so dass sie friedlich neben einander bestehen und in einer höhern Einheit aufgehen.»

Valget af Stykker maa anses for heldigt. Nogle Fragmenter

paa kun 1 eller 2 Vers ere rigtignok ikke skikkede til at give nogen Forestilling om Digtet eller Digteren, men ere medtagne, fordi de ere efterlignede af Horats (Sappho 5, Alkaios 3 og 9, Simon. 7 og 8).

De literærhistoriske Indledninger saa vel som Kommentaren have været Genstand for en omhyggelig Revision og have modtaget mange Tilføjelser og Forbedringer. Kommentaren er klar og fyldig og indeholder al den Hjælp, som kan ønskes af yngre philologiske Studerende, til hvem Bogen kan anbefales.

Udgiveren har bestræbt sig for at levere en læselig Tekst. Som Overleveringen er, behøves paa mange Steder Konjekturer, og S. har benyttet baade andres og sine egne, men det er ikke mange, som synes slaaende. Hvad S. bemærker i Anledning af Alkman 2, 2: «Das richtige scheint noch nicht gefunden», kunde anvendes paa mange Steder. Paa enkelte Steder, hvor den overleverede Læsemaade er beholdt, nærer jeg Tvivl, saaledes Sappho 1, 18: *τίνα δηὖτε Πείϑω μαῖς ἄγην* (hvem vil du have, at Peitho skal bringe til at elske dig?) blot med den Bemærkning i Anhanget, at Peitho staar Aphrodite nær, ja af Sappho kaldes hendes Datter. Jeg har i min Anthologi fulgt Bergks Konjektur *δηὖτ' ἀπείϑην*; Blass' Forslag: *πείϑω-μαι σ' ἄγην* (hvem skal jeg tro, at du søger at drage?) er sindrigt, men ikke tilfredsstillende. — Alkaios 3, 2 har S. optaget Konjekturen *πώνην*, en tvivlsom æolisk Form for *πίνειν* og en Tautologi efter *μεϑύσϑην*. Hartung foreslaar efter Horats Od. I 37, 1—2 at læse *νῦν χρὴ μεϑύσϑην καὶ χϑόνα* (for *τινα*) *πρὸς βίαν κρούην* (for *πονεῖν*), tiltalende og ikke dristigere, end naar S. Simon. 6, 3 retter *νῦν δεμινϑυας* til *λῆν δ' ἄμμι ἐνϑέους*. — Simon. 4, 19 har S. Ret i at Konjekturen *τεκνόφι δίκαν*, som jeg har optaget, ikke kan betyde «for Barnets Skyld», og at Wilamovitz' *καὶ νόσφι δίκας* (Hdskr. *κνοφι δικας*) henført til *εὔχομαι* ikke passer, da der ingen Grund er til at Danae skulde kalde sin Søn uberettiget, men hans egen: *τέκνον ἐπὶ δίκᾳ* (med Synizese): «auf Grund des Rechtes, das das Kind dem Vater gegenüber hat, kurz um des Kindes willen» ligger Hdskr. fjernere og giver et søgt Udtryk. — Pind. Ol. 1, 29—30 (42—43) har S. søgt Fejlen i *δεδαιδαλμένοι μῦϑοι*, som han med Bergk retter til *δεδαιδαλμένῳ μύϑῳ*, idet han gør *φάτις* til Subjekt (= *φάτιες*), skønt det her har kort *ι*, og lader *ἐξαπατῶντι* være brugt absolut. Fejlen ligger i *φάτις*. En Schol. har *φάτιν*, men *μῦϑοι ἐξαπατῶντι βροτῶν φάτιν* kan ikke en Gang Pindar sige. En anden Schol. har *παρασύρουσιν ἔξω τοῦ ἀληϑοῦς λόγου τὰς φρένας τῶν ἀνϑρώπων*, og *φρένας* findes endog i et Par Hdskr., sandsynligvis kun en Glosse, men som giver den rette Mening.

Madvigs advers. crit. synes S. ikke at have kendt; ellers havde han vel Pind. Pyth. 1, 71 sat Komma efter *ἅμερον* og henført det til *νεῦσον* (giv os et naadigt Nik, adv. I S. 186),

Pyth. 4, 118 fulgt Madvigs Rettelse *ἱκνοῦμαι* eller *ἱκάνω* (for *ἱκόμαν*, ibid. S. 187) i Stedet for at gøre *οὐ ξείναν ἱκόμαν* til *οὐ μὰν ξεῖνος ἵκω*, vel ogsaa 281 skrevet *Δαμόφιλον* i Stedet for *Δαμοφίλου* (ibid.).

Af Trykfejl har jeg bemærket 2: Pind. Pyth. 4, 193 i Noten: Thuk. V 32 for VI 32 og Bacch. 2, 128: *κατέκτανεν* for *κατέκτανον*.

Odense i Febr. 1899.

P. Petersen.

Bacchylidis carmina cum fragmentis edidit *Fr. Blass.* Leipzig 1898, Teubner. (Bibl. Teubn.) LXV+200 S.

I den omfangsrige Fortale behandler Udgiveren Haandskriftet, anstiller en Række Betragtninger over Bacchylides's digteriske Eiendommelighed, gjør Rede for hans Metrik, giver Indledninger til hvert enkelt Digt og endelig en Litteraturfortegnelse. — Forud for Texten gaar metriske Schemaer til alle Oderne. Texten selv er indrettet saaledes, at man paa venstre Side har en Omskrivning af Papyrusens Text i sædvanlig Minuskel, med nøiagtig Angivelse af alle Læsetegn, Huller og tvivlsomme Bogstaver, og forneden et lille Apparat med Bemærkninger om tvivlsomme Læsninger, Korrekturer o. l. Paa høire Side staar den egentlige Text med Apparat (Conjecturer, oplysende Bemærkninger o. l.). Dette er sikkert overfor en Papyrus som denne den eneste praktiske Maade; den er ogsaa allerede fulgt i Kenyons Udgave. Bl. a. har den den Fordel, at de kjedelige [ ] o. a. kritiske Tegn, der forstyrrer Læsningen, kan indskrænkes betydeligt; kun ved virkelig usikre Udfyldninger anvender Blass dem. Udgaven overgaar i praktisk Brugbarhed alt hvad jeg kjender af den Art.

Siden jeg er ved det praktiske, maa jeg dog udtale min Forundring over at en Mand som Blass, fordi han mente at burde forene Kenyons VII og VIII til eet Digt, tillige har ment at burde numerere alle de følgende Digte om. Det er næsten ubegribeligt, at det ikke falder en Udgiver ind, at det er en ganske ligegyldig Ting om et enkelt Digt har to Numre (VII/VIII), men at det er utaaleligt at 11 Digte har dobbelt Numerering. Man maa haabe at denne Feil maa blive rettet i en ny Udgave.

I videnskabelig Henseende betegner Udgaven især paa to Hovedpunkter et stort Fremskridt overfor Kenyons i og for sig fortræffelige editio princeps. Det er lykkedes Blass at komme langt videre med Indordningen af de løse Stumper, saa at der nu kun er 13 tilbage imod Kenyons 40. Herved har det manglende

paa flere Steder kunnet udfyldes med større Sikkerhed; de nye Kombinationer er især kommet I, IV, VIII (Kn.) og IX tilgode. Alt i alt er det maaske ikke saa store Ting, der er opnaaet ad denne Vei; men det er altid meget at vide, at vi nu er nær ved Grænsen for det Opnaaelige.

Af endnu større Betydning er Blass's Behandling af Bacchylides's Metrik. Hvad her er givet rækker langt videre end Bacchylides; det er afgjørende for Behandlingen af den største og vigtigste Gruppe af Pindars Oder, og dets Følger for vor Opfattelse af den græske Lyriks Verseformer kan endnu ikke oversees. Af Hensyn til Sagens Betydning skal jeg her give en kort Oversigt over hvad det dreier sig om.

En hos Pindar og Bacchylides overordentlig almindelig metrisk Forbindelse er denne:

— ⏑ ⏑ — ⏑ ⏑ — — — ⏑ — —.

Den opfattes siden Boeckhs Tid som en Sammensætning af tre Daktyler (deraf den sidste regelmæssig Spondee) og en Epitrit; og det Versemaal, hvori den er eneraadende, kaldes derefter det daktyloepitritiske. Nu viser det sig imidlertid, at man paa flere Steder hos Bacchylides, hvor man skulde vente Epitriten — ⏑ — —, finder Choriamben — ⏑ ⏑ —; og omvendt, hvor man i det daktyliske Led skulde vente Stavelseforbindelsen — ⏑ ⏑ —, finder — ⏑ — —; uden at Texten paa disse Steder ellers giver Anledning til Mistanke. Indrømmer man nu at disse Responsioner er tilladelige, saa nødes man til at opfatte Forbindelsen

— ⏑ ⏑ — | ⏑ ⏑ — — | — ⏑ — —

som bestaaende af Choriambe, Ionicus og Epitrit (som antydet ved de lodrette Streger), altsaa til at maale den dipodisk, og man kommer derved ialtfald til en vis Grad i Harmoni med de Gamles Opfattelse. — At Forholdet maatte være dette, har Blass forlængst hævdet (N. Jhbb. 1886), og hans lidet paaagtede Theori har nu faaet en glimrende Bekræftelse. O. Schroeder, der omtrent samtidig med Blass fremsatte den samme Opfattelse af de uregelmæssige Responsioner hos Bacchylides, har tillige prøvet Theorien paa Pindars Oder og fundet den bekræftet paa en Række Steder, hvor den rigtige Overlevering var bleven tilsløret ved Rettelser, der efter den tidligere Opfattelse maatte ansees for nødvendige, men nu er overflødige. — Det hele Forhold giver Anledning til atter at indskjærpe, hvad jeg andetsteds engang i Forbigaaende har bemærket: at det er methodisk urigtigt at foretage Ændringer i Overleveringen (til hvilken, som bekjendt, *ν ἐφελκ.*, Elision o. l. ikke hører) af metriske Grunde alene. Blass selv kunde i de Digte, der ikke berøres af hans Theori (fx. i det metrisk vanskelige XVII) have været endnu forsigtigere i saa Henseende.

I Behandlingen af Texten viser Udgiveren overalt saavel den Omhu, han er bekjendt for, som et sundt Omdømme og en rigtig Takt. Særlig den sidste Egenskab er vigtig overfor en Overlevering, hvor der er saa mange store Huller som her; i Afgjørelsen af, hvor der bør suppleres og hvor der maa resigneres, har Blass i det Hele været særdeles heldig.

I Textbehandlingen er der enkelte Steder hvor man mærker, at Lyriken vel næppe er den Del af den græske Litteratur, med hvis Tankegang og Udtryksmaade Udgiveren er mest fortrolig. I 42 er *τί μάν;* i denne Forbindelse formentlig ganske umuligt, skjønt selv v. Wilamowitz har godkjendt det; Blass selv synes at have fortrudt det i Fortalen. — Af lignende Art er III 29 *τὸ γὰρ ἄελπτον ἆμαρ μόλ' ὤν*. Pap. har ganske vist *μ.λῶν* istdf. *μολὼν*, men ogsaa lige ovenfor (23) *ἐπεῖ* istdf. *ἐπεὶ*, uden at man deri har søgt noget Dybsindigt. — III 78 ff. er Apollons Ord udstrakt lige til Vs. 92, imod al Analogie; saadanne Citater er korte Kjernesprog. I det Høieste kan man lade Citatet gaa Epoden ud, saa at Ordene *ὅσια δρῶν εὔφραινε θυμόν* hører med. — IV 4 «*ὅσσα* exclamantis est»; i denne Forbindelse sikkert ikke; det maa have sluttet sig til den forudgaaende Superlativ. Jvf. Xenophanes 2, 17: *ταχυτῆτι ποδῶν, τόπερ ἐστὶ πρότιμον ῥώμης ὅσσ' ἀνδρῶν ἔργ' ἐν ἀγῶνι πέλει.* — VII, VIII har Blass forenet — sikkert med Urette. Det er rigtigt nok, at Ordene i Slutningen af VIII for Bogstavernes Skyld ligesaavel kan suppleres til et indicativisk som til et imperativisk Udtryk; men hele Udtrykkets Form i Forbindelse med den Plads hvorpaa det staar, kræver en Bøn. Og selv med Blass's Supplement kommer man i Vanskeligheder, naar man vil forbinde VII og VIII; thi den af Blass givne Form passer kun til en første Seir i Olympia. En saadan vandt Lachon som Dreng (VI, cfr. Blass's argum.); skal dette Digt behandle den samme Seir, saa kommer man i Strid med *παῖς ἐὼν ἀνήρ τε* VIII 8, som Blass forgjæves søger at bortfortolke; skal det være en anden Seir, passer Slutningen ikke. — IX 28 skriver Blass *διακρινεῖ φάει* for *διακρίνει φάῃ*, hvorved Konstruktionen forvirres og et uhørt og urigtigt dannet Ord indføres — alt for at undgaae en lidt dristig Brug af *διακρίνω*. — XII burde interpungeres og skrives: *ἵν' ἀθάνατον Μουσᾶν ἄγαλμα ξυνὸν ἀνθρώποισιν εἴη χάρμα, τεὰν ἀρετὰν μανῦον ἐπιχθονίοισιν.* — ib. 42 *ἕτερος δ' ἐπὶ παισὶ ποικίλον τόξον τιταίνει* er det dristigt at rette (tilmed til *πάσι*) v. S. a. Pind. J. II 3 *ῥίμφα παιδείους ἐτόξευον μελιγάρυας ὕμνους* (allerede citeret hos Kenyon). — ib. 46 hvorfor *δ' ἀκρίτους* er rettet til *διακρίτους* forstaaer jeg ikke. — XIII 189—90 er Interpunctionen urigtig; der maa interpungeres stærkt efter *φυλάσσει*, og *τε* efter *νίκαν* betyder baade (den sidste Bem. skylder jeg een af Deltagerne i en Øvelse over Bacchylides). — XIV 8, 9 er *μία δ' ἕ[ς κοινὸ]ν* smukt suppleret,

men Blass burde saa have beholdt *ὃς τὰ] πὰρ χειρὸς κυβερνᾶται* i 10; dermed var Stedet i Orden. Mulig tør man til Støtte beraabe sig paa Pind. N. III 74: *ἐλᾷ δὲ καὶ τέσσαρας ἀρετὰς ὁ θνατὸς αἰών, φρονεῖν δ' ἐνέπει τὸ παρκείμενον.* — XVIII 27 ff. er det paafaldende at Blass ikke har anseet for forklaret ved Henvisningen til Ovids Ibis 407; hans Interpunction (*ἔσχεν, Πολυπήμονός τε καρτερὰν σφῦραν· ἐξέβαλεν Προκόπτας*) er umulig.

I Nøiagtighed og Fuldstændighed er Udgaven som man kunde vente den af Blass. For en Ordens Skyld maa bemærkes, at V 23 staaer hos Blass baade i Apparat og Text *ὄρνιθες*, medens Pap. har *ὄρνιχες*; XII 8 staaer i App. rigtigt *γυιαλκέα*, i Texten *γυιαρκέα*, vel ved en Trykfeil.

De Steder jeg ovenfor har opregnet, anseer jeg for Pletter paa et i Hovedsagen fortræffeligt Arbeide; de er ikke talrige og ikke slemme, og en Deel af dem vil Udgiveren forhaabentlig snart faae Leilighed til at fjerne. Thi hans Udgave vil sikkert blive betragtet og benyttet som Standard-Udgaven af Bacchylides, og det fortjener den.

A. B. Drachmann.

Q. Horatii Flacci carmina. Tertium recognovit *Lucianus Mueller*. Ed. ster. maior. Leipzig 1897, Teubner. LV+303 pp.

L. Müllers fortjenester af Horatsstudiet er så almindeligt anerkendte, at de ikke behøver nærmere at omtales her; en stor del af hans for ikke så længe siden afsluttede liv er anvendt til et ihærdigt og frugtbringende studium af Hor., og ikke mindst flittig var han dermed i sine sidste år: 1891 kom en udgave af satirerne med meget udførlig kommentar, 1893 en lignende af brevene (bægge hos Tempsky, Wien), og da han udsendte den udgave, der her kortelig skal omtales, for tredje gang, var han beskæftiget med en lignende, stor udgave af oder og epoder. Denne har imidlertid, såvidt anm. bekendt, ikke set lyset endnu, om den nogensinde fremkommer.

Müllers udgaver af Hor., specielt den lille textudgave, har været bekendte for deres sunde konservatisme, der dog ingenlunde gik så vidt, at han vilde forsvare enhver overlevering. I de senere år var han måske vel ubillig overfor Kiessling, mod hvem han i de to Wienerudgaver meget ofte polemiserer.

Denne udgave skiller sig ikke fra den forrige på særlig mange punkter. Müller er bleven ængstelig overfor overleveringen på en del steder, han før lod stå uanfægtede, og har betegnet disse med kors, hvorved han dog kun vil tilkendegive, at han tvivler om, at stedet er rigtigt, ikke, at han finder det absolut

umuligt og uforståeligt. Det turde vel nok være rigtigst de fleste steder at bevare det overleverede. Som exempler kan tjene: carm. I 20, 10: *tu bibes*, som M. er tilböjelig til at ville erstatte med *tu liques* (coni. Krüger); 4, 20 *tepebunt* — *stupebunt*; 6, 2 *aliti* — *aemulo*, 20, 11 *temperant* — *praeparant*, epp. I 6, 59 *populumque* — *campumque* (coni. Bentley); carm. III 6, 22 har han i texten optaget sin egen conjectur *acerba* for *matura*; denne voldsomme rettelse kan ikke billiges: *acerba* giver vel en skarpere modsætning til v. 25 ff. *mox* (ɔ: når hun er bleven gift), men også *matura* giver en rimelig og tilstrækkelig modsætning. — Carm. I 2, 21 har M. bevaret *acuisse*, idet han tænker sig en strophe bortfalden efter v. 20, endende med f. ex. *in sua damna*, der skulde tages til *acuisse*; forøvrigt mener han, i fortalen, at *rapuisse* (Madvig) dog måske bør foretrækkes. De almindeligt anerkendte conjecturer vil man naturligvis finde optagne: f. ex. carm. I 2, 39: *Marsi* (for det overleverede *Mauri*) og III 24, 4: *terrenum* — *publicum*, der jo forresten halvvejs er overlevering (III 4, 10 har desværre Madvigs emendatio: *limina villulae* ikke fundet plads; der henvises her som så mange steder til den store ikke udkomne udgave). — Tiltalende forekommer det anm. at være, når M. epp. I 2, 52 har optaget Buhiers *tomenta: fulmenta*, som Lembcke læste, forudsætter turistliv (bjærgbestigning o. l.) som almindeligt hos Hor.s samtid, hvilket ingenlunde stemmer med det virkelige forhold; derimod giver *tomenta* god mening: puderne giver hvile for alle undtagen podagristen.

Det vilde være unyttigt yderligere at gennemgå de talrige steder, hvor M. ægger til mere indtrængende undersøgelse af et sted, hvad enten anm. kan samstemme med hans resultat eller ikke. Det skulde kun være bedrøveligt, om ikke udgaven af oder og epoder skulde have været såvidt fremskreden ved hans død, at den kunde udgives.

28. febr. 99.

Julius Nielsen.

Ausgewählte Komödien des *P. Terentius Afer,* zur Einführung in die Lektüre der altlateinischen Lustspiele erklärt von *Karl Dziatzko*. 1. Bdchn. Phormio. 3. veränd. Aufl., bearbeitet von *Edmund Hauler*. Leipzig 1898, Teubner. X+227 S.

Som allerede antydet i Titlen er denne Udgave i endnu højere Grad end de sædvanlige «erklärende Schulausgaben» fra

det teubnerske Forlag beregnet paa at være en Hjælp for Filologer og Lærere, snarere end for almindelige Disciple. Hvad Udgaven byder foruden Text og Anmærkninger dertil er 1) en almindelig Indledning, hvori Komediens Udvikling hos Grækere og Romere før Terents kort skildres, dernæst Terents's Liv og Værker; derpaa gøres Rede for Overleveringen af Terents's Komedier (Grammatikere og Haandskrifter), for Theaterforholdene, Metrik, Musik og Stykkernes Bygning, Prosodi, Sprog og Orthographi, 2) særlig Indledning til Phormio, 3) et meget udførligt kritisk Tillæg. Af dette og Afsnittet i Indledningen om Haandskrifterne vil unge Filologer kunne have god Nytte; men ogsaa andre Dele af Indledningen kunne bruges som Vejledning ved Læsning af de latinske Komedier i det hele. Overalt er der Henvisninger i rigt Maal til nyere Skrifter om de paagældende Spørgsmaal.

C. J.

P. Terenti Afri comoediae. Iterum recensuit *Alfredus Fleckeisen.* Lipsiae 1898, Teubner. IX+311 pp.

I en omhyggelig revideret Form fremlægger her den højt fortjente latinske Filolog sin Textudgave af Terents paa ny, efter at over 40 Aar ere gaaede, siden den første Gang udkom. I den nye Udgave er Haandskrifternes Læsemaade ganske kort angivet under Texten, hvor der i denne er gjort Afvigelser fra det overleverede, undtagen hvor Læsemaaden bekræftes af gamle Forfattere eller Grammatikere. Om det nærmere henvises til Umpfenbachs kritiske Udgave.

De enkelte Komedier foreligge ogsaa hæftevis i den reviderede Udgave og kunne baade paa Grund af den gode Textbehandling og Prisbilligheden anbefales til Skolebrug.

C. J.

H. Steineck, Altenglische Dichtungen in wortgetreuer Übersetzung. Leipzig 1898, Reisland. 151 S.

Foruden de bekendte Beowulf-oversættelser af Ettmüller, Grein og Simrock foreligger nu en oversættelse af H. Steineck. Den omfatter foruden Beowulf også: Elene, Caedmons hymne, Bedas dødssang, Wīdsiþ og Waldere. Fra et filologisk stand-

punkt må det i høj grad beklages at gamle udgaver er lagt til grund. Således benyttes for Beowulfs vedkommende Heynes udgave fra 1863. Dette har selvfølgelig sat sine spor på utallige steder. For at nævne et enkelt exempel: v. 67 er bearn ikke præt. af beornan men af beiẹrnan. Dette har også undgaaet Lesslie Hall, som ellers tar hensyn til moderne textkritik. Steineck har ikke beholdt alliterationen, men iøvrigt synes originalens sprogtone at være godt bevaret, og det er vel denne oversættelses hovedfortjeneste.

N. Bøgholm.

Ad Aristotelem.

Apud Arist. rep. Athen. 35, 1 hæc legimus de triginta qui dicuntur tyrannis: *πενταχοσίους δὲ βουλευτὰς καὶ τὰς ἄλλας ἀρχὰς καταστήσαντες ἐκ προκρίτων ἐκ τῶν χιλίων κ. τ. λ.* Jure quæsitum est, qui fuerint isti *χίλιοι*, quorum alibi nusquam mentio fit; multa autem ac varia conjecerunt viri docti (cf. Blassii ed. 3). Quid scripserit Aristoteles, videmus ex Diodoro, qui hoc quidem loco ita cum illo congruit, ut communi aliquo auctore uterque usus esse videatur. Tradit enim Diod. XIV 4, 2: *βουλὴν δὲ καὶ τὰς ἄλλας ἀρχὰς ἐκ τῶν ἰδίων φίλων κατέστησαν.* Dubitari non posse videtur, quin *ἰδίων* scripserit Aristoteles quoque, non *χιλίων*[1]; utrum vero addiderit *φίλων* an non, in incerto relinquo. Nonnumquam autem voc. *ἴδιος* idem fere valet quod *φίλος*; cff. loci a Stephano allati Diod. XI 26, 4: *σπεύδων ἅπαντας ἔχειν ταῖς εὐνοίαις ἰδίους*, Diog. Laert. I 62: *τοῦτον ἐπισκήψας τοῖς ἰδίοις τὸν τρόπον, ἀποκομίσαι αὐτοῦ τὰ ὀστᾶ εἰς Σαλαμῖνα.*

Joannes Ræder.

[1] Nam Diodori scripturam *ἰδίων φίλων* ex auctoris illius *χιλίων* attenuatam («verwässert») esse, Busoltio (Hermes 33, 74) non credo.

NORDISK TIDSSKRIFT

FOR

FILOLOGI

TREDIE RÆKKE

OTTENDE BIND

KØBENHAVN
GYLDENDALSKE BOGHANDELS FORLAG (F. HEGEL & SØN)
GRÆBES BOGTRYKKERI
1899—1900

Redigeret af:

Karl Hude, adjunkt, dr. phil., København,

under medvirkning af:

M. Cl. Gertz, professor, dr. phil., Kbhvn.

Vilh. Thomsen, professor, dr. phil., Kbhvn.

Ludv. F. A. Wimmer, professor, dr. phil., Kbhvn.

S. Bugge, professor, Kristiania.

Johan Vising, professor, Göteborg.

C. M. Zander, professor, Lund.

Bidragydere i dette bind:

Danielsson, O. A., professor, dr. phil. Upsala.
Drachmann, A. B., docent, dr. phil. Kbhvn.
Halling, Axel, cand. mag., Kbhvn.
Hansen, Ad., docent, dr. phil. Kbhvn.
Heegaard, Poul, dr. phil. Kbhvn.
Heiberg, J. L., professor, dr. phil. Kbhvn.
Hidén, K. J., dr. phil. Helsingfors.
Hude, Karl, adjunkt, dr. phil. Kbhvn.
Jessen, E., dr. phil. Kbhvn.
Jónsson, Finnur, professor, dr. phil. Kbhvn.
Jørgensen, C., museumsinspektør, dr. phil. Kbhvn.
Karsten, T. E., docent, dr. phil. Helsingfors.
Nielsen, Julius, cand. mag. Kbhvn.
Nissen, C. A., professor, dr. phil. Kbhvn.
Pedersen, Holger, dr. phil. Kbhvn.
Petersen, P., rektor. Odense.
Rangel Nielsen, G., cand. mag. Kbhvn.
Sandfeld Jensen, Kr., cand. mag. Kbhvn.
Siesbye, O., dr. phil. Kbhvn.
Staaff, Erik, docent, dr. phil. Upsala.
Sørensen, S., dr. phil. Kbhvn.
Thoresen, Valdemar, adjunkt. Randers.
Trojel, E., adjunkt, dr. phil. Kbhvn.
Ussing, J. L., professor emer., dr. phil. et iur. Kbhvn.
Wide, Sam, professor, dr. phil. Upsala.
Zetterstéen, K. V., docent, dr. phil. Lund.

Indhold.

Side

Strøbemærkninger. Af *O. Siesbye* 1
Mere om Lykisk. Af *Holger Pedersen* 17
Tilføielser og Berigtigelser til Dansk etymologisk Ordbog. Af *E. Jessen* 31
Öfver tvänne nybildningar hos Lucretius. Af *K. J. Hidén* 42
Af en Brevvexling. Meddelt af *O. Siesbye* 89
Lakunerne i Ciceros Tale for Milo. Af *C. Jørgensen* 104
Thukydides II 15 och det gamla Athen före Theseus. Af *Sam Wide* 145

Anmeldelser.

B. Sauer, Das sogenannte Theseion und sein plastischer Schmuck. Af *J. L. Ussing* 54
Gust. Rydberg, Zur Geschichte des französischen ə. I; II 1—2. Af *Kr. Sandfeld Jensen* 61
Ciceros catilin. Reden, hrsg. von *Richter* und *Eberhard.* Af *C. Jørgensen* 64
Des Q. Horatius Flaccus Satiren und Episteln, erkl. von *Krüger.* 14. Aufl. Af *Valdemar Thoresen* 67
J. Hirmer, Entstehung und Komposition der platonischen Politeia. Af *G. Rangel Nielsen* 68
G. Billeter, Geschichte des Zinsfusses im griech.-röm. Altertum. Af *Poul Heegaard* 71
Harvard Studies in Classical Philology. Vol. VIII. Af *Holger Pedersen* 73
Gelzer, Hilgenfeld, Cuntz, Patrum Nicaenorum nomina. Af *Holger Pedersen* 78
Asmus Sörensen, Polnische Grammatik. I. Af *Holger Pedersen* .. 78
Thucydidis historiae, rec. *C. Hude.* I. Af *O. A. Danielsson* 82
H. M. Chadwick, The Cult of Othin. Af *Finnur Jónsson* 87
Kr. Nyrop, Grammaire historique de la langue française. I. Af *Erik Staaff* 112
G. Sarrazin, Shakespeares Lehrjahre. Af *Ad. Hansen* 117
H. Palander, Die althochdeutschen tiernamen. I. Af *T. E. Karsten* 118
E. Norden, Die antike Kunstprosa. Af *J. L. Heiberg* 121
Pauly-Wissowa, Real-Encyclopädie. III. Af *J. L. Heiberg* 125
O. Weise, Charakteristik der lateinischen Sprache. Af *Julius Nielsen* 127
J. N. Madvig, Latinsk Sproglære til Skolebrug. 9. Udg. Af *Julius Nielsen* 129
Lycurgus, ed. *F. Blass.* Af *P. Petersen* 131

Side
Chantepie, Lehrbuch der Religionsgeschichte. II. Af *S. Sørensen*. 134
Edv. Lehmann, Hedensk Monoteisme. Af *S. Sørensen* 134
Edv. Lehmann, Zarathustra. I. Af *S. Sørensen* 134
Dines Andersen, Index to the Jātaka. Af *S. Sørensen* 175
Joh. Forchhammer, Romerfolkets Historie. II. Af *P. Petersen*.... 177
Euripides, edd. *Prinz* et *Wecklein*. Af *A. B. Drachmann* 179
Xenophontis Expeditio Cyri. Rec. *G. Gemoll*. Af *Karl Hude* 185
Stilgebauer, Geschichte des Minnesangs. Af *Axel Halling* 189
Otto Ribbeck, Reden und Vorträge. Af *Julius Nielsen*........... 192
Ciceronis or. sel. X ex rec. *Madvigii* VIIIum ed. *C. Joergensen*. Af *Julius Nielsen* 193
Lucretius, ed. *Brieger*. Af *Julius Nielsen* 194
Horatius, recc. *Keller* et *Holder*. I. Af *Julius Nielsen*.......... 194
Heronis Alex. vol. I. et suppl. Hrsg. von *W. Schmidt*. Af *Poul Heegaard*.. 195
W. Schmidt, Heron von Alexandria. Af *Poul Heegaard* 195
Sütterlin, Die Deutsche Sprache der Gegenwart. Af *C. A. Nissen*. 199
M. Hartmann, Der islamische Orient. I. Af *K. V. Zetterstéen*.... 200
Pautz, Muhammeds Lehre von der Offenbarung. Af *K. V. Zetterstéen* 201

Mindre meddelelser.

Minutiae Lucretianae. Scr. *K. J. Hidén* 46
Om Indledningsformlen i en rogatio. Af *E. Trojel*............. 48. 173
Småbemærkninger til Seneca. Af *Karl Hude*................. 52

Rettelser og tilføjelser.

S. 119 l. 16 f. n. læs fs. fht. fsv.
— - 6 - - efter analogice tilføjes (jfr Braune, Ahd. Gr. ² § 197, anm. 1)
S. 120 l. 19 - - efter 1890 tilføjes [s. 163—185]
— - 16 - - læs bort

S. 172: Wachsmuth har alldeles orätt, när han i Abh. d. phil.-hist. Classe der Sächs. Gesellsch. d. Wissensch. XVIII (1897) s. 28 påstår, att vattenledningsvatten ej fick användas vid kulthandlingar. Hans påstående vederlägges genom åtskilliga inskrifter, på hvilka min uppmärksamhet

blifvit fäst, medan denna uppsats höll på att tryckas, vid genomläsningen af 2dra bandet af Dittenbergers Sylloge i den nya upplagan. Där läsa vi under Nr. 580 i ett folkbeslut från Oropos af år 333/2 f. Kr.: — — — — *δεδόχθαι τῶι δήμωι, ἐπειδὴ Πυθέας αἱρεθεὶς ἐπὶ τὰς κρήνας τῶν τε ἄλλων τῶν ἐν τῆι ἀρχῆι ἐπιμελεῖται καλῶς καὶ φιλοτίμως, καὶ νῦν τήν τε πρὸς τῶι τοῦ Ἄμμωνος ἱερῶι κρήνην καινὴν ἐξῳκοδόμηκεν, καὶ τὴν ἐν Ἀμφιαράου κρήνην κατεσκεύακεν, καὶ τῆς τοῦ ὕδατος ἀγωγῆς καὶ τῶν ὑπονόμων ἐπιμεμέληται αὐθότι· ἐπαινέσαι Πυθέαν Σωσιδήμου Ἀλωπεκῆθεν, ἐπειδὰν εὐθύνας δῶι, καὶ στεφανῶσαι αὐτὸν χρυσῶι στεφάνωι κτλ.* Jfr Bull. de corr. Hell. XX 720: *Ἀπόλλωνι Πυθίῳ ὁ ἀρχιερεὺς τῶν Σεβαστῶν καὶ ἐπιμελητὴς τῶν Ἀμφικτυόνων Τί(τος) Φλάυιος Μεγαλεῖνος τὴν κρήνην καὶ τὸ ὑδραγώγιον καὶ τοὺς τοίχους ἐκ τῶν τοῦ θεοῦ προσόδων.* I. G. Sept. I 3099: — — — — — *καὶ τὰ τὸ περὶ τὴν κρήνην ἔσω κατασκεύασμ[α π]ᾶν καὶ τὸ εἰς αὐτὴν ὕδωρ [ἐ]κ τῶν ἰδίων τῇ θεῷ καὶ τῇ πόλει.*

Alfabetisk fortegnelse

over

behandlede forfattersteder.

(Herunder medtages ikke steder, der kun er anførte exempelvis.)

	Side
Cicero pro Archia § 5	193
— in Catil. I § 19	65
— - — - § 23	65
— - — - § 33	65
— pro Milone § 33 f.	104
— - — § 96	194
— pro Sex. Roscio § 78	193
Diodoros XIII 21	102
Euripides Herc. fur. 302	101
Herodotos VI 95	92
— VII 172	96
— VII 223	96
— VIII 4	98
Homeros *B* 291	89
— *B* 303 ff.	91
— *ι* 109 ff.	91
Horatius epist. I 1, 38 f.	2
— sat. I 9, 47	67
Platon Charm. 176 b	102
Seneca de benef. III 23, 5	52
— — III 26, 2	52
— epist. 28, 8	53
— — 47, 19	52
Thukydides II 15	145
Xenofon Anab. III 1, 21	186
— Memor. III 6, 4	100

Strøbemærkninger.

Af O. Siesbye.

Efterfølgende bemærkninger slutte sig med hensyn til indholdets beskaffenhed til de bidrag, alle af grammatisk eller lexikalsk art, forfatteren har leveret dels tid efter anden til det filologisk-historiske samfunds årsberetninger, dels under titelen Småting til det 1876 i anledning af Madvigs lærerjubilæum udgivne lykønskningsskrift. Der er ganske vist et og andet i disse bidrag som jeg nu kunde ønske at ændre eller fremstille udførligere, også enkelte ting jeg nu helst vilde lade gå ud[1]; men jeg skal her indskrænke mig til nogle små tilföjelser til et stykke og en delvis omarbejdelse og udvidelse af et andet.

1. I årsberetningen for 1860—1874 s. 48 har jeg i anledning af Liv. 31, 27, 6 meddelt nogle steder af latinske forfattere, hvor der om en feltherre udsiges noget som strængt taget gjælder ham i forening med hans tropper (ligesom vi jo også sige, at en feltherre marcherer, slår lejr, angriber fjenden o. lign.), undertiden dog således at noget af det udsagte kun kan forstås om ham alene. Til de anførte steder kan jeg föje Cæs. B. G. 7, 66 (*consedit* om hele hæren, *demonstrat* om Vercingetorix alene), Liv. 2, 11, 9 (*sensit* om Herennius, *concurrit* — *cædit* om hæren), og mærkeligere 10, 34, 5: *consul compositus instructusque mœnibus successit . . .; deinde . . . avidum invadendi deserta mœnia militem detinet.* (Tac. Hist. 4, 34 står *compositus* på samme

---

[1] Således vilde jeg af de i Småting s. 250 anførte steder udelade Cic. in Pis. 24. Der skal nemlig sikkert, som Madvig en aften i forbigående bemærkede i filol.-hist. samfund, skrives: *Seplasia . . . audierat de Decio Magio*; det overleverede pluralis er uforklarligt.

måde som her.) Af græske forfattersteder kan jeg anføre Polyb. 1, 49, 6: *Ἀνήχθη (Πόπλιος Κλαύδιος) περὶ μέσας νύκτας λαθὼν τοὺς πολεμίους· καὶ τὰς μὲν ἀρχὰς ἄθρους ἔπλει κτλ.* 2, 33, 4: *Ἀναδόντες οἱ χιλίαρχοι τὰ τῶν τριαρίων δόρατα τῶν κατόπιν ἐφεστώτων ταῖς πρώταις σπείραις, καὶ παραγγείλαντες ἐκ μεταλήψεως τοῖς ξίφεσι χρῆσθαι, συνέβαλον ἐκ παρατάξεως κατὰ πρόσωπον τοῖς Κέλταις.* 3, 65, 5—6 (*προθέμενος* om Scipio alene, *προῄει βάδην* om hele hæren, dernæst *τάξας* om Hannibal alene, *ἀπήντα* om hele hæren, men så igjen *ἡτοιμάκει* kun om Hannibal). (Plut. Eumen. 5, 3 *ἄθρους* som i det först anførte sted af Polybios.) — Af moderne litteratur kan jeg meddele to unægtelig noget bizarre steder hos Heinrich v. Kleist: «Da dieser Kriegsmann sich in mehrere Abtheilungen auflösete . . ., ward er auf vereinzelten Punkten angegriffen», og: «Inzwischen war Kohlhaas auf hundert und neun Köpfe herangewachsen» (Schriften 1826, 3 s. 34 og 38).

2. (Småting Nr. 7 omarbejdet.) Hor. Epist. 1, 1, 38—39 interpungeres vist almindeligt således:

Invidus, iracundus, iners, vinosus, amator,[1]
Nemo adeo ferus est, ut non mitescere possit.

Derimod har Lembcke udeladt komma efter *amator* og forklarer ordene saaledes: «*nemo invidus* cet. *adeo ferus est*». Hans opfattelse er så regelret i grammatisk henseende, at den ikke behøver noget forsvar; den almindelige forekommer mig langt livligere («den misundelige, den vredagtige, den dorske, drankeren, den lidenskabelige elsker, kort sagt ingen —»), men har rigtignok den vanskelighed, at en række positive bestemmelser skal sammenfattes i et *nemo*. Alligevel tror jeg, at denne opfattelse er den rigtige, om jeg end ikke kan anføre noget ganske lignende sted af den latinske litteratur til bestyrkelse, men det behøves også næppe; overgangen i forestillingen fra alt til dets diametrale modsætning kommer næsten af sig selv og har intet stødende ved sig.[2] Nogen

[1] For komma står i nogle udgaver kolon, i en del ældre hemikolon, naturligvis med samme betydning.

[2] Det sted jeg tidligere havde anført af Sen. de tranq. an. 11, 6 er skrevet anderledes, og vist rigtigere, i Gertz's udgave, og har følgelig ingen beviskraft. Exempler af dansk litteratur vil man finde i Mikkelsens störste

lighed har følgende vers af Terents (Heaut. 4, 1, 30 = 630): *Melius pejus, prosit obsit, nil vident nisi quod lubet.* Ikke sjeldent er det som bekjendt, at der på græsk og latin sættes et negativt pronomen i apposition til et foregående positivt ord, som når Herodot skriver (9, 40): *Δύο ἡμέρας διέτριψαν, οὐδέτεροι βουλόμενοι μάχης ἄρξαι,* d. e. *ἀμφότεροι οὐ βουλόμενοι,* og med forandret ordstilling og det positive led underforstået (1, 76): *Πεσόντων ἀμφοτέρων πολλῶν τέλος οὐδέτεροι νικήσαντες διέστησαν*, eller Thukydid (7, 38): *Πειράσαντες ἀλλήλων καὶ οὐδέτεροι δυνάμενοι ἄξιόν τι λόγου παραλαβεῖν . . . διεκρίθησαν,* (jfr. 2, 53, 4), eller Xenophon (Hell. 4, 4, 12): *Τὸ ἐγχειρισθῆναι αὐτοῖς πολεμίων πλῆθος πεφοβημένον . . . ἐπὶ τὸ μάχεσθαι οὐδένα τρεπόμενον, εἰς δὲ τὸ ἀπόλλυσθαι πάντας πάντα ὑπηρετοῦντας, πῶς οὐκ ἄν τις θεῖον ἡγήσαιτο;*, hvor *οὐδένα* og *πάντας* ganske broderligt slutte sig som apposition til samme *πλῆθος*, ligesom *ἕκαστοι* og *οὐδείς* i følgende sted hos Demosthenes (9, 33): *Ταῦθ' ὁρῶντες οἱ Ἕλληνες ἀνέχονται . . ., εὐχόμενοι μὲν μὴ καθ' ἑαυτοὺς ἕκαστοι γενέσθαι, κωλύειν δ' οὐδεὶς ἐπιχειρῶν.* Jfr. Xen. Hell. 7, 5, 27: *νενικηκέναι φάσκοντες ἑκάτεροι οὔτε χώρᾳ οὔτε πόλει οὔτε ἀρχῇ οὐδέτεροι οὐδὲν πλέον ἔχοντες ἐφάνησαν ἢ πρὶν τὴν μάχην γενέσθαι,* hvor *οὐδέτεροι* er helt overflødigt. Noget ejendommeligt har følgende sted af Platons Phileb. p. 19 B formedelst den (nødvendigt) tilföjede partitive genitiv: *Μὴ δυνάμενοι τοῦτο . . . δρᾶν . . . οὐδεὶς εἰς οὐδὲν οὐδενὸς ἂν ἡμῶν οὐδέποτε γένοιτο ἄξιος*, og på en anden måde Dem. 22, 60: *Εἰσέπραξε Λεπτίνην τριάκοντα δραχμὰς καὶ Θεόξενον δραχμὰς ἑβδομήκοντα . . . σχεδὸν δὲ πάντας οὓς εἰσέπραξε . . . οὐκ οἶδ' εἴ τινα ὑπὲρ μνᾶν ὀφείλοντα,* hvor de fremhævede ord jo i betydning ere = *οὐδένα.* Lignende steder hos latinske forfattere ere Liv. 2, 6, 9: *Infestis animis concurrerunt, neuter sui protegendi corporis memor*, 34, 44, 4: *Tres omnino senatores, neminem curuli honore usum*, *præterierunt*, 40, 30, 9: *Pone castra utrique pabulatum et lignatum ibant, neutri*

---

danske sproglære § 184, 3 b *β*, hvor også et sted af Goethe er anført. Når jeg tidligere også havde citeret et sted af George Sand, hvor *rien ne* fulgte afsluttende efter tre positive led (jfr. af A. de Musset: *Plumes, dentelles, rubans, diamants, rien ne fut épargné*), må det bemærkes, at ejendommeligheden i stillingen af *ne* efter *rien* gjör nogen forandring med hensyn til forbindelsens art.

alteros impedientes; Dial. de Orat. 8: *Sine commendatione natalium, sine substantia facultatum, neuter moribus egregius, alter habitu quoque corporis contemptus, per multos jam annos potentissimi sunt civitatis*; Tac. Hist. 1, 74: *Quasi rixantes stupra et flagitia in vicem objectavere, neuter falso*, og med en lille variation 4, 2: *Ceteri in custodiam conditi, nihil quisquam locutus indignum*, d. e. *nemo quidquam locutus*. — Noget besynderligere er det når der til et negativt subject föjes en positiv apposition, som når Thukydid skriver (2, 53, 3): *Τὸ προταλαιπωρεῖν τῷ δόξαντι καλῷ οὐδεὶς πρόθυμος ἦν, ἄδηλον νομίζων εἰ πρὶν ἐπ' αὐτὸ ἐλθεῖν διαφθαρήσεται*, d. e. *ἄδηλον γὰρ πᾶς τις ἐνόμιζεν*, og (8, 66): *ἀντέλεγε οὐδεὶς τῶν ἄλλων, δεδιὼς ὁρῶν πολὺ τὸ ξυνεστηκός*[1], eller Xenophon (Hell. 2, 2, 3): *Οὐδεὶς ἐκοιμήθη, οὐ μόνον τοὺς ἀπολωλότας πενθοῦντες, ἀλλὰ πολὺ μᾶλλον αὐτοὶ ἑαυτούς*, eller Æschines (2, 97): *Οὐδεὶς αὐτῷ συσσιτεῖν ἤθελεν . . ., ὁρῶντες αὐτὸν . . . αὐτοῖς ἐπιβεβουλευκότα.* Lignende steder hos senere forfattere vil man finde i Plutarchs Cæsar 35, 2 og hos Sextus Empir. p. 402 v. 25—27 ed. Bekker; i et replikskifte i et hos Athenæos p. 418 C opbevaret sted af en komediedigter: *Τῶν Φαρσαλίων ἥκει τις, ἵνα καὶ τὰς τραπέζας καταφάγῃ; — Οὐδεὶς πάρεστιν. — Εὖ γε δρῶντες.*[2] I Platons Större Hippias p. 300 B: *Καὶ πῶς ἂν εἴη τοῦτο, μηδετέρας πεπονθυίας τι τῶν ὄντων ὁτιοῦν ἔπειτα τοῦτο τὸ πάθος, ὃ μηδετέρα πέπονθεν, ἀμφοτέρας πεπονθέναι* kunde det negative led, der nu står som subject, være udtrykt i form af en absolut genitiv, mens dette i de ovenfor anførte steder (undtagen det sidste) er tilfældet med det positive led, men fremstillingen vilde have tabt i livlighed.

[1] En ydre lighed med disse steder har 4, 10: *Μηδεὶς ὑμῶν ἐν τῇ τοιᾷδε ἀνάγκῃ ξυνετὸς βουλέσθω δοκεῖν εἶναι, ἐκλογιζόμενος ἅπαν τὸ περιεστὸς ἡμᾶς δεινόν*, hvor også participiet er at forstå negativt, idet meningen er: *μηδεὶς ἐκλογιζέσθω . . . δεινὸν καὶ διὰ τοῦτο . . . ξυνετὸς βουλέσθω δοκεῖν εἶναι.*

[2] I grammatisk henseende er den her omtalte apposition ganske vist at sammenstille med de af Madvig gr. ordföjn. § 5 (jfr. § 176 e) og lat. sprogl. § 217 anm. 1 omtalte former, og således har også Krüger behandlet den gr. sprachl. § 58, 4 a. 5 (jfr. § 56, 9 a. 1), men i lexikalsk henseende hænger den sammen med det i stedet hos Horats fremtrædende fænomen. (Nogle af de exempler jeg har anført findes også hos Krüger.)

Med den i Madvigs græske ordföjningslære § 213 og latinske sproglære § 462 b omtalte sprogbrug vil man finde den her omtalte med d e n nærbeslægtede combineret i Xenophons skrift *περὶ πόρων* 4, 4: *Οἱ κεκτημένοι ἐν τοῖς μετάλλοις ἀνδράποδα οὐδεὶς τοῦ πλήθους ἀφαιρεῖ, ἀλλ' ἀεὶ* (nl. *ἕκαστος*) *προσκτᾶται ὁπόσα ἂν πλεῖστα δύνηται*, og ligeledes Tac. Hist. 2, 52: *Trepidi et utrimque anxii coeunt, nemo privatim expedito consilio, inter multos (unusquisque) societate culpæ tutior*, og 4, 13: *Longus deditorum ordo per urbem incessit, nemo supplici vultu, sed (omnes) tristes et truces.* Af lignende art, kun at det positive led er udeladt, men let kan suppleres, er følgende hos Gellius (7 = 6, 9) opbevarede sted af den gamle historieskriver Piso: *Adulescentes ibi complures nobiles sedebant; hi contempnentes eum assurgere ei nemo voluit* (nl. de bleve alle siddende). Når hos Varro (R. R. 2, 4, 2) Tremellius Scrofa, efter at have fortalt, at hans bedstefader var den förste af den familie der fik det ejendommelige øgenavn, dernæst fortsætter således: *Itaque proavus ac superiores de Tremelliis nemo appellatus Scrofa*, gjör tilföjelsen *proavus ac* den i det foregående exempel fremtrædende anakoluthi stærkere. Mens der overhovedet i en del af de hidtil anførte steder kan siges at være en anakoluthi tilstede, er der andre hvor den grammatiske forbindelse tilsyneladende er ganske jevn og regelmæssig, mens det ved nærmere betragtning viser sig, at der egentlig först kommer mening i stedet ved en underforståelse (ikke just en udeladelse af noget). Når således Lucrets (2, 1038) skriver: *Quam tibi jam nemo fessus satiate videndi Suspicere in cœli dignatur lucida templa!*, er meningen jo tydeligt nok, at f o r d i a l l e har seet sig mætte paa himlen, er der nu i n g e n mere der værdiger den et öjekast. (Den i grammatisk henseende mulige opfattelse: Ingen som har seet sig mæt — værdiger —, forbyder sammenhængen.) Paa lignende måde siger Ovid (Trist. 3, 2, 25): *Cur . . . totiens minata Obruit infelix nulla procella caput?*, d. e. Hvorfor har, s k j ö n t s å m a n g e ulykkessvangre storme truede dermed, dog i n g e n af dem knust mig? Hermed kan sammenstilles den af Livius (28, 43, 11) brugte vending, idet han lader P. Cornelius Scipio sige: *cum quæsitus ad id bellum imperator*

nemo se ostenderet = man søgte efter en der kunde være feltherre, men af alle dem man tænkte på var der ingen der viste sig.[1] Når Tacitus (Germ. 39) fortæller om den ærbødighed hvormed Sveverne dyrkede en hellig lund: *Nemo nisi vinculis ligatus ingreditur, ut minor et potestatem numinis præ se ferens*, kunde det i helt igjennem positiv form hedde: *Quisquis ingreditur, vinculis ligatus ingreditur, ut minor* cet. På lignende måde, kun uden *ut* skriver Seneca (de ira 3, 5, 8): *Nulla magnum animum injuria ad sensum sui adducit, fragilior eo quod petit.* (Også det ovenfor anførte sted af Tac. Hist. 2, 52 er måske snarere at henføre hertil.) Synderligt forskjelligt herfra er det heller ikke når der, efter en sætning hvori der findes en comparativ, følger et relativt pronomen som henviser til et ikke tilföjet andet sammenligningsled, f. e. hos Cicero Epist. ad Famm. 6, 20, 2: *Loco opportuniore nullo esse potuisti, ex quo te, quocumque opus erit, facillime et expeditissime conferas*; jfr. pro Cluent. 111, Phil. 6, 17; Sen. de ira 1, 11, 1; alle disse steder indeholder den relative sætning en begrundelse, og den ældre Plinius har da også (33, 61) tilföjet en causalpartikel: *Nec aliud laxius dilatatur aut numerosius dividitur* (nl. *quam aurum*), *utpote cujus unciæ in septingenas, quinquagenas pluresque bratteas quaternum utroque digitorum spargantur.*[2] En tilsvarende sprogbrug på græsk findes f. e. Andok. 1, 23: *Λόγον ἀνοσιώτερον καὶ ἀπιστότερον οὐδένας πώποτ' ἐγὼ εἰπόντας οἶδα, οἳ τοῦτο μόνον ἡγήσαντο δεῖν, τολμῆσαι κατηγορῆσαι.* Jfr. Antiph. 6, 47, Lys. 13, 77, Isokr. 19, 34; slgn. Madv. gr. ordföjningsl. § 195 c.

Et mærkeligt sted, hvorved jeg ved at i det mindste een kundskabsrig filolog og dygtig skolemand har stødt an, findes i Ciceros tale for Milo § 28: *Obviam fit ei Clodius, expe-*

---

[1] Med den bekjendte brug af *nullus* i sætninger som *Sextus ab armis nullus discedit* har dette kun en ydre lighed. (Med hensyn til Liv. 22, 17, 6 må det være nok at henvise til Fabris anmærkning.)

[2] Et skridt videre er Curtius gået når han (5, 4 = 13, 8) ved at omtale floden Medus siger: *gignendæ herbæ non alius est aptior, quidquid alluit floribus vestiens*; de sidste ord repræsentere en relativ sætning, vel snarest indledet med et *utpote* el. lign., henført ikke til *non alius*, men til *quam ille*.

ditus, in equo, nulla reda, nullis impedimentis, nullis Græcis comitibus, ut solebat. At meningen er den, at Clodius mod sin sædvane ikke sad på en vogn, ikke førte bagage, og ingen græske ledsagere havde, kan der jo ingen tvivl være om, og det siges udtrykkeligt i § 51; man kunde altså for *ut* vente *contra atque*, så meget mere som Cicero lige bagefter siger: *sine uxore, quod numquam fere.* Men til at tvivle om overleveringens rigtighed tror jeg ikke at der er nogen grund, selv om jeg ikke kan påvise noget lignende exempel.

Som fuldstændig unöjagtig skrevet må jeg betragte følgende sted hos Livius (29, 35, 2): *Duos eodem nomine Carthaginiensium duces duobus equestribus prœliis interfectos, non omnes auctores sunt, veriti, credo, ne falleret bis relata eadem res*; det er tydeligt, at de forfattere der vare bange for at deres kilde, uden at vide af det, havde fortalt det samme to gange ikke ere dem som har fortalt om to slag og to faldne feltherrer, men netop dem der kun har fortalt om een begivenhed. Indsætter man for *non omnes* det dermed enstydige *nonnulli (plerique?) tantum*, vil uregelmæssigheden springe i öjnene, mens nu det negative udtryk dækker, som tit, over den.

Jeg er efterhånden kommen langt bort fra mit udgangspunkt, og skal nu slutte med at anføre et sted der på en måde danner et modstykke til stedet hos Horats. Mens nemlig her, hvis min opfattelse er rigtig, en række positive led afsluttes negativt, bliver i Sallusts Epistula Mithridatis § 17 et negativt led opløst i en række positive. *An ignoras Romanos, postquam ad occidentem pergentibus finem Oceanus fecit, arma huc convortisse, neque quidquam a principio nisi raptum habere, domum, conjuges, agros, imperium?*[1]

---

[1] Til nogle af de her behandlede fænomener vil man kunne finde paralleler også hos moderne forfattere. Hos Goethe hedder det således i Hermann und Dorothea (Euterpe henimod slutningen): «Unbewegt und stolz will keiner dem andern sich nähern», og i Faust (v. 8672 i Erich Schmidts udgave): «Kein Magd erschien mir, keine Schaffnerin; Die jeden Fremden freundlich sonst begrüssenden.» Et exempel af Uffe hin Spage er anført i Mikkelsens sproglære § 184, 2 Anm. 1.

3 (jfr. ovfr. S. 5 lin. 1 fg.) **a.** Efter at Cicero i talen for skuespilleren Roscius har udviklet forskjellen mellem den omhyggelig førte regnskabsbog og den blotte kladde, drager han (§ 7) følgende slutning: *Itaque adversaria in judicium protulit nemo; codicem protulit, tabulas recitavit.* Det er tydeligt, at subjectet til de to sidste led her ikke er *nemo*, men et positivt ord; men det kan heller ikke være *omnes* i dette ords fulde betydning, eftersom jo ikke alle har været i det tilfælde at måtte fremlægge deres regnskabsbøger; det må være noget sådant som: *quicumque quid protulit.* Heller ikke i et hos Ammianus Marcellinus opbevaret fragment af Cicero (se Baiters og Halms udgave vol. 4 p. 842): *Pecunia corrumpere pudentem* (sål. Hirschfeld, hdskr. *prudentem*) *nemo potest, dicendo potest* kan subjectet til det sidste led være det altomfattende positive modsætningsord til *nemo*, da jo ingenlunde alle har den til at bestikke en samvittighedsfuld dommer fornødne tungedygtighed; det er snarere *aliquis*. Andre steder er det igjen *quisquam* der må underforstås, som Tusc. 5, 100: *vitæ, in qua sapiens nemo efficietur umquam, moderatus vero multo minus*; jfr. Vatin. Epp. ad Famm. 5, 10 a, 1: *De Dionysio tuo adhuc nihil extrico, et eo minus, quod* cet.[1]; Sen. ad Marc. 16, 5. — Hyppigst vil det dog vel være, at der af *nemo* (eller et dermed enstydigt *quis*, se Sen. Ep. 86, 6) underforstås *omnes*, og i analogi hermed *uterque* af *neuter*; se Quint. 2, 17, 27: *Neutrum est turpe, cum ex bona ratione proficiscitur*; jfr. Cic. Phil. 11, 16: *Duæ dictæ sunt sententiæ, quarum neutram probo: alteram, quia semper, nisi cum est necesse, periculosam arbitror, alteram, quia alienam his temporibus existimo*, hvor der til det i *neutram* skjulte *utramque* slutter sig to parallele delingsled i apposition (*neutram probo* = *utramque improbo*).[2]

---

[1] Kunde Vatinius ogsaa have skrevet *et eo magis*? Liv. 21, 22, 1 står *Neque Hispaniam neglegendam ratus, atque id eo minus, quod* cet., men Cæs. B. G. 1, 47: *Colloquendi Cæsari causa visa non est, et eo magis, quod* —.

[2] Et personligt, possessivt, eller relativt pronomen der formelt slutter sig til et negativt (ingen, niemand, *nemo*, *οὐδείς* o. s. v.) hører jo, som det med hensyn til dansk sprogbrug er bemærket af Mikkelsen (§ 184, 2 a), i virkeligheden til det i det negative indeholdte positive; men medens hos os et således brugt personligt pronomen er tonløst, kan man på latin

b. Som bekjendt underforstås også af et negativt verbum det tilsvarende positive. Nogle hårdere forbindelser af denne art har Madvig påvist i anmærkningen til Cic. de Finn. 2, 25; til de anførte steder kunde föjes Sen. de const. sap. 3, 2: *Si negas (sapientem) accepturum injuriam, id est neminem illi tentaturum facere, . . . Stoicus fio.* På en ejendommelig måde har Livius (27. 5, 15) ladet det led hvor det positive verbum skal underforstås gå forud for det negative: *Consul in Sicilia se . . . dictatorem dicturum esse ajebat, patres extra Romanum agrum (eum autem Italia terminari) negabant dictatorem dici posse.* — Til de i Madvigs lat. sprogl. § 462, b anførte verber kan föjes *veto*, hvoraf *impero* eller *jubeo* underforstås Cic. de Legg. 2, 67, Liv. 27, 10, 10, Plin. H. N. 25, 61; ligesom *sino* af *prohibeo* Svet. Domit. 7.

Det förste led er ikke altid et enkelt negativt verbum, men kan bestå af nægtelsespartiklen og et positivt, f. e. Sen. de benef. 1, 1, 10: *Turpe est non reddere, si licet.* Undertiden er det så ikke selve det brugte verbum der skal underforstås, men et andet der danner modsætning til hele det förste led. Således skriver ikke blot Lucrets (6, 703 fgg.): *Sunt aliquot quoque res quarum unam dicere causam Non satis est, verum plures* (nl. *dicere oportet* el. *convenit*), men også i jævn prosa Celsus (3, 5 pag. 84, 28 Daremb.): *Neque satis est ipsas tantum febres medicum intueri, sed etiam totius corporis habitum.* Ter. Andr. 624 underforstås,

---

i dette tilfælde finde *is* tilföjet som subject (i andre tilfælde kan det jo ikke undværes), ja endog *ille*; se Ter. Andr. 330—331: *Neutiquam officium liberi esse hominis puto, quom is nil mereat, postulare id gratiæ adponi sibi*; jfr. Cæs. B. G. 7, 20 (*nulli — is*). Sen. de benef. 3, 28, 3: *Neminem despexeris, etiamsi circa illum obsoleta sunt nomina,* ligl. 4, 11, 2: *Nulli prosum, nisi ut in vicem ille mihi prosit.* — At der også på dansk af ingen kan underforstås enhver el. alle er bekjendt; et Skridt videre er Goldschmidt gået ved at skrive (Hjemløs 2 s. 521): «Det er vel Faa givet, at naar Haaret graaner og Huden rynkes, blive de som Horats til Svaner og flyve syngende bort, i let Flugt hen over den mørke Cocytus, ind i Elysiums «Gefilde». Tvertimod blive de (d. e. de Fleste) til elendige Stakler, der vakle mellem Himmerig og Helvede» osv., og (Ravnen s. 458): «Meget Faa have kraftig Phantasi nok til af egen Magt at tilveiebringe baade Grund, Materialier og Bygning; de opføre Bygningen paa egen Grund.»

som Ruhnken har bemærket, *jubet* el. *monet* af *haud sinit*, men i förste led: *Hoc tempus præcavere mihi me, haud te ulcisci sinit.*[1] — Også på græsk kan samme fænomen findes. Matthiä har (Ausführl. Griech. Gramm.[3] § 634, 3) anført Iliad. 5, 819 og Her. 7, 104 som exempler paa *κελεύω* som modsætningsled underforstået af *οὐκ ἐῶ* (ligl. Her. 7, 143 og Xen. Hell. 5, 1, 21); på samme måde underforstås et *χρή* af *οὐκ ἔξεστιν* Soph. Oed. Tyr. 819, Oed. Kolon. 1404, af *οὐκ ἐνδέχεται* Thuk. 1, 142 slutn., et *ἀναγκάζομαι* af *οὐ δύναμαι* Pl. Gorg. 486 B, et *ἐῶμαι* af *οὐκ ἀναγκάζομαι* Krit. 52 E. (Om underforståelse af *χρή* ved et ikke adversativt, men disjunctivt tilföjet led, f. e. Isokr. 19, 27 af *οὐχ οἷόν τε*, Pl. Phædr. 245 E af *οὐ δυνατόν*, Gorg. 520 B af *οὐκ ἐγχωρεῖ*, se Madvig gr. ordf. § 186 anm.)

c. På underforståelse af *ut* fra *ne* i et ved en copulativ conjunction tilknyttet led har Madvig på det ovenfor angivne sted i lat. sprogl. anført et exempel hvor begge led har samme subject; et hvor det andet led har et nyt subject findes Liv. 32, 35, 5: *Eam opinionem affirmavit petendo, ut, summotis aliis, ne tempus altercando tereretur et aliqui finis rei imponi posset, cum ipso imperatore Romano liceret sibi colloqui.* Men det kan også være tilfældet (og måske er det endda det hyppigste), at begge led skal opfattes negativt; der opstår således, om man vil, en tvetydighed, som dog naturligvis hæves ved sammenhængen. En bemærkning herom og et exempel af denne art har dr. Drachmann anført i den nye udgave af Madvigs lat. ordföjningslære i § 459 anm. 2; jeg skal föje et par andre til. Cic. Verr. 3, 129: *Ne reliquas spes turbetis atque omnes provincias evertatis, id providete, ne* cet.; in Vatin. 26: *(Respondeto,) fregerisne cervices Vettio, ne quod indicium corrupti judicii exstaret ejusque sceleris in te ipsum quæstio flagitaretur* (og der saa skulde fordres —); Cæs. B. G. 3, 11: *P. Crassum . . . in Aquitaniam proficisci jubet, ne ex his nationibus auxilia in Galliam mittantur ac* (hvilket vilde have til følge at)

---

[1] Ganske ejendommelig (enestående?) er underforståelsen af et negativt verbum fra et foregående positivt Liv. 4, 29, 6: *Nec libet credere, et licet in variis opinionibus.*

tantæ nationes conjungantur. Liv. 23, 12, 12: *Vereor, ne hæc lætitia luxuriet nobis ac vana evadat.* Med meget kort mellemrum har Tacitus Ann. 1, 77 brugt *ne — et* således at der skal underforstås *ut*, men 1, 79 *ne — que* således at negtelsen hører til begge led. På dette sted, som overhovedet hvor det sidste led fremtræder som følge af det förste, vilde *neve* vel slet ikke være på sin plads. Jfr. Joh. Müllers Beiträge zur Kritik und Erklärung des Tacitus (en bog jeg i det hele vil henlede opmærksomheden på) 4 s. 18 fgg.[1]

Også på græsk bruges *μή . . . καί* ikke sjelden således at begge led skal opfattes negativt; se f. e. Theogn. 507: *Δέδοικα μή τι μάταιον ἕρξω θωρηχθεὶς καὶ* (og saa) *μέγ' ὄνειδος ἔχω.* Eur. Iph. Aul. 1372: *Σὲ τοῦθ' ὁρᾶν χρή, μὴ διαβληθῇς στρατῷ καὶ* (og følgelig) *πλέον πράξωμεν οὐδέν.* Her. 6, 9: *Καταρρώδησαν μὴ οὐ δυνατοὶ γένωνται ὑπερβαλέσθαι καὶ οὕτω οὔτε τὴν Μίλητον οἷοί τε ἔωσι ἐξελεῖν . . . πρός τε Δαρείου κινδυνεύσωσι κακόν τι λαβεῖν* (jfr. 8, 6, hvor der står *τε*). Pl. Krit. 44 E: *Ἆρα μὴ προμηθεῖ . . . μὴ οἱ συκοφάνται ἡμῖν πράγματα παρέχωσι . . . καὶ ἀναγκασθῶμεν τὴν οὐσίαν ἀποβαλεῖν.* Euthyd. 275 B: *Φοβούμεθα περὶ αὐτῷ, μή τις φθῇ ἡμᾶς ἐπ' ἄλλο τι ἐπιτήδευμα τρέψας τὴν διάνοιαν καὶ διαφθείρῃ.* En særlig interesse frembyder Soph. Phil. 12 fgg.: *Ἀκμὴ γὰρ οὐ μακρῶν ἡμῖν λόγων, μὴ καὶ μάθῃ μ' ἥκοντα κἀκχέω τὸ πᾶν σόφισμα,* hvor det förste *καί*, som også ellers i en hensigtssætning, vel egentlig betegner overensstemmelsen mellem det i denne og det i hovedsætningen udsagte, men for os er vanskeligt at gjengive[2], mens det andet står på den af mig omtalte

[1] Liv. 3, 16, 2: *(Patres,) ne Vejentium neu Sabinorum id consilium esset, timere, et, cum tantum in urbe hostium esset, mox Sabinæ Etruscæque legiones ex composito adessent* synes udeladelsen af *ne* efter *et* påfaldende; noget andet exempel netop med hensyn til *ne* kan jeg ikke påvise; men ved samme sætningsstilling har Livius undladt at gjentage *ut* 5, 24, 11; 28, 22, 3; 32, 33, 8; 36, 2, 15; 45, 36, 9 (på en noget nuanceret måde 3. 58, 5). Af andre forfattere kan anføres Ter. Andr. 22. Ov. Met. 11, 565 og 581. Når jeg af Cicero kun har optegnet Epp. ad Famm. 9, 11, 2 og 15, 4, 6, er det måske ikke helt tilfældigt; tilmed kunde jo begge steder *ut* helt være udeladt.

[2] Denne brug, der er omtalt bl. a af Krüger i Gr. Sprachl. § 69, 32, A. 17, er navnlig hyppig hos Platon; den findes f. e. i Apol. p. 22 A, hvad enten man vil følge håndskrifternes text eller den af Madvig i Adv.

måde. (Kan overhovedet *μή* — *καί* stå således, at negtelsen kun gjælder det förste led og der i det andet skal underforstås *ἵνα*?)

4. Til de af dr. Hude i 6te bind s. 155 flg. og 7de bind s. 124 anførte exempler på sætningsassimilation kan jeg föje adskillige, af græsk litteratur dog kun to. Det ene findes i Platons Stat p. 466 E, hvor det udvikles hvilken opgave kvinderne skal have som deltagende i krigsførelse: *Κοινῇ στρατεύσονται, καὶ πρός γε ἄξουσι τῶν παίδων εἰς τὸν πόλεμον ὅσοι ἁδροί, ἵν' ὥσπερ οἱ τῶν ἄλλων δημιουργῶν θεῶνται ταῦτα ἃ τελεωθέντας δεήσει δημιουργεῖν· πρὸς δὲ τῇ θέᾳ διακονεῖν καὶ ὑπηρετεῖν πάντα τὰ περὶ τὸν πόλεμον, καὶ θεραπεύειν πατέρας τε καὶ μητέρας.* Stallbaum har rigtigt bemærket, at sammenhængen fordrede *διακονῶσι καὶ ὑπηρετῶσι καὶ θεραπεύωσι*, og at infinitiverne ere fremkomne under påvirkning af *δημιουργεῖν*. Det andet sted er meget kort; det findes i nogle hos Polybios 31, 21 opbevarede vers og lyder således: *Τόλμα τι, κινδύνευε, πρᾶττ', ἀποτύγχανε, 'Επίτυχε· πάντα μᾶλλον ἢ σαυτὸν πρόου.* Meningen er jo tydeligt nok, at man ikke skal give sig selv til pris, og den almindelige form til at betegne dette vilde vel være: *πάντα ὥστε μὴ* (eller *πρὶν*) *σαυτὸν προέσθαι.* På latin vilde man sige: *Omnia potius quam ipse te prodas.* I oratio obliqua vilde en regelret udtryksmåde så være: *Promitto me omnia potius facturum, quam ipse me prodam,* men man kunde også sige: *Promitto me omnia potius facturum, quam me ipsum proditurum,* og på samme måde vilde, hvis der i förste led havde stået gerundiv, dette også kunne sættes i andet; se Madv. Opusc. Acad.[2] p. 744; til de anførte steder kan föjes Cic. Verr. 1, 81, ad Att. 7, 6, 2, Brut. 314. Vi har da her en hel række steder af samme art analoge med det af dr. Hude sidst anførte. Når Cicero i

Crit. 1 p. 368 foreslåede ændring. Med hensyn til *καί* skriver Madvig: «*Sed residet scrupulus in καί, quod aptum non est*»; i Zeitschrift für österreichische Gymnasien 23 s. 512—513 har Vahlen anført en række af exempler fra Platon, for at vise at Madvigs betænkelighed var ugrundet. Tidsskriftets læsere vil det uden tvivl glæde at læse følgende udtalelse af den udmærkede lærde: «Madvig verbreitet mit der nicht gewagten und sprachlich richtigen Besserung an Stelle der bisherigen Quälerei der Erklärung wohlthuende Klarheit.»

talen for Milo § 84 siger, at den tilværelsen gjennemtrængende *vis* havde indgivet Clodius den tanke, *ut vi irritare ferroque lacessere fortissimum virum auderet vinceretur-que ab eo, quem si vicisset, habiturus esset impunitatem et licentiam sempiternam*, kan det jo ikke have været Clodius's hensigt at blive besejret af Milo; men netop fordi tanken siges at være ham indgivet af en höjere magt, der så at dette måtte blive følgen af hans vovestykke, bliver, som også Halm har bemærket, tilknytningen i samme modus forklarlig. Også hos Livius findes der steder hvor der til en med *ut* indledet bisætning föjes noget nyt, der vel står i forbindelse med dens indhold, men dog snarere burde være fremtrådt som en selvstændig sætning. Næsten umærkelig er uregelmæssigheden 9, 13, 9—10 og 9, 43, 4, andre steder er fortsættelsen i conjunctiv mere besynderlig, således 2, 59, 3, hvor der er fortalt, at den mod sin feltherre oprørske hær efter at være ført mod Volskerne greb flugten, og ikke standsede før den saa fjenden plante sine faner på voldene og nedhugge bagtropperne: *Tum expressa vis ad pugnandum, ut victor jam a vallo summoveretur hostis, satis tamen appareret, capi tantum castra militem Romanum noluisse, alia gaudere sua clade atque ignominia*, hvor Møller rigtigt har oversat *satis tamen appareret* osv. som en hovedsætning. I 33te bog kap. 16 fortælles det, at a. 197 to Korkyræere, som havde virket for et forbund med Romerne, bleve domfældte, fordi stemningen overvejende var for at holde fast ved den tidligere forbindelse med Makedonerne. Det lykkedes dem imidlertid at få adgang til en folkeforsamling, hvor de först gjendrev de mod dem rettede beskyldninger, og tilsidst *ultro aliquid etiam queri et castigare iniquitatem simul in se crudelitatemque ausi ita affecerunt animos, ut omnia, quæ in eos decreta erant, frequentes tollerent, neque eo minus redeundum in societatem Philippi abnuendamque Romanorum amicitiam censerent.* Det er indlysende, at bestemmelsen om at holde fast ved kongen og forkaste et forbund med Romerne ikke kan have været følgen af de domfældtes tale efter den beskaffenhed der tillægges denne. Man kunde måske antage at conjunctiven *censerent* her beroede på en afskriverfejl og at Livius havde skrevet *censuerunt*; men en

tilsvarende textændring vilde være aldeles utilstedelig på det sted jeg nu skal anføre. I 8de bog kap. 7 hedder det at T. Manlius' soldater, da han havde udtalt dødsdom over sin sön, i begyndelsen stod målløse, men da henrettelsen havde fundet sted, *tam libero conquestu coortæ voces sunt, ut neque lamentis neque exsecrationibus parceretur, spoliisque contectum juvenis corpus, quantum militaribus funus ullum concelebrari potest, structo extra vallum rogo cremaretur, Manlianaque imperia non in præsentia modo horrenda, sed exempli etiam tristis in posterum essent.* Stærkest, igrunden meningsløst, træder en sådan ud over den rette grænse anbragt conjunctiv frem 1, 43, 11, hvorom jeg ikke finder det fornødent at udtale mig, da jeg kan henvise til Wesenbergs bemærkning i dette tidsskrifts förste rækkes 9de bind s. 7.[1]

5. At Madvig medrette har skjelnet mellem en infinitiv föjet som complement til objectet for visse verber (*jubeo, sino, veto, prohibeo te abire*) og accusativ med infinitiv ved de samme verber (*jubeo, sino, veto, prohibeo te interfici*), kan der neppe være tvivl om[2]; men det forekommer mig, at han har draget grænsen noget for skarpt ved at sige, at den sidste construction kun kan finde sted ved en passiv infinitiv eller *esse*. Der kan være tilfælde hvor det ord der står i accusativ har en sådan betydning, at det slet ikke kan tænkes som object for en befaling eller tilladelse, forbud eller hindring. Dette er nødvendigvis tilfælde ved *quisquam*, ikke blot i neutrum (f. e. Cic. de fato 28: *causæ quæ prohibeant quidquam cadere secus atque casurum sit*), men også i

[1] Jeg har noteret, at Ph. Wagner et eller andet sted har behandlet nogle af de her anførte steder; men jeg kan ikke angive hvor det er.

[2] Begge constructioner forbundne med hensyn til samme person vil man finde Tac. Hist. 2, 64: *Vitellius Dolabellam vocatum per epistulas ... devertere atque ibi interfici jussit*, og i omvendt orden Curt. 5, 4 (= 14 Z.), 12: *Alexander captivum armari jubet Macedonum more et, quod bene verteret, monstrare iter* (håndskr. *monstraret*, som vilde frembyde samme dobbelthed; men jeg tror, at Zumpt med rette har fulgt Freinsheims conjectur, skjönt Curtius andre steder har *jubere* med conjunctiv; efter *verteret* kunde den følgende infinitiv let forandres). — Som bekjendt behandles begge former ens ved overgang til passiv; det hedder ikke blot *juberis abire*, men også *juberis interfici*.

masculinum; det er ikke nogen digterisk frihed når Ovid (ex Ponto 3, 6, 11) skriver: *non vetat ille sui quemquam meminisse sodalis*; også Livius siger (3, 27, 2): *Vetant quemquam privatæ rei quicquam agere,* og (22, 55, 8): *Custodes ad portas ponant, qui prohibeant quemquam egredi urbe.* Skjönt *aliquis* ikke betegner nogen på den abstracte måde som *quisquam*, kan det samme også finde sted ved dette pronomen. Når Livius (36, 35, 2) fortæller, at T. Quinctius, på de i Naupaktos belejrede Ætoleres indstændige bön om at han vilde føle medlidenhed med dem, *exire aliquos jussit*, kan meningen ikke være, at han befalede en og anden navngiven person at komme ud, men at han gav befaling til at nogle (hvem der nu vilde eller hvem der blev valgt dertil) skulde komme ud; havde det förste været meningen, vilde Livius have nævnet i det mindste Phæneas mellem dem der fik befalingen, mens han nu först bagefter fortæller: *Phæneas ipse principesque alii extemplo egressi sunt.*[1] Men også ved bestemt betegnede enkeltindivider eller corporationer kan det samme tilfælde indtræde. Cæsar fortæller i begyndelsen af Gallerkrigens anden bog om en samtale han havde med to mænd, som Remerne havde sendt til ham; efter at denne er endt, hedder det så (c. 5): *Cæsar Remos cohortatus liberaliterque oratione prosecutus omnem senatum ad se convenire principumque liberos ad se adduci jussit*; det er tydeligt, at den förste ordre er givet ikke til det hele senat, som ikke havde været tilstede, men om det; at følgelig den ligesåvel som den anden må betragtes som accusativ med infinitiv. Og når det fortælles (Liv. 33, 34, 11) om T. Quinctius og de ti legati der med ham skulde ordne græske forhold: *Amynandrum tenere jusserunt castella, quæ per belli tempus Philippo capta ademisset*, menes der vistnok ikke, at de kommanderede Athamanerkongen til at beholde hvad han havde erobret, noget han vel nok havde gjort uden kommando; men de befalede, at han skulde beholde det, d. v. s. at man skulde lade ham beholde det. — At der hvor accusativen betegner en ting ikke (undtagen måske hvis den per-

---

[1] [Smlgn. Xen. Anab. II 5, 36: *προελθεῖν ἐκέλευον εἴ τις εἴη κτλ.* *Red.*]

sonificeres) kan være tale om andet end accusativ med infinitiv, behøver neppe at udvikles vidtløftigt; som exempler skal jeg anføre Sall. Jug. 58, 5: *Metellus Marium obsecrat, ne quam contumeliam remanere in exercitu victore neve hostes inultos abire sinat,* og Prop. 3 (= 4), 23, 4: *Usus non signatas (tabellas) jussit habere fidem.*

Tillæg til ovenstående bemærkninger.

Med det s. 8 anførte sted af Ciceros tale for Roscius kan sammenstilles Plat. Men. 85 D: *Οὐδενὸς διδάξαντος ἀλλ' ἐρωτήσαντος ἐπιστήσεται,* hvor der som subject til *ἐρωτήσαντος* må tænkes *ἑκάστοτέ τινος.* I Sokrates's bekjendte udsagn (Phædr. 230 B): *Τὰ μὲν χωρία καὶ τὰ δένδρα οὐδέν μ' ἐθέλει διδάσκειν, οἱ δ' ἐν τῷ ἄστει ἄνθρωποι* kunde man vel af *οὐδέν* supplere *ἔνια* eller måske *πολλά,* men det er uden tvivl rimeligere at tage *διδάσκειν* som brugt absolut; kan overhovedet en underforståelse af denne art finde sted undtagen hvor nægtelsen staar som subject?

Lignende sætningsstillinger som de s. 11 anm. 1 anførte findes også på græsk; se Pl. Symp. 190 C: *Οὔθ' ὅπως ἀποκτείναιεν εἶχον (οἱ θεοί) καὶ . . . τὸ γένος ἀφανίσαιεν . . . οὔθ' ὅπως ἐῷεν ἀσελγαίνειν,* jfr. 219 D. Dem. 6, 5: *Ὅπως τὰ παρόντ' ἐπανορθωθήσεται δεῖ σκοπεῖν καὶ μὴ προελθόντα ἔτι πορρωτέρω λήσει πάνθ' ἡμᾶς,* jfr. 24, 115. Meget dristigt Ar. *Βατρ.* 613—614: *Εἴ πώποτ' ἦλθον δεῦρ', ἐθέλω τεθνηκέναι, ἢ 'κλέψα τῶν σῶν ἄξιόν τι καὶ τριχός.*

En assimilation af samme slags som den i de s. 12 anførte vers findes hos Plutarch i sammenstillingen af Pelopidas og Marcellus (1, 6), hvor det om den förstnævnte hedder: *προαναιρεθεὶς ὑπὸ τοῦ τυράννου καὶ παθὼν πρότερον ἢ δράσας.* Det vilde ganske vist ligge nær at skrive *δρᾶσαι,* men i biografien af Galba hedder det på lignende måde (3, 2): *Ἔφθησαν ἐν ταῖς ἀποστάσεσι καὶ προδοσίαις ἀναλώσαντες αὑτοὺς ἢ τυχόντες ὧν ἤλπισαν,* og her vilde den tilsvarende ændring vel være for dristig.

Mere om Lykisk.

Af Holger Pedersen.

Efter at jeg havde nedskrevet mit Referat om det lykiske Problems nuværende Stilling (Bind VII S. 68—103), er der fremkommet forskellige nye Bidrag til Diskussionen, deriblandt et nyt Arbejde fra Torps Hånd. Men den störste Begivenhed er, at nu også Professor Vilh. Thomsen har taget til Orde og skænket os et Arbejde, fra hvilket der udgår et Væld af nyt og klart Lys over de lykiske Indskrifter. Det vil da sikkert være Tidsskriftets Læsere velkomment at modtage en populær Beretning om disse nyeste Arbejder. Jeg skal ikke dvæle meget ved den leksikalske Side af Sagen, da denne kun vil kunne interessere dem, der selv arbejder med Indskrifterne (og sådanne Læsere trænger ikke til mit Referat). Men jeg skal göre temmelig udførligt Rede for alt, hvad der vedkommer Sprogbygningen, for således at supplere mit tidligere Referat.[1]) Og endskönt hverken Torp eller Vilh. Thomsen direkte beskæftiger sig med Spörgsmålet om, hvorvidt Lykisk er indoevropæisk eller ikke, skal jeg dog også have min Opmærksomhed henvendt på dette Punkt, og som Slutning på mit Referat skal jeg undersøge, hvorledes dette Spörgsmål nu stiller sig i Lys af den ny Erkendelse og under Hensyntagen til den stedfundne Diskussion.

Fra Bugges Hånd er der fremkommet to små Afhandlinger. Den første har Overskriften «Zur Xanthos-Stele» og er trykt i «Festschrift für Otto Benndorf» S. 231—36. Den anden hedder «Einige Zahlwörter im Lykischen» og står i Tidsskriftet «Indogermanische Forschungen» X 59—61. Den Del af disse Afhandlinger, som har Interesse i en populær Fremstilling, har jeg ved personlig Meddelelse fra Bugge været istand til at optage allerede i mit første Referat.

Udførligere må jeg omtale Torp, Lykische Beiträge II, Kristiania 1898 (Videnskabsselskabets Skrifter II Hist.-fil. Kl. 1898

---

[1] En lapsus calami, som havde indsneget sig i mit første Referat S. 103, skal jeg skynde mig at rette, för den bliver rettet af andre. Den uforståelige græske Indskrift fra Assarkevi havde jeg i Imberts Fodspor med urette betegnet som ugræsk.

Nr. 6). Denne 50 Sider store Afhandling danner Fortsættelsen til den Afhandling, som jeg har omtalt i mit første Referat, og om hvilken jeg den Gang udtalte, at den var «et af de allerbetydeligste Enkeltbidrag til Fortolkningen, som nogensinde er fremkommet.» Det er mig en Tilfredsstillelse at fremhæve, at Prof. Vilh. Thomsen (hvis Mening om Torps Bog jeg ikke kendte, da jeg nedskrev de citerede Ord) ligeledes betegner Torps Arbejde som «un des travaux les plus importants qui aient paru jusqu'ici sur la langue lycienne.» Torps anden Del indeholder ikke så mange nye Bidrag til den lykiske Grammatik eller så mange frugtbare Impulser som første Del; men alligevel må det siges, at den Forventning, som var bleven vakt ved første Del, ikke er bleven skuffet. Torp bekender sig i anden Del af sine «Beiträge» åbent til den Anskuelse, at Lykisk er et indoevropæisk Sprog; men ikke desto mindre fastholdes i anden Del den samme fortræffelige Grundsætning, som første Del var gennemtrængt af, nemlig at Tydningen af Indskrifterne ikke må bero på etymologiske Kombinationer. Denne Grundsætning følger Torp i Virkeligheden ligeså strængt i sin anden Afhandling som i sin første; i bægge Afhandlinger forekommer nærmest kun den Afvigelse derfra, at Betydningen af et enkelt Talord bestemmes ad etymologisk Vej: I S. 39 formoder Torp, at *χadrñna* betyder «fire»; Grunden til Formodningen er let at se, skönt den ikke angives; II S. 5 bestemmes *km̃ma* som «fem» under Henvisning til mit første Referat, hvor jeg har formodet det samme på Grundlag af en etymologisk Kombination. Da det er overmåde uvæsentligt, om man udtaler en Formodning om de to Talords Betydning, eller om man nöjes med at oversætte dem «*x*», ser jeg ikke, at man kan bebrejde Torp nogensomhelst uberettiget Hensyntagen til etymologiske Muligheder. — Et af de interessanteste Resultater af Torps anden Afhandling er Påvisningen af Verbalformer for første Person Singularis. Til *prñnavate*, *prñnavatę* «byggede» (3 Sing.) svarer *prñnavaχą* «jeg byggede». Jeg skal ikke gå ind på Enkelthederne af Torps Bevisførelse, men nöjes med at fremhæve, at der forud for *prñnavaχą* går *me*, som efter min Formodning (ovenfor VII 95) er en Partikel, der nöje hører til Verbet. Da min Formodning (der trods nogen Polemik billiges af Torp II 11, 17) nu må siges at være bleven hævet til Vished ved Prof. Thomsens klare Påvisning af Reglerne for denne Partikels Brug (hvorom jeg nedenfor skal berette), er Ordet *me* i Forbindelse med hele Sammenhængen et meget stærkt Bevis for,

at *prñnavaχą* er en Verbalform. Og da det ikke er tredje Person, må det være første Person; thi det følger af sig selv, at Bygherren ikke godt kan optræde i anden Person. På samme Måde forklarer Torp nogle andre Former, nemlig *piyaχą* 'jeg bestemte' (3. Sing. *piyetę*) og *seiagą*, som Torp opløser i *se iagą*, medens Thomsen, der iøvrigt billiger Torps Formodning om disse Verbalformer, påviser, at det skal opløses *sei agą*, og at *agą* er 1. Sing. til *adę* «han gjorde»[1]. Første Person er endelig også *piyaχa*, der ifølge Torp er en orthografisk Variant til *piyaχą*, idet Betegnelsen af Nasaleringen er bleven udeladt, fordi det følgende Ord begyndte med *m*; sandsynligere er dog Thomsens Opfattelse, at *piyaχa* forholder sig til *piyaχą* som *prñnavate* til *prñnavatę* (hvorom nedenfor). Jeg skal her straks opkaste det Spörgsmål, hvorledes dette nye Træk af den lykiske Grammatik stemmer med den indoevropæiske Hypothese. Og jeg skal besvare Spörgsmålet derhen, at den nye Endelse, hvis Grundform må være -*χa*, ikke hører til dem, der slående minder om Indoevropæisk, medens jeg dog finder, at den med stor Lethed lader sig forklare af Indoevropæisk. -*a* kunde være den gamle Perfektendelse -*a* (gr. *οἶδα*). Af de denominative Verber dannedes der i det ievr. Grundsprog ikke noget Perfektum (Aorist, Futurum); de enkelte ievr. Sprog har erstattet Mangelen ved Nydannelser (gr. *πεπαίδευκα*, lat. *amāvī*, oldn. *kallaða*). I Lykisk synes Nydannelsen at have bestået i, at de Personendelser, som begyndte med en Medlyd, uden videre föjedes til Verbalstammen: 3. Sing. *prñnava-te*. Men Endelsen for 1. Sing., der begyndte med en Vokal, er bleven föjet til en udvidet Stamme paa -*χ*-. At denne Stamudvidelse skyldes en eller anden Analogidannelse, turde være sandsynligt, og det vilde ikke være absurd at antage, at den havde en lignende Oprindelse som det græske *κ* i *πεπαίδευκα*. Man er mest tilböjelig til at antage, at dette græske *κ* stammer fra *ἔθηκα* og lignende Former, hvor det har været tilstede fra første Færd (sml. lat. *fēcī*). *ἔθηκα* svarer til det frygiske *αδ-δακετ* (ovenfor VII 70). At Nabosproget Lykisk kan have haft lignende Former og ved en tilfældig Parallelisme have benyttet dem til Udgangspunkt for lignende Nydannelser som i Græsk, er ikke nogen halsbrækkende Anskuelse. Skulde denne Hypothese være rigtig, måtte *g* i *agą* være opstået af *χ* på lignende Måde som Endelsen -*di* i

---

[1] Også Bugge var, som jeg ved privat Meddelelse erfarer, nået til samme Opfattelse af *sei agą* som Thomsen.

Præsens ved Siden af *-ti* (ovenfor VII 93). I Tilslutning til Imbert erklærede jeg i mit første Referat Formerne på *-di* for Konjunktivsformer; Prof. Vilh. Thomsen hævder nu, at Forskellen mellem *-di* og *-ti* er en rent lydlig Udvikling og ikke har noget med Modus at göre. I hvert enkelt Verbum skulde altså kun en af Delene (*-t-* eller *-d-*) kunne optræde; dette er måske den rigtige Opfattelse, men dog ikke uden Vanskelighed: ved Siden af *alahadi* forekommer *trbb-alahati*, ved Siden af *pudę* forekommer *putu*; Formerne *ttleiti* og *tubeiti* ved Siden af *ttlidi* og *tubidi* opfatter Thomsen som Pluralformer. Måske vil Fremtiden bringe klarere Lys over hele dette Forhold. — Et andet nyt Bidrag til den lykiske Formlære og Lydlære er fremkommet ved Torps Behandling af Infinitivformerne; Torp påviser, at disse undertiden fremviser en ejendommelig Konsonantfordobling: *hrppittąne* er Infinitiv til *hrppitadi*, *ala-de-χχąne* er en Infinitiv, der hører til den verbale Afledning *aladahali*. Både Torp og Thomsen antager, at Fordoblingen i sådanne Tilfælde står i Forbindelse med Accenten. — Endelig skal jeg omtale, at Torp i Slutningen af sit Arbejde forsøger at tyde forskellige Steder af den store Ksanthos-Stele. Meget af, hvad der her fremføres, er selvfølgelig meget usikre Gætninger. Men dog har jeg det Indtryk, at Meningen i det store og hele ikke kan være aldeles forfejlet af Torp, og jeg har nu mere Tillid end tidligere til, at det måske også en Gang vil dæmre over denne mærkelige Indskrift.

Jeg går nu over til at omtale Prof. Vilh. Thomsens Arbejde: Études lyciennes I, Oversigt over det kongelige danske Videnskabernes Selskabs Forhandlinger 1899, 1ste og 2det Hæfte, 77 Sider. Dette Arbejde beskæftiger sig ligesom Torps med Tydningen af Indskrifterne og beriger vor Erkendelse af den lykiske Sprogbygning med talrige nye Erobringer af vidtrækkende Betydning. Thomsen ser fuldstændig bort fra alle Sammenligninger med andre Sprog; på intetsomhelst Punkt har Etymologien øvet Indflydelse på Tydningen. Arbejdet er helt igennem gennemtrængt af en velgörende Skepsis: ikke den Parti-Skepsis, der på Grund af en forudfattet Mening rokker ved vel begrundede Antagelser, men den ægte videnskabelige Skepsis, der anbringer sit Spörgsmålstegn overalt, hvor et Spörgsmålstegn med rette kan anbringes. Medens Torp ikke har betænkt sig på i sin Fremstilling at optage en Mængde Formodninger, som han selv anså for usikre, og derved har gjort sit Arbejde til en temmelig anstrængende Lektyre, har Thomsen med Omhu holdt alt det rent

usikre ude. Dertil kommer, at Fremstillingen omhyggelig er lagt tilrette for Læserne; ved et Stof som det behandlede kan der let fremkomme noget æske-agtigt: en Indskrift, som man vil benytte til at illustrere et givet grammatisk Fænomen, indeholder ofte et eller flere Ord, som først må forklares ved Henvisning til andre Indskrifter, der atter kan kræve nye Henvisninger, hvorved den ene Æske bliver lagt inden i den anden. Denne nærliggende Ulæmpe har Thomsen fjærnet ved at anvende forskellige Slags Tryk. Bogen er desuden forsynet med et bekvemt Register over Ord og Suffikser og med en Fortegnelse over de talrige Indskrifter, som behandles eller oversættes i Løbet af Fremstillingen. Den, som efter at have orienteret sig med Hensyn til det lykiske Problems nuværende Stilling, selv vil arbejde sig ind i Indskrifterne, bör derfor ubetinget begynde med et omhyggeligt Studium af Thomsens Arbejde og først derefter tage fat på Torps og Imberts Afhandlinger, hvorefter han vil være rustet til at benytte de ældre Fortolkere uden at blive ført ud i et Morads. — Jeg skal i al Korthed berette om nogle af de vigtigste Resultater af Thomsens Undersøgelser. En stor Del af disse Resultater hører til Kapitlet om de lykiske Pronominer. Afhandlingen åbnes med en Række Bemærkninger om det relative Pronomen. Dette hedder, som Torp havde påvist, *ti* (sml. mit Referat ovenfor VII 96). Thomsen påviser, at dette Pronomen regelmæssigt står efter Verbet, og at det kun træder foran Verbet under visse bestemte Betingelser, som formuleres S. 8—9. Det står undertiden efter et Substantiv således, at Verbet 'er' må tænkes til: *kumaza-ti* 'som er Kumaza (Tribusforstander?)'. Således står det også efter Egennavne: *purihimeti-ti prñnavate* «Purihimeti byggede» (Thomsens Analyse af disse Tilfælde har jeg allerede omtalt ovenfor VII 80); i dette Tilfælde svarer det til en vis Grad til den bestemte Artikel, som i nogle Sprog kan föjes til Egennavne. Reglerne om det relative Pronomens Inversion bliver på en ejendommelig Måde anvendte på dette Tilfælde. Sætningen *ebeiya eravaziya meti prñnavatę sideriya* «dette Gravmæle byggede S.» (ovenfor VII 79) står egentlig istedenfor **ebeiya eravaziya me prñnavatę sideriya-ti*; da det relative Pronomens Betydning var bleven halvt glemt i disse Tilfælde, blev det, skönt **sideriya-ti* egentlig dannede en selvstændig Sætning, omstillet, som om det hørte til Verbet *prñnavatę*, og som om man kun havde at göre med én Sætning. Hvor besynderligt det fremkomne Udtryk er, vil ses af en ordret Oversættelse: hoc sepulcrum qui (est) aedifi-

cavit Sideriya. Dog er denne Ordstilling ikke så forvirrende i Lykisk, som man kunde tro efter den latinske Oversættelse; thi Verbalformen *prñ̃navatẹ* forekommer, som Thomsen påviser, ikke i Bisætninger, og man kunde derfor ikke misforstå *ti prñ̃navatẹ* som «qui aedificavit», hvilket under alle Omstændigheder måtte have heddet *ti prñ̃navate.* — Thomsen går derefter over til at behandle Ordet *me*, som af alle tidligere Fortolkere har været anset for et Pronomen, medens jeg ovenfor VII 95 erklærede det for en Partikel, der hører til Verbet. Dette er nu blevet fuldstændig bekræftet ved Thomsens Undersøgelser; men min speciellere Formodning, at denne Partikel kunde være af lignende Natur som det irske *ro*, *no*, eller det kymriske *y*, har vist sig at være urigtig. Prof. Thomsen påviser, at *me* i sin Betydning er beslægtet med *se* «og», dog således, at *me* altid hører til Prædikatsverbet, medens *se* også kan forbinde to enkelte Sætningsled (f. Eks. to Substantiver). *me* anvendes på en lignende Måde som det hebraiske *vav consecutivum* eller det arabiske *fa*; Thomsen skelner mellem tre forskellige Anvendelser. For det første kan det stå mellem to sideordnede Sætninger, når den sidste betegnes som en Følge af den første, f. Eks. «Denne Grav byggede Zahama Ddavąparta's Søn; *me ñ̃tepitąti zahąmą se ladą* «og de skal begrave Zahama og hans Hustru»» (= «denne Grav byggede Z. til Begravelse for sig selv og sin Hustru»). For det andet indleder *me* Eftersætningen efter en relativ Sætning eller en anden Bisætning, og for det tredje sættes det foran Verbet, hvis man har stillet Objektet eller overhovedet noget andet betonet Ord end Subjektet i Spidsen af Sætningen (*ebeiya eravaziya me-ti prñ̃navatẹ sideriya* «denne Grav så byggede S.» = *sideriya-ti prñ̃navate ebeiya eravaziya*). — I nær Forbindelse med den rigtige Opfattelse af *me* står Bedömmelsen af Verbalformerne på *-te* og *-tẹ* (*prñ̃navate* og *prñ̃navatẹ* «byggede»). Jeg havde ovenfor VII 92 erklæret Formerne på *-tẹ* for relative Former (altså *prñ̃navatẹ* «som byggede»). Jeg skal ikke her gå ind på, hvorledes jeg var kommen til den Anskuelse; den, som selv arbejder sig ind i Studiet af Lykisk, vil let se, hvilken Vej der førte mig dertil, og vil ikke føle sig forarget over, at jeg erklærer ikke at føle nogetsomhelst Samvittighedsnag derover til Trods for, at min Formodning nu har vist sig at være fuldstændig urigtig. Prof. Thomsen har påvist, at Formerne på *-ẹ* er et *praeteritum consecutivum*; det bruges efter *me* og efter *se*, hvor dette Ord har en lignende Betydning som *me*. Efter at have

belyst Brugen af det enklitiske Pronomen *-ne* «ham, dem» (sml. ovenfor VII 96) går Thomsen over til at betragte to suffigerede Elementer *-i* og *-iye*, der bl. a. hyppigt optræder efter et *me*, hvorved man får Formerne *mei* og *meiye*, der tilsyneladende er ensbetydende med *me*. En Række Omstændigheder kunde forlede til den Anskuelse, at de anførte Former blot var sætningsfonetiske Varianter til *me*. Men Prof. Thomsen påviser slående, at *-i* og *-iye* er suffigerede personlige Pronominer for 3. Sing., *-i* Lokativ, *-iye* Dativ (Plur. og Sing.). Påvisningen heraf kaster Lys over en Mængde andre Ting; bl. a. bliver det klart, at Ordet *-te* (ovenfor VII 95) ikke er et Pronomen, men et Adverbium med Betydningen «her»; ligeledes bliver det klart, at *ebehi χupa* (ovenfor VII 89) ikke er Genitiv, men Lokativ «i denne Grav». Lokativ af *prñ̃nava* «Grav» hedder *prñ̃navi* (sml. *lada* «Hustru» Dat. *ladi*). Der opstår altså det Spörgsmål, hvorledes Forskellen mellem *prñ̃navi* og *χupa* skal forklares. På mit eget Ansvar skal jeg formode, at det muligvis på en eller anden Måde drejer sig om en Genusforskel; *prñ̃nava* er måske masc., *χupa* fem. I så Fald måtte *lada*, som i Dativ hedder *ladi*, antages at hedde **lada* i Lokativ, og man måtte altså opgive den Anskuelse, som hidtil stiltiende har været almindelig, at Dativ og Lokativ i Substantiverne faldei sammen. Ligeledes skal jeg her på mit eget Ansvar indskyde nogle Bemærkninger om Endelsen *-hi*. Denne Endelse har jeg, hvor den optræder i Substantivernes Genitivformer, bragt i Forbindelse med den ievr. Genitivendelse *-sjo* (ovenfor VII 88). Forskellig fra denne Genitivendelse er muligvis den pronominale Endelse i *ebehi*, Lokativ (fem.?), og *epttehi* «deres»; det fortjener at fremhæves, at den ievr. Endelse i bægge disse Tilfælde indeholder et *s* (sanskr. Lok. fem. *tasyām*, Gen. Plur. *teṡām*). — Thomsens Undersøgelse har påvist faste Regler for den lykiske Sprogbrug i mange Tilfælde, hvor man tidligere kun öjnede Vilkårlighed og Vaklen. Jeg skal i den Henseende også fremhæve Thomsens Bemærkninger til Formerne for Genitiv og Dativ Plur. (sml. ovenfor VII 91). Formerne på *-ą̣i* (*-ẹi*), der af Torp opfattedes både som Dativ og som Genitiv, er ifølge Thomsen kun Genitiv; et Par af de Steder, hvor Torp havde opfattet dem som Dativ, oversættes på en mere tilfredsstillende Måde af Thomsen. Genitivformerne (Plur.) på *-s* (ovenfor VII 90), der af Torp tillige opfattedes som Dativ, forsvinder i mange Tilfælde ved Prof. Thomsens rigtigere Tolkning; Ordene *kbiyehis meñ̃ne niyesu esedeñ̃nevi epttehi ñ̃tepitane* (ovenfor VII 93),

som ifølge Torp betød: «alle uvedkommende skal det ikke være tilladt at begrave deres Afkom», betyder ifølge Thomsen: «uvedkommende (acc.) skal det ikke være deres Slægt tilladt at begrave» (*men͂ne* = Partiklen *me* + det pleonastiske Pronomen *ne*). *tisn͂ke*, som antoges for en accusativus genitivi plur. (ovenfor VII 96), er ifølge Thomsen acc. sing. af et Pronomen **tiseke*. Det trænger herefter i höj Grad til en fornyet Undersøgelse, om der overhovedet eksisterer en lykisk Genitiv Plur. på *-s*. Spörgsmålet er meget interessant, da dette Punkt er den vigtigste specielle Overensstemmelse mellem Lykisk og Armenisk.

Efter denne hurtige Oversigt over Torps og Thomsens nyeste Arbejder skal jeg atter vende tilbage til Spörgsmålet om, hvorvidt Lykisk er indoevropæisk. Der er fremkommet Udtalelser om dette Spörgsmål fra Fick, Kretschmer og Vilh. Thomsen. Fick siger i en Anmeldelse af Kretschmer's Einleitung in die Geschichte der griechischen Sprache (Beiträge zur kunde der indogermanischen sprachen XXIV S. 300): «Es ist geradezu als eine erlösende that zu begrüssen, wenn der verf. s. 370 den nachweis führt, dass die lykische sprache gar nichts mit dem indogermanischen zu thun hat. Der beweis liegt eigentlich schon darin, dass das verständniss der lykischen inschriften sich dem heissen bemühen so vieler forscher, die alle mit dem indogermanischen schlüssel an sie herantraten, spröde verschlossen hat: es hat sich nichts zeigen wollen, was irgend wie indogermanisch aussah. Ich glaube dieses urtheil abgeben zu dürfen, weil ich selbst einmal vor jahren — natürlich ganz erfolglos — die Lykier in das indogermanische Prokrustesbett zu zwängen versucht habe, glücklicherweise, ohne von diesen «studien» etwas verlauten zu lassen.» Man behøver ikke at opholde sig længe ved denne Ytring; den er nemlig åbenbart afgivet uden Kendskab til de nyere Arbejder over Lykisk. Det er desuden overordentlig naivt at erklære, at et Sprog, som ikke kan forstås simpelthen ved Sammenligning med andre Sprog, ikke kan være indoevropæisk. Der ligger i denne Ytring en dobbelt Fejl; for det første henter Fick åbenbart sin Forestilling om, hvad der er indoevropæisk, udelukkende fra de allerklareste Repræsentanter for vor Sprogæt: Latin, Græsk, Arisk, Slavisk. Dette er en Fejl, som en Mængde tyske Sprogforskere, ældre og yngre, gör sig skyldig i; at det i methodologisk Henseende kan være af umådelig Betydning at göre sig bekendt også med Armenisk eller Keltisk, overser man fuldstændig. Endogså Kretschmer, der i sin ovenfor nævnte Bog

behandler alle Nabosprog til Græsk, går til denne Opgave uden Kendskab til Armenisk eller Albanesisk (at han intet Kendskab har til disse Sprog, fremgaar bl. a. af de urigtige Bemærkninger, han gör om dem). Dertil kommer endnu en anden Tankeløshed. Under Indtrykket af de mange Triumfer, som Sprogsammenligningen har fejret overfor Indskrifter, glemmer man rent, at det altid har været Sprog, der stod hinanden meget nær, som på denne Måde har oplyst hinanden. Men ingen kan for Alvor tro, at man uden Kendskab til Græsk vilde kunne tyde græske Indskrifter alene ved Hjælp af en latinsk Ordbog og en Portion etymologisk Skarpsindighed. Det er derfor intet dårligt Varsel, at de lykiske Indskrifter har været noget genstridige overfor de mange Forskere med den indoevropæiske Nögle (og de har jo været meget mindre genstridige overfor Torp og Vilh. Thomsen, som har undladt at göre Brug af denne Nögle). Igennem hele Ficks Udtalelse går desuden som en rød Tråd den urigtige Anskuelse, at det lykiske Sprogs indoevropæiske Karakter må bevises ved et Antal Etymologier. Ficks Forkærlighed for Etymologien er bekendt nok, men i et Spörgsmål som det foreliggende er det ikke Etymologien, men Betragtningen af Sprogbygningen, der må være afgörende. Hvis Ficks «Studier» kun, som han selv antyder, har bestået i Forsøg på at finde de lykiske Ords Betydning ved Hjælp af Lyd-Lighed med andre ievr. Sprog, må man virkelig betragte det som en Lykke, at han intet har meddelt derom. — I «Deutsche Litteraturzeitung» 1899, 1. April, Sp. 495—499 har Kretschmer anmeldt Bugges «Lykische Studien». Medens Kretschmer i sin ovenfor nævnte Bog havde erklæret det for fuldstændig sikkert, at Lykisk ikke var indoevropæisk, forskanser han sig nu i en forsigtigere Stilling. Han indrömmer, at han ikke har bevist, at Lykisk ikke er indoevropæisk, men hævder, at Bevisbyrden tilkommer hans Modstandere. Han indrömmer, at Bugges Lære om Lykisk som et stærkt forandret ievr. Sprog er mulig, men finder, at den ikke er bevist. Hans faktiske Indvendinger mod Bugge er höjst mærkværdige. Overfor Sammenligningen med Armenisk erklærer han: «Das Armenische ist ja doch keine «altindogermanische» Sprache in dem Sinne wie das Gotische oder Litauische oder Slavische, sondern eigentlich eine Mischsprache». Men Armenisk er ikke noget «Blandingssprog», der lige godt kunde betegnes som indoevropæisk og som ikke-indoevropæisk; ingen, der kender Sproget, kan tvivle om, at det kort og godt er et indoevropæisk Sprog; og det er jo

også gammelt, ældre end de Sprog, Kretschmer stiller det i Modsætning til. Hvorfor skulde man så ikke kalde det «altindogermanisch»? Armenisk er og bliver et Eksempel på, at den stærke Forandring af et indoevropæisk Sprog, som vi i Evropa først møder forholdsvis sent, meget vel i andre Egne kan være indtrådt langt tidligere. Kretschmer henviser derefter til Frygisk, der skal være uendelig meget klarere end Lykisk; tildels er dette vel rigtigt, men for en Del beror dog også Klarheden på, at vi næsten intet forstår af Frygisk og derfor har frie Hænder til alle Slags vilkårlige etymologiske Tydninger, som ikke kan anvendes overfor Lykisk, fordi vi nu én Gang er så uheldige, at vi forstår noget af dette Sprog. Dernæst fremsætter Kretschmer nogle mærkelige Anskuelser om lykiske Lydforhold. Vilh. Thomsens og Thurneysens Transskription af to lykiske Tegn som *ą* og *ę* (ovenfor VII 84) er ifølge Kretschmer gendrevet af Imbert, Mémoires de la société de linguistique X 210 ff. Men på det pågældende Sted har Imbert intet skrevet, som med rette kan siges at have noget at göre med Fonetik og Lydhistorie; Kretschmers Beråbelse på Imbert er mig kun forståelig, hvis han ikke har læst Imberts Ytringer. En Gendrivelse af Imbert vilde være en Fornærmelse mod Tidsskriftets Læsere. Kretschmer benægter fremdeles i en sikker Tone, at det lykiske *b* var en Spirant (ovenfor VII 82), og beråber sig på Navnet *sbikaza*, græsk (Genitiv) *Σπιγάσα*. Kretschmer glemmer at forklare, hvorledes Grækerne ellers skulde have gengivet et stemmeløst *s* + bilabialt *v*; man havde dog kun Valget mellem *σβ* og *σπ*; men *σβ* vilde for en Græker have antydet et stemt *s*; der var altså intet Valg. Endelig gör Kretschmer opmærksom på, at man også i fremmede Sprogætter kan finde enkelte Böjningsendelser, som stemmer med Indoevropæisk. Men Kretschmer oversér, at det i Lykisk ikke er enkelte Böjningsendelser, men hele Böjningssystemet og hele Sprogbygningen, der stemmer med Indoevropæisk. Når Kretschmer mener, at Endelsen *-azi* i lykiske Gentilia, der aldeles slående stemmer med Armenisk, ikke beviser noget, fordi den armeniske Endelse let kunde være optagen fra en fremmed lilleasiatisk Befolkning, så fortjener denne Art Skepsis kun den Betegnelse, som Prof. Thomsen har præget i en ganske anden Sammenhæng (Ryska rikets grundläggning 31); det er en letsindig Skepticisme. Det er aldeles ikke påvist, at Armenisk har optaget talrige Elementer fra nogen fremmed Sprogæt; men dette maatte dog påvises, förend man uden nogetsomhelst Indicium giver sig til at erklære ar-

meniske Afledsendelser for u-indoevropæiske. Kærnen i Kretschmers Indvendinger mod det lykiske Sprogs indoevropæiske Karakter synes imidlertid at være den, at han savner indlysende indoevropæiske Etymologier, og han mener at have vundet sin Sag ved at afvise en usikker Etymologi, som Bugge havde gjort den Fejl at beråbe sig på som sikker. Da jeg altid har taget Forbehold overfor den pågældende Etymologi og ikke har benyttet den hverken til at overbevise mig selv eller til at overbevise andre om det lykiske Sprogs ievr. Karakter, skal jeg ikke gå ind derpå, men blot fremhæve, at det slet ikke er Etymologierne, men Sprogbygningen, der er afgörende for Bedömmelsen af det foreliggende Spörgsmål.

For hele Spörgsmålet om det lykiske Sprogs Stilling er Thomsens Arbejde af den allerstörste Betydning. Efter min Mening vil nemlig de Sprogforskere, som ikke selv arbejder Indskrifterne igennem, rette deres Skepsis ikke så meget mod Konklusionerne som mod Præmisserne hos Tilhængerne af den ievr. Theori. At et Sprog med en Böjning som Nom. *lada* «Hustru» Acc. *ladą* Dat. *ladi* Acc. Plur. *ladas* Dat. Plur. *lada* Gen. Plur. *ladąi*; *prñ̃navate* «han byggede», *prñ̃navąte* «de byggede», et Sprog, hvor *ęmi* betyder «min» og *ne*, *ni* «ikke», er indoevropæisk, vil man næppe betvivle; men man vil snarere tvivle om, hvorvidt alle disse Former virkelig står fast. Det har derfor den allerstörste Betydning at se, at disse Former anerkendes af en så skeptisk og forsigtig Forsker som Vilh. Thomsen, om hvem man iforvejen véd, at han er en Kender af mange forskellige Sprogætter, og at han altså ikke er udsat for at gribes af det aprioriske Ønske om at göre Sproget indoevropæisk, som kunde tænkes at påkomme den ensidige indoevropæiske Sprogforsker. Thomsens vide Synskreds beskytter ham samtidig mod den modsatte Fare, der også lurer på den ensidige indoevropæiske Sprogforsker, nemlig Fristelsen til straks at ekskludere det genstridige Sprog for at blive det kvit. Thomsen bliver nemlig ikke Sproget kvit, selv om han ekskluderer det af det gode indoevropæiske Selskab; thi det er ikke blot de indoevropæiske Sprog, men hele den store brogede Sprogverden, som har Thomsens Interesse. Thomsens Anerkendelse af de Fakta fra den lykiske Sprogbygning, hvorpå det kommer an, må således apriori have den allerstörste Vægt; og Anerkendelsen får forøget Værdi, når man ved at læse Thomsens Arbejde ser, hvor køligt han stiller sig overfor hele den indoevropæske Theori, og hvor konsekvent han

angriber enhver indoevropæisk Etymologi, som frembyder svage Punkter. Men foruden den indirekte Betydning, som Thomsens Arbejde således har for Diskussionen, indeholder det også i Indledningen nogle direkte Udtalelser om Spörgsmålet. Thomsen vægrer sig ved at drage nogen bestemt Slutning på Grundlag af det foreliggende Materiale, men udtaler dog, at man ikke kan nægte, at en Række grammatiske Former «semblent porter plus ou moins nettement le cachet du type indo-européen». På den anden Side erklærer han, at næsten hele det Ordforråd, hvis Betydning står fast, gör et fremmedagtigt Indtryk «et semble plutôt renvoyer à des affinités avec des langues tout autres». Dette er altså de Præmisser, som Prof. Thomsen anerkender. En Konklusion vil han ikke drage. Men det er klart, at hvis man skal drage en Konklusion af disse Præmisser, kan det kun blive én: Lykisk er et indoevropæisk Sprog, som har været Genstand for en stærk fremmed Indflydelse. Jeg skal betragte Thomsens to Præmisser noget nærmere. For det første er det klart, at Thomsen under «formes grammaticales» medindbefatter visse Formord. At f. Eks. *ni* betyder «ikke», anerkender Thomsen udtrykkelig og regner Torp det til stor Fortjeneste at have påvist dette. Under «le vocabulaire», som ifølge Thomsen gör et fremmedagtigt Indtryk, kan altså kun forstås det konkrete Ordforråd. Jeg skal være den første til at indrömme, at der på det konkrete Ordforråds Område ikke er påvist en eneste indlysende indoevropæisk Etymologi. Men for at man ikke skal misforstå denne Indrömmelse, må jeg strax tilföje, at der gives et stort Antal Ord, som uvilkårligt minder om gode indoevropæiske Bekendte. Bugge har således anført: *terñ* «Hær» arm. *jetn* (*j* udtalt *dz*) «Hær»; *prñnava* «Hus, Grav» arm. *burgn* «Tårn» (gr. *πέργαμος* og *πύργος* er efter Bugges Formodning lånt fra et lilleasiatisk Sprog og hører til den samme Ordfamilie). Jeg minder om *kbatra* «Datter» (ovenfor VII 100) og om *lada* «Hustru», der dog meget ligner det slaviske *lada*, som betyder næsten det samme. *tideimi* «Sön» ser ud som en redupliceret Form af samme Ordfamilie som lat. *fīlius*, lettisk *dēls* «Sön». *tukedri* «Billedstøtte» minder om gr. *τυκίζω* «tilhugger», *τεύχω* «forfærdiger» (Prof. Thomsen meddeler mig, at Bugge har fremsat en sådan Formodning; jeg selv har også for lang Tid siden formodet det samme). *ta-* «lægge» i *ñtepi-ta-ne* o. s. v. minder om gr. *τίθημι*; *ttlidi* «han skal betale» minder om lat. *tulī* «bar» gr. *τλῆναι, τάλαντον*; *lati* «dør» ligner lat. *lētum* «Død»; *siyẽni* «hviler, er begravet» minder så

stærkt om skr. *çēte* «ligger» gr. κεῖται, at Thomsen selv, idet han fastslår Betydningen, udtrykkelig forvarer sig imod at have tænkt på denne Etymologi. *hątą* «selv» ser ud som Participium af Verbet «være». *atla* «Person, selv» ligner skr. *ātman-* «selv». *qla* «Folk» synes Bugge med rette at have sammenstillet med skr. *kula-* «Familie» eller *kulāya-*. *χupa* «Grav» minder om gr. κύπη· τρώγλη. *ętri* «underst» minder om oldn. *undir* o. s. v.; Præpositionen *ęti*, hvoraf *ętri* er afledet, minder om oldn. *und*; overhovedet finder jeg, at næsten alle lykiske Præpositioner har et meget anstændigt indoevropæisk Udseende (men Præpositionerne hører muligvis til de Formord, hvis indoevr. Præg Thomsen ikke benægter). Jeg forlanger ikke, at nogen eneste af disse Etymologier skal regnes for indlysende; men til Gengæld må jeg forlange, at Ordsammenligninger med fremmede Sprogætter ligeledes skal regnes for værdiløse, hvis de ikke er mere indlysende end disse. Og hvis denne Fordring opfyldes, tror jeg ikke, at man i Lykisk vil finde meget, der henviser til en fremmed Sprogæt. Det eneste, jeg kan anerkende, er lyk. *χupa* «Grav» avarisk *xob* «Grav» (Thomsen; ovenfor VII 101).

Ikke desto mindre er det muligt, at Thomsen har Ret, og at Lykisk virkelig har været Genstand for en fremmed Indflydelse fra en Sprogæt, som i sin Tid kan have været meget udbredt, og hvis sidste Rester nu findes i Kavkasus. Under Navnet kavkasiske Sprog sammenfatter man alle de Sprog i Kavkasus, som ikke hører til nogen af de velbekendte store Sprogætter. Det første Spörgsmål er da, om man her har at göre med en Sprogæt eller med et Pulterkammer. Sprogenes Antal er meget stort, og selv Nabosprog ligner ved første Öjekast hinanden påfaldende lidt. Dog nærer jeg ikke nogen Tvivl om, at alle de nordkavkasiske Sprog er indbyrdes beslægtede. Om Sydkavkasisk (Georgisk) hører sammen med Nordkavkasisk eller ikke, er et Spörgsmål, som jeg endnu ikke har været istand til at danne mig nogen personlig Mening om. At de nordkavkasiske Sprog tidligere måske har været udbredte over det meste af Lilleasien, er en Formodning, der bliver sandsynlig ved en Hypothese, som Prof. Thomsen allerede for et År siden har meddelt mig, og som efter Filologmødet i Kristiania ifjor Sommer efterhånden er sivet ud i videre Kredse. Da Prof. Thomsen nu står i Begreb med selv at offentliggöre denne Hypothese, må det være mig tilladt at omtale den her. Hypothesen går ud på, at Etruskisk er beslægtet med Nordkavkasisk. Dette har også Pauli formodet, idet han henviste til

visse Overensstemmelser i Böjningsendelserne; men Thomsens Hypothese hviler på et meget solidere Grundlag, nemlig på en Betragtning af de etruskiske Talord. De seks første etruskiske Talord, som er os bekendte fra to Tærninger, uden at deres Rækkefølge vides, lyder *śa ci zal maχ ϑu huϑ*. Hermed kan man sammenligne Talordene i de nordkavkasiske Sprog, specielt Kasikumykisk: *ca* (udt. *tsa*) «en», *kʿi* «to», *śan* «tre», *muq* «fire», *x́ʾo* «fem» (avar. *śu*), *raxʾ* «seks» (slutter med en lignende Lyd, som «5» begynder med; sml. udisk *x̣o* «fem» *ux̣* «seks»). Denne Hypothese har sin Styrke ikke blot i Ligheden, men først og fremmest deri, at de etruskiske Talord ved at ordnes efter denne Lighed samtidig bliver ordnede i Overensstemmelse med Reglerne for Fordelingen af Tallene på etruskiske Tærninger. Det er tillige en Anbefaling for Hypothesen, at det netop er Kasikumykisk og de andre Sprog af den østligste Grúppe (de lesghiske Sprog; hertil hører bl. a. også Avarisk, Hyrkanisk, Udisk, Kyrinisk), som opviser Lighed med Etruskisk; thi jeg nærer ikke nogensomhelst Tvivl om, at denne Gruppe står på et meget oprindeligere Standpunkt end de vestligste Sprog (Tšerkessisk, Abchasisk). [Iøvrigt skal jeg ikke undlade at göre opmærksom på, at Thomsens Hypothese vilde medføre den Konsekvens, at Georgisk, det eneste kavkasiske Sprog, som har en gammel Literatur, hvis det overhovedet hører sammen med Nordkavkasisk, må antages at stå på det allermindst oprindelige Trin. Heri er der ikke noget utroligt; indenfor den iøvr. Sprogæt er f. Eks. Litavisk fra vore Dage meget oprindeligere end Armenisk fra 5. Årh. e. Kr.] Så vidt jeg ved, er det en udbredt Anskuelse blandt Arkæologerne, at Etruskerne ikke hører hjemme i Italien, og at de først er indvandrede nogle få Århundreder för den historiske Tid. En Indskrift fra Lemnos er som bekendt affattet i et Sprog, som både Bugge og Pauli erklærer for beslægtet med Etruskisk. Således fristes man til at tage Herodots Beretning om Etruskernes Indvandring fra Lydien aldeles bogstavelig. På den anden Side synes Overensstemmelsen mellem lyk. *χupa* «Grav» (sikkert indoevropæisk) og (det derfra lånte) avar. *xob* «Grav» at vidne om, at de nordkavkasiske Folk i sin Tid har boet i Lilleasien. Alt synes at stemme udmærket; kun Skade, at de kavkasiske Sprog er så lidet gennemarbejdede, og at vi forstår så uendelig lidt af Etruskisk.

Tilføielser og Berigtigelser

til

dansk etymologisk Ordbog.

Ved E. Jessen.

---

al. Kun attraheret hertil er Alfarvei af Adelfarvei (Hovedroute).

an. anbelange af t. *anbelangen* (der vel nærmest hører til *langen* i Bet. strække); cf. engl. *belong*. Anledning af t. *Anleitung* med forvansket Anvendelse, nemlig med Bet. af Veranlassung; deraf videre den helt ugenerte Formation foranledige.

antvorde. Tilføies: skjønt gammelt i Dansk og Norsk, maa det være Laan fra Plattydsk.

ase. Henvisningen til *Os* som mulig beslegtet stryges (se under Os).

Baal. Hvis det ikke indeholder den antydede Contraction, da maa især henvises til indisk *bhāla* (Glands).

'bare sig for'. Omfortolkning af 'b(j)er(g)e sig for'.

baute, boute (maritimt) er Norvagisme (se Aasen).

Bidsken, Laan af t. *Bisschen* (af beiszen).

Bille. I ældre Dansk findes *Skarn-bødel* (cf. engl. *beetle*) som af germanisk *baut-* = engl. *beat.*

Blende (Mineral), opkommet i nyere Tydsk.

Blus, blusse maa være Laan af plattydsk *Blus* (Fakkel m. M.), *blosen* (erglühen, erröthen).

Blyant er kun attraheret til Bly; hed forhen *Bliant* (Navn paa et andet Mineral, se V. S. O.).

Bommert; -t er uegte; endnu Molbech har tillige den regelmæssige Form Bommer (den der slaaer bom; f. Ex. om en Keglekugle).

Brasen maa være laant fra Tydsk; norsk Form er *Brasma.*

Brink maa vel være celtisk ifølge de af Skeat citerede celtiske Ord: *bryn, bryncu* (Høi).

da. Den gotiske Form, *than*, burde være citeret, da det snarest er samme Form, apocoperet, vi have bevaret. Den synes at være Eet med lat. *tum.*

Danmark. Det nedertydske *Dane* (Niederung an Flüssen) passer tydeligst til det svenske Danmark ved Fyrisaaen, ogsaa til

'den danske Mark' ved Eideren. Til hele det danske Danmark vilde lettere passe Betydningerne i Indisk: *dhanu* «Sandbank, Gestade, hervorragendes Festland, Insel».

dirre kunde have absorberet et **didre*, cf. norsk *didra* (samme Bet.).

dræve. I ældre Dansk treffes en 4de Form: *træbe* (samme Bet.).

Dunk. Udslet: «Egtl. mørkt Rum?» Istedet maa henvises til det under Dynge citerede høitydske *Tunc*, som er samme Ord.

Ende. Henvisningen til «Præfix und-» er ilde udtrykt; der menes: det hos os alm. med und- gjengivne Præfix ent-.

Enke. Henførelsen til een er at forkaste. Det er snarest Derivatum af Rod *an-*, der er bevaret i gammel Høitydsk i *Ane* (Fem., Bedste- el. Oldemoder) og i lat. *anus* (gammel Kone). Dog kunde ogsaa tænkes paa *am-*, som i isl. *amma* (Bedstemoder), samme Ord som Amme.

Fangst er plattydsk (se Bremisches Wörterbuch).

fare (Grise; Impf. farede); germ. Rod *farh-*, som i oldtydsk *Far(a)h*, t. *Ferkel*, engl. Vb. *farrow*; førgerm. *park-*, cf. lat. *porcus*. Om Ordet hos os er indfødt eller laant fra Tydsk, kan neppe afgjøres.

fast som Adv., i Bet. næsten, er laant fra Tydsk.

fat i 'det er ilde fat' o. L.; cf. endvidere norsk *fata seg* (føie sig o. L.), og Adj. *fata* (Ex. 'vel fata': velskabt); item gml. norsk *fatt-r* i Bet. smidig. Alt synes at pege hen til Rod som i Vb. *fatte* (s. d.).

fimre er vel med norsk *fimra* (famle) Laan af plattydsk *fimmeren* (tasten); hos os maaske i Bet. paavirket af t. *wimpern*? Cf. norsk Adj. *fim* (vims)?

at fire. Hertil er nu attraheret 'fire for En' ɔ: slappe sin Modanstrengelse mod En, vige; det hed forhen 'fiire En', af plattydsk *viiren* = høitydsk *feiern* (udvise Respect for En, gjøre Stads ad En). Franck anseer forøvrigt hollandsk *vieren* i begge Betydninger for samme Ord (af lat. *feriæ*). Men 'fire paa et Toug' maa vel følge med engl. *veer*, der bl. A. betyder fire (*'veer away!'*), foruden kovende, og sikkert hører til fransk *virer*.

Fjante. Blandt Henvisningerne maa vel stryges nedertydsk *Vent*, som Franck erklærer for et andet Ord (*vennoot*).

flense. Angives i nogle Lexica som ogsaa tydsk (*flensen*). Norsk har *flinsa, flunsa*, samt desuden *flengsa*, der imidlertid er Iterativ til flenge.

Flitter kan ikke være Aflydsform til t. *flattern*, da dettes *-tt-* staaer for ældre *-d-* (se under *flagre*).

Fod. Tilføies: Derivatum **fo(d)se.**

for- som ubetonet Præfix, tydsk *ver-*. Tilføi: indbefatter i Tydsk et, nu forlængst ikke mere skjelneligt, beslegtet Præfix *fir*. **forhen:** t. *vorhin*. **forplante,** af t. *verpflanzen* (omplante, henplante); bruges af os nu, ved Forfalskning, istedetfor det ældre *fortplante*, af t. *fortpflanzen*. — [Den forsøgte Neologi «**Foretræde**» er en plattydsk Form: Vor(e)trede; høitydsk Vortritt; et Træde er paa Dansk naturligvis slet Ingenting; de høinordiske Purister duperes af den Omstændighed, at Tydskeren tog Veien over Stockholm: Företräde. — Af mine Notitser om moderneste Fabricata udvælges her kun denne og den om «Selvstyre», og efterlades de øvrige, hvor de ere anbragte, i et dansk Lexicon, hvis Udgivelse imidlertid turde møde den Sort Forhindringer, som høre til dets og min isolerede Stilling.]

Foormand af platt. *Voorman* ≐ høitydsk *Fuhrmann* (af fahren, führen).

Fryd, med Denominativet *fryde*; ere neppe indfødte i Dansk, Norsk og Svensk *(fröjd)*. De ældre Formers *-g- (Frygd, frygde)* er muligen Udtalens Gjengivelse af den tydske Diphthongs 2det Led *(Fröwede* i gml. Tydsk).

fuld. Tilføies skulde Derivata **Fyld, Fylde** (fordums Feminina), og navnlig **Fyldest,** der forhen hed *Fullest(e)*, og er Laan af plattydsk *Vul-Leest* (fuld Ydelse, cf. t. leisten).

føle. Cf. endvidere især lat. *pal-pare*.

Følge. Forskjel mellem en og et Følge er gammel; dog congruerer Betydningsforskjellen ikke hos os med den mellem isl. *fylgja* og *fylgi*.

gjalde. De tilsvarende t. *gellen*, engl. *yell* skulde have været anførte.

ge-. *Gestalt*, t., af *stellen*.

graahærdet. Norsk har baade *graahææerutt* (af *Hæœra*, af Adj. *haar*: graa) og *graahæœrd* (af Sb. *Haar*), hvortil altsaa i ældre Dansk kunde svare *graahœret* og *graahœrd*.

gretten. I Plattydsk haves Vb. *gretten* (zum Zorn reizen; cf. germ. *grat-*, gammel-høitydsk *graz*: wüthend). (Henvisningen til *grine*, som muligen opr. beslegtet, stryges som falsk.)

hidse. Gjengiver for det 3die t. *hitzen* (ophede; f. Ex. i 'denne Vin hidser').

hugge. Det opførte førgermaniske *kau-* gjenkjendes i lat. *cu-dere.*

Hukker(t) (-t uegte) af hollandsk *hoeker* (af *hoek*: Hage), egtl.: Fartøi hvorfra fiskes med Krogenet. Ogsaa laant til Engelsk: *hooker.*

indskrænke af t. *einschränken*, se Skranke.

kaad. Henvisningen til *γαννμαι* udslettes.

Kaas. Nærmest af engl. *course* (kommer nær i Udtale).

Kjerte. Nogle ville derivere det af *charta* som formentlig Betegnelse for Væge.

Kjøb. Den citerede Bemærkning om engl. *keep* udslettes; *keep* maa være af Rod *kōp-.*

Kløe hed forhen ogsaa *Kløde.*

Kumme. Alle de anførte Ord maa vel tilsidst stamme fra Græsk: *κυμβη* (cf. *kime*).

kvak &c. Herunder udslettes: «Nsk. kvekka kvakk» (da dette ifølge Aasen staaer for *hvekka*).

kvær i 'paa Kryds og Kvær' er Laan af t. *quer* (cf. under *tvær*).

labe. Den aldrig spirerende Udtale af dettes *-b-* kunde snarere vise tilbage til det plattydske *labben* end til et gammeldansk **lape.*

Lav (Plante) er Svecisme (se Molbech).

en Led. Vbt. *ledsage* er Laan af plattydsk *leetsagen.*

et Led. Ledemod se *møde*, (*i*)*mod.*

lemleste. Tilføi: forhen *lemme-* el. *limmeleste.* (Henvisningen til frisisk *wlemma*, cf. norsk *lemja*, bliver da saa meget mindre sandsynlig.)

lempe. lemfældig: i ældre Dansk findes de to Synonymer *lempfeldig* og *linfeldig* (cf. Adj. *lind*); det første har altsaa absorberet det sidste.

Lerke. Forsaavidt som 2det Led heri tildels kunde være «omtydet til det almindelige Compositionsled -rik» (rig, mægtig), maatte det selvfølgeligen være dette i Femininum (cf. gml. svensk *Lærikia*).

Li. Findes ogsaa i Tydsk: *Leite* (i gml. T. *Liite*).

Limstang i 'løbe med Limstangen' er Laan af plattydsk 'mit der Liimstange loopen'; betyder altsaa Fuglefængerstang med Lim paa (ikke Kosteskaft).

Linned. Man kunde gjette paa Corruption af et plattydsk **Liinwaat*; men et saadant anføres ikke af Lübben. I ældre

Dansk treffes Adj. *linnen* af platt. *liinen* = høitysk *leinen.* — Linning = norsk *Liining,* altsaa af Aasen rigtigt opstillet som Derivatum af *Liina* (Linie, Snor); er altsaa af fremmed Herkomst (har altsaa Intet med *lind* el. svensk *linda* at gjøre, som af mig urigtigen formodet).

Liv. 'Med Liv og Sjæl' gjengiver 'mit Leib und Seele'. Derimod er 'med Liv og Lyst' tankeløs Gjengivelse af 'mit Lieb und Lust' (og livsalig af *liebselig*).

lumpen. Talem. 'lade sig lumpe' er t.: 'sich lumpen lassen'.

løi. Uagtet *lui* først forefindes i nyere Hollandsk, skulde det plattydske *loi* (efter Lydforholdene) ventes at være Laan fra Nederlandsk, ikke (som i Ordbogen antaget) omvendt. Franck antager Rod som i isl. *lýja* (banke; svække). — Løiert (Svøb) har uegte -t, og er attraheret af det nu obsolete *Loiert* (lad Person); det sidste er Laan af platt. *Loiart*, holl. *luijaard* (Faulpelz), Derivatum af det omtalte Adj. Men Svøb hedder i Hollandsk *luier* eller *luur*, hvilket (mulig ved Attraction til *lui*) staaer for det ældre *ludere*, der ogsaa i Platt. hed *Luder(e)* (Kindeswindel), i ældste Høitydsk *Ludara* og *Lodere*, af gml. tydsk *Lode* (loddent Tøi) = isl. *lodi* (lodden Pels). I ældre Dansk kan *lodden* treffes forvansket til *loien*, saa at phonetisk Ændring og Attraction kunde understøtte hinanden. — Løibænk hed forhen ogsaa *Lodbænk*, hører altsaa ligeledes til *lodden*, og kan ligeledes være attraheret til *løi*.

Menneske. Der burde være bemærket, at det maa være Laan fra Tydsk (substantiveret Adj., hvis indfødte danske Form maatte være **mensk*).

merle osv. (maritimt); af nedertydsk *merren*, *marren* (hindre, binde) = engl. *mar*, gotisk *marzjan*; nuværende hollandske Former ere *marren, marlen*, *marling* el. rettere *marlijn* (-line: Hindringstoug).

Myre. Ved Aflyd *mur-* kunde være henvist til *μυρ-μηξ*.

mørk. Laan fra Slavisk (cf. det anførte *mrok* &c) er utvivlsomt. Den citerede Henvisning til *νυκτος αμολγω* er altsaa urigtig.

neppe, forhen ogsaa *nept*, Casus af et Adj. **nep*, d. S. som *nap*, se under *Knap*.

Nisse. Ved en besynderlig Uagtsomhed har jeg angivet: «mangler hos Aasen»; han anfører: *Niiss*; Ross (P. 845) anseer dog Ordet for unorsk, laant fra Dansk. Aasens Ansættelse af Vocalen som *ii*, altsaa germanisk *ī* af førgerm. *ai*, vilde ikke

udelukke de hypothetiske Henvisninger til *κνισσα* m. M., da Vocalen jo vilde forblive i samme Aflydsrække.

Nor (Barn). Den anførte Form Norn i ældre Dansk er sikker, og Nor da at antage for Corruption deraf.

nærig er Laan af plattydsk *nerich*: «auf seine Nahrung bedacht».

Omkostninger, af t. *Unkosten*, tilstudset.

op. — opdage; hollandsk *opdagen* betyder ikke «bringe for Dagen», men: komme for Dagen; er altsaa først hos os blevet transitivt (muligvis først deponent: opdages, og saa deraf extraheret et transitivt Activ?). — op(pe)bære, forvansket af opbjerge (cf. *-børsel* under *bjerge*).

over. — overrumple, Laan af t. *überrumpeln*; *rumpeln* betyder egtl. larme, falde med Bulder, ogsaa trans. omstyrte med Bulder, og opfattes af tydske Lingvister som Sideform til *rummeln*.

Pige (egtl. Skjørt) maa være kommet til os gjennem Plattydsk, hvor *Peke* treffes (som Skjeldsord).

pille. Heri er lat. *pilare* sammenvoxet med t. *pellen* (trække Skind af, f. Ex. af Kartofler), af lat. *pellis*.

Pjalt. I Gammeltydsk findes *Paltenæære*: «in grobem Wollenstoffe einherziehender Wallfahrer, Landstreicher; aus mittellat. *paltonarius*, aus lat. *palitari*, *palari*, umherschweifen»; heraf kunde platt. *Palte* (hvoraf dansk Pjalt) synes at være extraheret? hvilket vel vilde kunne combineres med Forsøget i Ordbogen.

Praas. I ældre Tid treffes en Form *Prose*.

Raage. Hos os maaske Laan af platt. *Rooke*.

Raigaas er vulgair Udtale af *Radgaas*.

ram. I 3die Linie udslettes: «i nsk. Rim (Spile, Stang) og».

ravgal kan dog ikke komme af vort *rave*, medmindre norsk (og svensk) *ravgalen* ere laante fra Dansk. Aasen deriverer *ravgalen* af Adj. el. Adv. *rava* (complet, ganske), hvormed snarere vilde følge, at Ordet i Dansk er Norvagisme.

Rem. I Ordbogen antages, at *Rem* og t. *Rieme(n)* ikke høre sammen. Til at identificere dem maatte udkræves, at *Rem* og norsk *Reim* begge vare laante fra Tydsk, og at *-ei-* da i Norsk var samme Slags Forvanskning som i *Greive, reikna* (se *Greve, regne*). Isaafald vilde *Rem* ikke (som i Ordbogen antaget) høre sammen med *Remse*. Afgjørende Bevis at vælge efter kjender jeg ikke. *Remse* maa vel ialtfald høre sammen

med de anførte *Rimsa*, *Rime*, *Rim*, og *Ramse* da være en Forvanskning (og i Svensk Formen *ramsa* da snarest en Danisme).

rinde. I 2den Linie udslettes: «(assimileret)». Glemt er Rende = norsk *Renna*, platt. *Renne*.

rippe op. I Nedertydsk (hvorfra vi vel have laant) findes (i samme og i andre Bet.) *reppen* og *rippen*.

Rov. Platt. *Roof* (*oo* af germ. *au*) har absorberet gammeldansk *Ruv*.

rumstere. Det anførte ældre *rustere* er Laan af platt. *rusteren*, af *arrestare*.

rutte. Foruden *ru-* kan tænkes primairt *hru-* (cf. isl. *hriota*).

Ry havde forhen Bet. Larm, Tumult, og stammer vel fra Plattydsk; Lübben har dog kun Vbt. *ruien* (lermen) = det anførte angelsaxiske *rȳ-n*.

Rørdrum (*-drum* cf. under *Drøm*). De oprindeligste Former ere angelsaxisk *rāredumla* og et plattydsk *Raaredump*, af Vb. engl. *roar*, angels. *rārian*, platt. *raaren*, gammelhøitydsk *reeren* (brøle); germanisk Rodform *rair-*, førgerm. *rair-* el. *rais-*. Ordet har altsaa senere gjennemgaaet forskjellige Omfortolkninger i de forskjellige Sprog.

en Røst. Primair Rod bliver vel *ru-* (brøle), cf. *ωρυομαι*, lat. *rumor, raucus*.

Samkvem kan komme baade af fordums *Samquœœme* og *Samquœœmd*.

Sigt. isigte hører naturligvis til det af de anførte Ord, der kommer af t. *Sicht* (af *sehen*).

Skarntyde. I Jydsk angives: en *Tyde* (hul Rod).

skeie. I ældre Dansk treffes skeite (som af et gammeldansk **skeekte*).

skele. Forhen havdes et indfødt Adj. *skiell(i)g* (skelende; = det anførte gml.norske *skialg-r*).

skimte. Forhen ogsaa *skime* (med samme Bet.).

Skjæve. Den fra Brem. Wörterb. citerede Derivation er tvivlsom; en plausiblere er anført under *Skifer*.

Skjøge. Dette fra Nedertydsk laante Ord maa henføres til Vb. platt. *scheken* (auszerehelich beschlafen), samt gml. t. *Schaak*, *Schaach* (Rov), med nyhøitydsk *Schächer* (Røver); germ. Rod *skak-*, *skāk-*, *skōk-*, der congruerer med den der kjendes i Bet. *rokke* (Ex. engl. *shake*), og mulig er identisk med den.

skjør. I ældre Dansk findes Adj. *skever* med samme Bet.

(cf. under *Skifer*); Formerne *skyyr*, *skjør* kunde vel være Contracta heraf?

skogre anføres ogsaa fra det sydligste Norge.

skrolle. Ogsaa i Norsk findes (foruden det anførte *skruvla*): *skrolla*, *skrylla*; item *Skrolla* (stort magert Hundyr), der ogsaa hedder *Skrella*, hvilket sidste ikke tilsteder Combinationen med *skruvla*, medmindre *Skrella* er blot capricieus Variant for, eller ubeslegtet med *Skrolla*.

skræmme. Hollandsk *schroom* kræver snarest germ. Rodform *skraum-*; *au* skulde da i Dansk og Norsk være blevet til *ā*, hvad jo ikke er uhørt. (Vbt staves i Holl. rigtignok alm. *schromen*; men «beter deed men het schroomen te spellen».)

skue. Sb. et Skue er af Molbech omtålt som en dengang ny (forfalskende) Gjengivelse af t. *die Schau*; Formationen er af de i Dansk fremmede; de formentlige Høinordiskheder «*Særskue*», *Dyreskue* osv. ere drøie Germanismer. (Molbech har forøvrigt selv importeret en Skifting af samme Art: «*et Omraade*»; et *Raade* er slet Ingenting; af *Raad* har der engang existeret et Derivatum, men det hed *Ræde*. *Gebet* er et langt mindre udansk Udtryk end «*Omraade*».)

Skulder. Betegnelsen «almengerm.» er ikke passende, da det i Dansk og Svensk sandsynligvis er Laan fra Tydsk.

slaa: Sb. Slagel er contraheret af *Slagvol* (cf. Handel).

Slegfred. De herunder citerede Ord ere vel beslegtede med Adj. *slak* (slap).

Sleng maa fordum have været Masc. som i Norsk og Svensk

slibrig. Plattydsk har *sliperich*, *slipperich*, *slibberich*.

slingre er Laan af nedertydsk *slingeren*.

slubre. I ældre Dansk findes ogsaa Vb. *slubbe* (dingle o. L.).

slunken. Af samme Rod er ogsaa *slank*.

slutte. De, der antage Slegtskab mellem germ. *sl—t-* og lat. *claudere*, kunde anføre, at lat. *claudus* (halt) kunde tænkes oprindelig at bet. heldende, skjev (ligesom germ. *sl—t-*); den postulerede fælles Rod med Forlyd *scl-* forbliver imidiertid ubevislig, Slegtskabet altsaa blot hypothetisk. Heller ikke er der Enighed om, at henføre lat. *claudus* og *claudere* (lukke) til een Rod.

snild. [«et Snille» i Bet. Geni, som i «han er et Snille», er en Svecisme, allerede forsøgt af Øhlenschlæger, men hidtil dog for lidet accepteret til at regnes som legaliseret Bestanddel af

Modersmaalet. Indfødt hos os var det forlængst uddøde Femininum *en Snilde*, i Bet. følgende helt ukunstlet med Adjectivet, altsaa = Snildhed.]

snorke og snurre. Blandt beslegtede Ord er glemt at anføre t. *schnarren*.

sprade betydede fordum ogsaa sprage, desuden braute; cf. Betydningsovergangene i Ord af Rod *sp(r)—k-* (se under *spag*, *sprage*).

Spær. Kun attraheret er Tagspær af platt. *Sper* (Gespärre; se *Sparre*).

Stand er laant fra Tydsk.

statelig (P. 238 nederst). Det Urigtige i tydske Lingvisters Henførelse til gml. høitydsk *Stat* (Gelegenheit) sees ikke blot af den plattydske Form, men ogsaa af hollandsk *statelijk*, engl. *stately*, svensk *ståtlig*, der alle kun passe til lat. *status*.

stiv. Kun attraheret er Stiver, Laan af platt. *Stiiper* (Stütze, Pfeiler; vel af lat. *stipes*).

stolt. Udtrykkelig burde være bemærket, at det hos os ialtfald er laant fra Tydsk.

Strop (*struppus*) til os gjennem Platt.: *Strop*.

'gjøre Styr' (*yy*): neppe Eet med norsk *Styr*, der ikke har *yy*. Altsaa Ordbogens Forklaring vel at fastholde.

styre. [«*Selvstyre*» kan ikke anerkjendes for noget Ord i legitim Forstand; det er importeret fra Norge; paa Dansk hedder det: Selvbestyrelse. I ældre Dansk kan antreffes: *et Styre*, der betyder Ror; selv om man figurligt kunde sige f. Ex. 'ved el. under hans Ror befinde vi os i Sikkerhed', vilde man alligevel ikke kunne lave et Ord som Selvror.]

Stød paa Skotøi hedder paa Norsk *Støyt*, er altsaa ikke (som i Ordbogen antaget) Eet med *-stød* i *Rygstød* (medmindre *Støyt* er forvansket Laan fra Dansk), men betegner: Noget der kan tage mod Stød?

svirre og svire maa, som antaget, være samme Ord; heri kunde tillige være absorberet et **svidre* (cf. norsk *svidra*: dirre, se Ross).

Syl er vel dog ikke indfødt, men Laan af platt. *Suwele*, af lat. *su-bula* (af samme førgerm. Rod).

Sæd(vane). Gjængs Henførelse til *εϑος* og indisk *swa-dhā-* er neppe antagelig, da den forudsætter noget saa Paafaldende som yngre Overflytning til germ. Thema paa *-u* (germ. *sidu-*). Ventes skulde førgerm. *sidhu-*; cf. indisk Rod *sidh-* («gültig,

richtig sein», m. M.). Vilde man vedblivende her antage germ. *-i-* af førgerm. *-a-*, da kunde tyes til ind. Adj. *sādhu* («richtig, gut», og Sb. Ntr. «das Gerade, Rechte, Gute»).

Sølvpop. Hed forhen *Sølvpape.*

Søskende. Ved *Syst-kin* skulde tilføies: opr. *-gin.*

Taabe. I Norsk haves *Taape* og Ntr. *Taap* (med samme Bet.; Grundbet., som ved flere saadanne Benævnelser: famlende, tjattende; se hos Ross). Cf. i ældre Dansk *Taabesven* og *Tabesven* (Klodrian o. L.).

'i Taaget', forhen 'paa Toget', ogsaa 'paa Tock'; og Vb. *tocke* (gaa i Taaget), hvilket neppe er helt obsolet. Norsk har yderligere Masc. *Took* (Tosse), Ntr. *Took* (Tosseri). Med Taage have disse Ord opr. Intet at bestille.

Tjaus. Udslet fra «dette med . .» og ud til «Tvivl» inclusive.

Top. Bet. Snurrelegetøi beroer maaske paa Attraction; cf. i denne Bet. platt. *Dop(pe)* (ɔ: Dup) og ældre høitydsk *Topf(e)*; dog i Engl. alt fra gammel Tid *top.*

tralle. Udslet: «vel en fri Variant til Trille».

Træl. Henførelsen til gml. tydsk *Dregil* (Løber) gaaer ikke an, da dette ogsaa skrives *Drigil*, altsaa ikke har Omlyd af a.

Tæge. Udslet Slutningspassus (fra: «seer ud som . .»); cf. engl. Form *tick.*

Tøir. Fremdeles burde anføres plattydsk *Tuder* (*ü*) med samme Betydning. Kun formelt passer gammelhøitydsk *Zieter* (*Zeotar*: «Vordeichsel, vorn an die eigentliche Deichsel angehängt»). De efter Skeat citerede celtiske Former synes at gjøre Antagelse af Laan fra Celtisk uundgaaelig.

Tøite. I Plattydsk angives *Toite* (*Töte*) i Bet. Kande, og i Bet. Tøs o. L., og seer ud som opr. nederlandsk Form for *Tud.*

udsvævende, Udsvævelse gjengive t. *ausschweifen* &c. (Cf. svøbe, svippe).

Vager. Rod muligen dog som i lat. *vagus*?

vakker i nuværende Anvendelse er Laan fra Tydsk.

valke. Nogle sætte germ. *walk-* = indisk *walg-* (hoppe).

vederheftig. Formen findes alt paa Reformationstiden.

vegne (Søm) skreves forhen ogsaa *hvegne.*

Vidunder. Ross angiver i Norsk *Ve(d)under*, som af Præp. *ved.* Men Ordet kunde vel i Norge være en forvansket Danisme?

vitterlig. Forhen ogsaa *viderlig*; *-tt-* mulig ved plattydsk Paavirkning; dog mangler Ordet hos Lübben.

vindskjev fra Tydsk: *windschief*, platt. *wintscheef* (af winden).

Vinge. Slutningspassus («kunde tillige . .») udslettes.

Væg. Tilføies: hollandsk *weeg* (kun levnet i *weegluis*: Væggelus), og angelsaxisk (og frisisk) *wāg*, af germ. Form *waig-*, kunne ikke være i nær Slegt med *Væg*, men vel i fjernere, nemlig som Derivatum af samme primaire Rod *wai-*, *wi-*.

Væge er Laan af den anførte platt. Form; *-ei-* i den ligl. laante norske er Forvanskning, som i *Greive*, *reikna*.

Væger (maritimt), af hollandsk *weger*, der henføres til Vb. *wegen* (veie; altsaa tungt Tømmer).

ynde kunde være Tillempning, efter Sb. *Ynde*, ikke blot af det gamle *une*, men ogsaa af *unde*, der endog ved simpel phonetisk Overgang kunde faaet en Sideform med *y* el. *ø* (cf. Tønde &c.).

ør. Hvis af germ *wōr-*, da er Rod som i *wuorag* (beruset) i ældste Høitydsk, og som i engl. *weary* (træt).

Kraft. Det med et «cf.» citerede indiske *grabh-* (gribe) antages af Nogle at have opgivet en 1ste Aspiration ɔ: at staa for indoeuropæiskt *ghrabh-*, i hvilket Tilfælde det ikke kunde være beslegtet med *Kraft*, *kræve*, osv.

Her turde tilføies Rettelse af nogle Trykfeil: P. 113, L. 22 læs: plt. *keesen*. P. 121, L. 17 istdf. 'sv. Klode' læs: cf. Klode. P. 122, L. 13 læs: gnsk. Klung-r. P. 140, L 9 læs: *load-star*. P. 149, L. 19 f. n. læs: *liuste (istdf. *liusta). P. 166, L. 17 f. n. læs: Ght. mar(we). P. 167, L. 3 ī læs ĭ. P. 207, L. 1 læs *cinder* (istdf. *cindre*). P. 237, L. 6 læs ū (istdf. ŭ). P. 237, L. 8 læs: Spundspæl. P. 238, L. 4 læs: spøle (istdf. spole). P. 257, L. 20 læs t- (istdf. -t-). P. 285, L. 2 læs *airu-s*.

Öfver tvänne nybildningar hos Lucretius.

Af K. J. Hidén.

utraque.

Bland sällsynta hos Lucretius förekommande ordformer märkes jämväl *utrāque*. Detta adverb, som ju ursprungligen är abl. sing. fem. gen. af motsvarande pronomen indef., användes såsom äfven andra ablativiska adverb, t. ex. *hac illa qua*, egentligen med prosekutiv eller lokativ betydelse, men kan äfven fattas modalt och tolkas följaktligen: auf beiden Seiten, auf beiderlei Weise (Bockemüller), in both cases (Munro), nell' uno e nell' altro caso, in ambo i casi (Giussani), å båda sidor, i det ena och i det andra fallet, i hvartdera fallet[1].

Såsom redan Lachmann anmärkt, förekommer *utraque* hos Lucretius på följ. ställen[2]: IV 84 ff. *Ergo lintea de summo cum corpore fucum Mittunt, effigias quoque debent mittere tenvis Res quaeque, ex summo quoniam iaculantur utraque*; IV 272 ff. *Quare etiam atque etiam minime mirarier est par, . . . Aēribus binis quoniam res confit utraque*; VI 510 ff. *Sed vemens imber fit, ubi vementer utraque Nubila vi cumulata premuntur et impete venti.* Här införde Lachmann i texten *aquis* i st. f. handskrifternas läsart *vi*, som dock med rätta upptagits af alla senare editorer. I hufvudsak torde Munro hafva tolkat stället riktigt; likväl hänför han *cŭmŭlātă* ss. attribut till *vi*, såsom synes af hans anmärkning: *vi cumulata* = *Copia nimborum turba maiore coacta* v. 504 — där *coacta* enligt hans åsikt är ablativ — och framför alt af hans öfversättning: by their own accumulated weight. Giussani åter vänder sig mot Munro, hvars tolkning han dock ej till fullo torde hafva förstått, och förenar *utraque vi*. Emellertid torde meningen ingalunda vara, såsom Giussani förmenar, *ubi nubila utraque vi premuntur* i. e. *premuntur cumulata et premuntur impete venti*, utan *ubi vementer nubila cumulata utraque premuntur* i. e. *premuntur vi et im-*

---

[1] *Utraque* ss. adverb finnes ej anfördt i Georges' Handwörterbuch[7]. Hos Fr. Neue, Formenlehre der lat. Sprache[3] Bd. 2 p. 636 nämnas de två första af i det följ. citerade ställen.

[2] Citaten äro enligt Briegers edition af Lucretius (1894).

pete venti. Härvid kan *utraque* fattas lokalt — oben durch die Schwere der Schicht, unten durch Wind: Bockemüller, men tolkas dock riktigare modalt l. kausalt — by both causes: Munro. Beträffande användningen af ordet *vis* i olika betydelse — här mängd l. massa l. tyngd och v. 503 *vis venti* — må blott framhållas att Lucretius ofta använder samma ord med ringa mellanrum i olika bemärkelse; jfr. Munro II vid I 875.

Utom å förenämda ställen torde detta adverb *utraque* ännu kunna antagas å ett par ställen. I början af första boken vid skildringen af Iphigenias offrande säger Lucretius v. 81 ff. *Cui simul infula virgineos circum data comptus Ex utraque pari malarum parte profusast* cet. Jag har redan De casuum syntaxi Lucretiana II p. 45 anfört Munros och Giussanis utläggning af detta invecklade ställe och för min egen del antagit att skalden förenat tvänne uttryckssätt i ett: *ex utraque parte* + *ex pari malarum parte* = *ex utraque pari malarum parte.* Emellertid kunde man väl ock fatta *utraque* som adverb — å l. längs hvardera sidan, å l. längs ömse sidor[1]. Till ordens ställning har då bidragit skaldens sträfvan att ansluta *utraque* så nära som möjligt till *pari.* Ett annat ställe III 306 skall nedanför behandlas.

interutrasque.

En ovanligare bildning än *utraque* är *interutrasque*, ett adverb som tils vidare påträffats endast hos Lucretius. På grund af dess säregna form ansåg sig Lachmann föranlåten att öfveralt införa *interutraque*, men senare utgifvare hafva alla godkänt handskrifternas läsart. Egentligen är *interutrasque* en sammansättning of *inter* och *utrasque.* Detta adverb användes af historikern Cassius Hemina — bet. beide Male enl. Georges Handw.[7] — och af komediförfattaren Caecilius Statius — auf beiden Seiten ib. —, jfr. Lindsay The Latin Language p. 557. Då emellertid *utrasque* att döma af andra adverb å *-as* ss. *alias foras* utan tvifvel äfven användts å frågan hvart?, har *interutrasque* förmodligen egentligen betydt: emellan åt hvardera sidan l. riktningen, (från hvardera sidan betraktadt,) d. v. s. däremellan, midt emellan, zwischen beiden hin l. durch: Georges ib.

---

[1] Här må nämnas att hos Lucretius *u* i *utraque* äfvensom i *interutrasque* alltid är kort utom å detta ställe, men däremot oftast långt i *uterque* och *utrimque.*

Hos Lucretius förekommer detta ord sju gånger enligt handskrifterna. Å följ. ställen har deras läsart oförändrad upptagits af editorerna: II 517 *Omnis enim calor ac frigus mediique tepores Interutrasque iacent explentes ordine summam*; V 461 *Hunc exordia sunt solis lunaeque secuta, Interutrasque globi quorum vertuntur in auris, . . . Et tamen interutrasque ita sunt, ut corpora viva Versent et partes ut mundi totius extent*; VI 358 *Interutrasque igitur cum caeli tempora constant, Tum variae causae concurrunt fulminis omnes*; 1053 *Interutrasque igitur ferri natura locata Aeris ubi accepit quaedam corpuscula, tum fit* cet. Vidare finnes detta adverb å följ. ställe, där alla nyare utg. följt Lachmanns emendation af handskrifternas läsart: V 824 *Multaque tum tellus etiam portenta creare Conatast mira facie membrisque coorta, Androgynum, interutrasque nec utrum, utrimque remotum* (*androgynem inter utras nec utramque utrumque remotum* handskr.)

Slutligen förekommer *interutrasque* i handskrifterna å ett ställe, där olika ändringar föreslagits utan att dock en tillfredsställande lösning erhållits. Vid skildringen af de olika temperamenten säger Lucretius efter att som typiska exempel ur djurvärlden hafva anfört lejon och hjortar: III 302 *At natura boum placido magis aëre vivit, Nec nimis irai fax umquam subdita percit Fumida, suffundens caecae caliginis umbram, Nec gelidis torpet telis perfixa pavoris, Inter utrasque sitas cervos saevosque leones.* Här föreslog Lachmann *interutraque secus* och Bernays *interutraque secat.* Munro åter upptog Avancius' konjektur *inter utrosque sitast*, som i versen inför en tung tautologi. Brieger har *interutrasque sitast*, då han anser att *interutrasque* kunnat förenas med accusativus i likhet med en praep., och Giussani som godkänner samma läsart säger att accusativerna på sätt och vis stå som apposition till *interutrasque* (?). Med rätta betonar dock Heinze att man i detta fall kunde vänta genetivus ss. vid *interea*; han har därför själf nöjt sig med att aftrycka handskrifternas läsart. Dessutom hafva ännu större ändringar föreslagits. Oaktadt dessa många ändringsförslag vågar jag ytterligare framställa ett nytt, som måhända kan förtjäna någon uppmärksamhet. Först och främst anser jag i likhet med andra att orden *cervos saevosque leones* riktigt bevarats af handskrifterna. Dessa accusativer bero enligt min åsikt af *inter* på grund af den mening som bör tillkomma versen. Visserligen står praep. skildt från sin kasus, men detta är ju hos Lucretius ganska vanligt.

Vidare bör också enligt min mening *sitas* rättas till *sitast*. Då nu Lucretius i det närmast föregående framhåller tvänne egenskaper *ira* och *pavor*, kan här antagas adv. *utraque* med betydelsen: i hvartdera afseendet, i det ena och det andra afseendet. Har man tillika större skiljetecken t. ex. kolon efter *pavoris*, vinnes genom versen i denna form *Inter utraque sitast cervos saevosque leones* en lämplig afslutning af det föregående[1]. Altför lätt kan ju *utraque* på grund af det föreg. *inter* hafva ändrats till *utrasque*, så framt ej någon reminiscens af det sällsynta *interutrasque* därtill bidragit. Föga antagligt synes det däremot att Lucretius här användt formen *utrasque*, då han öfveralt annars accepterat *utraque*.

Hvad beträffar adverbens olika form har *utraque* anslutit sig till den stora massan af pronominala och adjektiva adverb å *-a*, medan *interutrasque* som en afvikande egenartig bildning stått kvar oförändrad[2]. Bägge försvunno tidigt ur språket, i det att *utraque* undanträngdes af *utrimque* och *interutrasque* ersattes af det tydligare *inter utrumque*.

---

[1] Möjligen kan äfven läsas: *inter utraque si itast cervos saevosque leones.*

[2] Till uppkomsten af *interutrasque* kan hafva bidragit den omständigheten att *inter* som eg. hörde til verbet genom sin ställning i versen trädde i relation til *utrasque*. Äfven med andra partiklar synes *uterque* hafva ingått sammansättning: sålunda har S. Bugge — Till Plautus, Tidsskrift for Philologi og Pædagogik VI p. 15 — i anslutning till handskrifterna föreslagit Stichus 106 *sedutraque ut dicat mihi* (jfr. Lindsay l. l. p. 450 o. 592) och äfven *deuter* finnes anfördt (W. Schmitz Neüter och Deüter in den tironischen Noten Arch. I p. 286 f.).

Mindre meddelelser.

Minutiae Lucretianae.

Scripsit K. J. Hidén.

1. *Ad casus ponendi rationem.*

Lucretius ut est abundantis dicendi generis amantissimus permultis locis verba fere idem significantia inter se coniungit, quoniam rem fusius et luculentius describere mavult quam simpliciter proferre, qua de re optime agit Kraetschius De abundanti dicendi genere Lucretiano.

Fieri potest ut verba inter se arte coniuncta non eundem regere casum soleant. Tum Lucretius quem casum(o^1) posteriori(v^1) accommodari oportuit eum iuxta prius verbum (v) apponit (o^1 v + v^1). Ex eis quae collegi exemplis haec potissimum sunt adnotanda: I 921 IV 2 *iuvat integros accedere fontis Atque haurire*, cfr. De casuum syntaxi Lucretiana I p. 16; II 715 *Quae neque conecti quoquam potuere neque inde Vitalis motus consentire atque imitari*, cfr. ib. I p. 24; II 1159 *Usque adeo parcunt fetus augentque labore*[1], cfr. ib. I p. 23 sq.; VI 809 *Hos igitur tellus omnis exaestuat aestus Expiratque foras in apertum promptaque caeli*; II 58 III 90 VI 38 *Quae pueri in tenebris pavitant finguntque futura;* III 355 *ipsa palam quod res dedit ac docuit nos*; II 112 *Cuius . . . rei simulacrum et imago Ante oculos semper nobis versatur et instat*, II 931 *Huic satis illud erit planum facere atque probare*; VI 1026 *quandoquidem . . . aër Omnibus est rebus circumdatus adpositusque*; I 507 *Nec res ulla potest vera ratione probari Corpore inane suo celare atque intus habere*, cfr. ib. II p. 12.

Nonnullis autem locis qui casus nominis posterius verbum proprie sequitur is quoque ad verbum prius positum referendus est (v + o^1 v^1) e. gr. I 725 *Carmina quin etiam divini pectoris eius Vociferantur et exponunt praeclara reperta,* quo de loco conferas ib. I p. 25; V 585 *Nam licet hinc mundi patefactum totius unum Largifluum fontem scatere atque erumpere lumen,*

---

[1] *laborem* Brieger probante Giussano edidit.

cfr. ib. I p. 37; VI 829 *Hic ubi nixari nequeunt insistereque alis, Scilicet, in terram delabi pondere cogit Natura*, cfr. ib. II p. 19 et V 936 *quibus e scibant umori' fluenta . . . partim plano scatere atque erumpere campo.*

Contra interdum — iis praecipue locis, quibus participium plerumque pondere caret ut dicit Kraetschius p. 86 — casus (o) priori verbo (v) appositus quasi per mesozeugma quoddam ad verbum quoque subsequens (v^1) pertinet ($o\ v + v^1$) e. gr. I 72 *Quare religio pedibus subiecta vicissim Opteritur*; I 712 *Quam fluitans circum magnis anfractibus aequor Ionium glaucis aspargit virus ab undis*, ubi *cui* subintellegendum esse censent, aut casus e priore verbo proxime pendens iuxta posterius ponitur ($v + o\ v^1$) velut VI 138 *Hic, ubi lenior est, in terra cum tamen alta Arbusta evolvens radicibus haurit ab imis.*

2. *De praepositionum collocatione.*

Notum est nominibus inter se coniunctis aut disiunctis praepositionem non omnibus apud poetas praecipue praefigi solere. Nam saepissime praecedente praepositione quae sequuntur nomina sine praepositione adiunguntur. Huius usus apud Lucretium permulta occurrunt exempla, ex quibus haec adfero: II 789 *Quippe etenim multo proclivius exorientur Candida de nullo quam nigro nata colore Aut alio quovis*; III 781 *Denique in aethere non arbor, non aequore salso Nubes esse queunt, nec pisces vivere in arvis, Nec cruor in lignis neque saxis sucus inesse*, cfr. V 128 sqq. Lachmann. al.

Praeterea Lucretius in collocatione nominum primo membro praepositionem non adponit his locis: III 620 *neque flamma creari Fluminibus solitast neque in igni gignier algor*; IV 107 *Postremo speculis in aqua splendoreque in omni Quaecumque apparent nobis simulacra*; IV 160 *sed ubi aspera saxa Aut in materiam ligni pervenit, ibi iam Scinditur;* VI 1097 *Nam quid Brittannis caelum differre putamus, Et quod in Aegyptost, qua mundi claudicat axis, Quidve, quod in Pontost differre, et Gadibus atque Usque ad nigra virum percocto saecla colore?* quo de loco ab nonnullis vexato egi De casuum syntaxi Lucretiana II p. 5.

Om Indledningsformlen i en rogatio.

Af E. Trojel.

I Madvigs «Den romerske Stats Forfatning og Forvaltning» hedder det, 1ste Del S. 211, om Forhandlinger i Folkeforsamlingen: «Herefter fulgte den egentlige Forelæggelse af Spørgsmaalet til Folket (*vultis jubetis, Quirites?; rogavit vellent juberentne;* Exempler overalt).»[1]

At denne Henvendelse til Folket i direkte Form aldrig findes i Indikativ, men allevegne hedder: *velitis iubeatis* (el. *velitis iubeatisne*), vise de syv Steder, hvor den forekommer (der synes kun at være disse syv):

Cicero, in Pisonem c. 29, 72: *At hoc nusquam opinor scriptum fuisse in illo elogio, quod . . . incisum est: Velitis iubeatis, ut* cet.

id., de domo c. 17, 44: *Quæro enim quid sit aliud proscribere: Velitis iubeatis, ut* cet.

ibd. c. 18, 47: *At quid tulit legum scriptor peritus et callidus? Velitis iubeatis, ut* cet.

Livius, 38, 54, 3: *Fuit autem rogatio talis: Velitis iubeatis, Quirites, quæ pecunia . . ., ut* cet.

Gellius, V 19, 9: *Eius rogationis verba hæc sunt: Velitis iubeatis, Quirites, uti* cet.

To Steder er *ne* føjet til Spørgsmaalet:

Cicero, de domo 30, 80: *Hoc tu igitur homo popularis iure munitam civitatem et libertatem nostram putas esse oportere, ut, si tribuno plebis rogante, velitis iubeatisne, Fidulii centum se velle et iubere dixerint, possit unusquisque nostrum amittere?*

Livius, 22, 10, 2: *Rogatus in hæc verba populus: Velitis iubeatisne, hæc sic fieri.*

Hvad den indirekte Form angaar, ville følgende Steder (formentlig de, der i det hele taget findes) vise, at den sædvanlige Form af Spørgsmaalet bliver: *vellent iuberentne*, men to Steder

---

[1] Ogsaa i C. Thomsens «Det romerske Stats- og Privatliv i Oldtiden» S. 30 lyder dette Spørgsmaal *vultis iubetis*, og ligeledes i anden Udgave ved Dr. Kinch (S. 35). Derimod har Bojesen (Lat. Antikv. S. 44), Lange (Römische Alterthümer I 417) og Becker (Röm. Alterth. II Abtheil. 3 S. 95) *velitis iubeatis*.

mangler, mærkeligt nok, den spørgende Partikel. Et Sted har Præs. Konj., de andre Imperf. Konj.

Livius, 38, 46, 13: *num senatum quoque de bello consuli non placet? non ad populum ferri, velint iubeantne cum Gallis bellum geri?*

id., 1, 46, 1: *ausus est ferre ad populum, vellent iuberentne se regnare.*

id., 30, 43, 2: *Tum . . . tribuni plebis ad populum tulerunt, vellent iuberentne senatum decernere . . .*

id., 33, 25, 6: *ni prius ipsi ad plebem tulissent, vellent iuberentne cum rege Philippo pacem esse.*

id., 36, 1, 4—5: *patres rogationem ad populum ferri iusserunt, vellent iuberentne cum Antiocho rege bellum iniri.*

id., 45, 21, 4: *de sua unius sententia rogationem ferret, vellent iuberentne Rhodiis bellum indici.*

id., 21, 17, 4: *latum inde ad populum, vellent iuberent populo Carthaginiensi bellum indici.*

id., 31, 6, 1: *isque rogationem promulgavit, vellent iuberent Philippo . . . bellum indici.*

Der gives to Forklaringer af denne Formels direkte Udtryk. Den ene gaar ud paa, at det egentlig er en afhængig Spørgesætning, og udleder altsaa Konjunktiven deraf; den anden opfatter det som et direkte Spørgsmaal[1].

I Fabris Udgave af Livius bemærkes 21, 17, 4 i Anledning af det ovenfor anførte Sted: «Die gewöhnliche Formel, mit welcher bei dem Volke auf etwas angetragen wurde, war: *Velitis iubeatis, Quirites* (nämlich *rogo*)». — Riemann har i sin Kommentar til samme Sted følgende: «*vellent juberent* est pour *vellentne et juberent* (style direct: (rogo vos) velitis jubeatisne (v. XXII, 10, 2) ou simplement *velitis jubeatis*». — Wölfflin til Liv. 22, 10, 2: «*ne* weil der Satz von einem Verbum rogandi abhängig ist»[2].

[1] Ingen Grammatik, som jeg kender, indeholder nogen Forklaring af denne Formel, hverken Draegers Hist. Syntax der lat. Sprache eller Krügers Gramm. der lat. Spr. eller Madvig eller Zumpt; heller ikke mere specielle Værker som Kühnast: Die Hauptpunkte der livianischen Syntax eller Riemann: Études sur la langue et la grammaire de Tite Live eller Holtze: Syntaxis priscorum scriptorum Latinorum.

[2] Denne noget kategoriske Bemærkning synes at være bleven misforstaaet af Tücking (Titi Livii ab urbe cond. lib. XXII. Für den Schulgebr. erkl. v. Dr. Carl Tücking. Zweite verbess. Aufl. Paderborn 1879), der forklarer Stedet paa følgende Maade: «Bei dem gleichsam zu einem Ganzen verschmolzenen Begriffe wird das durch *rogatus* bedingte *ne* dem zweiten Worte angehängt».

Som det ses, opfattes Ordene i disse Forklaringer som et enkelt afhængigt Spørgsmaal, idet de to Verber danne et Asyndeton, hvorfor Spørgepartiklen kan hænges til det sidste (saaledes ogsaa Weissenborn, Liv. 1, 46, 1 og Draeger, Hist. Syntax II S. 189). En noget afvigende Opfattelse findes i Prof. Ussings Udgave af Plautus (Note til Asinaria 462), hvorefter det skulde være et disjunktivt afhængigt Spørgsmaal, hvor Spørgepartiklerne ere udeladte, og det foreslaaes, at Stedet hos Livius 22, 10, 2 snarere burde rettes til *velitis iubeatis* end *ne* tilføjes de andre Steder.

Den anden Forklaring giver Fügner (Livius XXI—XXIII grammatisch untersucht von Dr. Franz Fügner, Berlin 1888). I Stykket X (Die Modi in Hauptsätzen) B 2 nævner han *velitis iubeatisne* under Conjunctivus optativus som «eine empfehlende Frage».

I Følge den første Forklaring maa vel altsaa et Verbum f. Ex. *rogo* (eller endogsaa *rogo vos*) oprindelig have styret den afhængige Sætning, men efterhaanden være faldet bort og have medført, at *ne* ogsaa forsvandt; thi det er dog vel næppe Tanken, at Verbet altid har været underforstaaet tillige med *ne*? Rigtignok høre saadanne Formler vel til det uforanderlige i Sproget snarere end til det foranderlige, og nogen egentlig Grund til at *rogo* skulde falde bort, er det ikke let at opdage.[1] Det er vel ogsaa værdt at lægge Mærke til, at der intet Spor findes af disse bortfaldne Ord hos Gellius, der udtrykkelig anfører Formlens Ordlyd; at *ne* findes de to ovenfor citerede Steder hos Cicero og Livius, viser netop blot, at Formlen kunde have Spørgepartikel, uden at det beviser noget for denne Forklaring. En anden Ting bør vel ogsaa komme i Betragtning, nemlig at afhængige Spørgesætninger efter Opfordringer til at svare i ældre Latin staa i Indikativ (Draeger l. l. II S. 436). Hvorfor *ne* mangler, omtales ikke i nogen af de citerede Forklaringer; oprindelig kan det dog ikke have manglet, da en enkelt afh. Spørgesætning altid betegnes med en spørgende Partikel (Mdvg. Lat. Sproglære § 450; Draeger, l. l. I § 156: «Sehr selten fehlt die Partikel in der

---

[1] Et Sted, der, mærkeligt nok, af nogle (Fabri, Wölfflin) anføres som parallelt med de andre direkte Udtryk, er Livius 26, 33, 13: *de iis rebus, quid fieri velitis, vos rogo, Quirites.* Det viser, at man ogsaa brugte *vos rogo* i Henvendelser til Folket, men ikke, at det er bortfaldet i ovenomtalte Formel, snarere, at det ikke faldt bort.

indirecten Frage». Han anfører dernæst et Expl. af Plautus Stichus 4, 4, 9, hvor *ne* dog nok findes i Haandskrifterne, men er udeladt af nogle Udgivere, og et Sted af Ter. Ad. 4, 4, 17, som maa være en Fejltagelse, da der ingen Spørgesætning findes. Hos Ussing anføres (l. l.) ganske vist nogle Explr. paa udeladt Spørgepartikel i et enkelt afhg. Spørgsmaal, men kun i Gentagelser).

Vilde man med Ussing antage *velitis iubeatis* for et disjunktivt Spørgsmaal, slap man lettere fra Udeladelsen af Partiklerne, thi derpaa er der adskillige Explr. (l. l.); men Spørgsmaalets Art synes at udelukke denne Fortolkning. Man kunde maaske i Poesi finde et disjunktivt Spørgsmaal uden Forskel i Betydningen af de to Led, næppe ellers. De disjunktive Spørgsmaal, hvor Partiklerne ere udeladte, vise endogsaa én meget bestemt Modsætning mellem de to Led (Asin., 462: *Sit, non sit*; Ter., Heautont. 643: *Melius, peius, prosit, obsit*; Cic. ad Qv. fr. III 8: *velit, nolit, scire difficile est*; Forskellen er mindre Stichus 36: *vivant, valeant*, cet., men Forskel er der dog); og *rogo* maatte jo ogsaa her underforstaas.

Fügners Forklaring synes da antageligere. Desværre anfører han ikke andre Explr., der kunde vise, hvad der egentlig forstaas ved «empfehlende Frage». Men hvorfor ikke simpelt hen antage, at det er en potential Konjunktiv i spørgende Form? Ligesom *velim* betyder: «jeg kunde ønske», saaledes maatte vel *velitis* som Spørgsmaal betyde: «kunde I ønske» eller: «kunde det være eders Ønske», og det hele vilde altsaa betyde: «Kunde det være eders Vilje og Befaling». Med denne Forklaring bliver der intet at underforstaa, Spørgepartikel er ikke nødvendig, men den kan ogsaa føjes til, og her støtte de to Steder hos Cicero (de domo, 30, 80) og Livius (22, 10, 2) hinanden, saa at der ikke behøver at blive Tale om Rettelser.

Hvad den indirekte Form angaar, er der kun noget at bemærke angaaende de to Steder, hvor Partiklen mangler. De andre Steder vise blot, at den føjes til, saa snart Sætningen gøres til afhængigt Spørgsmaal. Hvad de to nævnte Steder angaar, forekomme de mig meget paafaldende. Naar man imidlertid opfatter den direkte Form som en Hovedsætning, kunde de maaske i Overensstemmelse dermed forklares som Spørgsmaal i indirekte Tale, ikke ligefrem afhængige af den foregaaende Sætning. Den Slags indirekte Spørgsmaal plejer rigtignok ogsaa at have en spørgende Partikel, naar der ikke er et spørg. Pronomen eller

Adverbium; Draeger l. l. II S. 458 anfører et enkelt Sted uden Partikel, nemlig Tac. Ann. II 15, hvortil kan føjes XIV 61 (hvor man med Nipperdey maa opfatte *malle* . . . *induci* som et Spørgsmaal for sig). Men det er vel tænkeligt, at netop en Formel, der i direkte Tale hyppigt og i sin saa at sige vedtagne Skikkelse forekom uden Partikel, kunde faa en lignende Form i den indirekte Tale.

Småbemærkninger til Seneca.

Af Karl Hude.

Nedenstående par bemærkninger, der rigtignok ikke støtter sig til et særligt studium af vedkommende forfatter, er fremkomne ved gentagen brug af professor Gertz' kommenterede udgave af Senecas breve til Lucilius. I sammenligning med den rigdom af lærdom og skarpsindighed, der er nedlagt i denne udgave, er hvad jeg vil fremføre rene småting, som måske dog kan bidrage til oplysning af et og andet.

Epist. XLVII 19. *Dicet aliquis nunc me vocare ad pilleum servos et dominos de fastigio suo deicere, quod dixi: «colant potius dominum, quam timeant».* Udtrykket *ad pilleum vocare* fortolkes af udg. som «at opfordre Slaverne til at frigøre sig», hvad jeg selvfølgelig ikke negter at det kan betyde; men hele Senecas udvikling er jo dog henvendt til herrerne, ikke til slaverne, såat jeg er mere tilbøjelig til her at finde den bekendte overførte brug af *vocare* med *ad* eller *in*, hvorpå ethvert lexikon kan give talrige exempler. Ordene vilde da betyde: *sætte i frihed, frigøre*, og *vocare ad p. servos* og *dominos d. f. s. deicere* betegner så det samme resultat henholdsvis for slavernes og herrernes vedkommende.

De benef. III 23, 5. *Iam dominum manumisi*] det forekommer mig, at udg.'s bemærkning til *manumisi* «her vel blot = *in libertatem vindicavi*, skønt han jo som Krigsfange var Slave» noget udvisker det effektfulde i *manumisi*, der brugt istedenfor det simple *liberavi* med stor kraft fremhæver, at en slave har kunnet skænke sin herre den velgerning, som ellers kun herren kan skænke slaven.

De benef. III 26, 2. *Si quis hunc servum vocat, et illum con-*

vivam vocabit. Udg. bemærker hertil blot: *illum ɔ: Maronem*, men forklarer ikke, hvad S. har ment med *convivam vocabit.* Meningen er vel den, at ligeså højt som slaven har hævet sig over sit niveau, ligeså dybt er Maro sunket under det mål af hæderlighed, som må forudsættes hos folk, der kommer i ordenligt selskab. En moderne forfatter vilde istedenfor *conviva* vel have sat *gentleman.*

Epist. XXVIII 8. Efterat S. har markeret sit fra Kynikerne afvigende standpunkt *(Dissentio ab his, qui in fluctus medios eunt* cet.*)* supponerer han en indvending: «*Triginta*» *inquis* «*tyranni Socraten circumsteterunt nec potuerunt animum ejus infringere.* Hertil svarer han saa: *Quid interest, quot domini sint? servitus una est: hanc qui contempsit, in quantalibet turba dominantium liber est.* Udg. opstiller en forklaring, om hvis rigtighed han heller ikke selv synes at være stærkt overbevist, såat han sikkert gerne vil tilgive mig, at jeg slet ikke er det; ifølge den skal *servitus* være «Afhængighedsforhold til sine Omgivelser» og *contemnere* «afvise» (holde sig helt udenfor), hvad der her forekommer mig meget tvungent. Efter min opfattelse har man her et sørgeligt eller, om man vil, lysteligt exempel på, hvad retorik kan føre til. Hvor tit i det daglige liv er man ikke under en diskussjon vidne til, at den ene part behændigt hænger sig i et enkelt udtryk i den anden parts indvending og påviser noget urigtigt deri, såat vedkommende ofte lader sig forbløffe og ikke opdager, at hovedpunktet slet ikke er gendrevet. Således gør Seneca her: han hænger sig i *triginta* og siger: «hvad gør det til sagen, om der er 30 herrer eller kun 1? trældommen er en og den samme; den vise, som trodser denne, er fri, ligemeget om der er mange eller få som herske». Mere siger han ikke, men læseren skal føle: «altså er indvendingen gendrevet» — om han gør det, bliver en anden sag; men der er vel næppe tvivl om, at Seneca ialfald har illuderet sig selv.

Anmeldelser.

B. Sauer, Das sogenannte Theseion und sein plastischer Schmuck. 1899.

Det første man ser dette anselige og smukt udstyrede Værk, tænker man sig, at det vel kunde være et Sidestykke til Michaelis' Parthenon; men Forf. gjør strax i Fortalen opmærksom paa, at dette slet ikke har været tilsigtet. Om Parthenon have vi baade i Litteraturen og i de bevarede Rester saa mange Vidnesbyrd, at Monumentet kunde gjenreises for Forestillingen og danne Grundpillen for den græske Kunsthistorie; ved Theseet er det anderledes. Den herlige Bygning staar der, men dens Navn er omtvistet, de vigtigste af Skulpturerne ere forsvundne, og de bevarede ere tildels stærkt mishandlede. S. har paataget sig ikke blot at bestemme Bygningens rette Navn, men ogsaa at gjenskabe det Forsvundne.

At det saakaldte Theseustempel ikke bærer dette Navn med Rette, har man i lang Tid været enig om. Havde det været indviet til en Heros, og ikke til en olympisk Gud, maatte det have havt sin Indgang fra Vest, og ikke, som Tilfældet er, fra Øst; og det af Pausanias omtalte Theseion maa efter hele Sammenhængen i hans Beskrivelse søges længere mod Øst. Paa den anden Side synes det umuligt, at et saa anseligt Tempel, der laa lige paa Pausanias' Vei, ikke skulde være omtalt af ham. Man har derfor gjættet paa alle de af ham nævnte Templer og paa flere endnu, Ares, Aphrodite, Apollon Patroos, Herakles, Hephæstos; Spørgsmaalet syntes ikke at kunne afgjøres uden yderligere Udgravninger, som for Øieblikket ikke kunne iværksættes paa Grund af den stærke Bebyggelse. Der er imidlertid tilveiebragt stor Sandsynlighed for at det er Hephæstos' Tempel, navnlig ved Reischs fortrinlige Afhandling «Athena Hephæstia» i Jahresbericht des österreichischen archäologischen Instituts I (1898), en Mening, som ogsaa Sauer vedkjender sig og mener at kunne bestyrke ved Beviser fra Templets Skulpturer. «Hephæstos' Tempel» siger Pausanias «ligger ovenover Kerameikos og den kongelige Stoa». Kerameikos eller Pottemagerkvarteret er Benævnelsen for Athens Torv. Pottemagerne, som oprindelig boede der, bleve ved Stadens Til-

væxt nødte til at flytte uden for Byen, og det Sted, hvor man drev den Industri, der i sin Tid havde saa stor Betydning for Athen, og hvis bevarede Rester ikke have mindre Betydning for os, blev den store Samlingsplads for Stadens Befolkning i politiske og sociale Øiemed, det med alle mulige Handelsvarer rigt forsynede Torv eller Bazar, en stor, formodentlig uregelmæssig Plads omgivet af Stoer, Templer og andre offentlige Bygninger og fuld af Statuer; men som et Minde om de gamle Tider stod Hephæstos' eller, som det egentlig hed, Hephæstos' og Athenes Tempel og skuede ud over den Plads, hvor Haandværket i sin Tid havde havt hjemme. Hephæstos og Athene var Arbeidets Beskyttere, det mandliges og det kvindeliges. Hephæstos er ikke blot Smedenes, men ogsaa Pottemagernes Gud, og Athene staar ved hans Side som Ergane.

At Templet tilhører det 5. Aarh., er klart baade af Bygningens og af Skulpturernes Stil. Det er samtidigt med Parthenon; om det er en ældre eller yngre Samtidig, vil Kunsthistorien alene næppe kunne afgjøre; de Forskjelle, der vise sig, kunne lige saa godt tydes i den ene som i den anden Retning. Her synes imidlertid indskriftlige Vidnesbyrd at komme til Hjælp. Af Regnskabsberetningen fra Aarene 420—416 (C. I. A. I n. 318 og 319) se vi, at der i disse Aar af *ταμίαι τῶν ἄλλων θεῶν* er blevet udbetalt 5 Talenter 3310 Drachmer til et Par kolossale Broncestatuer, der blev opstillede i et Tempel. Den ene af disse havde et Skjold staaende ved Foden, og der er al Grund til at antage, at det var Hephæstos og Athena Hephæstia, de samme Guder, for hvem der ifølge en anden Indskrift (C. I. A. IV n. 35 b) netop i Aaret 420 anordnedes en ny stor penteterisk Fest med Fakkelløb. Tempelbygningen var vel allerede færdig; men de kolossale Statuer, der skulde bebo det, toges nu i Arbeide og fuldførtes i Løbet af 4 Aar. Ved Hjælp af Indskrifterne har Reisch ogsaa set sig i Stand til at give os en Forestilling om hvordan Athenestatuen saa ud. Der omtales nemlig en «Blomst (*ἄνθεμον*) under Skjoldet». Ligesom vi i antike Efterligninger af Phidias' Parthenos se, at Skjoldet ikke har staaet umiddelbart paa Jorden, men paa en lille Forhøining, da det ellers vilde blive for stort, saaledes har det Samme været Tilfældet her, og dette Fodstykke har været smykket med Blade af Tin, der vare loddede paa; det synes at have lignet et korinthisk Kapitæl. Et saadant finde vi nu netop anbragt ved en, desværre hovedløs, Athenestatue i Museet i Cherchel (Cæsarea i Numidien), ligesom ogsaa i en

friere Bearbeidelse af det samme Motiv i Villa Borghese. Statuen i Cherchel er en smuk romersk Kopi efter et græsk Arbeide fra 5. Aarh., og kan altsaa ikke usandsynlig føres tilbage til det i Indskriften nævnte Gudebillede. Hephæstosstatuen antager Reisch for at være den af Cicero Nat. Deor. 1, 30 omtalte Vulcan af Alkamenes, «in quo stante in utroque vestigio et vestito leviter apparet claudicatio non deformis». Det følger vel af sig selv, at begge de sammenhørende Gudebilleder ere udførte af samme Kunstner, og vi skulde altsaa her have et Middel til at danne os en Forestilling om Alkamenes' Kunst. I alt dette følger Sauer Reisch, og hans kunstneriske Medarbejder, M. Lübke har gjort et ikke uheldigt Forsøg paa at rekonstruere Gudebillederne, Noget, der Intet er at indvende imod, naar det blot ikke betragtes som en fuldendt Kjendsgjerning, der kan danne Udgangspunkt for nye Konstruktioner.

Ved Behandlingen af Templets plastiske Udsmykning har S. fulgt den priselige Fremgangsmaade, at han ved Siden af den fotografiske Gjengivelse af Kunstværkerne lægger en paa gjennemsigtigt Papir udført Rekonstruktion, der kan dække hin nøiagtig. Metoperne paa Østsiden, der forestille Herakles' Bedrifter, ere som bekjendt saa ødelagte, at de ofte næsten ere ukjendelige; desto taknemligere er man for Rekonstruktionen. Ved Theseusmetoperne, som ere i en bedre Forfatning, var Opgaven lettere, og kunde derfor ogsaa løses fuldstændigere. Kun ved den 4. Metope paa Nordsiden, Theseus og Prokrustes, treffer man et besynderligt Raisonnement. Hygins Fortælling, at Damastes, naar hans Gjæst var for lang til Sengen, huggede et Stykke af ham, og naar han var for kort, strakte ham ud, er ikke blot den eneste overleverede, men ogsaa den eneste rimelige Affattelse af Sagnet. S. betragter den første Halvdel af Historien som en senere Tilsætning; der skal kun være Tale om at forlænge og ikke om at forkorte Legemet; «wahrhaft volksthümliche Sage», siger han S. 167, «ist so unökonomisch nicht».

Ogsaa ved den vestlige Frise kunde Rekonstruktionen udføres virkelig tilfredsstillende; men vanskeligere var Opgaven ved den østlige. Her forestilles en heftig Kamp, hvor Guder ere til Stede som deltagende Tilskuere, paa den ene Side Zeus, Here og Athene, paa den anden Poseidon, Amphitrite og Hephæstos, efter Sauers vistnok rigtige Tydning. Rigtig er ogsaa S.s Bemærkning, at disse to Gudegrupper ikke afbryde Kompositionen ved at dele den i tre forskjellige Handlinger. De sidde midt i Kampen, usynlige

for de Kæmpende; for dem er det som om Guderne ikke vare der; de løbe forbi dem fra begge Sider. I Midten raser Kampen stærkest; fra Yderkanterne komme nye Mænd til for at tage Del i Striden. Der ser vi ogsaa, ved den søndre Ende, en fangen Fjende blive bagbunden. Den nordre Ende af Relieffet er mest medtaget. Tidligere Fortolkere mente der at se Mænd, der opreiste en Tropæ; dette har S. med Rette forkastet. Vi befinde os her i den modsatte Leir, iblandt dem, der tilsidst maa vige Pladsen. Den yderste Figur er en Kriger, der spænder sin Bue; i den næste ser S., støttende sig paa en Figur paa Frisen fra Trysa (Gjöl Baschi), en Trompeter. Heri har han vel nok Ret; men meget uheldig er hans Rekonstruktion af den næste Figur, i hvem han, vistnok med Urette, ser Anføreren for dette Parti. Han tænker sig ham resignerende; han betragter Alt som tabt; vaabenløs lader han Hænderne synke; men hvorledes stemmer dette med at hans Folk endnu dels kæmpe dels berede sig til at fortsætte Kampen med al Kraft?

Den midterste Del af Frisen er bedre bevaret. Der føres den vældige Kamp; men hvem er det, der kæmper mod hinanden? Der er fremsat mange Formodninger; S. tilføier en ny. De attiske Chronografer vilde vide, at Erichthonios først blev Hersker i Athen ved at fordrive Amphiktion; det skal nu være denne Kamp, der fremstilles; Erichthonios' Folk ere Athenæere, Amphiktions Pelasger. Havde han indskrænket sig hertil, vilde man vel sige, at denne Formodning lige saa godt kunde lade sig høre, som Ottfr. Müllers, at det var Theseus' Kamp med Pallantiderne; man vilde kun spørge, hvem der har sagt, at Amphiktions Folk var Pelasger; men Forfatterens Gjennemførelse af Hypothesen kræver en nærmere Drøftelse. Hos Homer kæmpe Heltene med regelmæssige Vaaben, Sværd og Skjold, men leilighedsvis ogsaa med Stene saa store som almindelige Mennesker ikke kunne løfte. Ligesaa her. Om S. har Ret i at Stenene kun kastes fra den ene Side, turde være tvivlsomt, men sikkert er det, at der er vaabenførende Mænd paa begge Sider. Han slutter nu, at begge Partier ere Grækere, men det ene Parti «understøttes af ikke vaabenkyndige Naturmennesker». Disse, Pelasgerne, der have bygget de berømte kyklopiske Mure, ere i Besiddelse af overnaturlige Kræfter. De kaste Stenene «paa en vidunderlig Maade»; nærmere set kaste de dem slet ikke; «de støde eller skyde dem frem». Dette vilde rigtignok forudsætte, at Stenene laa paa en fast Grund, men det gjøre de ikke; de svæve i Luften. Imidlertid, man ser dem i

forskjellig Høide over Jorden, og rykker man dem sammen, kunne de danne en kyklopisk Mur. S. ser da deri «en Antydning af den pelasgiske Mur omkring Akropolis». Bag denne havde Pelasgerne forskanset sig; men den er nu forstyrret af Angriberne. Men hvorledes kunde disse, eller rettere den ene mægtige Kæmper Erichthonios ødelægge en saadan Mur? Han maa have havt et overnaturligt Vaaben; han maa have laant Zeus' Lyn, og en Rekonstruktionsskitse viser os ham saaledes. Med hvad Ret Forf. forudsætter Sligt, erfare vi ikke. Han er overhovedet ikke blind for det Mislige i sine Hypotheser, og appellerer gjentagne Gange til at det er Undere, der fremstilles; men derved faar han næppe Læseren til at tro, at en Kunstner skulde have indladt sig paa at fremstille Noget, der var absolut umuligt og uforstaaeligt for Tilskuerne. S. selv «veed ikke, om han skal rose eller dadle Kunstnerens originale, ja egensindige Indfald». Han glemmer, at det ikke er Kunstnerens, men hans eget Indfald. Vi maa vistnok hellere holde os til den almindelige Opfattelse, at Stenene virkelig kastes, om vi end maa indrømme, at Kunstneren ikke har været ganske heldig i Fremstillingen af denne Scene, og at den storartede Totalvirkning taber sig noget, naar man vil gjøre sig rede for, hvorledes saa mægtige Stenblokke kunne kastes med een Haand. Den mægtige Helt, der er Athenæernes Fører, kæmper med 4 Fjender paa een Gang. Den ene af disse er i Færd med at kaste en svær Sten i Hovedet paa ham, men han standser den paa Veien med sin venstre Haand, og ligesaa gjør hans Modstander ved den Sten, der skulde ramme ham. Den ene af de Fire ligger slagen paa Jorden; de to Øvrige kæmpe endnu ligesom den Første, men der mangler saa meget, at Rekonstruktionen er usikker. At benævne de kæmpende Parter, synes ikke at kunne lykkes. Sandsynligst forekommer mig Lollings Antagelse, at det er Athenæere og Eleusiniere, hine under Zeus', disse under Poseidons Beskyttelse.

Endnu vanskeligere er Rekonstruktionen af Gavlgrupperne, da alle Figurerne ere sporløst forsvundne, og vi ikke engang vide, hvad disse Grupper have forestillet. Man kan kun gjætte sig frem af de Spor, der findes paa Gavlfeltets Gulv, hvor Figurerne have staaet, og paa Bagvæggen, hvortil enkelte af Figurerne have været fæstnede med Metalkramper. Skulde Nogen være egnet til at løse denne Opgave, maatte det være Sauer, hvis omhyggelige Undersøgelser af de Spor, som Parthenons Frontonfigurer have efterladt paa Gavlfelternes Grundflader, ere offentliggjorte i Antike

Denkmäler d. arch. Inst. I Taf. 58 A—C; men her er Opgaven langt vanskeligere; S. trøster sig kun med at de efterladte Spor ere talrigere og tilmed «udhugne i Grunden saa knapt, at de nøiagtig svare til Figurernes Grundomrids». Man maa beundre den Sindrighed, hvormed han har benyttet disse Spor; men Spørgsmaalet er, om dette Udgangspunkt er saa sikkert, at deraf kun kunde udledes et eneste Resultat, og naar Alt til Slutningen synes at forme sig til et harmonisk Hele, om Forf. saa ikke skuffer sig selv, naar han tror, at Slutningsrækken helt igjennem er mathematisk nødvendig, og om det ikke, ham selv ubevidst, er Tanken paa Resultatet, der har ledet Udviklingen, i hvilket Tilfælde der foreligger en Circulus in probando; med andre Ord: Spørgsmaalet er, om Opgaven overhovedet kunde løses. Hvorvidt den er løst, vil fremgaa af hvor tilfredsstillende Undersøgelsens Resultat viser sig.

I den østlige Gavl mener S. at Erichthonios' Fødsel var fremstillet, et Emne, der ikke kunde være mere passende til et Tempel for Hephæstos og Athene; thi Mythen fortalte jo, at Hephæstos var hans Fader, Jorden hans Moder og Athene hans Fostermoder. Det var en i Athen særlig yndet Mythe, og ikke faa antike Monumenter fremstille Gæa, der overleverer den nyfødte Erichthonios til Athene. Ved Undersøgelse af Sporene finder S. nu i hver Ende af Gavlen en liggende Figur; de naa ikke helt ud til Gavlspidserne; udenfor dem tænker han sig derfor paa den ene Side en Delfin, paa den anden en Svane; det Sidste synes rigtignok meget tvivlsomt; indenfor, hen imod Midten, sætter han et Par kvindelige og mandlige Bipersoner, ligesom i de andre Gavlkompositioner, vi kjende. Midt i Gavlen findes en stor firkantet Indsænkning; her anbringes en Klippeblok, hvorpaa Athene har siddet. Paa hver Side af hende sættes en staaende kvindelig Figur. Derefter følger paa hver Side en større Indsænkning. I den til høire finder S. Kekrops med Slangehale, saaledes som han sees bl. A. paa et bekjendt attisk Terracottarelief (Baumeister, Denkmäler S. 492); i den til venstre skimter han en liggende Kvindefigur, der er kolossal i Forhold til de andre. Det skal være Gæa, der rækker den nyfødte Erichthonios frem imod Athene; det fremrakte Barn hjælper til at udfylde det tomme Rum imellem Gæa og den foran staaende Kvinde. Men her reise sig Betænkeligheder. S. gjør selv opmærksom paa at Gæa ellers altid fremstilles dukkende op af Jorden saaledes at kun Overkroppen er synlig; her derimod sidder hun ovenpaa Jorden. Dertil kommer,

at hendes Stilling er i høi Grad tvungen, ja i Virkeligheden umulig uden en Støtte. Hun kan kun holde Barnet med den ene Haand; i den anden maa hun have en Stav til at støtte sig, da hun ellers vilde falde, med andre Ord: saaledes kan Kunstneren ikke have fremstillet det.

Men medens vi fandt, at det Emne, S. her tænkte sig fremstillet, var særdeles passende, kunne vi ikke sige det Samme om det, han sætter i den vestlige Gavl. Det er Sagnet om hvorledes Here i sin Ærgrelse kaster sin Søn Hephæstos ned fra Olympen og han bliver optaget af Nereiderne Eurynome og Thetis, et burlesk og intetsigende Eventyr, som heller ikke er paavist i antike Billeder med Undtagelse af et sent romersk Relief, S. 78; og der er det fremstillet saaledes at Ingen kan tage feil af Meningen, hvorimod Sauers Komposition ikke vil kunne forstaaes uden Kommentar. I begge Gavlens Ender finder han at Sporene tyde paa Firspand; det ene stiger op, det andet synker ned; det er Solens og Maanens. Ved dem angives Stedet, hvor Handlingen foregaar, nemlig Havet. I Midten konstruerer han to siddende Kvinder og en ung Mand, der iler hen til dem og bedende kaster sig paa Knæ for dem. Sauer forklarer hans Stilling ved Ordet «Knielauf» (S. 89), et besynderligt Begreb, der er opfundet af Kalkmann til hans mislykkede Tydning af Marmorfiguren fra Subiaco (Jahrb. d. Inst. X 1895). Hvis Nogen vilde indvende imod denne Komposition, at den fyldte for lidt, og at baade Hestene og de menneskelige Figurer ere altfor spredte, vilde S. uden Tvivl svare, at ingen andre end de af ham optegnede Grupper kunne læses ud af de forefundne Spor: de ere byggede op, som han siger «ohne Deutungstendenzen». Til Tvivlerne siger han, at de have «die Verpflichtung, einen anderen, mindestens ebenso ungezwungen passenden Mythos zu finden oder, was angesichts der charakteristischen Gestaltung unserer Gruppe und beim heutigen Stand unserer Denkmälerkenntnis wenig rühmlich wäre, er muss sich hinter der Behauptung verschanzen, dass die gewonnene Gruppe überhaupt keine Deutung zulasse». At S. tyder de Grupper, han selv har opført, rigtig, vil næppe Nogen benægte; men Mange ville vist med Anm. tvivle om at de ere rigtig opførte, eller om at det overhovedet er muligt at opføre en paalidelig Bygning af det forhaandenværende Materiale. Den samme Tvivl nære vi, naar Forf. mener at kunne navngive den Kunstner, der har udført Billedhuggerarbeiderne paa Templet. Det skal være Amphion fra Knossos, en Mand, om hvem vi Intet vide uden at han var en Elev

af Ptolichos, der havde gaaet i Skole hos Kritios. Gjør man Videnskaben nogen Gavn ved at henkaste et saadant intetsigende Navn? Eller er det virkelig nødvendigt at nævne Mesteren til et Kunstværk, naar man Intet har at holde sig til? Jeg maa gjentage hvad jeg ytrede for nogle Aar siden i det Letterstedtske Tidsskrift (1895 S. 499): «det kan ikke gjøres, og som en Følge deraf skal det heller ikke gjøres». Men jeg kan ikke skilles fra Sauers Værk uden at udtale en varm Anerkjendelse af det Gode, der findes deri, det ihærdige Studium, den nøiagtige Gjengivelse af Monumenterne og de ofte vellykkede Rekonstruktioner, Fortrin som trods alt det Hazarderede og Vilkaarlige ville sikkre Bogen en Plads i den archæologiske Litteratur.

J. L. Ussing.

Gust. Rydberg, Zur Geschichte des französischen ə. I. Die Entstehung des ə-Lautes. Upsala 1896 (Leipzig, Harrassowitz). S. 1—68. II. 1. Übersicht der geschichtlichen Entwickelung des ə in alt- und neufranz. Zeit bis Ende des 17. Jahrh. Upsala 1897 (Leipzig, Harrassowitz). S. 69—202. II. 2. Übersicht etc. Die vorlitterarische Entwickelung der frz. Monosyllaba. Upsala 1898. S. 203—408.

Fransk lydhistorie har som bekendt været og er bestandig genstand for en mængde mere eller mindre indgaaende undersøgelser, og paa intet andet punkt af det romanske sprogomraade er der arbejdet saa ivrigt som her, hvortil der gives forskellige, tildels meget nærliggende grunde. Men trods alt er der endnu saare meget, der er uklart, og det er sjældent, at man føler rigtig fast grund under fødderne, naar man giver sig af med et eller andet spørsmaal. Der er ofte store vanskeligheder, hvor alt kunde synes klart, og mangen en gang er de gængse forklaringer i virkeligheden ikke andet end omskrivninger af fakta. Under saadanne omstændigheder er udførlige monografier ganske særligt paa deres plads, om ikke for andet, saa for at vise, hvilke spørsmaal det er haabløst at ville bringe rede i.

Et æmne der endnu trænger til megen belysning er blandt andet ogsaa det, som behandles i nærværende skrift. Det er aabenbart forfatterens hensigt at tage alt med, hvorved det hele bliver vidtløftigere, end han maaske fra først af har tænkt sig. Thi medens første del foreligger færdig og er af et forholdsvis ringe omfang, er de to første af anden dels sex afsnit svulmede op til at fylde 300 sider. Hvad der til syvende og sidst vil

være naaet med hensyn til spørsmaalet i dets helhed, er det saaledes foreløbigt umuligt at sige. Derimod er der af enkeltheder adskilligt, som det er værd at lægge mærke til, om det end koster endel besvær at faa fat deri. Thi nogen let læselig bog er det ikke, og samtidigt med, at man yder forfatteren skyldig beundring for det kolossale arbejde, han har præsteret, ønsker man næsten, at han havde gjort det kortere. Om imidlertid det overvældende antal citater har kunnet indskrænkes, beror naturligvis paa, hvor stort værd man tillægger dem som bevismateriale, hvilket jeg nedenfor skal komme tilbage til. Men ogsaa selve fremstillingen er paa enkelte steder unødvendig bred, saa at læseren endog undertiden naar til resultatet længe før det meddeles.

Af de tre udkomne hæfter staar efter min mening det første højest. Det er her lykkedes forf. at give en overmaade klar og anskuelig fremstilling af de bevægelser i sproget fra tidlig tid af, der tilsidst i fransk har ført til udviklingen af ə lyden, idet der udførligt gøres rede for, hvorledes den exspiratoriske akcent hele tiden virker indskrænkende paa de latinske ords lydmasse og trods al reaktion af forskellig art har bevirket, at de latinske ords omfang ved den franske literaturs begyndelse er svundet saa meget ind som det omtrent overhovedet er muligt.

Hvor paa grund af forskellige særlige omstændigheder vokalbortfald ikke har kunnet finde sted, er de ubetonede vokaler svækkede til en ubestemt lyd, ə. Der er ikke den mindste grund til at antage, at f. ex. Strassburgeredernes *Karlo* og *Karle* skulde betyde noget som helst andet, end at slutningsvokalen er ə. Grunden til, at fortsættelsen af synkoperingerne i latin har ytret sig kraftigere i Gallien end andet steds indenfor det romanske omraade, hvorved fransk jo netop i lydlig henseende adskiller sig saa karakteristisk fra de øvrige sprog, søger forfatteren i paavirkning fra keltisk. Dette kan ifølge sagens natur kun blive en hypotese, da forf. herved gaar ud fra den ubeviste og ubevislige forudsætning, at det keltiske sprog i Gallien har været analogt med de keltiske sprog, vi kender. Han søger at støtte denne antagelse ved at henvise til de norditaliænske dialekter, det samme som man har gjort for at forsvare antagelsen af keltisk paavirkning i udviklingen af $\bar{u} > y$ i fransk, hvorom meningerne jo for øvrigt er meget delte.

Hvad enkeltheder i dette afsnit angaar, har jeg kun et par enkelte bemærkninger at gøre. Et vidnesbyrd om udtalen *caldus* for *calidus* er foruden det s. 15 fra en indskrift anførte øgenavnet *Biberius Caldius Mero* som soldaterne ifølge Sveton. Tiberius 42 satte i stedet for *Tiberius Claudius Nero*. S. 16 nævnes *debilitare* < **debilitatare*, *limitrophus* < **limitotrophus* som exempler paa vokalsynkope mellem homorgane konsonanter. Allerede de følgende exempler viser, at disse to ord ikke hører herhen; *limitrophus* skyldes haplologi, og dens slags former fore-

kommer ofte, ogsaa i sprog, der ikke har særlige synkopetendenser; i latin er det dog ofte, hvad der kunde være gjort opmærksom paa, vanskeligt at adskille synkope og haplologi. Det første ord, *debilitare* forudsætter overhovedet ikke noget **debilitatare*, saaledes som man tidligere har forklaret det ved haplologi, lige saa lidt som *nutrix* staar for **nutritrix*. — S. 50 konstrueres en form *il(le)* **ferabit* (= fr. *il fera*), der er meget angribelig fra forskellige sider.

Andet hæfte er helliget en undersøgelse af elision og hiat i den middelalderlige literatur. Forfatteren vil derigennem finde ud af, hvorvidt -ə i slutningen af et ord har holdt sig eller er bleven berørt af den stadigt herskende tendens til vokalsvækkelse og synkope. Der adskilles fem forskellige arter af hiat: logisk, metrisk, historisk grammatisk, analogisk og dialektisk, hvortil kommer som en sjette gruppe: vilkaarlig hiat. Her maa jeg imidlertid tilstaa, at jeg aldeles ikke tror paa muligheden af en saadan klassificering trods al den skarpsindighed, forfatteren har anvendt derpaa, men tværtimod mener, at den sidste gruppe rummer de allerfleste tilfælde af hiat. Hvor der ikke findes en bestemt skole med faste principer og hvor der ikke er uddannet nogen almen anerkendt norm — og intet af dette vil man vel paastaa for den oldfranske digtnings vedkommende — er hovedsagen for digterne det at faa de fornødne pedes (hvilket det vel ogsaa er i mange andre tilfælde), og de benytter sig da af elision og hiat som det passer dem bedst. Lige saa lidt som jeg derfor anser det for rigtigt at tale om disse forfatteres «sproglige anskuelser» (s. 179), kan jeg tillægge de mange citater nogen særlig betydning. Hertil kommer, at vi har al denne literatur overleveret i haandskrifter, hvor der kan have indsneget sig mange ting ved afskrivningen, og det hele bliver saaledes meget usikkert, hvad ogsaa forf. selv tilsidst indrømmer. Naturligvis er der enkelte tilfælde, hvor hiat er regelmæssig, saaledes ved *ne* — *ne*, der netop er blevet til *ni* — *ni* i hiat, men herfra er der et langt spring til at søge særlige forklaringer for hvert enkelt tilfælde og kun lade et mindretal bero paa «et momentant metrisk behov». — Resultatet af det hele, at elision er langt det overvejende fra gammel tid af, kunde saaledes være naaet adskilligt lettere.

Det meget omfangsrige tredje hæfte behandler udviklingen af de franske monosyllaba, og det kun den halve del, udviklingen i den førliterære tid. Forf. kommer her noget bort fra sit egenlige æmne og indlader sig paa spørsmaal af mere almen interesse. Materialet ydes af en mængde forskellige middellatinske skrifter, og forf. søger at vise, hvilket lys der herfra kan kastes over forskellige sproglige ændringer, der er indtraadte i den fællesromanske periode. Naar saaledes præpositionen *de* undertiden i haandskrifterne viser tendens til at vokaliseres efter en følgende

stavelses vokal *(da causa, do solo, du rupe)*, kan det tyde paa en reducering af *e*'et. Det minder endel om skrivemaader som *bøndør, brytyr, hittir* i den skaanske kirkelov (for *bøndær, brytær, hittær*) eller *nuku* for *nukε* «ikke» og lignende andre ting i albanesisk, men de af forf. anførte exempler er ganske vist ikke særlig talrige. Dog er der al grund til med forf. at antage udtalen *də* som forlængst gennemført ved den franske literaturs begyndelse. Paa samme maade viser skrivemaader som *no* for *non* begyndelsen til det senere *ne*, der viser sig spor af *ne* for *nec* osv. Men ogsaa i dette afsnit er fremstillingen undertiden altfor omstændelig; der vises saaledes ved hjælp af en mængde citater og ræsonnementer, at *sī* tidligt er blevet til *se*, noget man i forvejen føler sig forvisset om paa grund af overensstemmelsen mellem ofr. *se*, portug. *se*, it. *se* og frem for alt rum. *să*, der i modsætning til *şi* < *sīc* ikke har udviklet noget *ş (ś)*. — En ny forklaring gives paa grundlag af texterne til formen *illi*, der er grundformen til fr. *il:* lat. *ille* > *ẹlle* bliver til *elli* foran vokaler, hvoraf senere *illi*. Dette er ret plausibelt, hvad endnu mere gælder om forf.s anskuelse med hensyn til oprindelsen til konjunktionen *que, che*, som man jo har villet udlede af *quod*, hvilket ikke ret godt lader sig gøre (for ikke at tale om Jeanjaquets forsøg paa at udlede den af *quem*); texterne viser, at der i virkeligheden ikke kan være tale om andre latinske konjunktioner end *quia*. Dette ord har ved sætningsfonetiske udviklinger spaltet sig i *qui* og *qua*; det sidste findes endnu paa enkelte steder, det første har gennem forskellige processer, som forf. gør rede for, udviklet sig til det ord, der genfindes i fr. *que*, it. *che*.

Kr. Sandfeld Jensen.

Ciceros catilinarische Reden. Für den Schulgebrauch herausg. von *Fr. Richter* und *Alfred Eberhard*. Sechste Auflage. Leipzig 1897, Teubner. 160 S.

Gennemsynet af *Madvigs Udvalg af Ciceros Taler* i Anledning af en ny Udgave af disse har givet mig Anledning til lidt nærmere at eftergaa Haandskriftgrundlaget for disse meget læste Taler.

Der er blandt de talrige Haandskrifter intet, som rager saaledes op over de andre i nogen af disse Taler, at man trygt kan lægge dette til Grund for Texten og nøjes med at rette Fejlene i dette. Man maa derfor samle Haandskrifterne i Grupper efter fælles Ejendommeligheder og søge at udfinde, hvilken Gruppe der bør tages mest Hensyn til.

Hvad særlig de catilinariske Taler angaar, har dette Spørgsmaal i de nyeste Behandlinger af Texten atter været fremdraget. De tyske Udgivere af Talerne (C. F. W. Müller, H. Nohl, G. Laubmann og A. Eberhard) foretrække en anden Haandskriftklasse end den, Madvig væsentlig har fulgt. Derved kommer Texten i disse Udgaver til at se en Del anderledes ud end i Madvigs. Dog har jeg ikke anset det for rigtigt at ændre Madvigs Text, fordi jeg tror, at man har tillagt den nu begunstigede Haandskriftklasse en større Betydning, end den vistnok fortjener.

Den Gruppe af Haandskrifter til de cat. Taler, som nu foretrækkes og som betegnes med a, er en codex Mediceus a og en cod. Ambrosianus A; derimod fulgte Madvig den anden Gruppe β, der bestaar af tre Haandskrifter, nu i München, Benedictoburanus b, Indersdorfensis i og Salisburgensis s. Af den førstnævnte, Medic., har Müller faaet en ny Collation, som har givet ham en høj Forestilling om dette Haandskrift. Hvis man imidlertid nøje vil gennemgaa de Steder, hvor han efter dette Haandskrift (og til Dels A) afviger fra de af Madvig fulgte Læsemaader, saa vil det vise sig, at Meningen næsten paa intet Sted virkelig forbedres eller noget nyt kommer frem; den største Del af Forandringerne berører kun Ordstillingen.

Kun nogle faa Steder fortjene en nærmere Omtale. I Catil. I § 19 læstes tidligere *a quo repudiatus ad sodalem tuum, virum optimum M. Marcellum demigrasti*; denne M. Marcellus, som her ironisk kaldes vir optimus, kan ikke være den samme, som nedenfor nævnes (§ 21 *fortissimo viro M. Marcello*), men Cicero kunde ikke nævne de to Mænd af samme Navn saa kort efter hinanden uden at betegne dem som forskellige paa en eller anden Maade. Derfor er Navnet Marcellus paa det første Sted uden Tvivl forskrevet for et andet Navn. Det er altsaa meget fristende, naar cod. a og A skriver *Metellum* (uden Fornavnet *M.*), at optage denne Læsemaade; man maa da nødvendig føje et Fornavn til (*M. Metellum*). Men Navnet bliver mindre sikkert, naar *Q. Metellum* gaar lige foran, hvorefter Afskriveren let kunde komme til at afpasse et utydeligt skrevet Navn. Jeg foretrækker derfor at skrive *M.†Marcellum.*

Cat. I § 23 Slutn. skrives nu: *ut a me non eiectus ad alienos, sed invitatus ad tuos isse videaris* efter a og A, medens man tidligere læste *esse videaris*. Men *isse* passer ikke godt til *eiectus*, som vilde kræve *fugisse ad alienos* eller noget lignende, og *a me* er tillige underligt, naar det staar i Spidsen.

Ib. § 33 er vistnok Læsemaaden efter a A *Tu, Juppiter* (i Steden for *Tum tu, Juppiter*) rigtig. Det, som J. skal gøre, gælder baade Catilina *(hunc)* og hans Medskyldige, og Opfordringen til J. kan da ikke gaa ud paa det Tidspunkt (*tum*), naar Catilina er draget ud. I de andre Hdskr. har *tum* altsaa udviklet sig mellem *nefarium tu*.

Disse tre Steder er i Virkeligheden de eneste, som kunde berettige til at give Haandskrifterne af denne Gruppe (a A) nogen Overvægt; men kun paa det sidste Sted er Læsemaaden en Forbedring, paa første Sted er den tvivlsom, paa andet næppe rigtig.

Altsaa ved at frembyde væsentlig bedre nye Læsemaader kan denne Haandskriftgruppe ikke hævde sin Overlegenhed. Man kunde da tænke, at den stod lige med de andre bedre Haandskrifter og maaske var saa meget nøjagtigere i alle Enkeltheder, at man bedre kunde lægge den til Grund for Texten; men ogsaa dens Forsvarere indrømme, at den har sine særegne Fejl; hvad Müller anfører som Exempler paa Interpolation i den anden Klasse Haandskrifter (b i s), er ikke tilsigtet Interpolation, men simple Afskriverfejl eller højst en mechanisk Tilpasning af uforstaaede Ord til Meningen.

Alt i alt giver Haandskriftklassen a A væsentlig kun en Række ligegyldige Ændringer, som ingen Nytte er til; og som oftest er det blot Forandringer i Ordstillingen. Dette er et ret mærkeligt Fænomen i de latinske Haandskrifter, denne Variation i Ordstillingen; og det var ønskeligt at faa det nærmere undersøgt. Det vil vistnok vise sig, at det er i relativt yngre Haandskrifter, at Ændringer i den Henseende ere gjorte; med de Dateringer, som man giver Haandskrifterne, og som vistnok ere yderst usikre, er der intet at gøre for Øjeblikket; men at det i alt Fald er ret degraderede Haandskriftsforhold, som tillade den Art af Vilkaarlighed, er utvivlsomt. Det er svært at komme ud af dette Uføre igen, naar man staar med lutter stærkt afledede Haandskrifter uden ældre Vidnesbyrd ved Siden af.

Men Spørgsmaalet har nogen Interesse ud over den textkritiske; hvilken Ordstilling har Cicero fulgt i forskellige Perioder af sit Forfatterskab, hvad var den naturlige Ordstilling for ham, hvilke Forbindelser «lød godt» efter hans Smag (til forskellige Tider)? Det synes at kunne spores, at de, som i Haandskrifterne have rettet paa Ordstillingen, i Reglen have søgt at bringe den noget mere kunstige, søgte Ordstilling til Anvendelse, den som gennem Digternes Brug var bleven almindelig i Litteraturen i Kejsertiden. Men det gjaldt da for os at finde tilbage til Ciceros egen Brug. Man maatte opsøge de Skrifter, hvor man havde den sikreste Text, og sammenligne Ordstillingen i forskellig Stil (Taler, Afhandlinger, Breve). Og Ordgruppernes Velklang maatte man dog kunne faa et Begreb om ved lidt nøje at agte paa de i Talen fremskudte Perioder, f. Ex. Slutningsord i en længere Sætning, eller Bygningen af Sætninger, hvis Indhold krævede den delikateste, mest hensynsfulde, tiltalende Form.

Meget af det, som vedrører Ordstillingen, beror paa Kunst, paa Øre og Smag; men den daglige Tale maa ogsaa have haft sin naturlige Ordstilling, som regulerede den kunstige; og om end de plautinske Vers har gjort megen Forstyrrelse i det naturlige

Sprogs Form, saa vil dog sikkert meget af Komediernes Sprog kunne betragtes som Kilde til Kundskaben om den daglige Tale ogsaa paa Ordstillingens Omraade. Indgaaende er vistnok Ordstillingen ikke bleven undersøgt hos nogen af de større ældre Forfattere; det vilde maaske lønne sig at tage Spørgsmaalet op fra nyt.

Til Slutningen nogle Ord om den Bog, hvis Titel ovenfor er anført. Eberhards Udgave er ét omhyggeligt Arbejde, med en indholdsrig Indledning og udførlig Commentar; særlig Betydning har det andet Tillæg (S. 147—160), det kritiske, hvori er indflettet en Masse af korte Oplysninger og Henvisninger til Litteratur, der er meget nyttige og velkomne for den filologiske Læser og for Læreren, men naturligvis ikke ere bestemte for Skolen.

C. Jørgensen.

Des *Q. Horatius Flaccus* Satiren u. Episteln. Für den Schulgebrauch erkl. v. *G. T. A. Krüger*. Erstes Bändchen. Satiren. 14te Aufl. Besorgt v. *Gustav Krüger*. Leipzig 1897, Teubner. XVII + 211 ss.

Med en hurtighed, som her til lands vist kun opnås af Balslevs katekismus og enkelte andre bøger, og som nok kan vække misundelse hos vore filologiske forfattere, er 13de oplag (1894) af den Krügerske udgave af Horats's satirer bleven afløst af det 14de. Da det 13de er bleven udførlig anmeldt her i tidsskriftet, er der ingen grund til at dvæle længe ved dets efterfølger, der kører støt i det gamle, gode spor. Jeg kan som anmelder kun udtale min påskønnelse af, at udg. har rettet sig efter så mange af mine klagemål, endda de fremkom på Dansk.[1] Over hovedet er ændringerne i den nye udg. i reglen forbedringer. Kun et par steder har jeg mærket mig forandringer til det værre. Der er således ikke — mig bekendt — kommet noget frem, der rokker ved den gamle regel, at *abscindo* (og *exscindo*) låner sin supinumsstamme fra *abscido* (*excido*); hvorfor da II. 3. 303 skrive *abscissum* imod de bedste hdskrr.? — I. 9. 47 er der nu kommet en bemærkning om, at *ni submosses* står i st. f. *ni submoveris* ell. *submovebis*. Det er en underlig misforståelse; det betyder jo: «om du ikke (allerede nu) vilde have fordrevet», nemlig *si tradidisses*. — Blandt de ikke optagne rettelser, jeg har fore-

---

[1] Fortegnelsen over afvigelserne fra sidste udg. kunde være nøjagtigere; jeg har i alt fald bemærket 3 steder, hvor udg. efter min anvisning har rettet i kommentaren ganske stiltiende.

slået, — det har glædet mig at konstatere, at de er i mindretal — er der kun én, jeg vil henstille til fornyet overvejelse, da den er utvivlsomt rigtig: II. 6. 75 *quid trahat* betyder sikkert ikke «hvad der vel burde drage», men «hvad der vel (faktisk) drager». — Hermed skal jeg slutte, idet jeg kun tilføjer, at udg. i en ny fortale forsvarer adressen «*für den schulgebrauch*», som jeg også havde påtalt, ved henvisning til «stræbsomme primanere». Bevares, al respekt for dem! Men kan virkelig deres køb eller ikke-køb af bogen bestemme, om den er skreven til skolebrug?

Valdemar Thoresen.

Joseph Hirmer, Entstehung und Komposition der platonischen Politeia. Eine von der philosophischen Fakultät der Universität München gekrönte Preisschrift (Særtryk af Jahrb. f. class. philol. suppl.-bd. XXIII). Leipzig 1897, Teubner. 106 s.

Ved siden af det store spørgsmål om de platoniske dialogers kronologi har i den nyere tid også spørgsmålet om de større skrifter, Lovenes og Statens komposition og disposition ofte beskæftiget filologerne. Man nøies ikke med uden videre at betragte disse skrifter som afsluttede helheder af én støbning men går dem omhyggelig efter for at finde mulige spor af forskelligt syn på de samme ting. Finder man eller mener man at finde sligt, har man deri et vidnesbyrd om, at de pågældende steder er opstået på forskellig tid. Og kan man så yderligere påvise spring i tankegangen, ligefremme modsigelser eller andre sådanne dispositionsfeil, har man atter et middel til at udsondre de forskellige lag, finde de enkelte dele, hvoraf det hele skrift er sammensat. Vi har i dette tidsskrifts VI. bd. p. 80 f. haft leilighed til i korthed at gøre rede for de forskellige opfattelser af Lovenes tilblivelse; for Statens vedkommende er det samme spørgsmål behandlet i ovennævnte lille skrift af J. Hirmer. H. deler først værket i 5 hoveddele (I, II—IV, V—VII, VIII—IX, X) og giver en ganske kort oversigt over hver enkelt af disse. Hertil knyttes en betragtning af boginddelingen, både den i 10 bøger og en anden, hidtil ukendt, i 6 bøger, som det er lykkedes forf. at påvise udfra citaterne i et lexicon i Bekkers anecdota I p. 75—116; der anføres nemlig kun 6 bøger, men citaterne stammer dog fra alle 10 (se tabellen i slutningen af skriftet). Også de 6 bøgers omfang har H. omtrent kunnet påvise. Den nye inddeling anvendes til at fortolke Gellius XIV 3, 3, idet H. (p. 653—55) mener, at de *duobus fere libris*, som skal have ægget Xenophon

til at skrive Kyropædien, er stykket indtil IV 427 C «wo die Gründung des Staates als abgeschlossen bezeichnet wird«. Det er efter seksdelingen $2^1/_5$ bog, og således fås en forklaring af ordet *fere*, som de ældre fortolkninger synes at have set helt bort fra. At dette stykke (eller hele I—IV bog) skulde være udgivet før det øvrige, som Gellius siger, tror H. ikke rigtig på. Efter betragtningen af boginddelingen gives en fremstilling af de forskellige anskuelser om «Statens» tilblivelse fra Hermann til Campbell og Hirzel, og først derefter følger den egenlige drøftelse af dette værks komposition og indhold med kritik af de afvigende anskuelser.

Man har fra oldtiden af opkastet det spørgsmål: Hvad er det egenlige æmne for Platons *Πολιτεία ἢ περὶ δικαίου*, staten eller retfærdigheden? Da besvarelsen heraf jo er af stor betydning for opfattelsen af skriftets disposition, gør H. det til udgangspunkt for sine undersøgelser og besvarer spørgsmålet rigtig derhen, at nominelt er *τὸ δίκαιον* værkets tema, for hvis skyld betragtningen af staten indføres, men staten er dog det faktiske stof; den definition af *δικαιοσύνη* der findes kunde let være fundet ved betragtning af individet alene. Det er staten, som den efter hans mening burde være, Platon vil skildre; men de to æmner er jo nær beslægtede og kunde derfor flettes ind i hinanden. — Herefter betragtes de enkelte partier af «Staten», som måske kunde være selvstændige, dels hvert for sig dels i forhold til det øvrige. Det indrømmes, at 1. bog sagtens kunde stå på egne ben; men det følgende kan ikke undvære 1. bog. At følge denne undersøgelse i detaljerne vilde føre for vidt, men H.s stilling til nogle hovedpunkter må anføres. I—IV. bog er man meget tilbøielig til at betragte som en selvstændig helhed: Gennem betragtningen af statens 3 stænder kommer Platon til parallelt dermed at opstille sjælens tre dele og finder den kendte definition af retfærdigheden som *οἰκειοπραγία* af sjælens dele. H. dvæler her navnlig ved den yderst korte omtale, der her bliver statens *ἄρχοντες* til del (412 B—414 B): de måtte med her for at få de 3 stænder frem, men det er utroligt at Platon nogen sinde har villet indskrænke sig hertil; altså er I—IV ingen afsluttet helhed. — Fremdeles er det almindeligt at betragte bøgerne V—VII som et senere indskud. Hovedmassen heraf omhandler *οἱ ἄρχοντες* og deres uddannelse, et stykke der nødvendig måtte tilføies, da omtalen af dem i det foregående var så kortfattet. Foran går (— 471 C) stykket om kvinderne og deres stilling i idealstaten. Dette stykke maa selv H. indrømme kunde godt være helt udeladt (p. 618), da Platon kunde have indskrænket sig til bemærkningen IV 423 E eller behandlet hele spørgsmålet der. Når han har valgt en anden orden, følger han efter H. tekniske hensyn: kvindefællesskabet og filosofherredømmet kræver som de mest paradokse fordringer særlig indgaaende behandling; men den foregående

hoveddel måtte ikke gøres for stor. Mon virkelig Platon har tilstræbt at ordne sit stof netop efter hoveddele af det nu foreliggende omfang? Her synes H.s argumentation mindre overbevisende. Derimod har han sikkert ganske ret i, at ingen del af X. bog behøver at være af senere oprindelse, fordi man kunde nøies med I—IX. — H.s resultat af disse undersøgelser bliver altså, at værkets plan er «einheitlich»; hver del står på den bedst egnede plads (p. 628). Heller ikke af dialogens form eller store omfang kan man med rette drage nogen anden slutning.

Fra denne betragtning af stoffets ordning går H. over til at behandle de modsigelser og hvad han selv med anførselstegn kalder «disparatheiten» man har ment at finde i værkets indhold, og atter her kommer han til det resultat, at da disse alle beror på misforståelser, er der ingen grund til at antage andet end at skriftet virkelig er «einheitlich». Det gælder Krohns anker mod behandlingen af poesien og Christs påstand, at den skildrede statsform i VII 540 D er udførlig, i X. bog et uopnåeligt ideal (Christ har i VII. bog opfattet et spørgsmål som en affirmativ sætning), og det gælder ogsaa de modsætninger der skulde findes indenfor det filosofiske indhold (i læren om sjælens dele, udødeligheden, idélæren osv.). Enkeltheder skal vi ikke komme ind på men nøies med at sige, at H.s fremstilling gennemgående er overbevisende. Også i dette afsnit af sit skrift må H. altså slutte sig til Zeller og andre forsvarere af værkets helhed og enhed.

Endelig behandles de bevarede efterretninger om «Staten», dens forhold til andre dialoger af Platon og til andre forfatteres værker og lignende rent ydre forhold, der måske kunde lede til bestemmelse af tiden. Om Gellius er talt ovenfor. Om Aristophanes' *Ἐκκλησιάζουσαι* (år 392 eller 389) hedder det, at det kan være påvirket af Platon men snarest ikke er det. Med hensyn til tiden opstilles som en ny (rigtig?) hypotese, at skildringen af idealstatens hersker (VI. bog) har sit forbillede i Isokrates' Euagoras; 374 døde Euagoras; den VI. bog er da fra tiden derefter, hvilket passer til Christs ansættelse af V. bog (Plat. stud. p. 37 ff.) til samme tid. Det hele er udgivet før Platons 2. reise til Sicilien, omtr. 370.

Til allersidst betragter H. de sprogstatistiske undersøgelser. Det må her være mig tilladt at gøre opmærksom på, at efter Lutosławskis «stylometriske» undersøgelser er I. bog virkelig en oprindelig selvstændig dialog, mens det øvrige er skrevet betydelig senere i den overleverede orden, så at V—VII. er ældre end det følgende[1]. Det stemmer jo nogenlunde med Hirmer.

G. Rangel Nielsen.

---

[1] Se P. Meyers resumé i Zeitschr. für philosophie CX. 1897 p. 26 f.

Gustav Billeter, Geschichte des Zinsfusses im griechisch-römischen Altertum bis auf Justinian. Leipzig 1898, Teubner. XII + 382 S.

Denne Bog er i hele sit Anlæg et Barn af sin Tid, Specialiseringens Aarhundrede. Forfatteren har afgrænset sig et bestemt Spörgsmaal, hvis Omfang ikke er större, end at et enkelt Menneske virkelig kan overkomme at beherske Stoffet, men hvis Besvarelse betinger mange andre Spörgsmaals Behandling. Den foreliggende Bog er det förste Forsøg paa at give en större samlet Fremstilling af Rentefodens Variationer igennem hele Oldtiden i Grækenland og i Romerriget, saavidt vort Kendskab strækker sig, og den Opgave, Forfatteren har stillet sig, er løst paa en saa heldig Maade, at enhver, der har Brug for Oplysninger om Rentefoden i Oldtiden eller interesserer sig for Pengeforholdenes historiske Udvikling, bör have Bogen i Erindring.

Fremstillingen støtter sig helt igennem paa citerede Kildesteder, og Forf. gennemgaar ved Siden af sin egen Opfattelse kritisk alle andre væsentlige Opfattelser; overalt er der en Bestræbelse for at det angivne Resultat skal svare til det overleverede Materiale, saa at det ikke bliver gjort fyldigere ved tilföjede Hypoteser eller Analogislutninger. Herved vinder Fremstillingen i Sikkerhed; dog kan man undertiden beklage, at Forfatteren kun ganske undtagelsesvis beskæftiger sig med Aarsagerne til Rentefodens Variationer; vel er det forkasteligt a priori at ville drage Slutninger fra de öjeblikkelige Samfundsforhold til Rentefodens Störrelse; men naar denne først er fastslaaet, vil man dog hyppigt med Sikkerhed kunne konstatere de Aarsager i Samfundslivet, der have været bestemmende for den.

Den störste Vanskelighed for at fastslaa bestemte Værdier for Rentefoden ligger foruden i det forholdsvis sparsomme Materiale i den Omstændighed, at Rentefoden ikke er fuldstændig bestemt ved Tid og Sted, men desuden er afhængig af specielle Omstændigheder ved hvert konkret Tilfælde (Risiko o. l.). Det er derfor ikke tilstrækkeligt, at indsamle Oplysningerne rundt omkring i Litteraturen, Lovsamlingerne, Indskrifterne, sigte og prøve dem kildekritisk, samt ordne dem kronologisk og geografisk. De maa ogsaa saavidt muligt klassificeres efter Laanets Art. En saadan Klassifikation har Forf. gennemført for hver Periode, idet han, saavidt Materialet tillader det, ordner Angivelserne efter Kategorier med stigende Risiko for Laanet, saa at disse som Regel strække sig fra Udlaan med fuldstændig sikker Anbringelse af Kapitalen og til Aagerrenter. (Man kan vel passende betragte den förste som Normalrentefoden; dog gaar det ikke an altid at bestemme denne som den laveste fundne Rentefod.) Först ved denne Ordning træder hver enkelt Talangivelses Betydning for Helheden klart frem.

Der kan ikke være Tale om her at give et Referat af denne paa Oplysninger og Diskussioner saa righoldige Bog. Som en Prøve paa Forfatterens Resultater kan nævnes følgende.

Om den normale Rentefods Störrelse i Grækenland og Lilleasien vides intet med Sikkerhed før i det 4de Aarhundrede, hvor den er 12 % p. a.; i det 3die Aarh. synker den til 10 %, og synker ved Overgangen til det 2det Aarh. stærkt, omtrent til 7 %. I den sidste Del af det 2det Aarh. begynder den atter at stige, naar i det förste Aarhundrede 8 %, og under de romerske Kejsere 8—9 %, men synker dog atter efter Trajan.

For Rom findes först virkelige Angivelser fra Tiden efter Sulla; Rentefoden synes at have holdt sig temmelig konstant mellem 4 % og 6 %, baade her og under de romerske Kejsere. Under Borgerkrigene fra 49 til 31 var den meget höj (12 %); fra Caracalla til Alexander Severus Tendens mod 4 %; under Justinian muligvis en svag Stigen mod 6—7 %.

De forskellige Opfattelser om Rentefoden i Ægypten gennemgaas kritisk; Resultatet er negativt.

Vi skulle endnu nævne, at Angivelserne overalt ere reducerede til pro Cent pro anno. Det er naturligvis praktisk, at Tallene referere sig til Forestillinger som ere Læserne tilvante. Kun maa det fremhæves at disse Tal ere Reduktioner, saa at man ikke tror, at Terminerne virkelig altid vare helaarlige. Selve Udtrykket ἐπὶ δραχμῇ for de 12 % p. a. i det 4de Aarhundrede i Attika tyder hen paa en maanedlig Termin: 1 Drachme maanedlig pr. Mine er 1 % maanedlig eller med simpel Rente 12 % p. a. S. 29 anføres Samtalen mellem Strepsiades og Sokrates i «Skyerne» som Bevis for maanedlige Terminer, men paa samme Side anføres ogsaa Eksempler paa aarlige Terminer. I Sammenhæng med Terminlængden kan ogsaa nævnes Udtrykket *fenus unciarium*: Forf. hylder den Anskuelse, at det betyder 1 uncia Rente pr. as om Aaret og mener med Madvig (imod Niebuhr), at «Aaret» er det sædvanlige paa 12 Maaneder, ikke et «Handelsaar» paa 10 Maaneder; *fenus unciarium* bliver da $^{100}/_{12} = 8^1/_3$ %.

En Bog, som denne, maa opfylde to Krav: Nöjagtighed og Overskuelighed; hvorvidt det förste Krav er opfyldt, maa vi overlade den kyndige Filolog selv at undersøge ved Brugen, dog kunne vi sige, at den rolige, forsigtige Stil er meget tillidvækkende. Hvad Overskueligheden angaar, maa det siges, at dette Krav er særdeles tilfredsstillende opfyldt, idet det store Stof er ordnet paa en saa heldig Maade, at man hurtig finder sig til Rette. Kilderne ere overalt angivne, saa at enhver selv vil kunne udøve Kontrol, om det ønskes.

Poul Heegaard.

Harvard Studies in Classical Philology. Edited by a Committee of the Classical Instructors of Harvard University. Volume VIII. Boston 1897, Ginn & Company. 190 pages.

A prefatory note informs us that the Harvard Studies in Classical Philology are published by authority of Harvard University, and are contributed chiefly by its instructors and graduates, although contributions from other sources are not excluded. The present volume contains four essays, all of them very interesting and worthy of the elegant get-up of these Studies.

First we find a paper on «The Trial of the Alcmeonidae and the Cleisthenean Constitutional Reforms» by *George Willis Botsford*, p. 1—22. Of this paper I shall only relate the chief points of the reasoning without discussing it, my own studies not having brought me into contact with the details of the question. Some modern scholars, such as Beloch and Cauer, have suggested that the trial of the Alcmeonidae on a charge of impiety committed in the suppression of the Cylonian insurrection did not take place before the archonship of Solon, as has been hitherto universally supposed, but only after the adoption of the Cleisthenean constitutional reforms, about a century later, and that the story of their trial and banishment told by Plutarch and Aristotle is but a duplicate of the account which Herodotus gives of their expulsion by Cleomenes. This view is based on the coincidence of circumstances in the two accounts and on the fact that Plutarch mentions the *δημοτικόν* of the accuser, which, as Beloch asserts, proves that the accusation was brought after the institution of the Cleisthenean tribes and demes. Going to discuss these points Botsford first gives us some remarks on the course of Athenian constitutional history from Solon to Cleisthenes, and after discussing the order and nature of the events connected with the names of Cleisthenes and Isagoras, he goes on to show that the coincidence of circumstances in the two accounts is purely accidental, and even that the seeming coincidence on closer examination proves a point of contrast rather than of likeness. As to the *δημοτικόν* of the accuser it has been supposed by Beloch and Busolt that a document with the accuser's name and *δημοτικόν*, engraved on a stone, was preserved, and that some Atthid-writer connected it immediately with the Cylonian sacrilege. But against this supposition Botsford argues that is was not till the fourth century B. C. that the *δημοτικόν* of the proposer was recorded in the decrees of the people; in the fifth century only the *γραμματεύς* adds his *δημοτικόν*. And moreover in this case there would not have been any need for a decree of the people. There were demes in Attica before Cleisthenes, and Botsford suggests a natural explanation of the reasons which may have led the Atthid-writer to add the accuser's *δημοτικόν* in this special case.

Again Thucydides I 126 seems to support the view maintained by Botsford that the trial did take place before the archonship of Solon.

The next essay (p. 23—40) treats «The Saliva Superstition in Classical Literature». The author, *Frank W. Nicolson*, has examined and classified all the various passages in Greek and Latin which bear upon this subject. This is a very instructive paper, and though the author tells us that he is no specialist in folklore, I think that we have here an extremely valuable contribution to that science. The main conclusion arrived at is «that belief in the physical qualities of saliva, as a curative agency, and faith in its powers when employed symbolically in various forms of magic and witchcraft, had their origin in the original notion of prohibition; in other words, that just as the Greeks and Romans used to spit towards or upon a serpent or a toad to kill it or to keep it at a distance, so they used to spit symbolically to ward off the approach of disease or of any vaguer evil that threatened their superstitious minds.» This view is defended by the author with very valid arguments. But all the same I should think it advisable not to urge the unity of the superstition too much. The roots of such a superstition are always, I think, unconscious; the single features have not been logically deduced from a definite belief; and therefore it seems to me perfectly possible that the superstition may contain elements of quite different origin and logically irreconcilable with each other. This would be analogous to the contradictions which are often contained in primitive mythology. But I admit that the notion of prohibition may have been the chief one in the saliva superstition.

The third essay (p. 41—102) is a paper on «Greek Grave-Reliefs» by *Richard Norton*. The author discusses not the technique but the meaning of these documents, and I think his essay will be read with great interest even by those readers who do not care for technical details. As for myself, I am too little acquainted with archæology to give anything more than a brief account of the results of the paper. The author first considers the steles found by Schliemann at Mycenae in 1876. Here we have the first instances of the custom of representing the deceased as he had appeared in life. At the time when the Iliad and Odyssey were composed, the custom of erecting steles was well known, and Norton concludes (against the opinion of Helbig) that they were sculptured. And even to the question whether such sculpture bore a religious or (like the Mycenean steles) a purely commemorative character, he thinks it possible to give a partial answer. The oar set up on the tomb of Elpenor seems to be symbolic of Elpenor's life and to have had no religious significance; this would appear from the analogy of later

centuries and from some lines of Sappho. The author goes on to consider a series of grave reliefs, all of which were found in the neighbourhood of Sparta (sixth century B. C. — second century B. C.). These steles are plainly of the religious type, and Norton thinks it likely that the figures represented are Hades and Persephone. He does not think that these monuments were grave-steles strictly speaking, but rather a kind of «altar-reliefs» (this word not meaning that they were on altars, but that before them were made the vows and offerings to the dead). But this view he holds only as to the steles of the earliest type: the later Spartan steles are real grave-steles and represent, he thinks, the dead person. In the last part of his paper the author considers the Attic gravestones; he maintains that they as a rule represent the dead as he had appeared in life, and that they are not, except in a few instances, scenes of the existence of the dead in the lower world.

The last essay (p. 103—184) is an instructive discussion of «The Origin of Roman Praenomina» by *George Davis Chase.* It is well known that according to the original Indo-European name system each individual, man or woman, had a single name composed of two members (for instance Greek *Δημο-σθένης*); these names, as omens for virtue and prosperity, were usually compounded of words suggesting divine favour or good will or descriptive of the general conceptions of ideal men and women. We can easily recognize this system in most of the families of the Indo-European languages, as the author exemplifies p. 103—107. It would not have been out of the way to mention that the same system is evidenced even by the Thracian names (cp. the remarks of the present reviewer, above VII 71). Moreover it is proved that these compound names could be shortened according to certain rules; for instance *Δήμων* is to be considered as a shortened form of any name containing *δῆμο-ς* as first or second element. In Latin there does not exist any survival of the compound name; for I quite agree with the author in his statement that the correspondence between *Publicola* and *Δημόφιλος* is illusory. This disappearance of the compound names is due to «the fundamental abhorrence of the Latin language for long compounds» (p. 108). But we might expect to find remnants of the shortened Indo-European names, and in order to settle this question the author has undertaken a study first of the Latin Cognomina and then of the Latin Gentilicia, classing them and discussing them in a very satisfactory manner and arriving at the conclusion that neither the cognomina nor the gentilicia have anything to do with the original Indo-European names. After this he takes up the Praenomina. The largest list that could be claimed as praenomina has a total of 64 names. A good many of these are native in sections of Italy outside of Latium; some of the

alleged praenomina are undoubtedly cognomina which occur in late inscriptions in the position of praenomen because of the imperial confusion of names. Some praenomina are antiquated, partly appearing in the name of only a single individual; of these antiquated praenomina three are acknowledged by the author as being possibly survivals of original Indo-European names: *Hostus* might be a shortened form of a compound of *hostis* meaning «stranger» (cp. the Greek compounds of *ξένο-ς*); *Iulus* might be a shortened form of a compound of *Jovis*; but in this case the trisyllabic pronunciation of the word is very strange; the proposed etymology would only explain a trisyllabic **Diulus* or a dissyllabic **Julus*; we should therefore be obliged to regard *Iulus* as a purely artificial form (the author does not even mention this difficulty); finally *Volero* might be a shortened form of a name analogous to the Greek *Εὔβουλος* etc. Some of the usual praenomina have the appearance of having first arisen as early cognomina: *Gnaeus* (*Gnaivos*) is an older form of the common noun *naevus* «birthmark»; *Spurius*, *Quintus*, *Sextus*, *Decimus* must originally have referred to circumstances of birth. But we find six praenomina which «differ radically from those of the cognomen class; they are not simple words out of the language, but are formed with derivative suffixes. Again, we shall see, when we look more closely at their meanings, that they are formed from words which do not criticise individual peculiarities, which are never derogatory or familiar, as is the case with the cognomina. On the contrary, they express either praise or a wish or hope for moral or physical distinction that might be intended as an omen for future greatness in the career of the man». These six praenomina, which are to be regarded as shortened Indo-European names, are the following: *Servius*, *Mānius*, *Pūblius*, *Lūcius*, *Gajus*, *Mārcus*. *Servius* is to be derived from *servus* in its original meaning of «keeper, preserver», *Mānius* from *mānus* «good», *Gajus* is connected with *gaudeo* (cp. Greek *Γανυμήδης*) etc. As to women's praenomina, the common statement that Roman women had no praenomina is both true and untrue. The praenomina *Gaja*, *Lūcia*, *Pūblia*, *Mānia* (especially *Gaja*) are well established. According to the correct use of Cicero's time women had nothing that could be properly called praenomina; but in the provinces and among the lower classes praenomina still survived, ready to come to the surface again in the social upheavals of imperial times. — The chief results of the paper might be recapitulated in the following way. Of the original Indo-European name system only the shortened forms survived; they were mixed up with names of quite another kind (nicknames, early cognomina such as *Gnaeus*). The gentilicium did not arise in the same natural way as the other names; it came about in a deliberate manner and in answer to the needs of a highly developed politi-

cal order. Here the development stopped in Oscan and Plebeian Latin. But among the higher classes at Rome new cognomina continued to be added, now coming after the gentile and so giving rise to the three-name system. It will be seen that the remnants of the original system are exceedingly few; but the methodical way in which the whole question is treated by the author, and the sound judgment and correct criticism which he exhibits throughout, have succeeded in giving us a clear and reliable notion of the whole development. I cannot but agree with the author in all his main conclusions, and I shall add only a few criticisms. On p. 109 the author speaks of *Chilo* and *Cilo* as of two different cognomina; this seems to me very doubtful. On p. 119 the derivation of *Pomponius* and *Pompejus* from an Oscan numeral **pompe* «five» is rejected because we should expect the forms to be made from the ordinal, as we accually find in *Pontius* Lat. *Quintius*; but I could not give so much force to this argument; I am convinced that the names *Petronius* and *Petrejus* are derived from the Oscan numeral «four»; they could scarcely have any connexion with *petro* «a rustic»; moreover a praenomen *Pet. Petr.* (abbreviated) is mentioned by the author himself p. 143. On p. 159 the Slavonic *-mirĭ* is combined with the Irish *mār*, *mōr* and the Gothic *mērs*; here some words explaining or at least mentioning the obvious phonological difficulties should have been added. I certainly shall not blame the author for not having sought for traces of the original Indo-European name system in the domain of Latin gentilicia; nevertheless here might be some further traces; for the gentilicia are, as shown by the author, often derived from praenomina (*Lūcīlius*, *Mānīlius*, from *Lūcius*, *Mānius* etc.). We therefore might possibly conclude, for instance from the gentile *Jūlius* that there once existed a praenomen **Jūlus*, which would be of more value than the literary *Iūlus*. But all such conclusions are extremely uncertain.

It remains only to congratulate Harvard University on the excellent way in which classical philology (history, folklore, archæology, linguistics) is represented in these Studies which give us a very advantageous notion of American scholarship.

Copenhagen, April 3, 1899.

Holger Pedersen.

Henricus Gelzer, *Henricus Hilgenfeld*, *Otto Cuntz*, Patrum Nicaenorum nomina Latine Graece Coptice Syriace Arabice Armeniace (Scriptores sacri et profani auspiciis et munificentia serenissimorum nutritorum almae matris Jenensis ediderunt seminarii philologorum Jenensis magistri et qui olim sodales fuere, Fasciculus II; Bibliotheca scriptorum Graecorum et Romanorum Teubneriana). Leipzig 1898, Teubner. LXXIII + 265 Sider (med et Kort).

Bogen indeholder de i Titelen antydede Navnelister. Den koptiske, syriske, arabiske og armeniske Tekst er forsynet med en latinsk Oversættelse og en bogstavret Transskription af Navnene. Forskellige Forbemærkninger, en Sammenligning mellem de forskellige Versioner, en *index patrum restitutus* m. m. forudskikkes af Udgiverne. De, som er beskæftigede med historiske Studier på nærliggende Områder, vil allerede kende Bogen; jeg skal blot göre opmærksom på, at Bogen også har sin Interesse for Sprogmænd. Vor Viden om gamle Sprogs Udtale beror som bekendt ofte på Sammenligning af Egennavne, og den foreliggende Bog yder et stort og bekvemt Materiale til sådanne Sammenligninger.

København d. 3. April 1899.

Holger Pedersen.

Asmus Sörensen, Polnische Grammatik. Erste Hälfte. Leipzig 1899, E. Haberland. IV + 256 Sider, stort 8⁰.

Det foreliggende Arbejde af den tyske Videnskabsmand Dr. Asmus Sörensen imødekommer et virkeligt Savn. Der har hidtil ikke været nogen Overflod af grammatiske Hjælpemidler til moderne Polsk; ved Siden af Rykaczewski's Grammatik (på Fransk; Berlin og Posen 1861), og Popliński's Grammatik, hvis 7. Oplag er bearbejdet af W. Nehring (Thorn 1881; i 1890 forsynet med et nyt Omslag, på hvilket der står «Achte Auflage»), måtte man først og fremmest nævne vor Landsmand C. W. Smith's polske Grammatik (på Tysk; Berlin 1864). Smiths Grammatik hviler på et stort selvstændigt Arbejde og vil vedblivende være til stor Nytte, men som eneste Hjælpemiddel i en Begynders Hånd lader den adskilligt tilbage at ønske. Den er meget uoverskuelig, dels af Mangel på en klar Ordning og Inddeling fra Forfatterens Side, dels på Grund af den typografiske Udstyrelse. I almindelig sprogvidenskabelig Henseende stod Smith ikke på Höjden af sin Tid, og de 35 År, der er gået siden Bogens Fremkomst, har ikke givet den et mere ungdommeligt Udseende. En ny udførlig polsk

Grammatik må derfor, hvis den er god, være overmåde velkommen. Dr. Asmus Sörensen giver i den foreliggende første Halvdel af sin Grammatik først en kort Fremstilling af Lydlæren (S. 3—32) og behandler derefter Nominernes og Verbernes Böjning, samt de syntaktiske Forhold, der er mest nöje sammenvævede med Böjningen; dette Afsnit, som har Fællesoverskriften «Formenlehre und Syntax», indeholder tillige et Kapitel om Præpositionerne. Anden Halvdel vil indeholde en udførlig Fortegnelse over polske Verber og desuden den egentlige Syntaks. Hvad det først og fremmest kommer an på i en praktisk Grammatik er den rent deskriptive Fremstilling af Sproget. Ud fra dette Synspunkt betænker jeg mig ikke på at betegne S.'s Grammatik som god. Den er meget righoldig og helt igennem velordnet; den typografiske Udstyrelse er behagelig og overskuelig. Jeg skal her straks udtale det Ønske, at anden Del må komme til at indeholde en udførlig Indholdsfortegnelse og et kort Ordregister, som skal göre det lettere at finde de Bemærkninger, hvis Rubricering ikke uden videre er givet. I enkelte Tilfælde er Ordenen dog ikke mønsterværdig. Eksemplerne på Præpositionernes Brug ordnes altfor meget efter den tyske Oversættelse; også et Par ligefremme Fejl er slupne igennem Korrekturen (§ 163 Bem. 4 står et Eksempel på Præpositionen *do* midt i Behandlingen af *od*; S. 150 står et Eksempel på *nad* med Akkusativ under Overskriften «*nad* med Instrumentalis»). I § 201, hvor Endelsen i 1. Sing. behandles, omtales ikke Endelsen *-m*; der henvises til § 208, men der skulde også have været henvist til § 210 og § 303. § 230 står under Overskriften «Imperfektivierung der Perfektiva der *i*-Klasse», men handler om Imperfektivering af 5 Verber af en ganske anden Klasse. S. 44 behandles Flertalsformer på *-a*; men Ordet *cud*, Plur. *cuda*, der fra et deskriptivt Standpunkt måtte anføres her, mangler; der burde i det mindste have været henvist til § 65 og § 93. — S. 163 siges, at de perfektive Fortidsformer må erstatte vort Perf. og Pluskvamperfektum; i Virkeligheden har de imperfektive Fortidsformer ligeså tit denne Funktion. En Mangel har selve den deskriptive Fremstilling af Sproget: Forfatteren er ikke Fonetiker. Han lader *h* være «Media zur Tenuis *ch*», kalder det polske *y* en *ü*-agtig Lyd og beskriver *ł* som en «*l* Laut, den nur das Ohr aufzufassen und die Zunge schwer nachzubilden vermag» — altså den velbekendte antediluvianske Ramse, hvormed man skyder de simpleste lydfysiologiske Beskrivelser fra sig. S. 16 fremhæver S., at en mouilleret Konsonant i Polsk i mange Tilfælde har meddelt sin Mouillering til den foregående Konsonant, og han stiller med rette dette Forhold i Modsætning til Russisk; det er imidlertid meget uheldigt at eksemplificere Forskellen med russ. **кость** og polsk *kośċ*; thi også i det russiske Ord er *s* mouilleret. Den polske Overgang fra mouilleret *r* til *ż* (skrevet *rz*) lader S. foregå

med *rž* som Mellemled; når S. ikke ved bedre Besked, vilde det have været bedre at nöjes med at konstatere Slutningsresultatet. En mærkværdig Forglemmelse findes i § 14, hvor S. omtaler, at *w* i *twój swój* bliver stemmeløst (altså til *f*) efter den foregående stemmeløse Lyd; her findes ikke et Ord om, at *rz* ligeledes er stemmeløst efter en stemmeløs Lyd. Der er endnu et tredje Tilfælde, som kunde anføres her, nemlig Overgangen fra *n'* til *ś* i *książka* 'Bog', *ksiądz* 'Præst' o. s. v.; men her er der foruden Stemmeløsheden indtrådt Tab af Nasaleringen, hvorved Resultatet er blevet så uhyre forskelligt fra Udgangspunktet. I § 10 omtales Mouilleringen af *k* og *g* foran *e* (som er Kontraktionsprodukt i *srogie*, Nevtrum af *srogi*, og oprindeligt *ъ* i andre Tilfælde); det burde her have været bemærket, at denne Mouillering ikke finder Sted foran *ę*: *gęś* 'Gås'; med Hensyn til Participiet *gięty* kunde være henvist til § 246 Bem. 3. Det kunde også have været fremhævet (med Henvisning til § 193 Bem. 4), at Mouilleringen ikke finder Sted ved sekundær polsk Sammenrykning af to Ord (*jakeś kazał*, 'som Du har befalet'). — Hovedindvendingen mod Bogen er imidlertid den, at Forfatteren ingenlunde er fortrolig med den historisk-sammenlignende Sprogvidenskab. Resultatet heraf er først og fremmest en Mangel på Skarphed i Formuleringen af Lydlovene og på klar Adskillelse mellem de lydrette og de analogiske Udviklinger. Meget forvirret er således Bemærkningerne om Udviklingen af polsk *io* og *ia* af de to oldslaviske *e*-Lyd (§ 23 f.). Denne Overgang udebliver foran mouillerede Konsonanter, foran de Konsonanter, som fra først af har været mouillerede (*cz* o. s. v.), og foran Labialer, Gutturaler og *j*; Overgangen har intet med Betoningen at göre. Denne simple Sammenhæng indhylles hos S. i et Virvar af «zumal», «in zahlreichen Fällen», «besonders», «manchmal», «hin und wieder», «selten» uden Adskillelse mellem lydrette Former og Nydannelser. Förslavisk *er*, *el*, *or*, *ol* foran en Konsonant bliver som bekendt i Polsk «omstillet» uden nogen Forlængelse af Vokalen; altså bliver det korte *e* her ligesom i alle andre Tilfælde til *io* under de ovenfor antydede Betingelser. Her anretter S. en utrolig Forvirring. Han lader S. 27, 207 og 213 oldbulgarisk *rě* og *lě* opstå af *ьr* und *ьl*, lægger de oldbulgariske Former til Grund for den polske Udvikling og spiser os med Hensyn til Omlyden atter af med et «bisweilen». S. 22 hedder det: «In den Verbindungen *ło* und *ro* entspricht *o* altslov. *a*»; efter denne urigtige Sætning må Læseren altså tro, at polsk *słowo* i Oldbulgarisk har Vokalen *a*. Om Ordet *człowiek* 'Menneske' siger S. § 20 Bem. 1, at det er udviklet ved Vokalbortfald af **czełowiek*. S. 20 doceres, at oldslav. *ě* bliver til *a* efter Palataler, til *i* efter *j*; i Virkeligheden behandles det ganske på samme Måde efter *j* som efter Palataler; om der udvikles *a* eller *i* afhænger af, om vi har at göre med ievr. *ē* eller med ievr. *oi*, *ai*

(der i Slavisk blev *ě*). S. 29 udvikles, at oldslav. *činętъ* måtte blive til polsk *czynią* 'de gör'; da imidlertid nogle andre Verber af samme Klasse i Polsk har været Genstand for en Nydannelse (osl. *prosętъ* polsk *proszą*), konkluderer Forf., at der også må have fundet en Nydannelse Sted i *czynią* og de øvrige Verber af denne Klasse; altså: de lydrette Former er blevne fortrængte ved en Analogidannelse; de Former, som indførtes ved denne Analogidannelse, var identiske med de lydrette Former. Hvori bestod så egentlig Forandringen? En lignende Nydannelse, som lader alt blive ved det gamle, henstilles som en Mulighed § 107 Bem. 1. Der var endnu utallige andre Ting af samme Slags at fremhæve. I § 29 er det lykkedes Forf. at bringe en utrolig Forvirring ind i Fremstillingen af det stavelsedannende *r*'s Skæbne i Polsk; man har i Polsk *ar* vekslende med *ier* efter Omlydsregler, men S. har forstået fuldstændig at fordunkle denne klare Sammenhæng. S. 99 lader han endogså *ć* være den regelmæssige Udvikling af et opr. *tj*, og betegner *c* som «regelwidrig»; at Forholdet er det omvendte, kunde han have lært af sin egen Bog. Men jeg skal ikke fortsætte denne Opregning. Jeg har taget tilstrækkelig Afstand fra Forf. som historisk-sammenlignende Sprogforsker; i den Henseende kan man ingensinde lide på ham. Og uheldigvis går her en Regel i Opfyldelse, som man ofte har Lejlighed til at iagttage: jo mere uvidende et Menneske er i Sproghistorie, desto mere forhippet er han i Reglen på at fremsætte sproghistoriske Forklaringer ved alle mulige Lejligheder, hvor de er absolut overflødige. S. 102 føler S. således en uimodståelig Lyst til at forklare det udlydende *o* i første Led af Sammensætninger som *wielko-miejski* og docerer derfor, at det er Adjektivernes Nevtrumsform. En lignende kolossal Bommert begår han S. 175 ved at lære, at *j* i polsk *siwieje* 'gråner', *ratuje* 'redder' o. s. v. er indskudt for at ophæve Hiatus. Si tacuisses, philosophus mansisses. Heldigvis vil der i Bogens anden Halvdel næppe ret ofte blive Lejlighed til at gå udenfor den rent deskriptive Ramme. Jeg gentager, at det i en Bog som den foreliggende først og fremmest kommer an på den deskriptive Fremstilling af Sprogets Bygning. Denne er hos S. god. Bogen er det bedste eksisterende Hjælpemiddel til Studiet af Polsk. Jeg medgiver den derfor mine bedste Ønsker og skal udtale det Håb, at den ikke blot i Tyskland, men også i Norden må bidrage til at udbrede Interessen for det höjst interessante Sprog, hvori Polens höjst interessante Literatur er skreven.

København d. 13. Juni 1899.

Holger Pedersen.

Thucydidis Historiae, ad optimos codices denuo ab ipso collatos recensuit Dr. *Carolus Hude* Hauniensis. Tomus prior: libri I—IV. Lipsiae, in aedibus B. G. Teubneri. MDCCCXCVIII. XIII+352 pp. 8°. Pris 10 Mk.

Genom en tillfällighet har undertecknad kommit att få uppdraget att i denna tidskrift anmäla Dr. Hudes Thukydides-edition. Jag har icke velat undandraga mig detta förtroende, ehuru jag med lifligt beklagande måste erkänna, att jag ej besitter den särskilda förtrogenhet med den ifrågavarande författaren, som skulle erfordras för att kunna göra full rättvisa åt detta nya betydande verk af den, som bekant, genom flera föregående arbeten om Thukydides redan högt förtjänte utgifvaren. Emellertid måste jag på grund af denna brist i min kompetens inskränka mig till ett referat och några anmärkningar, som icke göra mycket högre anspråk än att utvisa det intresse, hvarmed jag genomgått den föreliggande delen af den nya Thukydidesupplagan.

En kritisk editions värde beror ju i första rummet på rikhaltigheten och tillförlitligheten hos det källmaterial, som utgör dess grundval. Ur denna synpunkt måste den nu på tal varande anses motsvara alla rimliga anspråk; ja den torde i sådant hänseende måhända kunna sägas beteckna det viktigaste framsteg, som på detta område blifvit gjordt alltifrån I. Bekkers grundläggande arbete. Utg. har nämligen, såsom jämväl i titeln angifves, själf kollationerat alla de sju hufvudhandskrifterna, däribland också M (Britann.), ifråga om hvilken han i sin specialupplaga af bb. 6—8 (Haun. 1890) ännu nödgats anlita Stahls ur Eggelings kollation af denna codex hemtade meddelanden. Detta synbarligen med den yttersta omsorg utförda granskningsarbete har visserligen ej ledt till en alldeles genomgripande omgestaltning af den variantapparat, hvaröfver man förut förfogade, men dock lemnat en, isynnerhet hvad angår handskriften C (Laur.), ganska riklig skörd af nya och värdefulla uppgifter; och — hvad ännu viktigare är — vår kännedom om de förnämsta handskrifterna har genom denna efterpröfning vunnit en betydligt större klarhet och säkerhet, än den hittils ägt. Man bör i detta afseende, såsom mig synes, hålla utg. räkning därför, att han icke försmått att i sin apparat gifva plats åt en hel del i och för sig obetydliga detaljer, såsom t. ex. tillsatt och utelemnadt ν ephelk., uppenbara ortografiska fel m. m.; ty oafsedt det värde, som dylika skenbart betydelselösa notiser ibland (vid tillkomst af nytt material eller tillämpning af nya synpunkter) kunna komma att få, bidraga de äfven att gifva större åskådlighet och trovärdighet åt den bild af den handskriftliga traditionen, som det är den kritiska kommentarens uppgift att lemna. Äfven öfriga källor af ifrågavarande slag, bland hvilka särskildt må nämnas det nyligen upptäckta, b. IV, k. 36(§ 2)—40 omfattande papyrusfragmentet från

Oxyrhynchos, synes utg. med stor sorgfällighet hafva gjort sig till godo. — Efter handskrifterna följer den indirekta texttraditionen, sådan denna föreligger i scholierna, «testimonia» d. v. s. mer eller mindre ordagranna citat hos andra antika författare (rhetorer, framförallt Dion. Hal., grammatici, lexikografer o. s. v.) samt «imitationes» eller lån och efterbildningar af thukydideiska uttryck och vändningar i den senare litteraturen (t. ex. hos Cassius Dio). Intygen af det sistnämda slaget har utg. på grund af deras «lubrica fides» (praef. XI) icke ansett sig böra upptaga. «Testimonia», på hvilkas samlande han (utan att, såsom han själf säger, kunna afse eller uppnå fullständighet) tyckes hafva nedlagt en mycket erkännansvärd möda, äro anbragta i en särskild afdelning under «apparatus», i hvilken senare, jämsides med handskrifternas läsarter, endast sådana af scholierna eller «testimonia» betygade varianter omnämnas, hvilka synts utg. kunna äga någon textkritisk betydelse.

Vi hafva nu att tillse, huru detta omfångsrika och öfverallt med mönstergill exakthet och klarhet framlagda material blifvit användt för textens konstituerande, och vi vända oss då först till handskriftsfrågan. Härutinnan har utg., såsom var att vänta, i det väsentliga vidhållit den ståndpunkt, som han sökt att häfda i sina äldre hithörande publikationer, och som — hvad hufvudsaken angår — A. Schoene (jfr. Bursians Jahresber. III 869 f.) först har formulerat. Han tillerkänner alltså den i främsta rummet af C (Laur.) och därjämte af G (Monac.) representerade handskriftsfamiljen ett bestämdt företräde framför B (Vatic.) och de denna mer eller mindre närstående codices, A (Ital.), E (Palat.), F (August.) — M (Brit.) intager, såsom bekant, en mellanställning —, och hans edition utgör i viss mån ett förverkligande af det önskemål, som Schoene (a. st.) uppställt, en på C såsom hufvudhandskrift baserad kritisk upplaga. Hans skäl för att åt den af Bekker och ännu, ehuru med vida mindre exklusivitet, af Stahl (jfr. Poppos mindre ed. I[3] p. 45 f.) föredragna B anvisa en lägre rang såsom textkälla äro hufvudsakligen följande tvänne (praef. VII): *1.* B är (äfven med afräkning af de bägge sista böckerna, eller nogare VI 92, 5 till slut, i hvilket parti den representerar en egen textrecension) ganska mycket vanstäld genom egenmäktiga korrekturer, under det att de i C förekommande textförvanskningarne i regeln äro af mera yttre och oskyldig art. *2.* C sluter sig närmare till den textform, som de i citat hos Dion. Hal. och annorstädes bevarade ställena förete. — Det är icke lätt att afge ett bestämdt omdöme i denna fråga, och för min del skall jag af det förut nämda skälet icke häller försöka mig härpå. Jag åtnöjer mig med att uttala det allmänna intryck, som jag erhållit vid genomläsningen af utg.s kritiska kommentar, och detta lyder i korthet så, att C i afseende på tillförlitligheten är åtminstone jämgod med och kanske t. o. m. något öfverlägsen

B, hvadan dess skrifningar helt visst förtjäna större afseende, än som hittils gemenligen kommit dem till del. Hvad åter angår det sätt, hvarpå utg. vid textens gestaltning tillämpat sin åsikt om handskrifternas relativa värde, så förefaller det mig, att han härvid ådagalagt rätt mycken måtta och bemödat sig att tillvarataga det goda, som B och dess familj hafva att erbjuda[1]. Emellanåt tyckes mig dock hans förkärlek för C hafva ledt honom på afvägar. Jag finner visserligen ingenting väsentligt att invända däremot, att han följt sistnämda handskrift i snart sagdt alla tvifvelaktiga eller indifferenta fall af skiljaktig läsart (till de senare räknar jag sådana divergenser som t. ex. i afseende på ordställningen, artikelns utsättande eller utelemnande vid nom. propria, hiatus eller elision[2] o. dyl.): i texten kan ju icke mer än en variant få inflyta, och om C i det stora hela äger en högre auktoritet, är det icke mer än billigt, att den i dylika, mera underordnade punkter får utslagsrösten. Betänkligt är det däremot, om C får råda äfven i sådana fall, då en af B eller de öfriga handskrifterna erbjuden läsart har större inre sannolikhet, och detta fel mot sina egna principer har efter mitt förmenande utg. icke alltid lyckats undvika. Jag skall nämna ett par exempel. I 37, 4 = p. 41, 19 f. *καὶ τοῦτο* (C[G har här lucka]: *κἂν τούτῳ* ABEFM) *τὸ εὐπρεπὲς ἄσπονδον οὐχ ἵνα μὴ ξυναδικῶσιν* (CG (?): *ξυναδικήσωσιν* ABEFM) *ἑτέροις προβέβληνται, ἀλλ' ὅπως κατὰ μόνας ἀδικῶσι.* Det ligger här nära tillhands att se, huru *κἂν τούτῳ* och *ξυναδικήσωσιν* i den lättare begriplighetens och den stilistiska symmetriens intresse kunnat komma att ändras till *καὶ τοῦτο* och *ξυναδικῶσιν* (: *ἀδικῶσι*); svårare är däremot att begripa, huru dessa sistnämda skrifningar skulle kunnat gifva upphof till de i Vaticanus-familjen och M föreliggande (jfr. i öfrigt Poppo-Stahl till stället). — I 74, 1 = p. 65, 2 *ὅπερ σαφέστατα ἔσωσε τὰ πράγματα, καὶ αὐτὸν διὰ τοῦτο ὑμεῖς ἐτιμήσατε μάλιστα δὴ ἄνδρα ξένον* (C, *αὐτὸν* och för öfrigt lucka G. *καὶ αὐτοὶ διὰ τοῦτο δὴ μάλιστα ἐτιμήσατε* ABEFM). Här synes mig ungefär detsamma gälla (jfr. Poppo-Stahl och Classen-Steup t. st.)[3]. Oriktig eller i alla händelser

[1] På ett ställe har utg. upptagit en, såvidt jag förstår, oriktig skrifning ur B: II 4, 6 = p. 116, 18 *εἴτε τί ἄλλο χρήσωνται* i st. f. *εἴτε τι ἄ. χρ.*

[2] Kanske vore det rentaf bäst att öfverallt genomföra scriptio plena. En sådan variation som t. ex. I 64, 1 = p. 56, 24 f. *τὸ δὲ ἐκ τοῦ ἰσθμοῦ . . . τὸ δ' ἐς τὴν Παλλήνην* är dock en oegentlighet i en någorlunda normaliserad text.

[3] Redan af dessa bägge ställen tyckes mig framgå, att icke häller C är fri från «korrekturer», d. v. s. mer eller mindre medvetet företagna ändringar, beroende på missuppfattning af texten. Andra, visserligen lindrigare, prof på samma slags korruptel träffas i C (G) t. ex. I 13, 5 = p. 24, 11 *παρέχοντες ἀμφότεροι* (: *-τερα*) *δυνατὴν*, I 25, 1 = p. 32, 6 *ὁ δ' αὐτὴν* (: *αὐτοῖς*) *ἀνεῖλε*, I 91, 4 = p. 76, 11 *πρεσβεύοντες* (: *-εύεσθαι*),

mycket tvifvelaktig torde den af utg. ur C upptagna läsarten äfven vara på bl. a. följande båda ställen: I 67, 3 = p. 58, 13 *προσπαρακαλέσαντες τῶν ξυμμάχων τε* (fattas i ABEFM) *καὶ εἴ τίς τι ἄλλος* (jfr. Poppo-Stahl och Classen-Steup t. st.), I 109, 4 = p. 86, 17 *τάς τε ναῦς ἐπὶ τοῦ ξηροῦ ἐποίησε καὶ τῆς νήσου τὰ πολλὰ ἠπείρου* (CG1: *ἤπειρον* ABEFMG; det förra svårbegripligt både som nominal- och som verbalform).

Ifråga om konjekturalkritikens handhafvande i Thukydides bekänner sig utg. i sitt företal (p. VIII f.) till grundsatser, som i det hela bära prägeln af insiktsfull hofsamhet. Det mål, som han på detta gebiet för sig uppställt, kan i korthet uttryckas så, att han med hänsyn såväl till traditionens (af honom möjligtvis i någon grad för pessimistiskt bedömda) beskaffenhet som till Thukydides' bekanta egendomligheter i språk och stil sökt att hålla en medelväg mellan den konservativa och den radikala textbehandlingens ytterligheter. I sin praxis har han också omisskänligen sträfvat att blifva detta program trogen. Hvad till en början angår de efter andra kritici i texten införda eller i apparaten omnämda emendationerna (bland hvilka märkes ett större antal konjekturer af Prof. Gertz), så torde man i regeln kunna vara väl tillfreds med det urval och det afgörande, som utg. träffat. Det ligger emellertid i sakens natur, att här mångfaldigt skiftande uppfattningar kunna göra sig gällande. För egen del har jag någongång saknat omnämnande af en i mitt tycke tänkvärd konjektur, t. ex. I 73, 2 = p. 64, 7 Classens *προβαλλόμενα*, liksom jag å andra sidan, och detta vida oftare, funnit ett anfördt eller godkändt emendationsförslag vara öfverflödigt, exempelvis, för att blott nämna några af de i texten upptagna, II 17, 2 = p. 127, 9 *προῇδε* Cobet, II 60, 6 = p. 154, 16 f. *νικώμενος ... ἀπόδοιτο* Dobree och Cobet, III 45, 3 = p. 221, 14 *προτιθέντες* Krüger, IV 40, 2 = p. 293, 2 [*δι' ἀχθηδόνα*] Rutherford, IV 108, 4 = p. 334, 24 *οἱ ἄνθρωποι* Johnson. Hvad åter utg.s egna, mycket talrika och till större delen i hans föregående skrifter framlagda och motiverade emendationer beträffar, så äro dessa ej sällan synnerligen tilltalande genom sin skärpa, fyndighet och lätthet. Jag tänker härvid på sådana textändringar, som t. ex. (jag håller mig också här, liksom äfven i det följande, till de i texten införda) I 71, 3 = p. 62, 18 [*τὰ*] *ἀκίνητα* ⟨*τὰ*⟩ *νόμιμα* (väl evident riktig), I 100, 3 = p. 81, 5 *τῶν μὲν Ἐννέα ὁδῶν αὐτῶν*[1], II 89, 9 = p. 182, 1 *κἂν ναυμαχίᾳ*, III 66, 2 f. = p. 234, 19 f. *μὴ κτενεῖν ὕστερον*

I 111, 1 = p. 87, 15 *ἀλλ' ἀπεχώρησαν πάλιν Ὀρέστην ἔχοντες ἄπρακτον* (: -οι), II 19, 2 = p. 128, 19 *Κεκρωπειᾶς* (C *Κεκρωπείας* c 2, *Κεκροπείας* G: *Κρωπ(ε)ιᾶς*) — alltsammans skrifningar som (det behöfver ju icke sägas) af utg. förkastats.

[1] Samma gissning är framstäld af Steup i Classen I[4] (1897), hvilken utg., äfven af andra tecken att döma, icke varit i tillfälle att begagna.

...*καὶ ταύτας τρεῖς ἀδικίας*, III 67, 7 = p. 235, 27 *ξύμπαντας ⟨τὰς⟩ διαγνώμας*, III 107, 3 = p. 261, 1 *οὕτω κατὰ νώτου*, IV 2, 4 = p. 268, 6 *ἂν βούληται*, IV 62, 2 = p. 305, 4 *ἢ δοκεῖ γε*, IV 63, 2 = p. 306, 5 *οὐ περιέσται τιμωρήσασθαί τινα*, IV 78, 3 = p. 316, 16 *ἰσονομίᾳ ἐχρῶντο* [*τὸ*] *ἐγχωρίῳ*, IV 85, 7 = p. 320, 25 *νηΐτην γε*, IV 108, 1 = p. 334, 13 *τριήρεσι τηρουμένου*. Å andra sidan möter man visserligen också ganska många förslag, som, åtminstone enligt min tanke, äga alltför ringa fog eller sannolikhet, t. ex. I 91, 4 = p. 76, 10 *ἢ οἱ ξύμμαχοι, πρεσβεύεσθαι ... τὸ λοιπὸν εἶναι* (infin. absol.??), II 11, 7 = p. 122, 3 *ἐν τοῖς ὄμμασι* [*καὶ ἐν τῷ παραυτίκα ὁρᾶν*] *πάσχουσί τι*, II 40, 3 = p. 140, 23 *διαφερόντως γὰρ δὴ καὶ τῷδε ἔχομεν*, III 13, 5 = p. 200, 26 *ἀλλοτρίας γῆς πέρι ⟨οὐκ⟩ οἰκεῖον κίνδυνον*, III 30, 2 = p. 210, 13 *ἡ ἀλκὴ τυγχάνει μόλις παροῦσα*, III 45, 3 = p. 221, 18 *καὶ ταῦτα ὅμως παραβαίνεται*, III 78, 3 = p. 241, 6 *καὶ πρὸς σφᾶς τετραμμένων τῶν ἐναντίων*, IV 17, 1 = p. 277, 7 [*ἐς τὴν ξυμφορὰν*], IV 24, 5 = 281, 16 *ἐσπίπτουσα ἡ θάλασσα ἐς ταὐτό*, IV 100, 2 = 330, 2 [*ὥσπερ αὐλόν*].

I den af utg. genomförda ortografien träffar man åtskilliga från det gängse bruket afvikande skrifningar, t. ex. *φαρξάμενοι*, *ἄφαρκτος* etc. (men I 82, 2 *πεφραγμένοι*, väl af förbiseende), *υ* för *υι* i *ὑός* och part. perf. akt. fem. *-υα*, *πρου-* genomgående för *προ-ε-*, (*ἀφ-*, *καθ-*) *ἵστηται* (II 97, 1, III 40, 8. 56, 7), *ἀλλ' ἢ* (III 71, 1)[1] m. m. Då utg. enligt förordet ärnar att i slutet af nästa band lemna en med nödiga upplysningar försedd förteckning öfver sina ortografiska ändringar, skall jag icke inlåta mig härpå. Jag anmärker blott, att det till *α* reducerbara *αι* är inkonsekvent behandladt i *Ἀχαιΐα* (I 115, 1, II 84, 3, IV 21, 3) gentemot *Ἀχαϊκός* (II 86, 1. 4. 92, 5), *ἐκάετο* (II 49, 5) och att augmenteringen af *ἐργάζομαι* med *εἰ-* i st. f. *ἠ-* (III 50, 3) väl egentligen strider mot utg.s ortografiska principer (jfr. t. ex. Meisterhans Gramm. d. att. Inschr.² 135 f.).

Bandet inledes af Markellinos och den anonyma Thukydidesbiografien. Utg. har för bägge kollationerat handskriften E och därtill i det förra stycket lemnat flera beaktansvärda bidrag till textens beriktigande. (Mot hans i texten upptagna gissning Mark. 49 = p. 8, 18 *μνῆσιν ποιεῖται* för hdskr.s *νήσους οἰκεῖ* (*ποιεῖ*) synes den omständigheten tala, att det på det åsyftade stället hos Thukydides (II 102, 5) just är fråga om en viss ögrupp, Echinaderna.)

Trycket är, liksom öfverhufvud allt hvad till formen hör, särdeles vårdadt och korrekt. Jag har endast antecknat några

---

[1] Jfr. Madvig Synt. § 91 anm. 2. Det där anförda skälet är dock ej afgörande, ty *ἄλλο* kunde i denna förbindelse likaväl förlora sin accent, som *ἄλλα* i den därur uppkomna konjunktionen *ἀλλά*, hvars skenbara oxytones ju icke är någonting annat än accentlöshet.

få, rent obetydliga felaktigheter: p. 47, 11 *εἰσίν* f. *εἰσιν*, 53, 23 *ἀφίσταντα* f. *-ται*, 157, 1 *ὥπερ* (297 i noten till r. 16 p. 127 f. 129).

Jag slutar med den förvisso af många delade önskan, att detta för den grekiska filologien och särskildt för Thukydidesforskningen så värderika arbete snart måtte föreligga i afslutadt skick.

Upsala.

O. A. Danielsson.

H. M. Chadwick, The Cult of Othin. An essay in the ancient religion of the North. London 1899, Cambridge University Press. 82 p.

Undersøgelsen af Odinsdyrkelsen er en smuk opgave, og forfatteren, der er fellow i Clare College (Cambridge), er åbenbart gået til den med interesse og ikke uden betingelser. Han er ingen tilhænger af Bugge og kommer til resultater, der går i en modsat retning. Afhandlingen er præget af videnskabelig sans og rationel metode. Når forf. alligevel ikke kan siges at være kommen til sikre resultater — dette gælder navnlig afsnit 3 (se nedenfor) —, beror dette hovedsagelig på, at han bevæger sig på et område, hvor faste holdepunkter savnes.

Efter en kort indledning, hvor forf. — vistnok meget rigtig — tager afstand fra den lære, at Odin er Wode og har noget at göre med «das wütende heer», følger 3 afsnit, hvoraf det første handler om dyrkelsen af Odin i Norden, således som den fremtræder i kilderne; navnlig er det ofringerne, forf. dvæler ved, og de forskellige skikke, der kan sættes i forbindelse dermed. Skönt vistnok endel heraf er mindre rigtig opfattet, er dog dette afsnit det bedst lykkede. I det hele opererer forf. for meget med formodninger (f. ex. at de 3 slags blót skulde gælde 3 forskellige guder s. 5 osv.). Hans opfattelse af ofringen af trælle — der skulde blive til Valhalskæmper — er sikkert urigtig (s. 27—28). — I det andet afsnit behandles de spor af Odinsdyrkelsen, der findes udenfor Norden — hvor forf. påviser endel af vigtighed; han bygger dog for meget på usikre efterretninger og de forskellige interpretationes Romanæ, der langt fra er så sikre, som han tror, og når han antager, at der findes spor af etslags Valhalstro, er det næppe tilfældet. Det sidste afsnit, indførelsen af Odinsdyrkelsen til Norden, er det svageste. Forf. mener at kunne påvise Odinsdyrkelse hos Svenskerne allerede i det første årh. efter Kr. Men dette beror på den meget usikre antagelse, at ligbrændingen skyldes den nye tro. Det her

drøftede spörgsmål, der er af stor betydning, har forf. ikke løst. Men han har antydet, at det trænger til en revisjon, og det gör det sikkert. — I tre «Notes» behandles endelig «Odinsnavnet», «Starkadsagnet» og Hávamál v. 138 f.; forf.s opfattelse af Yggdrasill er ejendommelig, men sikkert urigtig; det skal blot betyde «skrækkens træ». Iøvrigt er der ingen grund til her at komme nærmere ind på indholdet.

Forf.s kendskab til den norsk-isl. litteratur er ikke fuldstændig. Således kender han ikke selvmordet ved hængning i templet fra Landnáma eller eksemplet på «suttee» fra Odd munks Olafssaga, som dog havde været af betydning for ham. Han kender ikke de fuldstændige udgaver af Jómsvíkingadrápa (se s. 19). Hans opfattelse af Fornaldarsagaerne som kilder, der indeholder meget gammelt, er vistnok rigtig nok; men der må dog skælnes mellem de enkelte sagaer og fremfor alt mellem prosaen og de unge vers; de sidste har ikke den fjærneste betydning for den gamle tro. Enkelte isl. ord er urigtig opfattede (*ógndjarfr* s. 9) og skrevne (s. 4. 7. 28. 38).

Finnur Jónsson.

Af en Brevvexling.

Meddelt af O. Siesbye.

Min afdøde Ven Christensen Schmidt og jeg vexlede i en Række Aar Breve med hinanden om forskjellige philologiske Gjenstande, dels saaledes at den ene opkastede Spörgsmaal eller udtalte Tvivl, som saa den anden besvarede, dels ogsaa saaledes at vi blot meddelte hinanden Iagttagelser om et og andet, som ikke krævede Svar fra den anden Side. Det förste Brev jeg har fra ham er dateret den 30te November 1872, det sidste den 17de Januar 1893. I det Udtog af hans Breve som jeg her meddeler (paa de fleste Steder indledet med et Referat af hvad der fra min Side havde fremkaldt hans Udtalelse) haaber jeg at Læserne vil gjenfinde de Egenskaber hos ham som de har paaskjönnet i de Afhandlinger han selv har udgivet.

1. Det meget behandlede Sted af Iliaden *B* 291 (en hel Del Forklaringer vil man finde sammenstillede af Cand. Goldschmidt i det filologisk-historiske Samfunds Aarsberetning for 1876—1878 S. 44) opfattede Christensen Schmidt væsentlig paa samme Maade som Lehrs, mens jeg var mere tilböjelig til at slutte mig til Nägelsbachs Forklaring. Hans Udtalelse herom lød saaledes:

«Den af mig hævdede Opfattelse af *B* 291 *ἦ μὴν καὶ πόνος ἐστὶν ἀνιηθέντα νέεσθαι* er jo ingenlunde ny; den er gjort gjældende af Lehrs Aristarch. p. 88 (i 2. og 3. Udg. p. 74) og findes, som der bemærket, allerede i Scholierne B L V (*πολὺς μὲν οὖν ἐστιν ὁ πόνος, ὥστε λοιπὸν ἀκηδιάσαντά τινα νεῖσθαι,* hvor jeg dog ikke kan være enig med Lehrs i hans Forklaring af *λοιπόν* «sc. *ἐστί*»; det staaer vist ligesom saa ofte hos Sildigere = *ἤδη*). Med *ἦ μὴν καί* her sammenligner Lehrs slaaende *I* 57 *ἦ μὴν καὶ νέος ἐσσί* og med *ἀνιηθέντα* *γ* 117 *πρίν κεν ἀνιηθεὶς σὴν πατρίδα γαῖαν ἵκοιο*; ogsaa *νέεσθαι* staaer ganske paa samme Maade V. 298 *δηρόν τε μένειν κενεόν τε νέεσθαι,* saa jeg ikke kan se, hvorledes Nägelsbach

kan indvende mod denne Opfattelse, at *ἀνιηθέντα νέεσθαι* «wird viel zu sehr gepresst» — det Eneste, han har at sige imod den. Hvad man med bedre Ret kunde have Betænkelighed ved, nemlig deels det blotte *πόνος ἐστίν* uden Tilføining af naar, hvor eller for hvem, deels det noget friere Forhold mellem *πόνος* og den consecutive Inf. (med hvilket man dog kan sammenligne Forholdet ved den dog beslægtede Inf. f. Ex. *Λ* 6 *ἡ δ' ἐν μεσσάτῳ ἔσκε γεγωνέμεν ἀμφοτέρωσε* o. a. St.), troer jeg man let kan komme ud over ved følgende Betragtning: der vilde vist ikke kunne være nogen Tvivl om Meningen, hvis der stod *ἦ μὴν καὶ πόνος ἐστίν, ὥστε ἀνιηθέντα νέεσθαι*; men Tilføiningen af *ὥστε* foran Infinitiven er aabenbart et förşt efterhaanden udviklet Betegnelsesmiddel, som hos Homer endnu kun lige er ved at dukke op et Par Gange reent forsøgsviis, saa at det tør antages, at en Forbindelse, der efter senere Sprogbrug er correct med *ὥστε,* i den homeriske Tid maa have kunnet bruges uden *ὥστε* og — om det end er et mindre fuldkomment Udtryk — efter fattig Leilighed ventes forstaaet; man tænke sammenligningsviis f. Ex. paa, at en længere oratio obliqua hos Homer kun kan udtrykkes i direct Form og kun kan forstaaes som indirect af Sammenhængen.» Da jeg havde gjort bl. a. samme Indvending mod denne Forklaring som Goldschmidt, at *velimus* ikke passede og ikke havde noget tilsvarende i den græske Text, fik jeg følgende yderligere Meddelelse:

«Hvis der ikke er Andet i Veien for at De kan gaae ind paa min Mening om *B* 291 end Lehrs's *velimus,* kan jeg endnu ikke opgive Haabet om at vinde Dem. Jeg vil da give Dem det Raad slet ikke at bryde Dem om dette *velimus*; jeg har aldrig tænkt paa, at Lehrs skulde have meent noget videre med det (at Nägelsbach understreger *ut—velimus*, kan Lehrs jo da ikke gjøre for), og at han virkelig heller ikke har meent noget med det, finder jeg bekræftet ved hans (i sig selv maaske ikke saa heldige) Tilføielse: *Usus infinitivi simillimus β* 284 *οὐδέ τι ἴσασιν θάνατον καὶ Κῆρα μέλαιναν ὃς δή σφι σχεδόν ἐστιν, ἐπ' ἤματι πάντας ὀλέσθαι,* hvor han da øiensynlig ikke kan antage, at Meningen er *ut perire velint.* Han har maaskee været uforsigtig i sin Gjengivelse, hvad man jo i tilsyneladende Biting kan være, naar man føler sig sikker

paa det Væsentlige, og hvad jeg f. Ex. ogsaa var, da vi talte om Stedet paa Trappen i collegium Mediceum, og jeg, ikke betænkende, hvad det her gjaldt om, og at esprit d'escalier er lige saa unyttig, naar man gaaer op, som naar man gaaer ned ad Trappen, gjengav *πόνος ἐστίν* ved «vi have Arbeid», hvortil De rettelig bemærkede, at der jo stod *ἀνιηθέντα*. Paa Dansk kan man forresten maaskee komme den græske Sætnings Form noget nærmere end paa Latin: «Rigtignok er her jo Arbeid til at blive kjed og drage hjem», og Andet er jeg overbeviist om at Lehrs heller ikke har meent.»

2. Med Hensyn til det ligeledes forskjelligt forklarede Sted II. *B* 303 fgg. ytrer han følgende: «Nägelsbachs Forklaring, som forresten giver god Mening, har været mig betænkelig paa Grund af det udeladte *ἦν*. Have vi maaskee her et Udtryk, hvor den oprindelige Ellipse var gaaet i Glemme, og er det maaskee analogt med det *νῦν ὅτε*, der møder os Æsch. Sept. 705 *νῦν ὅτε σοι παρέστακεν* og Suppl. 630 *νῦν ὅτε καὶ θεοὶ διογενεῖς κλύοιτ' εὐκταῖα γένει χεούσας*? Sml. hvad jeg har bemærket om *οὐδεὶς ὅστις οὐ* i Nord. Tidskr. for Filologi, N. R. VIII S. 266.»

3. Overfor Atheteser af enkelte Vers eller hele Partier af de homeriske Digte var Christensen Schmidt noget skeptisk. I et af de sidste Breve jeg har fra ham skriver han: «De erindrer Versene Odyss. XIX 109 ff.: *βασιλῆος ἀμύμονος, ὅς τε θεουδὴς | ἀνδράσιν ἐν πολλοῖσι καὶ ἰφθίμοισιν ἀνάσσων | εὐδικίας ἀνέχῃσι, φέρῃσι δὲ γαῖα μέλαινα | πυροὺς καὶ κριθάς, βρίθῃσι δὲ δένδρεα καρπῷ, | τίκτει δ' ἔμπεδα μῆλα, θάλασσα δὲ παρέχει ἰχθῦς | ἐξ εὐηγεσίης, ἀρετῶσι δὲ λαοὶ ὑπ' αὐτοῦ* (hvortil Faesi bemærker: «Die Ausmalung im Ganzen hat in Form und Inhalt etwas Ueberschwengliches. Jedenfalls scheint 113 *τίκτει — ἰχθῦς* eine ungehörige diaskeuastische Ausschmückung») og lignende Udtalelser fra Oldtiden. Her i Danmark have vi en slaaende Parallel dertil fra Kong Hanses Tid; i Anledning af fæle Rygter, der vare udbredte i Sverrig om Tilstanden her i Landet, hvor Bønderne bl. A. sagdes af Mangel paa Heste og Oxer selv med deres Hustruer at maatte drage Harve og Plov, vidne A. 1497 Kjøbstedmend, Bønder og menige Almue paa Fyens Landsthing (Nye danske Magazin V S. 151), «at wy haffue haft god tid her i Riggit, siden hans nade bleff

konning i Danmark, for hans nades regerellse oc rætuishedz skyll po korn, fiskery, olden oc andræ fittally, oc sellis oc vtføris aff thette ene lillæ land fyn aarlig well thu eller thry thusend øxen, thi er vell thegen till ther er oxen i landet igen.» Det er maaskee ogsaa en «diaskeuastische Ausschmückung»?»

4. Jeg havde udtalt min Forundring over at de nyere mig bekjendte Udgivere af Herodot med Undtagelse af Stein i 6te Bog Kap. 95 mod Slutningen interpungere: *πρὸς δὲ καὶ ἡ Νάξος σφέας ἠνάγκαζε, πρότερον οὐκ ἁλοῦσα,* da det jo dog ikke var Naxos selv der tvang Feltherrerne til at lægge Sejladsen mellem Øerne, men den Omstændighed at Naxos ikke var erobret. Jfr. m. H. t. Sprogbrugen (foruden det specielle i Madvigs græske Ordföiningslære § 181 Anm. 7 omtalte Tilfælde) Her. V 35: *Ἐπίεζέ μιν ἡ δαπάνη τῆς στρατιῆς ἀπαιτεομένη,* VIII 60: *Μεγάροισί τε κερδανέομεν περιεοῦσι καὶ Αἰγίνῃ καὶ Σαλαμῖνι,* VIII 144: *Πολλά τε καὶ μεγάλα ἐστὶ τὰ διακωλύοντα ταῦτα μὴ ποιέειν, πρῶτα μὲν καὶ μέγιστα τῶν θεῶν τὰ ἀγάλματα καὶ τὰ οἰκήματα ἐμπεπρησμένα τε καὶ συγκεχωσμένα κτλ.*; af andre Forfattere Ar. *Νεφ.* 1241: *Ζεὺς γελοῖος ὀμνύμενος τοῖς εἰδόσι.* Thuk. I 6: *Σημεῖόν ἐστι ταῦτα τῆς Ἑλλάδος ἔτι οὕτω νεμόμενα τῶν ποτε καὶ ἐς πάντας ὁμοίων διαιτημάτων,* II 65, 7 (hvor Professor Gertz gjengiver *ἃ κατορθούμενα μὲν* ... *σφαλέντα δέ*: Foretagender, hvis heldige Forløb . . . deres Mislykken), III 20: *Τῷ σίτῳ ἐπιλείποντι ἐπιέζοντο,* IV 29: *Ῥώμην ἡ νῆσος ἐμπρησθεῖσα παρέσχεν* (anført hos Krüger[1], Gr. Sprachl. § 56, 10, 2, jfr. hans Reg. til Thuk. under Participium). Xen. Anab. VII 7, 12: *Ἐλύπει αὐτὸν ἡ χώρα πορθουμένη.* Isokr. 14, 49: *Ὁ κοινὸς βίος ἀπολωλὼς ἰδίας τὰς ἐλπίδας ἕκαστον ἡμῶν ἔχειν πεποίηκεν.* Jfr. af senere Forfattere Strab. X 5, 4 p. 486 Cas., og med et Personnavn som Subject Plut. Alkib. 14, 1: *Τὸν Ἀλκιβιάδην ὁ Νικίας οὐχ ἧττον ἠνία θαυμαζόμενος ὑπὸ τῶν πολεμίων ἢ τιμώμενος ὑπὸ τῶν πολιτῶν* (jfr. Crass. 7, 1, Galb. 15, 2)[2], Timol. 25, 4,

[1] [IV 47, 2 lod selv Krüger Kommaet blive staaende foran *κατάδηλοι ὄντες.* *Red.*]

[2] Jfr. ved et intransitivt Verbum Crass. 4, 3: *Ὁ Οὐίβιος ἥσθη σωζομένῳ (Κράσσῳ),* 7, 5, Arat. 25, 1, saaledes allerede hos ældre Forfattere, se Plat. Apol. 33 C: *Χαίρουσιν ἐξεταζομένοις τοῖς οἰομένοις μὲν εἶναι σοφοῖς,*

Eumen. 17, 4: *Κἀκεῖ κτεινόμενος ὑμέτερον ἔργον εἰμί* (Drabet paa mig er Eders Værk, ogsaa naar det udøves histovre), Crass. 26, 6, hvor Ordene *ὧν οὐδεὶς προηττηθείς* næppe lade sig gjengive paa Dansk uden en længere Omskrivning. Svaret paa mine Bemærkninger herom lød saaledes:

«Deres Opfattelse af Her. VI 95 extr. deler jeg fuldstændigt; men jeg kan egentlig heller ikke tro, at det Komma hos Bekker, Krüger, Abicht, som De anker over, er Tegn paa en anden Opfattelse. Jeg vilde heller ikke sætte det, men man maa vel her lade subjectiv Tilbøielighed have et vist Spillerum, saa meget mere som jeg troer, det kan paavises, at Grækerne — om de end stundom tydeligt kunne sees i denne Udtryksmaade at have forbundet Nominet og Participiet til een samlet Forestilling (Steder som Arist. Vesp. 47: *Οὔκουν ἐκεῖν' ἀλλόκοτον, ὁ Θέωρος κόραξ γιγνόμενος* eller Eur. fr. 244: *Φέρει δὲ καὶ τοῦτ' οὐχὶ μικρόν, εὐγενὴς ἀνὴρ στρατηγῶν εὐκλεᾶ τ' ἔχων φάτιν* ville i saa Henseende ret være Vand paa Deres Mølle) — dog ogsaa i stor Udstrækning have fastholdt den for Udtryksmaaden til Grund liggende Forestillingsform, som netop er Forestillingen ikke om den abstracte Handlen eller Liden (det, at Personen eller Tingen gjør eller lider Noget), men om den concrete Person eller Ting *i* den med Participiet betegnede Virksomhed, Situation, Tilstand o. s. v., altsaa den samme, der ligger til Grund for den almindelige Brug af Partc. som Omstændighedsbetegnelse. De vil maaske tillade mig — De veed jo, Participier have engang hørt til mine specielle Kjæpheste, og on revient toujours etc. — at føre Dem lidt udenfor den egentlig typiske Form for denne Udtryksmaade, som De udelukkende har holdt Dem til; De vil da maaskee, hvis De da ikke taber Taalmodigheden underveis, komme til at see med lidt mildere Øine paa hiint Komma. Altsaa:

1) Ligesom Præpositioner i den M. g. O. § 181 Anm. 7 omtalte Forbindelse kunne have ogsaa pronominal Styrelse (Her. I 9, 2: *μετὰ ἐμὲ ἐσελθόντα.* IV 44, VI 98, 1), saaledes

---

οὖσι δ' οὔ. Dem. 18, 18: *Οὕτω διέκεισθε, ὥστε . . . Θηβαίοις ὁτιοῦν ἂν ἐφησθῆναι παθοῦσι,* for ikke at tale om den digteriske Construction: *χαίρειν τινὰ ποιοῦντά τι,* se Krüger, Gr. Sprachl. Dial. § 56, 6, 4.

forekommer ogsaa ellers i denne Udtryksmaade stundom et Pronomen istf. et Nomen; s. Il. *Ψ* 223: *ὅς τε θανὼν δειλοὺς ἀκάχησε τοκῆας*, Eur. Hel. 100—cf. 94—. Dette Pronomen er undertiden ikke udsat, men ligger i Verbalformen, s. Il. *P* 564: *με θανὼν ἐσεμάσσατο θυμόν* og i 1ste Person Soph. Phil. 76. Eur. Her. 444. Det er Digtersteder, men netop der fremtræder Forestillingsformen i sin oprindelige Form uden Abstraction.

2) I Analogi med de præpositionale Tidsbestemmelser af denne Art — hvortil man vel ogsaa maa regne *πέρα μεσούσης τῆς ἡμέρας* Xen. Anab. VI 5, 7 — siger Herodot i en Stedsbestemmelse II 34 *ἡ Σινώπη τῷ Ἴστρῳ ἐκδιδόντι ἐς θάλασσαν ἀντίον κέεται* (sml. Madv. § 38 c), hvor der da aldeles ikke kan være tænkt paa den abstracte Handling.

3) Stundom er det temmelig ligegyldigt, om man opfatter Forbindelsen af Nomen (Pronomen) og Participium paa denne Maade eller ligefrem efter M. g. O. § 174 b. S. Plat. Gorg. 447 A («det er Ch. Skyld i, fordi han» el. «det kommer af, at Ch.»). Her. VIII 90 extr. («Ar. ved sin Nærværelse» el. «Ar.s Nærværelse»). Xen. An. III 5, 9 (at Dyrene — eller deres Huder — lette Overgangen, er ogsaa paa Dansk kun façon de parler; det, der letter Overgangen, er deres Præparation til *ἀσκοί*). Xen. Mem. II 2, 8 (*δυσκολαίνων* kan Barnet nok tænkes selvvirksomt, men ved *κάμνων* ikke).

4) Stundom er Participiet egentlig temmelig overflødigt, idet det kun betegner Tingens Indtræden i Realitetens Verden. S. Her. VII 144, 2 *οὗτος ὁ πόλεμος συστὰς ἔσωσε τὴν Ἑλλάδα,* VI 77, 2 *(συνελθόντα),* VIII 90, 2 *(γενόμενα).*

5) Stundom er Participiet underforstaaet. S. Il. *Π* 822: *πεσών* (Subjectet igjen et ikke udsat Pronomen). Eur. fr. 362, 20 f. (ɔ: Lyc. in Leocr. 100) *πταισάσης*. Ogsaa i Oraklet Her. VII 148 *κάρη δὲ τὸ σῶμα σαώσει* maa der tænkes *σαωθέν* eller noget lignende til.

6) Hvor Subjectet er en ubestemt Person, kan der istf. Partc. sættes en Relativsætning (Her. III 142, 2 *ἄλλος ὅστις τοιαῦτα ποιέει* sideordnet med *Πολυκράτης δεσπόζων* — sml. forresten det under 3 Omtalte —), eller Participiet kan selv substantiveres; s. Plat. Lach. 188 E *ὁ τἀναντία τούτου πράττων* (sml. D extr. og *ὅταν* i C — og forresten atter som

oftere 3). Lys. 12, 56 *οἱ τεθνεῶτες, οἱ μέλλοντες ἀποθανεῖσθαι, οἱ — δυνάμενοι καὶ — πλουτοῦντες* (ɔ: at Nogle osv.). Xen. Oec. 6, 11 *τὰ αἴτια τῶν ... γεωργούντων κτλ.* (ɔ: til at Nogle o. s. v.); sml. ib. 3, 11 *γυναικός, εἰ —.*

7) Ligesom et substantiveret Participium har jeg paa et enkelt Sted hos Herodot (VII 169) fundet et Participium som Attribut, ikke som Appositum: *τὴν ... ἁρπαχθεῖσαν ... γυναῖκα* sideordnet med det abstracte *τὸν ... θάνατον* (som forresten ogsaa har et attributivt Partc. hos sig); sml. Krügers Bemærkning til Stedet. [Jfr. VI 101. O. S.] (Et Par Steder hos Herodot staaer der ogsaa attr. Partc. i en præpositional Tidsbestemmelse [sml. «efter fuldendt Arbeide» o. l.], nemlig IV 134, 1 *μετὰ τὰ δῶρα τὰ ἐλθόντα.* VII 147, 1 *πρὸ τοῦ στόλου τοῦ γινομένου.*) Hermed kan sammenholdes Eur. Alc. 383 *ἀρκοῦμεν ἡμεῖς οἱ προθνήσκοντες σέθεν* (efter M. g. O. § 177 b Anm. 4 undtagen Artikelen).

8) En enkelt Gang findes sideordnet med et appositivt Participium ved bestemt Subject en Sætning m. *εἰ*: Dem. 8, 55. Med denne Betingelsessætning kan sammenholdes den, der staaer Il. *Π* 498 ff. (Sarpedon selv bliver ikke Glaukos *κατηφείη καὶ ὄνειδος,* men det, at S.s Lig bliver spolieret af Fjenderne.) — Ligesaa minder Eur. Hel. 350 f. *θανόντος ... βάξις ... ἀνδρός* («om Mandens Død») mig om Thuc. I 61, 1 *ἡ ἀγγελία τῶν πόλεων, ὅτι ἀφεστᾶσιν.*

9) Endelig forekommer i Sideordning med et Nomen + Partic. et Nomen alene (m. underforstaaet Partic. (sml. 5)): a (Participiet attributivt; sml. 7), Eur. El. 242 *δάκνει δ' ἀδελφὸς ὅ τε θανὼν ἴσως πατήρ (ἀδελφός* nml. *φεύγων).* b (Participiet appositivt), Thuc. I 61, 2 *ὡς αὐτοὺς κατήπειγεν ἡ Ποτίδαια* (sc. *ἀφεστῶσα) καὶ ὁ Ἀριστεὺς παρεληλυθώς.*

See Alt dette kan De nu — om ikke strax, saa efterhaanden ved Leilighed — til Straf more Dem lidt med. Ellers kunde her En sige:

O, hvilken stor Allarm kand giøres for en Streg!

og jeg vil tilføie:

Og hvo den først har sat, det veed ei De, ei jeg.

Bekker og de Andre (ogsaa Dietsch) have formodentlig simpelthen taget (eller ladet deres Sættere tage) den i Arv

fra tidligere Udgaver; den findes ogsaa i Textudgaverne baade af Stallbaum og af Reiz & Schäfer.»

5. Om Meningen af *οὐ βουλόμενοι* i følgende Sætning af de thessaliske Afsendinges Tale Herod. VII 172: *Βοηθέειν οὐ βουλόμενοι ἀναγκαίην ἡμῖν οὐδεμίαν οἷοί τέ ἐστε προφέρειν* kan der ikke være Tvivl, men *οὐ* ved et Participium der indeholder en Betingelse var mig paafaldende; da jeg havde udtalt det, fik jeg følgende Svar: «Vi maae vel nöies med vor Viden om, at man i en fuldstændigt udtrykt Betingelsessætning kan finde *οὐ*. Til yderligere Trøst kunde vi maaskee kaste et Blik tilbage til de homeriske Digte, hvor vi finde (Odyss. *κ* 573 f.) *τίς ἂν θεὸν οὐκ ἐθέλοντα ὀφθαλμοῖσιν ἴδοιτ' ἢ ἔνθ' ἢ ἔνθα κιόντα;* Bedre Raad veed jeg i alt Fald for Öieblikket ikke.»[1]

6. Med Hensyn til Herod. VII 223 havde jeg dels billiget Dr. Pingels Forslag: at henføre Ordene *τότε δὲ συμμίσγοντες ἔξω τῶν στεινῶν* til det Foregaaende, begynde en ny Sætning ved *ἔπιπτον* og efter dette indskyde *τε*, dels udtalt en Formodning om at Ordene *ἀνὰ τὰς προτέρας ἡμέρας* enten skulde flyttes hen foran *ἐφυλάσσετο* eller uden at flyttes dog forstaas som hørende ogsaa dertil, en Ordstilling hvorpaa jeg ganske vist ikke kjendte Exempler fra græsk Litteratur, men som ikke er sjelden paa Latin (se nedenfor S. 102 f.); for Kortheds Skyld havde jeg kaldt den Gertz's Ordstilling. Christensen Schmidts Opfattelse af hele dette Sted vil man finde i følgende Udtalelse:

«I Her. VII 223 er Anakoluthien *συμμίσγοντες . . . ἔπιπτον πολλοὶ τῶν βαρβάρων . . . . καὶ Λεωνίδης τε πίπτει κτἑ.* (224) ganske vist stærk; men er den egentlig — bortseet fra Længden og den manglende Conjunction i 1ste Led — saa synderlig meget stærkere end den Xen. An. I 8, 27? *συμμίσγοντες* kan jo godt forstaaes om begge Parterne. Det har Herodot ganske vist ikke tænkt sig at det skulde, da han skrev selve Ordet

---

[1] Senere har jeg optegnet følgende Exempler paa et saadant *οὐ:* Eur. Androm. 382—383: *Ἢν θάνῃς σύ, παῖς ὅδ' ἐκφεύγει μόρον, σοῦ δ' οὐ θελούσης κατθανεῖν, τόνδε κτενῶ.* Thuk. IV 22: *οὐ τυχόντες* (mon for at undgaa *μή—μή*? skjönt Thukydid ikke har skyet dette II 13, 1, hvor *οὐ* vilde været almindeligere). Dem. 15, 25: *Ἔστ' ἄτοπον περὶ τῶν δικαίων ὑμᾶς διδάσκειν αὐτὸν οὐ δίκαια ποιοῦντα.*

ned; men det er jo netop denne Tankens successive — og undertiden som her virkelig zigzagsive — Udformning under selve Nedskrivningen, som constituerer Anakoluthien; mig synes det netop at være det Interessante ved Anakoluthier at kunne forfølge disse den Skrivendes Tankebevægelser og -svingninger, hvor vi kunne. — Den Forskydning af en for 2 Led fælleds Sætningsdel, som De — ved samme Capitel i Herodot — betegner som Gertz's Ordstilling, har jeg ganske vist optegnet nogle Exempler paa, men udelukkende af græsk Poesi. Her ere de. 1 (Subjectet): Pind. Pyth. 4, 36. Eur. fr. 625 N. (her tillige *ἐν* sat i 2det Led efter Madv. gr. Ordf. § 80 d Anm.*). 2 (Objectet): Pind. fr. 18 v. 3 (Stob. flor. 109, 1). Eur. Tr. 1209 f. Apoll. Rh. II 432 el. 434 (hvor dog *τάσδε* strengt taget ikke behøves i 1ste Led). 3 (Hensynsobj.): Apoll. Rh. IV 701 el. 699. 4 (Verbet): Pind. Ol. 6, 42. Soph. El. 105. Paa anden Maade (indskudt ikke i 2det Led, men i 1ste Led af en inddelende Apposition) Eur. Suppl. 1157 f. (med Anakoluthi) og vel ogsaa Phoen. 1259 f. — hvis jeg har opfattet Stedet rigtigt —. 5 (Bibestemmelse ved Subjectet): Eur. Med. 1366. 6 (Bibestemmelse ved Objectet): Apoll. Rh. IV 576 el. 574 f. 6 (Bibestemmelse ved Verbet): Eur. Iph. Aul. 920 f. Hesiod. Scut. 149 (en ved Tmesis fra Verbet skilt Præposition). Af Prosaister har jeg Intet noteret af den Slags undtagen Lys. 19, 46 *Στεφάνῳ δὲ τῷ Θάλλου ἐλέγετο εἶναι πλέον ἢ πεντήκοντα ταλάντων, ἀποθανόντος δ' ἡ οὐσία ἐφάνη περὶ ἕνδεκα τάλαντα,* hvor dog, som De seer, Subjectsforskydningen kun hviler paa en meget usikker Grundvold og er fjernet af Cobet og Francken ved at rette *ταλάντων* til *τάλαντα* (optaget af Frohberger). — [Jfr. dog Polyb. IV 3, 1: *οὐδὲν οἰκεῖον, πάντα δ' ἡγούμενοι πολέμια.* O. S.] Jeg kan derfor paa ingen Maade antage, at der er Mulighed for noget Saadant hos Herodot. Men er det ikke muligt at slippe uden det? Kan ikke Meningen være: «Thi Muren var (fremdeles, ligesom fra først af) det, de bevogtede (var Gjenstand for deres Bevogtning, altsaa deres *τάξις,* som de skulde holde eller døe), men medens de i de foregaaende Dage (da de endnu kunde vente kun at blive angrebne forfra) havde holdt sig i Snevringen (hvor de havde meest Udsigt til at benytte deres ringe Antal med Held), gave de sig nu (da de vidste,

at de vare omgaaede, og altsaa kun havde det andet spartanske Alternativ tilbage, at døe med Ære) i Kamp udenfor Snevringen (for, inden de faldt, at gjøre Fjenden saa stor Skade som muligt)? Saaledes har jeg hidtil hjulpet mig; dog deciderer jeg Intet herudi, men underkaster Alt min Herres Betænkende.»

7. En græsk Partikel der adskillige Steder har voldt mig og vist ikke mig alene Vanskelighed er *καί*. Om dens Betydning et Par Steder hos Herodot havde jeg raadført mig med Christensen Schmidt; han svarede mig med følgende Udvikling. «*Καί* Herod. VIII 4 betyder efter min Forstand *ogsaa* og fremhæver Identiteten af Subjectet for *ἀπικόμενοι* (der henviser til det allerede Fortalte) paa den ene og Subjectet for *εἶδον* og *καταρρωδήσαντες — ἐβουλεύοντο* paa den anden Side; paa Dansk kunde det nærmest gjengives ved disse samme Hellener, som osv. Denne Fremhævelse af Identiteten er her ganske vist temmelig ligegyldig, men hvor mangt et samme N. N. paa Dansk er ikke mildest talt ligesaa ligegyldigt?[1]

Mere maa jeg sige om *καί* Herod. VII 181 Begynd. Det betyder vistnok for græsk Opfattelse ligeledes *ogsaa* (Sætningerne kunde have været formede ad hunc modum: *τὰς μὲν δὴ δύο τῶν νεῶν αὐτοῖσι ἀνδράσι εἷλον οἱ βάρβαροι, τὴν μὲν αὐτίκα ἐπισπόμενοι, τὴν δὲ καὶ θόρυβόν τινα παρασχοῦσαν*).

[1] Uden Tvivl er denne Forklaring at foretrække for den af Schweighäuser (quem honoris causa nomino) opstillede, som Baehr og Abicht følge, at her skulde sigtes til det der fortælles VII 207: *οἱ ἐν Θερμοπύλῃσι Ἕλληνες . . . ἐβουλεύοντο περὶ ἀπαλλαγῆς*; var dette Meningen, maatte der staa *καὶ οὗτοι οἱ κτλ.* Dr. Hude oversætter *καί* ved virkelig; jeg antager at hans Mening er, at de her omtalte Hellenere ikke blot havde faaet Ordre til at begive sig til Artemision, men ogsaa virkelig vare naaede derhen; saaledes staar *καί* jo ikke sjeldent om Noget der stemmer med en Forventning eller Beslutning, hos Herodot f. E. I 22. 73. 79. VII 128. Paa lignende Maade staar *καί* flere Steder foran et Participium hos Polybios, se I 63, 1: *Ὁ δῆμος ἐξαπέστειλεν ἄνδρας δέκα τοὺς ἐπισκεψομένους ὑπὲρ τῶν πραγμάτων· οἳ καὶ παραγενόμενοι τῶν μὲν ὅλων οὐδὲν ἔτι μετέθηκαν κτλ.*, II 12, 4, X 28, 6, XIII 1, 3: *Εἵλοντο νομογράφους Δορίμαχον καὶ Σκόπαν . . . οἳ καὶ παραλαβόντες τὴν ἐξουσίαν ταύτην ἔγραψαν νόμους*, XIV 2, 11, XVIII 19, 10, XX 10, 2, XXI 24, 17 (Tallene efter Hultschs Udgave); det kan vel bedst gjengives da ogsaa, en Oversættelse der ogsaa vilde passe allerede Iliad. XVI 148.

Men jeg troer at have lagt Mærke til, at hvor der er Tale om to Ting, som begge finde (have fundet, ville finde) Sted, kan det græske *καί* fungere for vor Opfattelse næsten adversativt, d. v. s. Modsætningsforholdet kan for os træde saa stærkt i Forgrunden, at vi have ondt ved at gjengive det anderledes end ved *derimod.*[1] S. f. Ex. Xen. Cyr. VI 1, 49: *καὶ νῦν μέν σε ἀφίημι, ἔφη, σὺν τῇ γυναικὶ δειπνεῖν· αὖθις δὲ καὶ παρ' ἐμοὶ δεήσει σε σκηνοῦν σὺν τοῖς σοῖς καὶ ἐμοῖς φίλοις.* Æschyl. Pers. 295 ff. *λέξον ....., τίς οὐ τέθνηκε, τίνα δὲ καὶ πενθήσομεν τῶν ἀρχελείων κτέ.* eller Agam. 846 ff.: *καὶ τὸ μὲν καλῶς ἔχον ὅπως χρονίζον εὖ μενεῖ βουλευτέον· ὅτῳ δὲ καὶ δεῖ φαρμάκων παιωνίων, ἤτοι κέαντες ἢ τεμόντες εὐφρόνως πειρασόμεσθα πῆμ' ἀποστρέψαι νόσου.* — I Lukians *Νεκυομ.* c. 13 (*τῷ δὲ Μίνωϊ μία τις καὶ πρὸς χάριν ἐδικάσθη*) har jeg paa lignende Maade ondt ved at udtrykke *καί* anderledes end ved *dog*; men dette Sted hører til en egen Gruppe, nemlig dem, hvor der til et almindeligt Udsagn føies en Undtagelse; s. f. Ex. Herod. V 98: *ταῦτα δὲ ἀκούσαντες οἱ Παίονες .... ἀπεδίδρησκον ἐπὶ θάλασσαν · οἱ δέ τινες αὐτῶν καὶ κατέμειναν ἀρρωδήσαντες αὐτοῦ,* eller Xen. Anab. I 8, 20: *οἱ δ' ἐπεὶ προΐδοιεν, διΐσταντο· ἔστι δ' ὅστις καὶ κατελήφθη ὥσπερ ἐν ἱπποδρόμῳ ἐκπλαγείς.* Og hermed staae vi da ved Overgangen til saadanne Steder som Thuc. I 97, 2. II, 51, 1. Herod. [II 65. O. S.] V 101. Xen. Hell. III 2, 17. V 2, 2 (med Undtagelsen i en Relativsætning — thi *ἔστι δ' ὅστις κατελήφθη* regne vi vel for en Hovedsætning —).[2] Somme Steder (hvor Modsætningen er indeholdt i en Betingelsessætning) kan jeg bedst flytte *καί* over i Hovedsætningen, som

[1] [Smlgn. Her. VIII 115: *τοὺς δὲ καὶ νοσέοντας αὐτῶν* og Thuk. VI 46, 2: *τοῖν δὲ ἑτέροιν καὶ ἀλογώτερα.* *Red.*]

[2] Denne Brug af *καί* er omtalt af Krüger t. Thuk. I 15 o. fl. St. Mod at opfatte *ἔστι δ' ὅστις κατελήφθη* som en Hovedsætning kan det tale, men taler ikke nødvendigt, at man ikke blot finder *εἰσὶ δ' οἳ καί* men ogsaa *εἰσὶ δὲ καὶ οἵ*; se Krüger t. Thuk. II 49, 5. Beslægtet med denne Brug synes den at være hvor *καί* i en Relativsætning betegner en Begrænsning (*ὅς καί = qui quidem*), der findes f. E. Her. II, 85 (hvor Abicht har omtalt den), III 98, VI 10, Thuk. I 15 (*ὅθεν τις κἂν δύναμις περιεγένετο*, hvor Classen har anført flere Exempler, ogsaa af andre Forfattere; se endvidere Rehdantz's Index til hans Udgave af Demosthenes's philippiske Taler u. *καί*).

Herod. VIII 100: *εἰ μέν νυν δοκέει, αὐτίκα πειρώμεθα τῆς Πελοποννήσου· εἰ δὲ καὶ δοκέει ἐπισχεῖν, παρέχει ποιέειν ταῦτα* («saa kan vi ogsaa gjøre det»), sml. Plat. Gorg. 458 B: *εἰ μὲν οὖν καὶ σὺ φῄς τοιοῦτος εἶναι, διαλεγώμεθα· εἰ δὲ καὶ δοκεῖ χρῆναι ἐᾶν, ἐῶμεν ἤδη χαίρειν καὶ διαλύωμεν τὸν λόγον.* Hermed vil da ogsaa jeg — skjøndt jeg veed, at *καὶ σὺ φῄς τοιοῦτος εἶναι — διαλύειν τὸν λόγον.*»

8. I Nord. Tidskr. for Filol. og Pædag., N. R. II S. 135 udtaler Christensen Schmidt sig med Hensyn til de meget forskjelligt forklarede Ord i Xen. *Ἀπομν.* III 6, 4: *ὡς ἂν τότε σκοπῶν* for Oversættelsen: «saasom han først dengang overveiede». Herimod indvendte jeg (idet jeg indrømmede, at denne Opfattelse var at foretrække for alle de andre fremsatte), at *τότε* neppe i og for sig kunde betyde: först dengang; jeg var derfor tilbøjelig til med Hartman (Anal. Xenoph. p. 141) at skrive: *ὡς πρῶτον τότε σκοπῶν.* Til Forsvar for sin Opfattelse skrev han saa: «Jeg finder ikke Spor af Grund til at tvivle om Læsemaaden; at *τότε* alene kan indeholde *tum demum*, maa vist betragtes som ganske sikkert, se Mem. III 6, 11, Anab. VII 7, 14, og sml. *νῦν δή* Il. *Ω* 641. Det vil heller ikke være skjult for Dem, at ogsaa i Tallets og Maalets Sphære det tilsvarende — Begrænsningen urgerende — *μόνον* jævnlig mangler paa Græsk, hvor der paa Dansk kræves kun; se f. Ex. *ἕν* Eur. Hel. 772 *(ἓν δ' εἰπὲ πάντα παραλιπών)* og Krüger og Rehdantz t. Xen. Anab. I 3, 15 (14).» Herimod bemærkede jeg, at paa de to Steder af Xenophon Sætningen med *ὅταν*, i Iliaden Sætningen med *πάρος* gjorde den prægnante Betydning af *τότε* forstaaelig, mens der i *Ἀπομν.* III 6, 4 ikke fandtes noget saadant Modsætningsled; hvad jeg svarede med Hensyn til Underforstaaelsen af *μόνον* de andre Steder, vil ses af følgende Replik. «At jeg ikke har kunnet overbevise Dem med Hensyn til *τότε* Xen. Mem. III 6, 4, kan jeg beklage, men indtil videre neppe ændre. Thi følgende Bemærkning vil vel ikke være tilstrækkelig: De siger, at «Ord, der i sig selv blot pege hen paa en vis Størrelse, baade kunne bruges for at betegne det Smaa og det Store». Saaledes siger jeg, at Ord, der i sig selv blot pege hen paa en vis Tid, baade kunne bruges for at betegne en tidlig og en sildig Tid. Et *τότε δέ* kan f. Ex. bruges i Modsætning baade

til *ἀλλὰ ταῦτα μὲν ὕστερον ἐγένετο* og til *ἀλλὰ ταῦτα μὲν πρότερον ἐγένετο* (s. Her. VI 72—73 og VI 40—41 — hvor forresten Krüger ret tankeløst forklarer *τούτων* i det Foregaaende ved «nach diesen Ereignissen» istf. «vor d. E.»). Ord, der i sig selv betegne det Smaa, tør jeg selvfølgelig ikke mere komme med. Det gjør nu *ἐπάλξιες* Il. *M* 424 i sig selv ikke; men De vil sige, at «hele det Foregaaende letter Forstaaelsen». Ja, det er netop det, jeg synes, det ogsaa gjør i Stedet hos Xenophon — og jeg har sagt Noget derom paa sit Sted —; men Sligt sees maaskee enten reent umiddelbart intuitivt eller ogsaa slet ikke. Skulde jeg finde Noget, som jeg antager for skikket til at aabne Deres Øine, kan jeg jo meddele det ved Leilighed.

P. S. Selvfølgeligt mener jeg ikke, at *τότε* Xen. Mem. III 6, 4 betyder *tum demum*, ja ikke engang, at dette er indeholdt deri meer end det ogsaa paa Dansk kan ligge i et betonet nu. Det vil vel her være tilstrækkeligt at oversætte «thi nu tænkte han over (paa)» eller (efter Meningen) «saa det var klart, at nu tænkte han over (paa)» (medens han før ikke havde bekymret sig derom).»

Hertil föjede han endnu kort Tid efter følgende Slutningsbemærkninger: «Et *τότε* = *tum demum* (med efterfølgende Tidsbisætning) har jeg senere lagt Mærke til ogsaa Herod. IX 51, 2. — Med *ἐπάλξιες M* 424 kan sammenlignes P. Claussön, Norske Kongers Chronica S. 703: oc wore de saa nær kommen, at Gaarden var imellem dem. — En Udeladelse af kun ved Angivelse ikke af Tal, Störrelse, Maal o. l., men af Maade og Middel have vi Herod. IX 21: *ἀλλὰ καὶ ἐς τόδε λιπαρίῃ τε καὶ ἀρετῇ ἀντέχομεν καίπερ πιεζεύμενοι* (Krüger: «nur durch Ausdauer»).»

9. Et Par Bemærkninger, fremkaldte (tildels) ved Madvigs Adversaria Critica.

a. «Kan den haandskriftlige Læsemaade *εἰ παραιτησαίμεθα* Eur. Herc. fur. 302 (s. Madv. Adv. I p. 346) hævdes ved Hjælp af følgende Steder af Herodot: V 30: *Ἐδέοντο τοῦ Ἀρισταγόρεω, εἴ κως αὐτοῖσι παράσχοι δύναμίν τινα καὶ κατέλθοιεν ἐς τὴν ἑαυτῶν.* VI 52: *βουλομένην εἴ κως ἀμφότεροι γενοίατο βασιλέες.* VI 101: *Εἴ κως διαφυλάξαιεν τὰ τείχεα, τούτου σφι ἔμελε πέρι.* VII 145: *φρονήσαντες εἴ κως ἕν γένοιτο τὸ*

ʽΕλληνικόν. (Sml. Madv. gr. Ordf. § 199 b extr. og § 134 a extr.)? NB. Afhængig Spörgesætning ved *δέομαι* (paa Dansk: jeg bad ham, om han [ikke] vilde osv.) og *βούλομαι.* (Herom tvivler Krüger. Sml. dog Eur. El. 397, hvilket Sted imidlertid paa Grund af Bisætningens Form *(ἦγεν)* synes at kræve Opfattelse af Bisætningen som Betingelsessætning, altsaa *ἐβουλόμην ἄν = βουλομένῳ ἄν ἦν μοι,* sml. Steder som Od. III 227 ff.).»[1]

b. «Jeg læste i Eftermiddags (d. 31. Oct. 1879) Platons Charmides. Faldt det mig da ind, om ikke p. 176 B, som der har været prøvet forskjellige Remedier paa, ogsaa af Madvig i Adv. Crit., maaskee allerlettest lod sig curere ved en lille Omstilling, saa at man læste: *Εἶεν· ἀλλ', ἔφη ὁ Κριτίας, ὦ Χαρμίδη, ἔμοιγ' ἔσται τοῦτο τεκμήριον ὅτι σωφρονεῖς, ἢν δρᾷς τοῦτο, ἐπᾴδειν παρέχῃς Σωκράτει καὶ μὴ ἀπολίπῃ τούτου μήτε μέγα μήτε σμικρόν.»*

c. «Har De med Madvig (Adv. Crit. I p. 493) fundet noget Stødende i Diodor. XIII 21: *Ἀγαθὸν γάρ ἐστι τὸ θεῖον τοὺς ἀδίκου πολέμου καταρχομένους καὶ τὴν αὐτῶν ὑπεροχὴν οὐκ ἐνεγκόντας ἀνθρωπίνως ἀνελπίστοις περιβαλεῖν συμφοραῖς?* Jeg ikke; sml. XV 33: *Ἀγαθὴ γὰρ ἡ τύχη τοὺς μέγα φρονοῦντας παραδόξως σφῆλαι καὶ διδάξαι μηδὲν ἄγαν κατελπίζειν.* XXXI fr. 19 Bekker: *Ἀγαθὴ γὰρ ἡ τύχη τὰ βεβηκέναι δοκοῦντα ἀσφαλῶς ἀναστρέψαι κτἑ.»* [Exempler paa denne Brug af *ἀγαθός* med Infinitiv hos ældre Forfattere se hos Pape; til hans Exempler kan föjes Plat. Prot. 356 B, Gorg. 527 D, Dem. 8, 27. O. S.] [Lidt anderledes Her. III 80: *διαβολὰς ἄριστος ἐνδέκεσθαι. Red.*]

Tillæg.

Den S. 96 omtalte ejendommelige Ordstilling, hvorved en til to eller flere parallele Led hørende Bestemmelse, istedetfor

[1] Ovenstaaende er skrevet 1875; med Hensyn til Spörgsmaalet om Optativernes Tidsbetydning jfr. den ti Aar senere i Nord. Tidskr. for Filologi, N. R. 7 S. 83 fgg. offentliggjorte Afhandling om Aorists Tidsbetydning i conjunctiviske Bisætninger. Til de af Herodot anførte Steder kan föjes VIII 6 og IX 14, hvad enten her *θέλων* er ægte eller ikke. Med *ἐδέοντο εἰ . . . . παράσχοι* jfr. Od. VI 144 (hvis Verset er ægte): *λίσσοιτ' εἰ δείξειε πόλιν καὶ εἵματα δοίη.*

enten at sættes i det förste og derfra underforstaas i det eller de følgende eller at sættes sidst i det sidste (f. E. enten *Marius Arpini natus et altus erat* eller *Marius natus et altus erat Arpini*), indskydes i det sidste (*Marius natus et Arpini altus erat*), havde jeg kaldt Gertz's, fordi han havde omtalt den og anført ikke faa Exempler dels i sine «Studia Critica in L. Annaei Senecae dialogos» p. 30—31, dels senere i Udgaven af Dialogerne p. 113. Den var forøvrigt tidligere behandlet med Hensyn til Sallust af Dietsch ved Catil. 30, 6, for Tacitus's Vedkommende af Nipperdey ved Ann. I 35; han bemærker, at den er hyppigst hos Digterne, men dog ogsaa findes hos Cicero (se f. E., for at tage et ganske kort Sted, ad Q. Fr. II 15 [16], 5: *Hac de re φιλαληθῶς et, ut soles, scribe fraterne*); han kunde have tilföjet Cæsar (B. G. VII 71, 9), Livius (f. E. XXIII 42, 5), den yngre Plinius (Ep. VI 6, 6), og formodentlig flere Prosaforfattere. Fællesbestemmelsen kan være et Subject (se f. E. Sall. Cat. 36, 5), Object (Sen. de Benef. 6, 4, 6), Prædicatsord (Liv. XXVI 27, 12 o. XXX 30, 7, her i en absolut Ablativ), en Genitiv (Sen. de Ira III 39, 3)[1], et af en Præposition styret Substantiv (f. E. Cic. de Or. I 39), et Adverbium (Cic. ad Famm. V 8, 5), et Verbum, hvilket uden Tvivl er det hyppigste (Cic. de Off. II 45, de R. P. II 45, Sall. Cat. 30, 6, Liv. XXX 38, 1, o. fl. St.). — Cic. Brut. 197: *Quis erat in populo, qui aut exspectaret aut fieri posse quidquam melius putaret* maa de udhævede Ord (som O. Jahn, neppe med tilstrækkelig Grund, betegnede som uægte), der staa som Subjectsaccusativ, i förste Led underforstaas som Object, hvilket Romerne vel knap mærkede. Cæs. B. G. III 13, 6 maa til *sustineri* underforstaas *non posse* af det følgende *non satis commode posse*; jfr. om lignende Tilfælde Madv. Opusc. [2] p. 628 i Noten.

---

[1] (formodentlig ogsaa en Dativ eller Ablativ; jeg tör, selv for de Forfatteres Vedkommende som jeg har anført, ikke paastaa at have noteret alle Steder).

Lakunerne
i
Ciceros Tale for Milo.

Af

C. Jørgensen.

(Meddelt i det philologisk-historiske Samfund d. 9de Novbr. 1899.)

De Lakuner, hvorom jeg her skal tale, findes i Cap. 12 og 13 af Talen for Milo. Tage vi de almindelige Udgaver, f. Ex. Madvigs 7de Udg., for os, vil man finde Angivelsen af Huller i Texten i Midten af § 33 og i Begyndelsen af § 34. Undersøge vi Haandskrifterne, hvori Talen for Milo findes, saa mangler der i § 33 Lin. 10 ff. det som er trykt efter *deferre posses* til foran *Et adspexit,* omtrent 5 Linier. Og i § 34 mangler hele Begyndelsen ned til foran *P. Clodii praeturam,* omtr. 10 Linier.

Hvorfra har man da det, som nu er tilføjet i Udgaverne?

Først vil vi se paa det sidste Sted, Beg. af § 34. I et Haandskrift af Augustinus, som var kommet til Turin fra det gamle Klosterbibliothek i Bobbio (ved Pavia), opdagede Amedée Peyron, som var Professor i Turin, at der fandtes gammel Skrift under Augustinus's Text, og det viste sig, at disse Palimpsestblade indeholdt nogle Stykker af Taler af Cicero, bl. a. af Talen for Milo. Hans Bog herom udkom 1824 i Stuttgart[1]. Paa et af disse Palimpsestblade findes det Stykke af § 34, som manglede i Haandskrifterne; Bladet begynder med Ordene *fuerit occidi Milonem* og gaar hele Kapitlet ud og en halv Linie ind i § 36, det ender med *Reliquum est, ut iam illum na.* Det nye Stykke, som Palimpsesten bringer, de 10 første Linier af § 34, faar altsaa sin Plads angivet, da det staar i Palimpsesten i Sammenhæng med det følgende af denne Paragraf.

Det derimod, som er tilføjet i § 33 efter *deferre posses* og ned til foran *Et adspexit,* er taget dels af et Citat hos Quinctilian, dels af nogle Scholier til Ciceros Taler, som kaldes Scholia

---

[1] M. Tulli Ciceronis orationum . . . . fragmenta inedita . . . ex membranis palimpsestis ed. Amedeus Peyron. 4to.

Bobiensia, fundne af Angelo Mai i det ambrosianske Bibliothek i Milano og i det vatikanske Bibliothek i Palimpsester, som ogsaa stammede fra Bobbio.

Hos Quinctilian IX 2, 54 staar der en Forklaring af Talefiguren ἀποσιώπησις og anføres som Exempel de Ord, vi læse her: *An huius . . . de nostrum omnium — non audeo totum dicere* (han udelader *Sex.* og skriver *de nostrum enim omnium*).

Og i Scholia Bobiensia staar i en Forklaring til nogle Ord af den tabte Tale *de aere alieno Milonis* følgende Bemærkning: *legis mentio fit in oratione, quae habita est pro Milone atque per * * * de nostrorum omnium — non audeo totum dicere. Videte, quid exitii lex habitura fuerit, cuius periculosa etiam reprehensio est.*

Dette hænger altsaa sammen med Quinctilians Citat, saa at man ved at lægge dem sammen faar det Supplement, som læses i Udgaverne, hvor man har taget *atque per* *** med, hvorom mere senere. Supplementet stemmer efter sit Indhold godt med Texten i det foregaaende. Der tales i Supplementet om en Lov, Sex. Clodius har fundet efter P. Clodius og som Cicero betegner som fordærvelig for Staten, og i det foregaaende taltes netop om Clodius's fordærvelige Love. Men selv efter Tilføjelsen af dette Supplement mangler der noget foran *Et adspexit.*

Ogsaa Sammenstillingen af de to Citater skyldes Peyron og er fremsat i hans nævnte Bog S. 223 ff. Der er saaledes vundet to gode Supplementer til at anbringe i Hullerne i Ciceros Text, og dette har ogsaa været Grundlaget for den senere Textbehandling. Men Dr. *Herm. Gaumitz* har i et Program fra Dresden 1884 søgt at omstøde Peyrons Bevisførelse.

Gaumitz mener, at der slet intet Hul er i § 33 foran *Et adspexit*, og at Peyron derfor har Uret i at anbringe sit Supplement der. Lad os da se, hvad der staar, naar vi tage Supplementet bort. I § 32 begynder Cicero paa en Bevisførelse for at insinuere, at Clodius med sin Rejse har haft til Hensigt at dræbe Milo og at lægge Baghold for denne. For at bevise dette siger Cicero, at det jo var af største Betydning for Clodius at faa Milo af Vejen; thi hvis Milo blev Consul for 52, som han søgte, vilde Clodius, der søgte at blive Prætor samme Aar, faa en hæftig Modstander, medens de to andre Ansøgere om Consulatet var Clodius gunstige og næppe vilde modsætte sig de mange Planer om Statsomvæltning, som Cicero tillægger Clodius. § 33 begynder da saaledes: Er maaske I, Dommere, de eneste, der

ikke véd . . ., hvad det er for Love, han havde i Sinde at paalægge os? Saa kom da frem Sex. Clodius (det var Clodius's Hjælper) med det Skrin med Eders Love, som du har reddet ud af hans Hus under den natlige Revolte (da Clodius's Lig var ført hjem til Rom) for at give det til en Tribun, der kunde virke efter dine Hensigter — «og han saa paa mig med de Øjne, som han den Gang plejede, da han truede alle med alt.»

Heri finder Gaumitz god Sammenhæng. Men det hænger virkelig slet ikke sammen. «Kom frem med det Skrin, siger Cicero, som Du har reddet» — og han saa paa mig med de Øjne. Kan nogen virkelig finde Sammenhæng deri? Gaumitz siger, at man kan bare tænke sig det samme udtrykt i anden Person: *Cur me aspicis?* eller med Harme: *et aspicis me?*, saa forstaar man det godt. Det er vel hans Mening, at *Et adspexit* skal oversættes ved: «Og saa vovede han at se paa mig» eller noget lignende; men det vilde dog komme aldeles uforstaaelig abrupt, naar der ikke tilføjes «da jeg sagde dette». Men da Cicero siger dette lige nu, kunde der aldrig være brugt Perfektum, men kun Præsens (*Aspicis*). *Et adspexit* maa komme i en Sammenhæng, hvor Sex. Clodius har været omtalt i 3dje Person, ikke som her i 2den Person lige foran (*exhibe* — *posses*). Der maa altsaa have staaet noget foran *Et adspexit*, som nu mangler, og Peyron har Ret heri.

Dernæst indvender Gaumitz tre Ting mod Supplementet: 1) *An* passer ikke, 2) P. Clodius skulde være nævnt i Forvejen, for at *ille* kunde forstaas, 3) *huius legis* har ikke noget at vise tilbage paa.

Til det første[1] kan svares følgende. Cicero sagde ovenfor til Dommerne: «Er I de eneste, som ikke véd, hvilke Love han vilde have paabyrdet os?» Han tilføjer: «Lad os da se disse Love, Sex. Clodius (for at I kan blive overbeviste). Mener I maaske (*An*), at Clodius vilde have vovet at tale om denne (følgende) Lov, som Sex. Clodius har i Skrinet, saa længe Milo levede?» Det maatte netop hedde *an.* Saa begynder Cicero at nævne Lovens Genstand — men afbryder sig selv deri.

Til det andet maa siges: *Ille* kan ikke være nogen anden

[1] Gaumitz støtter sig her til F. C. L. Trojel, Bemerkungen zu Ciceros Rede für Milo (Neue Jahrbücher f. Philol. u. Paedag. 71. Bd. 1855. S. 316).

end P. Clodius, der betegnes med dette Pronomen hele Talen igennem.

Til det tredje: *huius legis* er den, Cicero begynder at nævne, men hvori han afbryder sig, for at Dommerne skal faa Indtrykket af, at det var en meget farlig Lov. Cicero siger selv, hvilken Lov han mener, i § 89 (med et overdrevent Udtryk): *servos nostros libertos suos fecisset*, han vilde med en lex nova gjort vore Slaver til sine Frigivne (ɔ: vundet vore Frigivne for sig), og i § 87 *incidebantur iam domi leges, quae nos servis nostris addicerent* (Love som skulde give os i vore Slavers ɔ: Frigivnes Vold), hvortil Asconius bemærker, at Clodius vilde have *libertini* fordelte ogsaa i *tribus rusticae*, medens de tidligere blot vare i *tribus urbanae*. J. B. F. Bierregaard har rigtig paavist dette[1].

De tre Indvendinger kan altsaa ikke anses for berettigede; Supplementet kan uden videre Tilføjelse knyttes lige til *deferre posses*.

Endnu har Gaumitz den almindelige Indvending, at Supplementet forstyrrer, idet der midt mellem direkte Henvendelser til S. Clodius pludselig kommer et mere fortællende Stykke om P. Clodius, hvori Sextus omtales i 3dje Person.

Men denne Indvending vender ganske op og ned paa det virkelige Forhold. Cicero taler til Dommerne (først og fremmest): I kan jo umulig være uvidende om, hvilke fordærvelige Lovforslag Clodius havde forberedt; tror I, at han vilde have kunnet fremkomme med dem, naar Milo var i Live eller endog Consul?

Ind i denne Sammenhæng skyder han med et almindeligt rhetorisk Kunstgreb en pludselig Tiltale til den tilstedeværende S. Clodius — kom Du frem med Lovene (at Dommerne kan blive overbeviste, hvis det behøves). Dette er en ganske parenthetisk Apostrophe. Med *An huius* genoptager Cicero sin Henvendelse til Dommerne — som ogsaa *Videte* bagefter viser. Og efter de næste Ord, hvor noget mangler foran *Et adspexit*, kommer atter et alvorligt Udfald mod Sextus, inden Cicero vender tilbage til Afslutningen af dette Punkt, hvor meget det var Clodius magtpaaliggende, at Milo blev dræbt.

De to Henvendelser til Sex. er parenthetiske Indskud i

[1] De supplemento Peyroniano lacunae, quae est in c. XII orationis Ciceronis pro T. Annio Milone, disquisitio. Hauniae 1830. 8°.

bestemt rhetorisk Hensigt, den øvrige sammenhængende Tale er naturligvis henvendt til Dommerne.

Da Gaumitz finder dette Supplement ganske upassende her, og da det dog utvivlsomt er hentet fra en Tale *pro Milone* (Schol. Bob.), saa slutter han, at Citatet stammer fra den af Cicero virkelig holdte Tale, som var forskellig fra den senere udgivne, hvilken sidste vi alene have. Det berettes, at Cicero under sit Forsvar blev forstyrret, saaledes at han maatte gaa bort fra det, han havde forberedt sig paa, og kun holdt en kort og virkningsløs Tale. Denne Tale existerede i Oldtiden ved Siden af den anden (Ascon., Schol. Bob., Quinctil. IV 3, 16—17).

Man har udtalt en Tvivl og med god Ret (Trojel det anførte Sted), om Quinctilian virkelig vilde benytte en saadan Tale som Mønster. Gaumitz mener jo, naar man fandt et godt Exempel paa en Talefigur deri.

Men der er en anden Betænkelighed, som G. ikke har sét; hos Quinctilian IX 2, 54, hvor Citatets ene Del findes som Exempel paa *ἀποσιώπησις*, staar 6 Linier nedenfor et Citat betegnet som hentet fra Talen pro Milone, nemlig Sætningen *et adspexit* . . . ned til *minabatur*, som findes i den nu existerende Tale for Milo og staar i vore Haandskrifter. Det vilde dog være paafaldende, om Quinctilian ikke havde nævnt, at det ikke var den samme Tale for Milo, han citerede saaledes i samme Aandedræt. Han vilde sikkert ved det første Citat have bemærket, at det var hentet af den usædvanlige Kilde, den *oratiuncula*, som han selv kalder den virkelig holdte Tale.

Schol. Bob. bruger Udtrykket *legis mentio fit in oratione, quae habita est pro Milone*; man har villet udhæve *habita*, den virkelig holdte Tale; men det vilde næppe have været udtrykt saaledes uden Tilføjelse. Gaumitz har da ogsaa følt dette; efter Ordene *quae habita est pro Milone* staar der i Haandskriftet af Scholierne tilføjet *atque per* med et aabent Mellemrum efter *per*. De fleste have tidligere ment, at disse Ord *atque per* *** tilhørte Ciceros Text, og at der efter dem manglede en Del i Texten; dog har Trojel og andre udtalt, at de burde henføres til Scholiet, og deri har Gaumitz støttet disse Lærde og fundet almindelig Billigelse. Han foreslaar nu, idet der i Schol. Bob. som ellers i Haandskrifter ofte findes en Plads ladt aaben til græske Ord, et Supplement til *atque per*, nemlig *ταχυγράφους excepta* — altsaa den Tale, som var optegnet af Hurtigskriverne

(da den blev holdt). Derved mener han, at det er yderligere godtgjort, at Citatet maa være hentet af den tabte Tale. Men det er ret mærkeligt, at Afskriveren skulde have udeladt ikke blot det græske Ord men ogsaa det latinske *excepta*. Det synes mig mere rimeligt, at der i Scholiet har staaet *legis mentio fit in oratione, quae habita est pro Milone, atque per ἀποσιώπησιν*, da disse Ord jo netop af Rhetorerne anførtes som Exempel paa denne Talefigur, og tillige for at gøre Citatet forstaaeligt.

Endnu en Side af Sagen fortjener en fornyet Betragtning, de palæografiske Forhold. Til Talen for Milo havde Peyron fundet 5 Palimpsestblade. Et af disse Blade begynder i Cap. 10 § 29 *sunt, partim cum ad raedam* og ender med Cap. 12 § 32 *in his personis valeat* (Mdv. 7de Udg. S. 129 Lin. 8 til S. 130 Lin. 7), og det næste Blad der er bevaret, begynder med § 34 *fuerit occidi Milonem* (Mdv.[7] S. 131 L. 5) og ender med § 36 *Reliquum est ut iam illum na* (ib. S. 132 Lin. 3). Peyron udfinder heraf og af de øvrige Blade af Palimpsesten, hvor mange Linier af en bestemt trykt Udgave hvert Blad af Palimpsesten har svaret til. Det manglende Blad, der laa mellem de to før nævnte Blade, og som altsaa indeholdt Texten fra *etsi boni nullo* § 32, 6te Linie til Slutn. af § 33, maatte efter al Sandsynlighed indeholde lige saa mange Linier som hvert af de andre Blade; men Haandskrifternes Text af dette mellemliggende Stykke er omtrent 5 trykte Linier kortere, end den skulde være efter de andre Palimpsestblades Indhold. Der maa altsaa være et Hul i dette Stykke af Texten og rimeligvis netop, saaledes som Peyron ogsaa havde set, foran *Et adspexit*, og Størrelsen af dette Hul kunde da beregnes omtrent til 5 trykte Linier. Det er disse, som tilnærmelsesvis ere udfyldte ved det Fragment, som er sat ind efter *deferre posses*. Der mangler maaske 1—2 Linier endnu.

Herved maa to Ting overvejes. For det første var det muligt, at der manglede mere end et Blad i Palimpsesten, dog er dette ikke meget sandsynligt. Asconius og Schol. Bob. anføre ikke Bemærkninger til andet af Talen end hvad vi nu finde i Texten, men deres Bemærkninger er i det hele taget meget spredte og forbigaa lange Stykker af Texten; det er altsaa ikke ganske afgørende, men det er dog værdt at mærke, at der hos dem ikke er Antydning af et større Hul. Heller ikke Meningen synes at kræve en længere Udvikling.

Men naar vi altsaa ikke antage, at der mangler mere end

1 Blad, saa kommer det andet Spørgsmaal. Gaumitz mener, at det er rimeligst at antage, at det, der manglede i Texten, har staaet paa et Sted, nemlig foran § 34, hvor Palimpsesten viser at der var et Hul, og hvor den selv indeholder et langt Stykke, der manglede; der, mener G., var det naturligt at søge Plads ogsaa til de omtalte manglende 5 Textlinier; han vil jo ikke anerkende noget Hul foran *Et adspexit*[1]. Men snarere har Peyron Ret, naar han som den erfarne Haandskriftkender gør opmærksom paa, at det er meget sandsynligt, at der fremkom to Huller; naar nemlig en Del af et Blad i det Haandskrift, hvorefter vore eller deres Kilde er afskrevne, var ødelagt af Ælde eller ulæseligt af en eller anden Grund, kunde dette let være Tilfældet med begge Sider af Bladet, saa at der kom til at mangle noget i Texten paa to Steder.

Herved er der kun den Vanskelighed, at man snarest maatte antage, at de to fremkomne Huller vare lige store, men i § 34 var Hullet 10 Linier, her i 33 savnes kun omtrent 5. Men det er jo ogsaa almindeligt og naturligt, at man paa den ene Side af Bladet kunde læse nogle flere Linier end paa den anden, saaledes løses vel bedst denne Vanskelighed.

Peyron synes ogsaa her at have set den naturlige Sammenhæng. Kun én Ting kan man bebrejde ham, nemlig at han for at fuldstændiggøre Ordene *Atque per*, som han antog hørte til Texten, har af sit eget indsat 5—6 Linier som Supplement for at forklare, hvad der mentes med *huius legis*; dette hans Supplement var nemlig let angribeligt baade paa Grund af dets Indhold og Form, og det kastede Filologerne sig over, og Tvivlen blev staaende uagtet Peyrons geniale og fortjenstfulde Textbehandling og vigtige Fund.

Men naar nu de senere tyske Udgivere af Talerne bifaldt Gaumitz's Forslag og fulgte ham i alt, saa maatte de ogsaa se at finde et Supplement foran § 34. Her indsatte da f. Ex. C. F. W. Müller i sin Textudgave som Vejledning til Forstaaelse af, hvad der manglede, et Brudstykke af Grammatikeren

---

[1] G. lægger en Del Vægt paa, at vort bedste Haandskrift Erf. i § 34 noterer Lakunen, men ikke har nogen saadan Antydning i § 33. Naar man véd, hvor let Afskriverne i Almindelighed gled hen over Hullerne, er det snarere en Mærkelighed, at der dog paa det ene Sted er gjort en Bemærkning. (Er Ordet deō, som læses over Linien i Erf., af første Haand?)

og Rhetoren (c. 350) Victorinus, hvori denne giver et Resumé af Ciceros Ord i den foregaaende Bevisførelse; men der er i det hele Resumé ingen ny Tanke eller noget, som ikke findes i Ciceros egne Ord i det foregaaende; Victorinus's Udtog kan da ikke bevise, at der mangler noget paa dette Sted; og at Cicero selv skulde have givet et Resumé af sin Bevisførelse, er ikke rimeligt; i den bevægede lidenskabelige Tale vilde et tørt og flovt Opkog af hans egne Tanker ikke passe, naar han ikke havde noget nyt Moment at fremføre. Han gaar rask over til den anden Side af Sagen nemlig at vise, at Milo slet ikke havde Fordel af Clodius's Drab. Victorinus derimod havde god Grund til at give et saadant Resumé; thi han anfører Ciceros hele Fremstilling her (ikke de enkelte Ord) som Exempel paa en rhetorisk Taleform, Syllogismus.

Der bliver altsaa tilbage det Spørgsmaal, hvad der vel har staaet foran *Et adspexit.* Jeg skal ikke her stille et paa Latin affattet Forslag. Det er jo umuligt at sige, hvilken Vending Cicero kan have givet sin Tale. Men det synes mig, at man savner en Ytring som følgende (Cicero har jo nævnt, at det er farligt endog at dadle Loven): det er for Statens Skyld, jeg frygter, — at man ikke skal tro, jeg ængstes for en vis Mand, som I nylig saa harmes, da han blev tiltalt — «og han saa virkelig paa mig med de Øjne, vi kende fra den Gang, da han truede alle med alt. Jeg kan tænke, jeg skulde være bange for Curiets Lys. — Aa, tror Du, jeg er vred paa Dig (og derfor gør disse Sidehug)?» osv. . . . Det var en saadan Tanke, jeg mente der savnes.

Anmeldelser.

Kr. Nyrop, **Grammaire historique de la langue française. Tome premier. Copenhague 1899, Nordiske forlag. XVI+488 s.**

I företalet till detta arbete anger författaren dess syfte såsom hufvudsakligen pedagogiskt. Hans afsigt har varit att gifva de begynnande romanisterna en klar och praktisk lärobok samt universitetsläraren en handbok lämplig såsom grundval för seminarieöfningar och föreläsningar. Det torde icke kunna råda mer än en mening därom att den framstående författaren också nått detta sitt mål och mera därtill. Professor Nyrop, hvars rika produktivitet är ännu mer förvånande med hänsyn till den alltjämt lika förträffliga beskaffenheten af hans arbeten, har här åstadkommit ett verk, som, då det blir fullständigt, kommer att intaga en framskjuten plats i hvarje romanists referensbibliotek.

Den nu utkomna delen behandlar endast ljudläran men är, efter hvad som framgår af en del hänvisningar, afsedd att följas af formlära, ordbildningslära och syntax. I Schwan-Behrens' *Grammatik des Altfranzösichen I—II*, som i dagarne utkommit i en fjärde förbättrad upplaga, ega vi redan en förträfflig handbok i fransk historisk ljud- och formlära, och man har förhoppning, att därtill snart skola sluta sig äfven grammatikens återstående delar. Prof. Nyrops och Schwan-Behrens' arbeten äro emellertid hvarandra mycket olika. Nyrops är utarbetadt efter en mycket vidlyftigare plan såsom framgår redan däraf att ljudläran, som hos Schwan-Behrens endast upptar 130 sidor, där kräft icke mindre än 406. Det oaktadt är Nyrops bok icke afsedd för ett mera framskridet stadium än Schwan-Behrens'; snarare tvärtom. Genom innehållets fyllighet, de rikhaltiga exempelsamlingarna, reglernas klara och lättfattliga formulering, de många citaten från författare och grammatici, de resonnerande beskrifningarna öfver ljudskridningarnas väsen och slutligen genom sin så att säga literära karaktär, som tillåter författaren att med anekdoter, citater, och vissa, vanligen såsom anmärkningar formulerade utvikningar, motverka den torrhet, som lätt vidlåder en exakt grammatiserande framställning, är den synnerligen väl egnad att fängsla nybörjarens intresse och bilda ett säkert underlag för hans studier. Å andra sidan blir den genom rikedomen på fakta och det ständiga påpekandet af de svåra frågorna samt genom stödet af en utförlig literaturförteckning till god nytta äfven för den mera framskridne språkmannen. Schwan-Behrens ställer med sin mera knappa och skarpt begränsade, men vetenskapligt exakta och metodiskt säkra framställning större fordringar på läsaren. Den

ger oss i skarpt koncentrerad form kärnan af den kunskap, som återfinnes äfven i Nyrops bok. Men synpunkterna äro ofta olika, åsikterna divergerande, hvartill naturligtvis kommer, att Schwan-Behrens lägger hufvudvikten vid fornfranskan medan Nyrop skrifver språkets historia under alla dess skeden. Den intresserade romanisten gör därför klokt i att anlita båda dessa förträffliga arbeten. Han börjar med Nyrops grammatik och pröfvar och stärker sedermera sin kunskap genom ett noggrant jämförande studium af Schwan-Behrens.

Nyrops arbete är indeladt i två hufvuddelar. Den första, som bär titeln *Histoire générale de la langue française*, börjar med ett åt franskans ursprung egnadt kapitel, som i raska drag skildrar de keltiska, germanska och skandinaviska språkens roll vid franskans bildning och utförligare dröjer vid det galliska vulgärlatinet, dess ordförråd och grammatik. Följa så fyra kapitel egnade åt fornfranskan, medelfranskan, den klassiska och den moderna franskan. Hvar och en af dessa perioder är på ett lärorikt och intressant sätt karaktäriserad och de språkliga frågor, som under densamma påkalla uppmärksamheten (dialekter, utländska inflytelser, grammaticis arbeten etc.) finna mer eller mindre utförlig behandling, hvarjämte de viktigaste författarne och litterära minnesmärkena i mån af deras språkliga betydelse, påpekas. Det sista kapitlet i denna afdelning är egnadt åt ortografien.

Den andra delen behandlar fonetiken och är delad i fyra böcker, af hvilka den första innehåller förberedande anmärkningar rörande ljudförändringarnas väsen och olika arter samt rörande ordförändringarna (analogiska förändringar samt förändringar beroende på eufemism, argot, ordlek, rim etc.).

Den andra boken behandlar vokalerna. Först redogöres för deras kvantitet och kvalitet och deras härmed sammanhängande skridningar i vulgärlatinet, nästa kapitel handlar om betoningen och dithörande frågor, hvarefter man i det tredje kapitlet finner en kort allmän öfversigt öfver vokalernas öden. Härefter följer för hvarje vokal ett kapitel, i hvilket redogöres för dess utveckling först i betonad, så i förtonig ställning. Hvarje regel följes af en rik exempellista. Under rubriken *cas isolés* påpekas de ord, som synas afvika från hufvudregeln och hvilkas utveckling beror på särskilda kända eller okända förhållanden. Vidare lemnas i hvarje fall en del exempel på låneord och ofta finner man under en särskild rubrik analogiska former. De särskilda ljudskridningarna äro då så påfordras föremål för utförlig med citat och exempel rikt försedd historik.

Kapitlen XII—XVI behandla vokalerna under inflytande af palatal, nasal, labial, *l* eller *r* och kap. XVII de eftertoniga vokalerna. Nästa kapitel redogör utförligt för vokalernas öde i hiatus, det därpå följande talar om synkope- och diäresisföreteelser, medan slutligen i det XX[nde], som bär titeln «Apophonie», man

finner sammanförd en stor mängd fall af på den olika betoningen beroende vokalvexlingar i samhöriga ord.

Konsonanternas historia upptar den 3dje delen af prof. Nyrops ljudlära. Den allmänna planen är här densamma som för vokalerna. Efter ett inledande allmänt kapitel behandlas för sig nasaler, lateraler, vibranter, explosivor och frikativor. Den detaljerade redogörelsen för hvarje konsonants utveckling föregås af en sammanfattande öfversikt af dess olika öden. Den af prof. Nyrop valda uppställningen medför en och annan oegentlighet såsom att labialerna, hvilkas utveckling ju dock är i det närmaste identisk, bli skilda åt i det *v* måste behandlas bland frikativorna, men detta har praktiskt taget föga betydelse och ett motsatt förfarande skulle äfven det medföra svårigheter.

I en sista afdelning har författaren sammanfört en del olika företeelser nämligen accessoriska ljud, vokalharmoni, dissimilation, metates, förkortningar, kontaminationer och folketymologi.

Dessa afslutande kapitel, i hvilka sammanföras alla kända fall af en viss företeelse utgöra såväl i fråga om vokaler som konsonanter i viss mån en nyhet, som emellertid är både vetenskapligt motiverad och praktiskt lämplig.

Boken afslutas med en förträfflig om ock ej sällan något knapphändig, till de olika paragraferna i texten sig slutande bibliografi, en utförlig «table analytique» och en, så vidt jag kunnat finna, fullständig «Index des mots».

Såsom redan nämts är det allmänna intrycket af prof. Nyrops arbete i hög grad gynsamt. Den klarhet och reda och den estetiska smak som prägla själfva framställningen förhöjas ytterligare genom en ovanligt vårdad och prydlig typografisk anordning och yttre utstyrsel.

Det är gifvet att ett arbete af det ifrågavarandes omfattning måste innehålla ej så litet, hvarom delade meningar kunna råda. Utrymmet tillåter ej att här utförligt granska dessa punkter, men en del detaljanmärkningar må dock framställas, hvilka synas mig vara af någon vikt vid redaktionen af en utan tvifvel kommande 2[a] upplaga.

§ 149 säges att vokalen är fri, bl. a. då den följes af grupperna *pr*, *br*, *tr*, *dr*, *gr*. Hvarför icke äfven *cr*, t. ex. *alacrem*? Framför *pl* och *bl* anser förf. vokalen entraverad (huru förklaras då *faible*?), men det är under sådana omständigheter inkonsekvent att, såsom sker i § 233, rörande *duplum* säga att öfvergången till *eu* icke eger rum framför labial. Enligt förf.s regel är ju *u* här entraveradt och skall väl då under inga omständigheter ge *eu*? — § 159 kan till exemplen på *oi* > *ai* läggas *implicita* > *emplette*. — § 164 bör *pĕdica* ändras till **pĕdicum*. Man skulle annars få *pièche*. Samma § står *cĕrium*, men detta ord har väl liksom *cēra ē*, och hör således ej hit, utan bör sammanföras med *vierge*. — § 168 uppräknas bland «cas isolés» äfven

pæonia > *pivoine*, som dock tydligen är ett låneord. För öfrigt är det efter min åsikt ej lämpligt att bland exemplen på en regel upptaga lärda ord. Exemplen skola ju bevisa regeln, men för att ett lärdt ord skall kunna användas som bevis för en ljudlag fordras att man först historiskt visar, vid hvilken tidpunkt ordet upptagits och blifvit populärt och att denna tidpunkt inträffar före den ifrågavarande ljudlagens verkan. Ord, som vi från denna synpunkt skulle vilja stryka i prof. Nyrops arbete äro t. ex. *pagina* > *page* § 169, *ciconia* > *cigogne* § 229, *episcopatum* > *évêché* § 254, *organum* > *orgue*, *monacum* > *moine* § 258 (i det första är det efter min åsikt just penultiman som står kvar), *obscurum* > *obscur* § 179, *acutum* > *aigu* § 197, m. fl. — § 175 kunde *grenier* och *grenouille* förklaras genom infl. af *grain* och *raine*. — I § 179 tro vi att utvecklingen till *ou* är den regelbundna, ty i så fall förklaras de nu såsom exempel upptagna orden genom analogi (*orphelin* gen. biaccent), medan de nu oförklarliga undantagen då bli regelbundna. — § 200 säger förf. att *ai* nu skrifves felaktigt bl. a. i *frais*, hvars äldre form var *fres*, men i § 159 angafs utvecklingsgången *frisc* > *freis* > *frois* > *frais*. Jfr. äfven *épais* i samma §§. — § 208 bör *iacentem* > *gisant* strykas. Formen beror på analogi. Jfr. *gésir*. — § 214 «*mĭnor* > *moindre* (au lieu de *mendre*) sous l'influence de *moins*». Att *ĭ* i *minor* diftongeras är regelbundet ty diftongeringen föregår finalens fall. — § 233 3° saknas exemplet *vĭdua* > *veuve*. — § 240 borde måhända i anm. påpekas, att *valet* > *vaut* ej är att fullt jämnställa med de öfriga, då ju *a* här kvarhållits genom analogi (*valoir*). Egentligen skulle vi genom **velet* få *veut* eller möjligen *vieut*. Jfr. *palus* > *pieus*.

§§ 249—261 behandla de obetonade vokalernas fall. Undertecknad är för sin del i hithörande frågor i många fall af olika åsikt med prof. Nyrop och tillåter sig att härutinnan endast hänvisa till sin framställning af detta kapitel i Revue de Philologie franc. 1897 s. 196 ff. Särskildt synes mig viktigt att mera än prof. Nyrop gjort uppmärksamma ljudförändringarnas relativa kronologi, då häri en mängd företeelser både i afseende på vokalerna och konsonanterna finna sin naturliga förklaring. Många nu såsom oförklarade *cas isolés* upptagna ord (*cerveau*, *vergogne* m. fl.) te sig i denna belysning såsom regelbundna. Några detaljer i detta kapitel må emellertid påpekas: § 249 säges att finalt *ŭ* kvarstår om den är skild från tonvokalen af en palatal eller labial, hvilket är för allmänt ty om labialen är *p* och den föreg. vokalen ej labial (*capum*) faller *u*. Likaså i *-acum* > *ai*. *Sebum* > *suif* hör nog hit men *f* i detta ord fordrar i så fall särskild förklaring och kan icke, som sker i § 379, anföras som ex. på vanlig öfvergång af finalt *b* (eller rättare *v* ty *f* > *v* före finalens fall!) till *f*. — I § 251 är skillnaden mellan paroxytona och proparoxytona icke tillbörligt framhäfd. — § 256

borde vara fullständigare. — § 259. Skillnaden mellan vulgärlatinsk og romansk synkope borde mer betonas, då den är afgörande för finalens öde.

§ 276 härledes *peur* från *pavura*. Hvarför icke *pavorem*? — §§ 291 och 292 höra väl snarast till kap. om de obet. vokalerna. Man saknar här i literaturförteckningen *Shepards* arbete om *Unaccented vowels in old french* (Heidelberg 1897), där denna fråga finnes förtjänstfullt behandlad. — I § 335 är väl *plangunt* > *plaignent* af anologisk natur. — I § 344 torde mången med undertecknad vilja stryka *e* < lat. *ā*, *ă*. Formerna *tes*, *ques* etc. kunna förklaras på analogisk väg och äro ju ingalunda de vanligaste. — § 363 kunde såsom ytterligare «cas isolé» af r-förstumning nämnas *ga* < *gars*. — § 390: att säga att *d* förstummats i *quomodo* torde knappast vara riktigt. Grundformen är *como* > *com* och formen *comme* beror på särskilda satsfonetiska förhållanden. Jfr. Vising i Tobler-recueilen s. 113 ff. — § 406 antar förf. den af Wallensköld framställda åsikten om metates af *sc* till *cs*. Denna hypotes är emellertid ohållbar såsom visas i den nyss utkomna afhandlingen *Les voyelles vélaires accentuées* etc. af H. O. Östberg (Upsala 1899) s. 69 f. — § 426 förbiser förf. att *g* i *digitum* föll redan i vulg.-lat. hvaraf *dĭtum* > *doi*; *doit* går antagligen tillbaka på den äfven i vulg.-lat. uppvisade kontraherade formen *dictum*. *Gt* bör således utgå ur paragrafens rubrik. — § 436 säger förf. att finalt *g* förstummas. I *fagum* och *jugum* har emellertid *g* aldrig varit finalt och *regem* måste i hvarje fall gifva *rei*, men man torde dock ha skäl antaga att *j* (< *g*) i självfva verket står kvar liksom i *maium* > *mai*. Att *g* först går till *j* bevisas t. ex. af det i föregående § nämde *pagensem* > *pays* som annars skulle ha gifvit *p(a)ois*. Men här, före tonen, försvinner sedan *j*. — § 521 Remarque. Många exempel på dylika ortnamn återfinnas hos *P. E. Lindström*, *Unetymologische Auflösung franz. Ortsnamen*, Stockholm 1898, hvilket arbete saknas i bibliografin såväl här som § 100.

Ännu en del detaljkritik skulle undertecknad vilja framställa, men dėt sagda må vara nog. De anmärkningar, som kunna framställas, förringa i alla händelser på intet sätt de stora förtjänster, som utmärka prof. Nyrops arbete och som utan tvifvel komma att förskaffa detsamma en vidsträckt spridning.

Arbetet utgifves med understöd af Köpenhamns universitet och Carlsbergfonden. Det är tillegnadt Gaston Paris.

Stockholm, 19. Juni 1899.

Erik Staaff.

Gregor Sarrazin, William Shakespeares Lehrjahre. (Litterarhistorische Forschungen, hrsg. von Schick und von Waldberg. V.) Weimar 1897, Felber. XII + 232 s.

I den serie af «Litterarhistorische Forschungen», som udgives af professorerne Schick og v. Waldberg, har Gregor Sarrazin offentliggjort en studie over Shakespeares læreår, på hvilken opmærksomheden herved i al korthed henledes. Den vidt belæste og lærde forfatter behandler Shakespeares produktion til op imod hans tredivte år i følgende formodede kronologiske orden: «Henry VI», 1 del, «Titus Andronicus», «Henry VI», 2—3 del, «Comedy of Errors», «Venus and Adonis», en del af sonetterne (bl. a. prokreations-sonetterne og de til «den mørke dame»), «Richard III» og «Love's Labour's Lost». Han søger gennem denne produktion at påvise udviklingen i Shakespeares geni fra det mere uslebne og uøvede til det smidigere, fantasifuldere og erfaringsrigere, indtil det punkt, da digteren står foran påbegyndelsen af den erotiske tragedie om Romeo og Julie. I «Love's Labour's Lost», der i almindelighed sættes en tre års tid tidligere i den kronologiske rækkefølge, end Sarrazin anbringer det, ser han fuldendelsen af Shakespeares læreår, da hans hånd har fået fuld øvelse, hans erfaringer har fæstnet sig, og hans personlighed for første gang tegner sig med større tydelighed. Som de fleste tyske forskere anser Sarrazin «Titus Andronicus» og «Henrik VI»s tre dele (også de to kvart-udgaver fra 1594—95, hvis tekster svarer til anden og tredje del) for uden medarbejderskab at være Shakespeares værk, om end til dels bearbejdelsesværk af ældre arbejder og med mer og mindre stærk påvirkning af andre forfattere, som Marlowe, Kyd, Greene og Peele.

De forskellige opfattelser, Sarrazin fremsætter, søger han væsentlig at begrunde ved en detaljeret opstilling af parallelsteder, dels fra forskellige værker af Shakespeare alene, dels fra Shakespeare paa den ene side og andre forfattere paa den anden. Sligt har n o g e n beviskraft. Men der hører megen omtanke og takt til for ikke at forfalde til åndløshed og pedanteri; og skønt Sarrazins dømmekraft i almindelighed er ædruelig og sund, kan han dog ingenlunde siges overalt at have undgået dette skær.

I det vanskelige sonet-spørgsmål har Sarrazin psykologisk forståelse nok til at forkaste fiktionsteorien. Iøvrigt slutter han sig — ikke altid med slående beviser — til teorien om, at vennen er Southampton; han forkaster helt William-Herbert-teorien og afviser Tylers hypotese, der identificerer den mørke dame med Mary Fitton. Hans grunde til at sætte sonetterne til den mørke dame så tidlig som 1592—94 synes ingenlunde overbevisende; — hvis de var det, vilde de kuldkaste teorien om, at William Herbert var medbejleren; thi han var den gang kun 12—14 år gammel; og de vilde være skæbnesvangre for den Tylerske hypo-

tese; thi Mary Fitton var da kun 14—16 år. Men, som sagt, Sarrazins beviser og grunde for hans egen opfattelse af sonetterne er langt fra altid fyldestgørende; paa et enkelt sted (s. 157—59) når de endog det rent fantastiske, idet han som støtte for Southampton-teorien anfører noget, som Shakespeare ganske vist slet ikke har skrevet, men muligvis nok alligevel helst vilde have skrevet.

Ad. Hansen.

Hugo Palander, Die althochdeutschen tiernamen. I. Die namen der säugetiere. Darmstadt 1899. (Akademisk afh., Helsingfors.) XIV + 171 s.

Arbetet hänför sig till området för den fornhögtyska ordforskningen, hvilken redan länge varit föremål för språkvetenskapens synnerliga intresse. Då hithörande etymologiska literatur emellertid tyvärr föreligger spridd i ett otal värk af den mest varierande karaktär, en omständighet, som i hög grad måste försvåra öfversiktligheten af densamma, är det självklart, att hvarje försök till sammanfattande behandling af enhetliga begreppskategorier redan af denna orsak skall mottagas med tillfredsställelse, i all synnerhet, om undersökningen värkstälts på basen af en lika uttömmande och om lika noggrann arbetsmetod vittnande materialsamling som den föreliggande. Såsom förf. i förordet med rätta framhåller, bör det till grund för en undersökning af denna art liggande materialet, för att möjliggöra säkra slutsatser, upptaga ordens samtliga beläggformer i literaturen, särskildt från de älsta och äldre språkperioderna, samt därjämte alla afledningar och komposita. Genom ett konsekvent iakttagande af denna tvifvelsutan riktiga grundprincip har det lyckats förf. att i och med sin för undersökningar af denna art mönstergilla materialsamling lägga en fast och tillförlitlig grundval för fortsatta etymologiska forskningar på samma område, och häri är det jag ville anse arbetets hufvudförtjänst ligga.

De särskilda djurnamnen äro af praktiska skäl upptagna i zoologisk ordningsföljd. Under hvarje artikel finnas särskilda afdelningar för förklaringar öfver anmärkningsvärda grammatiska egenheter hos de anförda beläggformerna samt för ordens undersökning i etymologiskt afseende. Etymologierna utgöra gifvetvis arbetets intressantaste sida och bära vittnesbörd om grundliga studier och insikter ej blott i germansk, utan äfven jämförande indoeuropeisk språkvetenskap. Såsom förf. i förordet själf framhåller, äro hans egna etymologiska inlägg jämförelsevis få, något

som torde få sin förklaring af de svårigheter, som möta det etymologiska forskningsarbetet särskildt på djurnamnens område. Som etymolog visar sig förf. förmögen af kritiskt omdöme, och den ställning han intar gentemot sina föregångare på samma forskningsfält kännetecknas i allm. af stor försiktighet. Det af förf. träffade valet mellan olika etymologiska tolkningsförslag ådagalägger i allm. god urskilningsförmåga, i det författarens oftast anlitade källa varit Kluges utmärkta etymologiska ordbok (6. uppl.) Dock hade man i ett etymologiskt-semasiologiskt arbeta, sådant som detta, väntat sig en allsidigare användning af den etymologiska literaturen, äfven den nyaste. Å ett forskningsområde af denna art, där de olösta spörsmålen vida öfverväga de definitift lösta, hade det onekligen varit af praktisk betydelse, att de olika förslagsmeningarna, äfven de af förf. icke aksepterade — jag afser blott, de i och för sig antagliga —, blifvit om ej refererade, åtminstone i noter omnämda. Ett konsekvent tillämpande af denna, i nutidens etymologiska literatur för öfrigt häfdvunna, metodiska grundsats hade i afsevärd grad underlättat arbetets användning som underlag för fortsatta studier öfver samma frågor.

I fråga om detaljanmärkningar inskränker jag mig till följande antydningar.

S. 13. Fht. *fiorfuozzi* har motsvarigheter i ags. *féowerféte* isl. *fiórføttr* 'fyrfotad'. — S. 14. Ack. pl. *fihiu* tolkar förf. helt enkelt som skriffel. Jfr emellertid Joh. Schmidt, Pluralbild. s. 49, där *fihtu* antages vara = urg. **feheva*, bildadt med stamf. i gen. pl. (got. **faihivē*) och *a*-stammarnas ändelse, analogt med gr. *τὸ ἄστυ*: ack. pl. *ἄστεα*, g. pl. *ἀστέων*. — S. 16. Fht. *nōzzil* 'hausvieh' och flt. *nōtil* betecknas som sannolikt identiska med ags. *nieten* d. s. Någon hållbar grund för detta antagande finnes ej. Noreen Urg. Ltl. 194 antager ursprunglig suffixväxling. Samma kan förhållandet vara med germ. *igila-* 'igel': gr. *ἐχῖνος* osv. (jfr. t. ex. got. *himins*, isl. *himenn*: fs. fnt. fsv. *himil*, ffris. *himul*, gr. *κμέλ-εϑρον* 'tak', fsv. *lītin*: got. *leitils*, isl. *lítell*, se Noreen a. a. 193 ff.). — Fht. *noz* 'hausvieh' och dess germ. paralleler återföras på urg. **naut-iz*, detta i stöd af en fht. pl. form på *-ir*. Den ags. och de fnord. formerna äro dock neutr. *a*-stammar, och för *a*-stamsformens ursprunglighet synes finska lånordet *nauta* tala (jfr. däremot fi. *lammas* = germ. s-stammen **lambaz*). Analogt härmed förutsätter förf. i stöd af den fht. pl. formen *wëlfir* en germ. *s*-stam **hwëlp-az* 'valp', ehuru ordet i alla öfriga germ. språk är *a*-stam. Pl.-ändelsen *-ir* kan vara inkommen analogice. Fsv. *hwalper*, da. *hvalp*, afljudsform till germ. *hwëlpa-*, finner i fråga om rotvokalen ett utomnordiskt stöd i fht. personnamnen *Walpulo*, *Qualpoald*. — Till fht. *wild* 'vilddjur' jfre man en anslående etymologi hos Lidén, Språkvet. Sällskapets i Upsala förh. 1891—94, s. 74 (= Bezz. Beitr. 21, 106). — S. 54. Till fht. *luhs* osv., fsv. *lō* (**lohōn*) jfre man Noreen,

Urg. Ltl. 225, Brugmann, Grdr. I.² 260 (metates af find. *vr̥kas*, germ. *wolfa-* etc.). — S. 61. Fht. *wisula* 'wiesel' förbindes af Schrader, KZ. 30, 462, Bezz. Beitr. XV. 128, Sprachvergl. 360 (jfr. Persson, Wurzelerweiterung 78) med gr. *αἰέλουρος* (**a-ϝισ-ελο-*) d. s. — S. 66. Till fht. *eihhurno* jfr Tamm, Et. sv ordb. 121, Hellquist, Etym. Bemerk. 8. — S. 85. Isl. *stedda* är icke lånadt från engelska utan = **stōð-iðō* (> **støðða* > *stødda*), se Noreen, Aisl. Gr.² §§ 114,8, 183, 1. — S. 91. Germ. *marha-* 'häst' föreligger enl. Thomsen, Einfluss 154 som lån i finskan: *marhain* pl. *-haimet* 'töjler til ridebidsel', *marhaminta* 'capistrum'. — S. 117. Till fht. *ziga* jfr Zubaty, Archiv f. sl. phil. 16, 390, Zupitza, Guttur. 143. — S. 119. Till fht. *boc*, som förf. återför på ie. **bhug-no-*, jfr. Kauffmann, Beitr. 12, 507 ff., v. Friesen, De germ. mediagemin. 5. — S. 129. Till *kilbur(ra)* jfr Joh. Schmidt, Pluralbild. 150 not. — S. 136. Öfver sammanställn. fht. *ūr* = find. *us-rá-s* 'stier' jfr Noreen, Urg. Ltl. 180, Brugmann, Grdr. I.² 728. — S. 138. Till fht. *hrind* jfr Danielsson, Gramm. u. etymol. studien I. 33.

Arbetets hufvuddel föregås af en orienterande inledning, innehållande anmärkningar öfver de fht. djurnamnen från kronologisk, semasiologisk och morfologisk synpunkt, iakttagelser, hvilka delvis framträda som självständiga och rätt beaktansvärda resultat af den följande undersökningen. Med hänsyn till det synnerligen rika och intressanta ämnet hade arbetet helt visst vunnit på ett något djupare ingående på dessa frågor, särskildt som desamma redan tidigare varit föremål för undersökningar (jfr de kända arbetena af Hehn och Schrader samt P. v. Bradke, Über methode u. ergebnisse d. ar. alterthumswissensch., Giessen 1890, hvilket sistnämda möjligen undgått förf.).

Framför alt hade, synes det mig, den semasiologiska sidan af ämnet utförligare bordt beröras. Syftet med en undersökning af denna art är väl knappast till fullo vunnet med en etymologisk-semasiologisk bearbetning af det gifna ordmaterialet, i fall företeelserna betraktas blott isolerade. Semasiologens uppgift härvid bör väl utsträckas därhän, att han ur de enskilda ordens betydelsehistoria söker utleta allmänna principer för ordbildningen och begreppsutvecklingen. Ty äfven hos ord, hvilka äro etymologiskt obesläktade, men höra till en gemensam allmännare begreppssfär, visa sig betydelseöfvergångarna ej sällan löpa i samma riktning. Hvarje försök till sådan sammanfattning af semasiologiskt likartade företeelser saknas i arbetet, men det är att hoppas, att denna synpunkt tillbörligen skall beaktas i den af förf. utlofvade fortsättningen af arbetet.

Trots dessa af intresse för sak dikterade anmärkningar kan arbetet som helhet betraktadt utan tvekan betecknas som ett förtjänstfullt bidrag till denna hittils så föga uppodlade forskning,

inom hvilken detsamma helt visst skall tillvinna sig berättigad uppmärksamhet.

Helsingfors d. 12. okt. 1899.

T. E. Karsten.

E. Norden, Die antike Kunstprosa vom VI. Jahrhundert v. Chr. bis in die Zeit der Renaissance. I—II. Leipzig 1898, Teubner. XVIII + 969 SS. 8vo.

Dieses voluminöse Werk liest man mit etwas gemischten Gefühlen. Auf der einen Seite verdient die grossartige Anlage alles Lob; es ist in der That ein glücklicher Gedanke die litterarische Prosaform, wo der Einfluss der classischen Litteratur so nachhaltig und deutlich ist, im Zusammenhang zu behandeln ohne, wie ein unhistorischer Schematismus es noch immer manchmal mit sich bringt, einen dicken Strich zu machen an irgend einem Punkte, das willkürlich als Ende des Alterthums gilt. Geradezu staunenswerth ist ferner die Gelehrsamkeit des Verfassers, die freilich auf einem so ungeheuren Gebiete unmöglich überall erster Hand sein kann, und seine Belesenheit auch in entlegeneren Gegenden der Litteratur. Er verbreitet sich unterwegs über so viele interessante Vor- und Nebenfragen, dass Niemand ohne Belehrung und Anregung das Buch lesen wird. Aber auf der anderen Seite vermisst man öfters Klarheit und Schärfe der Auffassung, seine Urtheile treffen oft daneben, oder er hält das richtig erkannte nicht consequent fest. Dazu kommt, dass seine Schreibweise, nach meinem Gefühl wenigstens, ermüdend und zuweilen geschmacklos ist.

Die Hauptthese des Buchs ist, dass der Einfluss des Gorgias, des Schöpfers der Kunstprosa, in ununterbrochener Linie bis in die Renaissance sich erstreckt. Das ist in dem Sinne richtig, dass Gorgias den Stein zum Rollen gebracht hat. Aber in dieser abstracten Allgemeinheit kann die These kein sonderliches Interesse mehr beanspruchen; sie läuft eigentlich auf die Trivialität hinaus, dass die von Gorgias in System gebrachten Künsteleien und Redefiguren bei den Manieristen aller Zeiten eine Rolle spielen. Mehr hat der Verfasser von dem Asianismus nicht bewiesen. Das giebt er gewissermassen selbst zu S. 147, wo er von dem «halb bewussten halb unbewussten Fortleben der Ideen und Richtungen» spricht ohne sich darüber klar zu werden, dass dadurch seine Berechtigung den Asianismus aus der alten sophistischen

Rhetorik abzuleiten in Frage gestellt wird. Ist das Wesen des Asianismus durch die Aehnlichkeit mit Gorgias erschöpft, oder haben sie etwas neues hinzugethan? Wenn dies doch sicherlich der Fall ist, wo stammt denn das neue her und worin bestand es? Das ist viel wichtiger, als dass die Asianer u. a. auch die alten Redefiguren benutzt haben, aber freilich bei der mangelhaften Ueberlieferung schwer zu beantworten.

Ganz anders liegt die Sache bei dem Eindringen des Asianismus in Rom. Hier ist der Faden ganz deutlich, und zwar nicht nur wegen der grösseren Reichlichkeit der Quellen, sondern namentlich, weil hier keine Neuschöpfung vorliegt, sondern eine directe Uebernahme und Nachahmung. Die Hauptsachen sind aber längst Gemeingut der Wissenschaft, so dass hier wesentlich neues nicht zu sagen war, so wenig wie von der zweiten Sophistik, wo übrigens die sich kreuzenden Strömungen gut dargestellt sind. Die griechische Herkunft des sogenannten sermo Africus, worauf u. a. schon Mommsen kurz hingewiesen hat, wird ausführlich und siegreich verfochten; das ist wieder einfache und directe Uebertragung.

Der Abschnitt über die christliche Litteratur enthält viel interessantes, z. B. die Zusammenstellung S. 486 ff., woraus man sieht, wie Lukas den andern Synoptikern gegenüber sich einer relativ «classischen» Sprache befleissigt, und die Charakteristik der Predigtlitteratur des 4. Jahrhunderts S. 550 ff. (die völlig unklare Bemerkung S. 452 von der christlichen Periode als «ohne Zusammenhang mit der vorigen» wird durch die Ausführungen S. 466 ff. auf ein richtigeres Maass herabgestimmt, aber klar ist der Standpunkt des Verfassers dem Christenthum gegenüber keineswegs). Vom Mittelalter hingegen, womit der Verfasser sich nur mit Widerwillen beschäftigt hat (S. 660), erhalten wir nur eine ziemlich zufällige Materialsammlung zur Geschichte des Nachlebens der Antike, und darauf hin werden S. 748 die Vertreter der classicistischen Richtung kurzer Hand als Reactionäre verurtheilt. Als ob die Manieristen nicht ebenso sehr ihre Sprache durch «Nachahmung» ausgebildet haben, nämlich der dem Mittelalter vertrauteren spätlateinischen Schriftsteller. Statt dieser geschmackvollere Muster zu suchen ist doch an und für sich weder unverständig noch unpraktisch; vom Uebel ist nur die Uebertreibung. Genau dieselbe Unklarheit findet sich in dem Urtheil des Verfassers über den Atticismus. Natürlich ist die sklavische und pedantische Nachahmung verwerflich, wie S. 809 richtig entwickelt wird (wo aber unbegreiflicher Weise Cicero als Muster der richtigen Vermittlung hingestellt wird; er hätte doch zu seinem Vortheil manch «asianische» Blume ungepflückt gelassen); aber es giebt doch auch eine vernünftige Art einer verkehrten Moderichtung entgegenzuwirken durch Hinweis auf Muster eines besseren Geschmacks. Zwar scheint der Verf. nach S. 151 nur die zwei

extremen Richtungen als möglich anzunehmen: entweder hochmodern oder lebensfremd archaisirend. Glücklicher Weise bleibt doch dazwischen, in der Litteratur wie in der Kunst, Raum für die Leute, die mit Takt und Geschmack zu ihrem persönlichen Stil nur gute Bausteine verwenden, mögen sie alt oder neu sein. Solche Schriftsteller giebt es fast zu allen Zeiten, wie der Verf. es auch von diesem und jenem zugiebt, und das sind die eigentlichen Träger der bleibenden «Entwickelung». Ueberhaupt lassen einige Aeusserungen über den allein «zeitgemässen» manierirten Stil darauf schliessen, dass der Verf. dem abscheulichen Sprichwort huldigt: *tout comprendre c'est tout pardonner.* Er scheint auch ohne Verständniss dafür, dass man die classische Litteratur anders betrachten kann als «in objektiver Ruhe und Kühle» «als einen Tempel ewiger und vorbildlicher Schönheit» (S. 460). Armer Platon, von dem nichts mehr zu lernen ist!

Fast möchte man glauben, dass der Verf. von dem rein formalistischen Standpunkt der antiken Rhetorik angesteckt worden. Zwar führt er gelegentlich kräftige Hiebe dagegen, aber er scheint doch z. B. nicht recht erfasst zu haben, wie die Rhetorik die antike Geschichtschreibung verdorben hat (vgl. S. 81 ff.); sonst könnte er den Rhetor Tacitus nicht so übermässig bewundern. Auch darin sehe ich Beeinflussung von Seiten der antiken Rhetoren, dass der Begriff der Kunstprosa zu sehr ausgedehnt wird. Der Verf. hat selbst ein offnes Auge dafür (s. namentlich S. 161 ff.), dass die Redefiguren usw. von Gorgias nicht erfunden sind, sondern in allen Sprachen z. Th. volksthümlich sind und in der Natur der Sprachelemente tief begründet; sie finden sich im Homer wie in unsren nordischen Volksliedern und Sprichwörtern, und ein massvoller Gebrauch im Geist der Sprache stempelt noch nicht einen Schriftsteller als Gorgianer. Erst wenn diese Figuren systematisch betrieben und als das wesentliche hingestellt werden, beginnt die Verwesung des Stils. Manches, was die antiken Theoretiker für ihre Regeln in Anspruch genommen haben, ist unzweifelhaft unschuldige Natur. Es ist kaum zu glauben, dass der Verf. (S. 98, 2; 103, 2) mit Hermogenes bei Thuk. I 110 *τοῦτον δὲ διὰ τὸ μέγεθός τε τοῦ ἕλους οὐκ ἐδύναντο ἑλεῖν καὶ ἅμα μαχιμώτατοί εἰσι τῶν Αἰγυπτίων οἱ ἕλειοι* oder bei Xen. Hell. VII 1, 41 *Πεισίαν οὖν τὸν Ἀργεῖον στρατηγοῦντα ἐν τῷ Ἄργει πείϑει* eine bewusste Parechese annimmt trotz der Warnung Lobecks; solche Fälle gehören unter die von Lehrs Aristarch[2] S. 469 ff. gesammelten und gut behandelten Beispiele. Ebenso verkehrt glaubt er S. 102, 1 dem Demetrios de eloc., dass bei Xen. Anab. IV 4, 3 *οὗτος δὲ ἦν μέγας μὲν οὔ, καλὸς δέ* «die Kleinheit der *κῶλα* die Kleinheit des Flusses malen soll».

Wie man sieht, gebiert die antike Rhetorik immer noch böses.

Die Renaissance wird wie das Mittelalter etwas summarisch

behandelt; der Verf. beschränkt sich wesentlich auf eine kurze Darstellung des Streits der Ciceroniani und Anticiceroniani und auf den, übrigens interessanten, wenn auch nicht erschöpfenden. Nachweis, dass der Antithesenstil des Isokrates bei Guevara und John Lyly weiterlebt. Zwei Anhänge bringen reiches Material, I Ueber die Geschichte des Reims und II Zur Geschichte des rhythmischen Satzschlusses.

Gegen Einzelheiten wäre manches zu sagen; aber kleinliches Nörgeln wäre dem gross angelegten Werke gegenüber doppelt unbillig. Dagegen will ich zum Schluss auf eine auffallende Lücke in der Darstellung der classicistischen Strömungen des Mittelalters aufmerksam machen.

Während die mittelalterliche Litteratur Frankreichs ziemlich ausführlich behandelt wird (wie der Verf. auch in der französischen Renaissance sehr bewandert ist), tritt dagegen Italien ungebührlich zurück. Dadurch ist eine der merkwürdigsten classicistischen Strömungen des Mittelalters dem Verfasser entgangen, die deutlich und in gerader Linie von den Byzantinern Süditaliens bis auf die Hohenstaufen zu verfolgen ist (O. Hartwig Centralblatt f. Bibliothekswesen III S. 161 ff.) und unterwegs einen Nebenarm von den italienischen Normannen zu ihren Stammesgenossen in England entsendet (s. meine Abhandlung Et mislykket Renaissancetilløb, Kbhvn. 1892). Hier erreicht die Richtung in Roger Bacon ihren Gipfel, und auch Johannes Sarisberiensis, den der Verf. S. 713 ff. nur von Frankreich aus beeinflusst sein lässt, steht mit ihr in Verbindung. Aus Roger Bacon hätte der Verf. für seine Zwecke manches heranziehen können. Ich begnüge mich damit folgende charakteristische Stelle hervorzuheben. Opus tertium S. 304 (ed. Brewer), wo er in seiner ungestümen Weise auf die Kanzelredner seiner Zeit losfährt, heisst es: *sed quia utrumque modum* (Philosophie und Theologie) *vulgus ignorat, ideo convertit se ad summam et infinitam curiositatem, scilicet per divisiones Porphyrianas et per consonantias ineptas verborum et clausularum et per concordantias vocales, in quibus est sola vanitas verbosa omni carens ornatu rhetorico et virtute persuadendi. quoddam enim phantasma est pueriliter effusum et a pueris adinventum vacuis ab omni sapientia et eloquendi potestate, ut manifeste patet cuilibet intuenti, sicut in Secundo opere et hoc tertio opere de peccatis Theologiae declaravi. et tamen est ibi maxima temporis consumptio. nam propter curiositatis superfluitatem plus in decuplo laborant circa huiusmodi telam araneae construendam quam circa sententiam sermonis.* Als Mittel dagegen wird das Studium von Aristoteles' Rhetorik empfohlen. Ebenda S. 309 wird als Grund der kindischen Redekünste angegeben: *quia praelati ut in pluribus non sunt multum instructi in theologia nec in praedicatione, dum sunt in studio, ideo, postquam sunt praelati, cum eis incumbit opus praedi-*

candi, mutuantur et mendicant quaternos puerorum, qui adinvenerunt curiositatem infinitam praedicandi penes divisiones et consonantias et concordantias vocales, ubi nec est sublimitas sermonis nec sapientiae magnitudo, sed infinita puerilis stultitia et vilificatio sermonum Dei.

Bacon lässt sich, schon wegen seiner Hervorhebung des Griechischen und der exacten Wissenschaften, nirgends in der vom Verfasser geschilderten Entwicklung unterbringen; er zeigt überall sein eignes Gesicht.

Nov. 1899.

J. L. Heiberg.

Paulys Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft. Neue Bearbeitung unter Mitwirkung zahlreicher Fachgenossen herausgegeben von *Georg Wissowa.* Dritter Band. Stuttgart 1899, Metzler. 2908 Spalter, 8vo.

Det foreliggende 3. Bind af dette Kæmpeværk har været noget længe om at blive afsluttet; første Halvdel deraf udkom 1897, andet 1899. Men det er maaske en Følge af, at første Halvdel fulgte saa nær efter 2. Bind, der bærer Aarstallet 1896; mellem 1. og 2. Bind gik der to Aar. I hvert Fald spores der ellers ikke nogen Slappelse i Redactionen. Ogsaa dette Bind, der gaar fra «Barbarus» til «Claudius», indeholder en Mængde ypperlige og udførlige Artikler af de gamle prøvede Medarbejdere, f. Ex. «Bukolik» af Knaack, «Cista» af Mau, «Cassius Dio» af E. Schwartz; meget interessante og indholdsrige er ogsaa Artiklerne «Biene» og «Bienenzucht» af Olck og paa en anden Maade «Bathykles» af Robert, som indeholder en besindig Kritik af Forsøgene paa at restituere den amyklæiske Throne, samt «Bellerophon» af Bethe, der giver en tiltalende Prøve paa moderne Mythekritik, ligesom flere mythologiske Artikler af Kern. Nogle af disse Artikler er hele selvstændige Afhandlinger, der aabenbart beror paa friske førstehaands Studier. Som Type paa denne Slags kan Schwartz' Behandling af Dio Cassius anføres, der især gennemgaar Kildespørgsmaalet med stor Grundighed og under livlig Polemik, som er forstaaelig paa Grund af Artiklens Charakter, men mindre paa sin Plads i en saadan Encyklopædi. Overhovedet er det et Spørgsmaal, om det ikke var rigtigere at lade saadanne ny og opryddende Arbejder komme frem paa anden Maade og i Encyclopædiens Artikler forholde sig mere obiectivt refererende. Der kommer ellers let i disse før mange blot foreløbige Resultater og en for uligelig Behandling; Schwartz maa saaledes her Sp. 1697 allerede modificere sine Udtalelser om Appian i 2. Bind,

og hans Behandling af Forholdet mellem Livius og Dio har taget saa megen Plads, at han angaaende Forholdet til Tacitus og Suetonius maa indskrænke sig til «wenige, für das Ganze wichtige Beobachtungen» (Sp. 1715). Paa dette vigtige Punkt kommer han væsenligt til samme Resultat som Dr. Tuxen (Kejser Tiberius S. 83 ff.), at Ligheden beror paa fælles Kilde(r), ikke paa directe Benyttelse. Derimod mener Schwartz Sp. 1716 ff., at vi i Dios Charakteristik af Tiberius har et Stykke fronderende Annalistik fra Tiden umiddelbart efter Kejserens Død, medens Tuxen S. 90 ff. mere ser Dios eget Værk deri og paaviser «Elementer» dertil hos Tacitus, hvorimod Schwartz antager, at Tacitus har «das vorgefundene Gesamtbild in kleinere Stücke zerschlagen», uden nærmere at indlade sig paa Forholdet. At Schwartz ikke kjender Tuxens Bog, er en Selvfølge — philologisk Litteratur paa Dansk har næsten ingen Chance for at komme til Nytte i Videnskabens Husholdning —, men ikke desto mindre lige beklageligt for begge Parter.

Ved Artiklerne «Befestigung» (Droysen, ikke udtømmende) og «Chiton» (Amelung) savner man nogle Billeder, der godt kunde være ganske skematiske; navnlig den sidste er vanskelig at følge uden disse og har ikke vundet i Overskuelighed ved, at «alle Formen des Untergewandes» drages med ind.

Mindre heldig synes mig Artiklen «Basileus»; det er dog f. Ex. ganske misvisende at betegne Odysseus' bekjendte Ord *οὐκ ἀγαθὸν πολυκοιρανίη* osv. som «der schmerzvolle Ausruf» (Sp. 56), og urimeligt ikke at ville anerkende Forskellen mellem *δωτῖναι* og *θέμιστες* Il. IX 155 ff. (Sp. 59) eller uden videre at forstaa *ἄνδρεσσι* Il. XVI 386 om Kongerne. Ogsaa i de forøvrigt meget lærerige og grundige Artikler af Dziatzko om Bogvæsen støder man af og til paa underlige Ting, som naar Sp. 408 Efterretningerne om Polykrates' og Peisistratos' Bibliotheker og endog den saa ofte aflivede Peisistratos-Redaction af de homeriske Digte paany tages i Forsvar, eller naar Sp. 974 den dog heldigvis almindeligt opgivne Sønderlemmelse af Xenophons «Erindringer» stikker Hovedet op i Citaterne «Ps.-Xen. mem. I 6, 14 . IV 2, 10». Sammesteds foredrages den almindelige Opfattelse af Plat. Apol. 26 d med udtrykkelig Afvisning af den Forklaring, der forstaar *ὀρχήστρα* om Theatret; at ogsaa denne er behæftet med forskellige Misligheder, skal villigt indrømmes; men den gængse Fortolkning, hvorefter 1 Drachme er en høj Pris for Anaxagoras' Værker, er complet umulig, naar man tænker paa, hvor dyrt Papir og altsaa ogsaa Bøger var (sml. Sp. 975). Artiklen *Χρυσογραφία* er blevet altfor mager; der burde idetmindste være henvist til Ch. Graux Notices bibliographiques S. 302; men det kan jo komme endnu under «Tinte». Den, der interesserer sig for Mathematikens Historie, vil heller ikke være tilfreds med den korte Affærdigelse af Brysons sophistiske Cirkelquadratur Sp. 927

eller med det valne Referat af Striden om Boethius' Geometri Sp. 598; men det er i og for sig forstaaeligt nok, at disse Spørgsmaal ligger Ikke-Fagmænd fjernere, og paa det sidste Sted er der dog ialtfald henvist til Faglitteraturen. I Artiklen «Bodenkunde» burde der være anført den interessante Bemærkning om Forædling ved Omplantning hos Hippokrates *Περὶ ἀέρων ὑδάτων τόπων* S. 54, 6 ff. (ed. Kühlewein); samme Skrifts Charakteristik af Folk, der bor i Sumpegne (S. 68, 22 ff.), kunde passende have faaet Plads Sp. 646 under «Boiotia»; den gælder utvivlsomt Boioterne.

Det foreliggende Bind har den vanskelige Opgave at forlige det græske og det latinske Alphabet og træffe en fornuftig Fordeling mellem C og K. Det er i det hele lykkedes ret godt og praktisk efter Anvisningen foran Bogstavet C: «Griechische Worte sind unter K zu suchen». Dog burde der være tilføjet «undtagen Ord, der begynder med *X*», da disse opføres under Ch, hvad der vel ogsaa er det rimeligste. Enkelte smaa Inconsequenser vil ikke genere videre, som naar «Calendarium» henvises til K (Kaeso og Kalendae er slet ikke anførte), eller naar «Caccabus», «Cadeum» og «Cadrusi» behandles under C.

Nov. 99.

J. L. Heiberg.

O. Weise, Charakteristik der lateinischen Sprache. Zweite Auflage. Leipzig 1899, B. G. Teubner. VI + 172 s.

I forordet til første udgave af dette skrift udtaler forf.: «Die Kenntniss einer Sprache bleibt oberflächlich, solange sich der Lernende nicht auch die Gründe für die verschiedenartige Gestaltung ihres Baues sich klar gemacht hat . . . man muss eine mehr vertiefende und anregende Lehrmethode wählen. Als ein kleiner Anlauf nach diesem Ziele hin will dieses Schriftchen aufgefasst sein». Forf. søger da at fremstille ejendommeligheder ved det latinske sprog og, såvidt det lader sig gøre, at belyse dem ved sammenstillinger med træk i den romerske nationalkarakter.

Han begynder med et almindeligere holdt kapitel om «Sprache und Volkscharakter der Römer»; derefter følger et kapitel om «Stil und Kulturentwickelung», et kort overblik over den latinske literaturs og det latinske sprogs udvikling. De tre sidste kapitler behandler speciellere emner: kap. III die Sprache der Dichter, kap. IV die Sprache des Volks, kap. V die klassische Sprache Cäsars und Ciceros; det havde sikkert været naturligere, om de

sidste 3 kapitler havde været ordnede anderledes, vel bedst IV, V, III; saa kunde kapitlerne ogsaa være blevet bedre sammenarbejdede.

Sproget er let og flydende og fremstillingen overskuelig: der findes både en «Inhaltsübersicht» og et «Sachregister»; desuden er kapitlerne igen inddelte i paragrafer. S. 153—70 er optagne af anmærkninger, der giver en ret udførlig literaturfortegnelse til det i texten behandlede; undertiden diskuteres også andre anskuelser; tit indeholder anmærkningerne kun en tilføjelse til texten, så at man ikke forstår, hvorfor vedkommende bemærkning er flyttet til anmærkningerne.

Den opgave, forfatteren har stillet sig, er meget vanskelig at løse, og på videnskabens nuværende standpunkt kan den vel overhovedet ikke løses tilfredstillende. Der kræves af den, som giver sig i lag med et sådant arbejde, fin sproglig takt og ikke ringe psychologisk sans og dannelse. På dette sidste skorter det desværre forf. i høj grad; han hjælper sig med fraser og en ganske dagligdags overfladisk forståelse: han slår om sig med «Gemüt, Herz, Wille, Verstand», og i tilgift finder man ofte modsigelser. S. 1 siger forf.: «bei den Römern waren Verstand und Wille auf Kosten der übrigen Geistesgaben entwickelt», s. 130 er «Phantasie und Gemüt beim Volke entschieden stärker ausgeprägt als Verstand und Wille». Eller hvad mener man, for at tage et exempel, om en sætning som følgende: «Das Herz, nicht der Verstand hat (nl. hos folket) den Hauptanteil an der Gestaltung des Satzgefüges» (s. 123) eller om dette raisonnement (s. 8): «Romerne vare tålmodige over for smerter, derfor (!) er interjectioner, der udtrykker smerte, talrigere end interjectioner, der udtrykker det modsatte»?

En anden hovedmangel ved bogen er det, at forf. ikke har et klart øje for det latinske sprogs fortrin, men over alt søger at nedsætte det og navnlig at hæve det tyske sprog på latinens bekostning; og dette sker ofte på en måde, der enten støder en ikke-tysk læser eller vel oftere vækker hans latter. Som exempel kan tjene (s. 17 f.): «Die Liebe ist dem Sohne Latiums mehr ein Akt des Verstandes als des Herzens», så nævner forf. de mange udtryk for «Liebe»: *diligere*, *caritas*, *pietas*, *studium*, *amor*, men «die Innerlichkeit der Liebe des Deutschen wurzelt in der Treue und im Vertrauen . . . Sie ist durchaus Gemütssache; das Gemüt aber, diese Blume, die sich, bestrahlt und erwärmt von der belebenden Sonne des Christenthums, im Herzen des Deutschen wunderbar entfaltet, ist in solcher Tiefe dem Römer unbekannt»; det vises bl. andet deraf, at afledningen af *animus*: *animositas* betyder *Zornesmütigkeit* (hos hvilken klassisk forfatter har forf. truffet dette ord?). S. 19: «Der Begriff der Ehe zeigt im Latein keine tiefere Auffassung», hvilket bevises af, at *nubere*

betegner det ydre «at tilsløre sig» (det tyske *Ehe* derimod betegner ægteskabet som et livsvarigt forhold).

Mod talrige enkeltheder kan rejses indvendinger — ret tilgiveligt, da så mangfoldige ting behandles af forf. Anm. skal anføre et par exx. S. 66 tror forf., at *dulcia* i det bekendte sted hos Horatius: *non satis est pulchra esse* osv. betegner «den anmutigen Klang der Worte»; samme side nævnes «Delatorenwirtschaft» i republikkens sidste århundrede; s. 122 anføres som exx. på, at korte substantivstammer ofte forlænges ved suffixer i de romanske sprog: it. *legge* (af *lex*), *doge* (af *dux*), *notte* (af *nox*); s. 153: «Was Cicero von dem Kunstsinne der Römer hielt, geht aus einer Stelle der Verrinen hervor (II 87), wo er sagt: *Nos, qui rudes harum rerum sumus*»; men *nos* betegner på det sted Cicero, der jo stadig i Verrinerne lader uinteresseret og uforstående overfor græsk kunst.

I afsnittet om Cæsars og Ciceros sprog har forf. ikke holdt sig det klart for øje, at Cæsar og Cicero har skrevet i forskellige stilarter og om forskellige emner, så at vi ved en undersøgelse først må borteliminere de mange uoverensstemmelser, der skyldes dette. S. 139 anføres under et afsnit om Cæsars brug af flexionsformer, at han undgår *lubido*, *lacrumo* o. l.; s. 140 kaldes *ratus* = *arbitratus* «eine mediale bildung» og sammenstilles med *perosus*; s. 144 siges, at man hos Cæsar kan finde en betingelsessætning knyttet til en imperativ, noget, der ellers kun skal tilhøre talesproget; undersøger man nu forf.s ex. (b. G. IV 25, 3), ses det, at det står i en kort opfordring fra en aquilifer til hans kammerater. — Navnlig i dette afsnit forekommer ofte sætninger som: «Gerundiv findet sich im b. G. 65 mal» «Sallustius wendet 545 Praesentia historica und 452 historische Infinitive an». Sligt er for læseren temmelig værdiløst; det er kun de relative talstørrelser, der har betydning: forholdet mellem to forfatteres anvendelse af et ord eller et sprogligt fænomen.

Korrekturen synes ikke at være læst med stor omhu; anm. har gennemgået en stor del af Cæsarcitaterne og fundet ikke få unøjagtigheder.

Til trods for disse indvendinger tror anm., at man vil kunne have en del udbytte af at gennemlæse det lille skrift, og at f. ex. en latinlærer vil finde mange ting, som hans disciple med interesse vil høre på. For mange vil også bibliographien i anmærkningerne have interesse.

IV januar 1900. **Julius Nielsen.**

J. N. Madvig, Latinsk Sproglære til Skolebrug. Niende Udgave. Kbhvn. 1897, Gyldendalske Boghandel. 317 S.

Med stor pietet har dr. Siesbye besørget såvel denne som den foregående udgave af den foreliggende bog; de forandringer,

der er indførte, er foretagne med stor varsomhed. Og i almindelighed må man vel sige, at det er rigtigt, at en bog ikke omkalfatres efter forfatterens død; en udgiver bør tilstræbe at lade anden mands værk «fremtræde i den Form, som det kunde antages, at Forfatteren selv vilde have givet den, dersom han havde skullet foranstalte en ny Udgave under de foreliggende Omstændigheder.» Naar det drejer sig om en skolebog, kunde man måske tillade sig større friheder (vilde det ikke være rigtigt af hensyn til disciplene at anvende den almindelige orthographi?). Anm. skal imidlertid ikke drøfte dette spørgsmål, men kun anføre et par ting, hvoraf måske noget kunde finde anvendelse i en ny udgave.

§ 94 Anm. 2 siges, at i bøjningen af *capio* osv. falder *i* bort foran kort *e* med flgd. *r;* men imperativ hedder jo *cape*, altså bør vel «med flgd. *r*» udgå. — § 100 Anm. 2 står, at *prosum* «indskyder» *d* foran *e* i verbet; det burde dog vist rettes til det rigtige, at den ældre form af præpositionen er *prod* (ligeså § 161 Anm.). — Vilde det mon ikke være heldigt § 144 i en anmærkning at forklare *tuli* og *latum* som former af *tollo*, der blev brugte som former af *fero*; så havde man også givet forklaringen af, at *extuli* og *elatum* bruges som former både af *extollo* og *effero* (disciple vil regelmæssigt undre sig over, at de også hører til *extollo*); *extollo* mangler forøvrigt § 126. — § 222 b burde vel *induo* nævnes, ligesom også *exuo* § 223 a; i en anmærkning til § 223 a kunde måske anføres: *liber mihi deest* og *desidero* og *requiro* med accus. — § 255: prisens betegnelse vilde vist forstås lettere af disciplene, om man begyndte med: Prisens gen. af adj. og pron. i neutr. 1) vurdere, skatte, 2) *sum*, 3) *interest* og *refert* (hvorfor nemlig ikke tage det med her, når det dog står § 256 Anm. 1?); ved andre verber gen. *tanti* osv., abl. *magno* osv. — § 258 burde måske tilføjes som d) *meā* osv. ved *interest* og *refert*. — Med hensyn til § 272 og 274 forekommer det anm., at den i udgaven af 1895 (gennemset efter 3die uforkortede udgave, besørget af dr. Drachmann) efter Madvigs græske ordføjningslære optagne formulering af reglerne er rigtigere, klarere og lettere fattelig for disciple. — § 292 kunde måske i en anmærkning tilføjes: *annum jam audiebat Cratippum*. — § 293 b (der vel egtl. efter Madvigs disposition skulde stå som 290 c): conjunctionen «så snart som» kan på dansk foruden med plusqu. også forbindes med impf. og er vel altså at sidestille med «førend» osv. (§ 293 b Anm. 3). — § 308 a slutn.: «I Dansk Imperfectum og Plusquamperfectum» (i potentiale udsagn); i virkeligheden er det danske udtryk i regelen «kunde», «skulde» el. l. 1) + præs. inf. 2) + prf. inf. (således ogsaa i oversættelsen af de anførte exempler); men ofte må impf. conj. oversættes ved «kunde» osv. + præs. inf., f. ex. Ov. Met. I 162 må *scires* oversættes «man

kunde vide»; derimod vilde «man kunde have vidst» opfattes hypothetisk. — I § 311 Anm. 2 vilde en henvisning til § 304 gøre nytte (kunde man ikke indsmugle ordet: dubitativ?). — En omordning af § 313 vilde være meget ønskelig, men vilde vel udkræve for store forandringer (dog har jo Madvig selv i en tidligere udgave omordnet § 330 for tydelighedens skyld). — Burde ikke regelen om *causa cur* osv. findes som 318 c og § 327 b Anm. 5 kun indeholde en henvisning? — Der savnes en § 321 b om concessive relativsætninger; af sådanne findes f. ex. i Cic. pro Rosc. Am. flere, så det var rart at have dem opført i systemet. — Kunde § 328 og 329 ikke sammenarbejdes: *mos est hominum ut* er næppe mere forskelligt fra *accidit ut* end f. ex. *auctor sum ut* fra *impetro ut.*[1] § 329 savner man efter *ut* en tilføjelse af *(ut non).* — Reglerne om conjunctivs tider vilde simplificeres ved at opgive fut. ex. conj. (ligeså reglerne om forbud: *ne feceris, ne commotus sis*), men det vilde måske være for stor en ændring. — § 350 vilde det være meget ønskeligt, om der stod med fede typer: NB. Præsens Infinitiv. — § 371 lin. 3 kunde måske tilføjes (dels) som Sammenhængsgenitiv (ved Substantiver, osv.). — § 400 Anm. 1 savner man *an* = *-ne* indledende et almindeligt afh. spørgsmål; disciplen vil træffe det oftere hos Horatius og i sin sølvalderlæsning.[2] — § 429 b er anført *et ipse,* men ikke *ipse quoque* eller *ipse* alene i denne betydning. — § 436 b Anm. 1 er «*quotus quisque* hvor mangen (formindskende)» vist mindre tydeligt; bedre vel ved et ex.: *quotus quisque intellegit:* hvor mange er der vel, som . . . ɔ: hvor faa er der ikke, som . . .

V jan. 1900. **Julius Nielsen.**

Lycurgi oratio in Leocratem, post *C. Scheibe* adiectis ceterarum Lycurgi orationum fragmentis edidit *F. Blass.* Editio maior. Lipsiae MDCCCXCIX, B. G. Teubner. XLIV + 86 pp.

Blass begynder sin Fortale med at sige, at den, der vil udgive Talen mod Leokrates, maa stille sig temmelig frit overfor Overleveringen i Haandskrifterne saaledes, at han lægger Skylden paa Afskriverne og ikke paa Forfatteren, hvor han træffer stødende Udtryk og uattiske Former. Et Par Citater hos Suidas (navnlig det ene [§ 40] paa 5 Linier) vise, at Afskriverne

[1] I Udgaven 1895 står som exempel til § 374, 2 (= denne udgaves § 329, 2): *adhuc in hac sum sententia, nihil ut faciamus*; hører det dog ikke under § 372 a (= 327 a)? *in hac sum sententia* = *censeo*; *nihil ut* står jo så rigtignok usædvanligt for *ne quid,* måske for at fremhæve *nihil.*

[2] [Heller ikke brugen af *an* som simpel disjunktiv konjunktion, f. ex. Tac. Ann. I 13, burde være uomtalt. *Red.*]

næsten i hver Linie have gjort sig skyldige i Unøjagtigheder eller Fejl, saa at man andetsteds kan vente det samme. De tidligere Udgivere have ved at følge Haandskrifterne ladet aabenbare Fejl staa og tillagt Lykurg Ting, som han ikke kan have skrevet (§ 144 *ἀφήσει* for *ἀφείη* og § 150 *σωτηρίας* for *τιμωρίας*). Som hæderlig Undtagelse nævner han Scheibe, i hvis Spor han selv følger. Scheibe manglede kun nøjagtige Kollationer af Haandskrifterne. Af disse har Bl. søgt at vise, at *N* (Oxoniensis) og *A* (Crippsianus) ere de mindst fejlfulde, at begge stamme fra samme Original, men at *N* dog er bedst; *B* (Laurentianus) er afskrevet efter *A*; alle de øvrige have paa forskellig Maade igen deres Udspring fra *B*, og naar disse af og til give det rigtige, beror det paa Konjektur. Han har derfor i sit kritiske Apparat kun medtaget Læsemaader fra *N* og *A*.

Han mener, at man af Lykurgos ikke kan fordre samme Omhu for at undgaa Hiater, som vi finde hos Isokrates, men at man dog bør søge at fjerne de mest stødende, hvad han nogle Steder har gjort.

Da han i sit Skrift: «Die attische Beredsamkeit» behandlede den saakaldte Prosarhythme *(numerus)* især hos Isokrates, havde han endnu ikke anstillet Undersøgelser i denne Retning med Hensyn til Lykurgos; han er nu kommen til det Resultat, at denne rhetoriske Prydelse ogsaa findes hos ham, og anfører mange Eksempler for at vise dette.[1] Det hele Spørgsmaal er dog endnu omtvistet, og der gaas vistnok for vidt i at spalte Periodens enkelte Kola i ganske smaa Dele for at kunne paavise den rhythmiske Responsion. Af og til (f. Eks. § 78, 79, 128, 140) har Bl. foretaget Rettelser for at tilvejebringe denne, især hvor der ogsaa var andre Grunde, men synes dog selv at nære nogen Tvivl om det tilladelige heri.

Endelig mener Bl., at man har et sikrere Grundlag for Ordenes rette Former og for Retskrivningen i de Rester af Lykurgos' Lovforslag m. m., som ere bevarede i Indskrifter, end i de upaalidelige Haandskrifter. Vel ere heller ikke Indskrifterne konsekvente (*Λύκοργος* og *Λυκοῦργος, ἔνπορος* og *ἔμπορος, Κη-*

[1] Bl. mener, at Udtrykket *μετήλλαξαν τὸν βίον* i § 50 om dem, som faldt ved Chaeronea, betegner Lykurgos som Platoniker, og beklager, at han ikke har medtaget dette i „Att. Bereds.» der, hvor han omtaler Lykurgos som Discipel af Platon. Han siger, at hvis der sigtedes til Herosudødeligheden, var Udtrykket for vagt. Han gaar altsaa ud fra, at Udtrykket indeholder mere end en rhetorisk Betegnelse for, at de faldt i Kampen, vistnok en Allusion til den platoniske Udødelighedstro, og henviser til Isokr. VI 17: *῾Ηρακλῆς μετήλλαξε τὸν βίον, θεὸς ἐκ θνητοῦ γενόμενος*, hvor den egentlige Betydning («at skifte Livsform») synes bibeholdt. Senere gik *μεταλλάττειν*, med eller uden *τὸν βίον*, over til ligefrem at betyde «at dø», og ifølge Harpokration (Bl. fr. 34: *διήλλαξεν· ἀντὶ τοῦ μετήλλαξεν, ἐτελεύτησεν. Λυκ. ἐν τῷ π. τ. ἱερείας*) har Lykurgos selv brugt *διαλλάττειν* paa denne Maade.

τιεῖς ved Siden af ἀμφορῆς m. m.), men det er dog utvivlsomt, at der f. Eks. mod Haandskr. bør skrives ληιτουργία (139) og κατακλησθέντες (85) (ikke λειτ. o. s. v.).

Dernæst følger en *commentarius criticus in Leocrateam*, en kort Redegørelse for Behandlingen af en Mængde Steder i Teksten, og derefter *apparatus ad Lycurgum*, indeholdende I *vita Lycurgi* (efter Pseudoplutarchos), II *Rogatio Stratoclis*, Forslag om at tildele Lykurgos visse Hædersbevisninger, givet dels efter Pseudoplut., dels efter Brudstykker af en Indskrift, III *Leges et rogationes Lycurgi*, 7 i Tallet efter mere eller mindre mangelfuldt bevarede Indskrifter, hvorom gives korte Oplysninger, IV *vita sec. Suidam cum orationum indice* og V *De Lycurgi eloquentia judicia veterum.*

Talen mod Leokrates hører til de hyppigt behandlede. Bl. nævner i Fortalen foruden de vigtigste Udgaver mange Lærde, som i Tidskrifter eller særegne Afhandlinger have givet Bidrag til Tekstkritik og Fortolkning, og de ere næsten alle yngre end Scheibe. Han har gjort sig bekendt med hele dette Apparat og dels optaget i Teksten, dels i commentarius criticus og det kritiske Apparat en stor Del Konjekturer derfra. Der er ikke Anledning til nærmere at gaa ind paa saadanne. Kun et Par særlig heldige skal jeg nævne. § 42 have Reiske og Schedlbauer skrevet: *τοῦτον ἔδει τότε* i Stedet for *οὗτος ἐδεῖτο τῶν* og § 80 M. Haupt: *ἴχνος . . . τῆς . . . ἀρετῆς* for *ἰσχυρῶς . . . τὴν . . . ἀρετὴν,* hvilket Bl. selv betegner som conjectura palmaris.

Trods alle Forarbejder har der endnu for Bl. været Anledning til nye Rettelser. Saaledes i § 86[1], hvor Kodros siges at have dræbt en Mand *τῷ δρεπάνῳ προσπεσόντα.* Suidas har *πλήξαντα,* som passer godt, men af Bl. erklæres for uattisk, og da *A pr.* har *πεσόντα,* har han meget heldigt skrevet *παίσαντα.* Det er sikkert ogsaa rigtigt, at han i § 19 flytter *εἰς Ῥόδον* hen efter *ὅτε,* og at han § 91 retter *αὐτοῦ* til *αὐτοῦ* (Adv.), mindre sikkert, naar han i § 39 i Stedet for *τῷ προσηγγέλλετο* skriver *ἀρτίως προσήγγελτο* (det sidste efter Es), skønt en Rettelse er nødvendig. Derimod havde det neppe været nødvendigt i § 9 at rette *ἑνὶ ὀνόματι* til *ἔν ὁ νόμος τι.*

Det maa billiges, at han i § 124 har beholdt *ἠξίωσε* med Underforstaaelse af *παθεῖν τὴν πόλιν,* medens Scheibe rettede det til *ὑπὸ ξένων,* Nicolai til *ἐπὶ ξένης.* Mere betænkeligt forekommer det mig i § 40 at beholde *ὁρᾶν δ' ἦν γυναῖκας ἐλευθέρας . . . ὁρωμένας* med den Forklaring, at det ikke passede sig, at fribaarne Kvinder saas paa Gaden; jeg vilde foretrække Rettelsen *ὀδυρομένας.*

Skønt Bl. udtrykkelig siger, at han har udgivet Talen mod

---

[1] I samme § misbilliger han Madvigs Rettelse af κατὰ til κᾆτα og skriver med Ernesti ὑπεκδύντα for ὑποδύντα (Suidas ἐξελθών).

Leokrates *post Carolum Scheibe,* næsten som en ny Udgave af Scheibes, er der dog gjort et betydeligt selvstændigt Arbejde. Teksten er omhyggeligt gennemgaaet og er undergaaet mange Forandringer. At disse tillige ere Forbedringer, derfor borger Udgiverens indgaaende Sprogkundskab og skarpe Blik.

Odense, Januar 1900. **P. Petersen.**

Lehrbuch der Religionsgeschichte, in Verbindung mit Dr. *Edm. Buckley* in Chicago, Bibliothekar *H. O. Lange* in Kopenhagen, Dr. *Friedrich Jeremias* in Leipzig, Professor Dr. *J. J. P. Valeton* Jr. in Utrecht, Professor Dr. *M. Th. Houtsma* in Utrecht, Dr. *Edv. Lehmann* in Kopenhagen herausgegeben von *P. D. Chantepie de la Saussaye.* 2. völlig neugearbeitete Auflage. II. Band. Freiburg 1897, J. C. B. Mohr. 512 S.

Edv. Lehmann, Hedensk Monoteisme. Bidrag til gudsbegrebets historie. (Studier fra Sprog- og Oldtidsforkning, Nr. 31.) Kjøbenhavn 1897, Kleins forlag. 82 S.

Edv. Lehmann, Zarathustra. En bog om Persernes gamle tro. Første del. Kjøbenhavn 1899, Schubothe. 169 + XI S.

Ovenstående bøger høre til de glædelige vidnesbyrd om, at Danmark kommer med i arbejdet på religionsvidenskaben med arbejder på förste hånd og af forfattere, som også i philologisk henseende ere kompetente. Dr. Edv. Lehmann's egentlige speciale er «Zend»-forskningen, hvori han har gjort grundige og omfattende studier i udlandet, bl. a. under den for tiden störste autoritet på dette område, Karl Geldner. Netop dette studiums genoplivelse her hjemme har en særlig interesse for os Danske. Den videnskabelige Zend-forskning indvarsledes af vor berömte landsmand R. Rask, hvis lydlære var bestemmende for Burnouf's og andres philologiske behandling af enkelte afsnit, og den förste, der leverede en mønsterværdig kritisk udgave af hele Avesta og havde planlagt og gjort omfattende forarbejder til en fuldstændig behandling af hele stoffet i alle retninger, var også en Dansk, N. L. Westergaard, en af de genialeste og robusteste Iranologer og Indologer, der nogensinde har levet. Efter hans tid ere L.'s bøger de förste selvstændige arbejder på dette område, som ere udkomne i Danmark. Et i håndskrift efterladt endnu utrykt stort arbejde af Johs. Fibiger skal være meget tankevægtigt og grundigt, men behandler æmnet væsentlig fra et theologisk synspunkt. Skönt L. ingenlunde optræder som specifik theolog, forener han dog med sine sproglige kundskaber (bl. a. Sanskrit og navnlig Iransk) en grundig theologisk og philosophisk fordannelse, og denne alsidighed kommer ham i höj grad til gode ved hans egent-

lige studium, som er religionshistorie på grundlag af litteraturen i originalsprogene. Ved den slags arbejder indtage selvfølgelig de egentlige philologiske discipliner en tjenende stilling; men hvilken overordentlig stor vigtighed der alligevel må tillægges dem, véd enhver, der har haft lejlighed til at sé, hvilke kolossale misforståelser og forvanskninger den er udsat for og den utryghed den må føle[1], der må arbejde på grundlag af oversættelser, eller som på tro og love må antage andres resultater fixe og færdige. Ja, der er som bekendt tilfælde, hvor der vilde kræves et fornyet eftersyn af håndskrifterne for at kunne føle sig tryg. For lang tid vil studiet af de litterære østerlandske religioner være stillet under sådanne betingelser, at den, der ikke er tilstrækkelig inde i sprogene, kan spare sig ulejligheden, da han har al udsigt til at spilde sin tid på tomme phantomer. Hvad særlig Iranologien angår, turde L. derfor være den eneste her til lands, der har betingelser for at kunne bringe noget ud af den.

Det er dog, som sagt, selve religionsvidenskaben, der for L er hovedsagen, og det er særlig de gamle litterære religioner, hans hidtil udgivne arbejder have drejet sig om. Selvfølgelig er han bekendt med de existerende religionsvidenskabelige theorier; han indtager over for dem det korrekte og fornuftige standpunkt, at han ansér det for overilet på videnskabens nuværende trin at fastslå én enkelt oprindelse til religionen.

Denne reserverede holdning er fra en enkelt side (Th. A. Müller i Dania) bleven lagt ham meget til last, idet man har krævet, at han uforbeholdent skulde slutte sig til «animismen» således defineret, at den også indbefatter de höjere religioner. Denne definition vilde forméntlig være ubrugelig efter logikken som indeholdende adskillige subreptioner, idet den uden videre lader, som om de ganske forskellige ting, der — mér eller mindre hårtrukket — kan betegnes ved ordet «animisme», historisk stamme fra én oprindelse. Dette er ikke blot ikke bevist, men höjst usandsynligt. Efter ordets etymologi ligger det nær ved «animisme» at betegne 1) tro på spøgelser og lign. (deraf sjælens existens uafhængig af legemet og dyrkelse af afdøde); 2) besjæling (med mér eller mindre gennemført personification) af naturgenstande («animisme» i snevrere forstand). Allerede disse ting kunne ikke have samme oprindelse; thi det sidste er åbenbart baseret på en analogislutning fra det levende menneske og ikke fra det døde; det er noget for sig: sjælens selvstændighed er kun én af dets betingelser, som det forudsætter, men ingenlunde følger af, og historisk ere begge forestillinger efter al sandsynlighed lige gamle; men at aflede den sidste af den förste bliver

[1] Man kan dog også drive sin skepsis for vidt; der er virkelig ord, hvis betydning er aldeles «krystalklar», f. ex. *haurvatāt*, *ameretāt* og lign., og deres klarhed formindskes ikke ved, at der er andre ord i samme eller andre sprog, som ere mindre klare.

man ikke berettiget til af den omstændighed, at der er exempler på, at afdødes ånder tænkes at have taget bolig på sådanne steder; thi gennemgående er dette sikkert ikke tilfældet. Usener's «Augenblicksgötter» ere en primær iagttagelse, ganske sidestillet med spøgelserne; en bevidst analogislutning behøves ikke; den vilde i al fald være fra det levende menneske. «Sondergötter» forudsætter ikke blot troen på guder, men tillige trangen til en forklaring af den iagttagelse, at held er nødvendigt for ethvert menneskeligt foretagende, hvis det skal lykkes, og til deres hjælp; at også afdødes ånder kunne yde sådan hjælp, er kun et særligt tilfælde; at ansé «Sondergötter» for faktisk at være yngre end «Augenblicksgötter» synes ikke nødvendigt; der kan eftervises exempler på vaklen mellem begge opfattelser, også hos naturguder (i Indien f. ex. Ilden, Morgenrøden, etc., som hver for sig snart fødes daglig som nyt individ, snart er den samme alle dage); disse to opfattelser kunne derfor særdeles godt være lige gamle indbyrdes og med de to andre. Når flere «Sondergötter» sammensmeltes, har dette selvfølgelig intet med animisme at göre. De helt personlige anthropomorphe (eller theriomorphe) lokalguder og store kosmiske guder kunne vel have fået mange af deres attributter ved at absorbere mindre guder; men selv må de væsentlig have været der i forvejen; man skal jo dog have en forklaring på den ordnede verdensgang; den må, i analogi med de menneskelige forhold, være bragt tilveje ved kamp med dæmoner og ved andre kraftige og troldkyndige gerninger; de enkelte træk kunne skyldes naturiagttagelse, naturalistiske gåder (billeder), men turde for största delen (for så vidt de ikke må forklares af det følgende) være af æventyr-oprindelse; i æventyret har man hele naturen og menneskelivet at tage til, som man kan overdrive, karrikere og combinere på de bizarreste måder; æventyret anses i almindelighed for en degenereret mythe; men meget tyder på, at det også kan være lige omvendt (hvorledes kører Thor med bukke, som han spiser? m. m.; den mythiske buk og lign. sér i det hele taget slet ikke ud som en i god tro given forklaring på noget naturphænomen, men gör stærkt indtryk af at være digtet). Faktisk foreligge også de större personlige guder samtidig med de andre forestillinger, og jeg sér ikke, at der er noget i vejen for, at de også kunne have været lige så gamle. At én af Buskmændenes eller Hottentotternes forfædre fungerer som kosmisk gud, beviser selvfølgelig ikke, at alle andre folks större guder ere afdødes sjæle. En ting kan indrömmes, nemlig at uden troen på sjælens uafhængige existens vilde måske ingen religion have været mulig. Dette er den mest primitive «åbenbaring»; men et åbenbaringselement må der formentlig være i alle religionsformer (lige fra drömmene og spøgelserne og Schamanernes, Buddha's og andres kunstig frembragte ekstaser til profeternes visioner og alle kendte religionsstifteres mirakler); det

er dette Archimedes-punkt uden for jorden, som har sat dem i stand til at bevæge jorden. Den oprindelige åbenbaring kan glemmes, og religionen kan fortsætte sit liv som blot tradition, men aldrig som noget, man selv har opfundet. Hermed skal ikke være sagt, at spekulationen intet har med religionerne at göre; den kan stille de oprindelige elementer i ny belysninger, og godtgöres forudsætningernes fejlagtighed, så falder eller forandres religionen (f. ex. *Indra* i Indien bliver fra en jætte-dræbende Thorskikkelse til en regngud); og på den anden side ville visionerne öjensynlig for en dél tage skikkelse efter spekulationen; men det er ikke denne, som gör phænomenet til religion. Det er næsten utænkeligt andet, end at mange mythologiske enkeltheder må have en sådan visionær oprindelse. Heraf vil det også sés, at kulturfolks ofte i höj grad spekulative og litterære religioner ikke uden videre kunne sammenstilles med primitive folks; thi deres «åbenbaringer» må, som følge af deres forudsætninger, blive af en ganske anden art end disses. Kun med folk, som man af historien véd, at vedkommende have stået chronologisk og geografisk nær, bør man sammenstille dem.

Også i den sidstnævnte henséende er L. meget forsigtig, måské for forsigtig. Han går nemlig kun meget nødig og kun nødtvungen med til at anerkende fælles elementer i Veda-religionen og Mazdeïsmen; er det ham på nogen måde muligt, opsnuser han alt, hvad der kan tjene til at benegte fællesskabet (selv mellem almindeligvís sammenstillede navne) eller i det mindste svække indtrykket deraf og reducere det til det mindst mulige. Men forsigtighed er jo en borgmesterdyd, og videnskaben vinder — og har i dette tilfælde utvivlsomt vundet ved L.s fremgangsmåde — meget mere og opdager flere enkeltheder ved, at man forholder sig skeptisk over for en sammenhæng og derfor undersøger den for mulig at opdage alt, hvad der kunde tale imod den, end ved ud fra overbevisningen om, at sammenhængen finder sted, at fæste blikket på de iöjnefaldende ligheder og derved måske komme til at oversé forskellighederne. At han ikke af «folkepsychologi» eller andre Sirener af den slags har ladt sig forlokke til vildskaber, geråder ham kun til ære, men burde iøvrigt være en selvfølge i alvorlige videnskabelige arbejder. Det går med «folkepsychologi» som med andre theorier, at de kunne være gode til at skaffe overblik og lette hukommelsen ved at levere en ramme til indordning af hvad der passer i den (og stille det, der ikke passer, i en saa meget desto grellere belysning); men under sit arbejde må man helst fuldstændig tabe dem af syne og kun interessere sig for det enkelte spørgsmål for dets egen skyld. Ellers går det let således, at videnskaben mere end heldigt er bliver et arbejde på at samle exempler til yderligere bekræftelse af theorien, til ubodelig skade også for denne; thi det måtte være en mærkelig theori, der — selv om den var sand i hoved-

sagen — ikke trængte til modificationer, som måské kunde give den et meget dybere og rigere indhold; men skeptikerne have de bedste chancer for at opdage ny momenter, som ikke passe i theorien efter dens oprindelige affattelse. Der er vel ingen astronom, som ikke «tror» urokkelig på det Kopernikansk-Newtonske system; men derfor indskrænke de sig ikke til at beregne ud fra theorien i stedet for at iagttage, og derved få de virkelig theorien verificeret — og beriget. Nu ere de physiske videnskaber ganske anderledes håndgribelige og lette at få hold på end åndsvidenskaberne; dette bör mane til dobbelt forsigtighed.

L.'s religionsvidenskabelige standpunkt i det hele belyses — foruden af «Guder og helte» (Studier for Sprog- og Oldtidsforskning, Nr. 37, 1898) — bedst af «Hedensk monoteisme», hvor han hævder den anskuelse, at hedenskabet (gående ud fra polytheïsme) tenderer til monotheïsme, er i høj grad bestemt af kulturen og fremmes og forædles af denne; de primitivere religionsformer holde sig i befolkningens laveste lag, men kunne blusse op over det hele ved slutningen af en religions levnedsløb eller ved ophøret af en kulturperiode. For den rette forståelse af dette skrift ere de sidste sider i bogen af stor vigtighed; det fremgår nemlig klarest af disse, at L. ikke har villet göre Grækere og Romere til egentlige monotheïster, men snarere har villet polemisere mod en alt for exclusiv opfattelse af begrebet «polytheïst», og over dette vigtige punkt kaster hans bog et klart lys. L. tillægger også politikken stor indflydelse både på forøgelsen og på formindskelsen af gudernes antal, vist for megen. Der er exempler på, at ny guder ere blevne optagne af rént religiøse grunde (f. ex. Mater Idæa i Rom), og skulde en lignende holdning i god tro overfor ny guder overhovedet ikke i mange tilfælde (hvad L. vel heller ikke vil bestride) kunne have været godt hedenskab også i gamle dage, som det er det den dag idag i Indien?[1]

[1] Enkelte bemærkninger synes at kunne give anledning til misforståelse. I Indien (S. 21) — hvor sekterne forøvrigt i almindelighed ere for skikkelige til at «rase» — kan det være vildledende at sige, at «polytheïsmen trives frodigt i ly af kongehuset»; polytheïsmen trives ganske på sine egne nedarvede bén uafhængig af kongehuset; det er sekterne, munkeordenerne, etc., der tildéls trives i ly af kongehuset; men de have jo alle de samme guder allerede fra gammel tid, og ere alle overordentlig villige til at antage hvilkesomhelst ny, der måtte tilbyde sig. — En anden tendens, der undertiden kommer til syne hos forfatteren, kan jeg heller ikke sympathisere med, nemlig at forklare gudesagn og lignende som historiske religionskampe; når han f. ex. (S. 36) siger, at «Çiva bryder ind i gudernes kreds og raner alle deres offre ɔ: fortrænger dem», så kan denne forklaring ikke være rigtig; thi Çiva fortrængte aldrig guderne; historien skal kun bevise hans större magt, og da denne forklaring er tilstrækkelig og uanstødelig, behøve vi ikke den anden. (S. 37 synes han ved en lapsus at have forvexlet Çiva med Gaṇeça.) Også den bemærkning (ib.), at «kun præsterne må læse skrifterne og vide, hvad religionen handler om», etc., vilde forméntlig blive tydeligere ved at skrive, at

Meget sikkrere er det forméntlig (som L. også gör) at lade spekulation og i Grækenland tillige moralske grunde være den kraftigst virkende faktor i retningen hen imod monotheïsmen. Men vel at mærke, en «monotheïsme», som har en stærk bismag af religionsløshed. Når den gamle Brahmanisme endnu til nød kan kaldes en religion, er det kun for så vidt som den beråber sig på Veda'erne som «åbenbaring», og fordi den på ægte Indisk vís ikke fornegtede de folkelige guder, men accepterede dem som åbenbaringsformer af det absolutte; i sig selv var den den rene skære philosophiske pantheïsme. Noget ganske lignende, men mindre skarpt gennemført, gælder om Grækerne; her var det dog småt med åbenbaringen, når man fraregner orakler og sligt og ganske exceptionelle phænomener som Sokrates og måské nogle mystiske sekter. I det lidt, man véd om de Ioniske philosopher, kan jeg ikke sé nogen interesse for positiv religion; men lad også deres interesse længe nok have været religiøs; resultatet synes mig i den henséende ganske negativt og pantheïstisk. Sokrates's uomtvistelige polytheïsme burde L. ikke (S. 47) have ladt F. A. Lange tilsløre med den sætning, at han «bunder i monotheïstiske anskuelser». Sokrates var dog en fuldstændig religiøs personlighed. Meget betænkeligere sér det ud med Platon og de følgende philosopher. Folkereligionens eftervirkninger forhindrede vel de fleste af dem fra at blive fuldstændig atheïstiske (ɔ: ikke-theïster), og den pantheïsme, som deres enhedskrav førte dem til, fik derved et stærkere eller svagere anstrøg af monotheïsme; men at denne monotheïsme stod på meget svage fødder, røber sig ubarmhjertig ved den vage og selvmodsigende måde, hvorpå den kommer til orde. Stadig bryder collectiv-polytheïsmen igennem («de udødelige guder»), et bevís for at den religiøse tro var en eftervirkning af folkereligionen, ligesom den omstændighed at Gud hvert öjeblik kaldes Zeus. Det er ret gennemgående at bruge udtryk som «enten nu naturen eller en gud», og selv i opbyggelige udviklinger tager man temmelig systematisk den mulighed med i betragtning, at det turde være løgn altsammen. Stoïkerne, der, skönt pantheïster, holdt på så religiøse ting som et forsyn, tage revanche ved at göre rént bord ved verdensperiodens ende. Man har åbenbart haft en fornemmelse af, at éns tro manglede en autorítét, der stod höjere end én selv. Deraf disse sideblik til «Magerne» og de fremmede guder: når éns egen religion vakler for én, kaster man gerne længselsfulde blik til fremmede religioner — når man ikke kender dem nærmere. Og denne vaghed og vaklen var ikke en følge af den synkende kultur, men en uundgåelig logisk nødvendighed, når man på den ene side

---

i gamle dage kun de tre höjere kaster måtte læse Veda'erne og kun brahmaner fungere som præster ved de Vediske offre: det andet vilde jo også, når det skulde tages bogstaveligt, i sig selv være umuligt.

havde en ubrugelig folkereligion, som det «virkelig dengang var en religiøs nødvendighed for enhver, der havde noget som helst religiøst på sinde», at tage afstand fra (S. 57), på den anden side forskellige selvudtænkte philosophiske systemer uden religiøs autorität. At det virkelig var en autorität, man savnede, fremgår klart af den opblussen af indenlandsk og fremmed folkereligion, som til sidst grasserede og afsluttede drama'et. Man lade sig ikke narre af, at kirkefædrene kunne beråbe sig på Platon; det er in confesso, at Platon's «gudsbegreb» er ganske uforståeligt; men han bruger meget ophöjede udtryk om det, og man kunde derfor let læse sit eget gudsbegreb ind i det. Sagen er snarest den, at det græske hedenskab kun havde en fornemmelse af, hvorledes en monotheïstisk gud burde være, og søgte at idealisere Zeus til en sådan; men det havde i virkeligheden ingen; Platon står med det ene bén i monotheïsmen (skrøbelig og uklar), med det andet i pantheïsmen (meget klarere); Stoïkerne vare hélt pantheïster (deres forsynstro m. m. fremhævedes allerede i oldtiden som inconsequent). Det er interessant at sammenligne Grækenland og Indien: i den brahmanske verden have vi allerede collectiv-polytheïsmen i deres ældste kendte mindesmærke (*Ṛ*gveda); derfra var der kun ét skridt til pantheïsme; i Grækenland begyndes der med en meget grov polytheïsme, og udviklingen kommer ikke længere end til en slags vag deïsme med overvejende pantheïstisk præg; ganske det samme resultat have de Indiske folkereligioner nået i Hinduïsmen. I og for sig er denne udvikling selvfølgelig et fremskridt; men for vedkommende bestemte religion er det en opløsningsproces. Og det en uundgåelig opløsningsproces, som ikke havde kunnet blive væsentlig anderledes, om der så havde været nok så megen «oprindelighed og personlig kraft» (S. 61) i folket — ved sligt kan der ikke «bringes en positiv religion ud af folkets religiøse tendenser». En religion vedbliver væsentlig at være det, som den var fra først af, så længe den lever; løber oplysningen fra den, så falder den (eller afløses af en anden); at blive til virkelig holdbar monotheïsme formår den ikke. At den Jødiske monotheïsme har bevaret sig så sejt og uanfægtet gennem tiderne, kommer, som L. selv bemærker (S. 63), af at Jahve var en «nidkær» gud, og denne specifikke monotheïsme må have hørt med til hans væsen fra først af. — Mazdeïsmen skal jeg senere komme til.

Bogen er overordentlig tankevækkende, skreven i et fortræffeligt sprog og vidner på hver side om forfatterens fortrolighed med de omhandlede problemer.

Med «Om forholdet mellem religion og kultur i Avesta» (Kbhvn. 1896) åbnede L. rækken af sine Skrifter om sit egentlige specialstudium. Det er en original og meget instructiv undersøgelse, baseret på en righoldig samling af kildesteder. Han blev den gang angreben, fordi han gjorde indtryk af forméntlig i alt

for höj grad at henlægge djævlelæren m. m. til «den yngre Avesta's» tid, altså i virkeligheden for at have lagt en forméntlig for stor vægt på den eneste håndgribelig sikkre kildesondring, der for tiden kan göres i Avesta, og jeg mener endnu, at han burde have fremhævet den mulighed, at den omstændighed at disse ting ikke findes i Gāthā'erne, kan være tilfældig på grund af disses ringe omfang og vel også deres særlige anvendelse i ritualet; haoma'en omtales heller ikke i dem, men må dog, også efter L.'s mening, ansés for ældre. Men nu har forf. haft den ejendommelige skæbne at blive angreben (af Th. Müller, i Dania), fordi han ikke har gjort kildesondringer nok; han burde have gjort noget sådant som at eftervise, at Avesta er et conglomerat af uénsartede bestanddele fra forskellig tid og have bestemt og dateret hvert enkelt stykke; dog indrömmer anmelderen, at denne opgave er «vanskelig» (véd han sikkert, at den overhovedet er mulig, i al fald på videnskabens nuværende standpunkt?). Det er vanskeligt at göre alle til pas.

Kort efter kom 2det bind af Chantepie's «Lehrbuch der Religionsgeschichte», hvor L. har bearbejdet de Indiske religioner og Mazdeïsmen og været med til bearbejdelsen af Grækernes religion. Alle anmeldelser af denne udgave af Chantepie's værk begynde og må begynde med den characteristiske orienterende bemærkning, at der er en himmelvíd forskel på denne og den 1ste udgave, at bogen i den 1ste udgave måtte bruges med megen forsigtighed (selvfølgeligt, da det var et altfor stort arbejde for en enkelt mand), men nu er bleven en rigtig god og pålidelig vejleder, etc. Anmelderne have fuldstændig ret, i al fald for de partiers vedkommende, L. har haft med at göre (de andre kender jeg ikke). L. må være i besiddelse af en phænomenal arbejdsdygtighed og orienteringsevne; han har nemlig i en forbavsende kort tid sat sig ind i et stof, som jeg véd med mig selv, at jeg vilde have været adskillige år om at fordöje; og tillige af en ganske ualmindelig fremstillingsevne; det hele er ordnet så overskueligt og fremstillet så klart og læseligt, at det er en hél fornöjelse at gå disse partier igennem; man kan hélt glemme, at det er et compendium, man læser. Selvfølgelig er der ting, om hvilke jeg har en anden mening; men L.'s opgave var jo her at give et resumé af de herskende anskuelser, og dette meget vidtløftige arbejde har han gjort pålideligt og godt. Bogen vil blive et overordentlig benyttet og indflydelsesrigt hjælpemiddel, og det er en ære for vort land, at ikke mindre end to Danske høre til dens betydeligste medarbejdere (H. O. Lange har bearbejdet den Ægyptiske religion), og begge have høstet stor anerkendelse i udlandet for deres arbejde. Nogle trykfejl (ligesom i «Hedensk monoteïsme») forstyrre ikke meningen, men piner et philologisk hjerte.

Jeg kommer nu til «Zarathustra«. Indholdet er: I. Avesta: Fund og forskning. — Indhold og karaktér. — Skrifternes

alder. — Parsernes overlevering. — Græske beretninger. — II. Perserne. Ydre og karaktér. — Politik og regering. Folkets oprindelse. — Medere og Persere. — Avestatroens hjemstavn. — III. Iransk hedenskab. Sjæle og særguder. — Dyredyrkelse. — Jordguder. — Jorden. — Vand- og regnguder. — Dragekampe. — Ilddyrkelse. — Dever og Asurer. — Indisk og Iranisk. — I 2det bind kommer selve Zarathustra's theologi og den Parsiske kirkes liv og lære.

Man vil ikke let finde nogen mere tiltrækkende og læselig fremstilling af, hvorledes Avesta nåede til Europa, Avesta-forskningens historie, etc. Jeg må dog her indskrænke mig til en kort omtale af 3die afsnit af det foreliggende 1ste bind. L. søger her med megen skarpsindighed at skelne mellem det för-Zarathustriske hedenskab og de egentlige Zarathustriske og senere forestillinger, vel med megen forsigtighed, men dog ikke udelukkende efter det enkelte kriterium, om vedkommende forestilling findes i Gāthā'erne eller ikke. Fravashi'erne ansér han således efter religionshistoriske analogier for för-Zarathustriske, skönt de ikke findes i Gāthā'erne, en theori, som turde være af vidtrækkende betydning. Og således opfatter han mange andre forestillinger. Hver side bærer i det hele taget vidnesbyrd om, at han har sét sig godt om i de af religionshistorikerne fremdragne paralleler, der kunde tjene til belysning af Iranernes religion för Zarathustra, og han combinerer dem behændig således, at der kan komme det mest mulige ud af dem. Naturligvis kan det ikke undgås, at der løber noget mindre sikkert med hist og her; jeg ansér det således for umuligt (S. 101), at gudinden Aditi i *R*gveda skulde være en «chthonisk» gudinde; at hun i Brāhma*n*a'erne identificeres med jorden, er kun fordi hun er gudernes moder, og det var jorden også; men det eneste, man kan slutte deraf, er utvivlsomt, at Aditi var et abstract begreb (jf. «kraftens sön» og den slags betegnelser), og umuligheden af, at hun i *R*gveda kan være jorden, fremgår af sådanne udtryk som «giv os tilbage til den store Aditi», hvilket under denne forudsætning vilde være «lad os dø», noget som man i *R*V aldrig kunde falde på at bede om; meningen må öjensynlig være den modsatte, og jeg tror stadig, at Bergaigne's forklaring («frihed, uskyldighed», eller lign.) er den rigtige; men forklaringerne ere jo forresten legio; at hun skulde have været fødselshjælperske, har jeg ikke vidst; men at man gav den fødende kvinde en ring på, som skulde forestille Aditi's ring, kommer öjensynlig også af, at hun som gudernes moder var barselkvindernes forbillede. — Et karakteristisk og smukt exempel på, hvor skarpt L. har öje for ligheder og navnlig forskelligheder og forstår at drage plausible slutninger deraf, er afsnittet om ilden og offerskikkene m. m. (S. 124 ff.), hvor han ved en særdeles dygtig husholdning med de i grunden ret små midler, dcr stå til rådighed, får et resultat frem af vidtrækkende

betydning, angående forholdet mellem Indernes og Iranernes praxis i den retning, og som har ikke ringe chancer for at være rigtigt; i al fald er de afgörende kendsgerninger klart fremhævede, hvad der allerede i sig selv er et fortjenstligt resultat. — S. 138 flg. behandles det i höjeste grad vigtige og interessante problem om forholdet mellem de to gudebetegnelser *asura* og *deva*, og hvorledes man skal forklare sig, at *asura* i Indien endte med at blive en betegnelse for dæmonerne, mens det i Iran blev betegnelse for den sande Gud, og omvendt med *deva*. Den forklaring, som L. slutter sig til, nemlig at udgangspunktet for *asura*'ernes degradation i Indien er at søge i opfattelsen af deres *māyā* som ond trolddom, er vistnok den eneste, som kan gives. Men de faktiske forhold i Indien synes mig ikke at kunne forenes med den opfattelse, at det fra første færd har været ligefrem to forskellige gudeslægter; at «riddertiden« og «krigerkasten» i Indien skulde have bragt *deva*-dyrkelsen i forgrunden, kan hverken bevises eller modbevises; heller ikke kan jeg sé, at Āditya'erne i *Ṛ*gveda havde udspillet deres rolle (at de enkelte navne ikke betyde stort, er noget ganske andet); faktisk ere Indra og Varu*n*a etc. ganske samtidige og synes at måtte være det, da begge vare uundværlige, og *deva* og *asura* ere i virkeligheden betegnelser for de samme Guder séte fra forskellige sider af deres væsen og dyrkede af de samme dyrkere (de S. 145 anførte steder af Pischel synes mig ikke at bevise det, de skulle). Når navnet *asura* senere overførtes på gudernes fjender, så lå det forøvrigt næppe alene i trolddommen, men også i den ved navnet medbetegnede ælde og ærværdighed; Asura'erne vare jo Prajāpati's ældre sönner og måtte som sådanne være gudernes fjender, fra hvis besiddelse guderne havde reddet verden. Men når ordet Asura egentlig betyder «herre» og medbetegner ælde og ærværdighed, var det ligeså selvskrevet til i en monotheïstisk religion at blive betegnelse for «Gud», og «guderne» måtte da blive afguder. Om man skal aflede ham af Varu*n*a eller Dyaus, er måské ikke engang et rigtig stillet spørgsmål, da hans navn synes at betyde «Guden Visdom», som lægger vægten på noget ganske andet. Hvis nu den udbredte anskuelse er rigtig, at monotheïsmen i Iran er følge af en reformation, vilde det ikke være sandsynligt, at «der har været drevet asurisk og devisk kultus» i Iran för Zarathustra's tid (S. 146). Her stå vi foran det aller vigtigste problem i hele vort emne: hvorfra stammer den Iranske monotheïsme? var den fuldstændig gennemført i det gamle Persien? eller var religionen i virkeligheden endnu en monarchisk polytheïsme med Ormuzd i spidsen og nogle få guder under sig (Mithra, Aryaman, m. fl.)? hvorledes forholder i det hele taget dyrkelsen af guder som Mithra, den Semitiske Anahita, m. m., sig til Mazdeïsmen? og hvis man må indrömme, at Mazdeïsmen på dette stadium sér noget polytheïstisk ud, hvorledes er den i så fald hos Pārsī'erne bleven

til en virkelig monotheïsme (der dog ved deres ankomst til Indien ikke så så rén ud som nu)? Det første spørgsmåls besvarelse giver L. en foreløbig antydning af: han siger (S. 151), at «hvis Ormuzd tilnærmelsesvís har været så meget værd som Varuna... synes det ikke noget overnaturligt kunststykke under gunstige forhold at etablere en monotheïsme af den Avestiske art på denne theologiske forudsætning». Dette og en enkelt antydning et andet sted i bogen (S. 147 l. 8 fgg.) tyder på, at L. har tænkt sig Mazdeïsmen udviklet, ikke ved en reformation, men af en lokal monolatri; i samme retning peger det, at visse udtalelser af L. også i «Om religion og kultur i Avesta» under denne forudsætning blive meget forståeligere og consequentere. Og virkelig vilde denne theori vistnok bringe os et stort skridt nærmere til forståelsen. Ellers vilde ovennævnte kunststykke synes mig at være meget halsbrækkende. Men nu bliver det et meget vigtigt spørgsmål: er der noget positivt holdepunkt for ansættelsen af en sådan lokal monolatri? Dette og de andre ovennævnte problemer er jo imidlertid forbeholdt 2det bind. Vi må derfor med spænding imødesé L.'s behandling af Gāthā-theologien; thi her må öjensynlig slaget — eller et af slagene — stå. Og gid det må lykkes ham at overvinde også de sproglige vanskeligheder, så at man virkelig kan få at vide, hvad der står! Og så bliver endda Gāthā'ernes forhold til den øvrige Avesta tilbage. Og selv om det uimodsigelig godtgøres, at vi kunne tolke Gāthā'erne med sikkerhed, og at disse indeholde Zarathustra's både fuldstændige og uforfalskede lære, og at denne er rén og skær monotheïsme, hvorledes er han så kommen til den (selv om vi kunne etablere en lokal monolatri)?

Endnu skal jeg særlig omtale L.'s undersøgelse om haoma'en (S. 156 fgg.); den udmærker sig i det hele ved samme skarphed i distinctionerne og klarhed i slutningerne som den ovenomtalte om ilden; dog lægger han forméntlig noget for lidt vægt på, at soma'en også i Indien var til benefice for menneskene så vel som for guderne; men man må indrömme forfatteren, at der alligevel bliver en tyngdepunktsforskel mellem den Indiske og den Iranske brug. Hans slutning af, at der i Indien også findes amṛta som gudedrik, synes for skarpsindig.

Jeg vil slutte med at pege hen på denne bogs fortrinlige sprog og tankevækkende indhold. Den er en virkelig berigelse af den Danske litteratur og vil afhjælpe et dybtfølt savn. Måtte forfatteren få held til at fuldføre 2den dél på tilsvarende måde og, om muligt, give ny bidrag til ovennævnte spörgsmåls løsning. Vi må være ham taknemlige for de religionshistoriske arbejder, han allerede har ydet.

S. Sörensen.

Thukydides II 15 och det gamla Athen före Theseus.

Ett bidrag till Enneakrunosfrågan.

Af **Sam Wide.**

I sin beskrifning öfver det athenska torget och dess närmaste omgifning öfvergår Pausanias helt plötsligt och, såsom det vid första påseende vill synas, omotiveradt till ett omnämnande af Enneakrunos, Paus. I 14, 1 *ἐς δὲ τὸ Ἀθήνησιν ἐσελθοῦσιν Ὠιδεῖον ἄλλα τε καὶ Διόνυσος κεῖται θέας ἄξιος. πλησίον δέ ἐστι κρήνη, καλοῦσι δὲ αὐτὴν Ἐννεάκρουνον, οὕτω κοσμηθεῖσαν ὑπὸ Πεισιστράτου· φρέατα μὲν γὰρ καὶ διὰ πάσης τῆς πόλεώς ἐστι, πηγὴ δὲ αὕτη μόνη.* Med kännedom om Pausanias' arbetsmetod och periegetiska framställningssätt vore man böjd för det antagandet, att Enneakrunos var beläget ett stycke från det athenska torget, hvilket efter all sannolikhet låg strax öster om det s. k. «Theseion» — så framt man icke ansåge, att Thukydides' skildring af det gamla Athens omfång före Theseus II 15, 3—6 stode i strid mot ett dylikt antagande. Där omnämner den frejdade historieskrifvaren «den källa, som benämnes Enneakrunos, emedan den af tyrannerna fått en sådan gestalt (d. v. s. med nio mynningar), men som fordom på grund af sina i öppen dag liggande källsprång benämdes Kallirhoe», *καὶ τῇ κρήνῃ τῇ νῦν μὲν τῶν τυράννων οὕτως σκευασάντων Ἐννεακρούνῳ καλουμένῃ, τὸ δὲ πάλαι φανερῶν τῶν πηγῶν οὐσῶν Καλλιρρόῃ ὠνομασμένῃ.* Nu veta vi, att sedan slutet af det 15de århundradet namnet *Καλλιρρόη* är fäst vid ett sällan försinande vattuflöde i Ilissos' flodlopp strax söder om Olympieion, altså långt fjärran från det athenska torget[1]. Att detta flöde redan i det andra århundradet f. kr. bar namnet Kallirhoe, erfara vi af den pseudo-platoniska dialogen Axiochus p. 364 A *ἐξιόντι μοι ἐς Κυνόσαργες καὶ γενομένῳ μοι κατὰ τὸν Ἰλισσὸν — — — — — Κλεινίαν ὁρῶ τὸν Ἀξιόχου θέοντα ἐπὶ Καλλιρρόην.*

---

[1] Wiener Anonymus, aftryckt i C. Wachsmuth, Die Stadt Athen im Alterthum I 735 *ἐκεῖ ἐστι καὶ ἡ Νεάκρουνος πηγὴ ἡ Καλλιρρόη κτλ.*

Denna motsägelse mellan historieskrifvarens och periegetens uppgifter, af hvilka den ena synes utesluta den andra, och detta skenbart omotiverade språng i Pausanias' beskrifning öfver Athen har allt intill denna dag vållat arkeologerna och filologerna det största hufvudbry, och man har försökt att på olika sätt förklara denna motsägelse. Bursian De foro Atheniensium p. 9 söker lösa svårigheten genom det antagandet, att Pausanias tagit in hos en gästvän, som bodde i trakten af Ilissos, och då den första studiedagen icke räckt till för mera än ungefär halfva torgets perieges, hade han på aftonen eller följande dags morgon, innan han fortsatte sina torgstudier, besökt den i närheten af gästvännens boning belägna brunnen Enneakrunos och sålunda på grund af ordningsföljden i sina dagboksanteckningar inflickat omnämnandet af Enneakrunos midt i torgperiegesen. E. Curtius antog i sina Attische Studien II 15, att Pausanias på sin vandring från Piraeus inträdt i Athen genom den ej långt från Olympieion belägna Itoniska porten och där begynt sin färd genom Athen; men snart hade han kommit till insikt om, att han borde i sin beskrifning utgå från någon af de vestra portarna, och på grund af sitt första misstag hade han råkat rycka in Enneakrunosepisoden i torg beskrifningen. Senare har Curtius (Sieben Karten zur Topographie von Athen, Erläut. Text. s. 49, jfr. Stadtgeschichte von Athen s. 290 f.) antagit, att Pausanias vid anordnandet af sina vandringar genom Athen öfverlemnat sig helt och hållet åt de athenska ciceronernas ledning och alltså på grund af rent tillfälliga omständigheter råkat få in sin Enneakrunosepisod på dess nuvarande, i topografiskt hänseende olämpliga plats. Dessa hypoteser lämna en högst otillfredsställande förklaring af det, som skulle förklaras, och föga mera plausibelt är C. Wachsmuths antagande i Rhein. Museum XXIII 35, att Enneakrunosepisoden fått sin nuvarande plats genom en afsiktlig omställning af texten, företagen i historiskt syfte af någon läsare, som önskade på ett ställe förena de i Pausanias 1sta bok förekommande trenne stora historiska exkurserna öfver den hellenistiska tidens konungar och furstar. Emellertid synes Wachsmuth själf icke så mycket hålla på denna sin hypotes, jfr Stadt Athen im Alterthum I 284[1].

[1] Här synes Wachsmuth vara böjd att förklara «Enneakrunosepisoden» på så sätt, att i den till grund för våra Pausaniashandskrifter liggande archetypus ett eller flera blad råkat komma på orätt plats — en åsikt, som redan år 1868 framställdes af J. L. Ussing i hans Kritiske Bidrag til Grækenlands gamle Geographie s. 20 ff.

Samtliga nu nämda forskare utgå från det antagandet, att Enneakrunos låg på det ställe i Ilissos' strömfåra, som ännu i dag bär namnet Kallirhoe, altså söder om Olympieion och sydost från Akropolis. Denna åsikt har under senare tider förfäktats af de tvänne bekanta topograferna Lolling (Deutsche Litteraturzeit. 1884 s. 935 f. och Iw. Müllers Handb. der klass. Alterthumswiss. III 325) och Milchhöfer (art. Athen i Baumeisters Denkmäler I 185 f.). Men därjämte har det funnits andra forskare, hvilka sökt häfda den uppfattningen, at Pausanias vid sitt omnämnande af Enneakrunos icke gjort något omotiveradt språng i sin stadsbeskrifning, utan att Enneakrunos borde sökas i det sammanhang med förut beskrifna lokaliteter, i hvilket Pausanias omnämner denna brunn, således ett stycke från det gamla torget, hvilket, såsom ofvan blifvit sagdt, bör sökas strax öster om den kulle, där det s. k. Theseion står — altså vester från Akropolis. Den förste, som framställde denna åsikt, var engelsmannen Dyer i hans Ancient Athens, 1873, s. 517 ff. Med mera tungt vägande skäl förfäktades denna uppfattning af Unger i hans grundliga afhandling «Enneakrunos und Pelasgikon, Ein Beitrag zur Topographie des alten Athen», Sitzungsber. der Bayer. Akademie der Wissensch., philos.-philolog. und histor. Klasse, 1874 s. 263 ff. Till samma åsikt anslöt sig äfven Loeschcke i sitt Dorpaterprogram 1883 «Die Enneakrunosepisode bei Pausanias»[1]. Och denna åsikt har under 1890-talet fått en lika energisk, som talangfull förfäktare i den berömde arkeologen W. Dörpfeld.

Dörpfeld hade på grund af sina topografiska forskningar öfver det gamla Athen kommit till den uppfattningen, att Enneakrunos borde sökas vester om Akropolis. Han beslöt att på ett praktiskt sätt lösa tvistefrågan och började för den skull år 1891 att vid vestra sluttningen af Akropolis, i dalsänkan mellan Areopagen och Pnyx anställa gräfningar, hvilka fortsattes under de följande åren. Resultaten af dessa gräfningar ha meddelats i olika band af 1890-talets Athenische Mittheilungen (XVI 444 ff. XVII 90 ff. 439 ff. XIX 143 ff. samt framför allt XIX 496—509 och XX 161—206, 368 ff.; jfr. artiklarna af Dörpfelds medarbetare XIX 248 ff. XXI 265 ff.).

Något fullt afgörande resultat i Enneakrunosfrågan har icke

[1] I sitt Dorpaterprogram af år 1884 «Vermuthungen zur griech. Kunstgeschichte und zur Topographie Athens» har Loeschcke emellertid åtskilligt modifierat sin uppfattning i Enneakrunosfrågan.

vunnits genom dessa gräfningar, fastmera har striden om Enneakrunos läge blifvit mera brännande än förr. Om också Dörpfeld med den största tvärsäkerhet påstår, att denna tvistefråga verkligen afgjorts till förmån för hans uppfattning, ha emellertid från motsatt håll flera betänkligheter gjort sig gällande mot Dörpfelds tolkning af sina fynd och ännu mera mot hans tolkning af Thukydides II 15. På samma gång må framhållas, att icke heller Dörpfelds motståndare i denna fråga lyckats med någon större evidens bevisa sin åsikt om Enneakrunos' läge vid Ilissos.

Innan jag går vidare, vill jag lemna en öfversikt af antikens vittnesbörd om Enneakrunos och Kallirhoe. Därvid ämnar jag först sammanställa 1) de vittnesbörd, som handla om Enneakrunos ensamt (d. v. s. utan angifvande af något närmare sammanhang med Kallirhoe), vidare 2) dem, som omnämna Kallirhoe ensamt, och slutligen 3) de ställen, där Enneakrunos och Kallirhoe omnämnas i förbindelse med hvarandra.

I Enneakrunos ensamt.

1) Herodot. VI 137. Här talar Herodotos om de olika uppgifter, som voro i svang om orsaken till pelasgernas fördrifvande ur Attika. *Ὡς δὲ αὐτοὶ Ἀθηναῖοι λέγουσι, δικαίως ἐξελάσαι. κατοικημένους γὰρ τοὺς Πελασγοὺς ὑπὸ τῷ Ὑμησσῷ, ἐνθεῦτεν ὁρμεομένους ἀδικέειν τάδε. φοιτᾶν γὰρ αἰεὶ τὰς σφετέρας θυγατέρας ἐπ' ὕδωρ ἐπὶ τὴν Ἐννεάκρουνον· οὐ γὰρ δὴ εἶναι τοῦτον τὸν χρόνον σφίσι κω οὐδὲ τοῖσι ἄλλοισι Ἕλλησι οἰκέτας· ὅκως δὲ ἔλθοιεν αὗται, τοὺς Πελασγοὺς ὑπ' ὕβριός τε καὶ ὀλιγωρίης βιᾶσθαί σφεας. καὶ ταῦτα μέντοι σφι οὐκ ἀποχρᾶν ποιέειν, ἀλλὰ τέλος καὶ ἐπιβουλεύοντας ἐπιχειρήσειν φανῆναι ἐπ' αὐτοφώρῳ.*

Enligt denna sägen bodde pelasgerna vid foten af Hymettos, 3—4 kilometer från Athen. Därifrån gjorde de ströftåg till det närmaste grannskapet af Athen och förgrepo sig på de athenska jungfrurna, som hemtade vatten vid den utanför den dåvarande staden belägna Enneakrunos (en benämning, som naturligtvis är en anakronism hos Herodotos). Det är förvånande, att åtskilliga forskare[1] så hårdnackadt förfäkta den åsikten, att Enneakrunos på grund af detta ställe måste ha legat sydost om Akropolis, åt samma håll som Hymettos. Så vidt jag kan finna, kunde pelasgerna ha anfallit de athenska flickorna lika väl, om stadsbrunnen

[1] såsom Chr. Belger, Jahrb. des deutsch. archäol. Instituts, Archäol. Anzeiger 1895 s. 115.

låg vester eller norr om Akropolis och den äldsta staden. Man får icke tänka sig den till grund för athenarnes sägen liggande situationen så, som om pelasgerna vid Hymettos, när de sågo de athenska flickorna komma ut ur staden för att hemta vatten, hade öfvergifvit sina hvardagliga sysselsättningar och rusat till Enneakrunos för att komma åt jungfrurna. Därtill var afståndet för långt. Fastmera måste man förutsätta, att athenarne, när de förtäljde denna sägen, föreställde sig pelasgerna på ströftåg i trakten kring Athen (jfr. *ἐνθεῦτεν ὁρμεομένους*). En hvar som känner Athens närmaste omgifningar i öster, söder och vester, vet, att dessa utgöras af större eller mindre höjder, bakom hvilka en kringströfvande fiende lätt kunde göra sig osynlig, för att vid lägligt tillfälle rusa fram mot flickorna, som hemtade vatten utanför staden. Detta kunde lika väl ske från höjderna i vester, som från höjderna i sydost[1].

2) Kratinos hos Schol. t. Aristoph. Equites 526 (= Kock, Fragm. Com. graec. 186).

ἄναξ Ἄπολλον, τῶν ἐπῶν τῶν ῥευμάτων·
καναχοῦσι πηγαί. δωδεκάκρουνον στόμα,
Ἰλισσὸς ἐν φάρυγγι. τί ἂν εἴποιμ' ἔτι;

Här talar Kratinos om en storpratare, som bullrar och sorlar likasom det ur tolf brunnmynningar flödande vattnet eller en flod. Att *δωδεκάκρουνον στόμα* anspelar på Enneakrunos, torde väl få antagas; men därmed är ingalunda bevisadt, att detta brunnhus låg vid Ilissos, oaktadt denna flod omtalas omedelbart därefter. Storprataren jämföres med tvänne bullersamma ting, dels med Enneakrunos' ur nio (här med komisk öfverdrift tolf) mynningar framforsande vatten, dels med Ilissos, när dess vatten våldsamt sväller öfver sina bräddar.

3) Isokrates *περὶ ἀντιδόσεως* § 287 *οἱ μὲν γὰρ αὐτῶν ἐπὶ τῆς Ἐννεακρούνου ψύχουσιν οἶνον, οἱ δ' ἐν τοῖς καπηλείοις πίνουσιν, ἕτεροι δ' ἐν τοῖς σκιραφείοις κυβεύουσι, πολλοὶ δ' ἐν τοῖς τῶν αὐλητρίδων διδασκαλείοις διατρίβουσιν.* Isokrates skildrar här sedernas förfall hos de athenska ynglingarne, och bland andra tecken därtill anföres, att de kylde sitt vin vid Enneakrunos. Något bestämdt läge angifves icke. Emellertid torde man af

[1] Anmärkas bör, att athenarne vid skapandet af denna version begagnat sig af ett hos olika folk omtyckt sagomotiv från stadsbelägringar och fientliga öfverfall: flickor vid stadsbrunnen.

Isokrates' skildring vara frestad att söka detta i närheten af torget, där Athens offentliga lif utvecklades, och där dylika «skandaler» voro egnade att väcka ett berättigadt uppseende, hellre än i den afsides liggande trakten vid Ilissos.

4) Pausan. I 14, 1 (citeradt ofvan).

5) Alkiphron Epist. 49 *Ὦ δαῖμον, ὅς με κεκλήρωσαι καὶ εἴληχας, ὡς πονηρὸς εἶ καὶ λυπεῖς ἀεὶ τῇ πενίᾳ συνδέων. ἢν γὰρ ἀπορία τοῦ καλοῦντος γένηται, ἀνάγκη με σκάνδικας ἐσθίειν καὶ γήθυα ἢ πόας ἀναλέγειν καὶ τῆς Ἐννεακρούνου πίνοντα πίμπλασθαι τὴν γαστέρα.*

Detta ställe innehåller icke den ringaste antydan om Enneakrunos' läge; men anmärkas bör, att Alkiphron i ett annat bref, som längre ner skall anföras, talar om Kallirhoe. Det ser nästan ut, som om han skulle ha menat tvänne skilda lokaliteter.

6) Plin. Nat. Hist. XXXI 3, (28) 50 *Athenis Enneacrunos nimbosa aestate frigidior est quam puteus in Iovis horto.*

Äfven här har man velat spåra en antydning om, att Enneakrunos legat i närheten af Zeus' heliga lund, hvilken skulle vara identisk med Olympieion; men till någon sådan slutsats gifva Plinii ord icke den ringaste anledning. Här jämföres Enneakrunos' vatten i fråga om svalka med vattnet i en brunn, belägen i en viss Zeushelgedom. Det fans flere andra Zeushelgedomar i Athen än Olympieion.

7) Hierokles *Ἱππιατρικά*, praefat. p. 4 ed. Basil. 1537. *Ταρεντῖνος ἱστορεῖ τὸν Διὸς νεὼν κατασκευάζοντας Ἀθηναίους Ἐννεακρούνου πλησίον εἰσελαθῆναι ψηφίσασθαι τὰ ἐκ τῆς Ἀττικῆς εἰς τὸ ἄστυ ζεύγη ἅπαντα.*

Detta vittnesbörd har för många, som sysslat med Athens topografi, ansetts bevisa Enneakrunos' närhet till Olympieion, ty man har tagit för gifvet, att med *Διὸς νεώς* ej gerna kunde menas något annat än Athens största Zeustempel. Men vid närmare påseende försvagas den betydelse, man velat tillmäta detta ställe. Frånsedt, att denna identifikation icke är nödvändig, då, såsom nyss påpekades, i Athen funnos många Zeustempel, så förringas betydelsen af själfva uppgiften, om vi läsa fortsättningen och därmed jämföra vederbörande parallelställen: *φόβῳ δὲ τοῦ ψηφίσματός τινα τῶν γεωργῶν ἡμίονον ἀγαγεῖν γηραιόν, ἄγοντα ἔτος ὀγδοηκοστόν. τὸν δὲ δῆμον τιμῇ τοῦ γήρως προηγήτορα τῶν ζευγῶν εἰς τὴν κατασκευὴν αὐτὸν τοῦ νεὼ καταστῆσαι, προβαδίζειν τε ἄζευκτον καὶ ἄπληκτον ψηφίσασθαι, μηδένα δὲ τῶν*

πυροπωλῶν ἢ κριθοπωλῶν ἀπελαύνειν αὐτὸν τῆς ἑστίας ἢ ἀπείργειν τῆς βρώσεως. Det är den gamla välbekanta historien om den 80-åriga mulåsnan i Athen, som trots sin höga ålder uppmuntrade de öfriga dragarna i deras arbete och därför enligt ett attiskt folkbeslut fick oantastad gå och äta hos sädeshandlarne.

Denna historia återfinna vi äfven hos Aristoteles, Hist. Animalium VI 24 (164) ed. Aubert och Wimmer (Leipzig 1868) *ζῇ δ' ἡμίονος ἔτη πολλά. ἤδη γάρ τις βεβίωκεν ἔτη καὶ ὀγδοήκοντα, οἷον Ἀθήνησιν ὅτε τὸν νεὼν ᾠκοδόμουν. ὃς καὶ ἀφειμένος ἤδη διὰ τὸ γῆρας συναμπρεύων καὶ παραπορευόμενος παρώξυνε τὰ ζεύγη πρὸς τὸ ἔργον, ὥστ' ἐψηφίσαντο μὴ ἀπελαύνειν αὐτὸν τοὺς σιτοπώλους ἀπὸ τῶν τηλιῶν.* Andra repliker af samma anekdot finna vi hos Plutarch. Cato maior 5 *ὁ δὲ τῶν Ἀθηναίων δῆμος οἰκοδομῶν τὸν Ἑκατόμπεδον, ὅσας κατενόησεν ἡμιόνους μάλιστα τοῖς πόνοις ἐγκαρτερούσας, ἀπέλυσεν ἐλευθέρας νέμεσθαι καὶ ἀφέτους, ὧν μίαν φασὶ κτλ.* och hos Plutarch. De sollert. anim. p. 970 A *τὸν γὰρ ἑκατόμπεδον νεὼν Περικλέους ἐν Ἀκροπόλει κατασκευάζοντος, ὡς εἰκός, λίθοι προσήγοντο πολλοῖς ζεύγεσι καθ' ἡμέραν· τῶν οὖν συνειργασμένων μὲν προθύμως ἤδη δὲ διὰ γῆρας ἀφειμένων ὀρέων εἷς κατερχόμενος εἰς Κεραμεικόν κτλ.* Samma berättelse återfinnes äfven hos Aelian. De natura animal. VI 49 *ἡμίονος γέρων Ἀθήνησιν ὑπό γε τοῦ δεσπότου τοῦ ἰδίου τῶν ἔργων ἀπολυθείς, ὡς Ἀριστοτέλης λέγει, τοῦ μὲν φιλοπόνου καὶ ἐθελουργοῦ καθ' ἡλικίαν ἑαυτὸν οὐκ ἀφῆκεν. Ἡνίκα γοῦν Ἀθηναῖοι κατεσκεύαζον τὸν Παρθενῶνα, οὔτε ἐπισύρων οὔτε ἀχθοφορῶν, ὅμως τοῖς νέοις ὀρεῦσι προφορουμένοις τὴν ὁδὸν ἄκλητος καὶ ἑκὼν οἱονεὶ παράσειρος ᾔει κτλ.*

Vi finna altså samma anekdot omtalad på ej mindre än fem ställen i den grekiska litteraturen, i hufvudsak på samma sätt. Däremot herskar ej full öfverensstämmelse i fråga om det tempel, som vid ifrågavarande tillfälle höll på att uppföras. På Aristotelesstället står *νεών* rätt och slätt, däremot betecknar Plutarchos templet såsom *ἑκατόμπεδος* och Aelianos såsom *Παρθενών*. Då Aelianos åberopar sig på Aristoteles, torde väl *τὸν νεών* i den nuvarande texten vara ett korruptel; möjligen kan ett ord ha bortfallit såsom *ἑκατόμπεδον*. I alla fall är Athenatemplet på borgen uttryckligen angifvet hos Plutarchos och Aelianos.

Under sådana förhållanden måste Tarentinos' uppgift om *Διὸς νεώς* förefalla ganska misstänkt. Denne författare synes ha lefvat i slutet af det 3dje eller början af det 4de århundradet

efter Kristus[1] och kan icke åberopas som en auktoritet emot Aristoteles, Plutarchos och Aelianos[2]. Man kan lätt föreställa sig, att Tarentinos med den ringa kännedom om athenska förhållanden från den klassiska tiden, som man kan tillmäta honom och hans samtida, vid förtäljandet af sägnen om den 80-åriga mulåsnan på fri hand framkonstruerat lokaliteten och därvid valt det största tempel, han kände i Athen, Olympieion. Dylika förändringar möta oss ofta vid studiet af sägnens och anekdotens vandringar. Hvarifrån Tarentinos hemtat sina topografiska uppgifter om *Διὸς νεὼν Ἐννεακρούνου πλησίον* veta vi ej. Såsom längre fram skall visas, existerade efter all sannolikhet Enneakrunos icke längre på Tarentinos' tid, och vi få väl därför förmoda, att Tarentinos i likhet med de senbyzantinske lärde antagit, att Kallirhoe, som omdöpts till Enneakrunos, vid detta brunnhus' försvinnande återfått sitt gamla namn (något som är föga sannolikt) hvarigenom Enneakrunos kom att förläggas till Kallirhoe vid Ilissos.

II Kallirhoe ensamt
(utan närmare sammanhang med Enneakrunos).

1) Pseudo-platon. Axiochus p. 364 A *ἐξιόντι μοι ἐς Κυνόσαργες καὶ γενομένῳ μοι κατὰ τὸν Ἰλισσὸν — — — — Κλεινίαν ὁρῶ τὸν Ἀξιόχου θέοντα ἐπὶ Καλλιρρόην.*

Att en källa (eller rättare sagdt ett ur klippan framrinnande vattuflöde) fans vid Ilissos, som benämdes *Καλλιρρόη*, har ingen förnekat. Det är endast fråga, om denna nödvändigt måste identifieras med den Kallirhoe, som på Peisistratos' tid omdöptes till Enneakrunos. Möjligheten af, att åtminstone tvänne källor med detta namn funnits i Athen, kan icke bestridas, när man känner sydländingens lust såväl förr som nu att benämna källor med poetiska namn (jfr. t. ex. det i det moderna Grekland så ofta förekommande källnamnet *Μαυρομάτι*). Om tvingande topografiska skäl kunna anföras för en sådan möjlighet, växer denna i styrka.

2) Alkiphron epist. 51 *Ἰδοῦ μετὰ τὸν Εὐρώταν καὶ τὸ Λερναῖον ὕδωρ καὶ τὰ Πειρήνης νάματα ἔρωτι Καλλιρρόης ἐκ Κορίνθου πάλιν Ἀθήναζε κατεπείγομαι.*

---

[1] Jfr. Ungers anf. afhandl. s. 280.

[2] Jfr. C. Wachsmuths omdöme om senare rhetorers ringa förtrogenhet med attiska förhållanden från den klassiska tiden, Stadt Athen im Alterthum II 357 (närmast med hänsyftning på det pseudo-demostheniska första talet *κατ' Ἀριστογείτονος*).

Detta ställe erbjuder i och för sig inga bidrag till lösningen af Enneakrunosfrågan, men jämfördt med det ofvan citerade Alkiphronstället får det en viss betydelse. Det vore ju egendomligt, om Alkiphron skulle använda tvänne benämningar, Kallirhoe och Enneakrunos, för samma sak, oaktadt Thukydides uttryckligen betygar, att källan fordom *(τὸ πάλαι)* kallades Kallirhoe, men efter Peisistratos' eller Peisistratidernas omgestaltning fått namnet Enneakrunos (Thuk. II 15, 5).

3) Plinius, Nat. hist. IV 7, (11) 24 *In Attica fontes Cephisia, Larine, Callirhoe, Enneacrunos.*

Här skiljes Callirhoe bestämdt från Enneakrunos.

4) Solinus VII 18 *Callirhoen stupent fontem nec ideo Cruneson (Enneacrunon?) fontem alterum nullae rei numerant.*

Solinus har antagligen hemtat sin visdom från Plinius. Om i korruptelet Cruneson verkligen döljer sig Enneacrunon, vore detta ett bevis för att Enneakrunos och Kallirhoe vore skilda saker. Dock torde icke någon alltför stor betydelse böra tillmätas denne tanklöst kompilerande författare.

III Enneakrunos och Kallirhoe i förbindelse med hvarandra.

1) Thukydides II 15. Behandlingen af detta ställe följer, sedan jag visat, att de öfriga antika vittnesbörden, där Enneakrunos och Kallirhoe uppgifvas vara samhöriga med hvarandra, stödja sig på detta.

2) Statius Thebais XII 629 *Callirhoe noviens errantibus undis.* Detta vittnesbörd kan naturligtvis icke göra anspråk på någon större topografisk betydelse. Det är helt enkelt en lärd diktares poetiska omskrifning för Kallirhoe-Enneakrunos eller för det historiska, genom Thukydides bekanta faktum, att Enneakrunos förut kallats Kallirhoe.

3) Harpokration v. *Ἐννεάκρουνον· Λυσίας* (fastmera Isokrates) *ἐν τῷ περὶ τῆς ἀντιδόσεως. κρήνη τις ἐν Ἀθήναις· πρότερον δ' ἐκαλεῖτο Καλλιρρόη.*

4) Harpokration v. *Λουτροφόρος καὶ λουτροφορεῖν.* — — — *ὅτι δὲ τὰ λουτρὰ ἐκόμιζον ἐκ τῆς νῦν μὲν Ἐννεακρούνου καλουμένης κρήνης, πρότερον δὲ Καλλιρρόης Πολυστέφανος* (*Φιλοστέφανος* C. Müller) *ἐν τῷ περὶ κρηνῶν φησι.*

5) Pollux III 43 *καὶ λουτρά τις κομίζουσα λουτροφόρος, Ἀθήνησι μὲν ἐκ τῆς Καλλιρρόης εἶτ' αὖθις Ἐννεακρούνου κληθεί-*

σης, ἀλλαχόθι δὲ ὅθεν καὶ τύχοι. ἐκαλεῖτο δὲ ταῦτα καὶ νυμφικὰ λουτρά.

Detta ställe har sitt stora intresse, ty häraf synes framgå, att Enneakrunos icke längre existerade på Pollux' tid, såsom Unger med rätta betonat på anf. st. s. 279. Pollux, som själf bodde i Athen, talar om Enneakrunos såsom något försvunnet: han säger icke *νῦν*, utan *εἶτα*, han skrifver *κληθείσης* i stället för *κεκλημένης* eller *καλουμένης*; och däraf sluter Unger, att Enneakrunos på Pollux' tid, d. v. s. i slutet af det 2dra årh. e. Kr. redan försvunnit. Anmärkas bör på samma gång, att Pollux icke förlägger Kallirhoe till Ilissos, och att han icke nämner, huruvida den Kallirhoe, som på grund af Peisistratos' omgestaltning fick sitt namn ändradt till Enneakrunos, vid denna brunns förfall återfick sitt gamla namn. Snarare är man på grund af Pollux' uttalande böjd för att antaga motsatsen. Uppgiften, att Kallirhoe efter Enneakrunos' förstöring återfått sitt ursprungliga namn, dyker först upp hos de senbyzantinska lexikograferna.

6) Hesych. v. *Ἐννεάκρουνος· κρήνη Ἀθήνησιν, ἣν πρότερον Καλλιρρόην ἔλεγον. τῶν δὲ τυράννων οὕτως αὐτὴν κατασκευασάντων ἐκλήθη Ἐννεάκρουνος, ὥς φησι καὶ Θουκυδίδης.*

Här angifves Thukydides uttryckligen såsom källa för lexikografens uppgift, hvilket för öfrigt betygas äfven genom de från Thukydides hemtade uttrycken. Samme sagesmans framställning af det äldsta Athens omfång synes ha legat till grund för de öfriga lexikografernas uppgifter om Enneakrunos och Kallirhoe.

7) Phot. Lex. v. *λουτροφόρον· τὸ ἀγγεῖον οἷον ἡ ὑδρία· καὶ λουτροφόρος ὁ φέρων ἢ ἡ φέρουσα τὸ λουτρὸν ἐκ τῆς νῦν μὲν Ἐννεακρούνου καλουμένης κρήνης, πρότερον δὲ Καλλιρρόης.* Jfr Phot. Lex. v. *λουτρά.*

I den år 1199 skrifna Codex Galeanus har en yngre hand tillagt *ἀλλὰ καὶ νῦν αὕτη Καλλιρρόη καλεῖται.* Man må icke af Photii ord draga den slutsatsen, att Enneakrunos existerade ännu på hans tid. Photii uppgift torde nämligen med hänsyn till hans biografiska förhållanden icke förmodas grunda sig på autopsi. Snarare bör antagas, att denne författare här, såsom på många andra ställen ordagrant excerperat en äldra källa.

8) Etymol. Magn. ed. Sylburg p. 569, 1 ff. v. *λουτροφόρος. τὰ λουτρὰ φέρων τοῖς γαμοῦσιν, οἷς ἔθος ἦν κατὰ τὴν τοῦ γάμου ἡμέραν τὰ λουτρὰ μεταπέμπεσθαι ἐκ τῆς Ἐννεακρούνου καλουμένης κρήνης, Ἀθήνησι, ἣ καὶ Καλλιρρόη καλεῖται.*

Denna glossa, som icke upptagits i Gaisfords upplaga af

Etym. Magnum, utgör ett tillägg i editio Veneta 1549 och får sålunda betraktas endast som ett uppkok på föregående lexikografers uppgifter om denna sak i förbindelse med den senbyzantinska notisen *ἣ καὶ Καλλιρρόη καλεῖται*, jfr. ofvan under Photius.

9) Etymol. Magnum p. 343, 42 v. *Ἐννεάκρουνος· κρήνη Ἀθήνησι παρὰ τὸν Ἰλισσόν, ἣ πρότερον Καλλιρρόη ἔσκεν, ἀφ' ἧς τὰ λουτρὰ ταῖς γαμουμέναις μετίασι κτλ.*

Denna glossa, som saknas i Lexicon Gudianum, är det enda ställe, som uttryckligen förlägger Enneakrunos till Ilissos. Emellertid föreligga starka misstankar, att denna notis härleder sig mera från byzantinsk lärdom än verkligt klassisk tradition. Såsom vi sett af de senast anförda ställena, är det först i slutet af den byzantinska tiden, som Kallirhoe-Enneakrunos uttryckligen identificeras med Kallirhoe vid Ilissos. En tilltalande förklaring af detta förhållande har gifvits af Unger i hans anf. afhandling s. 279. Enneakrunos synes ha råkat i förfall och upphört att existera senast i slutet af det 2dra årh. e. Kr. Det är ingenstädes i den klassiska eller senklassiska litteraturen betygadt, att Enneakrunos då lämnat plats för det gamla namnet Kallirhoe; snarare synes Pollux' ofvan anförda vittnesbörd antyda, att så icke var fallet. Däremot veta vi, att källan vid Ilissos åtminstone från slutet af den förkristna tiden burit namnet Kallirhoe. Det låg då nära till hands för de byzantinske lärde att i Kallirhoe vid Ilissos vilja återfinna den Kallirhoe, som på Peisistratos tid fått sitt namn förändradt till Enneakrunos.

Till sist må i detta sammanhang anföras ett par arkeologiska vittnesbörd om Kallirhoe och Enneakrunos, nämligen tvänne vasmålninger. Den ena, som tillhör en i Brit. Museum förvarad svartfigurig hydria (afbildad hos Gerhard Auserl. Vasenbilder IV 307) föreställer en grupp af sex kvinnor, hvilka hemta vatten framför ett brunnhus. Detta utgöres af en dorisk kolonnad, på hvars bakre vägg ett lejonhufvud är anbragdt, ur hvilket vattnet strömmar. Bredvid står inskriften *Καλ(λ)ιρ(ό)η κρήνη*, ovanför kvinnornas hufvuden läses inskriften *Ἱπ(π)οκράτης καλός*. Vasmålningen synes härstamma från slutet af det 6te årh. f. Kr. Denna vasmålning med tillhörande inskrift bevisar intet annat, än att det gamla namnet ännu någon tid bibehöll sig i folktraditionen, sedan Enneakrunos blifvit anlagdt. En svartfigurig vasskärfva med fullt öfverensstämmande bild och i samma stil fans vid 1880-talets gräfningar på Akropolis med inskrift *Καλ(λ)ιρόη, Ἐπανθίς Ἀλύκη, Πο* . . . Jfr Athen. Mittheil. XIII (1888) s. 228.

De hittills granskade källorna gifva ingen fullt bestämd upplysning om Enneakrunos' läge. De vittnesbörd hvilka synas tala till förmån för dess läge vid Ilissos, Tarentinos och Etymol. Magnum v. *Ἐννεάκρουνος*, äro vid närmare påseende föga tillförlitliga, och de slutsatser, som till förmån för denna uppfattning dragits ur Herodot. VI 137 och Kratinosfragmentet, äro icke hållbara. Å andra sidan må framhållas, att Alkiphrons, Plinii och Solini vittnesbörd synas antyda, att Enneakrunos och Kallirhoe (vid Ilissos) böra skiljas åt, ehuru det måste medgifvas, att man icke får lägga alt för stor vikt vid Solini uppgift, som mest bestämdt angifver denna åtskilnad. Viktigare är den omständigheten, att de äldre lexikograferna ingenstädes omnämna, att den källa, som till namnet och gagnet efterträddes af Enneakrunos, efter denna brunns förstöring återfått namnet Kallirhoe. Säkert är, att först i den senbyzantiska tiden Kallirhoe vid Ilissos uttryckligen identifieras med denna källa.

Nu återstår att betrakta Thukydides II 15, ty det är om dess tolkning, som striden om Enneakrunos till en stor del vänder sig, och förfäktarne af de båda motsatta åsikterna erkänna å ömse håll, att tolkningen af detta ställe har en afgörande betydelse för bestämmandet af Enneakrunos' läge. Äfven här har Dörpfeld ådagalagt en djärf och originell uppfattning, men han har i sin tolkning gått för våldsamt till väga, han har satt sig öfver den filologiska hermeneutikens stadgade grundsatser och rubbat, hvad som icke borde rubbas. Å andra sidan kan icke bestridas, att Dörpfelds motståndare kanske något för hårdnackadt fasthållit vid en nedärfd och inrotad tolkning af detta ställe. Jag skulle ej ha tagit till orda i denna mycket omskrifna fråga, om jag ej på grund af mina Enneakrunosstudier dels i Athen, dels hemma i Sverige ansett, att ifrågavarande Thukydidesställe kan uppfattas från en något annan synpunkt än de, som hittills varit gällande. Den fråga, som jag uppkastar och söker besvara, har följande formulering: lägger Thukydides II 15 något hinder i vägen för antagandet, att Enneakrunos legat vester om Akropolis? Vid denna frågas besvarande vill jag söka att lika mycket hålla mig fri från ett ensidigt fasthållande vid häfdvunnen slentrian, som från våld mot sund och god filologisk kritik.

Thuk. II 15, 3—6 ed. Hude *τὸ δὲ πρὸ τοῦ ἡ ἀκρόπολις νῦν οὖσα ἡ πόλις ἦν, καὶ τὸ ὑπ' αὐτὴν πρὸς νότον μάλιστα τετραμμένον. τεκμήριον δέ· τὰ γὰρ ἱερὰ † ἐν αὐτῇ τῇ ἀκροπόλει καὶ ἄλλων θεῶν ἐστι, καὶ τὰ ἔξω πρὸς τοῦτο τὸ μέρος τῆς πόλεως*

μᾶλλον ἵδρυται, τό τε τοῦ Διὸς τοῦ Ὀλυμπίου καὶ τὸ Πύθιον καὶ τὸ τῆς Γῆς καὶ τὸ ⟨τοῦ⟩ ἐν Λίμναις Διονύσου, ᾧ τὰ ἀρχαιότερα Διονύσια τῇ δωδεκάτῃ[1] ποιεῖται ἐν μηνὶ Ἀνθεστηριῶνι, ὥσπερ καὶ οἱ ἀπ' Ἀθηναίων Ἴωνες ἔτι καὶ νῦν νομίζουσιν. ἵδρυται δὲ καὶ ἄλλα ἱερὰ ταύτῃ ἀρχαῖα. καὶ τῇ κρήνῃ τῇ νῦν μὲν τῶν τυράννων οὕτως σκευασάντων Ἐννεακρούνῳ καλουμένῃ, τὸ δὲ πάλαι φανερῶν τῶν πηγῶν οὐσῶν Καλλιρρόῃ ὠνομασμένῃ ἐκεῖνοί τε ἐγγὺς οὔσῃ τὰ πλείστου ἄξια[2] ἐχρῶντο, καὶ νῦν ἔτι ἀπὸ τοῦ ἀρχαίου πρό τε γαμικῶν καὶ ἐς ἄλλα τῶν ἱερῶν νομίζεται τῷ ὕδατι χρῆσθαι. καλεῖται δὲ διὰ τὴν παλαιὰν ταύτῃ κατοίκησιν καὶ ἡ ἀκρόπολις μέχρι τοῦδε ἔτι ὑπ' Ἀθηναίων πόλις.

Här följer en öfversikt af den nyare litteraturen i denna stridsfråga. År 1887 behandlades Thukyd. II 15 i sammanhang med Enneakrunosfrågan af C. Wachsmuth i Berichte der philol.-histor. Classe der Sächs. Gesellsch. der Wissenschaften 1887 s. 381 ff. Den tolkning, som Wachsmuth då gaf åt Thukydides-

[1] Jag har bibehållit handskrifternas τῇ δωδεκάτῃ, som efter Torstriks föredöme strykes af Classen, Stahl och Hude. Grammatiskt sedt skyddas handskrifternas läsart genom inskriften från Kalaureia, sist publicerad i Athen. Mittheil. XX (1895) s. 290 ἐν τῶι Ἀρτεμισίωι μηνὶ ἑβδόμαι ἱσταμένου, hvarpå Prott fäst uppmärksamheten i Athen. Mittheil. XXIII (1898) s. 229. Sakligt torde Thukydides' uttryck kunna försvaras därigenom, att Anthesteriernas förnämsta festdag, då ὁ ἱερὸς γάμος firades, inföll den 12. Anthesterion.

[2] Med en viss tvekan följer jag Hudes text, som i detta fall öfverensstämmer med Classens och Poppo-Stahls. Jag är mera böjd för att ansluta mig till Torstriks förslag att här läsa τὰ πλεῖστα (Philologus XXXI 87 ff.), som får ett visst stöd genom handskrifterna A B, hvilka hafva τὰ πλεῖστα ἄξια (jfr. Hudes apparatus criticus). Vid sin rekonstruktion af det gamla Athens omfång följer Thukydides den modernt taladt induktiva metoden, som nu för tiden så mycket användes ej blott i naturvetenskapen, utan äfven i åtskilliga humanistiska vetenskaper, såsom arkeologi, folklore och kulturhistoria. Från vissa ännu bibehållna (καὶ νῦν ἔτι) åskådningar och bruk sluter han till, att dessa i forna tider existerat mera intensivt och i större omfattning, ehuru de försvagats och förringats under tidens utveckling. Thukydides säger här, att Enneakrunos' (Kallirhoes) vatten ännu på hans tid användes vid bröllop och andra heliga förrättningar. Därifrån sluter han, att i forna tider, när staden var mindre till omfånget, detta vatten användes vid de flesta af lifvets behof och altså verkligen var stadens brunn; och från denna tid hade ännu bibehållit sig seden att vid mera högtidliga tillfällen hemta vatten från Kallirhoe-Enneakrunos. Med denna uppfattning stämmer Torstriks τὰ πλεῖστα förträffligt, hvaremot τὰ πλείστου ἄξια, så vidt jag kan finna, icke utsäger något annat än det inskränktare begreppet τὰ γαμικὰ καὶ ἄλλα τῶν ἱερῶν.

stället, har i åtskilligt varit bestämmande för den uppfattning af detta ställe, som Dörpfeld framlade i sin uppsats «Das Lenaion oder Dionysion in den Limnai», Athen. Mittheil. XX (1895) s. 161 ff.

Dörpfeld anser, att Thukydides med sin exkurs om det gamla Athen före Theseus velat bevisa, att staden på den tiden var liten till sitt omfång, i det att den icke sträckte sig långt utöfver det 6te århundradets akropolis, som omfattade a) det nuvarande Akropolis samt b) det hufvudsakligen på dess södra och vestra sluttningar belägna s. k. Pelargikon. De 4 bevis, som Thukydides anför, äro: 1) på Akropolis ligga viktiga och uråldriga helgedomar, 2) utanför den gamla staden belägna gamla helgedomar (Zeus Olympios', Apollon Pythios', Ges och Dionysos' *ἐν Λίμναις* tempel), 3) stadsbrunnen Enneakrunos, som förut benämdes Kallirhoe, låg så nära den äldsta staden, att dess innevånare därstädes hemtade vatten för lifvets viktigare behof, 4) Akropolis bar ännu på Thukydides' tid det officiella namnet *πόλις* och var sålunda i äldre tider verkligen *πόλις*.

Enligt det vanliga antagandet syfta bevisen 1 och 4 på Akropolis tillhörighet till den gamla staden och 2 och 3 på den nedanför belägna stadens omfång i tiden före Theseus. Denna anordning af bevisen förefaller Dörpfeld högst egendomlig och föga lämplig för upprätthållandet af den gamla uppfattningen af detta ställe.

Det mest omtvistade uttrycket i Thukydides' bevisföring är *πρὸς τοῦτο τὸ μέρος τῆς πόλεως. Τοῦτο τὸ μέρος τῆς πόλεως* betyder för Dörpfeld, som därvid åberopar sig på C. Wachsmuth i dennes citerade afhandling s. 386 «diesen Teil der (heutigen) stadt, diesen Stadttheil» och antages omfatta ej blott den vid Akropolis' fot belägna staden, utan äfven Akropolis själft, d. v. s. hela komplexen af den gamla staden. Alltså, sedan Thukydides uppgifvit, att den gamla staden bestod af Akropolis jämte ett område *ὑπ' αὐτὴν πρὸς νότον μάλιστα τετραμμένον,* sammanfattar han enligt Dörpfeld de båda beteckningarna med *πρὸς τοῦτο τὸ μέρος τῆς πόλεως*.

Enligt Dörpfeld betyder *πρός* i denna förbindelse icke «nach—hin», utan «bis an diesen Teil der Stadt heran» eller «an diesem Stadttheile». Såsom stöd för denna uppfattning anföras åtskilliga ställen hos tragici och Thukydides, där *πρός* skulle ha en betydelse = iuxta: Sophokl. El. 931. Aesch. Choeph. 904. Thuk. IV 109. IV 160. II 13. Det bästa parallelstället för denna

betydelse af *πρός* är enligt Dörpfeld Thukydides IV 110, 2 *καὶ λαθόντες τούς τε ἐπὶ τοῦ ἀνωτάτω φυλακτηρίου φρουρούς, οὔσης τῆς πόλεως πρὸς λόφον, ἀναβάντες διέφθειραν.* Staden Torone, hvarom här är fråga, ligger icke «nach dem Hügel hin», utan «am Hügel selbst, an ihm herauf». Har nu *πρός* denna betydelse och *τοῦτο τὸ μέρος τῆς πόλεως* den ofvan anförda, så möter intet hinder för det antagandet, att de ifrågavarande helgedomarna skulle ha legat tätt bredvid den gamla staden, likgiltigt åt hvilket håll; ty såsom redan nämts, spelar *πρὸς νότον μάλιστα τετραμμένον* enligt Dörpfeld icke längre någon roll, sedan uttrycket en gång gjort sin tjänst såsom en allmän beteckning för den nedanför Akropolis belägna delen af den gamla staden.

Nu tror sig Dörpfeld kunna uppvisa, att vid vestra sluttningen af Akropolis voro belägna de 4 helgedomar, om hvilka Thukydides talar i sitt 2dra bevis. Pythion är nämligen enligt Dörpfeld ej det bekanta Pythion vid Ilissos (Thuk. VI 54, jfr. C. I. A. IV 1, 373 e), utan Apollon Hypakraios' grotthelgedom norr om Propyleerna. Visserligen heter denna kult aldrig officiellt Apollon Pythios, men Dörpfeld erinrar om, att detta ställe enligt Euripides' Ion var ett älsklingstillhåll för den pythiske Apollon (Eur. Ion 285 *τιμᾷ σφε Πύθιος ἀστραπαί τε Πύθιαι,* 287 *τοῦ θεοῦ τὰ φίλτατα*). Detta «Pythion» skulle vara identiskt med det Pythion, i hvars närhet Panatheneerskeppet stannade enligt Philostrat. Vit. sophist. II 1, 5.

Med Zeus Olympios' tempel menar Thukydides enligt Dörpfeld icke det stora, af Peisistratos påbegynta, af Antiochos IV Epiphanes fortsatta och af Kejsar Hadrianus fullbordade Olympieion vid Ilissos, utan ett tätt invid det nyssnämda «Pythion», riktigare Apollon Hypakraios' helgedom, beläget Olympieion. Strabo berättar (IX 404), att athenarne från den mellan Pythion och Olympieion belägna muren iakttogo de pythiska blixtarna från Harma (vid gränsen till Boiotien), och Dörpfeld betonar, att denna iakttagelse bättre låter sig göra från den plats, dit han förlägger Pythion och Olympieion, än från de lika benämda helgedomarna nere vid Ilissos.

Inom den tempelgård, som omgaf Olympieion vid Ilissos, låg en helgedom, som tillhörde Ge *'Ολυμπία* (Paus. I 18, 7). Hittills har man ansett, att denna gudomlighet menats, när Thukydides II 15 talar om *τὸ τῆς Γῆς ἱερόν*. Dörpfeld vill emellertid därmed identifiera en annan helgedom, den som omtalas af Pausanias I 22, 3 omedelbart före uppgången till Akropolis. Under till-

namnet *Κουροτρόφος* hade hon där tillsammans med Demeter *Χλόη* en gemensam kult (jfr. Milchhöfer, Schriftquellen zur Topographie von Athen s. XXX). Hon synes altså ha dyrkats vid vestra sluttningen af Akropolisklippan, ej långt från Apollon Hypakraios' helgedom, som af Dörpfeld identifieras med Thukydides' *Πύθιον*.

Då Dörpfeld slutligen är öfvertygad om att vester om Akropolis ha återfunnit Dionysos' *ἐν Λίμναις* helgedom, anser han sig ha tolkat ifrågavarande Thukydidesställe så, att det stämmer med hans uppfattning, att han vid sina gräfningar vester om Akropolis i dalsänkan mellan Areopagen och Pnyx funnit resterna af Enneakrunos[1].

Dörpfelds tolkning af Thuk. II 15 och hans därmed sammanhängande uppfattning af Athens topografi har rönt flere motsägelser. Bland dessa må särskildt framhållas följande afhandlingar:

J. M. Stahl, Thukydides über das alte Athen vor Theseus, Rhein. Mus. N. F. L (1895) 566 ff.

A. Milchhöfer, Athen und Thukydides II 15, Philologus LV (1896) 170 ff.

C. Wachsmuth, Neue Beiträge zur Topographie von Athen, Abhandl. der philol.-histor. Classe der Sächs. Gesellschaft der Wissensch. XVIII (1897) 1 ff.[2]

---

[1] I fråga om *Διονύσιον ἐν Λίμναις* hänvisas till Dörpfelds artikel i Athen. Mittheil. XX (1895) 161 ff. De religionshistoriska stöd, som Dörpfeld i denna uppsats hemtar från min behandling af Iobakchernas inskrift (Athen. Mittheil. XIX (1894) 248 ff.), synas mig numera icke ega någon vidare bevisstyrka. Det kan också ifrågasättas, om Iobakchernas samfund och församlingshus stodo i någon närmare förbindelse med den af Dörpfeld upptäckta gammalgrekiska helgedomen, då ett jordlager af öfver 2 meter skiljer denna från Iobakchernas församlingshus. Att jag icke fäster någon afgörande betydelse vid den af Dörpfeld utgräfda helgedomens identificering med *Διονύσιον ἐν Λίμναις*, torde framgå af min längre fram meddelade uppfattning af Thuk. II 15. Beträffande Dörpfelds Enneakrunos hänvisas till Athen. Mittheil. XIX (1894) 496 ff.

[2] Mot Dörpfelds uppfattning af Enneakrunosfrågan i allmänhet har Chr. Belger opponerat sig i åtskilliga uppsatser i Berliner Phil. Wochenschrift 1894—96 och särskildt i Jahrbuch des archäol. Instituts, Archäol. Anzeiger 1895 s. 110 ff., hvarpå Dörpfeld svarat i Archäol. Anzeiger 1896 s. 19 ff., och Belger replikerat i Archäol. Anzeiger 1896 s. 22 ff. 40 ff.

På Stahls invändningar har Dörpfeld svarat i Rhein. Mus. N. F. LI (1896) 127 ff., utan att dock anföra några nya grunder för sin ställning i denna fråga.

Slutligen må nämnas, att H. von Prott i sin artikel «Enneakrunos, Lenaion und *Διονύσιον ἐν Λίμναις*», Athen. Mittheil. XXIII (1898) 205 ff. och 367 ff. sökt stödja Dörpfelds uppfattning medels åtskilliga mindre hållbara religionsvetenskapliga kombinationer.

När jag nu går att närmare skärskåda Thuk. II 15 och i sammanhang därmed granska Dörpfelds åsikt och hans grunder för densamma, vill jag på förhand nämna, att jag i flere väsentliga punkter ansluter mig till de inkast, som gjorts af Stahl, Milchhöfer och Wachsmuth, men likväl ej anser nödigt, att i hvarje fall åberopa mig på dessa författare.

Sedan Thukydides II 14 skildrat, huru i början af det peloponnesiska kriget Attikas landtmän på grund af Perikles' uppmaningar bekvämade sig till att öfvergifva sina hus och åkrar samt jämte hustrur och barn och det lösa bohaget begifva sig till Athen, anmärker han, att de gjorde detta med en viss motsträfvighet, emedan de af ålder varit vana att bo på landsbygden, och detta var sedan urminnes tider mera fallet med Attikas befolkning än med öfrige greker. II 15 beskrifves, huru Attikas invånare före Theseus' *συνοικισμός* lefde i smärre självständiga politiska samfund och först jämförelsevis sent, under Theseus, fingo sin politiska medelpunkt i Athen. Theseus' *συνοικισμός* åstadkom en genomgripande förändring i Athens utseende: efter att staden förut varit jämförelsevis ringa, blef det nu en stor stad. Detta ger Thukydides anledning att i en exkurs II 15, 3—6 framlägga resultaten af sina forskningar öfver Athens äldsta topografi. Denna exkurs aflägger ett glänsande vittnesbörd om den antike historieskrifvarens storartade, för antiken hardt när enastående vetenskapliga begåfning och visar oss en metod, som först i vår moderna tid kommit fullt till heders på fornforskningens och kulturhistoriens områden. För att vinna en bild af förgångna tider, hvilka icke efterlemnat några direkta vittnesbörd, företager han sig att draga sina slutsatser från vissa inrättningar, seder och bruk samt vissa benämningar, hvilka såsom «survivals» från förhistoriska tider bibehållit sig under utvecklingens gång.

Med stöd af denna metod söker han framkonstruera det förtheseiska Athens omfång.

I fråga om syftet för denna historiska eller rättare förhistoriska exposé kan jag icke dela Dörpfelds åsikt, enligt hvilken hufvudsyftet skulle ha varit ett bevis för, att Athen på ifrågavarande tid till omfånget var så obetydligt. Fastmera är det en af dessa hos Thukydides ej så sällan förekommande exkurser, genom hvilka han i sin historiska framställning framlägger resultaten af åtskilliga andra forskningar[1]. De grunder, som han angifver för sin uppfattning af det gamla Athens omfång äro följande: 1) gamla helgedomar på Akropolis; 2) gamla helgedomar, som visserligen icke ligga på Akropolis, utan utanför borgen — hvilkas läge *μᾶλλον πρὸς τοῦτο τὸ μέρος τῆς πόλεως* angifver, att den nedre delen af den gamla staden låg *πρὸς νότον μάλιστα τετραμμένον* (från Akropolis räknadt); 3) vattnet från brunnen Enneakrunos, som förut kallades Kallirhoe, begagnades på Thukydides' tid vid bröllop och andra religiösa handlingar; däraf sluter Thukydides, att detta vatten i äldre tider begagnats i vida större omfattning, och att källan såsom stadsbrunn måste hafva legat i närheten af den gamla staden; 4) benämningen *πόλις*, som ännu på Thukydides' tid var det officiella namnet för Akropolis.

Den kritik, som Dörpfeld riktat mot Thukydides' anordning af dessa skäl, är enligt mitt förmenande föga träffande. Fastmera måste framhållas, att dessa skäl, såsom Stahl riktigt betonat, äro framförda i en god och lättfattlig ordning, i det bevisen hemtas 1) från religiösa orter: a) gamla helgedomar på Akropolis, b) religiösa lokaliteter utanför Akropolis: *α)* gamla helgedomar belägna *πρὸς τοῦτο τὸ μέρος τῆς πόλεως*, *β)* Enneakrunos, som begagnades vid religiösa bruk; 2) från Akropolis' benämning *πόλις*.

De hufvudfrågor, som för tolkningen af vårt Thukydidesställe måste klargöras, äro följande: 1) betydelsen af *τὰ ἔξω*, 2) betydelsen af *τοῦτο τὸ μέρος τῆς πόλεως*, 3) betydelsen af *πρός* i förbindelse med *τοῦτο τὸ μέρος*. I alla dessa hufvudpunkter afviker Dörpfeld från den häfdvunna tolkningen.

Thukydides vill bevisa, att det förtheseiska Athen bestod af

---

[1] Jfr C. Wachsmuth, Einleitung in das Studium der alten Geschichte s. 514.

A) det dåvarande Akropolis och B) ett vid dess fot beläget, öfvervägande åt söder liggande område. Af de nu följande från sakrala förhållanden hemtade bevisen syftar det 1sta utan tvifvel på Akropolis (A). Följer så det 2dra beviset *τὰ ἔξω πρὸς τοῦτο τὸ μέρος τῆς πόλεως μᾶλλον ἵδρυται.* Thukydides utgår från Athens dåvarande utseende och vill för sin samtids athenare framlägga sina från dåvarande faktiska förhållanden hemtade skäl. När han nu talat om det af en mur omgifna Akropolis och anfört det sakrala skälet för dess tillhörighet till den gamla staden (A), väntar man ju, att han i det följande skall söka bevisa, huru han kommit till den uppfattningen, att den gamla staden omfattade förutom Akropolis äfven *τὸ ὑπ᾽ αὐτὴν πρὸς νότον μάλιστα τετραμμένον* (B). *Τὰ ἔξω* kan väl därför icke betyda annat än *τὰ ἔξω τῆς ἀκροπόλεως*[1], och sålunda sluter Thukydides från befintligheten af gamla helgedomar utanför Akropolis, att den gamla staden sträckte sig *ἔξω τῆς ἀκροπόλεως*, närmare fixeradt *(τὸ ὑπ᾽ αὐτὴν) πρὸς νότον μάλιστα (τετραμμένον).* Att såsom Dörpfeld gör, fatta *τὰ ἔξω* = «ausserhalb der alten *πόλις* gelegene uralte Heiligtümer» vore att i premissen inrycka en bestämning, som först har rätt att förekomma i konklusionen; ty i ett bevis väntar man dock, att *ἔξω* skall hänföras till något bekant, icke till något, som i största allmänhet föresväfvar författaren såsom slutresultat.

Τοῦτο τὸ μέρος τῆς πόλεως kan visserligen, såsom Dörpfeld antager, betyda «diesen Teil der (heutigen) Stadt, diesen Stadtteil, von dem die Rede ist, nämlich die beiden Stücke, welche die alte Polis bilden» — men vida mera enkelt och otvunget tolkas dock dessa ord såsom syftande på *τὸ πρὸς νότον μάλιστα τετραμμένον*, särskildt som man här har att vänta bevis för, att detta område hörde till den förtheseiska staden. Att *οὗτος* icke nödvändigt behöfver syfta tillbaka på det närmast stående grammatiska begreppet, utan äfven kan hänföras till ett mera aflägset begrepp, om det logiska sammanhanget så fordrar, har Stahl visat på anf. st. s. 573 f.

I fråga om betydelsen af *πρός (τοῦτο τὸ μέρος)* har Stahl utan tvifvel rätt, när han påpekar, att *πρός* med acc. i lokal betydelse icke betecknar «läge invid» utan «rörelse till», «riktning emot». Äfven i vissa prägnanta uttryck, sådana som åbe-

[1] Jfr Hudes behandling af stället i denna tidskrifts 7de band s. 9 f.

ropas af Dörpfeld, är det icke svårt att igenkänna denna betydelse. Jag hänvisar i detta fall till Stahl på anf. st. s. 571 ff.[1].

Sålunda måste den gamla tolkningen upprätthållas. Före Theseus' dagar bestod athenarnes stad af det nuvarande Akropolis och det vid dess fot belägna område, som företrädesvis vetter åt söder (från Akropolis räknadt). Bevis därför äro följande: dels ligga (urgamla och viktiga) helgedomar på själfva Akropolis, dels ligga gamla helgedomar utanför (Akropolis) förnämligast i riktning mot denna del af staden (= det hufvudsakligen söder om Akropolis belägna området) o. s. v.

Dörpfelds lokalisering af Pythion och Olympieion vid vestra eller snarare nordvestra sluttningen af Akropolis torde icke heller hålla stånd inför en sorgfällig granskning. I den vid Akropolis' nordvestra sluttning belägna Apollongrottan har ingen enda inskrift med tillnamnet *Πύθιος* blifvit anträffad vid de af Kavvadias nyligen anställda undersökningarna därstädes: de i grottan funna inskrifterna förete binamnen *ὑπ' Ἄκραις* eller *ὑπὸ Μακραῖς* eller *Ὑποακραῖος* (jfr *Ἐφ. ἀρχ.* 1897 s. 1 ff.). Det stöd, som Euripides Ion 285 ff. kunde synas skänka åt Dörpfelds uppfattning, är minst sagdt problematiskt. Det hos Philostrat. Vit. sophist. II 1, 5 anförda *Πύθιον*, där Panatheneerskeppet stannade, kan för öfrigt svårligen identifieras med Apollon Hypakraios' grotthelgedom, ty sedan Pausanias I 28, 4 omnämt denna senare, kommer han först I 29, 1 efter beskrifningen af Areopagen att omnämna det ställe, där Panatheneerskeppet var stationeradt. Dessutom, är det väl möjligt, att Thukydides II 15 skulle med *τὸ Πύθιον* ha menat något annat än det, som han VI 54, 6 benämner *Πύθιον*? Detta låg ju vid Ilissos, där man för några och tjugo år sedan återfunnit den inskrift, om hvilken Thukydides talar på nämda ställe (C. I. A. IV, 1, 373 e). Äfven från Pythion vid Ilissos kan man iakttaga blixtarna från Harma, om detta också låter sig bättre göra från Apollon Hypakraios'

---

[1] Dörpfeld inblandar i sin tolkning af ifrågavarande ställe en faktor, som egentligen endast tjänar till att förvirra en redan förut tillräckligt invecklad fråga. Han antager nämligen, att Thukydides i sitt stilla sinne tänkt sig Pelargikon såsom den gamla förtheseiska stadsmuren, ehuru han icke velat begagna sig däraf i sin bevisföring, emedan Pelargikons mur dels var förstörd, dels ombygd eller reparerad, och emedan tillvaron af en mur icke var något bevis för att den gamla staden icke varit större. Därför använder Thukydides enligt Dörpfelds mening bättre bevis för, att den gamla staden icke sträckt sig utanför den pelasgiska ringmuren.

grotta vid nordvestra branten af Akropolis. Det finnes altså inget rimligt skäl att med Dörpfeld antaga, att Thukydides II 15 menat något annat Pythion än VI 54. Och med Dörpfelds hypothetiska Pythion faller naturligtvis äfven hans lokalisering af det närbelägna Olympieion.

En Ge *Κουροτρόφος* dyrkades visserligen vid vestra sluttningen af Akropolis, men icke heller hon kan härvidlag uppträda med större anspråk än den Ge, som dyrkades med tillnamnet *Ὀλυμπία* i Olympieion vid Ilissos (Pausan. I 18, 7). Den förra Ge är egentligen en *Κουροτρόφος*, och så allena lyder hennes kultnamn (jfr C. I. A. II 481. III 411. IV, 1, 555 c. Athen. Mittheil. II 177. *Ἀθήναιον* VI 147). Det är ganska osäkert, om denna ursprungligen benämdes Ge och icke fastmera Kurotrophos, ehuru denna i senare tider identifierades med Ge. Däremot finna vi i Olympieion en Ge-kult, som var förbunden med en remna i jorden, hvarest chthoniska offer nedsläpptes (Paus. I 18, 7, jfr Plutarch. Sulla 14) — onekligen en ren och ursprunglig Ge-kult, jfr Milchhöfer, Philologus LV 178.

Men frånsedt alla dessa invändningar, finnes ett allmännare skäl, som afgjordt talar emot Dörpfelds åsikt, att samtliga af Thukydides såsom bevis för den gamla stadens utsträckning åberopade sakrala lokaliteter skulle ha legat på vestra sluttningen af Akropolis. Huru i all verlden skulle Thukydides därmed kunna bevisa sitt påstående, att den gamla staden förutom borgen omfattade *τὸ ὑπ' αὐτὴν πρὸς νότον μάλιστα τετραμμένον*? Detta hade ju varit alldeles orimligt. Hvarför skref då icke Thukydides *τὸ πρὸς ἑσπέραν τετραμμένον*?

Sedan Thukydides namngifvit några helgedomar, hvilkas höga ålder ansågs bevisa, att staden var bebygd åt det hållet sedan urminnes tider (Olympieion, Pythion, *Γῆς ἱερόν* och *Διονύσιον ἐν Λίμναις*), antyder han, att åt samma håll, *ταύτῃ* (= *πρὸς τοῦτο τὸ μέρος τῆς πόλεως μᾶλλον ἵδρυται* = *πρὸς νότον μάλιστα τετραμμένον*, från Akropolis räknadt) funnos andra uråldriga helgedomar, hvilka tjäna att stödja hans åsikt, men som han icke aktar för nödigt att uppräkna. Därefter följer det 3dje sakrala beviset, hemtadt från Enneakrunos, som förut benämdes Kallirhoe. Från det faktum, att Enneakrunos' vatten på Thukydides' tid begagnades vid vissa religiösa bruk, drages den induktiva slutledningen, att i gamla tider detta vatten begagnades mera allmänt, än när detta skrefs, och däraf sluter Thukydides, att denna gamla stadsbrunn eller stadskälla måste ha legat i närheten af den gamla

staden *(ἐγγὺς οὔσῃ)*. Här talar historieskrifvaren icke om väderstrecket, såsom i det föregående: han säger endast, att Enneakrunos låg *ἐγγύς*. Om till detta ord bör underförstås *τῆς ἀκροπόλεως* eller *τοῦ πρὸς νότον μάλιστα τετραμμένου* eller båda delarne af den gamla staden, alltså *τῆς ἀρχαίας πόλεως*, framgår icke tydligt af det grammatiska eller logiska sammanhanget. Sakligt sedt, har man endast att välja mellan de bägge senare alternativen, och någon stor åtskilnad kan icke göras mellan dessa, ty enligt forntidens åskådning låg stadskällan något utanför staden (jfr. Herodotos VI 137). Det var således tämligen ett och det samma, om Enneakrunos tänktes ligga utanför den gamla staden i dess helhet eller utanför den nedre delen af densamma. Något bestämdt läge för Enneakrunos har således icke heller Thukydides angifvit. Den gamla staden sträckte sig nedanför Akropolis företrädesvis i söder, men att döma af uttrycket *μάλιστα* jämfördt med *μᾶλλον* synes Thukydides ha föreställt sig, att denna nedre del af den gamla staden i någon måtto sträckte sig äfven i en annan, till söder gränsande riktning, altså åt öster eller åt vester (hvarvid man hellre tänker på den vestra delen, från Akropolis sedt, på grund af terrängförhållandena — därifrån ledde ju den enda ordentliga uppgången till Akropolis, Paus. I 22, 4). Det enda, vi lära af Thukydides II 15 i fråga om Enneakrunos' läge, är, att denna brunn befann sig i närheten af den gamla staden, eller om man hellre så vill, i närheten af den nedanför Akropolis belägna del af den gamla staden, som hufvudsakligen sträckte sig söder om Akropolis, men till någon del äfven åt ett annat väderstreck, rimligtvis åt vester[1]. Här är

---

[1] Det är intressant att jämföra Thukydides' sätt att framställa sitt bevis i koncisa uttryck och invecklad satsbyggnad med en modern bevisföring om samma sak. Vi skulle i detta fall säga: Enneakrunos' vatten begagnas ännu i dag vid bröllop och andra heliga bruk; däraf sluta vi (induktivt), att i urgamla tider detta vatten begagnades vid lifvets viktigaste behof *(τὰ πλείστου ἄξια)*, att Kallirhoe (Enneakrunos) altså då var stadskällan, ur hvilken stadens dåvarande befolkning hufvudsakligen hemtade sitt vatten; men i denna egenskap måste Kallirhoe-Enneakrunos ha legat *ἐγγύς*, i närheten af den gamla staden. Jag skulle ej ha påpekat denna enkla sak, så framt ej en energisk motståndare till Dörpfelds Enneakrunos-teorier, Chr. Belger, i ett föredrag, hållet i Berlins Arkeologiska Sällskap (Jahrb. des deutsch. archäol. Inst., Archäol. Anzeiger 1896 s. 42) sagt, att *ἐγγὺς οὔσῃ* på detta ställe måste förklaras på något sätt, och att han väntar förklaringen från Stahl.

altså den punkt, där jag icke längre kan följa Stahl, Wachsmuth och Milchhöfer.

* * *

Det händer ofta här i verlden, att icke ens den starkaste opposition mot en gammal och fastslagen åsikt är i stånd att fullständigt frigöra sig från vissa häfdvunna åskådningar och tänkesätt; och Dörpfeld utgör inget undantag, när han söker framställa en ny tolkning af Thuk. II 15 och hvad därmed sammanhänger. Trots sin djärfva och originella åskådning har han icke lyckats frigöra sig från en viss uppfattning i den gamla tolkningen, nämligen den, att alla de af Thukydides uppräknade lokaliteterna varit belägna bredvid hvarandra. Den gamla åsikten var den, att dessa ställen lågo bredvid hvarandra nära nog i en klunga nere vid Ilissos. Dörpfeld söker nu, emedan han anser sig ha funnit Enneakrunos och *Διονύσιον ἐν Λίμναις* på vestra sluttningen af Akropolis, att med alla medel få äfven de andra helgedomarna belägna i närheten af dessa platser. Denna iuxtaposition, som omfattas både af Dörpfeld och hans motståndare, är emellertid ingalunda nödig för tolkningen af Thukydidesstället; tvärt om vill det synas, som om man finge en bättre uppfattning af detta ställe genom att icke förlägga alla ifrågavarande orter i hvarandras omedelbara närhet.

Förr i verlden, innan Enneakrunosfrågan på allvar hade väckts på tal, gick det lätt och bekvämt att komma på det klara med detta Thukydidesställe. Man hade ju där nere vid Ilissos Olympieion, Pythion och *ἱερὸν Γῆς*, vid Kallirhoe i Ilissos hade man Enneakrunos, och ett stycke därifrån i riktning mot Akropolis strax söder om Dionysosteatern ansåg man, att Dionysos Lenaios' tempel låg, hvilket likställdes med *Διονύσιον ἐν Λίμναις*. Detta behagliga lugn stördes, när Wilamowitz i Hermes XXI 615 ff. uppvisade, att Dionysos Lenaios skarpt måste skiljas från Dionysos Eleuthereus, hvars helgedom låg invid Lykurgosteatern[1].

Hvar låg då *Διονύσιον ἐν Λίμναις*? Vi ha ingen annan hållpunkt för fixerandet af denna helgedoms läge än, att den måste ha legat i en sumpig trakt. Men det är svårt att i när-

[1] Under Enneakrunos-striden har man så småningom börjat ana, att Dionysos *Ληναιος* icke gerna kan vara identisk med Dionysos *ἐν Λίμναις* — men denna fråga kan här förbigås.

heten af Olympieion eller söder om Dionysosteatern uppvisa en sådan nejd, ty hela denna trakt sluttar ganska starkt ned mot Ilissos och marken är dessutom stenig, icke lerig. Pervanoglu påstod visserligen (Philologus XXIV 1865, s. 459), att han i närheten af det nuvarande militärhospitalet sett vasstrån — alltså ett tecken till att trakten där var sumpig; men sedan har ingen lyckats upptäcka vass på detta ställe. En med Greklands geologiska förhållanden mycket förtrogen man, Prof. Lepsius i Darmstadt, förnekar möjligheten af, att söder om borgen, i närheten af militärhospitalet en sumptrakt har existerat. En annan framstående geolog, Prof. Bücking i Strassburg, har på tillfrågan medgifvit denna möjlighet (Rhein. Mus. XLVII 59). Med hänsyn till dessa båda auktoriteters olika omdömen bör emellertid framhållas, att Lepsius afgifvit sitt yttrande efter grundliga studier på ort och ställe, Bücking däremot har fällt sitt omdöme med stöd af minnet eller af kartan.

En förtviflad utväg att åt sydöstra delen af Athen rädda Dionysoshelgedomen *ἐν Λίμναις* har anlitats af C. Wachsmuth (Abhandl. der philol.-histor. Classe der Sächs. Gesellsch. der Wissensch. XVIII (1897) s. 49), som vill förlägga denna helgedom sydost om Akropolis till Ilissos «i en lindrig sänkning af flodbädden, där vattnet lätt kunde bilda sumpiga pussar (sumpfähnliche Lachen)». Frånsedt andra osannolikheter förefaller det ganska egendomligt, att en helgedom skulle ha blifvit anlagd just i en flodbädd, som årligen öfversvämmades. Dessutom framträder tendensen i Wachsmuths förslag tämligen tydligt.

Det har alltså sina stora svårigheter att förlägga *Διονύσιον ἐν Λίμναις* åt samma håll som de öfriga helgedomarna, och å andra sidan måste medgifvas, att den trakt, där Dörpfeld sökt denna helgedom, i dalsänkan mellan Areopagen och Pnyx, där ett naturligt hinder möter ett rikligt undanfall af vattnet, och hvarest öfver 100 gamla brunnar anträffats (Athen. Mittheil. XXI (1896) s. 105), med rätta kunnat i forntiden ha burit namnet *Λίμναι*.

Medan vi alltså måste antaga, att de af Thukydides omnämda helgedomarne Olympieion, Pythion och *ἱερὸν Γῆς* voro belägna vid Ilissos, torde däremot Dionysos' *ἐν Λίμναις* helgedom ha legat åt ett annat håll, törhända vester om Akropolis i sänkningen mellan Pnyx och Areopagen. Denna lokalisering strider ingalunda mot Thukydides' ord, fastmera förstår man Thukydides' framställning bättre, om man antager, att alla helgedomarna icke

voro belägna tillsammans på ett ställe eller i en och samma riktning från Akropolis räknadt.

Om man i likhet med Thukydides söker att på grund af uråldriga helgedomars läge bestämma omfånget för det äldsta Athen eller för öfrigt hvilken gammal stad som hälst, är det naturligtvis bättre, om man kan finna helgedomar, hvilka ligga utbredda på en längre sträcka, än i en enda klunga. Förutsatt nu, att tre af helgedomarne lågo tillsammans nere vid Ilissos och den fjärde vester om Akropolis, så hade Thukydides ej kunnat uttrycka sig annorlunda än han nu gör, *πρὸς νότον μάλιστα τετραμμένον*: den nedre delen af den gamla staden låg att döma af de helgedomar, från hvilka slutledningen gjordes, icke uteslutande, men väl öfvervägande (*μάλιστα*) i söder, en del låg mera i riktning mot sydost, en annan del mera åt vester. Om man betraktar de tre första helgedomarna tillsammantagna såsom den östligaste punkten och Dionysion *ἐν Λίμναις* såsom den vestligaste, så måste Thukydides antaga, att den mellan dessa punkter belägna sträckan, *τὸ πρὸς νότον τετραμμένον*, också var bebygd. Törhända har han just där funnit sina *ἄλλα ἱερὰ ἀρχαῖα*, som tydligen spelat en roll vid hans induktiva bevisföring, men hvilkas namn han uraktlåter att nämna. Antagandet, att den fjärde helgedomen varit belägen vester om Akropolis, står altså icke i strid mot Thukydides' tankegång och uttryckssätt, tvärtom förklarar det ganske väl de obestämda uttrycken *πρὸς νότον μάλιστα τετραμμένον* och *πρὸς τοῦτο τὸ μέρος τῆς πόλεως μᾶλλον ἵδρυται*: de helgedomar, som användas såsom bevismedel, voro belägna mera i riktning mot denna del af staden (*τὸ πρὸς νότον μάλιστα τετραμμένον*) än mot andra delar af staden, t. ex. Kerameikos eller den norra eller den östra delen af det nyare Athen[1].

I motsats till Dörpfeld och hans motståndare anser jag, att man icke har någon skyldighet att förlägga Enneakrunos till närheten af den ena eller den andra helgedomen. Såsom ofvan blifvit framhållet, är det enda vi genom Thukydides få veta om Enneakrunos läge det, att denna brunn måste ha legat i närheten af den förtheseiska stadens nedre del, som utbredde sig hufvudsakligen åt söder (från Akropolis), men därjämte sträckte

[1] Om man mot denna uppfattning vill invända, att Thukydides uppräknat helgedomarne i en viss lokal ordningsföljd, må här framhållas, att så icke är fallet med de 3 första helgedomarna, Olympieion, Pythion och *ἱερὸν Γῆς*. Pythion låg utanför Olympieion, *τὸ τῆς Γῆς ἱερόν* däremot inom Olympieions tempelgård (Paus. I 19, 1. 18, 7).

sig något åt öster och sannolikt äfven vester om Akropolis. Därför kan Enneakrunos likaväl ha legat i vester, som i sydost[1], ty i det 3dje beviset står ingen bestämd riktning angifven, såsom i fråga om helgedomarna (τὰ ἔξω πρὸς τοῦτο τὸ μέρος och ἵδρυται δὲ καὶ ἄλλα ἱερὰ ταύτῃ ἀρχαῖα). Vill man trots detta antaga, att Enneakrunos' läge spelat någon viktigare roll vid Thukydides' rekonstruktion af hufvudväderstrecket för den gamla stadens nedre del, så gäller naturligtvis om dess läge vester om Akropolis detsamma, som ofvan blifvit sagdt om Dionysos' ἐν Λίμναις helgedom.

Härmed har jag endast velat framhålla, att Enneakrunos' förläggande till trakten vester om Akropolis icke strider mot det behandlade Thukydidesstället. En annan sak är, om Dörpfeld verkligen funnit resterna af Enneakrunos vid sina gräfningar vester om borgen. I denna fråga är svårt att afgifva ett bestämdt svar. Jag vill emellertid till sist lämna en kort redogörelse för hufvudresultaten af Dörpfelds gräfningar på detta ställe. Jfr. planen i Athen. Mittheil. XIX (1894) pl. XIV.

1) I Pnyxberget äro inhuggna flere kamrar och gångar, afsedda att samla och upptaga vatten från berget. Detta har naturligtvis skett, sedan de naturliga källådrorna börjat sina och icke längre räckte till för befolkningens behof.

2) Ej långt från dessa gångar och schakt utmynnar en storartad vattenledning, som till byggnadssätt och dimensioner uppgifves fullständigt öfverensstämma med Eupalinos' berömda vattenledning på Samos, hvilken anlades på föranstaltande af tyrannen Polykrates. Det är ganska antagligt, att Peisistratos, hvilken i likhet med de flesta andra grekiska tyranner i det 6te årh. f. Kr. synnerligen vinnlade sig om folkets materiella välfärd, låtit bygga denna vattenledning efter det samtida berömda mönstret på Samos.

3) Denna vattenledning utmynnar i en bassin, hvars ena sida stöder sig mot Pnyxberget, och framför densamma låg i den grekiska tiden en stor öppen plats, som först i den romerska tiden blef bebygd.

4) I de romerska byggnader, hvilka voro uppförda på denna öppna plats, har man träffat otvetydiga rester af ett brunnhus: bearbetade stenar af poros och af gulaktig kalksten från byn

---

[1] För min egen del är jag mera böjd för det antagandet, att Enneakrunos' läge i Thukydides' bevisföring endast varit en terminus ultra quem non vid bestämmandet af den gamla stadens utsträckning.

Kará vid Hymettos — just de material, som användes vid den peisistratidiska tidens byggnader. Åtskilliga af dessa stenar visa tydliga spår af flitig beröring med vatten (urhålkningar och kalkaflagringar); på en af stenarne har tydligen suttit en djur-, antagligen lejonmask, genom hvilken vattnet strömmat ut; en sten har hål, där man antagligen ställt de i bottnen spetsiga kärl, i hvilka vatten hemtades vid brunnen.

5) Detta brunnhus, hvilket att döma af materialet efter all sannolikhet tillhör den peisistratidiska tiden, antager Dörpfeld ha stått 15—20 meter norr om den nämda vattenbassinen, just där en i klippan sprängd gång, som leder från ett par större i Pnyxberget huggna vattenkamrar, mynnar ut.

Här skulle enligt Dörpfelds åsikt Kallirhoe engång ha legat. När dess vatten började tryta, har man medels inhuggning i berget sökt skaffa rikligare tillgång på vatten, och när ej heller detta förslog, skulle Peisistratos ha byggt sin stora vattenledning, som matat Kallirhoe med vatten, hvilket sedan utströmmat ur brunnhuset med de nio mynningarna, *Ἐννεάκρουνος*.

6) Tilläggas bör, att i trakten mellan Pnyx och Areopagen anträffats öfver 100 brunnar af hvilka de flesta voro fyllda med vasskärfvor. Det stora flertalet af dessa skärfvor tillhör den s. k. geometriska stilen, en mindre del utgöres af fragment af svartfiguriga vaser, och endast några få af dessa skärfvor ha tillhört rödfiguriga vaser. Häraf finna vi, att denna trakt i forntiden var mycket vattenrik, och att de flesta brunnarne tilltäpptes och upphörde att begagnas under det 6te årh. f. Kr. — alltså med anledning af den stora vattenledningens och brunnhusets uppförande.

Det kan icke förnekas, att om också Dörpfeld icke lyckats till full evidens uppvisa, att Enneakrunos har legat här, likväl ganska mycket talar till förmån för hans antagende. Det viktigaste skäl, man anfört mot Dörpfelds Enneakrunosteori, har hemtats från det här behandlade Thukydidesstället, hvilket enligt min uppfattning icke står i strid mot en dylik åsikt. Vidare har man anmärkt, att Thukydides' ord *τῇ κρήνῃ τῇ νῦν μὲν τῶν τυράννων οὕτως σκευασάντων Ἐννεακρούνῳ καλουμένῃ, τὸ δὲ πάλαι φανερῶν τῶν πηγῶν οὐσῶν Καλλιρρόῃ ὠνομασμένῃ* icke stämma öfverens med Dörpfelds förklaring: enligt detta ställe skulle Peisistratos nämligen ha inskränkt sig till att inleda det sprudlande källvattnet i ett brunnhus med nio mynningar (Belger, Archäol. Anzeiger 1896 s. 22, Milchhöfer, Philologus LV (1896)

s. 175). Dock tror jag, att äfven det något mera komplicerade förfarande, som Peisistratos enligt Dörpfeld skulle ha användt vid inrättandet af Enneakrunos, i Thukydides' ordkarga uttryckssätt kunde betecknas med *τῶν τυράννων οὕτως σκευασάντων*. Man har äfven anmärkt, att det vatten, som enligt den antike grekens åsikt var erforderligt för religiösa bruk, skulle vara källvatten, icke vattenledningsvatten (C. Wachsmuth, Abhandl. der philologisch-histor. Classe der Sächs. Gesellsch. der Wissensch. XVIII s. 22). Däremot kan invändas, att vid lustrationer rinnande vatten eller källvatten eller hafsvatten borde användas (jfr. Sophokl. Aias 654. Oed. Col. 469. 1598 f. Oed. Rex 1227 f. Eur. Iph. Taur. 1193). Det är altså flytande, rinnande, så att säga «lefvande» vatten, som bör användas vid kulthandlingar, och ett sådant vatten var väl det, som spisade Enneakrunos och strömmade ut ur dess 9 mynningar. Därtill kom, att om det ifrågavarande vattenledningsvattnet först blandades med det forna Kallirhoes vatten, innan det strömmade ut genom Enneakrunos, en sådan fiktion — för öfrigt icke större än många andra inom de grekiska kultförhållandena — väl borde ha kunnat tillfredsställa athenarnes religiösa konservatism. [Jfr under Rettelser og tilføjelser.]

Däremot kan jag icke vara med om att förlägga Enneakrunos till Ilissos, och det af följande skäl:

1) Pausanias vittnesbörd.

2) Källundersökningen har visat, att Enneakrunos' identificering med Kallirhoe vid Ilissos framträder först i den senromerska och byzantinska tiden.

3) Det är ingenstädes i litteraturen angifvet, att Kallirhoe, som omdöpts till Enneakrunos vid dennas förstöring (antagligen i senare hälften af det 2dra årh. e. Kr.) återfick sitt gamla namn. Att de sen-byzantinska lärde ville återfinna denna gamla Kallirhoe i Kallirhoe vid Ilissos, är lätt förklarligt.

4) Vid det grekiska arkeol. sällskapets undersökning af Kallirhoe vid Ilissos år 1893 under ledning af Skias har ådagalagts, att inga rester af ett brunnhus där förefinnas. Dock är detta inkast ej synnerligen starkt vägande, ty på denna under århundraden flitigt besökta plats ha alla spår af en dylik byggnad lätt kunnat aflägsnas.

5) Vid de nyssnämda undersökningarne år 1893 har det tydligen visat sig, att någon källa där icke finnes, och att de kanaler, hvilka uppsamlat det ur den steniga flodbädden framsipprande vattnet, haft till syfte att leda detta till den vatten-

ledning, som gick från Athen till Piraeus. Jag hänvisar till den grundliga framställning af dessa arkeologiska undersökningar, som Skias gifvit i *Πρακτικὰ τῆς Ἀρχαιολ. Ἑταιρίας* 1893 s. 111 ff. och nöjer mig för tillfället att anföra endast tvänne ställen ur nämda berättelse:

Διὰ τῆς ἀνασκαφῆς ταύτης ἐπεδιώκετο ἡ κατὰ τὸ δυνατὸν διευκρίνησις τοῦ πρὸς τὸ παρὸν λίαν διαμφισβητουμένου ζητήματος περὶ τῆς τοποθεσίας τῆς Ἐννεακρούνου, προέκυψε δ' ἐξ αὐτῆς ὅτι κρήνη τις ὁπωσοῦν σπουδαία καὶ δὴ ἡ Ἐννεάκρουνος ἀδύνατον εἶνε νὰ ὑπῆρξεν αὐτόθι, πάντα δὲ τὰ ἀποκαλυφθέντα ἔργα τῶν ἀρχαίων ἦσαν κατεσκευασμένα πρὸς περισυναγωγὴν τοῦ ἐκ τῶν βράχων ἀναβλύζοντος ὕδατος καὶ διοχέτευσιν αὐτοῦ πρὸς τὸν Πειραιᾶ (s. 111).

Κρήνης τινὸς δὲ οἱασδήποτε οὐδὲν ἴχνος εὑρέθη· τοὐναντίον μάλιστα καὶ ἡ κατάστασις τοῦ τόπου, ὅπως ἀπεκαλύφθη διὰ τῆς ἀνασκαφῆς καὶ ἔτι μᾶλλον ἡ γεωλογικὴ κατασκευὴ αὐτοῦ ἀποδεικνύει μετὰ τῆς μεγίστης βεβαιότητος, ὅτι κρήνη τις ὁπωσοῦν σπουδαία οὐδέποτε ὑπῆρξεν αὐτόθι οὔτε ἐντὸς τῆς κοίτης τοῦ ποταμοῦ οὔτε παρὰ τὴν ἀριστερὰν ὄχθην ὑποκάτω τῆς Ἁγίας Φωτεινῆς, ὡς ὑπετέθη ὑπό τινων (s. 114).

Mindre meddelelse.

Om Indledningsformlen i en rogatio.

Af **E. Trojel.**

I Tidsskrift for Philologi og Pædagogik, første Række, findes Formlen *velitis iubeatis* omtalt dels af Aubert i 9de Bind (1871), dels af Wesenberg i 10de Bind (1872), begge Steder kun ganske kort[1]. Aubert (l. l. p. 176, 1) fremsætter den Formodning, at *vellent iuberent* ikke er et indirekte Spørgsmaal; *rogare* skulde nemlig i denne Forbindelse ikke betyde: spørge, men: bede, anmode. En Støtte for denne Mening finder han ikke blot i den Omstændighed, at der ret hyppig forekommer Udtrykket: *rogationem tulit ut*, men navnlig i Stedet hos Gellius V 19, 9 (slgn. min Artikel i dette Bind, S. 48 ff.), hvor Formlens egentlige Ordlyd anføres: *velitis iubeatis*; hvis dette virkelig var et Spørgsmaal, maatte der være brugt Indikativ. Derfor er altsaa *ne* Livius 22, 10, 2 utvivlsomt en Fejl.

Wesenberg, der, da han skrev sin Bemærkning, ikke har

[1] Det er Hr. Dr. Siesbye, der har gjort mig opmærksom paa disse to Steder.

været bekendt med Auberts Forklaring, antager (l. l. p. 220), at Livius 38, 54, 3—4: *velitis iubeatis* bør rettes til *velitis iubeatisne* og ligeledes Cicero, in Pisonem 29, 72, og saa meget mere den afhængige Sætning, altsaa Livius 21, 17, 4 og 31, 6, 1. Som Støtte herfor anføres syv Steder hos Livius (de samme ere nævnte i min Artikel S. 49, desuden et af 45de Bog).

Aubert saa altsaa i den indirekte Sætning en Genstandssætning; han nævner den dog kun i Formen *vellent iuberent* og omtaler ikke de meget talrigere Steder, hvor der staar *vellent iuberentne*. Men denne Mangel gør hans Forslag mindre antageligt, da man ikke indser, hvorfor *ne* saa mange Steder skulde være bleven sat til, tilmed da *ut*, naar noget skulde sættes til, vilde være det sædvanlige efter *ferre* eller *rogationem ferre*, som A. selv bemærker. Det direkte Udtryk vil A. vel have forstaaet som en opfordrende Konjunktiv, hvorimod der næppe kunde rejses nogen Indvending, hvis man kunde slaa en Streg over *ne* alle de Steder, hvor det findes i denne Formel baade indirekte og direkte brugt. Ogsaa Livius 26, 33, 13: *de iis rebus, quid fieri velitis, vos rogo, Quirites*, synes i sin Lighed med den almindelige Formel at tale for, at denne opfattedes som et Spørgsmaal.

Det kunde synes simplere med Wesenberg at sætte *ne* til paa de Steder, hvor det ikke findes. Dog bliver ogsaa her temmelig mange Steder at forandre (fem for den direkte Form, to for den indirekte) og hos forskellige Forfattere; i Haandskrifterne synes der ingen Vaklen at findes, saa at det ikke er sandsynligt, at noget er faldet bort.

Man maa vel altsaa dog lade disse Ord gælde for et Spørgsmaal, direkte og indirekte. Hos Plautus og Terents findes mange direkte Spørgsmaal uden Spørgeord, hvor der blot søges en Oplysning og ikke bestemt ventes enten bekræftende eller benægtende Svar (slgn. Dräger: Histor. Syntax der latein. Sp. I § 156, hvor der anføres en Del Exempler, der let kunde forøges; desuden nævnes flere Steder i Senecas Breve, Hor. Ep. I 6, 29: *vis recte vivere?* Cic. Ep. ad fam. VIII 14, 4 (Cælius Ciceroni): *Scis, Appium censorem cet.*; et gammelt Retsudtryk: *licet antestari?* findes Hor. Sat. I 9, 79, desuden Plautus Curc. 5, 2, 23). Ogsaa Madvig har jo tænkt sig Ordene *vultis iubetis* som et Spørgsmaal, ligeledes Aubert. Denne sidste forkaster *velitis iubeatis* som Spørgsmaal paa Grund af Konjunktiven. Det forekommer mig, at som denne Formel foreligger, maa den være et Spørgsmaal, men jeg skal indrømme, at jeg intet overensstemmende Exempel kan anføre.

Anmeldelser.

The Jātaka together with its Commentary, being *tales of the anterior births of Gotama Buddha.* For the first time edited in the original Pāli by *V. Fausbøll.* Vol. VII (Postscriptum and Index): *Index to the Jātaka* and its Commentary, containing a complete Index of Proper Names and Titles, together with a List of the Introductory Gāthās and an Index of Parallel Verses. By *Dines Andersen,* Dr. phil. London 1897, Kegan Paul, Trench, Trübner & Co. XVII + 247 S.

Med dette 7de bind er Fausbøll's kæmpeværk, udgaven af Jātaka-bogen, afsluttet. Det er unødvendigt her nærmere at göre rede for, hvilken overordentlig videnskabelig betydning i sproglig, religionshistorisk, litteratur- og kulturhistorisk og folkloristisk henséende dette værk har. Alle vide, at det er et af den østerlandske philologis allervigtigste hovedværker, og at det er bragt i stand af udgiveren med overvindelse af vanskeligheder, som kunde have afskrækket den modigste, med en indsigt i emnet, en hengivenhed for videnskabens sag og en så at sige strategisk dygtighed, som søger sin lige, og at dets lykkelige tilendebringelse har gjort udgiverens og Danmarks navn vidt bekendt i alle verdensdele og ikke mindst i Indien selv. Fra udgivelsen af Dhammapadam (1855) til afslutningen af Jātaka-bogen (1897) har Fausbøll indtaget stillingen som måské den første fører af arbejdet med Pālilitteraturen. En allerede godt fremskreden Engelsk oversættelse vil snart göre Jātaka-bogens indhold tilgængeligt for det store publikum.

Nærværende 7de bind indeholder først Fausbøll's Postscriptum til textudgaven: instructive bemærkninger om de foreliggende Jātaka'ers bestanddele, sproglige ejendommeligheder ved Pāli-versene, oversigt over de lokaliteter, som ere scenen for de egentlige Jātaka-fortællinger *(atītavatthu)* og for rammefortællingerne *(paccuppannavatthu),* hvoraf fremgår, at *atītavatthu* mest henlægges til det nordlige og vestlige Indien, *paccuppannavatthu* til det østlige. Samling af steder, hvor Tipiṭaka omtales som existerende på Gotama's og tidligere Buddha'ers tid, m. m.

Hovedindholdet af bindet er dog Dr. A.'s 4 registre, af hvilke det første og langt det störste indeholder alle navne, incl. navne på fortællinger og dele af værket og på deri citerede bøger samt de ord af *paccuppannavatthu,* som angive fortællingens indhold, hvorved stederne i den egentlige Jātaka og commentaren

samt *Nidānakathā* ere mærkede særskilt til forskel fra stederne i rammefortællingen. Enkelte idelig genkommende ord som *Bodhisatta* etc. ere behandlede mere summarisk; til gengæld er der under *Bodhisatta* givet en alphabetisk liste over alle Gotama's navne og tilværelser, en overordentlig nyttig foranstaltning, ligesom i det hele bogens indretning er så praktisk, at den næppe kunde tænkes bedre. Selvfølgelig slutter Index'en sig til den trykte text; men dette forhindrer dog ikke, at A. har foretaget uafviselige og absolut sikkre textrettelser, af hvilke jeg særlig vil fremhæve, at han har rettet den fejlagtige ordadskillelse *jāto varake* (sé Preface XVI fg.), som har narret oversætteren Chalmers, til *jātovarake*, hvorved meningen bliver væsentlig forandret; her er i det hele taget et punkt, som man må holde öje med, da denne type af trykfejl forekommer oftere i texten. Også nogle af varianterne har A. medtaget. De meget kortfattede forklaringer ere næsten alle tagne af Pāli-texten selv.

De 3 andre registre indeholde: II) Alphabetical list of all the introductory gāthās to the Jātakas (S. 189—198); III) Index of gāthās or parts of gāthās which occur more than once in the Jātakas and the commentary (S. 201—235); IV) List of quotations from other works by the editor (S. 237—242). Nytten af disse registre vil være indlysende, når man betænker, at et hovedproblem for den höjere Jātaka-kritik er prosa'ens oprindelige forhold til versene (omtalt både i Fausbøll's Postscriptum og i A.'s Preface). Det må beklages, at A. af pladshensyn ikke har kunnet offentliggöre en fuldstændig Index til alle versene, som han har udarbejdet; vi må trøste os med, at han stiller os i udsigt en Index over vers-paralleler i Jātakaerne og den øvrige Pāli-literatur, som han visselig bedre end nogen anden er i stand til at give.

Arbejder som A.'s Index høre til de gode solide stene i videnskabens bygning, som en anmelder ikke behøver at sige meget om, da de anbefale sig selv, og deres nytte er uomtvistelig; de udgøre det urokkelig faste grundlag, som alle eventuelle hypotheser må gå ud fra. A.'s Index, som danner afslutningen på Jātaka-udgaven, repræsenterer på samme tid det første skridt til en videregående bearbejdelse af dette epoche-görende værk.[1]

S. Sörensen.

---

[1] Jeg griber lejligheden til at hidsætte følgende af forf. selv meddelte forbedringer:

Avīci. add. N. 44,31.
Asurā add. V 19(24) (= pubbadevā).
Inda-patimā VI 126(24) corr. to VI 126(14).
Kannamunda(ka) II 104,9* read: II 104,19*.

Joh. Forchhammer, Romerfolkets indre og ydre Historie i Borgerkrigenes Aarhundrede (146—31 f. Kr.). Med 3 Kort og 16 Figurer i Teksten. Kbhvn. 1899, Gad (Komm.). IV + 211 S.

Bogen er en Fortsættelse af den i nærværende Tidsskrifts VII. Bind S. 140 ff. anmeldte Skildring af Roms Historie før 146 af samme Forfatter og ligesom denne udgivet af Udvalget for Folkeoplysningens Fremme. Det er en populær Fremstilling, og det betones, at den baade giver den indre og ydre Historie. Det ligger i Sagens Natur, at i et Folks Historie, som i næsten 200 Aar kun to Gange lukkede Janus, maa Krigsbegivenheder spille langt den overvejende Rolle, og saaledes er det da ogsaa her. Men i Borgerkrigenes Tid have disse ogsaa Betydning for de indre Forhold. Forf. udtaler selv (S. 6), at i Aarhundredet fra 133 til 31 f. Chr. knytter Interessen sig mindre til Institutionerne, der trædes under Fødder, end til de ledende Personer, der give de enkelte Afsnit deres Præg, og han skildrer derfor de vekslende Perioder særlig gennem Hovedpersonernes Handlinger og Skæbner. Dog er der ogsaa givet Plads til Forfatnings- og Forvaltningsforhold, agrariske Forhold m. m. Ved Skildringen af de sidste navnlig i Gracchertiden, hvor de antike Kilder give utilstrækkelig Oplysning, har F. særlig fulgt nyere Behandlinger og maaske lidt dristigt i Modsætning til den konservative Behandling af første Periode opstillet moderne Konstruktioner som historiske Fakta. Det hedder S. 8, at den Statsjord, som ved lex Sempronia blev disponibel, skulde fordeles i Lodder paa 30 jugera, som skulde tilfalde fattige romerske Borgere eller italiske Forbundsfæller som Arveforpagtning mod en ringe aarlig Afgift. Lex Sempronia var ifølge F. selv væsentlig en Fornyelse af den liciniske Agerlov, som nævnes I S. 81, men uden nogen Omtale af, hvad der skulde gøres med den disponible Statsjord. At denne skulde være uddelt til *socii*, vil vel for den Tid ingen antage. Selv Niese, som antager lex Licinia

---

Kālakañjakā asurā read: Kālakañjaka, asuro (cfr. Hardy Man.[2]) 342). Kālakañjakā, pl. (= petā) N. 44,33.
Khuppipāsā, (petā) N. 44,32.
Tidiva, add. V 18,11*. 19(24).
Dānava-rakkhasā, Kumbhaṇḍā (= payassa hārī) I 204(15).
Nijjhāmataṇhā (petā) N 44,32.
Bodhisattā add. Bodhisattānam ānisaṃsā N 44,27 ff.
Magha-Kumāra (to be inserted after Magadha-) II 199 read: I 199.
Lokantara-niraya add.: *Lokantarā* (pl.) N. 44,31.
Vinaya III 27,12 add. (cfr. Vin. IV. 203)
p. 202 l. 8 add: 18,144.
p. 223 l. 10 fn. add: 12,16.
p. 224 l. 2 to be inserted after l. 8.

agraria for opdigtet, mener dog, at lex Sempronia kun tænkte paa Borgere, og de Udtalelser af Appian, paa hvilke man beraaber sig til Fordel for, at Uddelingen ogsaa gjaldt italiske Forbundsfæller, ere ganske uklare. Det omtales oftere, at Forbundsfæller, navnlig Latinere, vare implicerede i Sagen, men kun som possessores af ager publicus, der skulde afstaa noget, ikke som Folk, der ventede Udbytte af Delingen. Hvorfra Mommsen og andre, hvem F. følger, have den Angivelse om de 30 jugera, og om at Parcellerne ikke blev Ejendom, har jeg forgæves søgt Oplysning om. Det samme gælder om den S. 15 givne Fremstilling af det Aar 125 fremkomne Forslag om Borgerret for Forbundsfællerne. Hos F. hedder det (S. 15), at Fulvius foreslog «Adgang for Forbundsfæller til enkeltvis ved Folkets Kendelse at vinde romersk Borgerret; men selv et saa lempeligt Forslag kunde han ikke sætte igennem». Det behøvedes heller ikke, da Folket iforvejen havde denne Ret, og det er mig ubekendt, hvorfra de Historikere, som F. følger, have det. Hos Appian (B. C. I 21) siges kun, at nogle Mænd foreslog at give alle Forbundsfæller (*συμμάχους ἅπαντας*) Borgerret, og at de især støttedes af Fulvius, og Forslaget betragtes som alt andet end lempeligt.

Det er naturligt, at der i en Periode med saa mange omtvistede Spørgsmaal ogsaa kunde fremdrages andre Differenspunkter, men dertil er der her ikke Anledning.[1]

Ogsaa Kulturhistorien og dens forskellige Sider saasom Literatur og Kunst, Religion og Kultus have faaet Plads, om end lidt beskeden i Forhold til Krigsbegivenheder. De bevarede Forfattere og deres Skrifter findes ganske kort nævnede; man havde gerne set en mere indgaaende Udvikling af de Ideer, som beherskede Slægten og bestemte dens Tanker og Handlinger og derigennem dens Skæbne, særlig (ligesom i første Afsnit S. 212)

[1] S. 11 siger F., at den sidste Konge i Pergamon, Attalos 3 ved sin Død indsatte Romerfolket til Arving af sit Rige og sin Skat. At han testamenterede Romerne sit Rige siges ligefrem af Florus II 20, Justinus 36, 4, 5 og Livius ep. 58, men ep. 59 hedder det: *Aristonicus, regis Eumenis filius, Asiam occupavit, quum testamento Attali legata populo Romano libera esse deberet*, og dette bekræftes ved en i Pergamon funden Indskrift (Fränkel: Inschriften von Pergamon 249) hvori siges, at Attalos ved sin Bortgang har efterladt Landet frit, og at hans Testamente skal stadfæstes af Romerne. Hvad der forstodes ved Frihed, og hvorvidt denne skulde strække sig over for Rom, kan være tvivlsomt, men efter Liv. ep. 59 maa antages, at Romerne stadfæstede Testamentet, og at det var Aristonicus, der krænkede Friheden ved at optræde som Prætendent og derved gav Romerne Anledning til senere at betragte Pergamon som erobret Land og gøre det til Provins. Med hvilken Ret de tilegnede sig Skatten, er uklart. Da Landet var erobret, blev den ført til Rom.

af Folketroen og Folkets religiøse Forestillinger i Modsætning til de dannedes.

Fremstillingen har i det hele de samme Fortrin, som den tidligere.

P. Petersen.

Euripidis fabulae. Ediderunt *R. Prinz* et *N. Wecklein.* Vol. I 4—7, Vol. II 1—6. Leipzig 1898—99, Teubner.

Af den kritiske Udgave af Euripides, som Prinz havde paabegyndt, men ikke fuldendt, og som nu Wecklein har overtaget, er indtil nu udkommet de 10 Stykker af «anden Klasse», samt af de andre Medea og Alkestis. Det vil være naturligt at anmelde Udgaven to Gange, saaledes at første Klasse omtales for sig og anden, naar den engang foreligger fuldstændig, for sig. Nærværende Anmeldelse holder sig derfor alene til de 10 i Overskriften betegnede Stykker, der er udkomne først.

Som bekjendt er de 9 Stykker Elektra, Ion, Helena, Cyclops, Iphigenia T., Supplices, Heraclidae, Hercules, Iphigenia A. kun overleverede i een Haandskriftklasse. Sammen med disse Stykker regner man i Reglen Bacchae, hvad der dog ikke er nøiagtigt; det er almindelig anerkjendt, ogsaa af Wecklein, at Palatinerhds. i dette Stykke tilhører 1ste Klasse. Strengt taget skulde altsaa Bacchae regnes til den anden Gruppe; men da *recensio* i største Delen af Stykket kun bygger paa eet Hds., kan det for Bekvemmeligheds Skyld gjerne tages med her.

Udgaven indeholder, foruden Texten og det kritiske Apparat, korte Angivelser om de benyttede Haandskrifter, snart foran, snart bagved de enkelte Stykker. Hvorfor der her ikke er Eensartethed, veed jeg ikke; det havde i hvert Fald været rigtigere at give en samlet Oversigt over Haandskriftforholdet ved eet af de 10 (9) Stykker af Klasse II og saa ved hvert Stykke blot at angive Siglerne for de benyttede Hdss.[1] At dette ikke er skeet, hænger maaskee sammen med den Orden, hvori Stykkerne offentliggjøres. Det Naturlige i en Udgave som denne havde vel været at gruppere Stykkerne efter Haandskriftforholdet; det har W. ikke gjort, og hvilket andet Princip han har fulgt, er mig uklart.

Siden Udgivelsen af v. Wilamowitz's *Analecta Euripidea* tvivler Ingen mere om, at Hovedhaandskriftet for Klasse II er

---

[1] I Fortalen til Medea S. IX henviser Wecklein til Münch. Sitzungsber. 1895 ff. Jeg har ikke i disse Bind kunnet finde nogen samlet Redegjørelse for Haandskriftforholdet. — [I Münch. Sitzungsber. 1899, II 297 ff. giver W. Beviser for P's Afhængighed af L i Heraclid., Cycl., Suppl., Iph. T.; de synes, ialtfald for det sidste Stykke, afgjørende. For Iph. Aul.'s Vedk. bringer han intet Nyt. Denne Afhdl. af W. er først kommet mig i Hænde under Korr.]

Laur. 32, 2 (L Prinz-Wecklein). I Vat. 287 (P) mente v. Wilamowitz at have en ringere Afskrift af Originalen til L. I nyere Tid har Vitelli (i Museo Ital. di ant. class. III 287 ff. og Riv. di filol. XXIII 377 ff.) søgt at vise, at P ikke blot i Medea, der hører til Kl. I, men ogsaa i Iph. T. (Kl. II) gjennem et Mellemled stammer fra selve L, ikke fra dennes tabte Original. Til denne Anskuelse har Wecklein sluttet sig, og han anfører (i Fortalerne til Iph. T., Iph. Aul., Suppl., Heracl.) endel Steder, der unegtelig er af den Art hvormed man pleier at bevise Haandskrifters Afhængighed af hinanden. Spørgsmaalet er ikke af ringe praktisk Betydning for *recensio*, og fortjener desuden paa dette Sted en nøiere Overveielse, fordi dets Besvarelse er nødvendig som Grundlag for Bedømmelsen af Weckleins Udgave.

Sagen compliceres derved, at man i nyere Tid mener at have erkjendt[1], at Laur. 172 (G) er en ligefrem Fortsættelse af P og oprindelig har hørt sammen dermed. Om dette Hds. er det nemlig almindelig anerkjendt og netop af v. Wilamowitz med Styrke gjort gjældende, at det er en Afskrift af L. Man har da desmere Grund til at formode at det Samme gjælder om P; og dog er det for visse Stykkers Vedkommende (Bacchae, Troades, Danae) sikkert, at P slet Intet har med L at gjøre, da de slet ikke eller kun delvis findes i L, og for andres (Medea o. a.), at det i hvert Fald ikke er nogen direkte Afskrift deraf. Spørgsmaalet maa altsaa afgjøres for hvert Stykke for sig. Dets Interesse ligger ikke saa meget i, at der skulde tilkomme P's singulære Læsemaader nogen synderlig Plads i Texten; thi det er Alle enige om at der ikke gjør; men P's Stilling er af Vigtighed for Bedømmelsen af de forskellige Læsemaader i L. Dette Hds. er nemlig rettet igjennem to Gange: een Gang af en omtrent samtidig Haand (L^2), hvis Læsemaader ofte findes i P; og een Gang af en senere Haand (l), hvis Læsemaader ikke findes i P. P er altsaa i hvert Fald af Betydning til at fastslaae, hvad der har staaet i L, førend det blev rettet igjennem af l, som er en fræk Interpolator. Men er det sideordnet med L, saa giver det os tillige en sikker Borgen for, at L^2's Læsemaader fandtes i L's Original og altsaa for os repræsenterer en Overlevering; hvilken Borgen vi ellers vilde mangle.

Søger man nu til Weckleins Udgave for at klare sig disse Spørgsmaal, da bliver man unegtelig sørgelig skuffet. Han har nemlig i de fleste Stykker undladt at skjelne mellem de to Hænder, der har rettet i L, uagtet man maa antage at Adskillelsen var gjennemført i hans Collationer; han betegner simpelthen alle Rettelser i L ved l (og i P, hvor Forholdet er væsentlig det

[1] Jeg veed ikke hvem der først har fremsat denne Paastand; den omtales som en Kjendsgjerning af Vitelli i Mus. Ital. l. l., og dens Rigtighed bestyrkes unegtelig af Alt hvad der er mig bekjendt om de to Hdss.

samme, ved p). Kun i det sidst udgivne af de 10 Stykker, Iphigenia i Aulis, har han gjennemført Adskillelsen mellem de to Hænder L^2 og l, som han selv siger «ut cognosceretur quam non interesset eas distingui». Denne Fremgangsmaade har saaledes gjort det umuligt paa Grundlag af hans Udgave at foretage en Undersøgelse af Forholdet mellem L og P; thi denne maa i første Linie baseres paa Forholdet mellem L^2 og P, med Udskillelse af l. Heri maa han selv være enig, da han ikke kan mene at P skulde gaae tilbage paa L, inden denne var rettet af L^2.

Selve Adskillelsen af Hænderne er nu ingenlunde saa «uinteressant», som Wecklein mener. Dette er let at bevise ud af Iph. Aul., saafremt man tør forudsætte at Weckleins Collationer er nøiagtige. Hans egne Udtalelser i denne Retning er ikke særlig beroligende. Han arbeider i disse ti Stykker paa Grundlag af Prinz's Materiale. Ved Siden deraf henviser han til andre Collationer, hvor saadanne er offentliggjorte. Derimod siger han Intet om at han har ladet sine Collationer revidere efterat have sammenholdt dem med Andres. At dette er skeet, bør ganske vist være selvfølgeligt; men det bør dog til Læserens Beroligelse udtrykkelig siges. Da Sagen er af saa stor Betydning for Bedømmelsen af Udgaven, formaaede jeg en Ven, der i Efteraaret opholdt sig i Italien, til at efterse nogle Steder, hvor der var Uoverensstemmelse mellem v. Wilamowitz's og Weckleins Collationer. Det viste sig at Wecklein i de fleste Tilfælde havde det Rette, men ikke overalt. Saaledes har Ion 235 L virkelig som Personbetegnelse *Χορὸς ἢ Κρέουσα*, ikke alene *Χορός*, som man efter Wecklein maa troe. Iph. T. 898 angiver v. Wil., at *φανεῖ* er første Haand, Wecklein, at det er en senere; det første bekræftes bestemt af min Hjemmelsmand. Bacchae 501 har L^{ac} *φανερὸν*, som v. Wil. angiver; hos Wecklein staaer Intet derom. Det er (med Undt. af I. T. 898) Smaating, og de kan tildels beroe paa mindre omhyggelig Udarbeidelse af Apparatet; men de bør ikke findes i en Udgave som denne, og de beviser i hvert Fald, at der enten ingen Revision har fundet Sted, eller at denne ikke har været omhyggelig nok. I det Hele og Store tør man imidlertid, som det ogsaa var at vente, stole paa Hinck's og Prinz's Collationer; for Iph. Aul.s Vedkommende har man desuden til Kontrol den fuldstændige Collation, som Vitelli har offentliggjort i sit Skrift «Intorno ad alcuni luoghi della If. in Aul.» (Firenze 1877).

Vi vender da tilbage til Iphigenia i Aulis. Her fremtræder først det mærkelige Forhold, at l (L^3 kalder Wecklein den) efter Weckleins Apparat spiller en forsvindende Rolle. I de første 500 Vs. forekommer den som udtrykkelig angivet kun een Gang (350); tager man Vitellis Collation til Hjælp, forøges Tallet lidt (54. 72. 456), og desuden er det rimeligt at een og anden Rasur skyldes l, uden at det kan paavises. Men L^2 er langt

overveiende. — Gaaer vi nu ud fra at P stammer fra L, saa viser en Række Steder, at den (eller dens Original) maa være afskrevet efterat L^2 havde været paafærde. Jeg anfører nogle af de vigtigste: Vs. 1 *τῶνδε δόμων* L, *δόμων τῶνδε* L^2 P. 24 *γῆρας* L *τὸ γῆρας* L^2 P 39 *πεύκην πέδῳ* L *πέδῳ πεύκην* L^2 P (L^2 efter Vitellis udtrykkelige Angivelse; «numeris supra scriptis L» Weckl.) 43 *τί πονεῖς* L^2(in lit.) P 149 *ἐξώρμα* L *ἐξόρμα* L^2 P 327 *καὶ ἔλαβές νιν* L *κἄλαβέσ νιν* L^2 *κἄλαβέσιν* P 335 *ὀργῆς ὕπο* L (*σ ὕπο* in lit. L^2) P 824 *προσέβης* L *προσέβης ἂν* L^2 P 909 *πρὸς* L *πρός τε* L^2 P. Fra Stykkets Slutning har jeg ikke fundet sikre Exempler (d. v. s. saadanne hvor Weckleins Apparat stemmer med Vitellis Collation); 1499 efter Wecklein: *θεράπναι* L *θεράπαιναι* L^2 P; 1491 *ὦ* L^2 P, om. L; Vitelli tier begge Steder, og hans Facsimile kan ikke afgjøre Sagen.

Saa vidt er Alt i den skjønneste Orden. Men overfor disse Steder staaer en Række andre, hvor P følger L imod L^2. Saaledes 109 *εὐφρόνης* L P *εὐφρόνην* L^2 (Weckl.; Vitelli angiver Intet om Haanden); 399 *ἐγείναμεν* et *ἐγεινάμην* L *ἐγείναμεν* P *ἐγεινάμην* L^2 886 *ὀλέθρῳ σὴ* L^2 *ὀλέθρῳ καὶ σὴ* L P (efter Vitelli *ὀλέθρ σὴ* L, med Ras. over og efter *ρ*; d. v. s. man kan ikke see hvad L a. c. har haft!) 919 *ὑψιλόφρων* LP *ὑψηλόφρων* L^2 929 *πεισόμεθα* LP *πείσομαι* L^2 (*πεισόμ* + Ras. L efter Vitelli, altsaa som 886!) 1454 *πατέρα* LP *πατέρα γε* L^2 1533 *κλύης* L^2 *κλύεις* LP. En Særstilling indtager 466, hvor Wecklein har: *ξυνετὰ ξυνετῶς* LP, *συνετὰ συνετῶς* L^2, men Vitelli: il *σ* di *συνετὰ* e di *συνετῶς* è di pr. m. in ras., uden Angivelse af hvad der har staaet før Rettelsen.

Jeg seer ikke hvorledes man kan komme udenom disse Steder, der vistnok endda kunde forøges; jeg har ikke gjennemgaaet hele Stykket. Men hertil kommer endnu et langt større Antal Steder af en lidt anden Art, nemlig hvor L og P stemmer og L^2 og P^2 har den samme Rettelse. Af saadanne Steder har jeg alene i de første 400 Vers talt 22; men de findes gjennem hele Stykket: 1401 *οἳ δ' ἐλεύθεροι* L (*οἳ* in ras. L^2, *ι* ras. factum ex *ν*) *τὸ δ' ἐλεύθερον* P *οἳ δ' ἐλεύθεροι* P^2 1416 *λέγω τάδε λείπει* L P *λέγω τάδ' οὐδὲν οὐδὲν (οὐδέν') εὐλαβουμένη* L^2P^2 1544 *ἀνθεσφόρους* L P *ἀνθηφόρους* L^2P^2 1567 *κολεῶν* L P *κουλεῶν* L^2P^2 (*κολεῶν* [*ο* in ras.] L efter Vitelli).

Mod hele dette Materiale staaer det sølle «*γουνεὺς* (278) L sic scr. ut facile *ἰουνεὺς* legas (rigtigt, som det fremgaaer af Vitellis Gjengivelse) *ἰουνεὺς* P». Før dette Sted afgjør det Hele, maa ialtfald først alle de andre Steder forklares; og jeg seer ingen anden Mulighed for at dette kan skee, end hvis en fornyet Undersøgelse af Hænderne i L giver et heelt andet Resultat end de tidligere — hvad der vistnok er ringe Udsigt til.

Det fremgaaer ganske vist allerede af v. Wilamowitz's Sammenstilling i *Analecta Euripidea*, at Iph. Aul. indtager en

Særstilling i haandskriftlig Henseende, navnlig ved de talrige Overensstemmelser mellem L^2 og P^2. Men det er ikke desto mindre vanskeligt at udtale en tilstrækkelig haard Dom om en Udgiver, der i en Udgave som bør give det endelige kritiske Grundlag, først leverer os 9 Stykker uden at sætte os i Stand til at løse det afgjørende kritiske Problem paa egen Haand, og dernæst, da han i det 10ende giver os Materialet i Hænde, gjør det med en saadan Ringeagt for iøinefaldende Kjendsgjerninger.

Hvad der ellers kan være at udsætte paa Weckleins Apparat, vil i Forhold hertil kun kunne blive Smaating. Jeg er i Iph. Aul., hvor jeg har Vitelli til Kontrol, stødt paa nogle Ting der dog fortjener at bemærkes. 1507—08 har Wecklein

Διός τε φέγγος, ἕτερον
αἰῶνα καὶ μοῖραν οἰκήσομεν,

og i Apparatet: 1507 *ἕτερον* in ras. scr. L^2 et sic sine dubio etiam L 1508 *ἕτερον αἰῶνα* LP, *ἕτερον* erasit L^2. Af Vitellis Facsimile og Collation fremgaaer, at L har:

διόσ τε φέγγοσ ἕτερον (ἕτερον)
[ἕτερον] αἰῶνα καὶ μοῖραν οἰκήσομεν,

hvor *(ἕτερον)* i 1507 er L^2 og *[ἕτερον]* 1508 er tilføiet udenfor Kolumnen og bagefter udraderet. Altsaa: at L har et intakt *ἕτερον* foran L^2's *ἕτερον*, og at *ἕτερον* i 1508 er tilføiet bagefter, angives ikke. Efter Vitelli staaer *(ἕτερον)* i 1507 endda slet ikke i Rasur. — Lige efter mangler en Angivelse af, at *δέρην* er slettet i Slutningen af 1516 og føiet til i Beg. af 1517 (af L^2 efter Vitelli). Lignende Bemærkninger mangler 173 og 189; altsaa formodentlig med Villie. — 721 *ἅπερ μ' ἐχρῆν* L^3P^2 Weckl.; efter Vitelli L^2, hvad ogsaa al Sandsynlighed taler for. — Indretningen af Apparatet er undertiden ikke praktisk. Saaledes hedder det 4: *τοι]* Barnes, *τὸ* P, om. L, supra v. inseruit L^2 — istedenfor: *τοι* Barnes: *τὸ* L^2(supra versum)P om. L. 149: *ἐξόρμα* L P (*ο* ex *ω* fecit L^2) — istdf.: *ἐξόρμα* L^2P *ἐξώρμα* L. 194: *σαλαμινίοις* L P, *σαλαμῖνος* P^2. Da Wecklein har *Σαλαμῖνος* i Texten, bør dette da staae først; men i denne Henseende er Udg., saavidt jeg har bemærket, konsekvent. I øvrigt er dette Sted et Exempel paa en rigtig Læsemaade overleveret alene i P^2 (som saa ofte i L^2 P^2). — 209: *ἐξεπόνασεν α* ex *η* facto L; da Texten har *ἐξεπόνασεν*, burde det hedde: *ἐξεπόνασεν* L^{pc} P *ἐξεπόνησεν* L^{ac}. 109: *εὐφρόνης* (omisso *σκιὰν*) L, *εὐφρόνην* L^2 (supra *ν* eras. aliquid, fort. *λείπει*), *εὐφρόνης σκιὰν* P, sed *σκιὰν* scripsit (*σκ* in lit.) P^2 — istdf.: *εὐφρόνης σκιὰν* P^2 (*σκ* in lit.): *εὐφρόνης* LP *εὐφρόνην* L^2 o. s. v. Her er alle Apparatets Feil samlede som i en Buket; hos en gammel Udgiver som Wecklein burde man ikke kunne plukke den Slags.

I Sammenligning med Spørgsmaalet om Udgavens Brugbarhed som Grundlag for Euripides's Textkritik er det af underordnet Betydning, hvorledes W. har konstitueret sin Text. Hans Eien-

dommeligheder som Kritiker er desuden vel kjendte, og han har ikke væsentlig ændret dem i denne Udgave. Det vil derfor være tilstrækkeligt at tage et enkelt Stykke som Exempel; jeg vælger Iphigenia i Tauris.

Udvalget af Læsemaader er i et Stykke af denne Art ikke stort; selv om man mener at L og P er sideordnede, er det i de fleste Tilfælde ganske klart, hvilken Læsemaade der er overleveret. For Wecklein er L eneste Kilde, hvorved Sagen yderligere simplificeres. At han anerkjender visse Rettelser i L som Overlevering, er selvfølgeligt og fremgaaer af Steder som 35 (*τοῖσιδ'* LP, *τοῖσιν* l p Wecklein; afgjørende, da Stedet er corrupt og ikke rettet af W. Hvorledes forklarer man forresten den overenstemmende Rettelse i begge Hdss., dersom P er Afskrift af L? Smlgn. ovenfor om Iph. Aul.), 254 (*κοινωνίαν* LP, *κοινωνία* l Weckl.), 394 (*πετόμενος* LP, *ποτώμενος* l Weckl.), 494 (*ἔστι* LP, *εἴ τι* l Weckl.), 636 (*τε* LP, *τ'ἐκ* l Weckl.), o. a. Inkonsekvent er det, naar Wecklein 742 formoder *ἐσφρήσω* for det overleverede *ἐσβήσω*, i Sammenhæng med en Formodning om at P[ac] har haft *εἰσφρήσω*.

Texten er i dette Stykke i det Hele slet, og det er ikke muligt at gjøre det læseligt uden udstrakt Brug af Konjektur. Det maa anerkjendes, at Wecklein i det Hele har bestræbt sig for at give en konservativ Text; mange Steder har han endog med god Føie ladet utvivlsomme Feil og Meningsløsheder staae. Han betegner i saadanne Tilfælde ikke Stedet som fordærvet, men giver blot i Apparatet et Forslag til en Rettelse, af Andre eller sig selv. Da han imidlertid ogsaa opfører egne Ændringsforslag til Steder, som ialtfald ikke med Sikkerhed sees at være fordærvede (et Exempel instar omnium er 749, hvor *ἐγὼ δ'ἄνακτά γ' οὐρανοῦ, σεμνὸν Δία* foreslaaes ændret til *ἐγὼ δ'ἄνακτος οὐρανοῦ σέβας Διός*), saa savner man ved Benyttelsen af Bogen den Veiledning, som en besindig Kritiker kan give ved at betegne de sikkert fordærvede Steder.

Af egne gode Forslag af Wecklein har jeg noteret *ἄξω* for *ἕξω* 718; *μεταστενάζων* f. *μέγα στενάζων* 957. Ogsaa *χρίμπτῃ* f. *κάμπτῃ* 815 og *ἔφλυον* f. *ψευδῶς ἔλεγον* 1309 er ialtfald vel begrundede Formodninger. Men ved Siden af dem staaer Ting som bedre end alt Andet viser, hvor skadelig for det sunde philologiske Skjøn den stadige Beskjæftigelse med Tragikernes Text er, naar man ikke er fuldstændig behersket af gode kritiske Principer. I V. 1023 er overleveret *δυναίμην*; det retter W. til *δύναιο*: det er palæografisk usandsynligt og tillige et voldsomt Indgreb i Tanken paa dette Sted, med Forandring af Iphigenias hele Tænkemaade. I Sammenligning dermed er det en uskyldig Ting at sætte *παύρῳ* for *μακρῷ* i Texten 306; det giver den rigtige Tanke, men —. Lidt besynderligt virker det, naar *(τῶν) ξένων* stadig rettes til *(τοῖν) ξένοιν*, medens *οἱ ξένοι, τοὺς ξένους,*

τοῖς ξένοισι af gode Grunde lades urørt. — Naturligvis er der den samme Usikkerhed i Optagelsen af andres Rettelser som af Weckleins egne. At optage Paley's *ἔλεξα* for *λέγουσα* i 364 er methodisk seet ikke bedre end at skrive *δύναιο* i 1023, foruden at det vidner om liden grammatisk Finfølelse. Særlig mange er dog saa graverende Tilfælde ikke, og de noget talrigere Interpolationer af lignende Art, der beskednere er henviste til Apparatet, generer mindre; deres rette Plads havde dog været i det Appendix, der med en euphemistisk Vending betegnes som indeholdende «coniecturas minus probabiles», og som i en saadan Udgave virkelig er et nødvendigt Onde.

Det er vel for meget forlangt af en Mand der ikke er ung længer, og som er voxet op under slette Grundsætningers Herredømme, at han skal aflægge Vaner der er blevne ham til en anden Natur; man maa hellere anerkjende selv en nok saa ufuldkommen Bestræbelse for at bedre sig. Det er heller ikke først og fremmest en efter sunde Principer konstitueret, end sige da en med genial Gjætteevne forbedret Text, man søger i en Udgave som Weckleins. Og at levere en god Text af et Stykke som Iph. Taur. er en overordentlig vanskelig Opgave. Men hvad man med Billighed kunde forlange af Udgiveren, det var et Apparat, der tilfredsstillede alle Nutidens Fordringer til Fuldstændighed og Nøiagtighed, Korthed og Overskuelighed. Dette var, særlig i dette Tilfælde, en meget let Opgave; den kræver ikke andet end gjennemført Flid og Omhu, almindelig philologisk Skole og sund praktisk Sans, og endelig en vis Evne til at stille sig udenfor sig selv, til at underordne sit personlige Skjøn under Opgavens objektive Krav. Paa de to første Egenskaber synes det ikke at skorte Udgiveren; med de to andre kniber det allerede; den sidste mangler han aldeles. Fremfor alt derfor er hans Udgave ikke blevet det den kunde og burde være blevet: det endelige Grundlag for den kritiske Behandling af Euripides's Text.

Kjøbenhavn i Januar 1900.

A. B. Drachmann.

Xenophontis Expeditio Cyri. Rec. *Guil. Gemoll.* Ed. maior. Leipzig 1899, Teubner. VIII + 305 pp.

Grundlaget for denne udgave er det anerkendt bedste håndskrift, Parisinus 1640 (C), skrevet år 1320, som allerede L. Dindorf benyttede i Dübners kollation og som senere *Hug* kollationerede til sin udgave; den sidste bestræbte sig især for at udfinde, hvad første hånd (pr) havde skrevet på de talrige steder, som en anden hånd (C1) havde korrigeret med benyttelse af et håndskrift

af den anden familie. Flere af Hugs resultater blev imidlertid stærkt anfægtede af *Ch. Graux* i *Revue Critique* (21 dec. 1878), og en ny kollation, som Gemoll har foretaget, viser berettigelsen heraf. Helt nye læsemåder er: I 3, 17 *ὃν δοίη* (*ᾧ δοίη* Dübner, Hug), I 8, 21 *προσκυνούμενος ἤδη ὡς* (supra v. add. pr) *βασιλεὺς*, II 5, 7 *ὕποχα* (*χα* in ras., unde Dindorf *ὑποχείρια* maluit, sed accentum super v posuit pr); III 1, 9 *ἀποπέμψει*, III 1, 30 *ἀναθέντας*, VII 3, 22 *τοὺς ἑαυτῷ παρακειμένους ἄρτους* bekræftes Hugs læsemåder imod Dübner; omvendt bekræftes III 1, 25 Dübners *τάττεταί με*, der med Bisshop rettes til *τάττετ' ἐμὲ*, som jeg havde skrevet i min Elementarbog (1892) istf. vulg. *τάττετέ με*. Af Hugs nye læsemåder (pr) har Gemoll optaget i texten «non ut lectiones manus primae restitutas, sed ut coniecturas bene propositas»: IV 3, 1 *ἀνέπνευσαν* («plausible», Graux), IV 6, 19 *ἐθέλοντες ἀγαθοὶ* (? Graux), IV 7, 12 *ἀντηγωνίζοντο*, II 5, 28 ⟨*λάθρᾳ*⟩ foran *συγγεγενημένον* (*συ* in ras., ipse in C ne vestigium quidem huius vocis *[λάθρᾳ]* dispicere potui; «on ne voit rien», Graux). Den sidste «læsemåde» burde hellere have delt skæbne med følgende, som han helt har forkastet: II 5, 13 *οἷς μάλιστα ὑμᾶς νῦν οἶδα* («supposition sans preuve ni indices suffisants à l'appui», Graux) istedenfor *οἷς μ. ὑ. νῦν γιγνώσκω* (således vulg.; i texten udelader Gemoll *νῦν*, men da han i apparatet siger: «*νῦν* in marg. add. C_1» uden nogensomhelst angivelse af hvor dette *νῦν* hører hen, skulde det vist også have stået i texten), II 6, 2 *ἀναπείσας* istf. *πείσας*, III 1, 21 *ἀσάφεια* (? Graux) istf. *ὑποψία*[1], III 2, 13 *μνημεῖον* («impossible d'admettre que C. pr. a écrit *μνημεῖον*», Graux) istf. *μαρτύριον*, IV 5, 4 *ἀνεῖναι* istf. *λῆξαι*.

Allerede Dindorf og endnu mere Hug anerkendte den grundsætning, at man ved forskellig overlevering såvidt muligt burde følge C pr, og dette princip har Gemoll gennemført endnu strængere. Hovedvanskeligheden ligger i, hvormeget hensyn man skal tage til C_1's rettelser og tilføjelser, navnlig de sidste; hvor forskellige de kan være, ses f. ex. II 6, hvor i § 3 C_1 efter *ὄντος* tilføjer et ganske overflødigt *αὐτοῦ* (ligl. § 14 *αὐτοὺς* foran *εὐτάκτους*) og i § 6 det uundværlige *δοκεῖ* skyldes samme hånd. Det kommer her nok så meget an på sund sans og sprogfølelse som på konsekvens, og ikke sjælden forekommer det mig, at udg. ikke har truffet det rette. Jeg skal i det følgende drøfte nogle enkelte steder ud fra dette og andre synspunkter.

Strax I 1, 3 kan jeg ikke tro på *λαμβάνει* (pr) istf. *συλλαμβάνει* (C_1); I 2, 13 *(ἐξελαύνει)* har vi det samme forhold, at præpositionen skyldes C_1 (*ἐλαύνει* pr), og der følger udg. C_1. I 5, 9 støttes *ὡς* foran *σπεύδων*, som udg. sletter med de ringere håndskrifter imod C, tilstrækkeligt af Lys. XII 90 (anført af

[1] Dette ord passer forøvrigt dårligt i sammenhængen; jeg foreslår *ἀπορία*.

Krüger); smlgn. Plat. Crit. 44 b *δόξω ὡς ... ἀμελῆσαι.* Derimod vilde jeg i samme § med Hug foretrække C1's *ἡ βασιλέως ἀρχὴ* for pr's *τῇ β. ἀρχῇ*, da forvanskningen til dativ så let forklares ved de foregående ord: *τῷ προσέχοντι τὸν νοῦν.* I 6, 9 efter *ἐθελοντὰς* (rettelse af Muret istf. *ἐθέλοντας* ell. *θέλοντας*) giver pr *τούτους*, Vindob. *φίλους*, C1 og m. sec. i Vindob. tilligemed de øvrige *φίλους τούτους*. Med Hug at antage, at *τούτους* skulde være forskrivning af *φίλους*, er næsten umuligt, og man gør derfor måske bedst i at holde på *φίλους τούτους*, skønt *τούτους* er meget tungt; men *τοὺς ἐθελοντὰς τούτους*, som udg. skriver, er virkelig ikke til at forstå. I 8, 1 læser udg. efter pr *(τῶν ἀμφὶ Κῦρον) χρηστός*, medens Hug tvivlende angav *τριστός*, som han formodede var forvansket af *ἄριστος*, men i texten beholdt vulg. *πιστῶν* (C1). Hvis *χρηστὸς* er rigtigt læst, er der rig lejlighed til konjekturer. II 5, 6[1] har udg. *μάλιστα παύεσθαι*, medens C1 tilføjer et *ἂν* foran *παύεσθαι*. Man kan gerne indrømme udg., at *παύεσθαι* alene giver en tilfredsstillende mening; derfor bliver det alligevel højst sandsynligt, at der oprindelig har stået *μάλιστα ἂν* eller *μάλιστ᾽ ἂν*. II 5, 14 har udg. skrevet *βούλοιο φίλος* efter pr, medens C1 giver *βούλοιο τω* (supra v.) *φίλος εἶναι* (in marg.); men det personlige begreb *τῳ* er ganske nødvendigt, da man dog ikke kan forbinde *φίλος ὡς μέγιστος* med *ἕν γε τοῖς πέριξ οἰκοῦσι*, og tilmed følger der: *εἰ δέ τίς σε λυποίη.* II 5, 27 læser udg. efter pr («verisimiliter») *ἐὰν ἐλεγχθῶσι*; C1 har *οἳ ἂν*. Det er dog urimeligt, at Klearch her skulde tale om alle officererne istedenfor kun at antyde de eller den enkelte han har mistænkt, og selvom Dobree skulde have ret i at slette det flgd. *τῶν Ἑλλήνων* som glossem til *προδότας*, bliver læsemåden *οἳ ἂν* lige god. II 6, 6 har udg. efter et enkelt ringere håndskrift, Etonensis, slettet ordene *ὥστε πολεμεῖν*, fordi han mener (Bemerkungen s. 575), at de tre sætningsleds koncinnitet vinder derved. Tværtimod; man kommer derved i 2det led til at savne det begreb, hvorpå det hele tiden kommer an: krig. At nogen skulde være faldet på at tilføje de to ord, er højst usandsynligt, og deres bortfalden er jo efter *πονεῖν* let forklarlig. IV 7, 20 angiver Hug og Gemoll overensstemmende som spor af C pr .... *εν* ... *ἔλθοι* (Graux drog læsemåden i tvivl); heraf har udg. lavet *⟨ἑνὸς⟩ ἕνεκα ἔλθοι* (*ἕνεκα ἔλθοι* C1). Det er ialfald bedre end Hugs *ἕνεκεν συνέλθοι*; men i sådanne tilfælde er det vist bedre at resignere, når det der virkelig er overleveret giver en god mening.

I optagelsen af andres eller egne konjekturer synes udg. ikke at have vist tilstrækkelig forsigtighed. Som forkerte eller ialfald overflødige betragter jeg f. ex. I 1, 2 *[ἀνέβη]*, I 2, 9 *[τῇ] μάχῃ*,

---

[1] Dette sted tilligemed mange andre har udg. behandlet i sin afhandling: Bemerkungen zu Xen. Anab. Leipzig 1897, Teubner.

I 4, 15 *φρουραρχίας* og *φίλον*, I 4, 18 *σαφῶς καί*, I 7, 2 *[ἐπιούσῃ]*, I 7, 3 *ἀπορῶν [βαρβάρων]*, I 7, 16 *ταύτῃ δὴ [τὴν πάροδον]*, I 8, 9 *[ἕκαστον τὸ ἔθνος] ἐπορεύοντο*, I 8, 26 *ἰατρός*, ⟨*ὅς*⟩, II 5, 15 *[τὸ ὄνομα]*, II 6, 6 *ὥσπερ* ⟨*τις*⟩, II 6, 11 *[αὐτοῦ ἐν τοῖς ἄλλοις προσώποις]*, III 1, 34 *καὶ νῦν* (istf. *καὶ σύ*), III 1, 35 *[ἐκεῖνοι]*, III 1, 43 *πολέμοις*. I 1, 8 læser udg. med Schimmelpfeng *ὧν Τισσαφέρνης* ⟨*ἔτι*⟩ *ἐτύγχανεν ἔχων*; men det fremgår jo af det foregående, at Kyros var den faktiske (*ἐτύγχανεν*) besidder af alle byerne (undtagen Milet); hvad han med moderens bistand ønskede at opnå af sin broder, var retten til dem; altså er Krügers *Τισσαφέρνους* det rigtige. I 3, 17 har C pr *ταῖς τριήρεσι*, C1 *αὐταῖς ταῖς τριήρεσι*, udg. skriver *αὐταῖς τριήρεσι*; men jeg kan ikke se rettere end at der må være en modsætning mellem *πλοῖα* (transportskibe) og *τριήρεις* (krigsskibe), såat meningen er, at taleren befrygter, at Kyros skal give dem *πλοῖα* for så med sine *τριήρεις* at bore dem i sænk. Rimelige formodninger, som har fundet optagelse, er f. ex. I 8, 18 *ὥς τινες* (Becker, istf. *τινες ὡς*) og II 5, 5 *ὅτι φοβηθέντες* (Schenkl); særlig vil jeg henlede opmærksomheden på udgiverens eget forslag I 1, 10 at slette *καὶ* foran *τριῶν μηνῶν*, såat *εἰς δισχιλίους ξένους* henføres til *μισθόν*; han henviser (Bemerk. s. 573) bl. a. til I 2, 6, hvoraf det fremgår, at Aristippos' hær må være hvervet i Thessalien (smlgn. I 1, 9 om Klearch), og for konstruktionens vedkommende til Thuk. VI 8 *ἄγοντες ἑξήκοντα τάλαντα ἀσήμου ἀργυρίου ὡς ἐς ἑξήκοντα ναῦς μηνὸς μισθόν*. Nedenfor ved *ἓξ μηνῶν* er *καὶ* derimod udmærket på sin plads, og derfra kan det muligvis være kommet ind på det første sted.

Omvendt har udg. undertiden forsmået konjekturer, som enten er hårdt nødvendige eller meget lette — stundom begge dele. Hertil regner jeg navnlig I 2, 2 *παύσεσθαι*[1] (Cobet), I 7, 2 *πῶς [ἂν]* (Hartman), I 8, 22 *χρῄζοιεν*, ⟨*ἐν*⟩ *ἡμίσει* (Cobet), II 5, 5 *οὔτ' ἂν βουλομένους* (således Hug efter Pantazides; ligl. Madvig, Adv. crit. I 345).

Det må fremhæves som en stor fordel ved Gemolls udgave sammenlignet med Hugs, at apparatet er givet under texten. Af trykfejl har jeg kun bemærket meget få; et semikolon foran *ὥστε* IV 7, 17 har vakt min forbavselse.

Februar 1900.

Karl Hude.

---

[1] Udg. viser sig (Bemerk. s. 561) bekendt med Stahls fornuftige udvikling i Quaestiones grammaticae p. 16, som dog ikke har gjort noget indtryk på ham.

Edward Stilgebauer: Geschichte des Minnesangs. Weimar 1898, Felber. 298 s.

Minnesangerne, som i germanistikens første dage var denne videnskabs kælebørn, er i senere aar blevne noget stemoderligt behandlede. Ganske vist har vi fortræffelige udgaver af og til dels gode monografier om de mere fremragende af dem; ganske vist har vi for en enkelt periodes vedkommende et saa monumentalt arbejde som Lachmanns og Haupts «Minnesangs Frühling»; men ligesom vi savner en til nutidens fordringer svarende kritisk udgave — det være sagt med al respekt for Bartsch' «Deutsche Liederdichter» —, saaledes findes der heller ikke noget nyere litteraturhistorisk værk, der udførligt og med benyttelse af de talrige specialundersøgelser skildrer den middelalderlige tyske lyrik — minnesangen, som man plejer at kalde den.

Det er derfor med glad forventning, at man tager den foreliggende bog i haanden. Og man bliver heller ikke skuffet, naar man da ikke skruer sine fordringer altfor højt op. Det er lykkedes dr. Stilgebauer at skrive en god og letlæselig bog, som uden at tynges af altfor mange detailler dog giver en temmelig indgaaende udsigt over, hvad videnskaben nu til dags har at sige om minnesangerne. Ret meget nyt og ukendt stof vil fagmanden ikke træffe; forf. indskrænker sig nærmest til at sammenfatte andre forskeres resultater, og for de mange endnu uafgjorte spørgsmaals vedkommende tillader han sig sjældent nogen dom og endnu mindre opstiller han hypotheser. Men for den læge læser, der ønsker at faa noget mere at vide om minnesangerne, end hvad der findes i enhver litteraturhistorisk haandbog, eller for den studerende, der søger at skaffe sig et overblik, vil dr. Stilgebauers bog egne sig fortræffeligt, saa meget mere, som den ikke blot indeholder velvalgte tekstprøver, men ogsaa en god og fyldig, skønt naturligvis langtfra udtømmende litteraturfortegnelse.

Dette udelukker naturligvis ikke, at der kan rejses adskillige anker imod bogen. Saaledes er indledningen, der omhandler den tidligste tyske lyrik (s. 1—15), lovlig knap. Det vilde have været heldigt, dersom forf. allerede her i al korthed havde skitseret minnesangens oprindelse, og navnligt burde han have paavist, hvilke impulser og paavirkninger den skylder dels den folkelige lyrik, dels den samtidige franske digtning, dels den latinske vagantpoesi. Nu maa man søge paa forskellige steder i bogen (saaledes s. 27, 46—47, 50—51, 175), hvad forf. har at sige om disse vigtige, men endnu ikke fuldt ud besvarede spørgsmaal — og det er endda kun temmelig lidt.

I det følgende afsnit, der drejer sig om den nyere tids vaagnende interesse for og sysselsættelse med minnesangen, synes det mærkelig nok ikke at være faldet forf. ind, at en forstaaelse af den middelhøjtyske digtning overhovedet først var muliggjort, da

den historiske betragtning havde gjort sig gældende i videnskaben, og at mænd som f. eks. Bodmer og Gleim, deres øvrige fortjenester ufortalte, ganske simpelt ikke kunde opfatte minnesangerne paa rette maade. Der er slet intet underligt i, at germanistiken maatte blive til, førend man kunde læse middelalderens tyske digtere med virkeligt udbytte.

Minnesangen indtil ca. 1200 skildres udførligt og i nøje tilslutning til Lachmanns og Haupts ypperlige udgave. Forf. er baade her og senere hen noget for tilbøjelig til at dvæle ved de undersøgelser af gamle retslige dokumenter, ved hvilke man har stræbt at fastslaa digternes identitet; fagmanden vil dog ikke lade sig nøje med hans bemærkninger, men altid gaa til kilderne, og den læge læser, der nyder Kürenbergerens friske og kække strofer, vil næppe bryde sig om, hvorvidt digterens hjem fandtes i omegnen af Linz eller nogle mil syd for Melk.

Adskillige uheldige ting er løbne forf. i pennen, hvor han omtaler Hartmann von Aue. Til at begynde med kalder han ham (s. 79 l. 9) «ein niederer Dienstmann der Herren von Aue.» Dette udtryk kan give anledning til misforstaaelse; vel var Hartmann fattig, men hans byrd var adelig, og han havde — som forf. ogsaa omtaler s. 80 — nydt en ualmindelig god opdragelse. — S. 79—80 mener forf., at Hartmanns digt *Ich var mit iuwern hulden* er skrevet efter Saladins død; men dersom man interpungerer de afgørende linier saaledes, som Paul har foreslaaet:

und lebte min hêrre, Salatîn und al sin her
dien brœhten mich von Vranken niemer einen vuoz —

falder denne datering bort. Og jeg tror ubetinget, at Paul har ret, thi hans læsemaade giver ikke blot en bedre mening, men passer ogsaa med, hvad Hartmann selv udtaler i digtet *Sît mich der tôt beroubet hât des hêrren mîn.* — S. 81 sætter forf. Armer Heinrich sidst i rækkefølgen af Hartmanns værker; jeg skulde være tilbøjelig til at mene, at Scherer har ret i sin antagelse, at Armer Heinrich er ældre end Iwein. — S. 81 l. 14 hedder det: «Das zweite Büchlein scheint nicht Hartmanns Eigenthum zu sein», og s. 82 l. 17: «Das zweite Büchlein, das wahrscheinlich Hartmann nicht gehört». Jeg ved vel, at der er bleven sagt og kan siges meget baade for og imod denne antagelse; her er naturligvis ikke stedet til en grundigere drøftelse af spørgsmaalet, men jeg tror dog nok, at en indgaaende sammenligning særlig af ordforraadet i 2. büchlein med Hartmanns øvrige værker vil vise, at den lille digtning virkelig er ægte. Jeg bebrejder selvfølgelig ikke forf., at hans undersøgelser har ført ham til en anskuelse, som jeg ikke kan dele, men jeg bebrejder ham, at han ikke rent ud siger, at spørgsmaalet er aabent, og at han ikke antyder, at der er fremført vægtige grunde for digtningens ægthed. Jeg skylder dog sandheden udtrykkeligt at tilføje, at dette til-

fælde er en undtagelse; forf. er ellers meget omhyggelig for at skifte sol og vind lige mellem uenige forskere.

Et stort og vigtigt afsnit helliges minnesangens klassiske periode og naturligvis først og fremmest Walther von der Vogelweide. Forf. er i det hele kommen godt herfra, og enkelte ting, som f. eks. hans udvikling af, hvorfor Walthers politiske digtning maa staa tilbage for hans rent lyriske (s. 149 ff.), er ligefrem ypperlige.

Bogens sidste tredjedel, som omhandler minnesangens forfaldsperiode, er ubetinget den mest vellykkede. Skildringen af Neidhart og af «dörperpoesien» i det hele taget er særdeles god, om end man maaske turde indvende, at forf. er lidt for stræng mod Gottfried von Neifen; lad saa være, at der i denne digters frembringelser er megen klingklang; men den, der har kunnet skrive et saa vidunderligt melodisk refrain som det berømte (ogsaa af forf. anførte):

Wigen, wagen, gugen, gagen,
wenne wil ez tagen?
minne, minne, trûte minne, swic, ich wil dich wagen —

han har haft et fint øre for det musikalske element i poesien. Den karakteristik, som s. 214 ff. gives af Ulrich von Lichtenstein, kan man ikke ønske sig bedre. Ligeledes fortjener slutningen at fremhæves, hvor overgangen fra minnesang til meistersang (s. 262 ff.) skildres træffende og anskueligt.

Smaa unøjagtigheder og positive urigtigheder har naturligvis ikke helt kunnet undgaas. Jeg skal nævne nogle af dem.

S. 36 l. 3 f.: «. . . . offen kündigt die gleichstehende Herrin dem Ritter, der sie erobern will, die Fehde an.» Men han vil jo slet ikke erobre hende, ja hvad mere er, han vil ikke en gang lade sig erobre af hende. Foreligger her maaske en trykfejl, og har forf. skrevet: «d e n sie erobern will»?

S. 43 l. 3. Maaske burde her være gjort opmærksom paa, at Walthers eneste *tageliet* ved hele sin form viser sig at være en direkte efterligning af Wolframs; forf. nævner vel dette (s. 97 l. 6 f. n.), men kun som en anskuelse af Lachmann, den han, efter hvad det lader til, ikke deler.

S. 50 omtales landgrev Hermann af Thüringen og Walthers lovprisning af ham; men der burde være tilføjet, at W. ogsaa ved given lejlighed læste den ædle herre teksten paa en temmelig alvorlig maade. Jeg for mit vedkommende kan i det mindste ikke se andet, end at det bekendte digt *Der in den ôren siech von ungesühte sî* (Lachm. 20, 4) helt igennem er en temmelig hvas satire over livet ved landgrevens hof. Vi ved jo, at W. ikke var bange for at sige sine beskyttere drøje sandheder, naar han var utilfreds med dem.

S. 70 l. 2 f. n.: «Das einzige religiöse Gedicht von Walther von der Vogelweide ist ein Leich.» Forf. har sagt det samme, men med et heldigere udtryk s. 117 l. 20: «. . . . das einzige geistliche Gedicht, das wir von Walther besitzen.» Thi digte som *Mit sælden müeze ich hiute ûf stên* (L. 24, 18), *Vil wol gelobter got* (L. 26, 3), *Mehtiger got, du bist sô lanc* (L. 10, 1) kan vel nok kaldes religiøse.

S. 140 l. 7 ff. f. n. burde forf. have forklaret, at det middelhøjtyske ord *liebe* paa dette sted har en ganske anden betydning end nyhøjtysk *liebe*, nemlig ,ynde'; ellers bliver modsætningen mellem *liebe* og *schoenheit* meningsløs. Men det lader til, at forf. slet ikke har forstaaet dette; thi s. 162 l. 24 f. forklarer han Walthers ord:

der liebe gêt diu schoene nâch

saaledes: «d. h. dass das geliebte Wesen dem Liebenden schön erscheint», hvorimod meningen ganske simpelt er: skønhed staar tilbage for ynde. Reinmar von Brennenbergs billede, som omtales s. 162, har aldeles intet at gøre med det citerede digt af Walther.

En hæslig trykfejl — thi det kan umuligt være andet end en trykfejl — er det, naar forf. s. 166 l. 17 taler om «der Weisse in der Krone». Den berømte ædelsten har som bekendt ikke faaet navn efter sin farve, men kaldes «der Waise» (middelhøjtysk *weise*), *orphanus*, paa grund af sin enestaaende størrelse og skønhed.

Som man vil se, gælder de fleste af disse indvendinger kun biting. Hovedindtrykket af dr. Stilgebauers bog er, at den er et solidt og grundigt arbejde, som man trygt kan anbefale.

Kbhvn., i febr. 1900.

Axel Halling.

Otto Ribbeck, Reden und Vorträge. Leipzig 1899, Teubner. IV + 308 S. 6 M.

Nogle af Ribbecks venner har ønsket at få samlet og gjort tilgængelig for et større publikum en del af hans taler og populære foredrag; således er denne bog bleven til. Første afsnit indeholder 6 taler ved universitetsfester, dels i Kiel dels i Leipzig; æmnerne er tagne fra den klassiske oldtid, men stadig valgte således, at der i udførelsen kan tages hensyn til daværende tyske forhold: man lærer Ribbeck at kende som en varm patriot, men også som en fnysende Slesvig-Holstener, hvis domme over de danske er meget stærkt farvede af partilidenskaben (Krigen 1864 ser han i en tale med titlen Hybris som den retfærdige Nemesis,

der straffer Hybris). I andet afsnit er samlede nogle foredrag (og en enkelt afhandling) «Aus der Literatur der Griechen und Römer»; som særlig interessante skal anm. nævne «Aufgaben und Ziele einer antiken Literaturgeschichte», «Euripides und seine Zeit» og «M. Porcius Cato als Schriftsteller». Sidste afsnit «In memoriam» indeholder nogle mindetaler, hvoraf særlig en tale ved Ritschl's båre udmærker sig ved sit varme, følte udtryk, og et par nekrologer over tidligt afdøde disciple. I den ene af disse (over Buresch) får man et smukt indtryk af Ribbecks stærke personlige interesse for den afdøde unge mand.

Januar 1900.

Julius Nielsen.

M. Tullii Ciceronis orationes selectae decem ex recensione Io. N. Madvigii octavum editae curante *dr. C. Ioergensen.* Hauniae 1899, Gyldendal. VIII + 177 s.

Denne nye udgave af det bekendte udvalg af Ciceros taler har dr. Jørgensen besørget således, at han i regelen kun har forandret i forrige udgaves text, hvor der er kommet nyt håndskriftmateriale. Dette er tilfældet for de catilinariske talers vedkommende: codex Mediceus a er bleven nøjagtigt collationeret og benyttet af C. F. W. Müller; sikkert med rette hævder dog dr. Jørgensen, at dette håndskrifts værdi ikke er så stor, som Müller mener, og han har derfor ikke optaget noget væsentligt nyt derfra. Mere betydning har Clarks collation af codex Harleianus, der navnlig i talen for Milo frembyder adskilligt nyt. For dette og i det hele for alle de steder, hvor den nye udgave afviger fra den foregående, gøres der i fortalen omhyggeligt rede.

Endnu kun et par ord om nogle få steder. I talen pro S. Roscio Amerino § 78 har dr. J. optaget sin egen conjectur *quin facitis?* (sc. ut ex iis quaeratur); det forekommer anm., at *quid facitis* er ligeså naturligt. Cicero forlanger, at der skal holdes forhør over et par af Chrysogonus's slaver og siger derpå til modparten (ɔ: Chrysogonus og consorter): «hvad gør I», derpå gør han en pause, og så følger ganske naturligt med overspringelse af constateringen af modpartens nægtelse kun spørgsmålet: *cur recusatis?* — ib. § 106 er læsemåden fra 6. udg. genoptaget: *suspicione opus esse putetis*, og sikkert med rette; Madvigs indvending mod den (praef. ed. VII), at der skulde stå *suspicione opus sit,* rammer ikke ganske. — pro Archia § 5 har dr. J. skrevet: *est etiam hoc . . . ⟨experimentum⟩, ut . . . fuerit eadem*; der synes derimod at kunne indvendes, at *ut* stadig er underligt istedenfor *quod,* som Madvig bemærker, og at ordet *experimentum*

ikke passer; det måtte hedde *signum* eller *argumentum* (næppe *specimen*, som nogle vil skrive for *sed etiam*); det var da vel bedre at lade stedet stå med kors. — pro Milone § 96 har 7. udgave *quemcunque cursum fortuna dederit*; dr. J. mener, at der enten skal skrives *quemcunque casum* [«Lod», sc. exilium (skulde vel egtl. være: enten frifindelse eller exilium)] *fortuna dederit* el. *quemcunque cursum fortuna ceperit* (codd. har *cursum*, Harl. *ceperit*, de andre *dederit*); anm. vilde foretrække: *quemcunque cursum Fortuna dederit*, en nærliggende sammenligning af livet med en sejlads.

7 januar 1900.

Julius Nielsen.

T. Lucreti Cari de rerum natura libri sex. Ed. *A. Brieger*. Editio stereotypa emendatior. Lipsiae 1899, Teubner. LXXXIV + 230 pp. 2.10 M.

Siden Brieger i 1894 udgav Lucretius, er Giussanis udgave kommen; og da denne mange steder har bragt nye og vigtige ting, ønskede Brieger at revidere sin udgave. Dette er da sket, idet der er føjet et appendix til udgaven (s. 207—230). Der behandles dels steder, hvor Br. ændrer sin opfattelse, dels steder, hvor han med nye argumenter søger at hævde sin opfattelse mod angreb, der er rettede på den, dels gør han for mange steders vedkommende rede for, hvem de i texten optagne emendationer skyldes (NB. appendix sælges også særskilt).

8 januar 1900.

Julius Nielsen.

Q. Horatii Flacci opera recc. *O. Keller* et *A. Holder*. Vol. I (carm. ll. IV, epod., carm. saec.). Iterum rec. *O. Keller*. Lipsiae 1899, Teubner. CVIII + 454 pp.

1864—68 udgav Keller og Holder Horatius sammen, saaledes at K. besørgede oder og epoder, H. de daktyliske digte. Udgaven fandt fortjent anerkendelse ved at give et nøjagtigere og fyldigere kritisk apparat, end man tidligere havde. Karakteristisk for udgaven var dens (vel) stærke conservatisme og udgivernes bestemte afvisning af Cruquius's og de blandinske håndskrifters betydning for texten. — Senere har Keller udgivet en editio minor med kortere apparat (og en textudgave sammen med Häussner), og i «Epilegomena» har han behandlet en række spørgsmål af Horatius-kritiken.

I denne nye udgave vil man da ikke finde meget nyt, hvad angår texten: c. III 14, 10 f. læses i denne udgave *uos, o pueri et puellae,* | *iam virum expectate,* der findes i et par håndskrifter; denne, som det synes anm., mindre heldige læsemåde har udg. da også taget tilbage blandt Corrigenda og vil skrive *iam virum expertae*; hvorfor ikke følge Madvig: *puellae et* | *iam virum expertae*? C. I 31, 9 er Bentleys læsemåde: *Calenam,* som K. har optaget, sikkert at foretrække for *Calena.*

Det nye, denne udgave indeholder, er for det første en udførlig beskrivelse af de vigtigste håndskrifter (s. V—LXXXIII). K. ordner dem (som tidligere i «Epilegomena») i tre klasser. Derefter følger «Discriptio classium» (optaget fra «Epilegomena»): fortegnelse over de tre klasser håndskrifters læsemåde på en række afgørende steder, ordnede i 3 kolonner, een for hver klasse.

Mellem texten og varia lectio fandtes i første udgave Testimonia; denne rubrik er nu betydeligt udvidet, idet der er tilkommet en del nye testimonia, men navnlig ved at der er optaget Similia, og udg. har her meddelt en meget righoldig mængde steder, der vil være af stor betydning for den, der studerer Horatius.

I varia lectio er læsemaader fra Cruquius's håndskrifter ikke opførte; de er henviste til Excerpta Cruquiana (s. 343—70); det havde været nemmere for brugerne af bogen, om de havde stået sammen med den øvrige varia lectio.

Til denne udgave vil enhver søge, der ønsker besked om Horatius's texts overlevering, og han vil, så vidt anmelderen kan dømme, finde god besked. En stor lettelse ved benyttelsen vilde det have været, om udg. i varia lectio havde optaget nogle flere af de af mange (el. de fleste) anerkendte conjecturer, f. ex. c. I 2, 39 *Marsi,* II 20, 13 *tutior,* III 25, 9 *ex somnis.*

28. febr. 1900.

Julius Nielsen.

Heronis Alexandrini opera quae supersunt omnia. Vol. I. Herons von Alexandria Druckwerke u. Automatentheater, griech. u. deutsch hrsg. von *W. Schmidt.* Leipzig 1899, Teubner. LXX + 514 pp.

Heronis Alexandrini vol. I suppl. Die Geschichte der Textüberlieferung. Griech. Wortregister. 182 pp.

Schmidt, W., Heron von Alexandria. (Sonderabdr. aus den Neuen Jahrb. f. das klass. Alt. . . .) Mit 39 Abbildungen auf 3 Tafeln. 16 s.

Det er et virkeligt Savn, det Teubnerske Forlag afhjælper ved sin Heronudgave, af hvis 3 Bind det første, som udkom ifjor, indeholder Herons Pneumatik og Automatteater (paa hveranden

Side Originalsproget med det filologiske Apparat, paa hveranden en tysk Oversættelse). I et Tillæg findes det Brudstykke, man har af Philons Pneumatik, og enkelte Uddrag af Vitruvs de architectura; begge give Anledning til interessante Sammenligninger.

Tidspunktet for dette Binds Fremkomst er heldigt, da Spørgsmaalet om, naar Heron levede, netop er aktuelt, og Trangen til en Udgave efter moderne Principer stor; den eneste Udgave, der existerer paa Originalsproget, findes i Veteres mathematici ed. Thevenot (Paris 1693). Den oprindelige Opfattelse gik ud paa, at Heron var en Discipel af Mekanikeren Ktesibios, og hans Levetid sattes til Midten af det 3die Aarhundrede f. Chr., senere til Overgangen fra det 3die til det 2det Aarhundrede (Susemihl), til Slutningen af det 2det Aarhundrede (Hultsch), til Midten af det første Aarhundrede (Martin) eller til «omkring Aar 100» (Cantor). Det er først Diels, der (1893) atter har bragt Fart i Spørgsmaalet, ved paa Grundlag af Herons Latinismer at sætte Begyndelsen af vor Tidsregning som laveste Grænse. Carra de Vaux' Udgave af Herons Mekanik har fremdraget yderligere Materiale, paa Grundlag af hvilket nærværende Bogs Udg. søger at fastholde Aaret 55 efter Chr. som den tidligste Tid for Herons Mekanik. Denne hans Tidsbestemmelse betegner ogsaa Heiberg i sin Anmeldelse i Deutsche Litteraturzeitung (1899, Sp. 1151) som ret sandsynlig, medens Hultsch stadig skal fastholde sit oprindelige Standpunkt. Udg. vil derimod ikke følge C. de Vaux og Tannery, der rykke Heron helt ned til det andet Aarhundrede som Ptolemæus' Samtidige. Selv om dette vigtige Spørgsmaal ikke kan siges at være endeligt afgjort, er man dog ved den foreliggende Udgave rykket Svaret et væsentligt Skridt nærmere. Som et Sted, der falder godt i Traad med den ny Opfattelse, fremdrage vi følgende (Automatteater p. 407): «Gerade deswegen haben wir Philos Aufzeichnungen über die erwähnten Dinge nicht verschmäht. Denn nach unserer Meinung ist es für die Leser am vorteilhaftesten, wenn man Ihnen einmal die richtigen Angaben der Alten vorführt, dann aber das darlegt, was übersehen oder verbessert worden ist.»

Det forekommer os, at Bogen om Automatteatret er lykkedes Udgiveren bedst; dette skyldes maaske ved Siden af den anvendte Flid og Omhu den Omstændighed, at Maskineri-Inspektor ved Hofteatret i Braunschweig, H. Querfurth, har ydet en sagkyndig Hjælp. Man maatte ønske, at Udg. havde haft en lignende ved Pneumatiken. Ti selv om det maa anerkendes, at Oversættelsen i det store og hele falder naturlig og viser, at Udg. i Hovedtrækkene behersker det fysiske Stof, saa mærker man rundt omkring bristende Forstaaelse af vanskeligere Enkeltheder, noget som enkelte Steder kan virke ret generende. Det gælder undertiden de ledsagende Figurer. Udg. vilde vistnok have staaet sig ved her at holde sig mere til Haandskrifternes; ti dels «sind sie

ja Ueberlieferung genau so gut wie der Text» — som Heiberg fremhæver i sin ovennævnte Anmeldelse —, dels er en Modernisering, som man ikke trygt kan stole paa, værre end ingen. I Fig. 34 a, der er en perspektivisk Bearbejdelse, skal Tverstangen $\delta\varsigma$ aabenbart gaa vinkelret paa Papirets Plan; i Haandskrifternes Tegninger ere saadanne Linier som Regel anbragte «frontalt», drejet ind i Papirets Plan, og ved Fig. 55 b (pag. XLV) har Udg. ogsaa indset Nødvendigheden af at ændre Liniens Retning i den perspektiviske Gengivelse; det er derimod ikke Tilfældet med Fig. 34 a, som derfor er bleven meningsløs og forvirrende.

I Fig. 38 har Udg. erstattet Textens Satyr med en pompejansk Silen, «weil diese schöne . . . Figur die eigentümliche Körperhaltung beim Tragen einer schweren Last in anschaulicher Weise zum Ausdruck bringt» (S. 171, Anm.), men desværre er derved det øverste Punkt af $\varkappa\mu$ kommet for højt op til, at Apparatet kan virke. Et ε pag. 107, 9 virker sammen med Anm. 2 højst forstyrrende; det nytter ikke, at Fejlen (der findes i Haandskrifterne) er rettet pag. XXXII, da det jo afhænger af et Tilfælde, om Læseren bemærker denne Rettelse.

Et Supplementbind gør Rede for den haandskriftlige Overlevering, som vel nok kunde tænkes bedre. Trods de 100 Haandskrifter (af hvilke $^1/_3$ ere daarligt kendte[1], men sikkert formenes intet selvstændigt at indeholde) hviler Teksten væsentlig kun paa et: Udgiverens A = Marcianus 516 fra det 13de Aarhundrede eller muligvis endnu yngre. Heiberg fremhæver i den omtalte Anmeldelse, at Haandskriftet i hvert Fald skriver sig fra Orienten; han henpeger paa Vigtigheden af at faa de forskellige Haandskrifters indbyrdes Stilling nøjere undersøgt og forkaster Udgiverens Hypotese om, at den ofte stærkt afvigende «yngre Recension b» skulde stamme senest fra det 6te Aarhundrede, hvorimod det gøres rimeligt, at den skriver sig fra selve Renaissancen. Denne yngre Recension er foretagen paa en yderst overfladisk, uforstaaende Maade; som et morsomt Eksempel kan nævnes pag. 152 og følgende, hvor den oprindelige Pointe ganske er forsvunden.

Pneumatiken er kun ledsaget af meget faa tekniske Noter og Betragtninger over selve Indholdet (hvad forresten ligger udenfor Udg.'s udtrykkelig udtalte Maal); her er meget at gøre, ikke mindst ved at følge Traadene fra Renaissancetiden, da Bogen havde en uhyre Indflydelse paa Naturvidenskabernes Opblomstren.

Den Vurdering, der i Tidernes Løb er bleven Heron til Del, har været höjst vekslende. Da Kirkefaderen Gregor fra Nazianz vil opregne Oldtidens største Matematikere, nævner han Euklid, Ptolemæus og — Heron; endnu paa Renaissancens Tid stod Heron i höj Anseelse, men den moderne Tid har maattet anvise

---

[1] Til disse hører et Haandskrift, som findes paa vort kongelige Bibliotek, Thott. 215 fol.

ham en temmelig beskeden Plads som Videnskabsdyrker, selv om det maa anerkendes, at han ved sin historiske Stilling har haft en væsentlig Betydning for Fysikens historiske Udvikling. Hans Skrifter synes hovedsagelig at have været Bearbejdelser af Forgængernes: Automatteatret er saaledes efter Herons eget Udsagn hovedsagelig en Gengivelse af Philons (tabte) Skrift. Medens Automatteatret udgør en Enhed, der vel nok har lidt betydeligt i Tidens Løb, men dog er overleveret saaledes, at man med Sikkerhed ser den oprindelige Grundkærne, er dette ikke Tilfældet med Pneumatiken. Dens «filosofiske» Indledning, der særlig beskæftiger sig med Spørgsmaalet om det lufttomme, synes at være en temmelig ukritisk sammenskreven Blanding af forskellige Filosofers Fremstillinger, dog særlig Stratons (cfr. Diels' værdifulde Afhandling i Sitzungsber. der Preuss. Akad. d. Wiss. 1893, I). I Resten af Pneumatiken kan der paavises meget, som sikkert har været almindelig kendt paa Herons Tid, enten fra det daglige Liv eller fra Philons og Ktesibios' Skrifter — mærkelig nok citeres Ktesibios' Navn aldrig. Borttages alt dette, bliver der en fra Stoffets Side temmelig ensartet Rest tilbage. Om denne Rest skyldes en ubekendt Forfatter, som Heron har bearbejdet, eller Heron selv, eller senere Interpolatorer, kan neppe afgøres med vort Materiale — det maa indrømmes, at et Skrift som dette maa friste «litterære Samlere». Saa meget kan kun siges, at de heri beskrevne Apparater bære Præg af at være rene Tankefostre, som aldrig af deres Opfindere have været udførte i Praksis, da deres Fejlagtighed saa strax vilde have været evident. Dette Spørgsmaal haabe vi senere at faa Lejlighed til nærmere at udvikle, sammen med Spørgsmaalet om den yngre Recension.

Den i Overskriften sidst nævnte Piece giver et let læst Overblik over Resultatet af de nyere Heronundersøgelser; blandt andet dvæles ved en Renaissance-Reminiscens efter Herons Automatteater, som Heiberg allerede tidligere har henledet Opmærksomheden paa. [Nogle Eftervirkninger af græsk Mekanik, Vidensk. Selsk. Overs. 1886. S. 4.]

Have vi end ovenfor nævnet en Del spredte Anker, maa det dog fremhæves, at Bogen i mange Retninger betyder et mægtigt Fremskridt for Heronstudiet. Ikke-Filologer maa være Udg. taknemmelige for, at han har gjort Bogen tilgængelig for videre Kredse ved at vove en Oversættelse, trods de store Vanskeligheder den frembød, og man maa glæde sig over de mange Vanskeligheder, der virkelig ere overvundne.

Poul Heegaard.

Ludwig Sütterlin, Die Deutsche Sprache der Gegenwart (ihre Laute, Wörter und Wortgruppen), ein Handbuch für Lehrer, Studierende und Lehrerbildungsanstalten. Leipzig 1900, Voigtländer. XXIII + 381 S.

Som Forstander for Lærerindeseminariet i Heidelberg har Forf. skabt sig et System for Undervisning i tysk Grammatik for vordende Lærere, som saa igennem den praktiske Anvendelse har faaet fast Form og dannet Grundlaget for den foreliggende Bog. Han erklærer sig for en Modstander af den hidtidige (ældre) grammatiske Systematik — som man ingenlunde kan fortænke ham i, hvad Syntaksens Stilling lige overfor Ordklasserne angaar —, men paa den anden Side synes hans eget System at volde den Vanskelighed, at Stoffet spredes i for mange mindre Afdelinger og Overskueligheden gaar tabt. Til Gengæld har Bogen en meget udførlig Indholdsfortegnelse og især en Ordfortegnelse og et godt Realregister, som betydelig letter Læseren Arbejdet med at finde de søgte Enkeltheder.

Efter en, som det synes Anm., noget overflødig og snakkesalig Indledning om Sprogets og Grammatikens Væsen og Begreb, samt om det tyske Sprogs Slægtskabsforhold og Dialektinddeling, som paa den anden Side er for sammentrængt til at have nogen Betydning, gaar Forf. over til Lydlæren, som han behandler kort, men tilstrækkelig fuldstændigt, efter den moderne Fonetiks Grundsætninger og udstyret med hele det frygtelige Apparat af tysk Terminologi; hertil slutter sig saa et Par Tavler bag i Bogen, og S. 40—67 en Redegørelse for den historiske Lydudvikling og for Dialekternes Indflydelse paa Lydgivningen. Forf. gaar nu over til Ordlæren («Wortlehre») og Orddannelseslæren, hvor han atter giver en temmelig «seminaristisk» Indledning, men i det hele taget maa siges at have bestræbt sig ærlig for at faa alting med, saa at Bogen kunde blive en brugbar Haandbog for Lærere, der savne den videnskabelige filologiske Uddannelse; saaledes medtager han en Mængde almennyttige Bemærkninger om Ordform, Tonelag og Betoningsskifte, men splitter samtidig Opmærksomheden paa det enkelte Fænomen ved stadig at rekurrere til ældre Sprog og Etymologier. I det hele taget synes Bogen at lide noget under Forf.'s Bestræbelse for at forene det rent videnskabelige med den mere folkelige Undervisnings Tarv og Udtryksmaade; tilmed synes han at staa paa et — selv i Tyskland — forældet Standpunkt med Hensyn til Forskellen mellem Sammensætning og Afledning.

Herefter følger den egentlig saa kaldte Formlære eller Ordbøjningslæren, med stadige Ekskurser til det historiske i Udviklingen og til Dialekterne, hvilke han i Overensstemmelse med de moderne Fonetikere synes at indrømme vel stor Betydning til Skade for et ensartet Skriftsprog, idet man tidt faar en Opreg-

ning af Muligheder uden nogen Anvisning paa en Norm, og man kan ikke værge sig for den Forestilling, at Forf. sætter «Sprogets Udvikling» i en Forflygtigelse af Former, Normer og faste Rammer (f. Eks. S. 161—167). Særlig maa Anm. anke over Løshed i Forklaringen af Verbets Tidsformer og disses Eksemplifikation, især over den fuldstændige Mangel af Begrebet «oratio obliqua» (S. 184—185). Den ovenfor paaankede stærke Splittelse i Smaaregler kommer særlig stærkt frem i de stærke Verbers Bøjningslære, hvor alt — til Skade for Enhed og Oversigt — inddeles efter «Stammer». Kapitlet «Die Wortgruppe», især S. 235—257, lider atter stærkt under den omtalte Splittelse i Smaaregler sammen med en Sammenhobning af heterogene syntaktiske Spørgsmaal, og navnlig i hele det store Kapitel om Kasus- og Sætningslæren savner man ofte — alt for ofte — den vejledende Haand, som iblandt de forskellige, ofte modstridende Eksempler skulde pege paa det, der maa anses for det rette, og især give den lærende og søgende en Forklaring af, hvorfor dette er rigtigt, hint urigtigt!

I det hele og store maa man paaskønne Forf.'s Samlerflid og hans Stræben efter ikke at udelade eller glemme noget, der kunde have Betydning for Spørgsmaalet in concreto, men paa den anden Side savner man de faste Rammer, den Overskuelighed og Abstraktion, som ene kunde gøre Bogen til en Lærebog; og det store Apparat, her er sat i Gang, forekommer i alt Fald Anm. at være for stort til det Resultat, der er opnaaet og vistnok ogsaa tilsigtet. Desuden finder Anm., at Bogen er for stærkt belemret med tyske Formbetegnelser og Kunstord, — men tør dog paa Grund af manglende Indsigt i den tyske Læreruddannelses Maal og Midler ikke give dette for mere end en personlig Følelse.

Da Forf. selv kalder Bogen en «Haandbog», saa tør man vel tro, at den ikke direkte er bestemt til Lærebog; og som saadan, som «Nachschlagebuch» kan den ogsaa siges at være ret nyttig for danske candidati magisterii med Tysk som Hoved- (eller Bi)fag, da de i den ville finde mangt og meget udenfor det rent videnskabelige Universitetspensum, som kan virke belærende og befrugtende under deres senere praktiske Sprogstudium.

C. A. Nissen.

M. Hartmann, Der islamische Orient. Berichte und Forschungen. I. Berlin 1899, Wolf Peiser. 40 S.

Under ofvanstående titel ämnar författaren, som under en mångårig verksamhet i Orienten haft tillfälle att på ort och ställe studera den muhammedanska världen och efter sin utnämning till

professor i nyarabiska språket vid orientaliska seminariet i Berlin städse underhållit sina förbindelser med Österlandet, publicera resultaten af sina forskningar öfver de skiftande rörelser, som i våra dagar förekomma på olika områden inom Islam. Det nyligen utkomna första häftet inledes med en längre uppsats med titel *Islam und Arabisch.* I en ledig och lättläst stil redogöres här för *en-nahda el-adabtje,* det nyvaknade literära intresse, som under de allra sista åren gjort sig gällande inom vidt skilda områden af den muhammedanska Orienten. I sammanhang härmed betonar författaren med rätta den klassiska arabiskans stora betydelse för sammanhållandet af de många heterogena elementen inom Islam och önskvärdheten af reformer i olika afseenden inom Islams stela ortodoxi. Då han emellertid föreslår att utbyta det obekväma arabiska alfabetet mot det vida mer praktiska latinska, måste man visserligen skänka hans djärfva förslag sin lifligaste sympati, men nog torde utsikterna för en dylik reforms genomförande få betraktas som tämligen tvifvelaktiga.

För öfrigt innehåller h. 1 utom ett bidrag till legenden om den helige Barṣīṣā äfven ett försök till tolkning af namnen Schoa och Tundscher (enligt författaren af *šāwīje,* 'herdefolk', och *tuǵǵār,* 'köpmän') jämte en mindre uppsats, hvari författaren på som det synes goda grunder vederlägger den gamla uppgiften, att Ibn Isḥāḳ skulle vara författare till en *sīra* om profeten. Det nu föreliggande häftet afslutas med en uppsats om transskription af orientaliska alfabet.

K. V. Zetterstéen.

O. Pautz, Muhammeds Lehre von der Offenbarung quellenmässig untersucht. Leipzig 1898, J. C. Hinrichs'sche Buchhandlung. 304 S.

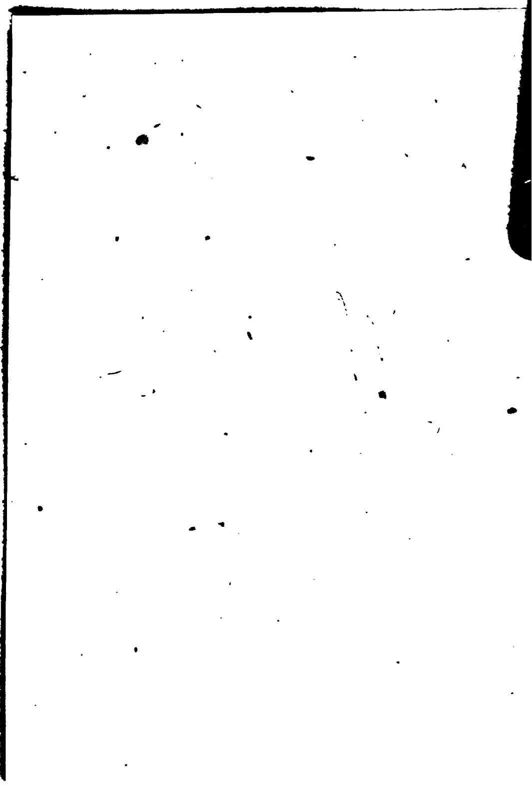
Utgående från själfva kärnpunkten inom Islam, Muhammeds lära om den gudomliga uppenbarelsen, vill författaren till förevarande arbete lämna ett bidrag till det rätta bedömandet af den muhammedanska religionen, som kan ingifva vidsträcktare kretsar intresse för muhammedanismen och tillika tjena som utgångspunkt för fortsatta undersökningar på detta område. Efter en sakrik redogörelse för Muhammeds utveckling till religionsstiftare, uppenbarelsens väsen och trosinnehåll och uppenbarelseidéns bärare under olika tider kommer författaren till det resultat, att uppenbarelsens innehåll ytterst hvilar på tvänne lärosatser, nämligen tron på Allâh såsom det godas belönare och det ondas hämnare och tron på ett kommande lif, där hvarje människa får sina gärningars lön. Af dessa båda dogmer är den ena, det monoteistiska guds-

begreppet, hämtad från judendomen, den andra, läran om en kommande vedergällning, från kristendomen, ehuru båda naturligen af Muhammed underkastats väsentliga modifikationer. Utförliga indices afsluta arbetet.

Den flit, med hvilken författaren satt sig in i de arabiska källorna och den europeiska exegetiska och språkvetenskapliga literaturen, är allt erkännande värd. Om man ock bedömer åtskilliga frågor annorlunda än författaren, måste dock erkännas, att hans arbete innehåller beaktansvärda bidrag till lösningen af de problem, han företagit sig att behandla, och torde blifva af stort gagn som hjälpreda vid studiet af Islams heliga urkund. Emellertid kan icke nekas, att bokens omfång kunnat betydligt inskränkas, om åtskilliga öfverflödiga detaljer utelämnats. Visserligen är arbetet afsedt äfven för dem, som utan att ega kännedom om arabiska språket vilja studera hithörande frågor, men på sådana läsare torde dock de talrika arabiska citaten trots den bifogade öfversättningen verka föga tilltalande. Tämligen obehöflig är t. ex. öfversättningen af *ibn* S. 13, n. 1 och den för fackmän öfverflödiga, för andra obegripliga upplysningen om *Allâh* S. 137, n. 2 m. m. Däremot hade en upplysning om Nestles försök att i strid med den numera allmänt antagna uppfattningen förklara *taʿālā*, *tabāraka* och dylika formler (not 3 å samma sida) som optativ (E. Nestle, Marginalien und Materialien, Tübingen 1893, S. 78) måhända icke varit alldeles utan intresse. Mindre korrekt är för öfrigt författarens beskrifning af ett par af de arabiska ljuden (S. 11, n. 3).

Dylika detaljanmärkningar förringa emellertid icke arbetets värde. För öfrigt måste man skänka författaren sitt lifliga erkännande för hans objektiva och fördomsfria blick vid bedömandet af Islam, om det ock å andra sidan svårligen låter sig förnekas, att han någon gång går för långt i sina muhammedanska sympatier. Så har man svårt att taga honom på allvar, då han (S. 286, n. 2) angriper den moderna kvinnorörelsen och synes böjd att rekommendera införandet af den muhammedanska kvinnans sed att beslöja sig.

K. V. Zetterstéen.

Widener Library
3 2044 098 626 039